DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14203

Kėdainiai Memorial Book

Ḳaidʿan

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Kaid'an : sefer zikhron / be-'arikhat Yosef Krust.
DESCRIPT	313, xxxix p., [20] leaves of plates : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Lithuania -- Kėdainiai -- History.
	Kedainiai (Lithuania) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Lithuania -- Kėdainiai.
ADD'L NAME	Chrust, Joseph, 1908-
ADD'L TITLE	Keidan memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

קיידאן

קיידאן

ספר זכרון

בעריכת יוסף כרוסט

בהוצאת ארגון יוצאי קיידאן בישראל
בהשתתפותם של יוצאי קיידאן בדרום־אפריקה ובארצות־הברית
תשל״ז תל־אביב 1977

נדפס בישראל

דפוס ישראל בע"מ, טל. 441204, ת"א

תוכן העניינים:

מבוא

לכאורה ספר ככל מאות הספרים שיצאו לאור מאז סוף מלחמת העולם השניה לזכר העיירה היהודית במזרח־אירופה שהיתה ואיננה עוד, כשם שקיידאן עצמה היתה אחת מאותן אלפי העיירות בתחום המושב לשעבר. עיירות על כל אורותיהן וצלליהן, על נופן הגיאוגרפי והאנושי ואקלימן הרוחני, על ההמון היהודי הטורח והעמל כל השבוע כקן נמלים כדי להביא טרף למשפחה ודמויותיו השונות והמשונות, על חיי יום יום וחלומות הפז של גאולת העם ותיקון עולם, על חיי הקהילה התוססים והמאבקים הציבוריים. בקיצור עיירה ככל העיירות.

גם אילו היה כך, ראויה היתה קיידאן למצבת־נצח בצורת ספר, אשר יספר לדורות הבאים מי היו אבותיהם ואמותיהם, העסקנים והגבאים, הנשים הצדקניות, לומדי התורה ופשוטי העם, רבנים ודיינים וחיילים אלמונים, שכל אחד מהם תרם את תרומתו, ביודעין ובלא יודעין, לשרשרת הדורות של העם עתיק היומין.

אך קיידאן היתה גם מיוחדת במינה, ואף מותר לומר בעלת יחוס מיוחד. די להזכיר את האגדות המתייחסות לראשית הישוב היהודי במקום, את גאוותם של יהודיה, את הכרת החשיבות העצמית של בניה שמצאה ביטוי במרד המפורסם נגד פרנסי הקהילה, את דאגתה שעל כיסא הרבנות שלה יישבו טובי הרבנים בתפוצות, את התרומה המיוחדת שתרמו בניה למען תנועת התחיה העברית. ואחרון אחרון את מרד היחיד עטור ההוד והגבורה של אחד מבניה בתוך בור ההריגה. כל זה תבע את הנצחתו למען הדורות הבאים.

חבלי הלידה של הספר הזה היו קשים וממושכים למדי. אך טבעי הדבר הזה, ואין הוא מקטין מערכו, אם נקח בחשבון, כי הספר כולו הוא פרי מאמץ משותף של בני העיר שהשקיעו בו את היסוד החשוב ביותר והוא אהבה. אכן, לא מחקרים מדעיים כלולים בספר, אלא זכרונות, אך הם מתנשאים לעתים לא מעטות לרמה של אמנות ממש, והעיקר — מצטיינים הם באמת טהורה וצרופה, כפי שראו אותה בעיניהם הכותבים. על פי רוב תיארו את אשר ראו עיניהם בצורה שקטה ומאופקת, ללא כחל ושרק, ללא תפאורה ואיפור, אך דווקא הודות לכך מדברים הזכרונות האלה אל הקורא בכוח ביטוי בלתי רגיל.

אחת המטרות העיקריות של הספר היא לספר על תקופת השואה. מעטים מאוד נותרו מאותה תקופה איומה. מעטים מאוד מאלה שראו מקרוב את האימה ניצלו בנס, ועליהם מוטלת החובה לספר ממראה עיניהם ומחזות בשרם. אחרים הצליחו להימלט מהשואה ולעבור את המלחמה בנדודים במרחקים או בלחימה נגד האויב האכזרי. כל אחד סיפר בלשונו את אשר ידע. בספר נכללו לא אחת גירסאות שונות לגבי אותם מאורעות. עובדה זו שיש לה מקום אף בחיבורים היסטוריים־מדעיים, ודאי תיסלח בספר שנכתב לא על ידי היסטוריונים, כי אם על ידי אנשים ששאבו את תיאוריהם לא ממיסמכים במגדל השן של הספריה, אלא מזכרונם המעונה בגיטאות, במחנות הריכוז וביערות. זוהי האמת במערומיה, מחוספסת ולא מלוטשת, אמת איתנה כסלע ממנו נחצבות מצבות עד.

אך הספר הזה הוא יותר ממצבת עד. זהו נסיון לשוב לעיירה, ברגעיה הטובים וגם ברגעיה האחרונים, להיות יחד עם אמא ואבא, עם האחים והאחיות, ליד שולחן השבת וגם ליד קבר האחים הגדול, ביום המר והנמהר, להתייחד עם קיידאן, אחת מאבני החן בכתר האבוד ששמו יהדות מזרח אירופה.

אין בספר הזה משום מזור לנפש הפצועה של בן קיידאן, אך יש בו מן ההספד והקדיש שלא נאמר על קברם של הקדושים, ואשר ייאמר עתה כל אימת שנקח את הספר בידנו.

פאָרוואָרט

אין ערשטן אויגנבליק אַ בוך ווי אַלע הונדערטער ביכער וועלכע זענען דערשינען זינט דער ענדע פון דער צווייטער וועלט־מלחמה צום אָנדענק פון דאָס יידיש שטעטל אין מזרח־אייראָפּע, וואָס איז געווען און איז שוין מער נישטאָ, אַזוי ווי קיידאַן אַליין איז געווען איינע פון יענע טויזנטער שטעטלעך אין דעם געוועזענעם תחום המושב. שטעטלעך מיט אַלע זייערע ליכט און שאָטנס, זייער געאָגראַפישער און מענטשלעכער לאַנדשאַפט און זייער גייסטיקן קלימאַט, מיטן יידישן המון וואָס אַרבעט שווער די גאַנצע וואָך ווי אַ נעסט פון מוראַשקעס, כדי צו ברענגען עסן דער פאַמיליע, מיט זיינע פאַרשידענע און פאַרשידנאַרטיקע געשטאַלטן, מיט דאָס טאָג־טעגלעך לעבן און די גאָלדענע חלומות וועגן דער אויס־לייזונג פון פאָלק און פאַרבעסערונג פון דער וועלט, מיט דאָס ברויזנדיק לעבן פון דער קהילה און די געזעלשאַפטלעכע קאַמפן. בקיצור, אַ שטעטל ווי אַלע שטעטלעך.

ווען עס וואָלט אַפילו אַזוי געווען, איז קיידאַן ראוי צו אַן אייביקן דענקמאל אין פאָרם פון אַ בוך, וואָס זאָל דערציילן די קינפטיקע דורות, ווער עס זענען געווען זייערע טאַטעס און מאַמעס, די עסקנים און די גבאים, די נשים צדקניות, די תורה לערנערס און די פשוטע יידן, רבנים און דיינים און אומבאַקאַנטע זעלנער, וואָס יעדער איינער פון זיי האָט געגעבן זיין ביישטייער, באַוווּסטזיניק און אומבאַוווּסטזיניק, צו דער קייט פון די דורות פון דעם אַלטן פאָלק.

אָבער קיידאַן איז אויך געווען אייגנאַרטיק, און מען קאָן אפילו זאָגן מיט אַן אייגנאַרטיקן יחוס. גענוג צו דערמאָנען די לעגענדעס וועלכע באַציִען זיך צום אָנהויב פון זיין יידישן ישוב, די שטאָלץ פון זיינע יידן, די זעלבסט־חשיבות פון זיינע זין וואָס האָט געפונען איר אויסדרוק אין דעם באַוווּסטן אויפשטאַנד קעגן די פרנסים פון דער קהילה. די זאָרג אַז דעם אַמט פון זיין רבנות זאָלן באַקליידן די בעסטע רבנים אין גלות, דעם באַזונדערן ביישטייער פון זיינע זין פאַר דער באַוועגונג פון דער יידישער אויפלעבונג, און דאָס לעצטע, דעם מיט פראַכט און העראָיזם באַשיינטן רעוואָלט פון אַ יחיד, פון איינעם פון זיינע זין אין דעם מאַסן קבר. דאָס אַלץ האָט פאַרלאַנגט זיין פאַראייביקונג פאַר די קינפטיקע דורות.

די געבורטס־ווייען פון דעם בוך זענען געווען שווערע און גאַנץ לאַנגע. דאָס איז דאָך אָבער געווען נאַטירלעך, און עס פאַרקלענערט נישט זיין ווערט, אויב מיר וועלן נעמען אין באַטראַכט, אַז דער גאַנצער בוך איז אַ פּראָדוקט פון אַ געמיינזאַמער אנשטרענגונג פון די לאַנדסלייט, וועלכע האָבן אינוועסטירט אין אים דעם וויכטיקסטן עלעמענט, און

דאָס איז ליבע. דאָס בוך איז וואָס אַן אמת נישט קיין וויסנשאפטלעך ווערק, נאָר זכרונות, אָבער זיי דערהויבן זיך צייטנווייז צו דער מדרגה פון קונסט ממש, און דער עיקר — זיי צייכנען זיך אויס מיט אַ ריינעם און געלויטערטן אמת, ווי עס האָבן אים געזען מיט זייערע אויגן די שרייבערס. על פי רוב האָבן זיי געשילדערט דאָס וואָס זייערע אויגן האָבן געזען אויף אַ רואיקן און איינגעהאלטענעם אופן, אָן וועלכע עס איז באַפּוצונגען, אָן צוגאבן און פאַרבן. אָבער דווקא אַ דאנק דעם רעדן די זכרונות צום לייענער מיט אַן אומגעווייינלעכער אויסדרוק־קראַפט.

איינער פון די וויכטיקסטע צילן פון דעם בוך איז צו דערציילן וועגן דער תקופה פון אומקום. זייער וויניקע זענען פאַרבליבן פון יענער שרעקלעכער תקופה. זייער וויניקע פון די וואָס האָבן געזען פון נאָענט דעם גרויל האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט על פי נס, און אויף זיי ליגט די פליכט צו דערציילן דאָס וואָס זייערע אויגן האָבן געזען און וואָס זיי האָבן איבערגעלעבט. אַנדערע איז געלונגען צו אַנטלויפן פון אומקום און דורכצומאַכן דעם קריג אין וואַנדערונגען אין ווייטע מקומות אָדער אין קאַמף קעגן דעם גרויזאַמען שונא. יעדער איינער האָט דערציילט מיט זיין שפּראַך דאָס וואָס ער האָט געוווּסט. אין בוך קאָן מען געפונען נישט איין מאָל פאַרשידענע ווערסיעס וועגן די זעלבע געשעענישן. דעם דאָזיקן פאַקט וואָס האָט אַ פּלאַץ זאגאר אין וויסנשאַפטלעך־היסטאָרישע ווערק, קאָן מען געוויס פארשטיין אין אַ בוך וואָס איז געשריבן געוואָרן נישט דורך היסטאָריקער, נאָר דורך מענטשן וועלכע האָבן געשעפּט זייערע שילדערונגען נישט פון דאָקומענטן אין אַ באַקוועמען זאַל פון אַ ביבליאָ־טעק, נאָר פון זייער געפּלאגטן זכרון אין די געטאָס, אין די קאָנצענטראַ־ציע־לאַגערן און אין די וועלדער. דאָס איז דער נאַקעטער אמת, רוי און נישט געשליפט, אַן אמת וואָס איז שטאַרק ווי אַ פעלז פון וועלכן מען האַקט אויס אייביקע מאָנומענטן.

דאָס דאָזיקע בוך איז אָבער מער ווי אַן אייביקער מאָנומענט. דאָס איז אַ פּרווו זיך אומצוקערן אין דאָס שטעטל, אין זיינע גוטע מאָמענטן ווי אויך אין זיינע לעצטע שעה'ן, צו זיין צוזאַמען מיטן טאַטן און דער מאַמען, מיט די ברידער און שוועסטער, ביים שבתדיקן טיש ווי אויך ביים גרויסן מאַסן קבר אין דעם ביטערן און טראַגישן טאָג, זיך מתייחד צו זיין מיט קיידאַן, איינער פון די טייערע שטיינער אין דער פאַרלוירענער קרוין וואָס האָט געהייסן דאָס יודנטום פון מזרח־אייראָפּע.

עס איז נישטאָ אין דעם בוך אַ רפואה פאַר דער פאַרווונדעטער נשמה פון אַ קיידאַנער, עס איז אָבער אין אים פאַראַן א הספד און א קדיש וואָס איז נישט געזאָגט געוואָרן אויפן קבר פון די קדושים, און וואָס וועט איצט געזאָגט ווערן יעדעס מאָל ווען מיר וועלן נעמען דאָס בוך אין אונדזער האַנט.

קיידאן בתהפוכות העתים

העיר קיידאן

קיידאני (קאידונום, ציוויטאס קאידוננסיס, בשפה הז׳מודית קווידאינה, בליטאית — קיידאניי) — בתקופת השלטון הפולני עיר הנסיכות הז׳מודית. לאחר שהעיר הפכה בזמן מלוכתו של זיגמונט השלישי למרכז מסחרי חשוב, החלה להתפתח במיוחד לאחר שעברה לשלטונו של הנסיך ראדזיוויל (1614). מבחינה מינהלית יהודית היתה קיידאן העיר הראשית של אחד משלושת הגלילים, המכונים מדינת זאמוט (החל מהרבע השלישי של המאה ה־17).

היהודים הופיעו כאן במאה ה־16. באמצע המאה הזאת היתה כבר קיידאן קהילה קטנה. בתקנות הנספחות לחוק מאגדבורג, שנקבעו על ידי יאנוש ראדזיוויל בשנת 1647, נמצא סעיף (6) האומר כי „בחירת בעלי התפקידים נעשית על ידי תושבי העיר בני כל העמים, בלי הבדל לאום ודת". היהודים היוו באותו זמן גורם חשוב בחיי הכלכלה בעיר. הם עסקו בייצור יין, בפעולות אשראי וכן במלאכות. בעלי־המלאכה היהודיים היו מאורגנים באיגודים נפרדים, שהיו חייבים לשאת בחובות בשווה עם האיגודים הלא־יהודיים. בעלי־המלאכה היהודיים, שהשתייכו לאיגודים הכלליים, היו פטורים מחובות, הקשורות בטקסים נוצריים. חילוקי־הדעות, שפרצו בין האיגודים לבין בעלי־המלאכה היהודיים שהשתייכו אליהם, היו נפתרים על ידי בית־דין של החצר, שיהודי קיידאן היו כפופים לו בכל העניינים והתלונות.

ליהודים נקבעו מקומות מיוחדים למגורים ונאסר עליהם לקנות או לחכור בתים בחלקים אחרים של העיר. נושים יהודים יכלו לגבות את חובותיהם מן המטלטלים, וכאשר ערכם היה מועט, גם מבתים, אך בתנאי שהבתים האלה נמכרו לנוצרים. יהודים כנוצרים היו חייבים כעבור שנה וששה שבועות אחרי השבועה להתיישב ברחובות שנקבעו להם למגורים, אחרת איבדו את הזכות למסחר חפשי. מכיוון שאי־אלה יהודים רכשו בכל זאת בתי נוצרים או לקחו אותם כפקדון, שמה לב לכך הוועדה שנתמנתה על ידי הנסיך ראדזיוויל בשנת 1666 לבדיקת הזכויות של קיידאן. הוועדה הזאת החליטה, בין השאר, כי „היהודים חייבים להיות נכחים באסיפות הנוגעות למסים, למען יידעו, באיזו מידה הם משתתפים ולשם מה נקבע המס... האימונים הצבאיים של היהודים, נאמר להלן, חייבים להתקיים כל שנה ביום קבוע בפיקוחם של פקידי העיריה, כדי שיהיה ידוע כמה יהודים חמושים אפשר לגייס במקרה של צורך, לשם הגנת העיר. לאימונים חייבים היהודים להופיע אישית ואינם יכולים לשלוח במקומם נוצרים. היהודים חייבים להשתתף, בשווה עם הנוצרים, במשמרות לילה, אך הם יכולים לשכור במקומם פועלים".

כמקום מגורין ליהודים שימשו בין היתר הרחובות: רחוב השוק הישן, פייסמילסקה, רחוב היהודים וצד אחד של הרחוב העקום. בשנת 1665 היה החוכר של האחוזה בקיידאן יהודי בשם וולף בן יצחק, שנהנה מן הסמכות לשפוט ולהעניש את התושבים. בעקבות גזירות ת"ח ות"ט חיבר יוסף בן אורי מקוברין סליחה. בראשית המאה ה־18 הוחמר מצבה החומרי של הקהילה היהודית בקיידאן עקב המלחמות השוודיות, והיהודים שקעו בחובות. אחד הנושים, גורסקי, שהיהודים היו חייבים לו כמה אלפי זלוטי, ציווה באחת השבתות (30 יולי 1707) לסגור את כל היהודים בזמן התפילה ולחתום את בית־כנסת.

בשנת 1766 היו בקהילת קיידאן 501 משלמי מס גולגולת יהודי. ועידות הנציגים של קהילות הגליל הוסיפו להתקיים גם אחרי ביטול הוועד של בריסק (1764). ידועות הוועידות בשנות 1778 ו־1782. בוועידה האחרונה הופיע הרב של בריסק לשם חיזוק ההחלטות שנתקבלו בה.

על כיסא הרבנות בקיידאן ובמחוז ישבו תלמידי־חכמים מפורסמים. פנקס איגוד החייטים היהודיים בקיידאן, המכיל את תקנות האיגוד, נמצא אצל ש. דובנוב בפטרבורג.

(יווריסקאיה אנציקלופדיה)

קיידאן ויהודיה

קיידאן, עיר מחוז, אחת מערי ליטא הקדומות. דברי ימי הקהילה היהודית בקיידאן מתחילים במאה הט"ו. בשנת 1495 גורשו היהודים ממנה בפקודת הנסיך אלכסנדר, אולם לאחר כמה שנים, בשנת 1503, הורשו לשוב אליה והיישוב היהודי התחיל מתפתח ומכה שרשים. הנסיך ראדזיביל אף העניק להם זכויות מלאות. לקיידאן יצאו מוניטין בעולם היהודי בגדוליה וברבניה והיא נתפרסמה כמקום תורה והשכלה. בתחומיה שקקו חיים יהודיים ערים ופעילים. היו בה ישיבה, בתי כנסיות, בתי ספר, הסתדרויות ואירגוני נוער, באנק עממי ומוסדות צדקה וחסד. התקיים בה בית־דפוס גדול של מובשוביץ וכהן, אחד הדפוסים היהודיים המצויינים שבמדינה שסיפקו בעיקר ספרי קודש ורומ"ל.

רבים מיהודי קיידאן עסקו בגידול ירקות ו„מלפפוני קיידאן" עלו על שולחנות ליטא כולה.

על רבני העיר וגדוליה נמנו: הגאון ר' משה מרגליות, בעל „פני משה" על הירושלמי, הגאון ר' דוד קצנלבויגן, הגאון ר' אברהם שמעון טרויב והרב האחרון ר' שלמה פיינזילבר, הי"ד, אישיות תורנית נודעת לשם ויושב ראש אגודת הרבנים בליטא, מחבר הספרים „נשמת חיים" ו„יריעות שלמה". ראש הישיבה, הרב ר' שמעון דוביינסקי, הי"ד, נספה בדאכוי. הדיין הרב אהרן גאלין, הי"ד, היה חתנו של הרב.

בקיידאן ישב זמן קצר הגאון מווילנא ושם למד תורה מפי רבי דוד קצנלבויגן. קודם מלחמת העולם הראשונה הגיע מספר האוכלוסיה היהודית לשבעת אלפים וקודם השואה כארבעת אלפים נפש. רבים מיהודי קיידאן היגרו לאפריקה הדרומית, לאמריקה ולארץ־ישראל. יהודי קיידאן נרצחו ב־15 באוגוסט 1941 ליד העיר ונקברו בו במקום. ראוי לציון מות הגיבורים של צדוק שלפוברסקי, שעליו מספרים עדי ראיה כיצד סחב אתו אלי־קבר מפקד נאצי וריסק את גולגלתו של מרצח ליטאי שותפם של הגרמנים.

(מתוך „יהדות ליטא" — תמונות וציונים)

קיידאן במאה השבע־עשרה

הלילה היה בהיר, חם, כוכבים לאלפים התנוצצו ברקיע השמים; והם, ברכבם לאטם, רגל בצד רגל, ישנו שינה מתוקה; עם עלות השחר התעורר האדון מיכאל הראשון משנתו.

— אדוני הנכבדים, פקחו את עיניכם, העיר קיידאן נראית כבר מרחוק! — קרא.

— מה? קרא זגלובה — קיידאן? איפה?

— הנה, שם! מגדלים נשקפים.

— עיר יפה — אמר סטניסלב סקשטוסקי.

— יפה מאוד — השיב וולודיובסקי — וכאשר יאיר היום תוכחו לדעת מה יפה היא.

— הלא נחלת הנסיך שר־הגליל היא!

— אמנם כן. לפנים היתה לנחלה לבני משפחת קישקה, ומהם לקח אותה אבי הנסיך בתור נדה, אשר ניתנה לאשתו אננה לבית קישקה בת שר גליל ויטבסק. בכל מדינת זאמוט אין עיר יפה כמוה, כי בני־רדזיויל אינם נותנים ליהודים להאחז בעריהם אלא ברשיון מיוחד. מי־הדבש אשר בה נודעים לתהלה.

זגלובה שפשף את עיניו.

— ובכן אנשים טובים יושבים פה. מה הבנין הנורא, הנשקף שם מעל הגבעה?

— זהו הארמון אשר נבנה מזמן, בימי שלטונו של הנסיך ינוש.

— האם טירת־מבצר הוא?

— לא, אך ארמון למושב נחמד מאוד. לא בנו אותו לשם מבצר, כי מימי מסעי־הצלב לא דרכה רגל אויב במקומות האלה. המגדל המחודד אשר שם בתוך העיר, הוא של בית־הכניסה הגדול. נוסעי הצלב בנו את בית־הכניסה הזה עוד בימים אשר יושבי הארץ היו עובדי־אלילים, אחרי־כן ניתן לבני דת עליונה, ואולם הכומר קובילינסקי הוציא אותו על־ידי משפט מאת הנסיך קרישטוף והשיב אותו לקטולים.

— יהי שם אלוהים מבורך!

בשוחחם קרבו אל הבתים הראשונים אשר בפרבר העיר.

בינתים הלך והאיר היום והשמש החלה לעלות. האבירים התבוננו בסקרנות אל העיר הזורה להם. והאדון וולודיובסקי הוסיף לדבר:

— הרחוב הזה הוא רחוב היהודים. כאן יושבים היהודים אשר יש להם רשיון. בנסענו דרך הרחוב הזה, נבוא אל השוק. הו! בני־האדם קמים כבר ממשכבותיהם ומתחילים לצאת מבתיהם. ראו־נא! מה רבים הסוסים אשר לפני בתי הנפחים, וצבעי בגדי העבדים אינם צבעי בית־רדזיויל. בודאי יש איזו ועידה בקיידאן. העיר הזאת מלאה תמיד אצילים ושרים, ויש אשר גם מארצות זרות באים הנה, כי זאת היא בירת הכופרים הנמצאים בכל זאמוט, ופה, תחת חסות הרדזיווילים, הם עושים בלי פחד את מעשי הבליהם. הנה באנו אל השוק! ראו־נא, אדוני, את השעון אשר על בית־המועצה! עליו אומרים, כי גם בדנציג אין טוב ממנו. והבנין בן ארבעת המגדלים אשר נראה בעיניכם כבית־כניסה קטולי, הוא בית־כניסה קלויני, שבו מגדפים את האלוהים בכל יום ראשון בשבוע — ושם בית־כניסה לותרי. בודאי אתם חושבים, כי העירונים פה הם פולנים או ליטאים — לא! כולם אשכנזים ובני־שוטלנדיה, ובני־שוטלנדיה הם הרבים! חיל־הרגלים שלהם הוא מובחר וטוב, ביחוד הם איומים בהכותם בקרדומותיהם הארוכים. יש לאדון הנסיך גם גדוד אחד גדול של בני־שוטלנדיה וכולם מתנדבים מאנשי־קיידאן. הו! מה רבות העגלות אשר בשוק! אל נכון ועידה. כל בית־מלון אין בעיר הזאת, אך הבאים סרים אל בתי מכריהם, והאצילים — אל הארמון, שבו יש אגפים, עשרות אמות בארכם, וכולם נועדים לאורחים. שם מקבלים את כל הבא בסבר פנים ומספיקים לו די צרכו על חשבון האדון הנסיך, אף אם הוא יושב שם שנה תמימה, ויש אנשים היושבים שם כל ימי חייהם.

— לפלא הדבר בעיני: מדוע לא החריב רעם את בית־הכניסה הקלויני ההוא? — שאל זגלובה.

— עליך האדון לדעת, כי אמנם היתה כזאת. בתוך, בין ארבעת המגדלים, היתה כפה בתבנית כובע. ויהי היום, וישמע פתאום קול מפץ, והכפה נעלמה, ולא נשאר ממנה מאומה. שם, במעמקי האדמה, קבור אבי הנסיך בוגוסלב, ינוש, הוא ינוש אשר היה בין הקושרים על זיגמונט השלישי. עבדו נפץ את גולגלתו והוא מת מיתה משונה, כשם שחייו היו משונים, חיי חוטא.

— ומה הוא הבנין רחב־הידים, הדומה לגורן בנויה אבנים? — שאל ין.

— בית־חרושת לניר אשר הנסיך יסד אותו, ועל־ידו בית־דפוס, שבו נדפסים ספרי כפירה.

— טפו! — קרא זגלובה — תבוא־נא מגפה על העיר הזאת, אשר בה אין האדם שואף אל קרבו אויר אחר, מלבד אויר־כפירה. פה יכול למשול אשמדאי, כשם שרדזיויל מושל.

— אדון נכבד! — קרא וולודיובסקי — אל־נא תחרף את רדזיויל, כי אולי עוד מעט תהיה המולדת חייבת לו תודה על תשועתה...

הם נסעו הלאה בדומיה, בהביטם אל העיר ובהתפלאם על הסדרים השוררים בה, כי כל הרחובות היו מרוצפים אבנים, ולא כרחובות שאר הערים, אשר בימים ההם לא היו מרוצפים.

כאשר עברו את השוק ואת רחוב הארמון, ראו על הגבעה טירה מפוארה אשר הנסיך ינוש בנה אותה. אמנם לא מבוצרה היתה, אך בגדלה עלתה על שאר הטירות והארמונות. היא נבנתה על גבעה ונשקפה על־פני העיר אשר רבצה לרגליה. משני עברי הבנין המרכזי יצאו שני אגפים, אשר נמשכו בשורה ישרה מזה ומזה בהתעקמם בקצותיהם ובתוכם קמה חצר רחבת־ידים מאוד, סגורה בשבכת ברזל, שבה היו תקועים שפודי ברזל חדים וארוכים. באמצע השבכה התנוסס שער עצום וגבוה מאוד בנוי אבן ועליו שלט בית רדזיויל וסמל העיר קיידאן בדמות רגל נשר עם כנף שחורה בתוך שדה־זהב ולרגל פרסת־ברזל אדומה בת שלשה צלבים. למטה עמדו על משמרותיהם אנשי־צבא בני שוטלנדיה, ולתפארת בלבד עמדו שם, ולא למען הגן על הטירה.

(הנריק סנקביץ' — המבול
תרגם ע. נ. פרנק)

ברוך חיים קאסל

הישוב היהודי בקיידאן

מאמצע המאה ה־14 עד ראשית המאה ה־15

בעיצום ההתנפלויות של נושאי־הצלב (האבירים־נזירים הגרמניים) על ליטא, באמצע המאה ה־14, הוקם על הנהר ניוויאז׳ה, במקום בו נשפכים אליו: מצד שמאל — בדרום הנחל אבלה, ומצד ימין — בצפון הנחלים דאטנובקה וסמילגה, במקום הרחב ביותר של הניוויאז׳ה, כפר דייגים [1].

הכפר היה מוקף הרים ממזרח וממערב. מצד דרום השתרעו משני עברי הניוויאז׳ה והאבלה כרי מרעה וחורשות נהדרים. מצד מזרח־צפון התמשך יער אורנים עבות ובו עצים בני מאות בשנים.

בכניסה ליער, ליד הניוויאז׳ה ממש, התנוסס הר תלול, ששימש מקום מתאים למזבח לאלים. משום כך הודלקה על ההר הזה אש התמיד „זניץ״, אשר נשמרה על ידי הכוהנים וה„ויידלוטיות״, הנערות עוזרות הכוהנים ששמרו כי האש לא תכבה.

הזמן המדוייק בו נוסד הכפר אינו ידוע; אך ידוע כי כאשר עברו שם נושאי־הצלב בשנת 1379 בדרך מלאבונובה לשאט, לא היה עדיין הכפר מבוצר, לא גילה עדיין כל התנגדות לנושאי־הצלב, וכך כמעט שלא הבחינו בכפר הזה.

הכפר קיבל בהתחלה את השם „קאוזדאן״, על שמו של המייסד, שבא הנה מקווידאנגן בקורלאנד. מאוחר יותר השתנה השם לקאידאניאי — בליטאית, בניב הז׳אמוטי קווידאינה Kwiedajna. בתעודות הישנות בגנזכים נקרא הישוב Caiodunum ו־ Civitas Caiodunensis וקיידאני ברוסית ופולנית, קיידאן ביידיש.

הכפר גדל: המקדש שהוקם על ההר לכבוד האל הגדול פרקונאס, משך אליו אוכלוסיה גדולה, וקיידאן נעשית לעיר, המושכת כלפיה את תשומת־לבם של נושאי־הצלב. נערכות על קיידאן התנפלויות, הנהדפות בגבורה כבחלקים אחרים של ליטא. וכאשר ליטא נעשית תחת שלטונו של יאגלו רומית־קאתולית, מתבצרים נושאי־הצלב בקיידאן ומקימים כנסיה על ההר, עליו היה קיים קודם לכן המקדש לכבוד פרקונאס.

בימי שלטונו של ויטאוטאס (ויטולד, 1388—1430) כנסיך הגדול של ליטא מסתיימת בנייתה של כנסיה זו על ההר בשנת 1403, והיא נחשבת לאחת הכנסיות היפות ביותר של

ליטא. נסיך מוכשר זה היה מסור מאוד לעם הליטאי ולשפתו. הוא תרם רבות לפיתוחה של העיר קיידאן.

בתעודות ההיסטוריות של ליטא מוצאים כבר את שמה של קיידאן לעתים יותר קרובות בראשית המאה ה־15. קיידאן נחשבת לרכושו של פיוטר שוקצ'ה.

עד שנת 1503

כבר במאה ה־15 היו בקיידאן יהודים, אשר נמשכו אל העיר הגדלה והולכת הודות ליריד השנתי שלה.

בשנת 1490 נמסרה קיידאן כמתנה למשפחה הליטאית־רוסית קישקו, תמורת פעולות מיוחדות למען המולדת, שהוכרו על ידי המלך הפולני קאזימיר הרביעי.

הקהילה היהודית בקיידאן החלה להתארגן כאשר אחרי מותו של קאזימיר בשנת 1492 עלה בנו אלברט על כיסא המלוכה של פולין ובנו הצעיר אלכסנדר נתמנה לנסיך הגדול של ליטא.

בימיו גדלה קיידאן והמסחר הביא לשם יותר יהודים. אולם כרעם ביום בהיר בא באפריל 1495 הצו של הנסיך הגדול אלכסנדר, שכל יהודי ליטא חייבים לעזוב את המדינה ולהשאיר את כל רכושם.

הקהילה היהודית הקטנה והצעירה של קיידאן חרבה ונאלצה לצאת בדומה ליהודים בחלקים אחרים של ליטא. יהודים רבים נדדו לקרים, אבל רובם התיישבו בפולין על גבול ליטא, ברשותו של המלך הפולני אלברט. גם יהודי קיידאן נדדו לפולין.

אחרי מותו של אלברט נתמנה אלכסנדר כמלך פולין, ובשנת 1503 הוציא צו חדש, שכל היהודים רשאים לשוב לליטא. הוא אף ציווה להחזיר להם את רכושם שהשאירו שם.

גם חלק מבני קהילת קיידאן חזר לקיידאן. חלפו שנים עד אשר הקהילה בקיידאן גדלה שוב והחלה להתפתח.

מראשית המאה ה־16 עד שנת 1640

בראשית המאה ה־16 החלה להתפשט באירופה תורתו של יוהאן קאלווין — הידועה כקאלוויניזם. מצרפת התפשט הקאלוויניזם לארצות שונות באירופה והגיע גם לפולין וליטא.

מיכאל ראדזיוויל היה הנסיך הליטאי הראשון, שקיבל את הקאלוויניזם בשנת 1560. הראדזיווילים גרו בקיידאן, ועל כן הפכה גם קיידאן למקום מרכזי לאלה שקיבלו את הקאלוויניזם.

מיכאל ראדזיוויל אף השיג את החרמת הכנסיה הקאתולית והפיכתה לבית תפילה קאלוויניסטי.

בימיו של המלך סיגיזמונד השלישי (1587—1632) היה המנהיג של הקאלוויניסטים בפולין ובליטא הנסיך הגדול יאנוש ראדזיוויל, אשר ניהל את חצרו בקיידאן.

המאבק בין הקאלוויניסטים לבין הישועים היה חריף, ובאחד מימי א׳, כאשר יאנוש ראדזיוויל הלך עם משפחתו מן הכנסיה, התנפל עליו משרתו האישי, שנשכר על ידי הישועים ורוצץ את גולגולתו בחרב.

בשנת 1590 העניק סיגיזמונד השלישי לעיר קיידאן „זכויות מגדבורג״, שהעניקו לעיר אוטונומיה ושלטון עצמי, היינו עצמאות מינהלית ומשפטית.

קיידאן הגיעה למצב של שגשוג. היא נעשתה למרכז המסחרי של האיזור. ירידים התקיימו בה שלוש פעמים בשנה.

בשנת 1614 נשא קריסטופור ראדזיוויל, הנסיך הגדול של ליטא וויוודה של וילנה, לאשה את אננה היפה, בתו של סטאניסלאוו קישקו, וקיבל כנדוניה מחותנו את מחצית קיידאן. כעבור זמן קצר קנה ראדזיוויל את המחצית השנייה של קיידאן ועשה אותה למקום מושבם של הראדזיווילים. רק אז מתחילה גדולתה וחשיבותה של העיר.

כמקום מושבם של הנסיך הגדול, שהיה גם ראש התנועה הקאלוויניסטית, נעשתה קיידאן למקום משיכה למלומדים הקאלויניים, שנרדפו במדינות שונות של אירופה.

מסקוטלנד הגיעו לקיידאן הרבה קאלוויניסטים נרדפים, אחרי שג׳יימס הששי, מלך סקוטלנד, היה לג׳יימס הראשון, מלך אנגליה והרדיפות על הקאלוויניסטים גברו. רבים מהסקוטים נכנסו כאנשי־צבא לשירותו של ראדזיוויל [2].

כדי להגדיל את האוכלוסיה היהודית בקיידאן הודות למסחר, פירסם קריסטופור דאדזיוויל צו, בו העניק ליהודים את כל הזכויות האזרחיות וחירות דתית מלאה. נוסף לזה ערב הצו, כי איש לא יאבד את רכושו ואת נכסיו דלא ניידי אם ירצה להתיישב בעיר אחרת.

למרות שאיפתו העזה של ראדזיוויל ליישב יהודים רבים ככל האפשר בקיידאן, נקט בכל זאת זהירות והתיר רק את כניסתם והתיישבותם של יהודים אשר יכלו להציג מכתבי המלצה על שמם הטוב, אופיים ויושרם. לפיכך היו יהודי קיידאן, שבאו בעיקר מגרמניה, בני־טובים, תלמידי־חכמים ומיוחסים [3]. קיימת סברה, כי לקיידאן הגיעו גם רבים ממגורשי סקוטלנד, שביניהם היו אורגים רבים. לפיכך התפתחה מאוד בקיידאן האריגה, ובראשית המאה ה־19 היתה האריגה בקיידאן אך ורק בידיים יהודיות.

היהודים שבאו לקיידאן נתקבלו בסבר פנים יפות על ידי הנסיך ראדזיוויל, והוא גם הקצה להם חלק מיוחד של העיר. כעבור זמן־מה נסתבר, כי היהודים שהגיעו באחרונה פיתחו מלאכות שונות, וכי מצויים ביניהם מומחים רבים במקצועותיהם ששימשו מקור גאווה לראדזיוויל.

אולם יחד אתם באו גם יודעי תורה רבים מגרמניה, והקהילה היהודית בקיידאן פיתחה מרכז של תורה ודת.

כעבור זמן קצר יצא שמה של קיידאן כקהילה החשובה ביותר בז׳אמוט — לב ליטא.

וכאשר הקימו יהודי ליטא וז׳אמוט בשנת 1623 (שס״ג) „ועד המדינות הראשיות

דליטא״, שקיבל נציגות מיוחדת ב„ועד ארבע הארצות״, היו כבר יהודי קיידאן מיוצגים בוועד דליטא שנים אחדות אחרי יסודו.

מעמדה של הקהילה היהודית בקיידאן היה טוב, כאשר מת קריסטופור ראדזיוויל והעיר עברה בירושה לבנו יאנוש ראדזיוויל בשנת 1640.

משנת 1640 עד 1648

הראדזיווילים היו מקורבים ומעורבים עם בתי הנסיכים והמלכים של אירופה ונחשבו לראשי האצולה של העולם הנוצרי בימים ההם.

ואילו יאנוש ראדזיוויל נחשב לעשיר ולמשכיל ביותר בין הנסיכים הגדולים הליטאים בפולין, ליטא וז׳אמוט. נוסף לזה, כקאלוויניסט היה גם בעל רוח חפשית ודמוקרטית יותר מן הנסיכים האחרים.

לאחר שבילה את נעוריו בבירות ובחצרות המלכים באירופה, ומאחר שהיה העשיר בין הנסיכים הגדולים הפולנים והליטאים, הקים בקיידאן — מקום מושבו ובירת ז׳אמוט, ארמון על הר, ימינה מהדרך המובילה לכפר יאנושובו (על שמו).

הארמון עלה בגודלו, בפארו וביופיו על רבים מן הארמונות החשובים באירופה. קיידאן המתה אצילים זרים ודיפלומטים מכל אירופה.

לעתים קרובות מאוד היו נערכים באולמי הארמון נשפים רשמיים, לכבודם של שליחי חצרות מלכים. בחגיגות גדולות היתה משתתפת גם אוכלוסיית העיר, ביחוד כאשר יאנוש ראדזיוויל היה חוזר ממסעות קרב ונצחון.

במקרים כאלה היו מציבים חביות זפת סביב הארמון ובדרכים הראשיות ומציתים אותן כתאורה חגיגית [4].

קיידאן נחשבת כעיר היפה ביותר בז׳אמוט. וילנה היתה אמנם בירת ליטא, אך קיידאן היתה לבה של ז׳אמוט.

בשנת 1560 נוסד בקיידאן בית־דפוס. הודפס בו, בין השאר, ספר התהלים הראשון בשפה הליטאית.

עוד שנים אחדות קודם לכן הוקם בקיידאן בית־החרושת הגדול לנייר, ועוד מצויים בגנזכי קובנה ווילנה מיסמכים עתיקים שנכתבו או הודפסו על הנייר הנושא עליו סימני מים עם האותיות : Civitas Caiodunensis.

האוכלוסיה חיה בידידות תחת חסותה של החצר הראדזיווילית ותחת ממשלו הצודק והמתקדם.

יאנוש ראדזיוויל הצטיין ביחס אוהד מיוחד ליהודים בקיידאן והוא אישר את כל הפריווילגיות והזכויות שהוענקו להם על ידי אביו קריסטופור.

בשנת 1647 פירסם צו לאוכלוסיית קיידאן בדבר המינהל העירוני, בו נאמר בסעיף 6, כי בחירתם של פקידי העיר תיערך על ידי כל האזרחים ללא הבדל דת ולאום.

היהודים היו כבר באותו זמן החלק החשוב ביותר בחיי העיר והכלכלה של קיידאן: הם עסקו בסחר יינות ובתעשיית שיכר, במתן הלוואות, בייצוא וייבוא, בעבודת־אדמה ובמלאכות שונות.

בעלי־המלאכה היהודיים היו מאורגנים ב׳צכים׳ שונים, שכללו אותן חובות כ׳צכים׳ הלא־יהודיים. ה׳צכים׳ היהודיים היו פטורים ממיסים שהיתה להם שייכות למינהגים הנוצריים.

סכסוכים בין יהודים ונוצרים הובאו להכרעה בפני השופטים בארמון. היהודים היו רשאים לגבות את חובותיהם מנוצרים על ידי מכירת בתיהם של בעלי־החובות, אם לא הספיקו המטלטלים לפרעון החוב. אבל בתיהם של נוצרים יכלו להימכר בעד חובות לנוצרים בלבד.

היהודים, בדומה לנוצרים, קיבלו זכות מגורין בקיידאן רק כעבור שנה וששה שבועות מאז מסרו את שבועתם. היהודים היו מיוצגים בהנהלת העיר, בה קבעו את השומות והמיסים והיו מקפידים על כך שהמיסים יחולקו בצורה צודקת בין היהודים והנוצרים.

היהודים עברו אימונים צבאיים שנתיים תחת פיקוחו של פקיד העיריה (ובהדרכת מדריכים צבאיים), וזאת על מנת שהנהלת העיר תדע בדיוק, כמה יהודים אפשר לגייס, במקרה שיהיה צורך להגן על העיר בפני אויב.

מן האימונים הצבאיים לא יכלו היהודים לפדות את עצמם, לעומת זאת יכלו לפדות את עצמם מחובת השמירה על העיר בלילה, שהיתה מוטלת על כל האזרחים, על ידי שכירת שומר לילה נוצרי.

הרחובות בהם התגוררו יהודים היו: רחוב השוק הישן, סמילגה, היהודי והעקום.

משנת 1648 עד 1657

בשנת 1648 אישר ולאדיסלאוו הרביעי, מלך פולין, את ״זכויות מגדבורג״ לעיר קיידאן.

באותה שנה הקים ראדזיוויל את טחנת־הרוח הראשונה על האבלה והטחנה הוחכרה ליהודים.

בשנת 1652 נסתיימה הקמת בניין העיריה בשוק. לשעון העירוני המפואר שעל מיגדלו לא היה דומה לא בדנציג ולא בליטא כולה.

ראדזיוויל הטיל תשלום על יי״ש ומשקה דבש [5] למשך שלוש שנים, לשם כיסוי הוצאות הבניה של בניין העיריה. התשלום חל על יהודים ונוצרים כאחד.

באותו זמן פירסם ראדזיוויל צו, שכל הקצבים, השוחטים וסוחרי הבהמות למאכל היהודיים יתאגדו ב״צך״. הצו הוצא באפריל 1652.

אש התופת של מרידת חמילניצקי בשנות 1648/49 (גזירות ת״ח ות״ט), שעלתה בדם יהודי כה רב באוקראינה ובפולין, לא פגעה בקיידאן. הקהילה היהודית במקום שלחה עזרה ליהודים הסובלים, בדומה לקהילות יהודיות אחרות בליטא.

וכך חיו היהודים בקיידאן ברווחה רבה יותר מן היהודים בערים אחרות בליטא, גם לאחר שפרצה המלחמה הגדולה של רוסיה נגד פולין בימי הצאר אלכסיי מיכאילוביץ' בשנת 1654.

עד שנת 1655, כאשר חרבה וילנה בידי הרוסים ומאות קהילות יהודיות נמחו כליל, לא הרגישה עדיין קיידאן, לב ז'אמוט, את מה שנפל בחלקה של רוב פולין וליטא.

אולם לבסוף פרצה המלחמה עם שוודיה בשנת 1655.

קארל גוסטאוו השוודי, שגבר בראשית המלחמה ללא קשיים על יאן קאזימיר, מלך פולין, קיבל גם תמיכה מיאנוש ראדזיוויל. כל הקאלוויניסטים בליטא הביטו על המלך השוודי, גם הוא קאלוויניסט, כעל גואלה ומשחררה של ליטא.

קיידאן היתה אז למרכז הצבאות השוודיים. יאנוש ראדזיוויל, שפיקד בעצמו על צבא גדול של חיילים ליטאים ופולנים, וכן יחידות סקוטיות וגרמניות נגד יאן קאזימיר, נאלץ אחר־כך להתבצר במיבצר טיקוצ'ין, ושם מת מהתקף־לב בשנת 1656.

בינתיים התאוששה פולין המובסת. בכוחות מאוחדים ומוגברים גירשו הפולנים את קארל גוסטאוו עם צבאותיו השוודיים.

מצבם של יהודי ליטא וז'אמוט החמיר הפעם, בדומה למצבם של יהודי פולין כולה. במיוחד סבלו יהודי קיידאן, שנחשבו על ידי הפולנים לבוגדים יחד עם הראדזיווילים הקאלוויניסטים. יהודים רבים נמלטו לקניגסברג. שם שלט דודו של בוגוסלאוו ראדזיוויל, — דודנו של יאנוש.

המגפה השחורה פרצה בקיידאן ואף היא גזלה אנשים רבים מן הקהילה היהודית בשנת 1657.

משנת 1657 עד 1669

בוגוסלאוו ראדזיוויל, קאלוויניסט, לחם בראשית המלחמה לצידם של השוודים נגד יאן קאזימיר, אך אחרי מותו של יאנוש ראדזיוויל, כאשר החלו נצחונותיה של פולין, עבר עם צבאותיו לצידו של יאן קאזימיר. עובדה זו סייעה לו לקבל מדודנו את הירושה — העיר קיידאן.

אחרי שנת 1658 החלו פולין וליטא להתאושש במקצת מן ההרס שחוללה המלחמה, וקהילת קיידאן ניצבה שוב על רגליה.

נפתח בית־המרקחת הראשון בשנת 1658. בשנת 1659 נבנה הגשר הראשון על הניביאז'ה. משני עברי הגשר הוקמו בתים קטנים, שם ישבו פקידים שגבו מיסי מעבר. הגביה על הגשר נמסרה בחכירה ליהודי.

בוגוסלאוו אישר את כל הזכויות שקיבלו יהודי קיידאן מן הראדזיווילים הקודמים.

בוגוסלאוו עצמו שהה רוב זמנו בקניגסברג והיה בא לקיידאן רק מזמן לזמן. משום כך החכיר ליהודים את כל ההכנסות של קיידאן.

ב־11 ביוני 1662 דיווח הסטארוסטה אובורסקי לנסיך ראדזיוויל בקניגסברג, כי למרות הצו של הנסיך בוגוסלאוו לא להגביל את זכויות היהודים, יש בדעתו של הבישוף הקאתולי לפרסם מודעות, בהן הוא אוסר על יהודי קיידאן להחזיק משרתים נוצריים.

ב־5 באוקטובר 1665 חתם בוגוסלאוו ראדזיוויל על חוזה, לפיו החכיר את הארמון ואת החצר של קיידאן, וכן חלק ניכר של ההכנסות ליהודי ר׳ וולף איסאקוביץ׳. לר׳ וולף ניתנה הזכות לשפוט ולהעניש את תושבי קיידאן, כאילו היה הנסיך הגדול ראדזיוויל עצמו.

ר׳ וולף תרם תרומה ניכרת להגברתה ולהגדלתה של הקהילה היהודית בקיידאן.

עם שיפור מצבם של יהודי קיידאן, גדל גם מרכז התורה, הלימודים והדת. תלמידי־החכמים הגדולים באותו זמן ישבו על כיסא הרבנות בקיידאן. הישיבה, התלמוד־תורה והחדרים היו מפורסמים בכל ז׳אמוט.

אחרי שנחתם שלום עם רוסיה בשנת 1667, כאשר רוסיה הקטנה עברה לרוסיה, נמלטו משם יהודים רבים, אשר שרדו אחרי פרעות חמילניצקי, לליטא ואחדים הגיעו גם לקיידאן.

למרות שראדזיוויל התגורר בקניגסברג, נשארה בכל זאת קיידאן הנקודה העיקרית של הקאלוויניזם בליטא ומקום של חירות דתית. לפיכך יכלה הקהילה היהודית להתפתח באין מפריע מבחינה כלכלית ורוחנית כאחת.

בשנת 1669 מת בוגוסלאוו ראדזיוויל והוטמן בקברות המשפחתיים של נסיכי ברנדנבורג בקניגסברג.

משנת 1669 עד 1725

אחרי מותו של בוגוסלאוו החלה הכנסיה הקאתולית להרים ראש בקיידאן.

בשנת 1681 החריבה שריפה גדולה את רוב קיידאן: עלו באש הליציאון והספריה הגדולה שנבנו על ידי הראדזיווילים. היה זה הנזק הגדול ביותר שנגרם לקיידאן.

גם הקהילה היהודית סבלה קשות מן השריפה, אך לא נתרוששה אחרי הדליקה. בתור מרכז יהודי חשוב בליטא, נעשית קיידאן לעיר הגליל של מדינת ז׳אמוט.

מצבם של היהודים בפולין מחמיר: רדיפות מצד השלאכטה, ה׳צכים׳ הנוצריים, הישועים והסטודנטים. עלילות־דם ברוב מדינות אירופה, בהן קיים שלטון של הישועים.

אולם בקיידאן חיים היהודים בשלום עם האוכלוסיה הנוצרית, משום שלבני הדתות השונות ישנו אויב משותף — הישועים — ונגד האויב הזה הכל מאוחדים.

מתוך תלונתו של אחד בשם סטפאן בולשטס לקומיסר של חצר ראדזיוויל בשנת 1686 על יהודי קיידאן, כי אינם שומרים על החוק בדבר סגירת עסקיהם בימי א׳ וכי הם מתפשטים בעיר כולה מחוץ לרובע שנקבע להם למגורים, אפשר לראות כי היהודים נתעצמו, התעשרו ורבו בקיידאן ועברו על ההגבלות שהוטלו עליהם.

עקב הצרות והרדיפות הרבות על יהודים במדינות שונות של אירופה, חיבר ר׳ יוסל

קוברינר — למדן גדול בקיידאן — בשנת תנ״ח (1698) סליחה, אשר הונהגה בכל קהילות ליטא וז׳אמוט.

בראשית המאה ה־18 פרצו המלחמות הגדולות בין פיוטר הגדול, צאר רוסיה, לבין קארל ה־12, מלך שוודיה. במלחמות האלה סבלה קיידאן קשות וכן האוכלוסיה הנוצרית והיהודית. הקהילה היהודית נתרוששה במידה כה רבה מן המלחמה, שנאלצה ללוות כסף מבעלי־אחוזות לשם כיסוי הוצאות הקהילה וכן לתשלום מס הגולגולת ומיסים אחרים לממשלה.

קיידאן היתה שייכת ליורשי הראדזיווילים והאפוטרופוס של היורשים היה אז מלך פרוסיה.

קיים דו״ח אופייני מה־30 ביולי 1707, שנכתב על ידי המפקח הראשי של ז׳אמוט, שמואל ביטנר, אל יועץ החצר של מלך פרוסיה. הוא מתלונן בדו״ח על נגישות ה„פריצים״, שהיהודים חייבים להם כספים. הוא כותב כי „פריץ״ אחד בשם גורסקי, שקהילת קיידאן חייבת לו כמה אלפי זהובים, נעל את בית־הכנסת בשבת כאשר היהודים היו בתוכו והתפללו; רק בקושי רב השיגו דחיה עד אחרי שבת, ואז הוסדרו התשלומים.

בשנת 1710 פרצה מגפה כבדה שעשתה שמות באוכלוסיה של ליטא וז׳אמוט. גם קיידאן סבלה קשות.

אחרי שהרוזן צ׳אפסקי נשא לאשה את וורוניקה ראדזיוויל, קיבל בתור נדוניה את העיר קיידאן.

הצ׳אפסקים היו קאתולים ולכן התחזק גם השלטון הקאתולי עם העברתה של קיידאן לידיהם. הישועים החלו להרים ראש גם בקיידאן, בה לא היתה להם עד אז שליטה.

על אף זאת החלה האוכלוסיה היהודית להתאושש וכבר בשנת 1721 נמנית קיידאן שוב על הקהילות החשובות ביותר של ליטא. כך, למשל, היה הסך הכללי של מס הגולגולת היהודי בליטא 60,000 זהובים, כשהסכומים הכי גדולים באו מן הקהילות: בריסק, הגדולה בקהילות ליטא — 5,150 זהובים, גרודנו — 4,500, פינסק — 3,730, וילנה — 1,100, מינסק — 1,300 וקיידאן — 4,300. כלומר קיידאן תפסה את המקום השלישי בקרב הקהילות החשובות ביותר של ליטא וז׳אמוט ועלתה בהרבה בגודלה על וילנה ומינסק.

משנת 1725 עד 1812

אחרי המאורע המעציב עם משיח־השקר שבתי צבי, שיגרו מנהיגי התנועה של שבתי צבי שליחים לקהילות פולין, כדי לאסוף כספים ולהפיץ את תורתו.

בשנת 1725 הוטל חרם על השליחים האלה על ידי ר׳ יחזקאל קצנלנבוגן, הרב הכולל של שלוש הקהילות היהודיות: אלטונה, ואנדסבק והאמבורג.

באותו זמן כיהן כרב וראש גליל קיידאן ר׳ דויד קצנלנבוגן, ובבריסק — אחת הערים החשובות בליטא — ר׳ אברהם קצנלנבוגן — בנו של הרב בקיידאן.

כל שלושת דורות הרבנים ממשפחת קצנלנבוגן עמדו על המישמר נגד סכנת לימודי

הקבלה, והקפידו כי התקנה של הגדול ביניהם, ר׳ יחזקאל קצנלנבוגן, כי „איש לא ילמד את הזוהר לפני גיל 40״, תישמר בקפדנות.

בשנת 1727 בא הרב של בריסק ר׳ אברהם קצנלנבוגן לביקור בווילנה אצל חותנו הגביר ר׳ יוסלה אלי׳ס אטקה׳ס. וילנה דיברה אז הרבה על ילד־הפלא, בנו של הלמדן הגדול, הרב של וילנה ר׳ שלמה זלמן.

כאשר בחן ר׳ אברהם את העילוי בן השש בתנ״ך ובגמרא, התפעל מאוד מחריפותו של ילד־הפלא. הוא ביקש את אבי הילד, ר׳ שלמה זלמן, שיתן לו לקחת את בנו לקיידאן, לשם הוא נוסע אל אביו הרב ר׳ דויד, כדי שאביו ילמד את הילד.

ר׳ שלמה זלמן ירד באותו זמן ממש מנכסיו ועל כן הסכים ברצון, שהילד יסע לקיידאן ויהיה לתלמידו של הרב.

בקיידאן הפתיע והלהיב הילד את הרב ר׳ דויד, אשר התמסר כולו לתלמיד הצעיר.

שמו של הילד היה אליהו, והוא גדל אחר־כך כגאון המפורסם מווילנה — הגר״א (הגאון ר׳ אליהו מווילנה).

השפעתו של הרבי ר׳ דויד קצנלנבוגן על תלמידו לגבי תורת הקבלה נתגלתה מאוחר יותר בצורה בולטת למדי ביחסו של הגר״א אל ר׳ זלמן שניאורסון ואל תומכי החסידיות.

ר׳ אליהו נשא לאשה את בתו של גביר קיידנאי ר׳ יהודא. על אשתו חנה אמר הגר״א, כי מעשי הצדקה שלה ומעשיה הטובים היו רבים מספור כוכבי השמיים לרוב.

אחרי מותה ציווה הגאון מווילנה לחרות על מצבת אשתו:

קרית חנה

ותמת חנה בשנת תקמ״ג, ה׳ כסלו,
לא הניחה תמורה וערך
לספר שבחה אין נתיב ודרך.

בין שבעת התלמידים המפורסמים של הגר״א היה אחד מקיידאן. היה זה גיסו מוהר״ש זלמן, אשר עזב את ביתו בקיידאן והלך ללמוד אצל הגאון מווילנה.

הגאון מווילנה נפטר ביום י״ט תשרי, שנת תאמ״י צבי״ה (1798), וקהילת קיידאן נתייתמה, בדומה לקהילת וילנה, עקב קירבתו הרוחנית והגופנית עם יהודי קיידאן.

קיידאן נשארה משום כך, בדומה לווילנה, מבצר המתנגדות, ולשום חסידים לא היתה שם דריסת־רגל [6].

הראדזיווילים היו במידה מסויימת קרובים יותר לגרמניה מאשר לפולין, עקב קירבתם המשפחתית לנסיך ברנדנבורג ולכן תפס תמיד המסחר עם גרמניה מקום חשוב בקיידאן, כלומר אצל הסוחרים היהודיים בקיידאן.

מצבם הטוב של הסוחרים היהודיים נתן גם פרנסה מספקת לבעלי־המלאכה והקהילה נחשבה כאמידה ביותר בז׳אמוט.

החיים היהודיים הפנימיים לא היו שונים מאשר בקהילות היהודיות האחרות בליטא. התפקיד הראשי היה בידי ועד הקהילה והפרנסים. תורה היתה הטובה שבסחורות. אב־בית־הדין בקיידאן היה תמיד אחד מגדולי הדור. הישיבה והחדרים היו מלאים. בבתי־המדרש למדו יומם ולילה. כל הסביבה היתה מלאת תורה ודתיות.

ועד הקהילה שלט על החיים והחברא קדישא על המתים בעיר ובישובים הסמוכים שהשתייכו לגליל קיידאן ⁷.

תמונות מדוייקות של החיים בימים ההם אפשר לראות בפנקסים של ועד הקהילה, החברה קדישא וה„צכים״ של בעלי־המלאכה.

ביום כ״ד כסלו היתה נערכת הסעודה השנתית של החברא קדישא, וסעודה כזאת בשנת תמ״ג (1683), כפי שנרשם בפנקס של הח״ק עלתה: 4 תרנגולות — 28 פרוטות, 4 אווזים — 20 פרוטות, עגלת עצים — 10 פרוטות, תרנגול הודו — 35 פרוטות, עשר ביצים — 4 פרוטות, 4 תרנגולים קטנים — 12 פרוטות, חבית בירה — 6 פרוטות.

בהמשך הפנקס אנו קוראים, כי יהודי אשר לא היה לו די כסף כדי לשלם דמי קבורה, נתן משכון — סידור מבית־דפוס אמסטרדמי וחמש פרוטות במזומנים.

כבוד גדול היה להירשם כחבר לח״ק, כי רק לחברים הותרה ההשתתפות בסעודה, והחבר החדש היה כרגיל עורך סעודה לאלופי הח״ק ומשלם זהובים אחדים.

חברה ש״ס, אשר תפסה את מקום הכבוד בעיר, היתה כובשת את העיר בסיומה הגדול.

סעודות היו נערכות גם על ידי חברות אחרות — קטנות כגדולות — וקיידנאים אהבו תמיד לפאר סעודת מצווה ב„פאנטומימה״ או בהצגה, שכללה את „ריקוד הגזלנים״, „מחול הברוגז״, „עקידת יצחק״, „מכירת יוסף״ וכו׳.

ועד הקהילה היה מנהל את החשבון של מס הגולגולת, שכל יהודי היה חייב לשלם למדינה, ושל התשלומים לצרכים יהודיים, וועד הקהילה של קיידאן, שהיתה עיר הגליל, היה עסוק מאוד.

ב„פנקס מדינת ליטא״ ישנה תקנה של ועד סלוצק, מיום ו׳ תמוז תק״כאל (1791), כי כל הישובים השוכנים מן העבר הזה של הניימאן שייכים לגליל קיידאן, ואפילו סלובודקה שליד קובנה שייכת לגליל קיידאן, במה שנוגע לרח״ש (רב, חזן, שמש) או משפטים (אלא שאת מס הגולגולת חייבת סלובודקה לשלם, בדומה לקובנה, לוועד הקהילה של גרודנו).

בשנת 1792 הכריז מלך פולין, סטאניסלאוו אוגוסט, על קיידאן כעל עיר כתר, העניק לה זכויות מיוחדות והגביר את אי־תלותם של האזרחים ב„פריץ״. היתה זו המתנה האחרונה של פולין לקיידאן.

בשנת 1772 בוצעה החלוקה הראשונה של פולין, אחריה באה השנייה, עד אשר בחלוקה השלישית של פולין בשנת 1795 עברה ליטא וז׳אמוט לרוסיה.

עוד בשנת 1784 החליטה קהילת קיידאן להקים מלבנים את בית־הכנסת הגדול ואת בית־המדרש החדש.

האדריכלות החיצונית של בית־הכנסת היא פשוטה ביותר. עזרת הנשים שוכנת בקומה השנייה מעל ל„פוליש״, בעלת קיר גבוה וסורגים דמויי חלון הפונים מזרחה.

אולם כאשר נסתיימה הבניה הועסקו טובי האמנים בייצור של ארון־קודש חטוב ובקישוט הקימור והתקרה של בית־הכנסת.

ארון־הקודש, התופס כמעט שליש של קיר המזרח, מלמטה עד התקרה, מורכב מחיטובים אמנותיים של פרחים, חיות ועופות צבעוניים ומוזהבים. הוא כולל גם לוח נצחי. באחד העמודים החטובים של ארון־הקודש תחת זכוכית, נרשם על גוויל שמו של העסקן הראשי שמילא תפקיד עיקרי בבניין בית־הכנסת ובית־המדרש: ר׳ אברהם אבלי במהור״ר יהושע ממשפחת רם, והשנה בה נסתיימה העבודה, בשנת אשרינו (1807) [8].

על שער האבן, שהוביל לחצר בית־הכנסת, היה שעון שמש גדול, בעל אותיות עבריות. בחצר היו עורכים החל מאותו זמן נשואים.

בצד הימני של ה„פוליש״ שכן חדר ועד הקהילה, שם היו חברי הוועד והפרנסים מנהלים את ענייני הקהילה. שם היה גם הקולר לכליאתם של העבריינים שהקהל היה מעניש אותם.

באותה שנה 1807 פרצה בקיידאן מגיפת הכולרה בעוצמה כה רבה, שתוך חדשים אחדים מתו בקהילת קיידאן בלבד 397 אנשים, לפי הרשימות של פנקס הח״ק, מלבד רבים מתוך האוכלוסיה הנוצרית.

בהדרגה החלה רוסיה להנהיג בליטא רפורמות רוסיות טיפוסיות ליהודים. לבסוף הונחתה בשנת 1804 המהלומה הראשונה. אלכסנדר הראשון, צאר רוסיה, פירסם צו לגרש את היהודים מן הישובים הכפריים. עקב גירוש זה באו לקיידאן מספר רב של יהודים שגורשו מן הכפרים, שהיו חסרי כל תעסוקה.

גדל מספר בעלי בתי־המרזח והחנווונים, אך בעיקר נוצר בעקבות הדבר מספר רב של גננים וחוכרי גינות, אשר היו שוכרים למשך הקיץ חלקת אדמה בקירבת קיידאן, על פי רוב בכפר יאנושובה, והיו שותלים בה ירקות או היו שוכרים גני פרי.

התבשילים הקיידנאים — בעיקר „קרוצקעס״ — בדומה לפירות של קיידאן, היו ידועים בכל ז׳אמוט, והיו נמכרים לא רק בקיידאן, אלא בכל הסביבה.

משנת 1812 עד 1825

מלחמת נאפוליאון עם רוסיה בשנת 1812 גרמה נזקים רבים לקיידאן. מעברם של הצבאות הצרפתיים והרוסיים לא הביא ברכה לעיר.

בדומה לרוב יהודי ליטא, תמכו גם הקיידנאים ברוסיה ושמחו במפלתם של חילות נאפוליאון. וזאת במיוחד משום שהפולנים הקאתולים וכמריהם תמכו בצרפתים וחמתם בערה על היהודים.

אחרי המלחמה חזרו החיים לקדמותם.

המאבק הגדול, שהתנהל בחלקים אחרים של ליטא בין החסידים והמתנגדים, לא הגיע לקיידאן.

הקהילה היתה אדוקה והיא נוהלה על ידי עסקנים, אשר הקפידו בחומרה שלא יונהגו כל חידושים.

כאשר חדרה לעתים קצת אפיקורסות, כהד מתורתו של משה מנדלסון, היו מבקשים לבערה בכל הדרכים.

תמונה מעניינת מהחיים של קהילת קיידאן באותו זמן נותן הפנקס של בעלי־המלאכה.

הופעתו של חייט בכיפת קטיפה ביום הראשון של ראש־השנה הסעירה עד כדי כך את בעלי־הבתים של קיר המזרח, שרק להם היתה הזכות לחבוש כיפת קטיפה, עד כי מיד במוצאי החג ציוו לשמש להביא את החייט העבריין לבית הקהילה. שם קנסו אותו בעשר ליטראות נרות לטובת בית־הכנסת וחייבוהו להחזיר את הכיפה.

עונש זה פגע קשות בכל בעלי־המלאכה של קיידאן, אשר היו מאוגדים מימים ימימה ב„צכים" שלהם. ביום הראשון של סוכות באו לא רק החייטים, אלא גם סנדלרים, פרוונים ובעלי־מלאכה אחרים בכיפות קטיפה חדשות, בשטריימלעך, מעילי אטלס עם אבנטים, לבושים פאר ממש כבעלי־הבתים של קיר המזרח, ועוד למעלה מזה. כך באו גם ביום השני של סוכות, להכעיס את בעלי־הבתים הנכבדים של קיר המזרח בקיידאן.

אולם מעשה זה עלה ביוקר לבעלי־המלאכה הנועזים של קיידאן.

ביום הראשון של חול המועד הביאו משרתיו של הרוזן צ'אפסקי את כל בעלי־המלאכה למחסן המרכזי והלקו אותם.

מעשה מחפיר כזה לא התרחש עדיין מעולם בתולדות יהודי קיידאן.

הראדזיווילים התייחסו אל היהודים כאל אזרחים חפשיים ושווים לכל. כקאלוויניסטים נאורים לא הענישו מעולם בעונשים גופניים את יהודי קיידאן. וכאשר יהודי אחד הסתכסך פעם עם פרנס חודש של הח"ק בגלל העלבון שלא התיר ליהודי להשתתף בסעודת הח"ק, וכנקמה על העלבון הלשין על פרנס החודש בפני ראדזיוויל כי הפ"ח מושיט אצבע משולשת לנסיך בעת נסיעתו דרך העיר, העניש ראדזיוויל את פרנס החודש בכך שציווה לגרשו יחד עם משפחתו מקיידאן, אך לא ציווה להלקותו [9].

ועל כן הרגישו בעלי־המלאכה, כאזרחים חפשיים ושווים לקיידנאים האחרים, הרגילים למידה יותר גדולה של זכויות וחירות מן היהודים בערים אחרות בליטא ופולין, מדוכאים מאוד ממעשה נתעב כזה נגדם על ידי אחיהם עצמם, בעלי־הבתים הנאים.

עלבון עמוק זה איחד את כל בעלי־המלאכה היהודיים במלחמת קודש נגד ראשי הקהל.

המאבק עבר אל הרשויות המשפטיות של הממשלה הרוסית, אשר לא היתה עוינת ליהודים בימיו של אלכסנדר הראשון, ונטתה גם להטות אוזן לצעקת העם, שהרגיש על בשרו את שלטונם של עסקני הקהל.

אבל לראשות הקהל היה במה „למרוח" במשרדים, וכוחו של השוחד ביטל את כל המאמצים של בעלי־המלאכה. המאבק נמשך שנים ועלה לראשות הקהל של קיידאן, וכן ל„צכים" של בעלי־המלאכה היהודיים אלפי רובלים.

לפתע נפוצה שמועה, כי אחיו של הצאר, קונסטנטין פאוולוביץ', אשר היה המפקד הצבאי של פולין וליטא, עומד לעבור בקרוב דרך קיידאן.

בעלי־המלאכה של קיידאן החליטו להגיש לו קובלנה על המשרדים שאינם עושים צדק ואינם מענישים על העלבון מצד ראשי הקהל.

אולם הם לא שמרו על החלטתם בסוד. וכך קרה שדקות אחדות לפני שעבר קונסטנטין, פרצה קטטה בין בעל־המלאכה שעמד בתור של מגישי הבקשות והנייר בידו, לבין אחד מפועליו, והמשטרה עצרה את שניהם על שהפרו את הסדר.

קונסטנטין עבר במקום. הנייר עם הקובלנה לא הוגש לו וראשות הקהל ניצחה שוב. הפועל הבוגדני שוחד על ידי ראשי הקהל למטרה זו.

בעלי־המלאכה החליטו אז לקחת את הצדק לידיהם, וכאשר היו תופסים ביער „בור", או בכל מקום אחר מחוץ לעיר, נציג של ועד הקהילה, היו שוברים את צלעותיו.

הוחלט איפוא לעשות שלום עם בעלי־המלאכה, ונשלח אליהם שמש בדבר משא ומתן.

בעלי־המלאכה הציגו את התנאים דלהלן: ראשית, יש להתיר את הכיפה, המעיל והאבנט לכל ישראל, לבעלי־מלאכה ולבעלי־בתים נאים כאחד.

שנית, חייב לשבת בבית־הדין גם דיין מצד בעלי־המלאכה כאשר יתקיים משפט בין בעל־מלאכה לבין בעל־בית: בחדר הקהילה חייב להיות גם נציג של בעלי־המלאכה, על מנת שיהיו בטוחים במשפט ללא משוא פנים.

ועד הקהילה הסכים לתנאים האלה ובין קיר המזרח וקיר המערב נחתם שלום.

כתוצאה מן המאבק נוסד בית־התפילה „חיי־אדם" — של בעלי־המלאכה. בו היה להם כבר קיר מזרח ודיין שלהם. הדיין היה חייב לבוא לבית־התפילה שלוש פעמים ביום להתפלל ובין מנחה למעריב ללמוד עם בעלי־המלאכה „חיי אדם". בליל שבת אחרי האוכל ושבת אחרי מנחה היה חייב להסביר את פרשת השבוע.

את שכרו היה הדיין מקבל מתשלום שכל שוליה היה חייב לשלם בסך ח"י אגורות במשך שלוש שנים, מהן היו שייכות 12 אגורות לבעלי־הבתים, ו־6 אגורות לטובת הדיין.

מאז לא נפגע עוד שוויון הזכויות של בעלי־המלאכה בקיידאן.

יתרה מזו, היו בזמנים שונים בקרב בעלי־המלאכה בקיידאן למדנים ויראי שמים חשובים[10].

כמה עשרות שנים אחרי זה ציוה החייט העשיר ביותר בקיידאן — אליהו וילנר — להקים בית־תפילה קטן, לא הרחק מבית־התפילה „חיי אדם", שם התפללו גם בעלי־מלאכה וקצבים. בבית־התפילה הזה היו לומדים עם בעלי־המלאכה עין יעקב.

אותו אליהו וילנר, שהיה עריריי ותקיף מטבעו, קנה פעם בבית־הכנסת הגדול מאת בעלי־הבתים הנאים את החזקה לפתיחת הארון לנעילה. אחרי זה היה הולך כל ימי חייו ביום הכיפורים מבית־התפילה שלו לבית־הכנסת לפתיחה. הוא ואשתו הגיעו לזיקנה מופלגת.

בשנות ה־20 של המאה ה־19 התגורר בקיידאן אריה לייב (ליאון) מאנדלשטאם, שחותנו היה קיידנאי. הוא נחשב כאפיקורס בעיר האדוקה קיידאן ולכן גם לא הצליח להחזיק בה מעמד זמן רב. מאוחר יותר היה היהודי הראשון ברוסיה, שסיים בשנת 1844 את המחלקה לפילולוגיה באוניברסיטת פטרבורג. אחר־כך נתמנה כאחראי לתכניתו של מיניסטר החינוך הרוסי אובארוב להפצת השכלה בקרב היהודים ברוסיה.

משנת 1825 עד 1850

בקיידאן, שהיתה מקום מושבו של הרוזן צ׳אפסקי, אשר נטל חלק פעיל במרד הפולני של שנת 1831, התרכזו מורדים פולניים רבים.

הצבאות הרוסיים, שנשלחו לדכא את המרד, צרו על קיידאן מן העבר השני של הנהר, מצד הכביש של קובנה. חילופי אש תותחים התקיימו בין הפולנים הנסוגים לבין הצבאות הרוסיים הרודפים.

הדבר היה בדיוק בשבת לפנות ערב ביום קיץ, כאשר בית־הכנסת היה מלא מתפללים וכדור תותח שנורה על ידי הרוסים חדר בעד קיר המזרח מעל לארון־הקודש. באורח פלא עבר הכדור מעל לראשי המתפללים, חלף בעד הדלתות הפתוחות של בית־הכנסת אל ה„פוליש" ויצא החוצה, מבלי שגרם נזק לאיש מן המתפללים.

דבר זה נחשב כנס. החור בקיר המזרח לא תוקן על כן מעולם ונשאר כסימן של הנס לדורות.

בזמן הכיבוש של קיידאן על ידי הרוסים בימי המרד, עלו שני יהודים לעליית הגג והסתתרו בה מרוב פחד, אך כיוון שהיו סקרנים לדעת מה מתרחש בחוץ, הציצו בעד אשנב. לרוע מזלם הבחינו בהם הרוסים, הם נחשבו על כן על ידיהם כמרגלים והוצאו להורג ביריות.

אחרי דיכוי המרד הציבה הממשלה הרוסית בקיידאן חיל מצב של חיילים רוסיים. גדלה גם האוכלוסיה הרוסית בקיידאן, אך למרות זאת לא קטנה גם התרבות הפולנית הקאתולית בעיר זו, ואף בית־ספר תיכון עם שפת ההוראה הפולנית היה קיים בה.

הרוזן צ׳אפסקי הקים את ארמונו הנהדר ואת הגן. אף בנה גשרים על הנהרות דאטנובקה וסמילגה.

הקהילה היהודית בקיידאן ידעה אותן צרות שהיו מנת חלקן של הקהילות היהודיות האחרות תחת שלטונו הרודני של ניקולאי הראשון.

החלה הבהלה עם החטופים, הילדים שנחטפו כדי למלא את מיכסת החיילים שקהילת קיידאן היתה צריכה לספק כל שנה.

חדר ועד הקהילה ליד בית־הכנסת רווי דמעות של אמהות אומללות ואבות נכאי־רוח. פרנסי העיר עושים מעשים שלא ייאמנו, כבכל הקהילות האחרות. שוכרים חטפנים, קונים קבלות כדי לשחרר מהצבא את ילדיהם של בעלי־הבתים העשירים, ואילו ההמון — המעמדות העניים — הם הכפרה.

תנועת ההשכלה פולשת מזמן לזמן לקיידאן — אל מיבצר התורה והאדיקות — וגוזלת את אחד הצעירים, למגינת לבם של ההורים.

בשנת 1843 נולד לר׳ הירש בדנר, יהודי דלפון, חבתן, אך למדן גדול ואופטימיסט בלתי־רגיל, בן ששמו היה משה לייב.

הבן היחיד, שאביו החל ללמוד אתו בגיל צעיר מאוד, ואחר־כך הוסיף ללמוד אתו סבו, למדן ובקיא בתנ"ך, גדל והיה לעילוי.

אביו למד בבית־התפילה של אליהו וילנר עם הקהל עין יעקב, וגם משה לייב הצעיר הקים עוד בהיותו ילד „חברה צעירה עין יעקב".

מאוחר יותר גדל הילד והיה למשכיל חובב ציון המפורסם ואחר־כך לסופר העברי, לציוני ולמנהיג הלאומי משה לייב ליליינבלום.

בשנת 1846 נולד לפסח סמילג בן, אשר היה מאוחר יותר לאחד המלומדים היהודיים הגדולים — ד"ר יוסף סמילג.

*

רק לאחר שאלכסנדר השני הוכתר כצאר רוסיה, בשנת 1856, ביטל את החוק בדבר חטיפת ילדים קטנים וחינוכם כ„קנטוניסטים" לחיילים בעתיד, וקיידאן נשמה לרווחה, ככל הקהילות היהודיות האחרות ברוסיה.

משנת 1850 עד 1880

הרוזן מאריאן צ'אפסקי היה המשכיל ביותר במשפחת צ'אפסקי. הוא סיים את הפקולטה למדעי רוח ופילוסופיה באוניברסיטת ברלין. הוא היה גם בעל אוסף מעולה של תמונות, אוסף מטבעות נדיר והעיקר ספריה מצויינת.

יחסו הידידותי אל קהילת קיידאן התבטא בין השאר בתרומת הלבנים שלו לשם הקמת בית־המדרש החדש.

כאות הוקרה למעשהו חקקה הקהילה את שמו על לוח אבן בבית־המדרש לזכרון. כן נתנה לו הקהילה במתנה גביע כסף והגישה לו באמצעות הפרנס שלמה ברנשטיין מגילת תודה בעברית, גרמנית וצרפתית. השיר בעברית נושא את האקרוסטיקוס: מרין צאפסכי. התאריך הוא אלול, תרי"ז — ספטמבר 1857, תאריך חנוכת בית־המדרש.

בשנת 1863 פרץ המרד הפולני השני. בדומה לכל יהודי ליטא עמדו יהודי קיידאן הרחק מן המרד, במידה רבה יותר מאשר במרד הראשון, ולכן כמעט שלא פגע בהם הדיכוי של מוראוויוב, המושל הכללי של וילנה.

הרוזן מאריאן צ'אפסקי, שהשתתף במידה בולטת במרד, הוגלה לסיביר והארמון עם החצר הוחרמו על ידי הממשלה הרוסית בשנת 1866. הספריה העשירה של הצ'אפסקים הועברה לספריה העממית בפטרבורג.

כעבור שנים אחדות הותר למאריאן צ'אפסקי לשוב ממקום גלותו והוא יצא אל בתו בפוזן, שם עסק בשנים האחרונות בפעילות ספרותית.

הוא מת בשנת 1875.

קיידאן נשתחררה לגמרי מן ההשפעה הפולנית, נשתחררה גם מן המצב המשפיל, שבעד כל מעשה היו גוררים לחצר ה„פריץ", שם היו מלקים לעתים קרובות בעד כל דבר של מה־בכך, לפי ראות עיניו של ה„פריץ".

הארמון עם החצר נקנה אחר־כך מן הממשלה על ידי הרוזן טוטלבן.

בסתיו 1868 הוצבו בקיידאן שתי סוללות ארטילריה, אשר נשארו זמן רב בקיידאן והיוו מקור פרנסה לחנוונים ובעלי־מלאכה של קיידאן.

כעבור זמן קצר נסללה גם מסילת הברזל, אשר הגבירה את הקשר בין קיידאן לבין החלק הפנימי של רוסיה והגדילה את המסחר. היא סיפקה גם עבודה לבעלי־המלאכה של קיידאן ותעסוקה לקבלנים, חנוונים וסוחרים.

המצב הכלכלי של יהודי קיידאן השתפר. בניהם של בעלי־הבתים האמידים החלו ללמוד בהשפעת תנועת ההשכלה של אותו זמן.

בשנת 1874 הונהג שירות חובה בצבא הרוסי, ופעולתה של ראשות הקהילה כספקית של חיילים לממשלה נפסקת.

בסוף שנות השבעים נפטר רב קיידאן ר' אברהם שמעון טרויב, אשר היה האחרון מגדולי הדור, שתפסו את כיסא הרבנות בקיידאן.

*

עוד בקרב סבאסטופול בשנת 1845 הצטיין קצין ההנדסה הצעיר טוטלבן, אך במלחמה עם טורקיה בשנת 1877 השיג את אותות ההצטיינות הגבוהים ביותר.

כאשר חזר כמנצח מהמלחמה החל ליפות ולהגדיל את ארמונו בקיידאן. ארמונו וחצרו נחשבו בין היפים שבליטא.

טוטלבן הקים גם טחנות־מים ליד החצר ובווילליין, והחכיר אותן ליהודים.

החצר הפכה למושב הקיץ של טוטלבן, גם כאשר נתמנה למושל הכללי של גליל וילנה.

משפחת טוטלבן התייחסה באהדה לכל האוכלוסיה היהודית בקיידאן, וכמה מהסוחרים, החנוונים ובעלי־המלאכה היהודיים נהנו מייחס ידידות מיוחד בחצר.

בחודשי הקיץ היו מבקרים בחצר פקידים גבוהים מפטרבורג, וקיידאן התפרנסה ברווחה.

כל סתיו, לאחר שהורדו התבואות מן השדות, היה נערך בגן חג עממי, עם תאורה, זיקוקין די נור, מוסיקה וריקודים ומתנות לפועלים, והעיר קיידאן שמחה.

משנת 1881 עד 1914

אחרי שנרצח אלכסנדר השני, במארס 1881, ועם עלייתו של אלכסנדר השלישי על כס המלוכה של רוסיה, החלו הפוגרומים האיומים ביהודים בכל רחבי רוסיה.

אולם בליטא, בה היה המושל הכללי הרוזן טוטלבן, לא היו כל פוגרומים.

לקיידאן נשלחה בעוד מועד יחידה מיוחדת של קוזאקים, לבל תיפול שערה מראשם של היהודים. וכך חיים יהודי קיידאן בביטחה תחת חסותו של הרוזן טוטלבן.

מאז ומתמיד היו בעלי־הבתים משלמים לחצר „דמי מיגרש", תשלום בעד האדמה עליה הוקמו בתיהם, מכיוון שכל העיר נחשבה לרכוש החצר. בתחילה של הראדזיווילים, ואחר-כך של הצ'אפסקים.

כאשר הוחרמה החצר על ידי הממשלה הרוסית אחרי המרד הפולני, פתחו התושבים בצעדים משפטיים, שישוחררו מהתשלום הזה, תוך הסתמכות על הזכויות שקיבלה קיידאן ממלכי פולין, ביחוד מסטאניסלאוו אוגוסט, כאשר קיידאן הפכה לעיר כתר.

המשפט נמשך שנים, וב־25 בספטמבר 1886 פירסם בית־הדין המחוזי בקובנה פסק־דין, כי האדמה בקיידאן מהווה רכושם של בעלי־הבתים שבתיהם עומדים עליה ואין הם חייבים בתשלומים עבור האדמה עליה הוקמו בתיהם.

אולם חלק גדול מן האדמות בקיידאן שייך לקהילה הקאלוויניסטית, אשר ירדה בינתיים פלאים עד כדי כך שלא היו לה אפילו מתפללים שיבואו לכנסיה בימי א׳.

מרכז העיר בנוי בתים וחנויות, השייכים לקהילה הקאלוויניסטית, והמושכרים ליהודים. גם בניין העיריה הושכר ליהודי לשם הקמת בית־מרזח, אחר שבוטלה האוטונומיה המוניציפלית, עם סיפוחה של פולין לרוסיה. בשנות השבעים והשמונים כונה המקום „פודראטושה״, היינו מתחת לבית העיריה.

עד סוף שנות השמונים היה אפילו באחד החדרים של בניין העיריה בית־תפילה, שכונה בשם „מניין החיילים״, בו התפללו על פי רוב חיילים לשעבר.

*

עד סוף שנות השמונים היו יהודים קיידנאים, כאשר עמדו להגר, עולים לארץ־ישראל. עשו זאת על פי רוב יהודים דתיים, שהיו נוסעים כדי למות בארץ־ישראל.

אולם בראשית שנות השמונים, מיד אחרי עלותו של אלכסנדר השלישי על כס המלכות, כאשר הפוגרומים התפשטו בכל רחבי רוסיה, בלוויית גירושים ממוסקווה ומערים אחרות, החלה הגירה מוגברת של יהודים רוסיים לאמריקה.

מאוחר יותר החלו קיידנאים רבים לנסוע גם לאנגליה ולדרום־אפריקה.

קיידאן נדבקה בקדחת ההגירה, ביחוד אחרי מותו של הרוזן טוטלבן, כאשר גם בקיידאן החלה להיות מורגשת ידה של הממשלה הרוסית תחת אלכסנדר השלישי.

המהגרים הראשונים היו בעיקר בני המעמד הדל ובעלי־מלאכה. כאשר היה יוצא בחור צעיר לאמריקה, לאחר שברח מהגיוס, והתחיל להשתכר ולהסתדר בארץ זו, היה מביא את הוריו. אף אלה היו אחרי צאתם מביאים קרובים נוספים לאמריקה.

בעלי־הבתים האמידים היו בתחילה אף מתביישים לגלות, כי בן משפחתם היגר לאמריקה.

בני־הנוער היו יוצאים ללמוד בעיר הגדולה, או מחפשים שם עתיד. אבל בהדרגה החלו גם ילדיהם של בעלי־הבתים להגר — מי לאמריקה ומי לאפריקה. החלו לשלוח כספים הביתה, עד אשר ההגירה חדלה להיות בבחינת חרפה אף לילדי בעלי־הבתים.

בשלהי שנות השמונים עלה באש חלק גדול של רחוב סמילגה והסימטאות הסמוכות ועובדה זו הביאה להקמת אגודת מכבי־אש מתנדבים.

בראשית שנות השמונים הפך התלמוד־תורה בקיידאן, שהיה עזוב מאוד, לבית־ספר יותר מודרני, בו החלו לומדים מחוץ ללימודים היהודיים גם רוסית ולימודים אחרים, בדומה לבית־הספר היסודי הרוסי.

הן בתנועת חובבי ציון, והן בפעילות ציונית, לאומית ותרבותית של קהילת קיידאן, הצטיין במיוחד ר׳ יוסף בלומסון (יאסע בערע פאכטערס), אשר הקדיש את כל חייו לפעילות חינוכית זאת.

בני קיידאן נטלו חלק פעיל בתנועת ההשכלה, וכן בתנועת חובבי ציון, לו רק משום שעמוד התווך של תנועה זו היה בן קיידאן משה לייב ליליינבלום.

וכאשר נולדה הציונות המדינית מאוחר יותר, בשנת 1897, נסחף הנוער הקיידנאי והתמסר בכל מאודו לתנועה הזאת, ניהל מלחמה עם מתנגדי הציונות, בתחילה עם הדתיים ואחר־כך עם היסודות הפועליים המהפכניים, המנוהלים על ידי ה„בונד".

גם ל„בונד" ישנם בקיידאן תומכים משלו. לא לעתים רחוקות מתנהלים ויכוחים ואף חיכוכים בין „בונד" ו„פועלי ציון", שאף הם מאורגנים בקיידאן.

בראשית שנת 1898 פורסם כרוז בפטרבורג למשכילים היהודיים ברוסיה, העומדים במגע עם ההמונים היהודיים, שיאספו וירשמו שירי־עם יהודיים.

כתוצאה מכך הופיע בפטרבורג בשנת 1901 אוסף של שירי־עם יהודיים בעריכתם של גינזבורג ומארק. מתוך 376 שירי־עם שפורסמו בקובץ הזה, נאספו 154 בקיידאן ובסביבה על ידי ברוך חיים קאסל וד"ר אהרן לייב פיק.

כך חיה ופועלת האוכלוסיה היהודית בקיידאן כחלק מהיהדות הרוסית, כשאין שוני בינה לבין הערים והעיירות האחרות של רוסיה.

ובכל זאת היתה קיידאן שונה במקצת מן הקהילות היהודיות האחרות.

בני משפחת טוטלבן — הרוזנת האלמנה, הרוזן הצעיר והחתנים, היו פקידים רוסיים גבוהים בעלי השפעה חזקה בחוגי הממשלה הרוסיים, ויחסם הידידותי לאוכלוסיה היהודית של קיידאן השפיע ממילא לטובת היהודים.

ראויה לציון העובדה, כי אחרי מותו של אלכסנדר השלישי ואחרי הכתרת הדמים של ניקולאי השני, כאשר חיים יהודיים ודם יהודי נעשו הפקר בכל רוסיה, לא הרגישו זאת למרות הכל יהודי קיידאן.

מלחמת רוסיה יפאן בשנת 1904 נטלה מקיידאן קרבנות אחדים, אשר נפלו כחיילים בחזית.

המהפכה בשנת 1905, אשר הוטבעה אחר־כך בנחלי דם בכל רוסיה, עברה בקיידאן בשלווה גמורה. ומאוחר יותר, כאשר החלה הרדיפה השיטתית של מהפכנים וסתם יהודים בכל רחבי רוסיה, בימי שלטונו של ניקולאי השני, לא פגע כל זה בקיידאן.

מעניין לציין כי לראש הממשלה הידוע לשימצה סטוליפין, יד ימינו של ניקולאי השני, היתה אחוזה סמוך לקיידאן. הוא היה ראש האצולה במחוז קובנה ויושב ראש ועדת הגיוס בקיידאן לפני שנתמנה כראש ממשלה.

יהודים רבים בקיידאן, לשם היה בא לעתים קרובות, הכירוהו יפה וקיימו אתו יחסי מסחר, וליהודים רבים אף עשה טובות.

סטוליפין, אשר הטיל כראש ממשלה את אימתו על כל היהודים ברוסיה, היה בבואו לקיידאן מכיר פשוט־הליכות של היהודים, שהיה לעתים קרובות מתלוצץ אתם בשיחה ידידותית.

עם הנהגת מונופול היי"ש הממשלתי בשנת 1897, נסגרו בקיידאן בתי־המרזח, אשר

היו כולם, פרט לאחד, בידיים יהודיות, ואחדים מבעלי־הבתים הוותיקים המבוססים, נשארו ללא פרנסה.

כך עברה מלחמת שלושים השנה, כפי שכינה דובנוב את המלחמה שהכריזה ממשלת רוסיה על היהודים משנת 1881 עד 1911, השנה בה נרצח סטוליפין בקייב מבלי שיהודי קיידאן הותקפו קשות כל עוד ישבו בקיידאן.

אולם המצב בבית החמיר והלך בגלל ההגבלות במסחר, וביחוד בהשכלת הנוער, ועל כן החל הנוער עוזב את עיר מולדתו במידה גוברת והולכת.

הקהילה היהודית קטנה. הפרנסה היתה בצמצום, וחלק גדול מאוד של בני קיידאן התפרנס רק מן המתנות ששלחו ילדיהם או קרוביהם מחוץ לארץ או מערים גדולות אחרות ברוסיה.

הגיעה שנת 1914. עוד באביב שנת 1914 עלה באש חלק ניכר של קיידאן: מן הגשר עד התחלת הרחוב הארוך, ומכיכר השוק עד חצר בית־הכנסת. השריפה שימשה כאילו בשורה של התבערה העולמית.

משנת 1914 עד 1930

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הפכו מיד פולין וליטא לשדה־קרב. האוכלוסיה כולה סבלה קשות, אך השעיר לעזאזל האמיתי היו היהודים.

בחורף הראשון של המלחמה 1914/15 נמלטו יהודים רבים מן העיירות הקטנות הסמוכות לקיידאן, והקהילה היהודית גדלה, אך רק בגברים ונשים קשישים. בני הנוער היו מגוייסים.

בינתיים הלכה גרמניה מחיל אל חיל: היא כבשה ערים בפולין ובליטא בזו אחר זו והביסה חטיבות רוסיות על ימין ועל שמאל.

הכשלונות האיומים נזקפו על ידי הממשלה הרוסית הרקובה לא לחוסר יעילותם של המפקדים הרוסיים, אלא למעשי ריגול כביכול של היהודים. לפיכך החליט המפקד הראשי של הכוחות הרוסיים בחזית המזרחית, דודו של הצאר ניקולאי, ניקולאי ניקולאיוויץ׳, כי הדרך היחידה לנצח את הגרמנים היא לסלק את כל היהודים מחזית זו.

במארס 1915 הוחל בגירוש היהודים מפולין ומליטא הרחק ככל האפשר לרוסיה.

בקיידאן, בדומה לקובנה, ניתנה ב־16 במאי הפקודה, כי לא יאוחר מה־18 במאי עד השעה 12 בחצות חייבים כל היהודים, צעירים וזקנים, נשים וטף, ואפילו חולים, לעזוב את העיר. אם יימצא יהודי אחרי שעה זו, דינו תלייה, נאמר בפקודה.

היהודים הוטענו בקרונות משא בתחנת־הרכבת. ההטענה התנהלה ללא רחמים: גברים עם נשים, זקנים וילדים יחד עם חולים. הקרונות ננעלו ונשלחו ליעדים שונים.

כל אחד לקח אתו רק ככל שיכול היה לשאת לתחנת־הרכבת המרוחקת שתי וויורסטות מהעיר. היתר הושאר.

וכך יצאה קהילת קיידאן לדרך הנדודים, יחד עם היהודים שנמלטו אליה קודם כן מעיירות אחרות, זו הפעם השנייה, בדומה לגירוש של הנסיך הגדול אלכסנדר בשנת 1495.

רוב בני קיידאן הגיעו לווילנה. אחרים נתגלגלו עד הומל, ואחרים אף עד דרום־רוסיה. היו גם שהגיעו ללב רוסיה ואף עד סיביר.

היו אשר לא זכו להגיע לשום מקום, כי מתו בדרך.

המהלומה פגעה ב,,מיוחסים קיידנאים" כשם שפגעה ביהודים האחרים בליטא.

במשך הימים האחדים, בהם נודע דבר הגירוש, עשתה כבר האוכלוסיה הנוצרית של קיידאן בינה את החלוקה של הרכוש היהודי. ומיד לאחר שהיהודים עזבו את בתיהם ורכושם שלא יכלו לקחת אתם, גזלו הנוצרים את הכל. המטלטלים, כגון הרהיטים, כלי המיטה, הלבנים והחפצים האחרים, נשדדו על ידם. בהדרגה אף נכנסו לבתים והיו לבעלי הרכוש היהודי.

למרות הרעיון הגאוני הזה של ניקולאי ניקולאיוויץ', נאלצו הרוסים לסגת מקיידאן.

הגרמנים נכנסו לקיידאן בלי קרב. כאשר הגרמנים כבשו אחר־כך גם את וילנה, קיבלו יהודי קיידאן שהיו שם רשות משלטונות הכיבוש הגרמניים לחזור לקיידאן.

לאחר ששבו לקיידאן קיבלו חזרה בעזרת השלטונות הגרמניים את בתיהם שנתפסו על ידי נוצרים, וכן חלק מחפציהם, אותו גילו בבתי הנוצרים. אך רוב רכושם אבד.

המשפחות היהודיות המעטות שחזרו מווילנה, היוו את הגרעין של הקהילה היהודית החדשה בקיידאן.

בהדרגה החלו להתווסף עוד יהודים מן העיירות שבסביבה, אשר חרבו בזמן המלחמה, והקהילה היהודית בקיידאן חיה תחת הכיבוש הגרמני בדומה לכל הערים והעיירות האחרות בשטח הכיבוש.

✶

כבאורח פלא זכתה ליטא לעצמאות. אמנם לא היתה זו עוד המדינה רחבת־הידיים משנת 1417, כי אם מדינה זעירה, ועוד טרם עשתה הרפובליקה הליטאית החפשית את צעדיה הראשונים, תפסה פולין ממנה את העיר הליטאית העתיקה והחשובה ביותר וילנה.

לאחר שהליטאים הפסידו עיר זו, קבעו את בירתם בקובנה. קיידאן נעשתה לעיר מחוזית.

ארמון משפחת הרוזן טוטלבן, אשר הולאם על ידי המדינה, הפך לבית־ספר גבוה לחקלאות. נוסדו בקיידאן גם גימנסיה ליטאית וכן בתי ספר על־יסודיים בעברית ויידיש.

יהודים רבים בני קיידאן שהוגלו חזרו מרוסיה ובקשיים רבים מאוד הצליחו להחזיר לעצמם את הבתים שנתפסו מהם.

גם לא־קיידנאים רבים התיישבו בעיר, והקהילה היהודית גדלה שוב.

העיר העתיקה קיידאן חידשה את נעוריה. אולם הואיל והמדינה כולה כאילו נותקה

מן העולם, ללא העורף העשיר של רוסיה, מסוכסכת עם פולין בגלל וילנה, נתונה בריב עם גרמניה בגלל עיר הנמל ממל, ללא תעשיה, ללא יצוא ויבוא, נשתרר עוני במדינה, וכן בקיידאן.

יהודי קיידאן התפרנסו בתקופה שבין שתי המלחמות מגננות, מלאכה, מסחר ותמיכות מקרובים בחוץ־לארץ.

(על פי הספר „קיידאן", ניו־יורק, 1930)

הערות:

1. מבחינה גיאוגרפית הוא שוכן ברוחב צפוני ′11 °55 ואורך מזרחי ′30 °41, 49 וויורסטות מקובנה, 56 וויורסטות מפוניוויז', 61 וויורסטות מראסיין.

2. ב. ח. קאסל שאסף שירי־עם בשביל הקובץ שהוצא בשנת 1901 על ידי גינזבורג ומארק, רשם שירים מפיה של אשה זקנה בשם פריידה הייסל „בתו של עושה המסרקים". היא שרה בין השאר באזניו את השיר „קום איך צו מיין שטאל", מספר 288 בקובץ, וקאסל לא יכול היה להבין כיצד קרה הדבר שנושא לא־יהודי כזה היה לשיר־עם בקיידאן.
כעבור שנים נתקל קאסל בשיר עם סקוטי עתיק באוסף Lyric Gems of Scotland שהוא זהה לשיר ביידיש. וכאשר מצא חיילים סקוטיים בקיידאן בימי ראדזיוויל, נתברר לו כיצד הפך שיר־עם סקוטי לשיר־עם יהודי. ואולי יש לזקוף את הדבר על חשבון מגורשים יהודיים מסקוטלנד שהתיישבו בקיידאן.

3. לא לשווא חשבו יהודי קיידאן את עצמם למיוחסים. וכאשר היו שואלים אצל יהודי קיידנאי בנסיעה: „מניין יהודי?" היה עונה בגאוה: „מי, אני? קיידנאי!" ובאמירת המלה „אני" היה נוקש באצבעו על לבו. ברוב קינאתם העניקו היהודים הליטאים האחרים לקיידנאים את הכינוי: „אני קידנאי, גומה בלב". כלומר, הגומה נוצרה עקב הנקישות הרבות באצבע בלב. הקיידנאים, שהיו גם ידועים כמרבים ללמוד, והיו יושבים תמיד רכונים על הגמרא, כונו משום־כך „הויקערס" (גיבנים). ואילו ליצנים אחרים אמרו כי לגיבנים נעשו הקיידנאים מרוב נקישות בלב, כך שבלב נוצרה גומה ועל הגב — חטוטרת.

4. הקהילה היהודית בקיידאן אימצה לעצמה את המינהג של שמחות גדולות תוך „הדלקת חביות". בשמיני־עצרת לפני ההקפות היו „מדליקים חביות". בני־הנוער היו מציבים שורות של שלוש־ארבע חביות זו על גבי זו ומדליקים אותן בשדה הפתוח, ליד הסמילגה, לא הרחק מבית־הכנסת.

5. למשקה הדבש הקיידנאי שיוצר על ידי יהודים, יצא שם בכל ליטא ופולין.

6. רק כעבור שנים רבות נוסד בקיידאן בית־תפילה של "שבעה קרואים", בו התפללו יהודים בעלי נטיה לחב"ד, אך לא חס־וחלילה בנוסח ספרד, אלא בהבדל היחידי לגבי בתי־כנסת אחרים, ששם היו מתחילים בהתקפות בשמיני־עצרת, במקום בשמחת־תורה.

7. בית־התפילה של הקברנים בחצר בית־הכנסת היה היחידי בעיר, שהיתה על ידו גינה מגודרת ובתוכה עצי דובדבנים.

8. תוכנו של הנוסח על הגוויל שבארון־הקודש הוא:
בימים ההם בשבתנו על כס י"ד כנסתנו, עם זקנינו וחכמינו, ראה ראינו בעינינו, יפה נף בנין ארמוננו, ורום תפארת מעט מקדשנו ומשוש בית מדרשנו, אשר הוקם במחננו, אמרנו

ועינינו, לא טוב אנחנו עושים, להיות מחשים מליתן שבח והודות, לאל יסוד היסודות, וכח העבודות, העוזר להתחיל בנועם, ולגמר בטוב טעם, רוח השיר החל לפעם, תהלות ד' לבשר נגד העם, אשר הניף ברוח בעם, איש בחור מעם, איש חמודות שבו נכבדות, הפועל במדות, מתהום היסודות, עד רום העבודות, ובלבו נוח להורות, מעשה מצוה לדורות, בהשכל ודעת כל מלאכה, מסודר בלי נבוכה, מערכה מול מערכה, והיה אדריכל, אמר כל, לפי ענין הבנאים, העזרות כפי הבאים, וההיכלות ולשכות הנאים, והכפות והחלונות הנעימים לרואים, ויהי ידיו אמונה לשם שמים, עד בא שמש, ולא בעצלתים, בזריזות ולא ברפיון ידים ומורה דרך אמונה, לבונים ולגודרים במשקל ומדה נכונה, ונצב על חומת אנך שנה שנה, והכין בלבבו לשם אל אהובו, ולתפארת עם קרובו, ולכבוד התורה הנחמדה מכספו וזהבו, השתדל מהרה במעשה ארון קודש בתפארה, במחוקקי אופנים והיות סדורות כדת ושורה, ולחכם חרש וחושב היטיב בעבורה והניח אחריו ברכה תדירה, ושם טוב לזכירה, לדורות עולם שמורה. שעסק בנקי כפים, בצע כסף לא לקח חד ושתים, וזהיר בנטילת ידים, הלא הוא מרבת בני עמנו, מחשובי תושבי קהלתנו, דורש טוב לפנת שופטינו, ורצוי לרב אחינו, נגיד ומצוה לעמינו. התחכמוני התותי המופלא כמהור"ר יהושע ממשפחת ר"מ. זכרה לו אל לטובה, לאשר בו רוח נדיבה לברכהו חטיבה מול חטיבה ביסודתו בהדרי קדש, בית מדרש החדש ובית הכנסת ד' המקודש, ד' יברכהו כגן רטובה ולזרעו כצמח רבבה, ויזכה לעלות נדבה בהות ישראל שובה, לעלות באלפי רבבה. ותשלם המלאכה בשנת אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים לפרט.

9. נרשם בפנקס החברא קדישא בקיידאן.

10. מספרים, שבעל־מלאכה אחד היה כה אדוק, עד כי באחת השנים, כאשר מחיר האתרוגים היה גבוה, מכר את ביתו ובכסף זה קנה אתרוג.

על סף המאה ה־20

ברנארד ריצ'ארדס (דב־גרשון קיידאנסקי)

עולם ישן וחדש

(קיידאן וקיידנאים על סף המאה)

פרק א'

הזכרונות הראשונים של ילדותי מגיעים לשעות בוקר מוקדמות בבית סבי בקצה רחוב סמילגר בעיר הליטאית קיידאן. אני נזכר בתחושת הפחד בבקרים הקרים כאשר החלונות היו מכוסים בציורים מסולסלים שנחרטו על ידי הכפור, ואיפשרו לכמות מועטת בלבד של אור היום לחדור לתוך ה„שטוב", היינו חדר האורחים האפלולי. החדר הואר רק על ידי עששית נפט עשנה, כשהאור מוגבר לפעמים על ידי נרות או „באלונאס", כלומר צרורות של זמורות בוערות, שננעצו לתוך הסדקים של תנור הלבנים העצום. אני נזכר בחריקת השלג והקרח תחת הגלגלים החורקניים של עגלות האיכרים החולפות לפני דלתנו הראשית בדרכם לשוק כדי למכור את מצרכיהם. כעבור שעה קלה היתה האש המתלקחת בכיריים מוסיפה אור וחום ושמחה לחדר.

סבי מצד אמא, יעקב הרץ סירק — הכל קראו לו בשם הרץ יענקל — היה נוהג לקום עם הסימנים הראשונים של עליית השחר. לעתים קרובות קם עוד לפני עלות השחר. „אני עומד מהר, אני אוכל מהר, אני ישן מהר", היה אומר. הוא אהב חברה ושיחה עד כדי כך שהיה מעיר משנתו כל נכד אשר היה מתאכסן אצלו אותה שעה מיד אחרי שהבעיר את האש והחלו מלאכות הבוקר. כדי להעיר את בני־הבית היה עובר בכל החדרים וקורא, „קומו, ילדים — השעה שש, שבע, תשע! קומו, ילדים". או שהיה מודיע לסבתי כי הגיע הזמן לקום ולהתחיל בעבודות הבית, משום ש„דער בעטלער איז שוין אין זיבעטן דארף" (המחזר על הפתחים הגיע כבר לכפר השביעי).

התמריץ לנכד הקטן המתארח כדי לרדת מדרגש השינה החם והגבוה שהותקן על התנור, להתלבש ולהתרחץ ולסיים מהר את תפילת הבוקר, היתה הזכות להשתתף בכל עבודות הבית המוקדמות. היה צורך לחטוב עצים, לעשות כל מיני עבודות תיקון סביב הבית, לחבץ חמאה, לעשות הכנות לייצור גבינה, שלא לדבר על האכלת הפרה והתרנגולות ויתכן שגם אווז או זוג ברווזים. כאשר מספר חיות הבית — כולל הכלב, שפיצקה יודע־הכל — הוגדל על ידי בואו של עגל חדש לאוויר העולם, הפכה הרפת בצד האחורי של הבית למרכז ההתעניינות המיוחד.

סבי לא הסתפק בהסדר הקבוע למרעה של פרתו בעונת הקיץ. נער איכרים פולני היה בא כל בוקר, אוסף את כל „הפרות היהודיות" מרחובנו בשדה ריק, ומוביל את כולן

לשדה „במעלה הגבעה", מקום מרוחק ומעורפל. בסוף היום היה הנער מחזיר אותן אל קצה העיר; ואז היו הבהמות, מוכנות שיחלבון ויאכילון, משרכות דרכן על פני הרחובות ומוצאות את בתיהן ורפתותיהן. אך סבי צריך היה לדאוג לשעת מרעה מחוץ למניין. כאשר עוד שררה חשכה היה מוציא את הפרה ומכבד אותה באופן מיוחד בעשב גבוה, מתוק וערב לחיך, במקום מיוחד בקירבת העיר שרק הוא ידע כיצד למצוא אותו.

בכל עבודות הבית, שכמותן גדלה עקב מרצו של סבי שלא ידע ליאות, ניתנה משום־מה הזכות לנכד בן השש או השבע להשמיע הצעות מעשיות וכך הועלה בטרם עת לדרגת העוזר והיועץ הראשי. בהעלאה זאת בדרגה מצא ללא ספק פיצוי על המעמד הנחות שהוענק לו על ידי שני אחיו הגדולים, אשר שיחקו תמיד בתקיפות, נאבקו בקשיחות והטיבו ממנו לרוץ ולשחות.

ההתערבויות והאילתורים מצד אבי בעבודות הבית של המשפחה נגרמו במידה רבה לא רק על ידי הצורך לתת פורקן לעודף המרץ שלו, אלא גם על ידי התעניינותו המיוחדת בחיות הבית. בין אם טיפל בתבואה, פרס לחם או הכין ירקות או פירות לבישול, היה מתמרן כך שישאיר בצד עודפים או פסולת במידה מספקת כדי שייהנו ממנה הבהמות או העופות. סבתי ריבה, שהיתה קמה אחרי בעלה, היתה מזדעזעת כאשר מצאה כמה סירים מלאים תפוחי־אדמה מקולפים, לפת, גזר או סלק, וערימה של קליפות גבוהה ובזבזנית אשר יכלה להביא תועלת רק לחיות הבית. יתרה מזו, מכיוון שכמות הירקות שהוכנה עלתה בהרבה על הצרכים הממשיים של המשפחה, היו בעלי-החיים נהנים עוד יותר. סבתא היתה נוזפת בו לפי דרכה הנוחה והמאופקת. סבא היה מסביר ומתנצל. אבל הוא נשאר ללא תקנה, כשם שמעולם לא חדל להתגאות ולהתפאר בפני שכניו במראה הנאה והדשן של בהמותיו. מה שנוגע למעלליו של שפיצקה, השומר הנאמן של הבית, מגן התרנגולות והברווזים, הילדים והנכדים — שפיצקה, שחזר בלילה אפל אחד ממרחק של למעלה מחמישים מילין, אחרי שנמכר, תמורת סכום שהיה דרוש מאוד למשפחה, ל„פריץ" חובב־כלבים, כלומר לבעל־אחוזה — כיצד אפשר היה להפסיק לדבר על שפיצקה?

ביתו של סבי, בו ביליתי חלק כה גדול מילדותי, מוכר לי יותר מן הדירות השונות של הורי. בית סבי, שנבנה מקורות־עץ שכוסו באורח חלקי בקרשים לפי הדרך הפרימיטי־בית של אותו זמן, היה הבית לפני־האחרון ברחוב שנשא את שמו של הנהר סמילגה והתמשך במקביל לעיקוליו. מאחורי הבתים היו גינות ירק שהשתרעו עד שפת הנהר. זה היה הקצה הנמוך של העיר. הבית האחרון ברחוב, שאף הוא נבנה מקורות־עץ, עם גג מכוסה קש, היה שייך לאחיה של סבתי, ברוך קאמבר, שמשפחתו באה מכפר סמוך לקיידאן, בשם קאנברז'. הדרך בקצה הרחוב, שעברה על יד הקסרקטין והאורוות של הצבא מצד ימין ומגרשי התרגילים מצד שמאל, הובילה אל שטחים פתוחים עם שדות ויערות מכל העברים.

כרבע מיל מן העיר היה הגשר שחצה את נהר נוויאז'ה הרחב והעמוק, שאליו זרמה הסמילגה. יותר רחוק, כארבעה מילין מן העיר בכיוון השני, שכנה תחנת־הרכבת, אתר פלאים מיוחד בעיני הילדים, שהיו לוקחים אותם לפעמים לשם. בואה של הרכבת, הנגררת על ידי קטר שואג ומצלצל, הנפנוף הטקסי של נושא הדגל כדי לסלק את כל העומדים בצד,

ההצדעה הרישמית בנוסח צבאי של מנהל התחנה בפני הכרטיסנים לובשי המדים בשעה שהיו יורדים מן הקרונות והכריזו ברוסית מהדהדת ביותר על שם התחנה ועל זמן החניה, הפגישות הנרגשות בין נוסעים שהגיעו לבין ידידיהם, הפרידות הנרעשות שעה שהפעמון הרועם מעל הקטר בישר על היציאה הממשמשת ובאה — בכל זה היו התרגשות ורטט שנחרטו בחייהם של הצעירים.

מסילת הברזל היתה כמובן אמצעי התחבורה והמגע העיקרי שלנו עם העולם הגדול שבחוץ, או לפחות עם הערים הגדולות של רוסיה, אשר החזיקה אז את ליטא וגם את פולין תחת שלטונה. הרחק מאתנו היו ערים וארצות נפלאות שעליהן טווינו אנו הילדים את חלומותינו, כשאנו מסתמכים על סיפורים ששמענו מפי המבוגרים על גרמניה, צרפת, אנגליה, ומעל לכל, על אמריקה ארץ הפלאים, שאליה יצאו מספר ניכר של בני העיירה ושלחו משם מכתבים שתיארו מאורעות שלא יאומנו.

על־פני הדרך המקשרת עם הישובים הכפריים המרוחקים של איכרים ליטאיים ופולניים, באה כל התנועה מן המקומות האלה. האיכרים, על עגלות העץ המגושמות העמוסות לעייפה והרתומות לסוסי איכרים מוצקים, שמו את פניהם לאורך רחוב סמילגה אל מרכז העיר וכיכר השוק הראשית.

היה זה מינהג של הרוכלים והמתווכים הקטנים, ה„הענדלערס" וה„מעקלערס" מקיידאן, להיפגש ברחוב הזה ולצאת לעבר הגשר בשעות הבוקר המוקדמות של ימי השוק, כרגיל ימי ב' וה' בשבוע. שם היו ניגשים אל האיכרים הבאים ופותחים אתם במשא־ומתן בעודם בדרך. „מה יש לך למכור?" היתה השאלה הרגילה: Co mas psedich? בפולנית, Ko turo pardot? בליטאית הקשה יותר.

כאשר שני הצדדים הגיעו לידי הסכמה, או כאשר הכירו זה את זה מעסקות קודמות, היה האיכר מזמין את הקונה או את המתווך העתיד לקפוץ על העגלה ולהתיישב על ידו. הם היו ממשיכים בשקלא־וטריא תוך כדי נסיעה יחד אל מרכז העיר. הנושא של המקח והממכר יכלו להיות שקים אחדים של חיטה או דגן, או כמה שקי תפוחי־אדמה, או כמה ברווזים או תרנגולות שהיו נתונים בסל מכוסה בצד האחורי של העגלה. אם הוסכם על מחיר, היה הסוחר נוסע עם מארחו העירה, מסתכל בגאווה על שהצליח בעיסקה. בנסיבות פחות טובות היה הסוחר ממשיך ללכת על יד עגלתו של האיכר עד אשר הצעתו נתקבלה או נדחתה סופית.

אי־אלה מהרוכלים והמתווכים האלה היו חברים וידידים ותיקים של סבי, וביתו החם ומכניס האורחים בקצה הרחוב, בנתיב מאמציהם המסחריים, שימש אכסניה מסבירת־פנים בימי חורף סוערים וקרים מאוד. האורחים המשכימים האלה היו מוזמנים להצטרף אלינו בארוחת־הבוקר הדלה והיו מתכבדים בכוס תה או קפה מהביל, לפעמים עם כעך או פרוסת חלה. אחרי שעות הליכה בכפור הרוסי הכבד והצורב, היתה זו הזדמנות מצויינת להתחמם ולנוח כמה דקות.

מעבר לקיום קודר זה של אי־בטחון ומצוקה, כפי שאני זוכר אותו עכשיו, מעבר להתמקחות ותגרנות עלובה זאת, הופיעה לאנשים המעונים האלה קרן תקווה אשר קרצה כקשת בענן של הבטחה — מאמריקה הרחוקה. לארץ מסתורין ופלאים זאת היגרו אי־אלה

משכנינו וידידינו הצעירים, נוסעים חלוצים בודדים של משפחותיהם, כשאי־אלה מהתושבים הזקנים של עירנו הששים פחות להרפתקאות שולחים את בניהם כדי לתור את הארץ החדשה. בעלים ובנים אלה החלו לשגר חיש־מהר דו״חות ורודים והמחאות דואר ששימשו לא רק כדי לעודד את רוחן של משפחותיהם אלא גם להרחיק את הזאב הרוסי.

ברגעי המנוחה בני־החלוף היו הציידים הססגוניים והעייפים של השוק המשוטט נעצרים ומרחיבים את הדיבור על הידיעות שקיבלו מן הארץ הרחוקה והנפלאה. אחד הנושאים המוזרים והלא מובטלים של שיחות אלה היה נקיבת שמם של מרכזי האוכלוסיה השונים בעולם החדש שממנו הגיעו מכתבים וידיעות וכספים. מחוץ לניו־יורק וברוקלין עוררו התפעלות שמות של ערים פחות ידועות, כגון פילדלפיה, בוסטון, בולטימור. פילדלפיה כונתה בשם „אמריקה השנייה״, בוסטון „השלישית״, בולטימור „הרביעית״; וכל עיר חדשה שנתגלתה קיבלה מספר יותר גבוה, עד אשר יתכן ששיקאגו קיבלה את השם „אמריקה השש־עשרה״.

כשאני מהרהר באירועים מן הימים הרחוקים ההם, הנני נזכר, בצורה יותר ברורה מאשר במקרים אחרים בימי נעורי, לא במהומה שקיבלה את פני בבואי לאמריקה — על התרגשות הכניסה לקאסל גארדן ונסיעה ארוכה אחרת למקום בשם ברוקלין — אלא בשובי מארצות־הברית לעיר מולדתי קיידאן. ידעתי אז את החוויה כשקראו לי בשם „נער אמריקני״, יצור מוזר שהלכו אחריו והתפעלו ממנו במשך חדשים, ואשר לשפתו האנגלית הבלתי־מוכרת האזינו בעיניים פקוחות לרווחה תוך יראת־כבוד ופליאה.

כרוב המהגרים של אותו זמן לפני סוף המאה, הפליג אבי לאמריקה לפני המשפחה תוך צפיה, שהיתה מנת חלקם של כל מגלי הארצות האמיצים הללו, כי יביאו את נשותיהם וילדיהם כעבור שנה או שנתים, אחרי שיבטיחו לעצמם דריסת־רגל כלכלית. אבל אבי היטיב, או אולי הרע לעשות. הוא יצא לעולם החדש עם הבכור משלושת בניו, והביא את שאר משפחתו כעבור קצת פחות משנה, זמן רב לפני שהיה מסודר יפה למדי בעסק האריגים הקטן שלו.

אופיה המסוגר של אמי ופחדה כמעט החולני בפני שינוי והתרגשות, אורחות חייה הקרתניים כמעט הכפריים, אי־יכולתה הגמורה להסתגל לשאון ולרעש של החיים בניו־יורק — אפילו באותם ימים שהיו יותר שקטים — גרמו להחמרת המצב אשר היה הרבה יותר קשה ומסובך מן הבעיה הרגילה של הסתגלות לסביבה חדשה ומביכה. אחרי ויכוחים ממושכים בחוג המשפחה והתייעצויות עם בני עיר במשך תקופה של למעלה משנה, הוחלט כי אמי ושני הילדים הצעירים — אני, בן שמונה, ואחות יותר צעירה, בת שבע — יחזרו הביתה אל המולדת הקודמת ויתגוררו אצל סבא וסבתא בקיידאן. מאחר שלזקנים היה בית שלהם, עם אמצעי קיום קטנים, נראה היה כפתרון הטוב ביותר שנישאר אצלם שנה או שנתיים, או עד שאבי יהיה מסודר יותר יפה בארץ החדשה.

בדרכנו חזרה לאירופה נתנסינו מחדש בכל הקשיים, התסבוכות והתקלות של נוסעי המחלקה הזולה ביותר. אחר־כך גרמו הנסיעה הממושכת ברכבת דרך גרמניה, מהאמבורג לקובנה, עם החלפות רכבת, שהיות בתחנות־ביניים ואבידות של מיטען, כה הרבה דאגות וסבל לאמי עד שהגיעה לידי טירוף ממש. המיטען המועט שנשאר, אחרי שרובו אבד או

נגנב בדרך, נלקח לשמירה על ידי סוכני נסיעות או מורי־דרך כביכול שהביעו את נכונותם לסייע לנו בשמה של איזו אגודה. הם אמנם הצליחו להעבירנו דרך הגבול, אך מעולם לא חזרו עם התרמילים וילקוטי הבגדים שהבטיחו למסור. נדחפנו ונדחקנו לתוך רכבת אחרת לפני שהספקנו לשאול שאלות כלשהן.

לתחנה במרחק ארבעה מילין מקיידאן הגענו כשברשותנו סל נסיעה אחד בלבד. אבל לבשנו בגדים אמריקניים, ודי היה בכך כדי לעורר תשומת־לב.

אך הגיעה עגלת העץ המגושמת ששימשה כמרכבה אל בית סבא והפכנו למרכז כללי של התעניינות. כל השכנים מרחוב סמילגר נהרו אל קצה הרחוב והקיפו את הבית כדי להציץ באנשים שבאו זה עתה מארץ הפלאים הרחוקה. אלה שלא הוזמנו, או שלא היה מקום בשבילם בתוך הבית, הסתכלו בחוסר בושה בעד החלונות הנמוכים של הבית הקטן כדי לראות את האורחים מחוץ־לארץ. במשך כל היום הלכו אנשים הלוך וחזור, מציצים, מהלכים על קצות האצבעות, משמיעים דעות ומשוחחים על האמריקנים שבאו בעבר לקיידאן, וביחוד על „הילדים האמריקניים".

כעבור יום או יומיים שככה כל ההמולה. לאחר שלא פחדנו עוד מפני התקרבותם של הסקרנים, העזנו לבסוף אחותי ואני לצאת החוצה כדי לחדש את היכרותנו עם הרחוב, עם כל מה שנמצא סביב הבית, עם חלקות האדמה מגודלות הירקות מאחורי שורת הבתים. השטחים המשופעים האלה שימשו מידרס לצעירים מהסביבה הקרובה, אחרי שפונו מיבולם, כדרך ישירה לנהר מלא החצץ והמרשרש. אבל תחת מקום משובתם ומשחקיהם הרגיל על שפת הנהר, העדיפו הילדים ללכת אחרי שני האמריקנים הצעירים, להקיף אותם בשאלות ומעל לכל לכרות את אזניהם כדי לשמוע את השפה האמריקנית המשונה והמוזרה שדיברו בה.

בין אם שאפנו, באורח פאתיטי למדי, לשמור על ידיעת המלים האנגליות יקרות־הערך המעטות שהבאנו מארץ הפלאים שממנה נקרענו באכזריות, או בין אם ניסינו, בצורה ילדותית, להתרברב בהישגינו, היינו מתחילים, מזמן לזמן, לדבר אנגלית, כזו שבפינו, וחברינו למשחקים לשעבר היו מאזינים בפה פעור. כמה מוגבל ועלוב היה אוצר המלים הזה, כמה צולע הדיבור, כמה מעורב היה עד כדי יאוש בביטויים מאידיש (יתכן שהיה זה רק האידיש האמריקני), לא היה איש במקום שהיה יכול לקבוע את הדבר. ולא היה גם איש במטחווי שמיעה אשר ידע, כי בעוד אני ביקרתי כמה שבועות בבית־ספר יסודי בברוקלין, לא היתה לאחותי הזכות הזאת והיא רכשה את המלים המעטות שידעה הודות לכך ששמעה אותן, או ששמעה אותן נאמרות בצורה בלתי־נכונה, בבית או ברחוב. ובכל זאת היו צעירים וזקנים מאזינים לשיחותינו בשפה הבלתי־ידועה בהתעניינות מרובה ובהתפעלות.

היה יום אחד ראוי לציון, שהיה יכול בהחלט להיכנס לתוך הפנקס, כלומר ספר הזכרונות של הקהילה, בין הרשימות של יחסים מתרחבים והולכים, עסקות ומגעים בין קיידאן הנידחת לבין העולם החדש והגדול מעבר לימים. באותו יום עבר ברחוב „אמריקני" מובהק, איש קיידאן מבוגר שחזר, יחד עם האיש הקטן שלנו. שניהם הציגו לראווה את לבושם האמריקני, ושניהם שוחחו בשפה המשונה והשובה לב. יתכן שגצל גלוסונוק, שחזר מארצות־הברית, אחרי ששהה בה ארבע שנים, רצה רק לשאול את הנער היכן התגורר שם, ובעת ובעונה אחת

גם להתאמן קצת בשפה המבלבלת והמכשילה. יהיו אשר יהיו מניעיו, הוא ודאי לא מסר לעצמו דין־וחשבון מהסנסציה שעמד לחולל.

הדבר היה ביום שבת אחר־הצהרים, כאשר רבים מבני העיר ובני־משפחותיהם היו בטיול שבת, שמים את פניהם בדרך בקצה העיר המובילה לכביש, לתחנת־הרכבת, ולעולם הגדול שמעברה השני. כמה צעירים קולניים ורועשים הודיעו, „הם מדברים אנגלית!". צעירים וזקנים החלו לנהור וללכת מיד אחריהם, כדי לשמוע את שיחתם, עד כדי כך שהמשוחחים נבוכו ממש בגלל הטרדנים הנלהבים. אף על פי כן היה מר גלוסונוק יותר מדי גאה בידיעתו שיירתע בפני ההפרעה של עיניים ואוזניים רבות. על כן נמשך הדו־שיח, על אף שהיה עלוב והתנהל בחצאי־מלים, שהמלווים הנלהבים עייפו משמיעת צלילים שאת משמעותם לא הבינו, ופקעת האנשים קטנה בהדרגה. בדרכנו חזרה הגענו, חברי האמריקני ואני לרחוב סמילגר ונפרדנו.

ככל שהזכרון המעומעם מסוגל לשחזר את הדברים, התנהלה שיחתנו בערך כך:

"How long you in America?"
"Two years nearly."
"Where you live?"
"Brooklyn!"
"You go to school?"
"Yes, four weeks."
"What grade?"
"I no remember."
"You like America?"
"Very much!"
"Why you come back?"
"My mother no like."
"Oh. Here you like to stay?"
"Am glad to see my *bobe* and *zaide*."
"You going back to America, bye and bye?"
"Sure when I grow big."

אחרי הפגישה הזאת היה מר גלוסונוק מבחין בי לעתים קרובות ומשוחח אתי ברחוב. זה היה תמיד:

"Well, how you getting along here? When you go back to America?"

הייתי עונה תמיד בצורה מעורפלת וכללית, מכיוון שלא הייתי מסוגל למסור משהו על תכניות משפחתי. אבל היה תמיד די בכך בשביל שיחה בלתי מובנת אשר תניע את העומדים בקירבתנו לכרות את אזניהם ולהאזין. אולם כעבור זמן־מה נעשו הפגישות האלה יותר נדירות, והמלים, הצלילים והשמות האנגליים נמוגו בהדרגה ונמחו מן הזכרון, כשם שהמגבעת האמריקנית שלי, המקטורן, האברקיים והנעליים איבדו את צבעם ונתפוררו.

לבי נפל כאשר הסימנים החיצוניים האלה של החיים החדשים בחוץ־לארץ הושלכו בהדרגה. לבשתי מכנסיים ארוכים שחפתיהם היו נתונים בתוך מגפיים גבוהים, לבשתי חולצה רוסית ומעיל ארוך וכובע בעל מצחה שחורה ונוצצת, לפי האופנה של קיידאן. חדלתי להיות אמריקני.

חיש מהר אי־אפשר היה להבדיל ביני לבין ארבעים הנערים האחרים בעלי אותו מראה שישבו אתי סביב השולחנות הארוכים של ה„חדר", קוראים את פרקי התנ"ך בקצב חדגוני ובקול בוכים, ולא נשאר כמעט כל סימן מן ההבדל הקודם ביני לבין התלמידים והחברים למשחק האלה.

חמש שנים חלפו עד שהוחזרתי באניה, כנער־נוסע בודד, לארצות־הברית; ועוד יותר זמן עבר עד שבני המשפחה האחרים שבו לעולם החדש.

פרק ב׳

במצבה הקשה של משפחתנו, הקשור במאבק על הפרנסה בעיירה קטנה כקיידאן, חסרת תעשיה ובעלת מסחר מועט, היינו אנו הילדים נשלחים באורח קבע, אחד או שניים בבת אחת, אל הורי אמנו. אחרי הכל היה להם הרבה מקום בביתם בקצה העיר; היה להם חלב מפרתם, ופירות וירקות אפשר היה להשיג מכל המוכרים הבאים בדרכם מן הכפר אל השוק. נוסף לזה אהבו סבתא וביחוד סבא לטרוח ולהתעסק בהכנות לבישול ארוחות גדולות.

במקרי חירום היה סבא ממהר למקום מגוריהם של הורי ומביא בזרועותיו אחד מאתנו הילדים לביתו. אני נזכר כי בהזדמנות אחת — כנראה משום שנחטפתי ממשחקי ללא כל אזהרה — התחלתי להשתולל בשעה שנשא אותי, חטפתי את כובעו וזרקתי אותו על הארץ, כשאני ממיט עליו על ידי כך את החרפה שהוא מופיע בגילוי־ראש ברחוב.

מכיוון שהייתי נתון זמן כה רב לטיפול של הורי אמי, בני משפחת סירק, נשמרו בלבי זכרונות קלושים בלבד על בית הורי בשנים קדומות אלה. הדבר מוזר, ואני נבוך שעה שאני מתאמץ לעורר בדמיוני תמונה יותר ברורה של אבי ואמי ושל החיים הנפרדים או העצמאיים של משפחתנו. אני נזכר במעומעם בחנות מכולת קטנה בסימטה שחוצה את רחוב סמילגר ולאנגר, שהיה הרחוב המסחרי המפואר. אני זוכר שהייתי מטפס בגרם מדרגות רופף ומתפתל לדירתנו הקטנה מעל לחנות. החדרים היו כמעט תמיד במצב של אי־סדר, מכיוון שרוב שעות היום היתה אמי עסוקה למטה בחנות.

זה היה הזמן כאשר אבי, סנדר רובינוביץ׳, תלמיד־חכם ומורה לעברית, שהפך בעל כורחו לסוחר, ניסה את מזלו בחברת אניות שמרכזה שכן בליבאו, הנמל של המחוז הבאלטי קורלאנד, שאתה היו קשורים סבי ודודי צדוק. דבר זה הרחיק אותו מהבית במשך תקופה ארוכה של השנה, והקשה עוד יותר על תפקידה של אמי, אשה ביישנית, צנועה ושקטה, שלא היו לה כל כשרונות למסחר.

אני נזכר באמי, בתווי פניה הנעימים ובעיניה המביעות מזג טוב שלעתים קרובות העיבו עליהן דאגות, רצה לבית סירק כדי לראות האם הכל כשורה אצל צאצאיה שנמסרו לטיפול להוריה הזקנים. דמותו החמורה, כמעט המאיימת של אבי, תווי פניו הברורים העטורים זקן שחור וכבד, עיניו השחורות החודרות שהצלו עליהן גבות עבותות, מרוככת ברוחי על ידי זכרון זמזומו הרגיל של נגינות חזנות בקולו הנמוך והמוסיקלי. מראהו של אבי דהה בלבי, משום שמשפחתנו היתה על סף ההגירה, וזכרוני עליו נתחדש בצורה חיה כעבור שנים אחדות, על הרקע השונה לגמרי של העולם החדש.

שני אחי הגדולים ואחותי רחלה, שהיתה הצעירה בילדים, התארחו לעתים קרובות וזכו לטיפול בבית משפחת סירק הישן והדל, אך החם והעליז. אין ספק כי סבא וסבתא חסכו לעתים קרובות מפיהם, אך תמיד דאגו כי הנכדים יקבלו אוכל בשפע — רק חיות־הבית קדמו להם! — וכי הנערים יישלחו ל„חדר" כשהם מוגנים יפה בפני רעב וקור.

החופש מה„חדר" הצטמצם רק לשבתות וחגים. בימים אלה — פרט לכמה ימי פגרא פחות חשובים — לא יכולנו לעסוק בתרגילים מאמצים שעלול לחול עליהם האיסור של עבודה. אבל בקיץ העניקו שעות אחר הצהרים הרבות הזדמנויות לכל מיני טיולים והרפתק־אות. היינו קולעים סלים מזלזלים טריים, מייצרים משרוקיות מענפי עץ הערבה, מלקטים גרגרים ביערות, משוטטים ומתרוצצים בשטחים רחוקים ומפחידים וגורמים דאגות להורינו ושומרינו על ידי שובנו באיחור זמן הביתה. מובן שהנערים הגדולים היו בזים לסמילגה, אשר היתה לפעמים בזמן מזג האוויר החם מצטמקת עד לידי נחל שאפשר היה לחצותו בדריכה על גבי אבנים. ההתפארות הראשונה של נער שהגיע לבר־מצוה היתה שהוא יודע לשחות בנייוויאזה, הנהר הגדול החוצה את החלק העליון של העיר, שהסמילגה היתה שלוחתו. אבל בעינינו, הנערים הקטנים, היתה הסמילגה מקור ברכה, מעיין אינסופי של שעשוע ובידור. יכולנו להשיט ספינות, לבנות גשרים מיניאטוריים, לאסוף חלוקי אבנים ולעבור ברגל ולהשתכשך להנאתנו.

הסמילגה, המצטמקת בעונת הקיץ, תופחת באביב ובעונות הסתיו, ומשמשת אתר החלקה מצויין בחורף, הזמינה ממש כל מיני פעולות הקשורות במשחקים, ואלה דרשו כל מיני המצאות בבנייה, מתיחת גשרים ושיט בנהר. ברשותנו היו הכלים הפשוטים ביותר, והמעדרים והדקרים הקטנים מתוצרת־בית היו מכשירים עלובים לבניית גשרים ויבוש תעלות, כשם שהאולרים שנרכשו בחנויות, בעלי ידיות העץ ולהבי הברזל הקהים תמיד, הקשו על המאמצים לגלף ולהשיט את סירותינו וספינות המפרשים הקטנות שלנו. נוכח האכזבה הזאת הצלחנו להשיג לפחות הישג גדול אחד, כאשר הצעיר בדודי מצד אמי, שניאור זלמן, בנה סירת מעבורת אשר נשארה במשך זמן רב מקור התפעלות של כל הנערים ברחוב סמילגר.

באולר חזק וטוב שהיו בו כמה להבים חדים, אשר הובא ודאי בשבילו מעיר גדולה, אולי מליבאו, הצליח דודי לגלף ולבנות סירת מעבורת שעלתה על כל מה שנראה אי־פעם בעירנו. מדחפים, סיפון ראשי מוקף מעקות ושערים, תא עם חלונות ודלתות, גשר של רב־חובל עם סככת־בד ודגל המתנופף מעליו — כל אלה יחד מילאו אותנו הצעירים תדהמה והתפעלות. מעולם לא ראינו אפילו תמונה של ספינה כזאת. כשאני מסתכל אחורה במאורע

זה אני יכול רק לשער שהבונה, בחור־ישיבה צעיר, הציץ פעם בתדפיס שמצא את דרכו לעירנו. כאשר המעבורת שטה על פני הסמילגה, קשורה בחבל, בקעה מפי הנערים שעל החוף קריאת שמחה והתרגשות שנשמעה בכל הרחוב.

מלבד הבנייה והשיט הזה של המעבורת, נשמר בלבי רק זכרון קלוש ביותר על דודי שניאור זלמן. הוא נשא את שמו של רב גדול, מייסד החב"ד, כלומר הענף הרציונלי של החסידות, שאבי היה דבק בו מאוד, אך לא זכה להגשים את ההבטחה של השם הגדול הזה או של פני המלאך שלו והעדנה והרוך הרב שלא מהעולם הזה. עם כל עדינותו היה מסוגר מאוד ומתרחק מן הבריות. אני זוכר אותו יושב וחוטב ומגלף במשך שעות, שקוע כליל בהמצאותיו ותחבולותיו. אולי הייתי צעיר מכדי להבין או שהוסתרה בפני העובדה, אך לא הבנתי כאשר לא ראינו אותו עוד, שהוא מת, ורק שנים רבות אחר־כך נודע לי שהוא היה אחד משלושת או ארבעת הילדים שמתו בנעוריהם לסבי ולסבתי סירק.

סמילגה הענווה והבלתי מטרידה, אשר הסתפקה במזג אוויר יבש וחם בצורה של נחל, הזורם בנחת מעל לתחתיתו מלאת החצץ, לא היתה כה צנועה כאשר הגיעה עונת הגשמים הקרה. בימים ההם היתה תופחת ומתפשטת ומסיגה את גבול היבשה, המעובדת והבלתי־מעובדת, השייכת לחצרות הבתים או לרחובנו. באביב, כאשר היו נמסות לפתע ערימות השלג והקרח הכבדות המכסות את האדמות בכפרים, היה הנחל הקטן הופך לפלג עז המציף את כל חצרותינו וחלקות הגינות ואפילו מאיים על בתינו. היה זה כרגיל בשבוע הפסח, ובמקום שנצטרך לרדת אל הנהר לשאוב דליי מים, היו המים באים אלינו, וזורמים ישר לתוך הבית. בית סבי ובית גיסו, ברוך קאמבר, שהיה סמוך לו, שכנו על חלקות אדמה נמוכות והיו מועדים להתקפת המים יותר מכל הבתים האחרים ברחוב. נשמרו בלבי זכרונות של כמה הרפתקאות מסעירות כאשר שני הבתים הוצפו עד לאדני החלונות.

באחד מימי הפסח הרכיבו אחי לייבה וכמה נערים גדולים רפסודות ונכנסו לתוך המים במגפיים גבוהים כדי להציל את המצות ומצרכי המזון האחרים. אותה שנה הוצף בית סבי עד כדי כך שנלקחנו על ידי שכנינו בצד השני של הכביש, על הגבעה מול ביתנו, וחגגנו את החג אתם. מארחנו יודל צורף הנחושת, ואשתו ושתי בנותיו הגדולות פינו מקום לא רק בשבילנו אלא גם לפרה ולתרנגולות, וכמובן, לשפיצקה, הכלב, שהיה מתקבל בסבר פנים יפות בכל מקום ברחוב. היה זה מראה עצוב ומביך במקצת לחגוג את חג הפסח העליז כדיירים ארעיים, אבל השכנים הטובים האלה עשו כל מה שביכולתם כדי להרים את רוחנו ולהעניק לנו נוחות. אנו הילדים נטינו להתייחס למאורע הזה כלמקרה משעשע. המים ירדו בעוד ימים אחדים ואנו נוכל לחזור לביתנו, אבל דבר זה לא יוכל להיעשות אלא אחרי שסבא, בעזרתו של גוי־השבת אדמוביץ', ינקו את הבוץ והפסולת שהובאו על ידי הזרם ואחרי שחנא הטייח יתקן את הקירות שניזוקו. אחר־כך חזרנו כולנו, עייפים ורדומים, כאילו שבנו ממסע ארוך ומעייף.

השטפונות לא התרחשו כל אביב, וכאשר היו באים, לא תמיד הפסיקו את חג הפסח, אך מזמן לזמן הטילו דאגות רציניות על סבי וסבתי ועל תושבים אחרים בחלק התחתון של רחוב סמילגר.

אבל הפורענות האמיתית של הישובים היהודיים הישנים בליטא — שהיו בנויים בעיקר בתי עץ, שגגות הרעפים או הסכך שלהם יובשו על ידי השמש הקיצית והיו בעירים מאוד כחומר הצתה — היתה האש. סידורים ומכשירים למלחמה באש היו, כמובן, בלתי־ידועים. החרבת ביתה על ידי התפרצות פתאומית של להבות היתה משאירה לעתים קרובות את המשפחה בחוסר כל והיתה מביאה אותה למצב של פש־טת־יד. אכן, המהזרים על הפתחים שבאו ממקומות רחוקים והופיעו לפני דלתותינו בקיידאן, מחכים לפרוטה או לפרוסת־לחם, היו במקרים רבים קרבנות של שריפות שהתרחשו בערי מגוריהם. היו קוראים להם בשם „נשרפים", ובתחומי האמצעים של מטיביהם העניים, היו זוכים ליחס מיוחד.

השריפה הגדולה שהתרחשה בקיידאן סמוך לצאתי לעולם החדש נשארת אחד מזכרונותי החיים ביותר. כמעט כל קיידאן, או לפחות החלק המכריע של הבתים ברחוב סמילגר ובשני רחובות צדדיים, עלו באש. השריפה פרצה מאוחר בלילה; בחצות עמדו כבר באש בתים רבים והעיר היתה שרויה בבהלה, מכיוון שהשמיים האדומים והמאיימים זרעו פחד גדל והולך בלבות התושבים. הדבר קרה לקראת סוף השנה, ורוח חזקה נשאה את הלהבות מן הקצה העליון של רחוב סמילגר יותר ויותר קרוב אל בית סבי ואל בתי שכניו. הרוח והלהבות איימו על ה„שול־הויף", כלומר אדמות בית־הכנסת, עם בית־הכנסת הגדול (גרויסע שול), ועם בית־התפילה הקטן יותר הידוע בשם „קלויז". במגרשי האימונים הגדולים בקצה הרחוב נתאספנו אנו וכל שכנינו עם חבילותינו וצרורות החפצים שלנו, כשהנשים מתפללות בקול רם במנגינתן העצובה והחדגונית, ומתחננות בפני אלהים שיחוס לפחות על בתי־התפילה.

נדמה היה לנו כאילו נתקבלו תחנוניהן, משום שהרוח נרגעה לבסוף, סילקה את הסכנה מן הבניינים הקדושים ומהבתים הסמוכים, והעניקה הזדמנות למכבי־האש המתנדבים לעצור את האש ולהציל קצת מחפצי הבתים. ללא כל ציוד או נסיון השיגו הכבאים החובבים האלה הישג גדול, והקטינו את הסבל והאבידות שייתכן כי היו נופלים בחלקם של בני־עירם. היו אלה ללא ספק אנשים אמיצים ואיתנים — ביניהם הסבלים המקצועיים, הרגילים לשאת משאות כבדים של תבואה, קמח וירקות מעגלות האיכרים לחנויות ולטחנות. הם העבירו את הרהיטים וכלי הבית מבתים רבים אל השדות הריקים, כשהם מרימים את החפצים הכבדים ביותר בקלות מדהימה כפי שנדמה היה בעינינו הילדים. תוך זמן מועט ביותר היה מגרש האימונים מכוסה ברהיטים, בציוד ובחפצים אחרים מבתים ברחובנו, כשהשטח כולו מלא משפחות יושבות על ערימות החפצים וחלקי הריהוט, כולם מחבקים את רכושם כמו פליטים. נשארנו שם עד השעות הקטנות של הבוקר, הילדים מתרפקים על אמותיהם, האמהות משתדלות לעודד אותם וכולנו שקועים בשינה אחרי שידענו כי הגרוע ביותר מן האסון חלף. הרעה פסחה על הבתים של כרכע מרחובנו הארוך. למחרת הבוקר גררנו את עצמנו חזרה עייפים, הסבלים דמויי הענקים עושים שוב שירות יעיל בהחזרת כל הרכוש לבתים. החלק העליון של רחובנו ורובע אחר של העיר הפכו לעיי חרבות או איבדו לגמרי את הבתים, כשנראות רק אבני היסודות וארובות גבוהות ניצבות כאנדרטות של החורבן לאי־אלה מבעלי־הבתים היה ביטוח על בתיהם, הצמודים לחנויות קטנות או עסקים, ויתכן

כי לאחרים היו „קניפלעך", כלומר צרורות כסף לשעת חירום; מכל מקום, המהירות שבה הקימו רוב הקרבנות של השריפה צריפים רופפים מקרשים, ביחוד בשביל חנויות, ואחר־כך בנו בתים יותר חזקים מאלה שהיו להם לפני כן והדרך בה התרחש כל זה, שימשו הוכחה נוספת לכושר ההתאוששות הנצחי ולכוחות ההשתקמות של הגיטו.

פרק ג'

בשעות הבוקר המוקדמות היו החברים והרוכלים המכירים של סבי, אלה שהלכו אחרי עגלות השוק של האיכרים המביאים את מוצריהם העירה, נוהגים לסור כדי לחטוף ארוחת־בוקר קלה ולזנק שוב החוצה אל החריקה של העגלות המתנהלות בכבדות. היה ביניהם לייבה קאמבר, גבה־הקומה ובעל־הגוף, בנו של ברוך, אשר היה תמיד משתהה קצת יותר, ולמרות שטען כי אכל כבר ארוחת־בוקר, היה בולע ברעבתנות „בייגל", כלומר כעך, או פרוסת לחם לפני שנעלם פתאום. לייבה נשא בעבר אשה והתיישב בעיר גדולה ברוסיה עצמה, ולפי השמועות הצליח כסוחר. אך עכשיו חזר עם משפחתו לקיידאן, והוא שב לעיסוקו הקשה של הליכה אחרי השוק הנודד. למרות שאביו הזקן ואמו הנכה, נחה, התגוררו בבית השני, היה בא לבית סבי כדי לשפר את מצב־רוחו ולנוח, והסתפק בכך ששאל לשלום הוריו, שביתם לא גילה בשעה כה מוקדמת כל אות חיים. לא הייתי מסוגל להבין יפה את השיחה הקולחת של לייבה וסבי על המאורעות בעולם הגדול שבחוץ, אך קלטתי אי־אלה מלים ומשפטים שהיו שובי־לב ומסתוריים כאחד, ושיקפו שמועות על מאורעות גדולים בחוץ־לארץ.

כעבור זמן־מה עזב לייבה את קיידאן וחזר אל העיר הרוסית הגדולה בה התגורר בעבר ולקריירה יותר מצליחה, ובא היום, כאשר בנו הבכור יצחק שב כדי לבקר אצל סבו וסבתו, לובש מדים ציוריים של סטודנט רוסי — מראה בלתי־רגיל ומסעיר בעינינו הילדים בקיידאן.

סבי, שהזקין וסבל מזמן לזמן מהתקפות שיגרון לא היה עוד פעיל בעסקים — פרישה לגימלאות היתה מושג בלתי־ידוע באותם ימים וסביבות. הוא היה תלוי עכשיו, לשם סיפוק צרכיו הצנועים, בשני בניו ובהכנסות מקריות של עצמו. בדרך כלל נמנה על מעמד הרוכלים, המתווכים או הסרסורים, אך הוא היה יוצא דופן בכך שבתקופת השיא של עסקיו היה נושא ונותן בעסקות גדולות כגון מכירת אחוזות, יערות, או כמויות גדולות של תבואה או פשתה או מכירה בסיטונות של הפרי של גן שלם. הדרת־פניו, מראהו החיצוני שהיה ללא רבב, בקיאותו בשפות הארץ ובמינהגיה וטבעו העליז והשמח, וכן חוש ההומור שלו פתחו בפניו את הדלתות אצל בעלי האחוזות החשובים של האיזור, אפילו אצל ה„שליאכטה" הפולנית, כלומר האצילים, אשר דבקו ביומרותיהם האצילות והתנהגו ביהירות ובגאווה, למרות שהיו דלים בקרקעות והציק להם המחסור במזומנים. סבי היה מייעץ ועוזר להם בהסדרים לשם מכירת רכוש או קבלת הלוואות, ובאורח בלתי־תלוי מהתוצאה של עסקות מסובכות אלה היו נשארים תמיד ידידיו.

אפילו בתקופה שעליה אני כותב, כאשר לא היה עוד מסוגל להמשיך בפעילותו הקודמת,

היו חקלאים ובעלי אחוזות, כולל כמה בני אצולה, באים לביתו הקטן והרעוע בחלק התחתון של רחוב סמילגר, כדי לשאול בעצתו, לשוחח או להחליף את הרכילות האחרונה או ההלצות המבדחות. אחד האורחים הקבועים בין החקלאים שבסביבה היה פאן יאנקביץ׳. אני זוכר אותו כגבר גבה־קומה וארוך־רגליים שהיה חייב להתכופף כאשר חצה את מפתן הבית וראשו נגע כמעט תמיד בתקרה. השיחה היתה מתנהלת בפולנית והנושאים היו מעבר לתפיסת הילדים, אך הרגשנו כי השיחה מקיפה קשת רחבה של נושאים, כולל ההגירה לאמריקה וידיעות שנתקבלו מהעולם החדש הנפלא. כאשר השיחה היתה מתנהלת בשפה הליטאית היותר מסובכת, היו קוראים לסבתי, שגדלה בכפר ליטאי, כדי להבהיר מקומות סתומים בשיחה.

אחרי שסבי פרש באופן חלקי מן המסחר, פיתח ענף צדדי של משלוח ירקות ופירות אל העיר הגדולה שעל הים הבאלטי, ליבאו בקורלאנד, שאף היא היתה אז תחת שלטונה של רוסיה הצארית הגדולה. זו היתה תקופת התיישבותו של בנו הבכור ישראל בליבאו ושל נסיעותיו העסקיות של בנו האחר צדוק אל העיר הזאת, ואחר־כך של חתנו, הוא אבי סנדר רובינוביץ׳, שלמרות שנשא עליו את האות של אדם מן החוץ במשפחה, היה בכל זאת במשך שנים שותף בעסק עם סבי ועם שני הדודים.

לליבאו, עיר נמל חשובה ממוצא טייטוני ובאלטי עתיק־יומין, ברובה דוברת גרמנית, ובהשוואה למחוזותינו מודרנית באופיה, היו גם יותר מגעים ואף הדוקים יותר עם החוגים הרחבים של גרמניה, אוסטריה וצרפת. משום כך הפכה ליבאו לאמצעי התקשורת העיקרי שלנו עם המגמות המתקדמות של הזמנים החדשים הממשמשים ובאים. מליבאו היו מגיעות חבילות או ארגזי מעדנים, מורכבים מתפוחי־זהב, תאנים, תמרים ופירות וממתקים אחרים שהיו בלתי־ידועים לגמרי או בלתי־מושגים בעירנו. באמצעות מכתבים וביקורים של בני משפחותינו בליבאו היינו למדים לדעת על מאורעות עולמיים חשובים. מליבאו נודע לנו על הופעת עתונים וספרים החורגים מתחום ספרי־הקודש שלנו; מליבאו באו דודי, עם קולותיהם הנעימים, ששרו את השירים היהודיים האחרונים, אשר לא היו קשורים בתפילות של בית־הכנסת, ביחוד את הבלדות והמנגינות של המשורר העממי המפורסם אליקום צונזר, ששיריו הפשוטים באידיש ומנגינותיהם העממיות הטבעיות נערכו בצורה מחוכמת כדי להעניק מוסר השכל לבני עמו ולגנות ברוח טובה את עזי־הפנים, המפגרים והקשוחים ביניהם. צונזר עצמו נסע לליבאו מביתו במינסק כדי לתת את אחד הקונצרטים המיוחדים במינם שלו. הגאון הזה מתוצרת ביתית, בדחן או חרזן מן הסוג הישן שהגיע למדרגה של בראנז׳ה אידישאי מודרני, שהיה שר או מדקלם את שיריו בלווי כלי־נגינה, כבש את הקהל בליבאו בסערה, כשם שכבש ערים אחרות, ושלח את מאזיניו לבתיהם כשהם מזמזמים את מנגינותיו הנעימות או חוזרים על הסאטירות על אצילים־כביכול שניסו להימלט מגורלם כיהודים. דודי, שהתלהבו מן ההופעות אלה, היו חוזרים לקיידאן כשעל שפתיהם שיריו של צונזר. הם מצאו מחקה חרוץ בצעיר באחייניהם, שגילה נטיה לשירה והיה מתגאה ללמוד בעל־פה, מכלי שני או שלישי, את השירים הארוכים האלה ואת המנגינות המסובכות.

אחרי שנים נתמזל לי לפגוש את המשורר ששיריו הסעירו בצורה כה עמוקה את דמיוני, לא במקום כלשהו בממלכה הגדולה של הצאר, אלא בארץ החדשה והחפשית של אמריקה,

לשם הגיע, בתקופה מאוחרת בחייו, אך לא מאוחר מכדי לשבח את „קולומבוס וושינגטון" וחלוצים אמריקניים גדולים אחרים ולהטיף לאחיו היהודיים שיהיו ראויים לגורלם החדש. פגשתי את המורה הישיש והמנחם של בני עמו, עכשיו מהגרים כמוהו, ואת משפחתו המעניינת באיסט סייד התחתית. כאן, באיסט ברודוויי, ניהל השחקן־הבדחן המפורסם בית־דפוס עברי־אידיש ועזר לסופרים ומשוררים צעירים להתפרסם.

המגעים והקשרים שנוצרו עם ליבאו אחרי שדודי ישראל התיישב בעיר הזאת, הובילו להקמתו של עסק פירות קטן ועונתי בו השתתפו סבי וכמה מבני המשפחה. דודי למד כדי להתכונן למקצוע הפקידות ונשא לאשה את רחל, בתו של בר משולמי, השוחט הראשי של ליבאו, אך ויתר על תכניותיו הקודמות לתפוס משרה בכירה בחברה שעסקה בסוכר ומוצרי סוכר. הוא עצמו לא השתתף בעסק של משלוח הפירות, אך עצתו והמלצותיו איפשרו את העסק. בעוד אבי והדוד צדוק בילו חלק ניכר מן הקיץ בליבאו וטיפלו בעזרתו של שותף מקומי במכירת המוצרים, עסק סבי בבית, יחד עם כמה עוזרים זמניים, בקניות ובמשלוח הפירות והירקות כגון מלפפונים, סלק וגזר. חקלאים ומגדלי ירקות ממקומות שונים במחוז היו מביאים העירה, על פי אות שנמסר מפה לפה על ידי שכנים הנוסעים הלוך וחזור, פירות ריחניים וערבים לחיך בסלים וגיגיות ובאים ישר לביתו של פאן יאנקלה. לפעמים היו קונים גן פרי שלם, על עציו העמוסים לעייפה, כשהקונה מקבל על עצמו לקטוף ולשלוח את הפרי.

האמנם פעל עכשיו סבי תחת הדחף של מעין רוח שנייה, בעקבות היוזמות העיסקיות של השנים הקודמות ? נדמה כי המפעלים החדשים העניקו לו רוח נעורים וכוחות חדשים. הוא ניהל בעצמו את המפעל המסובך, כשהוא מזמין, קונה, מפקח על האריזה והמשלוח, מתרוצץ בכל העיר כדי להשיג אמצעים וציוד לתובלה. האווירה היתה נעשית קדחתנית ונרגשת ככל שהתקרב הזמן לפגוש את הרכבת היוצאת, וסבא, שהחליף כוח בעזרת לגימה מזמן לזמן מבקבוק שהחזיק בחלק התחתון של ארון הבגדים, באחת הפינות של החדר, היה נותן פקודות לעוזריו ומתפאר בקול רם, למען ישמעו השכנים העוברים, ברווחים הצפויים. אחת העסקות האופייניות היתה קניית כל היבול שגדל בגני האחוזה המפורסמת של הרוזן טוטלבן, מפקד צבא וחביבם של הצארים, שארמונו מחוץ לעיר היה אחד מאתרי הראווה של המחוז. עיסקה זאת, הישג ראוי לציון כשלעצמו, בוצעה על ידי משא ומתן עם סוכנים רוסיים, שבאו מפטרבורג עצמה : רק סבא שלנו יכול היה לבוא במגע ולהרשים בצורה נאותה נכבדים כאלה ! לאחי, לייבה ושכנא, ולי עצמי היתה הזכות הבלתי־צפויה והתענוג הנדיר להיכנס לתחומים האסורים של השטחים רחבי־הידיים ולגנים הנהדרים של הארמון, המוקפים חומת אבנים ולבנים גבוהה, שחלק ממנה התמשך לאורך חצי מיל בצד הדרך לתחנת הרכבת. לראות את המיבנה המלכותי הנהדר — שהיה תפוס רק מזמן לזמן על ידי רב־האציל האגדתי — ואת המיבנים המרשימים האחרים מבפנים, ולקבל רשות לעזור ולהעמיד פנים של עוזר בקטיפת הפרי ובאיסופו היה תענוג בלתי־נשכח.

עונת משלוח הפרי היתה בדרך כלל תקופה עליזה ביותר בחיינו הצעירים. בית סבי היה אז מוקף תיבות וסלים וגיגיות עץ וכל מיני מיכלים שהכילו את הפרי, ועל מצעי קש על הארץ היו מונחות ערימות גדולות של תפוחים ואגסים ושזיפים. הפירות האלה, ובתקופה יותר מוקדמת של העונה, ערימות של חביות דובדבנים, היו עומדים שם נוצצים בשמש, בעוד

סבא ועוזריו אורזים בחריצות את המוצרים בארגזים עצומים. להוות חלק של פעילות כזאת וליהנות גם ממאכלים כה טעימים, כל זה הכיל בעיני הילדים טעם של גן־עדן.

הילדות החדגונית של עיירה ליטאית, על שעותיה הארוכות ב„חדר", בו למדו בעונה הרגילה אפילו בערבים, זכתה לקרן אור והקלה בדרכים אחרות בחדשי הקיץ — על ידי טיולים לנהר סמילגה, בקירבת העיר, על ידי שוטטות בשדות אשר היו ידועים משום־מה כ„קעלערקע'ס פעלדער" (השדות של קעלערקע), על ידי איסוף אוכמניות ביערות, על ידי רחיצה במעלה הנחל באיזורים הרעננים והעמוקים יותר של הנהר — אבל עונת משלוחי הפרי סיפקה לנו את התעסוקות המרגשות ביותר של ילדותנו.

בד בבד עם מפעל משלוח הפרי, שהעניק טעם וצבע להרבה עונות קיץ זכורות, היה סבי שולח מזמן לזמן את ידו בעסקים אחרים דומים לאלה של הסוחרים האחרים שהיה מתחבר אתם. אבל למרות שהיה מקיים יחסי אחווה עמם, לא היה אחד מהם. נדמה שתודעה מסויימת של הישגים קודמים בתחום גדול, כאשר הסיכונים היו כרוכים במכירת יערות ואחוזות, החזיקוהו בריחוק מן המעמד הרגיל של מתווכים וסוחרים. היה גם חוש של יחוס, של גאווה משפחתית, שנבע מקרובים עשירים ורבי־השפעה בעיר רחוקה, שלבש עכשיו את הפאר של אגדה. ומה בכך אם קרובי המשפחה היהירים האלה דחו בבוז את הצעיר המרדני והלגלגן הזה, היו בלתי־מרוצים שלא עסק בלימודים ולא נעשה ללמדן, אם ניערו את חוצנם ממנו, הרשו לו לעזוב אותם ולהתיישב בפינה נידחת של המדינה — מה בכך? אי־שם בווילנה או בווילקומיר הרחוקה היו קרובי משפחה, נושאים של אגדות, שעוצבו מן החומר ממנו נעשים רבנים או מגידים, תלמידי־חכמים ואנשים מצליחים, ואף אם לא הלך בעקבו זיהם במובן ההצלחה הרוחנית או החומרית, לא יכוף את ראשו אף כמלוא השערה מבחינת המורשה. הוא היה הרץ יענקל סירק, ועצם הביטוי של שמו שימש הצהרת עצמאות וקריזות תגר לעניים שהתעשרו ולמעמידי פנים.

מחוץ לחוש ההומור שפעפע בו ולרוח השובבות שמצאו ביטוי במעשי קונדס וב„מתיחות", היה ללא ספק עוד משהו שהמריץ את רב יענקל ללעוג ולגלג לשכניו, לשים לצחוק ולחקות את מינהגיהם הפשוטים והמגושמים. האם היתה זו תודעה של יחוסו הגבוה יותר, חוש של עליונות? היה גם משהו מן הנועז בהתנהגותו, ויתכן שקצת יותר משמץ של פחזנות. מכל מקום, שכנים ששימשו מטרה לחיציו היו מסביב, ובתיהם השתרעו מן הקצה שלנו ברחוב למרחק־מה לעבר מרכז העיר, שם סיפק לו החלק המסחרי את המטרה הבולטת ביותר לעקיצות לשונו בדמותם של שני הסוחרים הגדולים ביותר.

ראשית כל, בבית הסמוך בקצה הסימטה שלנו, היה ברוך קאמבר — גיס ועל כן מטרה ראויה להתקפות. קאמבר היה אדם בעל־גוף, כבד וכבד־משקל, אטי במחשבתו ובדיבורו — ניגוד ממש של סירק המהיר וקל־הדעת. סבי היה מכנה את רב ברוך בשם „ההר", והיה מדבר על „ישובניקים", תושבי כפרים שלא ידעו מתי חלים החגים היהודיים, עד אשר היה בא איזה „קאראבלניק", כלומר רוכל נודד ומספר להם — לעתים שבוע או חודש אחרי הזמן. מתוך יחס כבוד לסבתי היה סבי חוסך מרב ברוך כמה מהערותיו, אבל אם בגלל סיבה כלשהי התרגש יתר על המידה היה משמיע את ההאשמה החמורה, שבן עיירתם קאמבר אינו מכניס אורחים ומסרב למכור לחם לזרים. לרב ברוך היו שני דיירים. אחד מהם יון יושקביץ',

שהתגורר בדירה קטנה בת חדר אחד בצד האחורי של הבית, זכה ביחס מיוחד וזהיר יותר כגוי וכ„גוי־שבת" הרשמי שלנו. אבל שונה היה המצב לגבי ה„לויטננט" זאמארוף, הסנדלר, שחי יחד עם שולחן המלאכה ועם אשתו ובנו הצעיר בקיטון, בחלק הקדמי של הבית. זאמארוף שירת בעבר בצבא הרוסי, והודות לידיעתו לתקן נעליים או בגלל זכויות אחרות, הגיע לדרגת פלדוובל, כלומר רס"ר — כבוד נדיר לגבי יהודי. ברחוב היה עומד זקוף מאוד ופוסע במהירות בצורת הילוך כמעט צבאית. חששותיו שמא ישכח מישהו את פאר עברו זכו לקבל את חלקם בכשרון החיקוי העוקצני של סבא.

פרק ד'

בימים האפלים ביותר של מצוקתנו ודאגותינו, היה סבי מתאר את המצב במלים של מחבר תהילים המדבר על הזמן כאשר „הגיעו מים עד נפש". אולם בזמנים כאלה היה תמיד מקווה לאיזה מיפנה בלתי צפוי של המאורעות, איזה עסק — אולי עמילות קטנה של מכירה כלשהי — עד יעבור זעם. הוא היה מכנה את הדבר בשם „ספוסוב", תוך שימוש במלה סלאווית שלא היתה ידועה לי: משהו יסתדר. שוב היה פונה למחבר תהילים ואומר: „אשא עיני אל ההרים ואשאל מאין יבוא עזרי". העזרה הצפויה מן השמיים נתקשרה באורח מיסטי עם ארץ רחוקה, בה, כדברי ישראל זנגוויל כעבור שנים רבות, „עשה אלהים את האמריקני".

גורלנו נשתלב בהדרגה עם ארצות־הברית המעורפלת והרחוקה, במידה שבן אחד אחרי השני של משפחתנו, ללא כל ידיעה או אמצעים, העז לצאת, כשהוא חוצה ימים בלתי־ידועים ואיומים, כדי להתחיל בחיים חדשים. בתחילה יצאו אבי ואחי הבכור לייבה (אחר־כך, לואיס) למסע הארוך אחרי הכנות מרגשות ופרידות קורעות־לב ועוצרות־נשימה. אחר־כך ביטל דודי צדוק (יותר מאוחר, סימון) אירוסין רופפים שסודרו על ידי שדכן, כאשר היה בוורבלובה, מקום מגוריה של מי שעמדה להיות ארוסתו; הואיל והעיר הזאת היתה סמוכה לגבול הגרמני, חצה את הגבול ועשה את דרכו אל נמל ברמן, כשהוא מודיע להוריו במכתב על החלטתו הגורלית.

אם לא אבי, הרי שלפחות דודי צדוק וקרובי משפחה ובני עיר אחרים החלו להסתדר, וידיעות על ניצני פרנסה החלו להמריץ מחפשי מזל עתידים. הפיתוי של אמריקה הורגש אחר־כך אפילו בעיר הנמל הנחמדה ליבאו, שם עבד דודי ישראל בחברת סוכר. לאחר שהטרידו אותו נושים בגלל חובות ששקע בהם כדי לעזור לידיד, יצא לאמריקה, אחרי „נסיעה עיסקית" לקיידאן, שאיפשרה לו למעשה להיפרד מאביו ואמו הישישים, אשר ידעו ממקור אחר, אישי יותר, על גורלו המר, ועודדו בדמעות את בנם האהוב לנסוע ולנסות את מזלו בעולם החדש.

כשנה אחרי המאורע הזה כתב אבי אל אמי, הפעם באופן מוחלט לגמרי, בדבר משלוח כרטיסי אניה וכסף אלינו, כדי שנוכל לבוא לארצות־הברית. זמן קצר אחר־כך הופיע נושא־המכתבים יצחק בביתו של סבי כשהוא נראה מבשר רעות יותר מאשר אי־פעם; הוא הוציא מעטפה עבה שהכילה מכתב ודרישה, כרטיסי אניה ורכבת שנשאו עליהם תמונות של אניות

ורכבות. כך הפכה לפתע תקווה מעורפלת וחולפת למציאות חיה. המכתב הסופי מאמריקה, המכיל כרטיסי אניה ורכבת, כסף להוצאות הדרך והוראות רבות, היה האות לשפע של הכנות וסידורים, תוך מחשבות נוגות על היציאה הסופית הממשמשת ובאה שהאפילו על ההתרגשות ותחושת האושר.

אבל ההכנות היו מרובות מכדי שיישאר זמן רב להרהורים. צריך היה לקנות ולתפור בגדים לאמי ולשלושת הילדים; צריך היה לייבש מזון ולאפות ולשמר נוכח האיסורים הנובעים מהשמירה על הכשרות בזמן הנסיעה; והיה צורך לארוז כה הרבה — בגדים וכלי־מיטה, כרים עצומים וכסתות, ואפילו קצת כלי-בישול יקרים עשויים נחושת ופליז וכלים אחרים, ו... „סאמובאר" (מיחם)! וכי כיצד אפשר לחיות באמריקה בלי סאמובאר? כל החפצים האלה היו נתונים במיכלים שונים: שקי אריג גס, סלים וארגזים, ומעל לכל, מזוודת נצרים עצומה, עם מכסה ומנעול ונפח ענקי ששימשה להחזקת חפצים וכן לגרימת צרות לכל מי שניסה לטפל בה.

לבסוף נעמדה באחד הימים ה„בויד" הענקית, כלומר קרון, אמצעי הובלה ישן, מעין עגלה מכוסה, רתומה לשני סוסים, עמוסה ומחכה לפני ביתו של סבי, מוכנה לאחת מנסיעותיה הקבועות בין קיידאן וקובנה. פרידה ממושכת ועצובה ציינה את השעות הנוגות ומלאות ההתרגשות של אותו בוקר; ריסונה הרגיל של סבתי עזב אותה והיא שפכה דמעות על ראשי נכדיה היוצאים, שלא ציפתה ודאי לראותם שוב אי־פעם. תוך ערבוביה עם הפרידות הקולניות של שכנים וידידים רבים וכן בני משפחה נשמעו אזהרות, הוראות להתנהגות, עצות למסע, ודרישות שלום לקרובי משפחה באמריקה — שכולם התגוררו כפי הנראה בתחומים הצרים של רחוב אחד בעיר אחת ויחידה.

אבל איפה היה סבינו היקר כל אותו זמן? כלום היה בדעתו של סבינו קשה־העורף, הלוהט והמסור, להניח לנו לעזוב רק בחיבוק ובכמה מלים חמות? לא הוא! הוא עמד על כך שילווה אותנו לפחות חלק מהדרך כדי לשמור עלינו בפני תקלות. כלום לא היה קיים מינהג ישן של „בעלייטן" — ללוות את הנוסע חלק מהדרך כדי לסייע במפעלו הנועז? לבוש במעילו וחובש את כובעו הטובים ביותר, מגפיו מצוחצחים למשעי, תפס את מקומו על ידנו בעגלה, כאילו היה גם הוא נוסע לאמריקה. קרובינו ושכנינו הסתכלו ונפנפו בידיהם כאשר העגלה המגושמת והחורקת מתוצרת עצמית זזה ממקומה — לא לצד צפון, קצה העיר, בכיוון תחנת הרכבת, אלא לעבר דרום, דרך רחוב סמילגר הארוך והכיכר הגדולה ששימשה ככיכר השוק, ועל פני הגשר הארוך, מקום הטיולים של בני־הטובים בימי שבת, ועברה דרך האיזור שנקרא בשפת יום יום „הצד השני של המים", ומשם אל השטח הפתוח והכבישים.

הנסיעה הארוכה והמעייפת לקובנה נמשכה כל היום וחלק הארי של הלילה. מתרפקים על אמנו, ומוקפים שקים וצרורות, ישנו אנו הילדים — וגם סבינו שישב על ספסל מולנו — בעוד העגלה התשושה והמטרטרת מתנהלת בכבדות ומזמן לזמן מקפיצה אותנו ומעירה אותנו לגמרי. בקובנה, שם ראינו בפעם הראשונה עיר יותר גדולה, בעלת רחובות יותר רחבים וכמה בנייני לבנים גבוהים, סעדנו קצת את לבנו ונחנו שעות אחדות ב„קרעטשמע", כלומר פונדק־דרכים. אחר־כך, בהתאם להוראות קודמות או לפי עצה שנתקבלה זה עתה,

עלינו בשעת הצהריים בערך על מין ספינת טיולים ונוסעים שהפליגה בנהר הניימאן מקובנה ליורבריק, שם עמדנו לבצע את ההרפתקה המסוכנת של חציית הגבול בין רוסיה וגרמניה.

היתה זו הפלגה נעימה על הספינה הפשוטה הזאת, דמויית המעבורת, למרות האנשים הנרגשים הרבים שעל הסיפון — מהגרים כמונו ונוסעים אחרים שנדחקו בין המטיילים מבקשי ההנאה, נוסעים דוברי ליטאית, פולנית, רוסית ואידיש שדיברו בקול רם והציגו בליל אם לא בבל של שפות. סבינו מצא קצת נוחם בדלפק המשקאות שבספינה שהיתה בו, לדבריו, בירה טובה מאוד.

אחרי שעגנו ביורבריק, נחנו שוב ב„צ׳איניה״, כלומר בית־תה. אותו ערב נלקחנו אל מעבר לגבול, עניין מחתרתי שדרש את חשכת הלילה; נעשו סידורים עם סוכן הנסיעות, אשר היה כפי הנראה גם העגלון ויתכן שהיה לו עיסוק צדדי נוסף אחד או שניים. לפני שהתחלנו בתלאות של חציית הגבול, חיכה לנו סבל הפרידה מסבינו האהוב, וכל דמעותינו וחיבוקי האהבה שלנו הקלו רק במידה קלושה על הניתוק המכאיב הכרוך בעזיבתו. אחרי שסבא שילם בעד ארוחותינו וכל צרכינו המידיים, עמד גם על כך שימסור לאמי את כל הכסף שנשאר בכיסו, פרט לשלושה זהובים (45 אגורות), כי חשש שמא יחסר לנו כסף. לא יכולנו להניאו מזה, ונפרדנו לא רק כשנפשנו עכורה, אלא גם מודאגים מאוד כיצד יגיע הביתה מן העיר הזרה הזאת, נסיעה שדרושים בשבילה לפחות 10 רובל, כשאין ברשותו כסף.

עלינו על „דיליז׳אנס״, כלומר מרכבה, כלי־רכב ממשי וגדול יותר מן הסוג של מרכבה מכוסה, אך משום־מה היה מצוייד בתחתית רופפת ובחלקה מתמוטטת, שמטרתה המשונה עמדה להתגלות בפנינו, למרבה מבוכתנו וצערנו, הרבה יותר מאוחר. ה„בויד״ הזה הוסע על ידי עגלון גבוה, מטיל אימים ואדום־זקן, אשר החזיק את שוטו כאילו היה מאיים לא רק על הסוס אלא גם על הארץ הזרה שאליה עמדנו להיכנס. עוזרו היה אדם קטן חסר־זקן וזריז, שתפקידו כאן היה כאילו לשמש איזון לפנים הזועמות של מעסיקו ולהסביר פנים לנוסעים. חובתו העיקרית היתה לנהל משא־ומתן עם השלטונות על הגבול, כלומר לתת שוחד הן בשפה הרוסית והן בשפה הגרמנית — או ללא אומר בכלל.

אין לי כל מושג מה היה מעמדנו החוקי, אם בכלל. כאשר עזבנו את ארץ מולדתנו, תחת שלטון הצאר — אשר קדם במובן זה למשטר הרבה יותר מאוחר — היו לעם, ביחוד למיעוטים, זכויות מעטות מאוד, וודאי שלא זכות ההגירה. פעם אזרח רוסי, תמיד אזרח רוסי, בעיני החוק — לטוב או לרע, אך כרגיל לאחרון. על כן היו מהגרים לעתיד נתונים לכל מיני תקנות ודרישות. הדרך הקלה ביותר להשיג אפשרות יציאה מן המדינה היתה לשמן את כפות ידיהם של הפקידים. ברגע זה עסקנו בגזע של מתווכים, מבריחים של סחורה אנושית, אשר הפיקו את מירב הרווחים מן ההזדמנות שבידיהם — ולא רק על ידי דרישה של תשלומים גבוהים על העברת אנשים אל מעבר לגבול מרוסיה לגרמניה.

תוך כדי נסיעה לקראת הגבול המפחיד, נשברה העגלה מידי פעם בפעם. כל פעם היה נשמט חלק מן הרצפה של כלי־הרכב והנוסעים היו נזרקים בערבוביה לכל הצדדים וזה מול זה, בעוד שקים, חבילות ותרמילים נפלו בעד הפתח הפעור של תחתית המרכבה. נבהלים המומים, היו הנוסעים האומללים מקימים צעקה, אך העגלון היה מזהיר אותם מיד מה מסוכן

הדבר להקים רעש בשטח האסור הזה. הוא היה מקלל את גורלו המר, את סוסיו, את עוזרו, זוקף על חשבונם את כל הצרות, והיה שולח את העוזר חזרה כדי שיחפש לאורך הדרך את חלקי המיטען החסרים. גם הנוסעים היו יורדים כדי לגשש ולחפש ולסרוק את השיחים והתעלות שבצידי הדרך על מנת למצוא את חפציהם האבודים. העוזר היה חוזר עם חפץ אחד או שניים שמצא ומודיע שאין כל אפשרות למצוא את רוב חלקי המיטען. גם הגרידות בקרקע בקצה השוט בחשכה הגמורה לא היו מביאות כל פרי.

שותפים חשאיים בעורף, אשר נהגו, כפי הנראה, במרכבה או עגלת־משא אחרת, הצליחו ודאי הרבה יותר; אין ספק שהם איתרו כל הבילה או שק שנפלו מעל העגלה. אבל לא היה זמן לטענות ותלונות נוספות; העגלון של כלי־הרכב שלנו טען בתוקף שאנו מפסידים זמן יקר וכי נסתכן אם נשתהה עוד. היו מחזירים איפוא למקומם את הקרשים החסרים — אך לא בצורה מחוזקת למדי — בריצפת העגלה, ואחרי שכולנו, נוודים עייפים, טיפסנו אל מושבינו, היה נמשך המסע, עד ההתמוטטות הבאה. שהרי התקרית חזרה על עצמה שלוש או ארבע פעמים במשך הלילה ההוא, כך שהממציאים השטניים של התחתית הגולשת בעגלה, בוזזים שפלים של העניים וחסרי־הישע, יכלו להשלים את יבול השלל שלהם.

כאשר הגענו לגבול, התנהל המשא־ומתן בין הקבלן שלנו לבין שומרי הגבול בלחישות בזמן חנייה שנמשכה דקות אחדות. אם היה בגבול המאיים שכה הרבה דובר עליו משהו לראות או להתפעל ממנו, הרי שהחשכה היתה גדולה מכדי שנוכל לראות סימן כלשהו מזה.

תשושים לגמרי ורדומים למחצה, הגענו לבסוף לעיר הגרמנית טילזיט, שם ניתן לנו, אחרי שבזבזנו קצת זמן לחיפושים ולשאלות, מחסה באכסניה למהגרים־בדרך שהוקמה על ידי ועד עזרה יהודי. בעד חלון בבית־הארחה זה עקבנו אחי, אחותי ואני אחרי התמרונים המרשימים של גדוד חיילי הקיסר, מתפעלים מסמליהם הנוצצים ומחלקי המדים העשויים פליז, שהיו הרבה יותר מפוארים מהחגור של אנשי־הצבא של הצאר שהיינו רגילים לראות בבית. לא עלה על דעתנו מה בישרה התצוגה הזאת לעולם בשנים הבאות.

במשך כל הנסיעה מלאת התלאות כדי להגיע לאדמת גרמניה, והמסע אחר־כך ברכבות המטרטרות על פני גרמניה אל נמל ברמן, שאלנו את עצמנו בחרדה, כיצד הגיע סבינו היקר, שהשארנוהו מאחורינו למעשה בלי פרוטה בעיר זרה, הביתה לקיידאן. רק הרבה יותר מאוחר נודע לנו על ההרפתקות שנפלו בחלקו. אחרי שליווה אותנו במסע עתיר המאורעות מקיידאן ליורבריק ונפרד מאתנו בעיר הזאת, הלך סבינו לבית־הכנסת. אחרי תפילת ערבית היתה החלפת הברכות המקובלת, ברכת „שלום עליכם" המיוחדת לאיש שהיה ברור כי הוא זר בעיר. השאלה הרגילה המופנית במקרים כאלה — „פון וואַנעט קומט אַ איד ?" (מניין יהודי בא) — הובילה לשיחה ממושכת עם אדם שהיו לו קרובים בקיידאן ועל כן הזמין את סבי ללון אצלו. כאשר נודע לו שיש בדעתו לבקר אצל קרוב־משפחה רחוק בטאווריק, עיר סמוכה באותו מחוז, ביקש מארחו מידיד שנסע באותו כיוון בענייני עסקיו כי יסיע את סבי בכרכרתו. משהגיע סבי לטאווריק, נח בפונדק — שלושת הזהובים שלו אף הרחיקו לכת ממנו — ואחר־כך יצא ברגל אל מחוץ לעיר לביתו של בן־דודו.

לא היה זה בית רגיל, ובעל־הבית לא היה אדם רגיל. רב יושה זונדל — שם המשפחה שהיו משתמשים בו לעתים נדירות פרח מזכרוני — היה אחד מאילי הקרקעות היהודיים שנותרו בליטא. אחוזתו, ירושה משפחתית, השתרעה על שטח של כאלף אקרים, והוא חי כאציל בבית גדול מוקף קרקעות נהדרות, שכללו גנים, גני מטעים ואגם. ברוח אברהם אבינו, אשר התקין, לפי האגדה, בביתו הרבה דלתות כדי להקל על הכניסה לעוברי־אורח ולזרים שנקלעו למקום, היה תמיד הבית פתוח לרווחה לאורחים במעון מפואר זה.

הוקם חדר־אוכל מיוחד שהוגש בו מזון במשך כל שעות היום לאורחים ולנוסעים זרים וידידים, והנה היו באים הרבה נצרכים נודדים ופושטי־יד כדי לבקש מצרכי מזון ונדבות. לפני הביקור שאני כותב עליו, וזמן רב אחריו, סיפר לנו סבא סיפורים לאין ספור על העושר האגדי ועל מעשי הצדקה הנדיבים של יושה זונדל ואבותיו.

כאשר הגיע סבי לאחוזה והודיע על כך למזכיר או למשרת, קיבל מיד מקום לנוח והוגש לו כיבוד. אחר־כך הופיע רב זונדל בעצמו. בתקופה יותר מאוחרת היה סבא מספר לנו לעתים קרובות מה מרשימה היתה דמותו, עם ראשו הגדול וזקנו העגול והשחור. ישוב גבוה וזקוף על סוס מפואר לבן, סייח צעיר נגרר אחריו, החל מיד בעל האחוזה לקדם בברכה את כל האורחים, המבקרים והעותרים המחכים, וכן אנשים שבאו בענייני עסקים שונים הכרוכים במחסני התבואה, סחר העצים ומוצרי החקלאות. כאשר נאמר לו על בואו של רב יעקב הרץ סירק מקיידאן, הזמין רב זונדל את סבי למשרדו הפרטי. שני הגברים שוחחו זמן רב, כשהם מפרטים את הקירבה המשפחתית הארוכה והמסובכת ביניהם ומחליפים זכרונות. רב זונדל הזמין את סבי להישאר למשך הלילה, או ימים אחדים, אך סבא אמר שהוא חייב לחזור בהקדם האפשרי. הוא יצא איפוא למחרת היום. בשעת הפרידה שאל רב זונדל את יענקל הרץ, בעקיפין אך בצורה ברורה לגמרי, האם יוכל לעזור לו בדרך כלשהי. סבי, מלא גאווה על שחודשה הקירבה בינו לבין האיש הגדול, הודה למארחו מקרב לב, ובגאוותנות הישנה של משפחת סירק כשהיתה בשיא הצלחתה, הבטיח לו שאינו זקוק לשום עזרה. הוא התעכב רק בדרך, אמר, אחרי שליווה את בתו ונכדיו הנוסעים לאמריקה, כדי לדרוש בשלום בן־דודו ולחדש קירבה משפחתית יקרה וישנה.

הסיעו את סבי לעיר טאווריק, והוא הגיע לשם מלא שמחה ובטחון עצמי, למרות שעכשיו היו ברשותו 20 אגורות בלבד. הוא שלח את דאגתו לכל הרוחות, הפקיד את גורלו בידי ההשגחה העליונה המטיבה, ונכנס ל„קרעטשמע" בטאווריק והזמין כוס בירה. ליד שולחן סמוך ישבו שני גברים, אחד כבר בגיל העמידה, והשני בראשית שנות הארבעים, שהשתייכו כפי הנראה ל„שלאכטה", כלומר למעמד האצולה הפולנית. הם שתו ושוחחו ברעות ובנחת האופיינית למתבטלים ביותר של מעמד המתבטלים. סבי, בעל הזכרון המפליא לפרצופים וקולות, היה סבור שהוא רואה דמיון בין הצעיר שביניהם לבין הרוזן סטאניסלב סייבצקי, בעל קרקעות גדול, שאחוזתו שכנה בקירבת קיידאן, שאותו הכיר כשם שהכיר הרבה אצילים אחרים. הוא ניגש אל שולחנם, התנצל כראוי על ההפרעה, ושאל את הפולני הצעיר האם איננו מקורב בדרך כלשהי עם הרוזן סייבצקי מקיידאן. הפולני קפץ ממקומו נרגש מאוד. „בוז'ה מוי!" (אלי בשמיים) קרא, „אתה מכיר את דודי סטאניסלב?" אבי שהוזמן להצטרף לשולחנם של האצילים, החל איפוא מספר על יחסיו הלבביים עם ה„פאן"

הגדול, ומסר לאחיין כל מה שידע על מפעליו החקלאיים של האציל ועל פעילותו הציבור־ית. נוכח אמצעי התחבורה המוגבלים באותם ימים, לא היו הדוד והאחיין במגע במשך שנים, והידיעות שנמסרו עכשיו ממקור ראשון היו בלתי־צפויות ונתקבלו בשמחה.

אחרי הפגישה המקרית הזאת לא היה עוד דבר יקר מדי בשביל פאן סירק, האורח מקיידאן. השקוהו והאכילוהו ונתנו לו חדר נוח באותו פונדק למשך הלילה. הוא נתבקש למסור לרוזן סטאניסלב לא רק מכתב וברכות אישיות אלא גם מתנה בצורת מקטרת יפה מחוץ־לארץ. והוא נאלץ לקבל בשביל עצמו מתנה קטנה של 20 רובל — לכאורה לשם כיסוי הוצאות הנסיעה שלו. כך הגיע סבי הביתה לא רק בלי קושי, אלא בנוחות. מסירת מכתב, דרישות השלום והמתנה הידקו ללא ספק את יחסיו של סבי עם הפאן הגדול. דבר זה הוביל לעסקות חדשות, לדמי עמילות יותר גבוהים, ולפחות למשך זמן־מה, לסיכוי יותר טוב לפרנסת יום־יום. אני מאמין כי גם דבר זה יש לזקוף על חשבון אמריקה.

פרק ה׳

העיר הכפרית והמוזרה קיידאן, או קיידאני, כפי שביטאו הרוסים, היתה ידועה כעיר עתיקת־יומין, ותושביה טיפחו אגדה על התיישבותה של כת קאלוויניסטים סקוטיים לפני מאות בשנים: על הכנסיה ברחוב לאנגר שהזמן נתן בה את אותותיו, ועתה היתה תפוסה על ידי עדה פולנית יותר חדשה, עדיין הצביעו כעל סימן־היכר. למרות היותה מבודדת וקרתנית, כשרק עתון עברי או רוסי אחד בא מזמן לזמן לאחד מבני העיר החשובים, קיימה בכל זאת קיידאן מגעים קבועים עם מרכזי האוכלוסיה הגדולים בחוץ. קציני צבא היו באים כדי לפקח על שתי הבריגאדות של חיל פרשים רוסי שחנו אצלנו, מפקחי משטרה היו מגיעים כדי לבדוק את הספרים והכיסים של גובי המס, וסוחרים כדודי ישראל מליבאו היו מבקרים אצלנו בענייני עסקים. סוג אחר של מבקרים בקהילה היהודית המלוכדת הזאת היו ה„משולחים״, אשר היו נוסעים מטעם הישיבות לערים רחוקות, ו„מגידים״, כלומר מטיפים נודדים, שדברי התוכחה והמוסר שלהם, שהושמעו בבית־הכנסת הגדול, היו מזעזעים אותי עד עמקי לבי הצעיר ומחזירים אותי הביתה רועד בגלל חטאי הפעוטים חסרי־השם.

בני קיידאן היו גזע אנשים גאה. „אני מקיידאן״, „אני קיידנאי״, לא נלאו לחזור מעולם. ההלצה המקובלת של הגיטו על חשבונם — כמו על חשבון בניהם של כל עיר — שמה ללעג את השוביניזם המקומי שלהם: נאמר על הקיידנאי שהוא מרבה להתפאר על עירו, מצביע על עצמו וטופח על חזהו עד כי כתפיו נתעגלו, ומכאן „קיידאנער הייקער״ (גיבן קיידנאי).

„שטאלץ ווי גאנץ קיידאן״ (גאה כקיידאן כולה), כתב המשורר היהודי מוריס ווינצ׳בסקי — למרות שלא היה בן עירנו, אלא היה, בדומה לאבי, יליד ינובה, מובלעת ליטאית אחרת של דת ותורה מזמנים שעברו. תלמידי־החכמים הגדולים והאישים החשובים שהוציאה עירנו קיידאן הוסיפו לגאוותם של בני המקום. היו רבנים שיצא מוניטין לחכמתם וקדושתם. בתחום החילוני היו משה לייב ליליינבלום, מחלוצי הציונות וסופר עברי שספרו

האוטוביוגראפי „חטאת נעורים", אשר יצא לאור בווינה בשנת 1878, חולל רעש באותם ימים. גם יצחק לוויטאן, אחד מציירי הנוף הגדולים ברוסיה, נולד בקיידאן (1860), ואם כי בני עירו לא יכלו להבין מדוע ומה הוא מצייר בפטרבורג הרחוקה, היו בכל זאת מוכנים לזקוף על חשבונם את התהילה על פועלו. גם לילינבלום התרחק מאתנו והתיישב באודיסה הרחוקה, אך פירסומו הגדל והולך כמנהיג של עמו המשיך להעניק ברק לעיירת מולדתו.

בין קרובי משפחתנו שנהגו לבוא בהזדמנויות רחוקות והכניסו חיים לחדגוניות של הימים הארוכים, לא היה איש שנתקבל בשמחה יותר גדולה מיושה לייזר, אדם נמוך־קומה, רזה ודמוי גמד בעל זקנקן חד. הוא היה בן־דוד רחוק של סבי, מישוב בקירבת ווילקומיר. הוא היה בא כל אביב כדי לקנות זרעים בשביל גנני הירקות של איזורו. טוב־לב יתר על המידה, תוסס הומור, היה לו אוצר כה גדול של חוויות משעשעות, עד כי כולנו שמחנו לראותו והיינו מעוניינים לשמוע את דבריו. יושה לייזר, עם ערימת שקים מכל הגדלים עשויים אריג גס המתנדנדים על גבו כחלק ממיטענו הקל מאוד, היה מבשר האביב שלנו: כאשר היה בא כדי לקנות את זרעיו, ידענו כי ימים יותר נאים ממשמשים ובאים. שקיו הקטנים היו בתחילה ריקים, אך אחרי שערך את הסיבובים אצל הגננים ובעלי המטעים שלנו במקום, היו גדושים זרעים מכל המינים. הוא היה נושא את מיטענו על כתפיו בדרכו הביתה — מסתכל בכל העולם כשליח השיר והסיפור נושא מעמסתו. אנו הילדים דבקנו בו כל שעה של שהותו. כתמורה על כמה ימי אירוח ומזון היה משתדל להביא תועלת בבית. אך נכנס וסיים את הברכות המקובלות, היה מרים שני דליי עץ ויורד אל הנהר להביא מים חיים. אחר־כך היה עוזר בחימום הסאמובאר, מביא עוד עצים בשביל האש בתנור מהמחסן ועושה עבודות שחורות אחרות. כמיטה נוספת היו פורשים אלומת קש טריה על הריצפה של החדר הראשי. כחסד מיוחד היו מרשים לי לישון יחד אתו. תמיד אהבתי לנהל אתו שיחה אינטימית, לספר לו את בעיותי ולבקש את עצתו.

היה זמן כאשר הרבי שלי, סבא ואף אני עצמי לא היינו מרוצים מהתקדמותי בלימודים, מאחר שחדר יסוד מסויים של חוסר־ודאות ללימודי, כיוון שנחשבתי, ואכן גם אני ראיתי את עצמי, כתושב בעתיד של אמריקה, שם עמד להיות הכל כה שונה. התוכחות החמורות של ה„מגיד" היו מטילות עלי פחד, כיוון שנזכרתי בנקיפות מצפון באי־אלה עבירות על איסורי שבת. רגשות דתיים עזים שנתעוררו על ידי דבריו הלוהטים של ה„מגיד" או על ידי הקריאה המרשימה בקול בספרי הנביאים ב„חדר" באור הקלוש של בין־השמשות — ישעיהו המסתער על הכבשה השחורה בישראל — היו יוצרים אווירה של חרטה וחזרה בתשובה. עובדה זו הפכה את המחשבה על הצטרפותי לאבי באמריקה הכופרת לנושא מבהיל. בהיותי שרוי במבוכה כזאת הייתי מצפה לבואו של יושה לייזר, שש לפתוח את לבי בפניו. אני נזכר כיצד התחלתי בלילות מסויימים, כאשר ישנתי על ידו, לגולל בפניו את ספקותי וחששותי. אבל כל אימת שקרה הדבר, הייתי נרדם לפני שסיימתי את סיפורי.

למחרת היום היו מתקיימים הלימודים ב„חדר" עד שעה מאוחרת, היו העבודות והסידורים בבית והבידורים של הרחוב, ורגשות ההתלהבות הדתית והחרטה החוזרים ונשנים נגוזו — עד שבא העירה „מגיד" חדש. הייתי אז מעצמי — מבלי שאציג שאלות כלשהן — הולך לבית־המדרש או לבית־הכנסת הגדול (שניהם שכנו ב„שול־הויף", כלומר מרכז בתי־

הכנסת בעיר); במשך שעה או שעתיים הייתי מתענג על הרגשות שעורר ה„מגיד". הייתי כחומר ביד היוצר בידי כל אחד מאמני התוכחה האלה, של הטפת „מוסר". לא ידעתי אז שסוג זה של תוכחה היה היסוד של תנועת מוסר (עם ספרות מיוחדת משלה), אשר תפסה את מקומה בהיסטוריה באמצע המאה התשע־עשרה בראשותו של תלמיד־חכם גדול בשם ישראל סלנטר. מובן שלא יכולתי לעקוב אחרי ה„מגיד" בדיאלקטיקה הדתית או בטענות הסופיסטיות הידועות בשם „פלפול", אבל היה די בנזיפות ובתוכחות כדי להרתיעני ולמלא אותי אימה נוכח התמונה של העולם הבא שהעלה בפנינו. דבריו האכזריים היו חודרים עמוק לנפשי, והייתי מחליט כי לעולם לא אנגוס עוד בשבת שזיף או דובדבן המשתלשל מעל ענף ולא אקטוף עלה עשב מר בשיני (הדרך המקובלת כדי להימנע מהחטא של קטיפת פרי ביום המנוחה). לעולם לא אעבור עוד עבירות כאלה. אך כעבור זמן־מה היה הזכרון של הקטגוריה דועך והייתי חוזר לסורי, עד שהגיע „מגיד" חדש או יום הכיפורים.

ד״ר חיים יעקב אפשטיין

עולמות מן העבר

(קיידאן בשלהי המאה ה־19)

העיירה הליטאית קיידאן היתה לא עיירה סתם, כי אם עיר „מיוחסת״. מה רבה היתה גאוותו של יהודי אשר יכול היה לענות על שאלה: „מניין יהודי?״ — אני קיידנאי!״ מחבר השורות האלה עצמו אינו קיידנאי „טהור״. אמנם אביו וסבו וכל משפחתו חיו וגם מתו בקיידאן, אך הוא עצמו לא זכה להיוולד בקיידאן כי אם בראגולה. אף על פי כן רבה היתה הנאתו כאשר בישיבת ראגולה קראו לו בשם „חיימ׳קה הקיידנאי״. שנות הילדות בהן חי בקיידאן, השאירו עליו רושם לעולם, וקיידאן נשארה בזכרונו כחלום מתוק.

מחלוקות קיידנאיות

אין לחשוב חס וחלילה, שכל הקיידנאים חיו בשלום ובשלווה. זה לא; יתכן כי מחלוקות לשם שמים היו לקיידאן יותר מאשר לכל עיירה ליטאית אחרת. בין יהודי ה„שול״ לבין יהודי ה„קלויז״ שרר באותם ימים מצב מלחמה. לכל צד היה רב משלו, וכל צד השתדל בכל ענייני הקהל „לעשות שבת לעצמו״. בערב פסח היו לקיידנאים שני „מעות חטים״, ויהודי מה„קלויז״ לא התיר לאפות את מצותיו לבעל־בית מה„שול״, עד אשר האופה, או ה„קבלן״ הכשיר את תנורו. באחת השבתות הודיע רב הקלויז שלנו ר׳ ברל מזיק ז״ל, כי אסור בקיידאן לשאת מטלטלין בשבת, ואילו הרב מה„שול״ אמר שמותר לשאת; וכמה מצחיק היה הדבר כאשר נערים יהודיים מה„שול״ היו מביאים את החמין בשביל בעלי־הבתים מה„קלויז״. המקום היחידי בו היו כל יהודי קיידאן ביחד היה בית־העלמין, שם שלט שלטון בלי מצרים איצה משה יודה׳ס הזקן. הוא היה השמש של החברה קדישא, או יותר נכון הצאר על המתים.

החדר והקסרקטין

שני מוסדות חשובים היו לקיידאן, אשר הטביעו את חותמם על הילד היהודי וגם על בני־הנוער. היה זה ה„חדר״ היהודי והקסרקטין הרוסי. החדר, בו שהו זאטוטינו כל השנה, מ־8 בבוקר עד 9 בלילה, המית בתוכנו את כל שאיפותינו ופרט לתקווה ליום ו׳, כאשר ניתנה לנו הזדמנות לנשום לרווחה, היה היחס אלינו הרבה יותר גרוע מאשר אל אסירים. גם חייו של המלמד לא היו מזהירים, על כן היה מכלה את כל חמתו בנו הזאטוטים. לא עזרו לנו כל מחאות, שהרי הורינו תמכו בכל מאודם במלמדים קפדנים ותמיד הצדיקו את הדין עלינו.

אולם כאשר היה מגיע יום ו׳ המאושר, אך זכינו לשעה הזאת, היינו מיד שמים את פנינו אל חצרות הקסרקטין שם חנו שתי סוללות התותחים, הסוללת ה־5 וה־6. גרינפלד, מפקד הגדוד של הסוללת החמישית, וגולסצאפוב, מפקד הגדוד של הסוללת הששית, היו מאמנים את חייליהם, ואנו היינו הצופים. שם היו עומדים גם ימים רצופים כל בני־הנוער של קיידאן, הצעירות והבחורים, וכולם היו מתפעלים מהחיילים הגיבורים, ואילו החיילים היו משתדלים למצוא חן בעיני הנוער שלנו. הכרנו כמעט את כולם בשמותיהם; וכאשר מפקד הגדוד החמור גולסצאפוב סטר על לחיו של ה„זוודני" באקייף, פרץ הלה בבכי כילד, לאו דווקא בגלל הכאב של הסטירות אלא עקב הבושה מפני הצעירות והבחורים היהודיים.

אין כל פלא שמשחקנו העיקרי היה משחק בחיילים... וכאשר פתחנו במשחק בחיילים, לא חשבנו עוד על כל דבר אחר. חדר, בית, אוכל, מי נתן את דעתו על כך? כל אחד מאתנו השתדל רק להצטיין בקפיצה מעל משוכה גבוהה, או בכל פעלול אחר. משחק זה פיתח בקרב רבים מאתנו מעין „רוח גבורה וחוש יזמה". בני־הנוער שלנו שנאו את גולסצאפוב על רשעותו, אבל היינו מוחלים לו על כל חטאיו, כאשר תזמורתו נעמדה בצהרי השבת לנגן באמצע רחוב לאנגר; דומה כאילו עשה זאת בכוונה תחילה למעננו. רק לעתים רחוקות מאוד היתה לנו הזדמנות לשמוע מוסיקה, אלא אם כן ניגנה הלהקה היהודית בקיידאן כאשר הובילה חתן וכלה לחופה ב„שול־הויף" או כאשר הרוזן טוטלבן היה בא לקיידאן, והיו עורכים חגיגה בחצרו בלוויית זיקוקין־די־נור ומוסיקה; בני־הנוער שלנו היו עומדים בחוץ ליד החלונות או המרפסות של ארמונו ורווים נחת משמחותיו של „טוטלבן שלנו".

הגיוס

אך לא תמיד גרם לנו המיליטאריזם הרוסי שמחה. הזמן העצוב ביותר היה בעיירתנו זמן הגיוס, מיד אחרי החגים. המתגייסים היהודיים, אלה שעמדו להתחיל את שירותם בצבא, היו מתחילים עוד שבועות אחדים לפני כן לדרוש סיוע מאת ה„קהל"; והיו משתמשים כל שנה באותו נשק: „עיכוב הקריאה". אחרי משא ומתן של שעות היו מגיעים לידי הסכם ופותחים בקריאה. האווירה בימי הגיוס היתה איומה. בתחילה היו בודקים את הלא־יהודים, ואבן נגולה מן הלב כאשר התקופה הזאת עברה. כי אותם שקצים, שהיו מתרוצצים כפראי־אדם בעיירה ומתכתשים עם כל מי שנקלע בדרכם, היו משתנים לפתע למחרת הגיוס. אלה שגויסו היו מתהלכים אבלים וחפויי־ראש, ואלה שנפסלו היו עוזבים מיד את קיידאן ובורחים הביתה.

אותה שעה היה מתחיל הגיוס היהודי. כל היום היו עומדים כמעט כל תושבי העיירה ברחוב לאנגר, על יד ביתו של מוטה ליפץ, אחת לכמה דקות היה מופיע בעד החלון ראשו של צעיר יהודי, אשר היה מעביר את ידו על צווארו, כאות ששחטו אותו; מיד היו פורצים קולות בכי ויללות מפי קהל הקרובים הגדול למטה ברחוב. משטרת קיידאן שהיתה מורכבת משני אנשי משטרה יהודיים: הרשל בול ומוטקה הדיסאטניק, לא היתה מפריעה לקהל ברעש ובבכי, — הרי לבם מר עליהם! ומי יכול לגנותם? לעומת זאת אפשר היה לראות לעתים קרובות תמונה קומית כאשר בחור היה רץ למטה עירום למחצה ומכנסיו בידיו:

היה זה צעיר שנפסל; נפוצה אצלנו האמונה בכך, כי שעה שהשרה אומרת „פסול", יש לרוץ מיד לאן שנושאות העיניים, אחרת הם עלולים להתחרט.

טיולי שבת על הגשר

רק הנוער היה הולך לטייל; המבוגרים היו מטיילים רק לבית־הכנסת וממנו, ובראש השנה לתשליך. בני־הנוער היו יוצאים מיד אחרי האוכל, או בשבת אחרי שלוש־סעודות אל הגשר על הנייוויאז'ה. הגשר לא היה ארוך, אך לעומת זאת היתה זו הזדמנות ללכת אל הגשר הלוך וחזור פעמים רבות וכך היתה לנו אפשרות לפגוש הרבה פעמים את הנערות המטיילות; שהרי בחורים עם בחורות לא היו מטיילים יחד; ראשית היתה זו חרפה; ושנית היו הקונדסים מציקים בקריאותיהם „ס'איז ווי עין, ווי סמך!" (וייז ישמח!") והצחוק היה מהדהד על פני כל הגשר. הבחורים היו מהלכים בזוגות או בשלישיות, ובדומה לכך נהגו הנערות. הנה צועדות האחיות פ., שתיהן לובשות אותו סוג שמלה, וכל העיניים נשואות אליהן. כשאנו פוגשים בהן אנו מברכים אותן ברוסית „זדראווסטווייטיה!" אנו ממשיכים בדרכנו ומסירים את הכובע בפני בתו היפה של ש. להיעצר ולפתוח בשיחה עם אחת מהן — זה אינו בא בחשבון: עוד אפשר „לנפול לתוך פיותיהם של הבריות".

השטפונות השנתיים

תופעה חוזרת כל שנה היו בקיידאן השטפונות של הנייוויאז'ה בתקופת הפסח. הקרח נשבר והגושים החלו לוחצים והמים התרוממו יותר ויותר. הנה כבר עלו על גדותיהם וכל כיכר השוק מוצפת. מנסים לעבור אל הצד השני בדוברה שהודבקה מלוחות עצים; אחרים מפקירים הכל ובורחים אל העיירה; ישנם „עקשנים" שאינם מוותרים ונשארים בבתיהם כל עוד הדבר אפשרי. אין עוד באפשרותם לצאת בעד הדלת. הנה עומדים כמה צעירים ומחלצים את נוח ראובנ'ס המלמד עם אשתו ראשה בעד חלון. כל העיירה מודאגת. כל אחד רוצה לנחש עד איזה גובה יגיעו המים השנה. אותן צרות הן מנת חלקם של התושבים מן העבר השני של הנהר; אבל כל זה נמשך יום אחד, לכל היותר יומים, ואז חוזר הכל לתיקנו.

מכבי־האש של קיידאן

דליקות היו בקיידאן חזון נפרץ; וכל אימת שהיתה פורצת שריפה, היתה נשקפת סכנה לעיירה כולה לעלות באש ועשן. ואין כל פלא שבעלי־הבתים של קיידאן היו רועדים לאות הקל ביותר של אזעקת אש. האזעקה היתה נעשית כך שכל מי שהיה אלהים בלבו וקול בריאותיו היה פותח בריצה על פני הרחובות וצועק: „הצילו, שריפה!" ואנשים נשים וטף היו רצים למקום בו פרצה השריפה; מי עם דלי, מי עם חבל או גרזן, או כל כלי אחר שנקלע לידו. כולם רצו להציל מן האש. כרגיל היתה ביקתת העץ, בה פרצה האש, נשרפת עד היסוד. לעומת זאת היו משתדלים בכל הכוחות לא לאפשר שיתלקחו גגות העץ והקש של הבתים מסביב. לא תמיד אפשר היה להשיג מים; לעומת זאת היתה לפעמים קרובות רבה התועלת בחול וגם בבוץ שהיו תמיד בשפע.

אחרי אחת השריפות הגדולות, בה עלה באש כל רחוב סמילגר עד בית־הכנסת, נתכנסו בני־הנוער של קיידאן והקימו את גדוד מכבי־האש. הצטרפו מתנדבים מכל המעמדות של האוכלוסיה היהודית. מדיו של מכבה אש היו מורכבים ממעיל צבאי וקסדה נוצצת; ומי שלא ראה את צעידתו של גדוד זה, לא ראה צבא גאה ועטור נצחון מימיו. בני העשירים היו כמובן הקצינים, והם תרגלו את הגדוד, כיצד ימלאו מהר את החביות במים; הציבו כל אחד בנקודה קבועה, והכל היה ערוך לקראת דליקה. מה עושה אלהים? אין שריפה! ומכבי־האש מתהלכים אבלים וקצרי־רוח. צצה איפוא תכנית בראשם של המפקדים, להקים ביקתה מלוחות עץ ישנים וקש, הרחק מן העיר, מן העבר השני של הנהר; ומיד אחרי תפילת ערבית, כאשר הקהל יגמור את ארוחת־הערב, יציתו אותה; ואך יראה השומר את האש, יתן אות בחצוצרה וכל הגדוד ייצא לשם כדי לכבות את האש. על ידי כך אפשר יהיה לנסות את כושרו של הגדוד. התכנית כולה בוצעה בסודיות. בערב בו עמדה להתקיים השריפה היו עסקני הגדוד במצב רוח מרומם; בדמיונם ראו כבר, כיצד כל השמים השחורים מוארים בלהבות; כיצד הכל מתרוצצים בבהלה ומתפעלים מן המהירות שבה שמו מכבי־האש קץ לדליקה הגדולה. אך לצערם, „רבות מחשבות בלב איש, ועצת ה׳ היא תקום". קונדסים „מן העבר השני של המים" הציתו את הביקתה, מבלי שנטלו רשות מאיש, עוד לפני תפילת מנחה; וכאשר אמרו לממונה על האותות כי יתן אות אזעקה, משום שהשריפה כבר פרצה, לא רצה להאמין בכך, עד אשר רץ אל הגשר ונוכח במו עיניו. רק אז החל להרעיש בכל כליו. אבל עד אשר החברה נטלו את הכלים בידיהם והגיעו לשריפה, נגמר הכל. כל מה שנותר להם לעשות היה להתיז מים על הגחלים והאפר. אותו לילה היה לילה קודר למכבי־האש של קיידאן.

ימים טובים ושמחת־תורה

בעוד במשך השנה היתה מרה שחורה מוטלת על קיידאן, על פני הכל רבצה עננה, כל אחד סחב את עול החיים כנטל כבד על הכתפיים השחוחות, — הגיע חג וכל העננים נעלמו, פני הכל התבהרו, העצבות הנצחית נגוזה ובגאווה ושמחה יצאו התושבים לרחובות בדרכם לבית־הכנסת.

כל חג השאיר את רישומו בקיידאן, אך חג החגים היה שמחת־תורה. העיירה כולה צוהלת, מצב רוחם של הכל כה מרומם; זקנים וצעירים מרגישים כאילו עמדו לצאת במחול, לרקוד בכל כוחותיהם, עד כלות כל הכוחות משמחה. מעשה נס ממש! הפנים, שהיו עד כה עצובות, קורנות, העיניים הבוכיות תמיד נוצצות, ואנשים נשים וטף חוגגים את החג הקדוש של התורה.

לא הרחק מבית־הכנסת, בקירבת הנהר, במקום בו נופלת הסמילגה אל הנייוויאז׳ה, עומדות כבר חביות זפת זו על גבי זו. היו אלה הקונדסים הצעירים שליקטו, לאחר שחיפשו בכל העיירה ותפסו כל חומר דליק שנפל בידיהם. ואך יורד הלילה, מציתים הם את החביות והתאורה מציפה את כל קיידאן. מקטון ועד גדול עומדים ונהנים ליד האש הבהירה, וכל אחד מרגיש שזו שמחתו; ומזמן לזמן נשמעות קריאות שמחה של הקהל; עד אשר האש שוככת, הלהבות מתחילות לדעוך, ואז בורחים הנאספים מן המקום לבית־הכנסת, להקפות.

בית־הכנסת מלא מפה לפה; ושלא כרגיל נמצאות נשים רבות וגם נערות צעירות למטה בבית־הכנסת של הגברים. בשום יום אחר לא היו מתירים דבר כזה; אך בשמחת־תורה אין מקפידים. ר׳ לייזר השמש נותן פקודות לעוזרו, כיצד עליו לנעוץ את הנרות בנברשת הגדולה, המשתלשלת על חבל ארוך למדי באמצע הבמה. כאשר דולקים כבר כל הנרות, מצווה ר׳ לייזר השמש לבני־הנוער הנמצאים גבוה על התקרה, למשוך למעלה את הנברשת. ועתה נשמעת קריאה של אחד המתפללים: „צאן קדשים!" ואחריה מהדהדים בבית־הכנסת קולות הילדים הצלולים: „מע־ע־ע!" ועוד פעם „צאן קדשים" ושוב עונים כל הילדים „מע־ע־ע". ליד העמוד אינו מתפלל החזן ר׳ דויד פיינזינגר, אלא אחד מהקהל מתפלל תפילת ערבית בניגון „כל נדרי". אך מוזר הדבר! אותו ניגון הקורע ממש את הלבבות בתפילת כל־נדרי, אינו מעורר עצבות בלב איש. להיפך, כל זה נראה כהלצה, ומעורר משנה שמחה... הנה מתחילה חלוקת הפסוקים של„אתה הראית"; בעלי־הבתים אשר שימחו את לבם כל היום של שמיני עצרת אצל הרב, עומדים כבר במקומותיהם במזרח, ספק בגילופין, וזוכים לכבוד באמצעות פסוק שכל אחד מהם משמיע לפי דרכו; והקהל כולו חוזר על הפסוק הזה בקול רם. הנכבדים, „קיר המזרח", אינם כה מנופחים ומלאי גאווה היום. אצל פני־העיר נושבת רוח דמוקרטית; וכאשר ר׳ דויד־יצחק מעמיד פני שיכור ופותח בניגון חסידי בעזרת הזאטוטים שלנו, ואינו מאפשר להמשיך ב„אתה הראֵית", אין הדבר מעורר כל כעס בלב הנכבדים. להיפך, כדי להשתיקו, קורא אליו השמש בקול רם: „מורנו ר׳ דויד־יצחק ב״ר אשר־ליב מכבד בפסוק מ׳אתה הראית׳: בעבור דויד". כאן מתפכח לפתע ר׳ דויד־יצחק, ובנימה לבבית הוא שר את הפסוק „בעבור דויד עבדך! אל תשיב פני משיחך!" והקהל כולו מרגיש כי זוהי שמחת־תורה שלו.

משנסתיים „אתה הראית", מתחילות ההקפות, ואז פותחים כולם בהקפות — תחילה בעלי־הבתים, אחריהם הצעירים עם ספרי התורה והנביאים, ולבסוף הילדים הקטנים כשבידיהם דגלי הנייר עם גזר על התורן, בו נעוץ נר דולק. הם מקיפים שבע פעמים את הבמה, הנשים והנערות נושקות לכל ספר תורה, מדי התקרבה אליהן. אברכי המשי, החתנים הסמוכים על שולחנות חותניהם נהגו במתכוון לשים את ידם, כאשר אשה צעירה רצתה לנשק לספר התורה שהחזיקו, והאשה שנשקה את היד לא רגזה, רק השפילה את עיניה, מבוישת...

אחרי תפילת מעריב לא היה הקהל הרב חוזר הביתה, אלא מברך בחג שמח זה את זה בבתים. בשירה ובריקודים היתה חבורת יהודים פולשת לביתו של אחד מהם; כילו את המשקאות והכיבוד שאשת החיל יכלה להגיש, מסרו לה את כל הברכות הטובות, לקחו אתם את בעלה והלכו אל בעל־הבית הבא. זה נמשך עד השעות המאוחרות של מוצאי החג; הוסיפו מן החול על הקודש, ניסו בכל כוחותיהם לדחות את „חסל סדר חג" האפור.

רופאים וחובשים בקיידאן

רק שני רופאים היו באותם ימים בקיידאן: הרופא הכפרי יווטוכובסקי והרופא המשומד לוויט, או ליינה ברחוב דייטשע. יווטוכובסקי היה הצעיר בהם, וגם העסוק יותר. הוא היה הרופא הממשלתי בוועדת הגיוס, ולכן היו הכל מזמינים אותו אל „חוליהם", לאו דווקא בגלל

הרפואות שלו, אלא כדי להיחשב בין מכיריו ולקבל אפשרות ל„מרוח" אותו לפני הגיוס של בנם או אחיהם; והוא היה גוי טוב למדי. הוא היה לוקח.

ד"ר ליינה אמנם לא היה כה פופולארי, אך לעומת זאת היתה לו מחוץ לעיסוקו הרפואי פרנסה צדדית, שקירבה אותו כמעט לכל בעלי־הבתים של קיידאן. הוא היה מלווה בריבית. הוא נהג להלוות סכומי כסף קטנים תמונת ערבונות או שטרות טובים; היה לוקח ריבית קצוצה ותשלומים שבועיים. כל העיירה שנאה אותו, ואף על פי כן נזקקה לו. אגב, הוא זכה אחר־כך גם ביחוס: בתו נישאה למפקד המשטרה; והרי עם המשטרה אין שום יהודי יכול להסתכסך. בחג הפסח היה כל ביתו מלא מצות ותמד, שבעלי החובות שלו היו מביאים לו במתנה, כשהם מאחלים לו בלבם, כי הוא, המשומד, יפול למשכב.

אולם בעוד שמהרופאים לא ליקקו הקיידנאים דבש, זיכה אותם אלהים בחובשים יהודיים טובים; ושני הרופאים יכלו להיות כפרתה של האצבע הקטנה של ר' וועלווע, ר' גבריאל או ר' הירש־ליב החובש. אמנם לא היתה להם תעודת דוקטור, אך היו מומחים, עד כי כל הרופאים הגויים יכלו לצחצח אצלם את נעליהם. יש לציין דרך אגב כי ליולדות לא היו קוראים לרופאים. לשם כך היתה בקיידאן מינה המיילדת, שבעלה „לייב המיילד" היה עוזר בפרנסה, על ידי מכירת קרשים ועצים לבני קיידאן. וקיידאן הרגישה בטוחה בחייה ובבריאותה, משהיו לה מומחי רפואה כאלה.

יהיה זה סיפור בלי סוף, אם ארצה לספר על כל אורחות החיים המגוונים של המעמדות השונים בקיידאן של אז. בעלי־העגלות של קיידאן אשר ניגנו את הכינור הראשון בעיר ובבית־הכנסת; הסוחרים הגדולים ורוכלי השוק הקטנים ש„מטאטיהם" תלויים על החגורה תחת הקפוטה; חנווני האריגים הגדולים וחנווני הסידקית הקטנים: חייהם, שאיפותיהם, מושגיהם ומעשיהם הקטנים; האינטליגנציה של קיידאן ובוגרי „פריחודסקויה אוצ'ילישצ'ה" ומחנכם פטאשקין. אבל כל זה כבר לא היה קיידנאי טיפוסי. כל עיירה ליטאית ניהלה אותו אורח חיים וקיידאן לא היתה יוצאת מן הכלל מבחינה זאת.

(קיידאן, ניו־יורק 1930)

ב. י. ביאלוסטוצקי

קיידאן בשנת 1905

בקיידאן שהיתי בשנת 1905, כאשר הייתי כבן 12. אבי לקחני אז אתו בנסיעתו, במסעו כמגיד בעיירות ליטא. הוא רצה ללמוד עמי בעצמו גמרא ועל כן לקחני אתו. כך ראיתי הרבה עיירות ידועות.

בכל עיירה חייב היה אבי „להתייצב" בפני הגבאי, או השמש בדבר הדרשה בבית־המדרש. זוכרני, כי אבי היה מעדיף תמיד ללכת לשמש מאשר לגבאי. הגבאים היו לעתים קרובות זועמים ומנופחים. ואילו רוב השמשים היו יהודים טובי־לב וחביבים.

אני נזכר, כי הגבאי של בית־המדרש הגדול בקיידאן אמר לאבי: „מוטב שתסע הלאה, כאן נמצאים עכשיו — המגיד משירווינט והמגיד ממוזיר. לשם מה צריך עוד שלישי?"

ואילו השמש של בית־המדרש אמר לאבי: „היהודים שלנו ישמעו אותך. השניים ההם יסעו עוד מעט".

בקיידאן אהבו מגיד. ביחוד היו בעלי־המלאכה בקיידאן מתרפקים על המגיד. גם בעיירות אחרות בליטא אהב ההמון את המגיד. מגידים מילאו בליטא תפקיד חשוב. השפעתם על הציבור לא היתה קטנה מזו של „בעלי השמות" למיניהם, שהיו באוקראינה, פולין וגליציה. אלא מאי? במקום לבוא במופתים בא המגיד במוסר ובדברי כיבוש, שחדרו עמוק ללב. אברהם רייזן, סופרנו הגדול מקוידאנוב, פלך מינסק, תיאר באהבה מגידים כאלה בסיפוריו.

מליטא בא אולי הקלאסי בין המגידים, שפעל בווילנה בזמנו של הגאון — המגיד מדובנה. מליטא בא המגיד היחיד במינו מקלם, שתיאר את הגיהנום בדרשותיו בצורה לא גרועה משעשה זאת המשורר האיטלקי בפואימה שלו „תופת". בליטא פעל המגיד מגרודנו, המטיף המיוחד במינו אליקום־גצל, שהשאיר אחריו תלמידים רבים במגידות. גם אבי ראה את עצמו כתלמיד של ר' אליקום־גצל. כך השפיעו גם השפעה חזקה על הציבור שני המגידים המפורסמים — המגיד משירווינט והמגיד ממוזיר. חלק מן המגידים גילמו גם שמץ מהדבר שאנו מכנים היום: „משחק עממי, תיאטרליות". המגיד היה בא כשברשותו ניגון, זמר, תמונות פיוטיות, משלים. היו מגידים, אשר שילבו גם הומור בדרשותיהם. היו ברשותם מלים עמוקות ליהודים משכילים יותר וידעו גם את הסוד של מלים פשוטות להמון הפשוט ולאשה היהודיה.

חלק מן המגידים הכניסו גם בדרשותיהם את המומנט של יושר סוציאלי. המוכיח הגדול אליקום־גצל היה מייסד חברות, בעיקר של פועלים, ומשמיע באורח נפרד באזניהם דרשות פשוטות, על מנת שייטיבו להבין. הוא היה גם לומד עמם משניות וחומש, ומספר להם משלים נפלאים... מחברות הפועלים שלו צמחו הרבה עסקני תרבות יהודיים ועסקני פועלים בעתיד. בדומה אליו נהגו גם מגידים אחרים בליטא. המוסר שלהם היה לא סתם

מוסר יחיד, מוסר שנלקח מתוך ספר. המוסר שלהם נשא לעתים קרובות בתוכו רעיונות סוציאליים.

שמעתי את השירווינטאי ועודני רואה אותו עכשיו חי, יהודי רחב־כתפיים, בעל פנים רחבות וגרמיות, בעל מצח גבוה. ניגונו המגידי היה מעין קריאת תגר נלהבת לאלהים. היה בו משהו מהפכני. היו לו טענות אל הציבור, אבל היה גם משמיע טענות לבורא עולם, מדוע כה רב סבלם של יהודים. מובן שמיד היה מתפייס עם אלהים וחוזר מיד לתקוף את הציבור...

שנתיים או שלוש שנים אחרי ששהיתי בקיידאן, מצאתי אותו מגיד משירווינט במצב טראגי, וזאת בשירווינט. הוא החל לאהוב את הטיפה המרה ושתה לשכרה. כל זה הביא אותו למעין שגעון. ראיתיו שוכב בחדר צדדי של בית־הכנסת בשירווינט. מזמן לזמן היה מתעורר בו המגיד לשעבר, היתה ניצתת בו אחת מדרשותיו של העבר, ואז היה אץ לבמה. הוא היה מתחיל לנאום בניגון, ולא היה איכפת לו הישנו מישהו בבית־המדרש או לא. שם על המזרן, בקיטון הצדדי של בית־המדרש בשירווינט יצאה נשמתו.

המגיד השני, אותו פגשתי בקיידאן, היה דורש בניגון, שהיה יותר מוסיקלי והיה גם תיאטרלי מובהק. הוא לבש שיכמה, ושערותיו הבהירות ועיניו הכחולות הטילו סביבו מין אור שובבני. הוא היה מקורב יותר לסוג המגיד המודרני, שהופיע הודות לציונות — ה„מטיף". צבי הירש מאסליאנסקי, שהתגורר ופעל תקופה ארוכה באמריקה ונפטר שם, היה, כפי שנדמה לי, האב, הקלאסיקן של כל המטיפים. השפעתו של מאסליאנסקי במולדת הישנה היתה בעיקר ב„ליטא־רבתי" — בפלכי קובנה, וילנה, גרודנו, מינסק וסובלק.

הבה ונחזור עכשיו לזכרונותי על קיידאן. השירווינטאי והמוזיראי יצאו לדרכם ואבי השמיע את דרשתו. אחרי הדרשה לקח אותו חייט זקן לכוס תה. הוא התגורר ליד בית־המדרש. בדירתו מצאנו שני חייטים צעירים, שוליותיו. אחר־כך באו עוד חייטים אחדים. חייטי קיידאן כאילו נשאו בתוכם ברית היסטורית.

מפיו של אותו חייט זקן שמעתי כעבור ימים אחדים על מאורע היסטורי מיוחד במינו. זהו מעשה אמיתי על ההתקוממות והמרד של חייטי קיידאן, שהתרחשו בראשית המאה התשע־עשרה, בשנת 1815 בערך *.

זהו הסיפור, כאשר בעלי־הבתים של קיידאן זעמו נגד חייט על שהעז לבוא לבית־המדרש כשהוא חובש כיפת קטיפה, בעוד רק גביר, „בעל־בית" היה רשאי לחבוש כיפה כזאת בימים ההם. החייט נקנס. עובדה זו העלתה את חמתם של בעלי־המלאכה בקיידאן ופרצו מהפכה, קטטות ואפילו תגרות ידיים. הדברים הגיעו עד הרוזן, ואחר כך אפילו עד פטרבורג.

כלום דבר של מה בכך הוא, חייטי קיידאן, בעלי־המלאכה של קיידאן! הם לא ירשו שיתעללו בהם; נו־נו; והגבירים נאלצו להיכנע; חייטי קיידאן הזכירו תמיד בגאווה את ההתקוממות של אבות אבותיהם, שיוכלו לבוא לבית־הכנסת כשעל ראשם כיפות קטיפה ועל גופם מעילי משי יחד עם בעלי־הבתים הנאים.

(ליטע, עמודים 1214—1217)

* ראה בספר „ליטע": ווישניצער מארק ד"ר, „יידישע מלאכה און בעל־מלאכה צעכן אין ליטע".

בין שתי מלחמות העולם

ארגוני ספורט ונוער

חיים לנדסברג

הספורט בקיידאן

בראשית שנות העשרים התחיל להתארגן בקיידאן סניף ה„מכבי". הדחיפה להתארגנות זו ניתנה על־ידי ועדה של עסקנים ציוניים ממפלגות שונות, כגון: הציונים הכלליים, פועלי ציון, ציונים סוציאליסטים וסתם יהודים שדאגו לעתיד הנוער.

חברי ועדה זו היו בין היתר: ישראלוב, חיים בלומברג, חנה לנדסברג והירשל גולומביק ז"ל. כוונתם היתה לא רק לארגן את ה„מכבי", אלא גם, וזאת גם היתה עיקר מטרתם, למנוע את נשירת הנוער למפלגות האנטי־ציוניות (קומוניסטים ואידישיסטים).

זכורני שעל הירשל גולומביק הוטל להתחיל בפעולה. הבחירה נפלה עליו מכיוון שביתו — בית גולומביק — היה פתוח לפני כל הגילים (מבני 10 ועד 30). משפחה ברוכת־ילדים זו כללה את הירשל, פייבל, שלום, ירחמיאל וקלמן, שכולם היו פעילים ותוססים מאוד ולכולם חברים רבים. ערב אחד כאשר חברים מספר התאספו בבית זה, הציע הירשל גולומביק להקים מועדון ספורט „מכבי" ובו במקום נרשמו למעלה מ־20 איש. על קבוצת נרשמים זו הוטל הגיוס של חברים נוספים, ובמשך מספר שבועות הגיע מספרם לכ־80 חברים וחברות.

נשכר אולם ובכנס היסוד נבחר ועד חדש, בו היו חברים: הירשל גולומביק, פייבל גולומביק, שמואל לנדסברג, שמעון שבולת (זנג), ב.מ. שבולת (זנג) ועוד.

התחלת הפעילות לא היתה כל־כך ספורטיבית. היו באים לאולם לפגישה חברתית ולבילוי הערב, מי במשחק שח, דמקה או דומינו, ומי בקריאת עתון או סתם שיח חברים.

לאחר מכן הוקם צוות מדריכים בענפי ספורט שונים ובתחום זה נתקבלה עזרה ממרכז ה„מכבי" בליטא. הענפים שהתחילו להתארגן היו: כדורגל — 3 קבוצות; התעמלות — קבוצת בנות וקבוצת בנים; התעמלות על מקבילים — 2 קבוצות; אתלטיקה קלה — הטלת כידון, דיסקוס, קפיצה לרוחק ולגובה.

כדורגל

קבוצת הכדורגל הראשונה הורכבה מ: ה. דמרצקי, ש. שבולת, ש. לנדסברג, ו. אדלמן, י. שולומוביץ, פ. גולומביק, סוכין, ב. שבולת, חצקה (את שם משפחתו איני זוכר), ש. גולומביק, ה. ליפציק, י. רוכין ועוד.

קבוצה ב׳ כללה את יעקב דמרצקי, י. שטינבק, ח. ביין ועוד (אגב, בנו של חיים ביין הנו האסטרונאוט אלן ביין שהשתתף בתכנית „אפולו״ והיה אחד מאלה שטיילו על הירח).

קבוצה ג׳ היתה קבוצת הצעירים ושיחקו בה: ל. סירקין (א. סריג שהיה אחרי שנים רבות לנשיא התאחדות הכדורגל בישראל), י. גולומביק, חיים לנדסברג, ברוך בובילסקי, דויד בובילסקי, ל. דינסקי, ה. גלפר, ליפצ׳יק, י. דמרצקי.

במשך הזמן התחילו הקבוצות להידלדל. חברים רבים היגרו לדרום־אפריקה ולאמריקה, עלו לארץ־ישראל, הצטרפו ל„החלוץ״, יצאו לקיבוצי הכשרה והתגייסו לצבא, ובסופו של דבר נשארה קבוצה אחת עם מספר שחקני מילואים. קבוצה זו תוגברה על ידי שחקני קבוצה ג׳, החברים: לייב דונסקי, האחים בובילסקי, חיים לנדסברג, הירשל גלפר וליפצ׳יק.

תחרויות רבות נערכו בקיידאן וביניהן התחרות עם קבוצת ינובה, קבוצת וילקומיר, קבוצת פוניבז׳, קבוצת שאוולי, קבוצת האקדמיה מדאטנובה, קבוצת חיל־המצב (הגדוד השני של התותחנים) וקבוצת השאוליסטים (ל.פ.ל.ס.).

באחד המשחקים נגד חיל־המצב שחנה בקיידאן שבר ו. אידלמן את רגלו וסבל מזה עד ימיו האחרונים.

התעמלות

את קבוצת הבנות המתעמלות הובילה יוכבד וייצר ויתר המשתתפות היו: סלדה (היום שילה ליפצ׳יק), גולדה ליבה בוקשנבסקי, חיה יפה, ליבה מגדלנסקי, ריזה זלצבורג, שרה פוקרויסקי, ריבה רום, רחל מורגנשטרן, ריבה פרנק (לנדסברג), האחיות שפירא, שרה לינדה, גיסה גולינסקי ואחרות.

בקבוצת הבנים השתתפו: דויד וברוך בובילסקי, י. גולומביק, חיים לנדסברג, ל. דונסקי, ליפצ׳יק ועוד.

ההתחלה של מופעי האתלטיקה הקלה לא האירה פנים למתחרי „מכבי״ קיידאן, אך פעם הוזמנו חברי קבוצת „מכבי״ וילקומיר (כדורגלנים ומתחרים באתלטיקה) ומהם למדו הרבה, אך להישגים גבוהים לא הגיעו. בכל זאת נתן מיפגש זה תמריץ למתחרים שהחלו לבוא לאימונים והמצב התחיל להשתפר.

מספר פעמים נערכו נשפי ספורט שכללו התעמלות חפשית של בנים ובנות. בעיית התלבושת של הבנים נפתרה על ידי חולצות לבנות ומכנסי התעמלות, אך הבנות, כיצד להעלותן על הבמה במכנסיים קצרים? איך יגיב הקהל כאשר הבנות תחשופנה רגליהן בפני קהל הצופים, והעיקר מה יאמרו ההורים? לבסוף נמצאה פשרה: הבנות לבשו מכנסי 3/4 (מתחת לברך), מחוזקים בגומי.

התעמלות על מקבילים (גברים): ענף זה כלל מספר תרגילי חובה ותרגיל אחד חפשי.

פירמידות: הקבוצה ביצעה פירמידות של שתיים ושלוש קומות. לאמיתו של דבר הצלחנו כאן והמופעים היו יפים ומושלמים. זכור לי שביצענו פעם פירמידה כשאני יושב על כתפיו של אידל שטינבק (היה על מה לשבת ונוח) ועל כתפי עמד קלמן גולומביק.

בתקופת פריחתו של ה„מכבי״ החליטה ההנהלה לעשות משהו ראוותני. בקובנה אימן את ה„מכבי״ המקומי גולד ששיחק ב„הכוח״ וינה המהולל. קיימו משחק בין קבוצה א׳

לקבוצה ב׳ וגולד הוזמן לשמש כשופט. סקרנות הקהל היתה מעל ומעבר לצפוי, ורבים באו לראות את הפלא — הלא הוא גולד. הופעה זו הרימה את מוראל החברים ושיפרה את המצב הכספי. עד אז היו ההכנסות מכרטיסי־כניסה לתחרויות נמוכות ביותר וההוצאות כוסו על ידי מסי־החבר שלא היו גבוהים.

באותו ערב התקיימה מסיבה באולם ה„מכבי״ בהשתתפותו של גולד.

גולד התרשם מאוד מא. שטינבק שהיה שמן למדי ושיחק בקבוצה ב׳ כמגן. גולד קרא לו: „המגן 100 קילו״ ואמר שזה דבר נדיר בענף הכדורגל.

חוויה בלתי־נשכחת

חוויה בלתי־נשכחת היתה לי פעם במשחק שלא השתתפתי בו בגלל פציעה. מספר חברים יעצו לי לבוא ולראות משחק כדורגל מהיציע. הם אמרו לי שכיוון שאני תמיד במגרש, אין לי הזדמנות לראות את המחזה ביציעים, ואמנם היתה זו חוויה לראות את הנעשה ביציעים. ישראלוב היה רץ (כמובן מחוץ למגרש) בעיקר עם ההתקפה של החלוצים ומחקה את תנועות השחקנים ולאחר מכן היה עושה תנועות אכזבה כאשר השוער של הקבוצה היריבה קלט כדור שלנו שנבעט לשער. כששאלתיו אם אינו מתעייף מהמשחק, ענה לי שהוא חי את המשחק ומתרגש מאוד.

לא נפל ממנו במאומה אחי הגדול יעקב לנדסברג שתמיד רץ יחד אתי (אני במגרש, והוא מחוצה לו). למרות שגם אחי השני שמואל לנדסברג שיחק אתנו במגרש, הוא התלהב יותר ממני, כנראה משום היותי האח הקטן.

באותה תקופה הצטרף אלינו כדורגלן מצוין שהגיע מריגה ושמו ברוסטרמן (גיסו של ש. גולדבלט), שהכניס קצת חיים בקבוצה. כדורגלן זה היה נשוי ואב לשני ילדים חביבים ואת זאת לא יכלו יהודי העיר להבין, כיצד זה אדם נשוי ואב לילדים רץ ובועט בכדור. הדבר שימש לשיחה אף בבית־הכנסת בו התפלל בשבתות.

כאשר הקבוצה נשארה ללא גיבוי תקציבי, ניצלנו את העובדה שרוב הכדורגלנים השתייכו למכבי־אש מתנדבים, ומכבי־האש לקחו את הקבוצה תחת חסותם. בשנים 1927/28 שיחקנו מספר פעמים עם קבוצות חוץ וקבוצות מקומיות (לא יהודיות). קנו לנו תלבושת חדשה (את נעלי הכדורגל היה צריך כל אחד לרכוש בעצמו) והעמידו לרשותנו מגרש על יד פסי הרכבת.

קבוצת כדורגל זו היתה למעשה מורכבת מכדורגלנים מכל הזרמים וזה נתאפשר מכיוון שמכבי־האש היו על־מפלגתיים. בקבוצה זו שיחק גם גוי אחד — שמו היה ריניקר.

„הפועל״

אחרי שתנועת „מכבי״ התפרקה ול. סירקין הצטרף בינתיים למרכז „הפועל״ בליטא, פנה אלינו וביקש שנקים בעיר סניף של אגודת „הפועל״.

בין המארגנים שאליהם פנה סירקין (סריג) היו: פסח שלפוברסקי, חיים לנדסברג, שאול לובינסקי, ל. דונסקי ז״ל, ד. גולדברג ז״ל ואחרים.

המארגנים התחילו לגייס לאגודה חברים שהיתה להם זיקה לארץ־ישראל העובדת. בגיוס החברים לאגודת „הפועל" נתקלנו בקשיים, מכיוון שרוב הצעירים כבר השתייכו לארגוני נוער שונים, כמו „השומר הצעיר", „החלוץ" ו„בית"ר" שמטרתם המשותפת היתה הכשרת החברים לעליה לארץ־ישראל.

את בני־הנוער הקומוניסטי (שפעלו במחתרת) סרבנו לקבל מחשש שמא יזהו אותנו אתם ולא נקבל רשיון מהשלטונות להקמת הסניף. ארגון הנוער האידישיסטי אסר על חבריו להצטרף ל„הפועל" ולעזרתנו בא „החלוץ הצעיר" שעודד את חבריו להצטרף לשורותינו. אחרי מאמצים רבים הצלחנו לגייס ל„הפועל" למעלה מ־30 חברים.

הוחלט לגבות מס־חבר. שיעור המס היה בהתאם ליכולת הכספית של כל חבר, והוברר לנו שהכסף שברשותנו אינו מכסה את ההוצאות. פנינו לראשי הסניף של הציונים הסוציאליסטים, המורים ליס ז"ל וחנה לנדסברג ז"ל לעזרה ועצה. העזרה ניתנה לנו ביד נדיבה ונשכר עבורנו אולם ששימש כמועדון (האולם היה בבית שגרה בו חוה שלאפוברסקי) על חשבונם ואחריותם של השניים. ההוצאות השוטפות לאחזקת המועדון כוסו על ידינו ממסי־חבר.

עם קבלת המועדון התארגנו. את אביזרי הספורט קיבלנו בירושה מ„מכבי". שולחן פינג־פונג, ספסלים, כיסאות ושולחנות בנו החברים אחרי שעות העבודה בכוחות עצמם (החומרים היו זולים) וללא תשלום והמועדון התחיל לקבל צורה. כעבור חודש בערך באו נציגים ממרכז „הפועל" לביקור וציינו אותנו לשבח על הצלחה בהקמת אולם שכזה תוך תקופה כה קצרה.

בהתחלת הפעילות עסקנו במשחקי פינג־פונג והקמנו חדר קריאה. את חומר הקריאה היו מביאים החברים, ומכיוון שהמועדון היה פתוח בערב היו מביאים מהבית את עתוני היום.

כאשר הוחלט להקים ספריה, הכרזנו על „יום ספר ל'הפועל'". זוגות זוגות יצאו החברים לבתי האוהדים לקבל תרומתם לספריה. ההיענות היתה גבוהה מהצפוי וביום הראשון נאספו כ־300 ספרים וכל הזמן המשכנו לקבל תרומות כגון אלה. הספרים ניתנו בהשאלה וללא תשלום לחברי המועדון ולחברי הכשרת „החלוץ" שהיו באותה תקופה בעיר.

בהדרגה ובצורה מסודרת התחלנו לארגן את ענפי הספורט השונים, אתלטיקה קלה, התעמלות חפשית, וכל זה בלי מדריכים מהחוץ כשכל אחד תורם מנסיונו ויכולתו. ברשותם האדיבה של מכבי־האש השתמשנו במגרשם.

אחרי חצי שנה, כאשר מספר החברים עלה בהדרגה, יכולנו כבר לכלכל את עצמנו ויתרנו על עזרת הצ.ס. הסניף התגבש וקיבל צורה. הסדר והמשמעת היו למופת, הוועד היה נתון למרותה של האסיפה הכללית. האסיפות היו נערכות בדרך־כלל במסגרת טיולים ברגל מחוץ לעיר שעזרו גם לגיבוש החברתי.

נציגי הסניף השתתפו פעמים רבות בכנסים של „הפועל" בהם היו מופעי ראווה משל טובי ספורטאי „הפועל". מכנסים אלה היו החברים חוזרים עם רעיונות חדשים שהעלו את הרמה הספורטיבית של הסניף.

אבא יונה גולדין (גולני)

זכרונות מקן „השומר־הצעיר" בקיידאן

בשנת 1923 נכנסתי לתנועת הצופים ע"ש באדן־פאול. פעולת הצופים התרכזה בימים ההם במשחקי־צופים ומחנות־קיץ. התנועה הזאת משכה אליה את רוב הנוער הלומד. ב־1924 עבר קן הצופים לתנועת „השומר הצעיר" ומאז לבשו כל פעולות הקן צביון אחר לגמרי. תנועת „השומר־הצעיר" קשרה אז את גורלה עם הציונות וכמובן עם ארץ־ישראל, והיא שמה את הדגש על חינוך הנוער היהודי בגולה לעזרת התנועה הציונית ובניין ארץ־ישראל. אחד המכשירים לתנועה הציונית שימשה הקרן הקיימת לישראל. הקן השומרי היה אחד מתנועות הנוער שהתמסר לאיסוף כספים בכל מיני דרכים לטובת קק"ל, כגון: היינו מריקים את קופסאות קק"ל; בערב ראש־השנה היינו מארגנים דואר פנימי לאגרות ראש־השנה; בערב יום־הכיפורים היינו יושבים בבתי־כנסת עם קערות לטובת קק"ל וגם בכל מיני שמחות היינו מופיעים לאסוף כסף לטובת קק"ל; עבדנו גם באפיית־מצות ואת שכר העבודה מסרנו לקק"ל.

לקחנו חלק פעיל מאוד בעבודת „קפא"י" ו„הפועל", ועסקנו בעוד פעולה אחת, חשובה מאוד, שעבורה זכינו בהוקרה ובהערכה מכל תושבי־העיר, היא נעשתה על־ידי הקבוצה הבוגרת של הקן, שאימצה לה את ילדי בית־היתומים בקיידאן ופרשה את חסותה עליהם. כמעט בכל שעות היום והערב נמצא על־יד היתומים אחד או אחת מהקבוצה, טיילו, שרו ושוחחו עמם, ערכו בינהם פעולות צופיות שונות והשתדלו במסירות ובאהבה אין־קץ להנעים להם את חייהם ולהקל עליהם לנשוא את גורלם המר.

חיי הקן הלכו ונקשרו יותר ויותר עם ארץ־ישראל. במקום שירי הצופים התחלנו לשיר משירי הארץ; השליחים שהגיעו מהארץ הביאו עמם משירי הארץ ואת ההווי והחמימות של ארץ־ישראל.

הנוער הלומד הלך ונמשך לתנועה השומרית. היה לנו קן גדול עם מועדון מסודר, שהשתתף באופן פעיל בכל החגיגות בעיר עם תלבושת שומרית, בקיץ היינו יוצאים למחנות כשאנו עוברים ברחובות העיר בתלבושת עם ציוד מחנות תוך שירה ובלווי תופים. היינו מאוד אהודים על תושביה היהודים של העיר.

על יד הקן היה קיים "ועד־לסיוע" שכלל מורים והורים שעזרו לנו הרבה. בראש הוועד עמד פסח ווייצר־חיטין, המורים חנה לנדסברג ז"ל, ליס ז"ל ופוריץ ז"ל. הוועד ייצג את הקן כלפי השלטון והמוסדות היהודיים בעיר.

במרוצת הזמן החליט הקן שלא די רק באיסוף כספים לקק"ל אלא שהתנועה צריכה להשתתף באופן ממשי בעליה ובבניין הארץ. הוחלט אז שכל השיכבה הבוגרת צריכה

לצאת להגשמה, דהיינו להכשרה חקלאית לקראת עליה לארץ לשם יצירת קיבוצים שומריים בארץ־ישראל.

בשנת 1925 התחילו להיווסד קבוצות הכשרה בסביבות קיידאן והשיכבה הבוגרת לקחה בהן חלק רב. בשבתות היינו יוצאים לבקר את הקבוצות בסביבה.

יש לציין שאת חוות ההכשרה הראשונה לחלוצים בליטא ייסדו בפלדנוגי, 4 ק״מ מקיידאן בעזרתו הרבה של שבתיאל דייטש ממרכז קרן־היסוד בליטא. במרוצת הזמן עברה החווה הזאת לסביבות קיברטי־וולקובישקי בשם ״כיבוש״, מקום שבו הכשירו את עצמם מאות חלוצים מליטא לקראת עלייתם ארצה.

הקן השומרי בקיידאן הלך וגדל והיינו זקוקים לכסף לאחזקת המעון ולהוצאות שונות. והיות ובקיידאן היו הרבה יהודים שהתעסקו בגידול מלפפונים והיו צריכים לשמור בלילות על גני המלפפונים בחודשי האסיף — מצאנו יהודים, שאחרי שכנוע רב מסרו לנו את השמירה על הגנים.

היינו יוצאים לשמור על הגנים זוגות־זוגות: שני נערים עד חצות ושניים מחצות עד הבוקר. נוסף על ההכנסה מהשמירה לאחזקת המעון היה לנו — לבוגרים — חשוב מאוד להסתגל לשמור בלילות ולגבש את הגוף הבוגר לקראת העליה.

ולמרות כל החששות הקודמים של בעלי־הגנים, הצלחנו להוכיח להם שאנו מוכשרים לבצע את השמירה, דבר שעד אז לא העיז לעשות זאת שום נוער יהודי, כלומר — לשמור גני מלפפונים בלילות בסביבה נוצרית עוינת.

מיבצע חשוב מאוד לבוגרים באותה תקופה היה ״ארוחת־בוקר משותפת״ בחיק הטבע מחוץ לעיר. היוזם והרוח החיה במיבצע הזה היה ראובן בלומזון־שמי. היינו מתאספים — הבוגרים — השכם בבוקר, כל אחד היה מביא עמו את ארוחתו, היינו לוקחים עמנו כלי־בישול, עוברים את הגשר על הסמילגה, נכנסים לחורשה קטנה, ושם היינו מבשלים לנו את האוכל ואוכלים ביחד — ניצנים ראשונים לקראת השיתוף בקיבוץ. מובן מאליו שהארוחה היתה מלווה שירי ארץ־ישראל.

בריחתו של וולודקה

וכאן אני רוצה לספר על מקרה של יציאה להכשרה חקלאית של אחד מבוגרי הקן בקיידאן. הדבר היה בקיץ 1930. הייתי בקבוצה הבוגרת שעמדה לצאת להכשרה. בקבוצתנו היה בחור בשם וולודקה פונט. הוא הגיע לקיידאן עם משפחתו (אב ושתי אחיות), משפחה מתבוללת ורחוקה מהיהדות והציונות. וולודקה בא לקן והודיע לנו שהוא חבר התנועה מפולין ורוצה להמשיך בתנועה השומרית אצלנו בקיידאן. אבא פונט היה רופא שיניים וכל החברה שלו היו קציני־משטרה ופקידים נוצרים. וולודקה היה מסור לתנועה ופעיל מאוד בקן. בחור יפה ומיטיב לנגן במפוחית. וכשהגיע הזמן שוולודקה היה צריך לצאת להכשרה, הוא סיפר לאביו שהוא עומד לעשות את הצעד הזה. אביו ענה לו שהוא מתנגד לכך בתוקף, ואם יהיה צורך הוא יאסור את כולנו. וולודקה מסר לנו את תשובת אביו וביקש את עזרתנו. באותה תקופה היה צמח ברגר־הררי ז״ל ראש הקן הקיידנאי.

באותם הימים הגיעו אלינו ידיעות מכמה ערים ועיירות בליטא שהורים מתנגדים שילדיהם יצאו להכשרה; יש גם מקרים שהילדים עומדים על דעתם ובורחים, פשוט בורחים, מהבית להכשרה. שאלנו את עצמנו: למה לא נעזור לוולודקה לצאת להכשרה ע"י בריחה מהבית? נפגשנו עוד פעם עם וולודקה ושאלנו אותו אם הוא מוכן לברוח מהבית להכשרה? וולודקה הסכים. לשם הצלחת הבריחה ביקשנו אותו להפסיק לבקר בקן ולעשות רושם בבית כאילו זנח את הרעיון לצאת להכשרה, כדי שלא יעקבו אחריו.

ואז התיישבנו, צמח ואני, לתכנן את הבריחה על כל פרטיה. דבר אחד היה לנו ברור, שאסור לנו להיכשל במיבצע הזה, וכל פרט ופרט מוכרח להיות מתוכנן, סודי ומדויק.

ראשית — מצאנו קבוצת־הכשרה בממל (רחוק מקיידאן) שתקבל את וולודקה; שנית — התחלנו להתחקות אחרי סדרי משפחת פונט בבית, כלומר — באיזה ימים ומתי הם הולכים מהבית ובאיזו דרך נוציא את וולודקה מהעיר ונעלה אותו על הרכבת לממל.

אחרי תיכנון במשך כמה ערבים ערכנו את תוכנית הבריחה:

א. קבענו את זמן הבריחה למוצאי־שבת; אבא פונט הולך אז לשחק בקלפים עם קציני המשטרה.

ב. נודע לנו שהרכבת עוברת את קיידאן בשתיים בלילה לכיוון העיירה דאטנובה (10 ק"מ מקיידאן) וממשיכה לכיוון ממל.

ג. הרכבת מדאטנובה לקיידאן (בה היינו צריכים צמח ואני לחזור הביתה) עוברת את דאטנובה בשעה ארבע לפנות בוקר.

החלטנו לבצע את הבריחה במוצאי־שבת מיד אחרי שהאב והאחיות פונט עוזבים את הבית, להגיע לדאטנובה ברגל ולהכניס את וולודקה לרכבת לממל ולחזור באותו לילה לקיידאן מבלי להראות ומבלי שאיש ידע על זה. לוולודקה מסרנו שיכין בסתר תרמיל וקצת בגדים. לאוכל אני כבר אדאג.

משפחת פונט גרה ברחוב הראשי מול בית־הקולנוע של צמח. במוצאי־שבת בשעה המוסכמת עמדתי עם צמח על יד הקולנוע. אחרי שאבא והאחיות פונט הלכו, ארז וולודקה תרמיל עם בגדים וזרק לי דרך החלון הצדדי והוא ירד בנחת מהבית. כשהתרמיל כבר היה בידי נכנסתי לסימטא שהובילה לרחוב סמילגה וכעבור זמן קצר הגיעו לשם וולודקה וצמח. וכאן קרתה התקלה הראשונה: לוולודקה היה כלב, וכשוולודקה עזב את הבית הלך הכלב אחריו. התחלנו להתקדם במהירות בסימטא וכלב ...אחרינו. כשהגענו לרחוב סמילגה החלטנו להיפטר מהכלב. צמח נשאר בסימטא כשהוא מגרש את הכלב באבנים ואני וולודקה המשכנו דרך רחוב סמילגה והמגרש הצבאי לכיוון הדרך לדאטנובה. על יד הגשר מעל הנהר השיג אותנו צמח שהצליח בינתיים להיפטר מהכלב. הלכנו שלשתנו בדרך המלך המובילה לתחנת־הרכבת והיינו מוכרחים להיזהר מאוד שאיש לא יראה ולא יכיר אותנו. את הגשר עברנו ביחידות וכעבור כמה דקות עלינו על הדרך המובילה לדאטנובה. התחלנו לרוץ, להתרחק יותר מהעיר, שמא יתגלה דבר הבריחה ויתחילו לחפש אותנו. וכך רצנו שלושה צעירים בדרך שוממה וחשוכה עם תרמיל על הגב כדי לעזור לאחד מאתנו להגשים את חלומו לצאת להכשרה ולעלות לארץ־ישראל.

רצנו ונחנו קצת לסירוגין כ־4 ק״מ. החלטנו לנוח קצת ולהחליף כוח. היה ליל חושך וזו הפעם הראשונה בחיינו אנו לבדנו בדרך יערות בלילה, אבל ההצלחה שיצאנו מבלי שאיש ראה אותנו עודדה והרימה את המוראל שלנו.

אולם בבית פונט היה המצב קצת אחר. זה נודע לנו בעקיפין אחר־כך. בזמן אריזת הבגדים מיהר וולודקה מאוד ומתוך חיפזון השאיר את הדלת של ארון הבגדים פתוחה ונוסף לזה איבד זוג גרביים על הרצפה. אחת מאחיותיו שחזרה הביתה לקחת משהו הרגישה מיד בכך והודיעה לאבא שישב באותו זמן ושיחק בקלפים עם קצין העיר. הקצין, לפי בקשת אבא פונט, לקח תיכף כרכרה וכמה שוטרים רוכבים והחלו לרדוף אחרינו.

באותו זמן נחנו בצד הדרך והתכוננו להמשיך הלאה, והנה אנו שומעים שעטת סוסים ורוכבים מתקרבים אלינו. מיד ירדנו מהדרך, נכנסנו לחורש הסמוך ושכבנו בעשב. והנה הגיעה כרכרה ומאחריה כמה שוטרים־רוכבים נעצרה לא הרחק מאתנו. דממת־הלילה איפשרה לנו לשמוע היטב את שיחתם. מיד הכרנו את קולו של אבא פונט, גם קולו של קצין־המשטרה. הם בלשו את הסביבה ושמענו שהקצין אומר לאבא פונט: כל־כך רחוק הם לא יכלו להגיע. ניסע לרכבת. נשמנו לרווחה.

כשהם התרחקו מאתנו יצאנו מהחורש, כשוולודקה אומר: „היה לנו מזל שאבא לא לקח את הכלב, הוא היה תיכף ומיד מרגיש בי״.

התחלנו שוב לרוץ לכיוון דאטנובה. ידענו שרודפים אחרינו ועלינו להיות זהירים פי כמה ולא להתגלות. כעבור שעה הגענו לעיירה דאטנובה. את העיירה עברנו ביחידות ושלשתנו נפגשנו שוב אחרי העיירה בקירבת תחנת־הרכבת, כשעה לפני בוא הרכבת. הסתתרנו בקירבת התחנה וצמח הלך וקנה כרטיס עבור וולודקה לממל, וכשחזר הלכתי אני וקניתי שני כרטיסים לקיידאן עבור צמח ועבורי. לרציף הרכבת עלינו כל אחד לחוד כשאני מחזיק את התרמיל.

כשהגיעה הרכבת מסרתי לוולודקה את התרמיל, נפרדנו בשקט, וולודקה עלה על הרכבת ובכך נגמרה פרשת הבריחה להכשרה לגבי וולודקה, אבל לא כלפי וכלפי צמח.

שנינו, צמח ואני, חזרנו לקיידאן ברכבת הבאה. כשהאיר הבוקר התקרבנו לתחנת־הרכבת של קיידאן. החלטנו לבדוק היטב מחלון הרכבת את הרציף של התחנה לפני שנרד. כשהרכבת התחילה להאט ולעצור בתחנה חשכו עינינו: על הרציף עמד אבא פונט עם הכלב ועם השוטרים ובלש התחנה. מיד התכופפנו שנינו שלא יראו אותנו בחלון ויצאנו לא על הרציף, אלא מהצד השני. למזלנו עמדה שם רכבת־משא. זחלנו מתחתיה ונכנסנו לפארק ודרך שבילי הפארק הגענו, מבלי שאיש ראה אותנו, העירה. במבואות העיר נפרדתי מצמח וכל אחד הלך לביתו.

כל הדרך עד הבית הטרידה אותי השאלה: האם יודעים כבר בבית על הבריחה. בבואי הביתה מצאתי את אמא ז״ל טרודה במאפיה. מתוך קבלת־הפנים הרגילה הבנתי מיד שהיא אינה יודעת שום דבר.

ביתנו היה מעין מרכז הקן ו„החלוץ הצעיר״, שבו היה פעיל אחי שמוליק ז״ל, ומשום־כך היתה אמא רגילה שלעתים קרובות אינני בא לישון בבית ומבקר בקבוצות־ההכשרה

באיזו עיירה סמוכה או שאני עסוק בהכנות לקראת מחנה צופים. לפיכך לא חשדה גם הפעם בשום דבר.

באותו זמן עבדתי בבית־הדפוס של מובשוביץ וכהן, והייתי מוכרח להגיע בזמן לעבודה. ליתר בטחון, כדי שלא לעורר שום חשד, ביקשתי מאמא שתעיר אותי כעבור שעה. באתי לעבודה בזמן. פה, בבית־הדפוס, כבר ידעו על הבריחה, אולם בי לא חשדו כלל.

אחת הבעיות שהטרידה אותנו מאוד בקשר עם הבריחה היתה, איך יקבל את זה הרחוב היהודי בעיר? איך יקבלו את זה הורינו ואוהדינו? ואיך יקבל את זה הנוער שלנו, כי דבר כזה עוד לא קרה בעירנו. והיו לצמח ולי חששות כבדים שמא יזיק הדבר לקן השומרי בקיידאן.

אולם, להפתעתנו, קיבל הרחוב היהודי את המיבצע הזה בשמחה גלויה, שהרי הראינו ליהודי המתבולל פונט מה זה נוער ציוני, ובפרט שאיש לא ידע באיזו דרך הוצאנו את זה בפועל ומי עשה את זה. גם המשטרה לא הצליחה לגלות שום דבר.

אולם בבואי בצהריים הביתה קראה לי אמי לחדר הצדדי ולחשה לי: זה אתם, צמקה (זה היה כינוי־חיבה של אמא לצמח) ואתה תכנתם את זה כל הערבים. דווקא עם יהודי מתבולל כזה התחלתם, כל המשטרה עומדת לצידו, עוד יאסרו אתכם. חייכתי ואמרתי לה: איש לעולם לא יידע מי עשה את זה ואיך עשה. רק אין צורך לדבר על זה. אמא החזירה לי חיוך מופלא ויותר לא דיברה על זה.

בינתיים הגיע מכתב מוולודקה למשפחתו שהוא בריא וטוב לו ושאביו יסלח לו שהוא, וולודקה, מוכרח היה לעשות את הצעד הזה ושלא יאשימו אף אחד. הוא בעצמו החליט על זה. במרוצת־הזמן נשכח הדבר וגם אביו של וולודקה השלים עם זה.

ובעיר אצל הנוער עלתה קרנו של הקן השומרי מעלה־מעלה.

בשנת 1931 יצאתי גם אני להכשרה ובשנת 1932 עליתי ארצה והצטרפתי לקיבוץ „השומר־הצעיר" מליטא בפתח־תקוה, היום בית־זרע.

בשנת 1935 עלו גם הורי ארצה וביתנו, שעבר לידי גיסי דוד פרוסאק, המשיך לשמש מרכז הקן השומרי בעיר. בנו יוסף פרוסאק ז"ל היה ראש הקן עד היום המר והנמהר של יהודי קיידאן, שנרצחו בדם קר על ידי הליטאים, כשבראש העדה הולך הרב של העיר ש. פיינזילבר ז"ל ולצידו צועד גיסי ד. פרוסאק ז"ל, שהיה מזכירו משך כל ימי־כהונתו בתור רב בעיר. בחייהם ובמותם לא נפרדו.

ורוצה אני לסיים את סקירתי בכמה מלים: החינוך הצופי והשומרי וההכשרה החקלאית שקיבלנו הניבו פרי־הילולים ועדות לכך הם עשרות חברים וחברות מהקן הקיידנאי הפזורים בקיבוצי „השומר־הצעיר" ברחבי־הארץ.

כשאני נזכר היום בעירי קיידאן, בנוער היהודי שם ובקהילת קיידאן שנחרבה, נעצר דמיוני ונגד עיני מופיעה התמונה איך שלושה צעירים יהודים רצים בליל אפל כדי להגשים את חלומם לעלות לארץ־ישראל.

קיידאן — בית־זרע

גרשון שלפוברסקי

יסודה ושנותיה הראשונות של בית"ר בקיידאן

קשה מאוד לכתוב ולהיזכר במאורעות שקרו לפני ארבעים שנה ויותר. לו היה בחיים חברי יהודה גבן ע"ה (שנפטר בדמי ימיו בנהריה), היינו יכולים יחד לשחזר את כל המאורעות מאותה תקופה. אבל לצערי זה בלתי־אפשרי ולכן אשתדל כמיטב יכולתי וזכרוני לשחזר לבדי.

לפני שאכתוב על יסודה של בית"ר בקיידאן, ברצוני לכתוב על מאורעות שקרו כמה שנים לפני זה.

היינו קבוצה של תריסר נערים, כמעט כולם תלמידי בית־הספר התיכון העברי, שביקשנו להתארגן באיזה ארגון שיהיה שונה מ„השומר הצעיר" שהיה לפי דעתנו יותר מדי נשי ומ„המכבי" שהתעסק רק בספורט. חיפשנו מה שהוא שיהיה גברי, שהיה קשור עם ארץ־ישראל מולדתנו הקדומה ולוחמיה הגיבורים שמסרו את נפשם על שיחרור מולדתנו מעול זרים. החלטנו לקרוא לאגודתנו בשם „בר־כוכבא" על שמו של המורד והלוחם הגדול לשיחרור ארץ־ישראל מעול הכובשים הזרים הרומאים.

היינו מתאספים כמה פעמים בשבוע בחדר קטן בבית משפחת גבן ומקריאים סיפורים על מעשי גבורה של לוחמים עבריים וגם מסופרים עבריים. היינו מתווכחים על תוכן ההקראות ושרים שירים עבריים בצוותא. היינו יוצאים לטיולים מחוץ לעיר בחיק הטבע, ולפעמים בערבים מפליגים בסירות על הניוויאזה.

במשך הזמן ראינו שבכוחות עצמנו לא נוכל להתקיים. החלטנו לפנות למורה רוזנצווייג ולבקש עזרה. אחרי ששמע מאתנו מה שאנו רוצים ממנו, אמר לנו: „למה לכם ארגון שאין לו שום קשר עם מי שהוא חוץ מעירכם. הנה קיימת עכשיו הסתדרות עולמית של נוער בשם „גורדוניה". תתארגנו בה ואני אעזור לכם". באסיפה של אגודתנו החלטנו להתחסל ולקבל את עצתו ויסדנו את „גורדוניה". קיבלנו את בית הקהילה היהודית לרשותנו לערבים. שם היינו מתאספים. יסדנו ספריה: כל אחד הביא ספרים כמיטב יכולתו. אחרי שהתארגנו החלטנו לקבל חברים חדשים וגם חברות. כך פעלנו זמן־מה, אבל במשך הזמן ראינו שאין זה הדבר שחיפשנו ואחרי ויכוחים ארוכים ומחלוקות החליט החלק הגדול בתוכנו לפרוש ועזבנו את „גורדוניה".

לי באופן אישי ולחברי יהודה גבן הביא הדבר ציונים יותר רעים אצל המורה רוזנצווייג עד כדי כך שנאלצנו לפנות למנהל בית־הספר רישמן שיתערב ובבירור שנערך חוסל לבסוף הסכסוך ועניין הציונים סודר.

ברחוב היהודי בערי ליטא התחילו אז להתארגן קנני בית"ר ואחרי שקראנו על זה בעתונים ראינו שהנה עכשיו יש לנו מה שחיפשנו כל השנים. התקשרנו מיד עם המפקדה הראשית בקובנה שישלחו לנו חומר וביקשנו גם שיבוא מי שהוא מחבריה, ובסוף שנת 1928 יסדנו את בית"ר בקיידאן כסניף לבית"ר ליטא. נסעתי לקובנה. המזכירות הראשית היתה בביתו של יחזקאל דיליון ז"ל, משם התנהלו כל העניינים, ואחרי שקיבלנו הנחיות ממנו התחלנו לנהל את הקן שלנו.

קשה היה בכוחות עצמנו ובלי אמצעים כספיים מהחוץ לנהל את הקן. אבל בעזרת מסים של כל חבר וחבר הצלחנו לאזן את התקציב. בהתחלה היינו קבוצה אחת של נערים. התחלנו לעבוד במרץ והחלטנו לקבל עוד חברים וגם חברות. לקחנו בשכירות חדר למועדון אצל משפחת וולפרט ובנם יעקב וולפרט הי"ד עזר לנו בתחום התרבות. אחרי גישושים שעשינו הצלחנו להשפיע על אריה פרנק הי"ד שיקבל עליו להיות מפקד הקן. מכאן ואילך התחילה העבודה היום־יומית הסדירה. הנהגנו בקן משמעת חמורה, הקפדנו גם על הופעה נאה בתלבושת בית"רית.

בקיץ יצאנו לשבועיים למחנה מחוץ לעיר על שפת הנהר. הקמנו מחנה וחיינו במשך שבועיים בחיק הטבע. כל היום היה גדוש ומלא בפעילות: הרצאות, תרגילי סדר. ובלילות מסביב למדורה שירים וסיפורים. ולבסוף שמירה. היתה זאת חוויה לכולנו.

מדי פעם בפעם היה מופיע שליח מהנציבות ואז היה חג לכולנו כשהיינו שומעים דו"ח על ההתפתחות של בית"ר בליטא ובעולם. בפעם הראשונה השתתפנו במיפגן ממשלתי בשנת 1929 ובתהלוכה נתנו לנו מקום מכובד ובמיצעד לא ביישנו את שמנו. בתלבושת המסודרת ובצעידה המצויינת עשינו רושם על הצופים מהצד. במשך הזמן נהפכנו לגורם בעיר. השתתפנו בכל מיני פעולות של הקרן הקיימת, כגון איסוף כספים, הפצת קופסאות וחומר.

החלטנו גם לפנות אל הנוער שהוריהם היו אידישיסטים והיו רחוקים מהציונות והשפענו עליהם להיכנס לבית"ר. ומכיוון שגדל מספר החברים והחדר היה צר מהכיל את כולם, לקחנו דירה בסקונגלה על יד הנהר. וכשהיו לנו כבר כמה חדרים, רווח לנו. אבל בחורף היתה בעיה של הסקה. למרות שכל חבר היה מביא אתו עצים להסקה, זה לא הספיק. והנה בחצר של משפחת שלאפוברסקי עמד בית עזוב. בלילות החשוכים היינו מתגנבים וסוחבים קורות מהקירות, מביאים למועדון, מיד מנסרים וחוטבים את הקורות, וכך נפתרה בעיית העצים להסקה לכל החורף.

אבל גם הדירה הזאת לא הספיקה לנו עוד ולכן שכרנו בית שלם מעבר לנהר. מובן שהיו קשיים עם מימון השכירות, אבל התגברנו גם על זה. בחנוכה ערכנו נשף לביבות גדול. מי שלא ראה איך החברות עמדו וקילפו את תפוחי־האדמה והכינו את הלביבות, לא ראה שמחה מימיו. בערב באו גם אורחים מבוגרים שהיו אוהדים שלנו והשמחה היתה גדולה.

עוד שמחה היתה לנו במועדון. המפקד שלנו התחתן עם בחירת־לבו. ערכנו לו נשף גדול ושמח.

המצב המדיני בליטא היה אז מתוח מאוד. הדבר היה אחרי הפיכה צבאית ושרר כל הזמן מצב חירום. לכל אסיפה ופעולה היו צריכים רשיון מהמושל הצבאי. אני הייתי בידידות אתם ולכן הייתי מקבל רשיונות ללא כל קושי. קן בית״ר פעל גם בתור הצה״ר (ציונים־רוויזיוניסטים) — ולכן היינו גם מביאים מרצים בשאלות הציונות ולפני הקונגרס הציוני היינו מפיצים שקלים. הצלחנו גם להביא להרצאה את נציב בית״ר ליטא מרדכי כ״ץ. ביקורו בעירנו היה חג לכולנו.

באחד הלילות טיילנו ברחוב הראשי אחרי ישיבת מפקדה וראינו קומוניסט יהודי זורק ספרות אסורה מעבר לגדר של הקסרקטין ששכן באמצע הרחוב הזה. ניגש אלינו שוטר חרש שלא הכרנו אותו ולקח אותנו למשטרה בתור זורקי העלונים האסורים. במשטרה ערכו אצלנו חיפוש ומובן שלא מצאו שום דבר. מיד טלפנו למפקד הבולשת והודיעו לו בשמחה שתפסו קבוצה של קומוניסטים יהודים. אבל מצב רוחו המרומם השתנה ברגע שהופיע במשטרה. איזה דגים דגה המשטרה שלו! ואחרי התנצלויות רבות ובקשת סליחה פקד לשחרר אותנו.

באחד הימים בשנת 1930 קיבלנו את הידיעה המרטיטה שזאב ז׳בוטינסקי ראש בית״ר יעבור בתחנת־הרכבת בקיידאן בדרכו מריגה לקובנה. החלטנו לערוך קבלת־פנים לראש בית״ר בתחנת־הרכבת. התחלנו אז ביתר מרץ בתרגילי סדר לקראת היום הנכסף. כמה שעות לפני בוא הרכבת הסתדרנו בשורות כולנו נרגשים וכשהגיעה הרכבת ומפקדנו עלה עליה וראינו בחלון את ראש בית״ר הנערץ על כולנו, לא היה גבול לשמחתנו. המעמד הזה השאיר רושם בל ימחה על כולנו.

מיד אחרי זה השתתפתי בתור ציר בכנס בית״ר ליטא בהשתתפותו של ראש בית״ר. כשחזרתי, מסרתי דו״ח על הכנס למפקדה.

בקיץ 1930 נקראתי לצאת להכשרה. מסרתי את תפקידי המזכירות והגזברות ליהודה גבן ונסעתי לסביבות אליטה. הייתי מתכתב עם יהודה וידעתי על כל הבעיות ואחרי כמה חדשים חזרתי וקיבלתי בחזרה את תפקידי. אחרי התכתבויות ודרישות רבות נשלח אלינו מטעם הנציבות מדריך ושמו גרנשטיין, ובמשך זמן שהותו אצלנו הצלחנו להעלות את הקן על דרך המלך. היינו מאוד גאים על שהצלחנו בלי אמצעים ובלי שום עזרה מצד מי שהוא להגיע לאן שהגענו.

בקיץ 1931 יצאתי שוב להכשרה בגליל ממל וכשחזרתי לא הכרתי כמעט את הקן. הילדים הקטנים גדלו והפכו לבית״רים רציניים, ואני אישית שבעתי הרבה נחת מהם.

בראשית שנת 1932 קיבלתי הודעה משמחת מנציבות בית״ר ליטא, כי מחמשת הסרטיפיקטים שההסתדרות הציונית הקציבה לבית״ר ליטא נפל אחד בגורלי והייתי מאוד שמח וגאה שאהיה הבית״רי הראשון מקיידאן שיעלה לארץ.

בקיץ 1932 ערכה הנציבות כנס אזורי בווילקומיר. כמעט כל בית״רי קיידאן נסעו לכנס הזה. הדרך היתה משמחת מאוד. נסענו גם בפעם הראשונה ברכבת הקטנה מינובה לווילקומיר והחברה השתוללו בדרך. בכנס הזה הודיעו גם על עלייתי ארצה. נציג של הנציבות ברך אותי בשמה ונפרד ממני בלבביות. לפני עלייתי ערך הקן נשף פרידה

לכבודי. קשה מאוד היתה עלי הפרידה אחרי כל העבודה הרבה שהשקעתי ביסוד ופיתוח הקן הבית"רי בקיידאן. בספטמבר 1932 עליתי ארצה ונשלחתי לפלוגת בית"ר בחדרה. הייתי מתכתב עם יהודה ושולח רשמים מן הארץ ועל החיים בפלוגה. מובן שהוא היה כותב אלי גם על החיים בקן.

בראשית 1933 עלתה לארץ גם הבית"רית הראשונה מקיידאן חוה יפה, כעת אשתי, ממנה קיבלתי דרישות שלום וידיעות על הנעשה בקיידאן. אחרי שנים אחדות עלה לארץ גם חברי יהודה גבן וממנו שמעתי כבר על ההתפתחות הגדולה של הקן הבית"רי ועל יסוד הצה"ר וברית־החייל בקיידאן ועל כל מיני אנשים שהצטרפו אלינו.

לדאבוני לא ארכה השמחה זמן רב. עד כניסת הרוסים לליטא עוד הספיקו כמה בית"רים מקיידאן לצאת לחוץ לארץ, לאמריקה ולאפריקה הדרומית, אבל לדאבוני אלה היו מתי מעט. רובם המכריע נרצחו על ידי הליטאים והנאצים, עם כל יהודי קיידאן. מעטים נשארו בחיים ברוסיה וכמה מהם הצליחו גם להגיע לארץ.

תהא רשימתי זו יד לכל בית"רי קיידאן, שלא זכו לחיות במדינת ישראל משאת נפשם ונרצחו בדמי ימיהם על ידי הרוצחים הליטאים והנאצים. השם ינקום דמם.

פסח שלפוברסקי

„החלוץ הצעיר" ו„הפועל" בקיידאן

זכרונותי על פעולות „החלוץ הצעיר" בקיידאן מתחילים משנת 1926. באותם ימים היו קיימים בקיידאן קנים של צופים ובית"ר, שהתרכזו בהם ילדים ונוער לומד. אולם לנוער עובד לא היה מקום לאסיפות ולבילוי הזמן החפשי אחרי העבודה או בחגים. החלטנו איפוא כמה נערים באסיפה שכינסנו להקים סניף של „החלוץ הצעיר" בעיר, ומכיוון שנתקבלה ההחלטה, התחלנו גם מיד בפעולה, ואני הייתי אחד הפעילים.

היינו מקיימים שיחות חברים באחד החדרים של ה„תלמוד תורה" שהפך מזמן להיות בית־ספר „תרבות". מובן שקיבלנו רשות מההנהלה להשתמש בבית־הספר כמקום מיפגש. בהמשך פעולתנו התחלנו לקבל חומר ממרכז „החלוץ הצעיר" שמושבו היה בקובנה, ואני אפילו השתתפתי כמה פעמים בכנסים של מרכז „החלוץ הצעיר" בבירה. המרכז דאג למקומות לינה לצירי הכנס בקיבוץ העירוני של קובנה ששכן בדרך להר אלקסוט.

בשנת 1928 החלטתי לנסוע לקובנה ללמוד את מקצוע המכונאות, ואז הפסקתי כמובן את פעילותי בסניף „החלוץ הצעיר" בקיידאן, אבל כשחזרתי בשנת 1929 לעיירה יסדתי בעזרת כמה מבני־הנוער השולי שבינתיים גדלו את סניף „הפועל" בקיידאן. קיבלנו אז, לפי מיטב זכרוני, רשיון מהממשל המחוזי לקיים פעולות ספורט.

לצורך מקום פגישות לחברים שיפצנו את בית הקהילה היהודית של קיידאן שהיה מוזנח ויסדנו קבוצת כדורגל עם מדי ספורט של „הפועל". כרגיל קיימנו גם תחרויות ספורט עם קבוצות של „הפועל" בערים אחרות או עם קבוצות של הגויים.

המשכתי לעסוק בארגון ובענייני „הפועל" עד ספטמבר 1931, כאשר גייסו אותי לצבא הליטאי. עשיתי את שירותי הצבאי בווילקומיר (אוקמרגה). ניסיתי גם שם להקים סניף של „הפועל", אך נאמר לי לא לעשות זאת שמא ייוודע הדבר לשלטונות, ואני הרי הייתי איש־צבא.

שוחררתי מהצבא באפריל 1933 וחזרתי לקיידאן. זכרונותי על המשך פעולתו של „הפועל" בקיידאן אינם ברורים. אבל זכור לי, כי בשנה ההיא נוסד קיבוץ הכשרה עירוני בקיידאן ואני עזרתי בהקמתו כמיטב יכולתי. אך כבר באוגוסט אותה שנה עליתי ארצה.

קבוצת מתעמלים במכבי

קבוצת מתעמלות במכבי

קבוצת כדורגל מכבי — נגד קבוצה אורחת

גדוד יזרעאל „השומר הצעיר", 1939

קן „השומר הצעיר", 1928

תהלוכה של הצופים

ילדי „אזע", 1932

בית ספר עברי
"יבנה"

„אזע"-באל,ק דאן 27.VI.1937.

כיתה א' בפרוגימנסיה, 1924

קבוצת תלמידים בשעורי ערב, 1926

קבוצת קציני מכבי־אש. באמצע למטה: צדוק שלפוברסקי הי״ד

מכבי־אש

קבוצת כדורגל של מכבי אש במשחק נגד קבוצת מכבי ינובה

כיבוש פלדנוגי, 1924

החלוצים בפלדנוגי, 1925

הסתדרות החלוץ, 1932

בית ספר עממי „תרבות"

בית ספר תיכוני עברי. קידני. תרפב-תרפג.

הרחוב הראשי באירגולה

בנקט המחזור הראשון של שש מחלקות
הספר העברי בקידני 13-VI-1937.

הרחוב הראשי בשאט

קבוצת כדורגל „הפועל"

קבוצת כדורגל בית"ר

קבוצת בית"רים לפני יציאתם להכשרה, 1930

השכלה ותרבות

צפורה קפלן

בתי־הספר בקיידאן

עניה היתה יהדות ליטא בכללה, לפני מלחמת העולם הראשונה, אבל עשירה ברוח ובאהבת התורה. רוב רובו של העם היהודי בליטא חי חיי דחקות, אבל את ילדיו שלח לחדר, וחלק מלחמו הדל הפריש ל„טעג" ללומדי ישיבה.

מראשית המאה העשרים היו ימי התעוררות ההשכלה והתסיסה של הנוער. שלוש המגמות בעולם היהודי: החדר המסורתי עם התרגום לאידיש; בתי־ספר אידיש עם מגמה בונדאית (זאת היתה תקופת המרי התוסס בנוער, תקופת הזוהר של הבונד); ובתי־ספר של עברית בעברית.

עם פרוץ המלחמה העולמית ב־1914 הגלתה ממשלת רוסיה הצארית את רוב יהודי ליטא לפנים ארץ רוסיה בהאשמות וחשש לריגול. עם סיום מלחמת העולם החלו שבים היהודים לבתיהם. ליטא, שקיבלה את עצמאותה בתמיכת יהדות העולם, נתנה ליהודי ליטא אוטונומיה תרבותית ואפילו שר מיוחד, יהודי, נתמנה לענייני היהודים — ד"ר סולובייצ'יק.

בתקופת הגירוש ברוסיה הרחבה, התרחבו האופקים ונפקחו העיניים של יהודי העיירות של ליטא. באותה התקופה היתה הצהרת בלפור. וכרגיל, כל מלחמה מלבה פטריוטיות, ותנועה חזקה ציונית קמה בליטא. בתי־הספר העבריים קמו בהדרכת „תרבות", מעודדים ע"י המיניסטריון היהודי ומוכרים ע"י הממשלה. מעטים היו המורים יודעי עברית ובדרך כלל הפכו יודעי עברית למורים בתקופה ההיא. נוצרו קורסים להשלמה למורים, לידיעות הכלליות, לפסיכולוגיה ולפדגוגיה, ולפי דרישות הממשלה היו חייבים המורים ללמוד ליטאית ולהיבחן על מנת לקבל תעודה.

מרכז „תרבות" בקובנה התמסר ליצור חבר מורים מוסמכים, בעזרת הקורסים הקייציים, כדי למלא את המחסור במורים מוכרים. מבקרי הקורסים הממשלתיים היו המורים הוותיקים ובוגרי הגימנסיות העבריות שרצו לעסוק בהוראה.

בית־הספר „תרבות"

באותו זמן — קיץ 1923, פנה ועד ההורים של בית־הספר „תרבות" בקיידאן לד"ר שוואבה, מנהל הגימנסיון העברי בקובנה, בבקשת המלצה למורה לבית־ספרם מבוגרי הגימנסיון. ד"ר שוואבה המליץ עלי, פניה ויניצקי, שגמרה את הגימנסיון העברי, בתור מורה. וכך הגעתי לקיידאן — עיר חלומותי, ממנה פניתי בדרכי לארץ האבות.

בקיידאן גרו דודתי, ביילע־נעכע ודודי חיים בלומברג. שמו הנכון של דודי חיים היה ידידיה — וכשמו כן היה, ידיד לכל איש. דודי חיים עסק בענייני ציבור רבים אך הדבר הקרוב ביותר ללבו היה בית־ספר „תרבות", בו למדו ילדיו וביניהם בנו גוטמן, אשר היה בין הקבוצה הראשונה.

בית־הספר הזה היה בהנהלתה המבורכת של המורה המחוננת חנה לנדסברג שהיתה מסורה בלב ונפש. בית־הספר „תרבות" היה ברחוב ראשי: ה„לאנגע־גאס" שאחר־כך נקרא רחוב גדימינו. הוא שכן בקומה השניה של בניין לבנים, החדרים גבוהים, גדולים ומסוידים לבן בלי שמץ קישוט. חצר בכלל לא היתה לבית־הספר. את החדרים הגדולים, גדולים מכפי הצורך, קשה היה לחמם בימי החורף. הממשלה אמנם היתה שולחת עצים להסקה, אך במידה זעומה. בחורף ישבו הילדים, בימים הקרים ביותר, במעיליהם ובאצבעות קפואות קשה היה לכתוב.

חיים בלומברג, ישראלוב ומסלובאטה — ראש צעירי־ציון בעיר, היו נושאים בעול הטרדות המרובות שהיו לבית־הספר „תרבות".

חלק ממורי בית־הספר היו מורים שקיבלו משכורות ממשלתיות, אך המשכורות היו נמוכות מאוד.

לבית־הספר היה נבחר ועד הורים שדאג לתוספת שכר למורים ולתשלום למורים שלא מן המניין ולעוד דברים שבית־הספר היה זקוק להם, גם לתוספת עצים להסקה, כך שאפשר היה לנהל לימודים כמעט תקינים בימי החורף הקרים במיוחד.

חוץ מבית־הספר „תרבות" היה בית־הספר האידישאי, שנוסף ללימודים החדירו בו לילדים את האידיאולוגיה השמאלנית הבונדאית והשנאה ל„בורגנים" החנוונים. לעגו גם לשפה העברית וקראו לילדי בית־הספר „תרבות" „אלטע שיימעס". קריאות גנאי אלה ליבו מריבות בין הילדים.

החדר המתוקן

בית־הספר השלישי, נוסף לכמה „חדרים" עם רבי, היה בית־הספר החרדי, מעין „חדר מתוקן" שהלימודים בו היו בשפה העברית וכלל גם לימודים כלליים. מגמתו לא היתה ציונית ובעיקר התמסרו בו ללימודי תנ"ך וגמרא. ברחבת בית־הכנסת עמד בניין מיוחד ומיועד לבית־הספר. הוא כלל פרוזדור ארוך ומשני צדדיו חדרי לימוד וגם חדר למורים. הוא כלל גם חצר גדולה ועורר את קינאתם הגדולה של תלמידי ומורי בית־הספר „תרבות".

הנהלת בית־הספר היתה כושלת והיו אינטריגות פנימיות. ועד ההורים החליט לחפש לו מנהל. הומלץ להם על המורה קפלן, שהיה מורה בסידי ושמו הלך לפניו. כשבא קפלן לנהל את בית־הספר הכניס שיטות אחרות. היתה לו גישה אחרת למשמעת ולחינוך. בעזרתו ובתמיכתו של המורה בלושטיין — המורה לתנ״ך, האיש הנפלא והמורה המסור, שינה בית־הספר את דמותו, שהיתה קרובה ל„חדר״ והפך לבית־ספר עממי טוב.

המנהל קפלן שיתף את המורים והתלמידים במפעל היצירה ובביסוסו של בית־הספר העממי העברי בקיידאן. הגדילו את מספר השעות ללימוד עברית, הוסיפו לימודי טבע וגיאוגרפיה וגם שיעורי התעמלות נכנסו במערכת הלימודים והחצר הגדולה שימשה למשחקים חפשיים בהם השתתפו גם המורים בין הילדים הנלהבים. בשנה השניה להוראתו התקשר עם המורה לנדסברג וחיברו את שני בתי־הספר לאחד במובן הפיסי והרוחני. המורים לימדו לפי מקצועות שהתמחו בהם והיו עוברים מבית־ספר לבית־ספר.

בבית-הספר שבחצר בית־הכנסת מצאנו גם מקום לסדר פינת טבע. הוכנס שלד אדם, ובמקרה מצאתי והבאתי גולגולת אמיתית של אדם. הכנסנו ייבוש פרחים וצמחים ויצירת אלבומים לייבוש. קיבלנו, אחר דרישה והשתדלויות, מפות גיאוגרפיות מהממשלה והילדים למדו באופן מוחשי על ארצות וימים. ביחוד חביב היה על כולנו טיול דרך יבשה וים לארץ־ישראל. כל זה הפיח התלהבות במורים ובתלמידים גם יחד.

לנו בארץ, שהשפה העברית היא בפי ילדינו מילדותם שפת־האם, והחינוך החופשי הוא מובן מאליו והספורט הוא עיסוק קבוע, קשה להבין את התקופה ההיא בה היה אחד הפלאים הדיבור העברי בשיעורים ובמקצת בהפסקות. איך זה היה לחטט לפני כל שיעור ולמצוא את המונחים בעברית ולערוך רשימות כדי להכתיב לילדים בזמן השיעור, כי מרשימות אלה היה עליהם ללמוד, באין ספרי לימוד בעברית, לאהוב פרח ועץ; לספר להם שהיהודים עוסקים ממש בעבודת האדמה בארץ־ישראל ולהדגים את זה בתמונות של הקרן הקיימת; להפיח רגש גאווה ולקרב אותם לאהבת המולדת הישנה.

ב־1925, לפני פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, נפרד המורה קפלן ועלה ארצה, אחרי שמסר את הנהלת בית־הספר למורה ליס, שזה מקרוב חזר מארץ־ישראל. עלייתו של קפלן השפיעה מאוד על התלמידים — הוא היה לדוגמא חיה ולמקור להערצה נוספת. גם תנועת צעירי־ציון בעיר קיבלה תנופה נוספת. גם אני — המורה ויניצקי — עליתי בספטמבר 1925. שנים אחדות קיווינו שחנה לנדסברג תצטרף אלינו ותעלה. קשה היה לה להיפרד מבית־הספר, ילד טיפוחיה. מהבית ומאמא ומכל המשפחה שנשארה בקיידאן.

עברו כמעט 50 שנה מאז עזבתי את בית־הספר הזה שכה אהבתי. רבים הדברים שנשכחו מלבי במרוצת השנים, אך המאורעות שעברו בקיידאן וחדוות היצירה שהרגשתי בעבודתי בבית־הספר שם והעבודה הציבורית והתרבותית שניהלנו שם לא נשכחו מלבי וכך נשארה חקוקה בי עירי כ„עיר חלומותי״.

רבים מאוד היו בני קיידאן שזכו לעלות ארצה וניצלו מהשואה שהיתה מנת חלקם המר של יהודי ליטא. חלק גדול של עלייתם יש לזקוף לרוח האהבה שנטע בילדים בית־הספר העממי והמשכו הפרוגימנסיון העברי בקיידאן בהנהלתו של המורה מגנצה. ואף אלה ששרדו ברוסיה, למרות השנים הרבות בנכר, לא דעכה בהם הגחלת.

ד"ר מרדכי סוכן
(מיניאפוליס)

זכרונות על הפרוגימנסיון בקיידאן

הפרוגימנסיון נוסד ב־1921. בשנה הראשונה נרשמו כ־40 תלמיד בגיל 13 בערך, כולם למדו בכיתה אחת, המורה והמנהל הראשון היה ר' ישראל מגנצה. הוא היה איש צעיר, רווק, בעל אישיות כאריסמטית, בעל ידיעות מופלגות במדעי הרוח בכלל ובלימודי־יהדות בפרט, אבל בעיקר היה „שליח" Par Excellence מסור לעבודתו, בעל ייעוד לאומי־חלוצי, שידע את אשר לפניו ושהתגבר על כל הקשיים.

בשנה הראשונה התאכסן בביתו של כוהן דת גרמני בקצה העיר, שהיה מרוהט לצרכי־הוראה בשביל בני־עדתו. הפאסטור, אגב, היה גם המורה לגרמנית. התלמידים סבלו ממנו כי היה מכה אותם ביד שטבעת קשה היתה על אחת מאצבעותיה. פעם התמרדו התלמידים וסרבו לשוב לכיתה מן ההפסקה.

המקצועות שלמדנו בשנה הראשונה היו: לשון עברית וספרותה, היסטוריה עברית וכללית, גיאוגרפיה ותנ"ך. לרוב המקצועות לא היו ספרי־לימוד. המורה היה מכין סטנסילים בכתב־ידו והתלמידים היו באים לחדרו לעזור לו בהדפסה על הקטוגרף.

בשנה השנייה עבר הפרוגימנסיון למרכז העיר, לבניין בעל שתי קומות עם חדרי־לימוד וחדר־מורים. נוספו מקצועות מתימטיקה, לימודי־טבע וליטאית. למתימטיקה השתמשנו בספרו של ש. קפיט, כתוב בכתב־יד ומודפס באופסט. הטכסט להיסטוריה היה של לובושיצקי. בספרות השתמשנו בכריסתומטיה (של ק. שולמן?) ובסינטכס העברי של נ. לידסקי.

למורה הראשון, מר מגנצה, היתה השפעה עצומה על תלמידיו גם מחוץ לכותלי הכיתה. זוכרני שלקח את התלמידים לפלדנוגי, כ־7 מייל מהעיר, שם היתה חוות הכשרה של חלוצים המתכוננים לעליה לארץ־ישראל. אפשר לשער את הרושם שביקור זה עשה על התלמידים הצעירים, בביקור הזה ראו את הרעיון הציוני מומחש לעיניהם ורומז להם את דרך ההגשמה. הוא עזר לתלמידים ליסד ספריה עברית. הזמינו ספרים מהוצאות „דביר" ו„שטיבל" ומילאו כרסם במבחר מן הספרות הכללית בתרגום עברי ומן הספרות העברית החדשה. ערכו „משפטים ספרותיים" שאחד מהם, על שמואל ושאול, הוצג בפומבי ועורר רוגז בין החרדים בשל הפירוש הבלתי־מסורתי שהשמיעו כמה תלמידים.

רוב התלמידים השתייכו ל„צופים העברים" שנסתפחו אחר־כך לארגון „השומר־הצעיר". השפעתו בכיוון החלוציות השפיעה בלי ספק בעקיפין על החלטת ההנהלה להפוך את הסתדרות הצופים הבלתי־לאומית לזו של צופים עם מגמה חלוצית מובהקת.

כאשר עזב מגנצה את קיידאן החליט ביה"ס להביא מנהל בעל תואר ד"ר, בכדי להכשיר את המוסד בעיני הממשלה כלפי הענקת זכויות של תעודת בגרות של בי"ס תיכון. מכיוון שהיה קשה להשיג אדם כזה בליטא, הביאו אותו מגרמניה, שמו היה הרב ד"ר מאיר קשינסקי, יהודי דתי שלא היטיב לדבר עברית ולימד היסטוריה בגרמנית. מלבדו היה לנו מורה למדעים הומניים בשם קלצ'קו ובלוך ללימודים ריאליים. כן היתה מורה טובה לליטאית, אשתו של קצין־צבא שהתגורר בסביבה. ניתנה תשומת־לב גם לחינוך גופני. המורה להתעמלות היה מצעיד אותנו דרך רחובות העיר לאולם התעמלות שם היינו עוסקים בכל מיני תרגילי־גוף מורכבים.

אחרי ד"ר קשינסקי בא ד"ר ריטשמן. הוא היה איש מבוגר, נעים ונוח לבריות. בימיו התנהל ביה"ס בנחת ובשלווה. אחד הדברים שעשה היה מוזיאון של טבע. היה מביא נחשים, פרפרים, וכו' ומציג אותם בתוך ארון של זכוכית.

אחרי 4 שנות לימודים היו התלמידים שרצו להמשיך בלימודיהם עוברים לגימנסיון העברי בקובנה. זכורני שהיתה לנו קבוצה של 10 תלמידים בערך שהתייצבו למיבחנים ב־1925 ב„גימנסיון של שוובה" בקובנה וכמעט כולם נתקבלו למחלקה השישית.

היו אז ימים טובים ליהודי ליטא. היתה הרגשה של חופש וניתנה אפשרות לפתח את החינוך ואת הקהילה באופן אוטונומי לפי רוח ומסורת של העם. אולם תקופה זו לא נמשכה זמן רב. הליטאים חתרו תחת חופש זה בכל מיני הגבלות. רבים מצעירי העם חזו מראש שתור הזהב בליטא לא יימשך זמן רב ועלו לארץ־ישראל. רבים מתלמידי בית־ספרנו נמצאים כיום בארץ בקיבוצים ובערים. חבל שכה רבים נשארו ונלכדו במלכודת השואה.

חביבה רוכין־כרמלי

הספריה והלהקה הדראמטית

שמורים עמי כמה זכרונות על מספר מפעלים וחוגים בחיי התרבות של עירי קיידאן.

כראשונה, הספריה העירונית, ממנה שאבו וקנו דעת וידע רוב תושבי העיירה, מבוגרים, צעירים, ובעיקר בוגרי תנועות הנוער למיניהן.

במיבנה דל ורעוע שכנה פינת תרבות זו — אינני זוכרת כבר את שם הרחוב — אבל זאת אזכור שהיה מרכז כל האטליזים בעיירה. האווירה בספריה היתה תמיד נעימה, רגועה ושוקקת פגישות רעים מחפשי מזון רוחני על החיים והפולקלור של עמנו שנכתבו בידי טובי סופרינו מכל התפוצות. אני שהייתי כבר על סף ההגשמה, וכן חברי וחברותי, חיפשנו ומצאנו בה נתיבות לספרות הישראלית, ובכך כאילו התחלנו לממש את חיינו בעתיד. זכורות לי יצירות ברש, קבק, סמילנסקי, עבר הדני, שהובילונו למציאות המוחשית דאז בארצנו. אנו הזדהינו עם כל גיבוריהם מלאי ההקרבה למען העם והמולדת, והם לא במעט קירבו אותנו אל המטרה, ולכן קשה לשכוח מפעל מבורך זה שכה היטיב להזין ולצייד בתרבות רוחנית את מבקריו הרבים.

כפנינת תרבות נוספת שימשה הלהקה הדראמטית, שהיתה מורכבת מכל חוגי הנוער המתבגר. בעיקר העלתה הלהקה את הצגותיה בשפת יידיש.

לא במעט העשירה הלהקה את חיי התרבות ותרמה גם לאלה שרק בדרך זו יכלו לקלוט חוויות וידע על חיי בני עמנו הפזורים בעולם כולו. זוכרת אני את התכונה הרבה, עת הגיע זמן העלאת מחזות על הבמה. אולם מכבי־האש ששימש מרכז למופעים אלה המה בני־אדם — זקנים וטף — שבאו לחזות ביצירות שלום־עליכם, גולדפאדן, שלום אש, דינזון, וימי צחוק ודמעות היו משמשים בערבוביה. ימים ושבועות היו אנשים חיים בצל חוויות אלו, והרי היו ביניהם אנשים שלא ידעו קרוא וכתוב ורק בדרך זו יכלו להגיע ליצירות הפולקלור של סופרינו הדגולים.

עוד בזמנו החלו רבים מחברי הלהקה הזאת להגר לכל תפוצות העולם, אבל תמיד נוספו כוחות צעירים והמשיכו. אני, בעלותי ארצה, השארתי אותה עדיין במלוא פריחתה, אך בבוא גדול הצוררים בכל הדורות שקע ונדם הכל עם כל אחינו השדודים והטבוחים.

ג׳וליוס לי

תיאטרון בקיידאן

הדבר היה באותה תקופה, בה יצאתי אני ובני גילי משנות הנעורים שלנו. עייפנו ונמאסו עלינו המלחמות של חלק אחד מן העיירה נגד השני, התמרונים ב„סקונגאלה", הרחצה וההתקפות על האויב מתחת למים, המשחקים עם בחורות בחצר טוטלבן וביער בור. הרגשנו כי כל הדברים האלה איבדו את קיסמם בעינינו והחלטנו לבסוף לנסות את כוחותינו בשדה המשחק.

כיון שקיידאן לא התקדמה עד אז מעבר ל„עקידת יצחק" ו„מכירת יוסף", החלטנו לבחור באחד ממחזותיו של גולדפאדן, היינו „קבצנזאן און הונגערמאן". הלהקה היתה מורכבת ממני, מוטקה רבינוביץ, צמקה פיק, יענקלה פיינברג וצמקה רום. מורי, ד"ר פיק עזר לנו בתפאורה, במוסיקה ובבימוי. כאולם תיאטרון השגנו את מחסן העצים של וולפוביץ׳.

הגיע ערב ההצגה. האולם היה מלא עד אפס מקום. תזמורתו של דויד פתחה באוברטורה „אתה חנן". המסך (עשוי מסדין) מתרומם. סיימנו את המערכה הראשונה שנתקבלה בהתלהבות ובתשואות רבות, ופתחנו את המערכה השנייה שם הופענו אני ורבינוביץ׳, אני מחופש כאשה והוא כנווד. אנו צריכים יחד לפתות ולרמות אדם עשיר. שנינו שרים דואט. לפתע — טראך, טאראראם; — שאון והמולה. אחת הצופות נפלה מן הקרשים. בהלה בקרב הקהל שגרמה כמעט לאסון.

בקושי הרגענו את הקהל. מסתבר, כי גרמה לתקרית אחותו הקטנה של רבינוביץ׳. כאשר ראתה את אחיה לבוש כנווד, בבגדים בלויים ופניו מלוכלכים, נצבט לבה והיא ערכה הצגה משלה. סיימנו את התקרית ועמדנו לחזור למשחקנו והנה שוב אסון: למשפחת רום נודע כי בנם נעשה ל„אקטיור". אחיו, חמוש במקל, הגיע בריצה וחולל שערוריה. למזלו של השחקן הצלחנו להסתירו בין הקרשים מתחת לבמה וכך ניצלנו מסכנה שנייה.

אולם למרות כל המכשולים זכינו בהצלחה והוזמנו לערוך הצגה אצל רופאת השיניים ברחוב דייטשע, העלמה ז׳ופוביץ׳, בפני טובי המבינים בעיר.

אני עצמי זכיתי בביקורת מצויינת ונשאתי חן בעיני המין היפה. לפי נבואותיהן עמדתי להפוך לכוכב ומקומי צריך היה להיות בהוליווד, כמתחרה של פול מוני וכוכבים אחרים. כשרון הלך לאיבוד!

(The Keidaner, Nr. 19)

עו"ד ש. שבולת

בית־הדפוס העברי בקיידאן

לאחר מלחמת העולם הראשונה, עת החלו יהודי קיידאן לחזור ממקומות גירושם, גמרו אומר שני בני־תורה להקים בית־דפוס זעיר לצרכי העיירה. הלא הם אלתר מובשוביץ' ומוטל כגן, שהיה לפני כן מלמד ומורה בקיידאן. אמנם עוד לפני המלחמה היה בחנות לצרכי כתיבה בקיידאן טיגל שהיה משמש לבעל החנות להדפסת כרטיסי ברכה, הזמנות ומודעות, אשר היו מזמינים אצלו. בעל החנות היה בעצמו המסדר וגם המדפיס על הטיגל בעבודת יד ורגל.

לא לזה התכוונו שני השותפים הנ"ל שלנו. הם התחילו לחפש לקוחות, שהיו מעוניינים להדפיס ספרים תורניים ופירושים ורכשו לשם כך מכונת הדפסה ומערכות אותיות לסידור.

השניים היו לא רק המסדרים והמדפיסים של החיבורים. כל עבודות ההתקנה, ההגהה, תיקון שגיאות כתיב וטעויות סופר בכתב־היד היו על ראשם ואחריותם של שני בני־התורה. הם נאלצו לפעמים לעבור את נתיב היסורים של קריאה בחיבורים מודפסים, בספרי חכמים ובתורה, על מנת להעמיד את מחבריהם של כתבי־היד שנמסרו להם על טעותם ועל הצורך לתקן את השגיאות לפי ראות עיניהם של השניים.

לא לחינם זכה שמו של בית־הדפוס בקיידאן לתהילה ולשבח בין סופרים ומחברים בכל ערי ליטא וגם בארצות אחרות. מסופר על רב העיירה ווקשנה שנתקבל אחר־כך בתור רב העיר קיידאן, הלא הוא הרב שלמה פיינזילבר זצ"ל, שנסע לעיר קובנה לחפש דפוס לחיבור שהיה בידו בכתב־יד. בקובנה נאמר לו, כי אם ברצונו לפרסם חיבור תורני, עליו לנסוע לבית־הדפוס בקיידאן. ואכן בקיידאן הדפיס את חיבורו ובהיותו שם הוזמן ע"י אנשי קיידאן להציג את מועמדותו בתור רב.

בית־הדפוס התפתח, גדל וגם העסיק פועלים רבים. עבודת סידור האותיות בידיים לא סיפקה את הצורך הרב בהדפסות בבית־הדפוס ומר מוטל כגן בא לקובנה במטרה לרכוש מכונת סידור משומשת מבתי־דפוס גדולים שהיו בה ושם אמר לו ידיד ותלמיד שלו מהזמנים שהיה מורה ומחנך, שאם הגיע בית־הדפוס שלהם למצב שזקוקים בו למכונת סידור, במקום עבודת סידור בידיים, הרי יש להתאמץ ולרכוש לינוטייפ אמריקאי חדש.

בעלי בית־הדפוס אמנם רכשו אז את הלינוטייפ הראשון ובית־הדפוס בקיידאן היה לבית היוצר לספרות תורנית ולאומית, והדבר התבטא ברשימת הספרים שנדפסו בו במשך תקופת קיומו ופועלו ושימשו מעיין הנובע לשוחרי הספר העברי.

ספרים עבריים שהודפסו בקיידאן

תרפ"ג

בית ישראל. חדושי מסכת שבת מלומדי בית המדרש, בעריכת הרי"א ש. ברלין. קיידאן, תרפ"ג—תרפ"ה, 72 ע', 72 ע', 149 ע'.

תרפ"ד

לפלגות ראובן. בחילוקה דרבנן ומחבר סוף כל מסכתא לראשיתה או למסכת הסמוכה לה לפי סדר השם... בפלפול של הלכה ואגדה, מאת זעליג ראובן בן צבי בנגיס. קובנה, חלק א', 284 ע' (בשנת תרצ"ט נדפס בקיידאן החלק הרביעי — 288 ע').

תרפ"ה

השלמת המדות ותורת המדות התלויות בלב מאת ש. פינזילבר. קיידאן, 76 ע'.

צמח דוד. חדושים על התשובות, חדושי הש"ס והגהות הר"ע איגר — רפפורט קיידאן, 158 ע'.

תרפ"ו

חלקו של יוסף. חדושים על ש"ס ורמב"ם. מאת יוסף זוסמנוביץ. קיידאן.

תרפ"ז

הגיון יצחק. באור כל הדרנים בש"ס. מאת י.א. פרידמן. קיידאן, 176 ע'.

תרועת מלך. חדושים ובאורים... מאת י. זוסמנוביץ. קיידאן, 256 ע'.

תרפ"ח

אור הצפון. שיחותיו והנהגותיו של אדמו"ר נתן צבי פינקל. יוצא מזמן לזמן בסלאבודקה על־ידי הרב י.א. שר והרב א. גרודזנסקי. 5 חוברות — קובנה — קיידאן, תרפ"ח—תרפ"ט (כל חוברת — 12 או 14 ע').

המדבר בלשון ערב. חלק א' — ראשית למודי שפת ערב... ליודעי עברית. מאת עקיבא גולנפל. קיידאן, 73 ע'.

מקור ברוך. חקירות, הערות, הארות, באורי סוגיות ובהלכות חמורות בד' הרמב"ם בענייני קדשים וטהרות. חלק א'. מאת נחום ברוך גינזבורג. קיידאן, 136 ע'.

משלי עם פירוש אור נגה. מאת רפאל גרושקין. קיידאן, 159 ע'.

פני אברהם. תשובות להלכה עם חדושי סוגיות הש"ס והרמב"ם. מאת א.י. פרלמן. קיידאן, 214 ע'.

תשעה פרקים להרמב"ם. חדושים ובאורים על 9 פרקים מהלכות גירושין להרמב"ם. מאת ש. ז. פינס. קיידאן, 108 ע'.

תרפ"ט

ארז בלבנון. הספד על ר' יצחק אלחנן ספקטור. מאת א. פ. אהרנזוהן. קיידאן, 31 ע' (מהדורה א' — פרנקפורט ע.מ., תרנ"ז).

דרך המלך. חדושים ובאורים על הרמב"ם. מאת ח.י. חוידינסקי. קיידאן, 112 ע'.

דרשות אליעזר. חלק א'. לכל תקופות השנה והמועדים עם הדרנים על סיום משניות וש"ס. מאת א. שפירא. קיידאן, 224 ע'.

הלאומיות והעם העברי. מאת פ.ב. אלכסנדרוביץ. קיידאן, 54 ע'.

חקר יצחק. חדושים בסוגיות ועל הדרנים. מאת י.א. פרידמן. קיידאן, 196 ע' (נוספות לספרו „הגיון יצחק").

לב האריה. עניני האמונה ובאורים בפסוקי תנ"ך ומאמרי חז"ל. מאת א. מאירוביץ. קיידאן, 24 ע' (על השער ריגא, אבל נדפס, לאמתו של דבר, בקיידאן).

לקורות עיר קידן ורבניה. מאת א. מרקוביץ. קיידאן, 13 ע' (מהדורה א' — ורשה, תרע"ג).

לקורות עיר ראסיין ורבניה. מאת מ. מרקוביץ. קיידאן, 40 ע' (מהדורה א' — ורשה תרע"ג).

סדר הקפות כמנהג יורבורג. קיידאן, 24 ע'.

צבי גאון יעקב. שו"ת עם חדוש סוגיות ומסכת הש"ס. מאת י. אופנהיים. קיידאן, 190 ע' (על השער ריגא, אבל נדפס בקיידאן).

קול בוכים. הספד במות ר' יצחק אלחנן ספקטור. מאת ב. יפית. קיידאן, 18 ע' (מהדורה א' — וארשה, תרנ"ז).

תבואות שמש. הלכות טהרת כלים וציונים בדברי הפוסקים הראשונים והאחרונים. מאת מ.מ. שפירא. קיידאן, 186 ע'.

תפלת הדרך. קיידאן (רדלהיים, תקצ"ו; ליפסיא, תר"ד; וארשה, תרמ"ה; וילנה, תרס"ג; לבוב, תרע"ג).

תר"ץ

איזה נשך. חידושים ובאורים על ש"ע י"ד הלכות רבות. מאת ש.ז. פינס. קיידאן, 186 ע'.

דבר אברהם. קבוצת שו"ת עם חדושים בסוגיות הש"ס. חלק א' — דב שפירא. קיידאן, 327 ע' (מהדורה א', ב"ח, וארשה — פיטרקוב, תרס"ו—תרע"ג).

ס' עבודת לוי. כולל חדושי הלכות וביאורי סוגיות ושיטות הרמב"ם בעניני קדשים וטהרה. מאת י. רודרמן. קיידאן, 158 ע'.

תרצ"א

אור הישר. על מס' חולין. מה"ר שמואל יצחק הילמן. קיידאן, 141 ע' (על מס' זבחים — ירושלים, תרצ"ח; על מס' מנחות — ירושלים, תרצ"ח).

הדרת ישראל. פלפולים לסיומה של המשנה וכמה מסכתות. קיידאן, 228 ע'.

חבת שמואל... באורים בעיני חלוקה וברירה ומשפטי התנאים... מאת ש. רודניא. קיידאן, 170 ע'.

כתבי בית ישראל... חדושים על סוגיות הש"ס (על מסכת עירובין)... מחברי בית המדרש סלובודקה—קובנה. קיידאן, 168 ע' (חלק א' — ברלין, תרפ"ג).

מעשה השם. באורים באגדות התלמוד. מאת יצחק אהרון מווילקומיר. קיידאן, 24 ע' (מהדורה א' — ירושלים, תרנ"ב).

נתיב מאיר. על הרמב"ם. מאת מאיר לייב מץ. קיידאן.

תרצ"ב

הגיון התלמוד. להבין ההגיונות והשיטות של חכמי התלמוד — מ. ש. יפת. קיידאן, 90 ע'.

חדושי הלכות. בד"ח הש"ע. מאת מ. גרודזינסקי. קיידאן, 148 ע'.

מזרח שמש; עין השמש. באורים על ספר מהרי"ל. מאת משה מישל שמואל שפירא. קיידאן.

משפטי יעקב. על סוגיות בסדר נשים — קדשים, ב"ח. מאת י. קסטין. קובנה— קיידאן, תרצ"ב—תרצ"ה.

שדה יצחק. חדושים ובאורים עם פסקי הלכות בענינים שונים. מאת י. בגון. קיידאן, 366 ע'.

תרצ"ג

משבח... הוספות לספר משביח, לבאר וללבן מקומות סתומים בתלמוד ירושלמי. מאת מ. ש. זיויץ. קיידאן, 22 ע'.

תרצ"ד

הספד על יצחק אלחנן ספקטור. מאת ד. ביסקא, קיידאן, 31 ע'.

הספד על מות יצחק אלחנן ספקטור. מאת ל. פרומקין. קיידאן, 12 ע' (מהדורה א' — לונדון, תרנ"ו).

זרע חיים. על הספר „זרע יצחק" של חיים יצחק שילמן. מאת יוסף זוסמנוביץ. נדפסו יחד. קיידאן.

זרע יצחק. פלפולי הש"ס והדרנים. מאת חיים יצחק שילמן. קיידאן, 368 ע'.

חכמת האמת והמדע. מהות העולם והטבע ובאור למעשה בראשית. מאת א.מ. וולקובסקי קיידאן, 80 ע'.

יריעות שלמה. באור ע"ס העבודה והקרבנות להרמב"ם. מאת ש. פינזילבר. קיידאן, 268 ע'.

כתר שם טוב. טעמי המנהגים והשנויים בין נוסחאות התפלה של הספרדים במזרח ואחיהם שבמערב ובין מנהגי אשכנז, עם המקורות ונימוקם, מן הבבלי והירושלמי וספרי הראשונים והאחרונים. מאת ש. ט. גאגין. קיידאן, 817 ע' (מהדורה שניה — לונדון, תש"ח, 423 ע').

צבי ישראל. באורים על התורה. מאת ישראל מבלטרימנץ. קיידאן, 160 ע' (מהדורה א' — וילנה, תרנ"ח).

לתולדות היהודים בקובנה וסלאבודקה. חלק א' — עם מבוא לתולדות היהודים בליטא־ז'אמוט — מאת ד. מ. ליפמן. קיידאן, 31 עמ'.

תרצ"ה

דברי יחזקאל. חדושי הלכות ובירורי סוגיות הש"ס. מאת י. ברנשטיין. קיידאן, 308 ע'.

דורות ראשונים. סדר תנאים ואמוראים, אות א'—ב' מאת א. ש. קושס. קיידאן, תרצ"ה—תרצ"ז.

דרשות והספדים. מאת הלל ב"ר זאב מקובנו... קיידאן, 184 ע' (מהדורה א' — ווארשה, 1804).

מלאכת עבודת הקדש. על סדר העבודה והתפלה. מאת י.ל. יאפו. קיידאן, 86 ע'.

ס' נחלת שמואל. מקיף הלכות וסוגיות עמוקות ומבאר שיטת הרמב"ם בעניני קדשים ובהלכות מאכלות אסורות... מאת ש. מלמד. קיידאן, 140 ע' (ונלוה לו קונטרס דברי בינה מכבוד אחי הרב יצחק זאב מלמד).

נשמת יעקב. באורי אגדות חז"ל. מאת מ. קוויט. קיידאן, 68 ע'.

תקנות עזרא. באורים וחדושים על הרמב"ם ומסכת הלכות מעילה. מאת ע. אלטשולר. קיידאן, 168 ע' (מהדורה א' — פיטרקוב, תרצ"א, 216 ע'.).

תרצ"ו

דברי חיים. עניני לכה ואגדה על מסכת „עבודה זרה". מאת ז. שרל. קיידאן, 120 ע' (על השער ריגא, אבל נדפס בקיידאן).

זכרון יקותיאל. לתולדות רבני ליטא וגדוליה. מאז ז. לויטס. קיידאן, 198 ע'.

מאור אגדה. באורי אגדות. מאת מ. רבינוביץ. קיידאן, 180 ע'.

שער יהושע. בדיני ישראל להלכה ולמעשה. מאת מאיר הכהן קפלן, קיידאן.

תרצ"ז

יסודות חנוך הדת לדור. מיוסד על עיון בתורה ומחקר במדע... קיידאן, 208 ע' (על השער ריגא, נדפס בקיידאן).

מילי דנזיקין. חדושים על שלוש בבות. מאת ב. י. גינדון. קיידאן, 192 ע' (מהדורה א' — אידטקוהנן, תרל"ג).

מעלות התורה והמצות וקבלת עול מלכות שמים ומסירת נפש. מאת מ. ש. ארדמן. קיידאן, 112 ע'.

ספורים קצרים. קובץ א'. מאת יוסף ליבנזון. קיידאן, 60 ע'.

פרקי שירה... תפלות שונות, שירי כבוד ושמחה, שירי אבל וקינות, ניבים בחכמה ומוסר ובאור אל בקשת הממון מהבדרשי. מאת שם טוב גאגין. קיידאן, 193 ע' + 3 תמונות (ראה כתר שם טוב, תרצ"ד; מכתבי תהלה, תרצ"ט).

קול אבות. פירוש על מסכת אבות. מאת י. ליטוין. קיידאן, 226 ע' (על השער ריגא, אבל נדפס בקיידאן).

תרועת מלך. חדושים ובאורים על מסכת ראש השנה. מאת י. זוסמנוביץ. קיידאן, 256 ע'.

תרצ"ח

בעל פה. תשובה להלכה בעקרי קדושין למראית עין (פיקטיביים). מאת ו. לוי. קיידאן, 42 ע' (מהדורה שניה — ירושלים, תש"א, 48 ע').

דיני נטילת ידים. מאת ר' נפתלי הירץ מריטובה. קיידאן, 16 ע' (מהדורה א' — קניגסברג, 1860).

זמירות לשבת ויו"ט. אשר שר אליעזר ליברמן הסופר... קיידאן, 264 ע' (מהדורה א' — פראג, תי"ז — 1657).

לקוטי מוהר"ם. מאת ר' מאיר אבד"ק שווערזנץ. פשטים קצרים על אגדות מאמרי חז"ל ועם פירוש „מנחת שי" מהרב שלום יצחק לויתן. קיידאן, 122 ע' (כנראה לפי מהדורת ברלין, תע"ז — 1717). „מנחת שי", הערות שונות עם דרשות, הופיע גם לחוד.

מזכרונות ימי ילדותי בעיר דווינסק. מאת הגברת שרה פייגה פנר (מיינקין). קיידאן, 64 ע'. מהדורה א' — וארשה, תרס"ג (ראה „הבת ישרים", ספור מן העת החדשה — וילנה, תרמ"א, 149 ע'; „בגד בוגדים", ספור מימי שמעון הכהן הגדול. וארשה, תרנ"א, 36 ע'; „דרך ילדים" או ספור מירושלים בימי המלך הורדוס. וינה, תרמ"ב).

ס' מקולות הדממה. כולל שירים על בסיס הקדש. מאת טוביה מאירוביץ. קיידאן, 80 ע'.

עבודת המלך. באור על הרמב"ם (ספר המדע). מאת מ. קרקובסקי. קיידאן, 250 ע' (מהדורה אחרת — וילנה, תרצ"א, 238 ע').

עטרת מרדכי. שו"ת כסדר ד"ח תש"ע — א. זלבוביץ. קיידאן, 220 ע' (על השער ריגא, אבל נדפס בקיידאן).

עליות אליהו. קורות ימי חיי אליהו מווילנה (הגר"א) וספריו. מאת י. ה. לוין. קיידאן, 108 ע' (וילנה, תרט"ז, 120 ע'; שטטין, תרט"ז; שם, תרכ"א; וילנה, תרל"ה; וארשה, תרמ"א; וילנה, תרמ"ה; וארשה, תרס"ג; וילנה, תרע"ג).

עמק הבכא. ע״ד שרפת המת והפלת עובר, על תרגום התפלות ותספורת הזקן ועוד... מאת ש. מ. אדלר. קיידאן, 359 ע׳.

ר׳ ישראל סלנטר. חייו פעולותיו וספריו. מאת ש. רוזנפלד. קיידאן, 88 ע׳ (מהדורה א׳ — וארשה, תרע״ד).

תרצ״ט

אמרי חיים. חדושים ובאורים שונים. מאת שמשון מרקוביץ. קיידאן, 104 ע׳.

בינת מקרא. על פסקי הטעמים והנגינות. מאת מנשה בן יוסף בן פורת מאילייא. קיידאן, 56 ע׳ (מהדורה א׳ הורודנה, תקע״ח — 1818). ראה: „שקל הקודש״, באור מאמר חז״ל שלש כתות ליום הדין ודברי הרמב״ם על זה. קאפוסט, תקפ״ג.

דעת מרדכי. שאלות ותשובות, באורי סוגיות, הערות והארות בכמה מקצועות בהלכה, בארבעה חלקי שלחן ערוך בעניני קדשים... חלק א׳. ערוך ומסודר ע״י מ. י. רבינוביץ, בצירוף קונטרס „עין יצחק״... קיידאן, 212 ע׳.

חובת הארץ. הלכות תרומות ומעשרות בארץ, עם הלכות חלה בארץ ובחוצה לה, ובסוף הספר מבואר מעלת הדר בארץ ודקדוקי המצות. מאת מ. קרביץ. קיידאן, 48 ע׳.

יום כפור קטן. תפלות לערב ר״ח כמנהג אשכנז. קיידאן, 84 ע׳. לפי מהדורות פראג (1692) וקרלסרואה (1799). קיידאן, 148 ע׳.

לקוטי שושנים. על טהרת המשפחה ועוד. מאת מאיר הכהן קפלן. קיידאן.

מזמורי תהלים למוצאי שבת. קיידאן, 112 ע׳ (לפי מהדורות וילנה, תרל״ז).

מכתבי תהלה. על הספר „כתר שם טוב״ (על המנהגים) מאת ש.ט. גאגין. קיידאן, 116 ע׳ (על השער לונדון, אבל נדפס בקיידאן).

נחל יצחק. חדושים ובאורים על הש״ע... לר׳ יצחק אלחנן ספקטור זצ״ל. קיידאן, 360 ע׳.

סליחות מכל השנה כמנהג פולין וליטא ורייסן וזאמוט. קיידאן, 164 ע׳.

סליחות מנהג ליטא ורייסן. קיידאן (לפי מהדורת דיהרנפורט, תרכ״א — 1861).

קינות לתשעה באב כמנהג ליטא ורייסן. קיידאן, 82 ע׳.

שערי הוספות. על טהרת המשפחה. מאת מאיר הכהן קפלן. קיידאן.

שפע ימים. חדושים בסוגיות הש״ס מסכת שבת, עירובין ופסחים. מאת י. א. קסטין. קיידאן, 120 ע׳.

ת״ש

אבן ישראל. דרשות, חדושים ושו״ת מאת ר׳ ישראל (ליפקין) סלנטר. קיידאן, 48 ע׳. בזמנו אסף תלמידו של הרב... שניאור זלמן הירשוביץ, רבה של גולדינגן, את החומר והוציאו לאור בוורשה בשנת תרמ״ג ועם תוספת משלו „אבן בוחן״. מהדורת קיידאן מכילה רק דברי ר׳ ישראל סלנטר.

אור ישראל. מאמרים בלמודי היראה והמוסר מאת ישראל ליפקין סלנטר; נתיבות אור, מאמרי מוסר מתלמידו ר׳ יצחק בלזר עם הוספות כוכבי אור ושערי אור

על דרכי התשובה. קיידאן, 184 ע' (מהדורה א' — וילנה, תר"ס, והאחרונה — מינכן, תש"ז). ראה: א. ר. מלאכי, „די שעפער פון דער מוסר באוועגונג", בקובץ „ליטע", ניו־יורק, 1951.

חדושי הראב"ד (אברהם בן דוד מפוסקיר). על מסכת בבא קמא. יוצא לאור עפ"י כתב־יד יחידי שב„בריטיש מוזיאום" בהוספת מבוא, הערות והגהות מאת שמואל אטלס. קיידאן, 478 ע' (על השער לונדון, אבל נדפס בקיידאן). „בדעתי היה להרחיב את הדיבור על הראב"ד בכלל ועל הספר בפרט, אבל בשל המצב הפוליטי המסובך ובשל פחד המלחמה השורר בכל מהרתי להביא את הספר לידי סיום עפ"י דברי חז"ל — לא עליך המלאכה לגמור" — מתוך המבוא (עמ' 46) של מר אטלס הנושא את התאריך א' דר"ח אלול תרצ"ט (בקורת: א. ח. פריימן — ב„קרית ספר", כרך ב', ע' 25—28). אולי זהו הספר האחרון שנדפס בליטא.

חדושי ובאורי הגר"א מוילנה. ע"מ ברכות ושבת מלוקט מספריו על־ידי א. דרושקביץ. קיידאן, 136 ע' (מהדורה א' — וילנה, תרפ"ו).

חדושים בסוגיות הש"ס והדרושים מאת אהרן מריגא. קיידאן. 98 ע' (הוא חבר עוד ספר „מנחת אהרן", קניגסברג, 1859, 252 ע').

טהרת המשפחה. עניני הטהרה. מאת א.ד. כהנא. קיידאן, 136 ע'.

מאמרים משיחותיו של רבנו הגה"ח מרן ירוחם הלוי, אשר נכתבו לפי השמועה... נתרגמו עכשיו ללה"ק מאשר נרשמו בשעתם באידית... (חוב' ד' מאת ירוחם לבוביץ. קיידאן, 64 ע'.

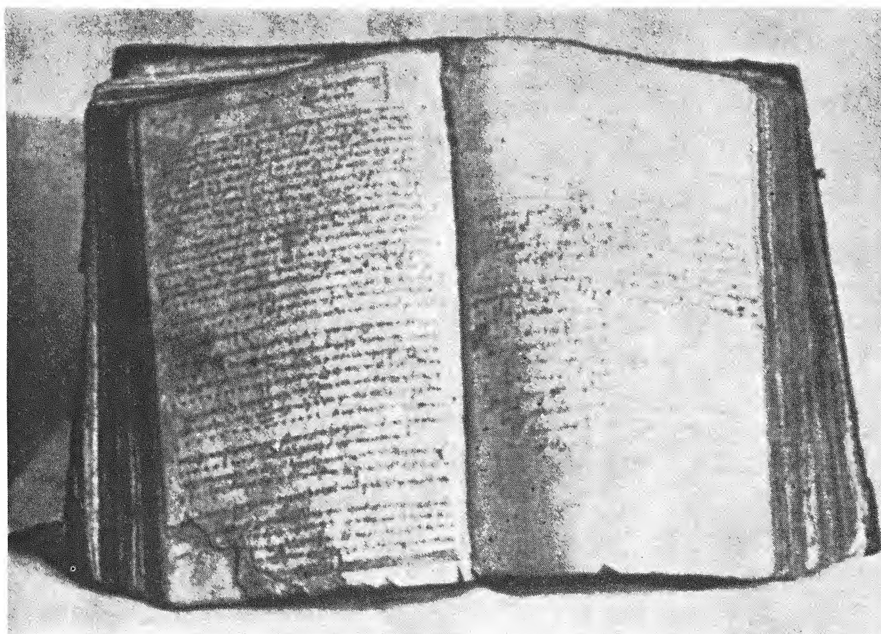
מורה נבוכי הזמן. מחקרים על האלהות, השארת הנפש, עקרי האמונה, הדת והבחירה. מאת ש. ז. אהרנזון. קיידאן, 386 ע' (מהדורה א' — וילנה, תרס"ח).

פרי יצחק. קבוצת שו"ת עם הערות... מאת יצחק בלאזער (ר' איצלה פעטערבורגר). קיידאן, 424 ע' (מהדורה א' — חלק א', וילנה, תרמ"א; וחלק ב' — ירושלים, תרע"ג).

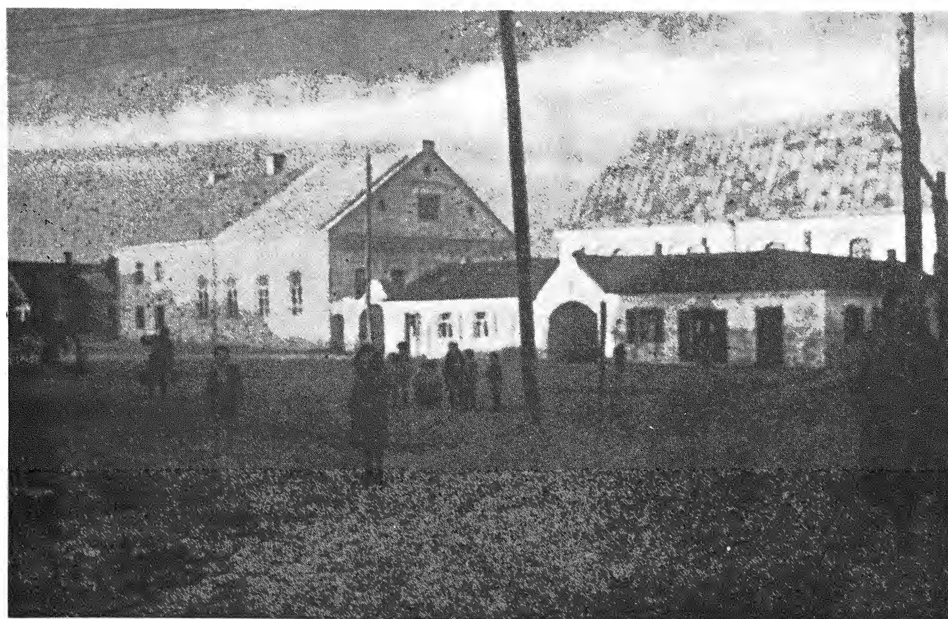
מספר הספרים לפי ערי־הדפוס (בסדר א"ב)

וילקובישק	—	2
וילקומיר	—	1
וירבלאן	—	1
טלז	—	3
מריאמפול	—	3
קובנה	—	109
קיידאן	—	109
ראסיין	—	1
שאולי	—	1
ס"ה		**230**

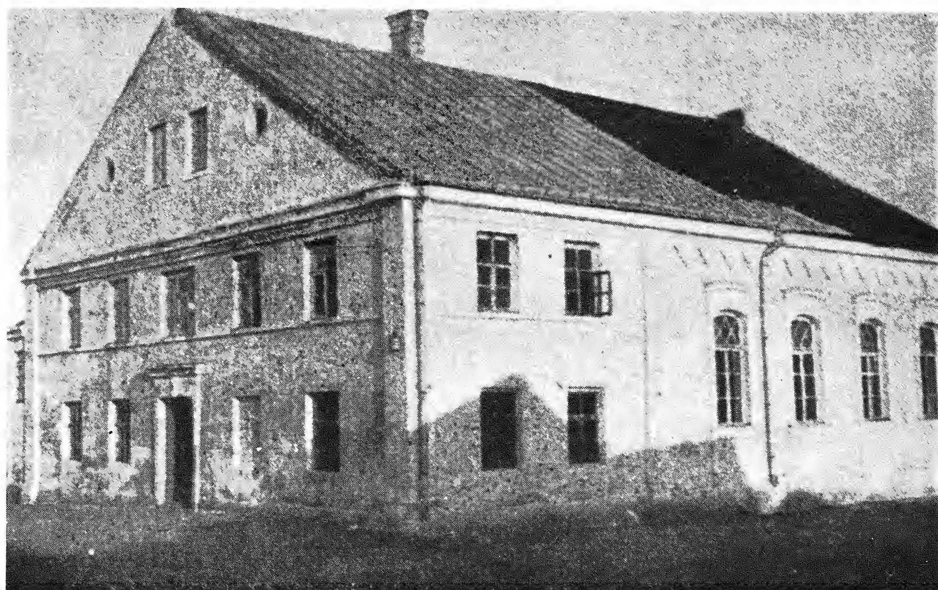
הערות: הספר העברי הראשון שהופיע בליטא העצמאית — נדפס במריאמפול בשנת תרע"ט. בקובנה יצא לאור ספר עברי לראשונה בשנת תרפ"א. הספר העברי הראשון בקיידאן נדפס בשנת תרפ"ד. הספר העברי האחרון — ב ק י י ד א ן בשנת ת"ש.

הפנקס פתוח והיד אינה רושמת עוד...

רחבת בית המדרש הגדול

בית המדרש הגדול

די שול

בית הכנסת של עֵץ (סולדטסקָה קלויז)

קטע מרחוב שמילגה (ע״י הבאר)

הבית בו נולד מ.ל. לילינבלום בשנת 1843. נפטר 1910

קטע מרחוב לנגר גאַס. 1967

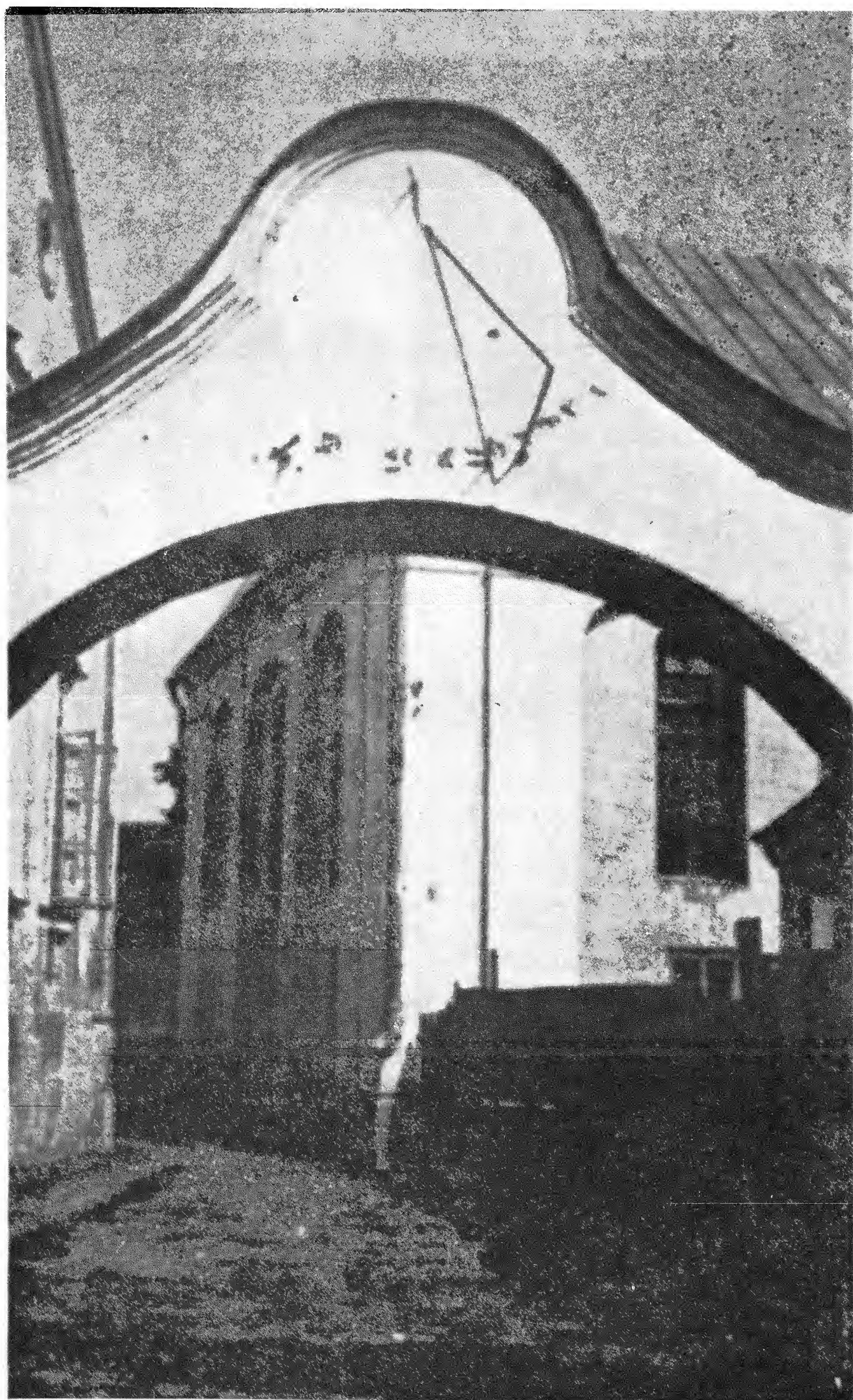

השוק

הגשר על הניביאז'ה

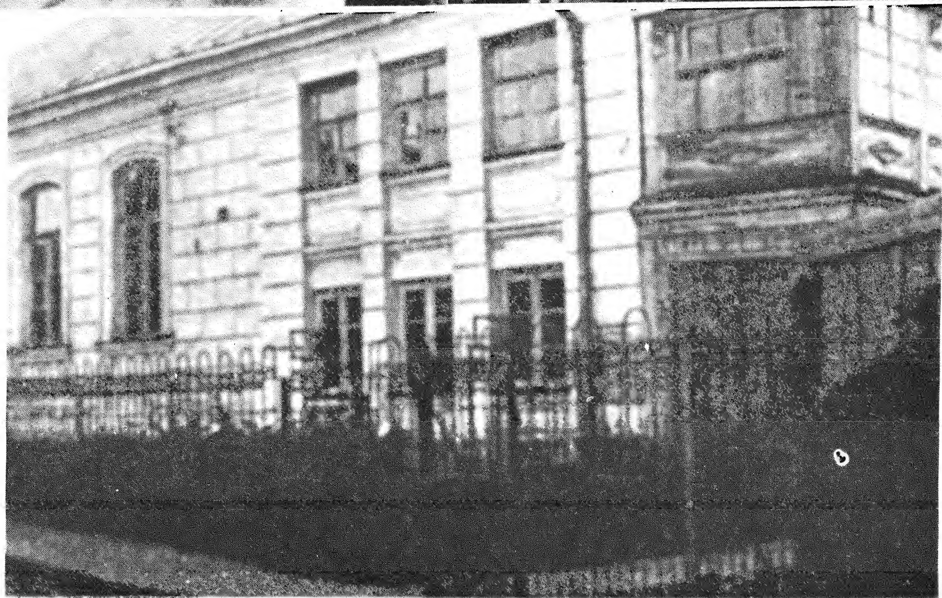
הניביאז'ה

שעון השמש בכניסה ל„שול"

ארון הקודש, עבודת־יד אמנותית מעץ

דע לפני מי אתה עומד. — העמוד

קטע מרחוב סמילגה (ע"י הבאר)

חיי דת

יחזקאל רוכין

בתי־כנסת בקיידאן

שבעה בתי כנסת היו בקיידאן, מהם ארבעה ב„שול־הויף", שניים ברחוב סמילגר ואחד מעבר לנהר.

יש באפשרותי לספר בקיצור כל מיני דברים שאני זוכר על בתי־הכנסת בקיידאן, אך הפרטים הרבים ביותר נשמרו בזכרוני על בית־המדרש הגדול, שם היה מתפלל אבי וסבי ז"ל היה שם השמש.

כל האירועים היו מתקיימים בימים ההם בבתי־הכנסת. שליח היה בא מהארץ, מגיד היה מגיע העירה להטיף מוסר, אסיפות בחירות לפני הקונגרסים הציוניים, ומפעם לפעם היה הרב המקומי משמיע דרשה. כל האירועים האלה היו מעוררים עניין רב בקרב המתפללים. אך רוב הדברים האלה היו נערכים בבית־המדרש הגדול.

בית המדרש

בפרוזדור של בית־המדרש היו שני חדרים (שטיבלעך). באחד מה„שטיבלעך" התקיים זמן רב מניין של „תפארת בחורים". היתה זו חברה של צעירי המקום, היו להם גם גבאים והללו ניהלו שם את כל העניינים. בימי חול היו מתפללים במקום „מניינים", כשהעיקרי ביניהם הוא המניין הראשון. התפללו בו אלה שרצו להקדים בתפילה, כי היו חייבים לצאת לעבודה, ויותר מאוחר היו מתפללים בבית המדרש הגדול. בשעות האחרות התקיימה ב„שטיבלעך" ישיבה קטנה שהיתה קשורה לישיבת סלאבודקה וחלק מלומדיה היו נערים

מבני המקום וחלקם נערים מכל רחבי ליטא, אך העיקר מהישובים הסמוכים לקידאן, כגון דאטנובה, קרוק, יסבין, שאט וכו׳. הנערים המקומיים למדו בבוקר בבתי־ספר אחרים, ורק אחרי־הצהרים היו באים לישיבה.

עולים עתה בראשי זכרונות רבים מאותה תקופה, כי נהגתי לעזור הרבה לסבי בבית־המדרש. בחורי הישיבה היו יושבים על יד השולחנות ולומדים גמרא או משניות. ליד שולחן אחד היה יושב הרב המקומי ונותן שיעור. ליד שולחן שני היה נותן שיעור המורה־הוראה, וסבי ז״ל נתן את שיעורו ליד שולחן שלישי. זוכרני כי בזמן סיום של מסכתא נהגו הלומדים לשבת, ללגום יי״ש ולהתכבד בעוגיות ובדג מלוח קצוץ. אך לא רק לתפילה וללימודים שימש בית־הכנסת. השתקפו בו החיים היהודיים בעיר על כל גווניהם.

פעם נאסר בעיירה יהודי בעוון מסחר לא חוקי והשאיר בבית אשה עם ילדים קטנים. בשבת לפני קריאת התורה נכנסה האשה לבית־הכנסת ולא נתנה לקרוא בתורה עד שיבטיחו לה כי יעשו הכל למען שחרור בעלה.

לפני הבחירות לקונגרס הציוני היו מתחילים להדביק בבתי־הכנסת כרוזים מכל המפלגות, והילדים היו מורידים את הכרוזים של המפלגות היריבות. לא פעם הגיע בשל כך אף להרמת ידים, ובסופו של דבר היו מתערבים בתגרה גם ההורים. ביום בהיר אחד החליטו הגבאים של בית־המדרש כי הפעם לא ירשו להדביק שם כרוזים. הם התקינו רשת ומנעול על הארגז המיועד למודעות והודיעו לסבי כי אסור לו להרשות לאף אחת מהמפלגות להדביק כרוזים בארגז או על הקירות. הדבר היה ביום ששי סמוך להדלקת הנרות. פנו אז אלי מ„ארץ־ישראל העובדת״, כיוון שהשתייכתי לתנועת „השומר הצעיר״, שאדביק כרוזים בבית־המדרש. לקחתי מסבי את המפתחות, פתחתי את הארגז הגדול והדבקתי בו כרוזים של „ארץ־ישראל העובדת״, סגרתי את הארגז ומסרתי לסבי את המפתחות ועשיתי את עצמי כלא יודע דבר.

נכנסה השבת והמתפללים התחילו לבוא לבית־המדרש ופתאום ראו כי הארגז מלא כרוזים. אחד הגבאים היה אוהד הרוויזיוניסטים וכל ילדיו השתייכו לבית״ר. הוא החל חוקר את סבא מה העניינים, מי הדביק את הכרוזים, וכמובן שסבא לא ידע מה לענות על זה, רק אמר: שלחתי את נכדי לעשות משהו בבית־המדרש וכנראה שהוא נתן להדביק. הגבאי ניגש אלי והתחיל לנזוף בי על הדבר שעשיתי. לא עניתי לו והסתלקתי. בינתים שבת ואסור להוריד את הכרוזים מטעמי חילול שבת, והכרוזים נשארו מודבקים כל השבת. אוהדי „ארץ־ישראל העובדת״ נהנו מאוד מכל העניין הזה.

עוד מקרה מעניין הקשור בבית־המדרש. בערב יום הכיפורים אחרי תפילת מנחה היו המתפללים משתהים בבית־המדרש ופורעים את כל חובותיהם לפני שהלכו לאכול את הסעודה המפסקת. לעניין הזה נועדו „קערות״ לתוכן היו משלשלים כספים. המנהג הזה הונהג כדי שהיהודי יוכל להתפלל בהרגשה שאינו חייב שום חובות. לבית־המדרש היה בא פסח וייצר (חטין) כממונה מטעם הקרן הקיימת לישראל. כיוון שלא היה לו בן־זוג, קרא לי פסח וייצר שאשב יחד אתו על יד הקערות. הייתי אז ילד בן שתים־עשרה. סיימנו את תפקידנו וחתמתי גם אני על הדו״ח. באחד הימים, כאשר נבדקו הדו״חות, היתה בין

הבודקים גם אחותי שהשתייכה ל„השומר הצעיר". לפתע ראתה את חתימתו של אחיה הצעיר. אני זוכר באיזה צחוק והנאה סיפרה לי אחותי על הדבר.

אהבתי מאוד את ליל חג השבועות, כאשר נהגו לשבת בבית־המדרש כל הלילה וללמוד ולומר תיקון שבועות. השכם בבוקר היו מתפללים שחרית ומוסף. אחרי התפילה היו הולכים הביתה, סועדים ארוחה חלבית ושוכבים לישון. אחרי זה היו הולכים שוב לבית־המדרש למניין שני למוסף כדי לומר אקדמות, משום שבמניין הראשון לא היו אומרים אותן.

באחד הימים בא לקיידאן חזן ידוע, ששימש בעבר כחזן בעירנו. שמו היה הרצל קוצבסקי, והוא היה בעל קול נאה מאוד. מפעם לפעם היה סר לקיידאן כדי להנותנו במוסף של שבת או להתפלל מעריב, — מעין קונצרט. לא מכרו כרטיסים להופעותיו, אך על יד הכניסה הציבו דוכן וצלחת וכל אחד היה משלשל לצלחת את הכסף. הדבר היה ביום ראשון לפני מעריב וכנראה שבאותו יום לא הופיע קהל רב. הגבאים חיכו, איפוא, שבית־המדרש יתמלא, שהרי חשוב כי הצלחת תהיה מלאה כסף. באותו ערב היתה גם מסיבת חתונה אצל מכבי־האש, כיוון שהתחתן מפקד הכבאים צדוק שלאפוברסקי וחבריו רצו כי החזן ישיר שם. באה, איפוא, משלחת לבית־המדרש והתחילה לדבר על לב החזן שיבוא לאולם של מכבי־אש ויתן להם קונצרט. החזן נפל על המציאה, הסתכל פה ושם לכל העברים, תפס את הצלחת עם הכסף, ויחד עם המשלחת של מכבי־האש הסתלק ורץ לאולמם. אולם כיוון שהאולם שכן קרוב מאוד לבית־המדרש, נסתיים הכל בכי טוב, משום שאת החזנות שהיה צריך לתת בבית־המדרש נתן באולם של מכבי־האש. אני רק משער לעצמי כי בקונצרט הזה לא נכללה תפילת ערבית.

מבוגרים מספרים לי, כי בזמן שהיה חזן בקיידאן, נהג לשבת בימי ששי בחנותו של הכובען משה וולפה ולהקשיב לפרקי חזנות מגראמופון. אחרי זה היה מתפלל באותה שבת בנוסח ששמע באותו יום בגראמופון.

עולה בזכרוני עוד דבר שקרה בבית־המדרש הזה. הדבר היה, סבורני, בשנת 1934. סבי היה כבר אז חולה, ואבי קיבל על עצמו את השמשות. היה אז נהוג כי בשמחת תורה היו מוכרים את כל הכיבודים של כל השנה בבית־המדרש, כגון הוצאה והכנסה, הגבהה וגלילה וכו׳ והשמש היה עומד על הבמה על יד ארון־קודש ומכריז, ומי שהיה מעלה את המחיר היה זוכה במצווה. חבורת הליצנים בעיר החליטה אז לשטות בבעלי־הבתים. התאספה קבוצה שהחליטה לקנות את הכיבודים לכל השנה. כשהחלה המכירה של הגבהה וגלילה נפלה מצווה זאת בידי הליצנים. מיד החלו גם לתכנן תכניות: למשל, בשבת בראשית יתנו הגבהה לרב וגלילה לאיזה סבל בעיירה, בשבת אחרת יתנו הגבהה לאחד מבעלי־הבתים המכובדים, וגלילה לאחד העגלונים או היהודים האחרים מדלת העם.

התחיל רעש בעיר. הכיצד, איך יתכן כדבר הזה? באו הגבאים לאבי ושאלו אותו מדוע מכר לחבורה הזאת את הכיבוד הזה. והוא ענה: אותי אין הדבר מעניין. יהודי שבא לבית־המדרש להתפלל, יש לו אותה הזכות כלכל אחר. חוץ מזה, איני יכול לראות מעל הבימה מיהו היהודי הנותן יותר. בינתים פסקו כי הליצנים האלה עדיין לא יחלקו בשבת בראשית את הכיבוד שנפל בחלקם, אלא הגבאים של בית־המדרש יעשו זאת.

הגבאים החליטו בינתים ללכת לדין־תורה אצל הרב עם חברי קבוצת הליצנים. זוכרני כיצד הסתובבנו לפני בית הרב. הרב שמע את הטענות של שני הצדדים, הגבאים והליצנים. אחר־כך שידל את הליצנים כי יוותרו על הזכות שנפלה בחלקם. סוף סוף קיבלו הללו את מרותו של הרב, אך הציגו תנאי שהגבאים יתקינו תמורת הוויתור מדרכה סביב בית־המדרש. איני יודע אם אמנם עשו את המדרכה, כי באותה שנה עזבתי את קיידאן.

בית־הכנסת הגדול

ועתה קצת על בית־הכנסת הגדול. היה זה אחד מבתי־הכנסת המפוארים בליטא. ארון־הקודש בבית־הכנסת הזה היה מעשה ידי אמן ונחשב כאחד מארונות־הקודש היפים ביותר במדינה. בבית־הכנסת הזה היו מתפללים רק בקיץ, מפסח עד אחרי הימים הנוראים. משום שהיה זה בית־כנסת קיצי בלי תנור ובלי כל הסקה אחרת. בחורף היו מתפללים בבניין שעמד בצידו של בית־הכנסת. שם היה תנור ושרר בו חום.

בבית־הכנסת הזה היו עורכים תמיד קונצרטים של חזנים. הופיע בו גם החזן הנודע קוסביצקי, ואני זוכר שאפילו נוצרים באו לשמוע אותו, בתוכם ראש העיר, כמרי המקום וגם קצינים בכירים מחיל המצב שחנה בקיידאן. התקיים בו גם קונצרט של החזן מקובנה, ונדמה לי ששמו היה פרידלנדר, עם מקהלתו.

כאשר נוסד בית־ספר „יבנה" בקיידאן ולא היה מיבנה לבית־הספר, היו לומדים בבית־הכנסת הזה בעזרת הנשים, ובחורף במיבנה החורף, ששימש לתפילות, כאמור לעיל. אבל דבר זה לא נמשך זמן רב, כי בינתים דאגו למיבנה לבית־הספר.

בחגיגות יום העצמאות של ליטא, אחרי החגיגה הגדולה והנפת הדגל שהיו נערכות בכיכר השוק, אחרי הנאומים הגדולים של אבות העיר והקצונה בקיידאן, כשלעתים קרובות משתתף בהן גם נשיא המדינה סמטאנה, לאחר שהחיילים ומשתתפי החגיגות הנוצרים היו הולכים לכנסיה, מעבר לנהר, היו היהודים, תלמידי בתי־הספר וחברי תנועות הנוער, מכבי־האש וארגון החיילים המשוחררים, מתאספים בבית־הכנסת הגדול. כאן היו נשמעים נאומים לכבוד שחרורה של ליטא, היו אומרים פרקי תהילים ושרים את ההמנון הליטאי ואחר־כך היו מתרגמים אותו גם לעברית. גם נשיא המדינה היה בא לבית־הכנסת והיו מושיבים אותו ליד הרב המקומי. הזקנים היו מספרים, שבמלחמת העולם הראשונה פגע פגז של תותח בבית־הכנסת בקיר המזרחי.

בימים הנוראים הייתי תמיד עובר לבית־הכנסת הזה כאשר היה מתפלל בו חזן טוב. על פי רוב היה זה החזן הרצל קוצבסקי ושנה אחת התפלל שם החזן הקבוע שכיהן בדרך קבע בבית־המדרש. הוא בא מעיירה קטנה בשם פיקאלה והיה בעל קול מאוד נאה. הוא היה מסוג החזנים שנוהגים להגדירם בשם בעל תפילה והיה זה תענוג לשמוע אותו. אותה שנה ישבתי יותר בבית־הכנסת הגדול ולא בבית־המדרש שבו התפלל אבי.

ה"קלויז"

יכולני לספר קצת גם על ה„קלויז", הואיל ואבי היה הולך לשם כדי ללמד עין־יעקב. בקלויז היה יושב ליד השולחן משה מילנר, יהודי למדן, אשר למד עם האנשים עין־יעקב. הייתי הולך לשם עם אבי והיינו נהנים מהסבריו של משה מילנר. אחרי מות אמי ז"ל נהגתי ללכת לשם לתפילת מנחה, היות ושם התפללו בשעה מוקדמת, בשעה 1, ואני הייתי צריך ללכת לעבודה באותו זמן. בשבת אחרי תפילת מנחה היה ר' ארצ'יק גולדין ז"ל אוסף ילדים, יושב על יד השולחן ואומר תהילים. אחר־כך היה מחלק בין הילדים עוגות ודובשניות. אני זוכר את החגיגה הגדולה שנערכה אחרי שנעשה בדק בית בקלויז, בזמן חנוכת הבית. הייתי אז תלמיד אחת הכיתות הנמוכות של בית־הספר וכמה ילדים בינינו, בתוכם גם אני, החליטו לא ללכת לבית־הספר. הלכנו במקום זה לקלויז. בבוקר בזמן תפילת שחרית ניגנה התזמורת של ינקל דושקס והתפילה נמשכה באותו יום זמן רב. בערב התקיימה סעודה גדולה, אף היא בהשתתפות התזמורת. למדו גם תורה והושמעו נאומים. אחד הגבאים היה ר' מוטל שפירא ז"ל, יהודי מאד שמח שידע גם להתפלל יפה מאוד. החגיגה נמשכה עד חצות הלילה.

בשמחת תורה היה הקלויז המקום השמח ביותר בעיר. ר' מוטל שפירא ז"ל היה משמח שם את הקהל. היו שותים שם הרבה וודקה ואוכלים עוגות, וכאשר בכל בתי־הכנסת נגמרו כבר ההקפות והתפילה, היו הולכים לראות את ההקפות בקלויז, כיצד מוטל שפירא מנצח שם על כל העניינים, ועד שחלק מהקהל לא היה יוצא בגילופין לא היתה נגמרת שם התפילה.

ביום אחד בא לקלויז בחור מעיירה אחרת, איש לא ידע מניין בא. הוא התיישב בקלויז כאילו לומד גמרא. כאשר באו אנשים להתפלל מצאו אותו בלי רוח־חיים. נסתבר כי שתה רעל והתאבד בקלויז. עד שהובא לקבורה היה מוטל בחדר הסמוך על יד הקלויז ואורצ'יק השמש ישב כל הזמן על ידו עד אחרי הקבורה. והיות והוא איבד את עצמו לדעת קברוהו לפי המנהג מאחורי הגדר.

בית־הכנסת של הקברנים

היה עוד בית־כנסת, המכונה בית־הכנסת של הקברנים (באידיש די קברנישע שול). התפללו שם בעיקר כל חברא קדישא וחברת תהילים. זה היה בית־כנסת קטן. במקום זה היו כמה אירועים. כן, למשל, היה י"ט כסלו יום צום ותפילה של החברה קדישא. אותו יום היו משכימים לקום ואומרים סליחות ואנשי החברה קדישא היו צמים. בערב אחרי הצום היו עורכים סעודה גדולה. לפעמים היתה הסעודה מתקיימת בבית־הכנסת עצמו, אך יותר מאוחר היו עורכים אותה בביתו של אחד מחברי החברה קדישא. בסעודה זו היתה „השתיה כדת אין אונס".

ועוד אירוע חשוב היה מתקיים בבית־כנסת זה. פעמיים בשנה, בחג השבועות ובשמיני עצרת, היו חברת תהילים עורכים סעודה קטנה לכל משלמי המסים לחברה הזאת.

אחרי התפילה היו באים לבית־הכנסת, יושבים ושותים כמה כוסיות וודקה ואוכלים עוגות (לעקאך), ולפעמים היו מסיימים באיזה זמר. אני זוכר את האירוע הזה יפה, משום שנהגתי ללכת לשם עם סבא ועם אבא אשר היו חברים בחברת תהילים.

כאשר היתה מתקיימת לוויה והקברן הגיע לפני הזמן עם הסוס והעגלה שהיו מובילים את המת, היה מעמיד את העגלה על יד בית־הכנסת הזה עד שהגיע זמן הלוויה.

עוד בית־כנסת היה ושמו „שבעה קרואים". לא נשארו בזכרוני אירועים מיוחדים הקשורים בבית־הכנסת הזה, אך אסביר את שמו. בבית־הכנסת הזה היו תמיד קוראים לעלות לתורה רק שבעה אנשים, גם כאשר התקיימה אצל המתפללים שמחה כלשהי, בר־מצוה וכדומה. כאשר רצה מישהו בזמן שמחה לזכות בעליות משתתפים רבים בשמחתו, היה עובר לבית־כנסת אחר לזמן התפילה.

היה גם בית־כנסת לחיילים בקיידאן, והוא נשא את השם „די סאלדאטסקע שול". מבוגרים ממני סיפרו לי מדוע קראו לבית־הכנסת בשם זה. לפני מלחמת העולם הראשונה חנה צבא בקיידאן ובתקופה ההיא היו שם הרבה חיילים יהודיים. דאגו אז שיהיה להם בית־כנסת משלהם ברחוב סמילגר, לא הרחק מהקסרקטין. בית־הכנסת הזה עמד אחר־כך סגור כל השנים ולא השתמשו בו, אולם נדמה לי כי חידשו אותו בשנת 1933 או 1934 ושם שכן בית־הכנסת „תפארת בחורים". באותה תקופה, בשנת 1935, נהגתי ללכת לשם כל בוקר להתפלל, היות שאמרתי „קדיש" אחרי אמי ז"ל ונחשבתי שם כמתפלל קבוע. על כן זכיתי גם לעבור שם לפני התיבה. גם בשבתות שימשתי שם כשליח־ציבור.

בית־כנסת היה בקיידאן גם מעבר לנהר וקראו לו „אויף יענער זייט וואַסער". נדמה לי כי לא התקיימו בו תפילות בכל ימות השבוע, אולי פרט לשחרית. התפלל שם חזן תושב קיידאן, בשם הירש בין, חייט במקצועו. בשבתות ובעיקר בחגים שימש שם כחזן קבוע. הוא ניחן בקול נאה מאוד, קול באס. בימים נוראים הייתי סר לשם לשעה קלה כדי להאזין לתפילתו. מסיפורים של אבא ידעתי גם כי לפני מלחמת העולם הראשונה גרנו בסביבה ההיא ואבי היה מתפלל שם.

עו״ד שמעון שבולת־זאנג

ישיבת קיידאן

כבכל ישוב יהודי היה קיים בקיידאן ה„חדר" המסורתי, בו למדו ילדי קיידאן עד גיל הבר־מצוה בערך. רב היה מספרם של ה„חדרים" בקיידאן בכל הזמנים וזכורים לשבח ה„רבי" והמלמדים השונים אשר הרביצו תורה לתלמידים ב„חדר".

בקיידאן היתה גם „ישיבה" במשך מאות שנים בה המשיכו צעירי ישראל לאחר שנות החדר את הלימוד בגמרא מפי למדנים ורבנים מפורסמים.

בישיבה למדו ביחידות ובציבור לא על מנת להפוך את תורתם אומנותם בלבד, אלא בעיקר לשמה, ולכן רבו יודעי תורה בקיידאן.

ידוע על הרב יחזקאל בר׳ אברהם קצנלנבוגן שהוזמן בשנת 1707 לכהן בתור רבה של העיר קיידאן. הוא שימש ברבנות וניהל ישיבה בקיידאן עד שנת 1714 ועבר אז לשמש רבה של העיר אלטונה בגרמניה.

בנו, ר׳ דוד קצנלנבוגן, שירש את כיסא הרבנות של אביו בקיידאן, ובניו אחריו לימדו תורה וגמרא בישיבת קיידאן לתלמידי הישיבה מבני קיידאן ואשר מקרוב באו ללמוד בה.

בנו של ר׳ דוד, הרב משולם קצנלנבוגן, המשיך במסורת אביו וסבו, הוא החזיק בישיבה ולימד שיעוריו לתלמידי הישיבה בקיידאן.

ר׳ אברהם, הבן השלישי של הרב דוד קצנלנבוגן, נסע בשנת 1725, בערך, לווילנה ושם נועד עם הנער העילוי אליהו בן שלמה. ר׳ אברהם לקח אתו לקיידאן את הנער ללמוד גמרא בישיבת קיידאן. הנער אליהו התפרסם אח״כ בתור הגאון ר׳ אליהו מווילנה (הגר״א).

באותה תקופה ישב בקיידאן הצעיר משה בר׳ שמעון מרגלית, יליד קיידאן בשנת 1710, אשר התפרסם לאחר זמן כגדול מפרשי תלמוד ירושלמי ושימש אח״כ גם כאב״ד בקיידאן. הנער אליהו מווילנה פגש בישיבה בקיידאן את התלמיד שמעון מרגלית שהיה אז בן 15 שנים וגדול ממנו בשנים ולמד מפיו תורה.

גם בנו של ר׳ משולם זלמן, ר׳ משה מרדכי, החזיק בישיבה כל הזמן שישב בקיידאן.

הגאון ר׳ שמואל סלאנט זצ״ל, רבה הראשי של ירושלים ומייסד ישיבת „עץ חיים" בירושלים הקיימת עד היום הזה, בא לירושלים בשנת 1841—תר״א מליטא.

צעיר לימים היה בבואו מליטא, והפליא בידיעותיו, כעדות רבותיו שכינוהו „העילוי מקיידאן" על סמך לימודיו בישיבת קיידאן לפני עלייתו לארץ־ישראל.

ר' בנימין זאב וולף, המכונה וולוולע מקיידאן, היה רבה של קיידאן וראש ישיבת קיידאן משנת תרי"ב (1852). הוא היה בעל מוח חריף ונקרא בכינוי „ראש־הברזל". תלמידיו אהבו לשמוע דברי תורה מפיו. נפטר בשנת תרכ"ה (1865) בקיידאן. כאשר גבאי קיידאן רצו להוסיף לו על שכרו, סירב לקבל ואמר: אינני רוצה לגזול את קיידאן.

צ'ארלס ליפשיץ מניו־יורק, נשיא ארגון יוצאי קיידאן בארצות־הברית, כותב בזכרונותיו כי עזב את קיידאן בשנת 1907 ועד אז היה תלמיד הישיבה בקיידאן.

עד גירוש קיידאן במאי 1915 במלחמת העולם הראשונה היתה קיימת ישיבה בבית־המדרש הגדול אשר עמד בכיכר בהמשך רחוב בית־הכנסת.

הרב אברהם־צבי בר' אליהו־ברוך קמאי היה אז הרב בקיידאן והישיבה היתה בהנהלתו. בשעות קבועות היה הרב דמתא מלמד שיעור בגמרא לפני בחורי הישיבה. לאחר הגירוש במלחמת העולם הראשונה עבר הרב קמאי למיר, שם כיהן כרב וראש ישיבה בישיבת מיר הידועה. מת מות קדושים, עם תשע מאות יהודים במיר בשנת 1941.

כאשר התחילו לחזור היהודים לקיידאן לאחר הגירוש משנת 1915, התיישבו בה יהודים רבים מעיירות הסביבה וממקומות אחרים. בא אז לקיידאן הרב שמואל חנוך אלטמונר ושימש כרבה של קיידאן.

ישיבת קיידאן קמה לתחיה והרב שמואל חנוך אלטמונר לימד שיעורים בגמרא בישיבה.

לאחר שהוזמן הרב שלמה הלוי פיינזילבר בשנת 1924 לכהן בתור רב קיידאן, המשיך לכהן גם הרב אלטמונר ושניהם היו מלמדים שיעורים.

מה יפה היה החזיון הנהדר כאשר שני הרבנים עם כל השומעים היו יושבים ומחזיקים נרות דולקים בידיהם ולומדים ועשרות תלמידי ישיבה יושבים על ספסלים בבית־המדרש על יד דוכנים, מתנועעים, מחזיקים נרות דולקים ומשננים בניגון דף גמרא.

מאז עלה הרב שלמה הלוי פיינזילבר זצ"ל על כיסא הרבנות בקיידאן ועד היום האחרון המר ליהודי העיר, בו נרצחו ונקברו בקבר ההמוני, היה מלמד שיעוריו בישיבה.

נוסף ל„חדר" המסורתי בו לימדו מלמדי דרדקי ולבתי־הספר השונים שהיו קיימים בקיידאן, היה גם בית־ספר דתי מיסודו של הרב פיינזילבר דמתא, בו היו לומדים בעיקר לימודי תורה, לכן קראו לו בשם „בית־התלמוד". מיד לאחר שסיימתי את הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה, פנו הרב וגבאי בית־הספר להורי וביקשו להשפיע עלי להישאר בתור מורה לעברית וללימודי חולין בבית־התלמוד. קיבלתי את התפקיד של מורה ולימדתי שם שנתיים. בית־הספר היה קיים בעזרת הנשים בבניין בית־המדרש.

בית־הספר היה כעין מכינה לישיבת קיידאן. באותה תקופה נתתי, בהמלצת הרב דמתא, שיעורי דת לתלמידים היהודים שלמדו בגימנסיה הליטאית הממלכתית בקיידאן. שם הייתי בא פעמיים שלוש בשבוע לשעתיים, בשעות שהכומר היה מלמד את תורתו לתלמידים הנוצרים. המנהל והמורים קראו לי רב־צעיר.

כראש הישיבה האחרון של ישיבת קיידאן כיהן הרב ר׳ שמעון דוביאנסקי זצ״ל.

בימי הטבח הנורא בקיידאן היה במקרה מחוץ לעיר והוגלה למחנה עבודה. הוא הוגלה אח״כ ממחנה העבודה לדכאו ושם נפטר.

קול התורה לא פסק מעולם בישיבת קיידאן, בה נתחנכו וגדלו מנהיגי תורה ויראה. ישיבת קיידאן היתה ידועה בתפוצות הגולה ורבים נהרו ללמוד תורה מפי רבניה וראשי הישיבה של קיידאן. היה ידוע פתגם: „היום כאן ומחר בקיידאן", לגבי רבנים ותלמידי ישיבה, שהלכו לקידאן לשמוע תורה.

בישיבת קיידאן, כמו בשאר הישיבות בליטא, שקדו בגמרא ובתורת־המוסר. תורת־המוסר לא היתה נהוגה בישיבות פולין וארצות אחרות. הישיבה היתה כעין קלויז של פרושים בליטא, אשר קול תורה הומה בו יומם וליל מפי הלומדים בה, הרכונים על הגמרא וספרי המוסר.

ליבי דווי על אבדן לומדי התורה בקיידאן שלי.

מאיר יצחק אדלמאן
(ועלוועצ נעמי׳ס)

מכל מלמדי השכלתי

(זכרונות על ה„מלמדים״)

.1

הרבי הראשון שלי היה מלמד הדרדקי נוח ראובנ׳ס. הוא התגורר בפינה הצפון־מערבית של כיכר השוק והרחוב דייטשע. ה„חדר״ תפס את החדר היחידי ממנו היתה מורכבת כל דירתו. בפינה עמד ספסל־השינה, מכוסה בקרש רחב, ומתחתיו היה מזרן תבן. בלילה היו מניחים את המכסה על שני כיסאות והופכים אותו ליצוע לשינה. מספסל השינה עצמו היו מוציאים את החלק הקדמי ומשתמשים בו כמיטה.

חזית הבית, כלומר החדר, היתה בצד הרחוב דייטשע. אפשר היה להיכנס גם דרך החנות בצד השוק, והיתה זו האחרונה בין מה שכינו „החנויות הקטנות״. אבל הכניסה הזאת לא נועדה לנו, ילדי החדר.

דלת החנות היתה מורכבת משני חצאים, עליון ותחתון. המחצית העליונה היתה פתוחה בשעות היום, והתחתונה היתה כמעט תמיד סגורה על בריח מבפנים. לא היה כל מגע לרבי עם ענייני החנות. החנות נמצאה תחת השגחתה של הרבנית.

הסחורה בחנות היתה מורכבת מכמה צרורות שחת, שק קטן שעורה, כמה צרורות שוטים ומקלות לשוטים, כמה קופסאות זפת וכד שמן־דגים, וכיוון שלא היו מעולם קונים רבים מדי, הסתדרה הרבנית תמיד בלי זבנים.

את כל עבודות הבית שלה היתה עושה בחנות, כגון קילוף תפוחי-אדמה, קיצוץ גריסים, לישת אטריות, כתישת קינמון ופלפל לשבת.

הפדיון של שחת ושעורה לא היה גדול ביותר, משום שהגוי היה מביא כל זה מביתו בכפר, פרט למקרים כאשר היה משתכר ביום ה׳ אחרי השוק וסוסו, אשר לא ידע חסכון מהו ולא חשב על תכלית, אכל את הכל בבת אחת.

דבר זה היה קורה לעתים קרובות למדי, משום שהגוי חשב על תכלית לא הרבה יותר מסוסו: ונוסף לזה כה קשה היה לעמוד בפני הנסיון: בצד המזרחי של השוק היה יוסי ברויאר, בדרום — אריה חיים שמואל׳ס, בצפון־מזרח פראנקוויץ׳, קצת למטה בצפון — משה ווארנפר, עוד יותר למטה — רישה חיים שלמה׳ס ובמערב — יאנקל פודראטושה הידוע יפה לכל, ובכל אחד מהמקומות הנזכרים לעיל אפשר היה להשיג מכל טוב.

הפדיון בעד שוטים היה כבר קצת יותר טוב בימי ה׳, כי מיד לאחר שהאיכר הפנה את ראשו מעגלתו, נמצאו כבר קופצים רבים כדי לגנוב את שוטו, ועוד יותר מזה מקלות

לשוטים, משום שההתכתשויות התרחשו לרוב, ומי היה הכפרה הראשונה בהתכתשות אם לא המקל של השוט ?

זפת היו מוכרים ביום שוק בשפע, שהרי אי אפשר לנסוע אפילו צעד אחד מבלי למרוח את הגלגלים.

דבר זה מזכיר לי ויכוח בין איכרים בזמנים המאוחרים יותר. הוויכוח התנהל על הנושא : „מיהו היהודי העשיר ביותר בעיירה ?" איכר אחד אמר, כי העשיר מכולם הוא בעל בית־המרזח, שני אמר : אופה הכעכים, שלישי — סוחר הבדים, רביעי — צורף הזהב. אך לבסוף הסכימו הכל כי היהודי העשיר ביותר הוא מוכר הזפת, משום שבמידה זו או אחרת אפשר להסתדר בלי הדברים האחרים, אבל לא בלי עטרן : את הגלגלים מוכרחים למרוח.

שמן דגים היו מוכרים לגויים בעיקר ביום א' בבוקר לפני צאתם לכנסיה, וליהודים, להבדיל, בערב שבת. תמורת אגורה או שתיים היתה הרבנית מוזגת כמות מסויימת לתוך קערה, והקונה היה מורח במברשת את מגפיו ואת ראשו, ואחר־כך היה יוצא בגאווה וסיפוק למראה מגפיו הנוצצים.

גם עז היתה לרבנית, עם קרניים חרושות קמטים, ככל העזים, וזקן אשר אני ובנו של הרבי, דוידקה, שהיה בן גילי, אהבנו מאוד למרוט. כרגיל היינו עושים זאת כאשר הרבי או הרבנית לא הבחינו בכך. העז היתה לעתים קרובות למדי נעמדת על רגליה האחוריות ואת רגליה הקדמיות השעינה על הדלת התחתונה של ההנות, כאילו ציפתה בכובד־ראש לקונה.

חלפו כבר למעלה מחמישים שנה ואף על פי כן אני זוכר כל זה כאילו הדבר התרחש רק אתמול. הדבר היה בחול־המועד סוכות. הרבי בא לביתנו, כדי להזמינני ל„זמן" הבא. אבי נכנס אתו לביתו של דודי היישל, שם בחנו אותי. הרבי הפנה את תשומת־לבו לכך, כיצד אני מבטא את ה„שין" וה„סמך" וגם כיצד אני מקפיד על הנגינה. אבל אבי נשאר כאילו בלתי־מרוצה (אולי משום שבאותם ימים לא חשבו יהודי ליטא את הדבר הזה כיתרון).

.2

הרבי השני שלי היה פייווה לוזר'ס. הוא התגורר בבית שקוע למחצה, ברחוב שנקרא יותר מאוחר „נייע באד גאס", בין יוסל המנקר ושלום קונסטאנטין, גם הוא מלמד של ילדים יותר גדולים. היה לו תבלול עבה על אחת מעיניו והוא לימד בקולות כאלה, עד שאפשר היה לשמוע אותו במפורש מרחוק.

החדר הזה היה מרוהט בשולחן ארוך, עשוי מקרשים פשוטים. שני ספסלים ארוכים משני צדדיו וכיסא ישן ושבור בקצהו, עליו ישב הרבי כשמתחתיו כר קטן. הכניסה לחדר היתה דרך דלת נמוכה בקיר המזרחי, וכיוון שהיה שקוע חייב היה אדם בעל קומה ממוצעת להתכופף, על מנת לא להיפגע בראשו. גם החלונות לא התנשאו מאותן סיבות יותר מעשרים וחמשה עד שלושים סנטימטרים מעל פני הקרקע בחוץ, וכיוון שלא היו בהם שמשות כפולות, היו מכוסים בחודשי החורף הקרים בקרח לבן, עליו נהגנו, כאשר הרבי לא היה

בחדר, להטביע מטבעות שונות. הרצפה היתה עשויה עפר סתם, והרבנית היתה כל ערב־שבת גורדת ממנה במעדר את הבוץ.

לא הרחק מן הדלת בצד דרום עמד התנור עם ספסל שהיה חלק בלתי נפרד ממנו, ועל ידו עמד דלי מים. על יד קיר המערב עמדו שתי מיטות מוסתרות בווילון מלוכלך חסר־צבע. בחדר זה התחלתי ללמוד חומש. הרבי החזיק תמיד על ידו פרגול, ואוי לילד אשר חטא חטא כלשהו. בפעם הראשונה טעמתי את טעם הפרגול כאשר לא רציתי ללבוש את הקפוטה שנתפרה בשבילי מן המעיל הישן של אחי, והביאו אותה לחדר וסיפרו את הדבר לרבי.

שני בנים היו לרבי: הגדול — משה — היה גמוך־קומה וקראו לו „משה די סאסנע", וזאת לא בלשון „סגי נהור", אלא משום שכאשר התייצב לגיוס, עמדה אמו עם עשרות אמהות אחרות ברחוב על יד ביתו של מרדכי ליפץ, שם שכן משרד הגיוס, ותוך בכי קראה: „מיין סאסנע!"

רק בסוף העונה, כאשר בחן אותי אבי, נוכח לדעת כי נוסף על העובדה שלא זכיתי להתקדמות רבה בחומש, עוד שכחתי הרבה מן ה„עברי" שלי... ובחול־המועד פסח מינו בשבילי רבי חדש, ישראל־נחמן.

3.

הוא התגורר במזרחה של כיכר השוק, על יד הנהר ניוויאז'ה. החדר שלו מנה עשרה תלמידים מחולקים לשתיים ולפעמים לשלוש כיתות. הוא למד אתנו חומש, נביאים וכו'. הודות לסיפורי התנ"ך גיליתי התעניינות בלימודים. אבל הוא היה פדגוג חלש מאוד ונוסף לזה גם נוח לכעוס, והיה מכה אותנו בלי רחמים בעד כל דבר פעוט. מתן רשות לילדים לשחק או להשתולל פעם, לא יכול היה אפילו לעלות על הדעת. בעצמו היה תמיד אכול דאגות ואת כעסו כילה בנו תמיד. אינני זוכר אם הוא הכה אותנו אי־פעם בידו בלבד, דומה כאילו לא רצה לטמא את ידו.

מיד אחרי ארוחת־הבוקר היה מוריד את הרצועה והחזיק אותה מוכנה על השולחן עד זמן תפילת מנחה. תמיד החזיק גם על ידו את מקלו, „אלת־ים", שהביא מהיריד בשאט, לשם היה נוסע כל שנה, בשבוע היריד, כדי לבקר אצל משפחתו.

אני יכול לומר בבטחון גמור, כי את מנת המכות ההגונה ביותר ספגתי ממנו כאשר עשיתי קסדה מנייר ונתתי אותה לילד אחר, אשר חבש אותה על ראשו.

ביום קיץ אחד עשיתי דוגיות מנייר, ובין מנחה למעריב השטנו אותן ליד שפת הנהר. המכות שהרביץ בי אז היו ללא רחמים ממש. היה זה נס ממש שלא חליתי אז מהמכות.

אשתו דבורה היתה, כפי שכינו, „יהודית שוק". היא היתה קונה מציאות ביום ה' בשוק ומוכרת אותן לעקרות־הבית, שלא היה להן זמן ללכת לשוק, או שלא היה להן הכשרון לעמוד על המקח עם האיכר. היא היתה קונה גם אווזים, ברווזים ותרנגולות, מביאה אותם לשוחט, מורטת את הנוצות, מכשירה ומוכרת חלקים חלקים ללקוחותיה, כשהיא מביאה אותם לבתים. את האיברים הקטנים היתה שומרת לעצמה לשבת, ובמשך כל השבוע, כל ערב, היתה עסוקה במריטת הנוצות. כך אפשר היה לראותה כל יום ה' בערב כשהיא סוחבת

אווזים אחדים, או ברווזים, מבית המטבחים הביתה. מחזיקה אותם ברגליהם ומורחת את כל הרחובות בראשיהם המגואלים בדם.

באחד מימי ה׳ בערב עקבתי אחריה כאשר הוציאה את הגרוגרת מאווז שחוט ולקחתי אותה, כדי שאוכל לחצצר כאשר אלך הביתה. החזקתי אותה בידי, תחת השולחן, כשאני יושב מול הרבי; והשמעתי קול שלא בכוונה. הרבי אחז בלי כל היסוס במקל ולקח ממני את הגרוגרת.

זכות אחת נתן לנו הרבי בעונות האחרונות. מיד אחרי היריד בשאט היו באים הקומ־דיאנטים משם לקיידאן ומקימים אוהל באמצע השוק, שם ערכו את הצגותיהם. הם מתחו גם חבל מקצה אחד של השוק אל משנהו, ונערה מלהקתם צעדה עליו. דבר זה הרשה לנו הרבי לראות, כי גם הוא עצמו לא רצה להחמיץ את הדבר. הוא עמד אתנו בקצה הסימטה עד אשר אחד הקומדיאנטים הופיע עם תוף או כובע כדי לקבל מטבע...

ב„זמן" האחרון באותו חדר התחלתי ללמוד את הגמרא „בבא קמא" וגם ללמוד לכתוב. מורי לכתיבה היה חיים אהרן, יהודי גבה־קומה ויפה־מראה בעל זקן אפור ארוך. לבושו היה תמיד ללא רבב וגם ה„חדר" שלו, שהיה מורכב משני חדרים, היה נקי ככל האפשר. החדר שכן בהתחלת רחוב סמילגר.

שכרו היה בסך הכל עשר אגורות בשבוע, ומספר תלמידיו היה כה רב עד כי לא היה ממש מקום לשבת. שעת לימודי היתה משמונה עד תשע בבוקר, ופעמים רבות הייתי צריך להכות למקום ישיבה.

גם הרעש היה שם תמיד גדול מאוד. אחד צעק: „ר׳ חיים־אהרן, תן לי להעתיק!" השני: „ר׳ חיים־אהרן, תן לי אות חדשה!" השלישי: „ר׳ חיים־אהרן, כתוב לי ׳בעזרת השם!׳".

והוא השביע את רצונו של כל אחד; לא גילה כל קוצר־רוח או עצבנות, חילק דפי נייר בהם נרשם באותיות גדולות אלף־בית לילדים על מנת שיכתבו עליו בדיו, לשני נתן אותיות לפיהן יוכל לכתוב, ובשביל השלישי שירטט „בעזרת השם" יפה להפליא.

היה לחיים אהרן כתב־יד יפה; וכאשר היה צריך לכתוב „בעזרת השם", סלסל והוביל את העט על גבי הנייר שניות אחדות; ומתחת ידו יצא משהו כקצה זנבו היפה של הטווס, לפעמים דמות של צפור או ברבור.

.4

הייתי בן עשר בערך כאשר התחלתי ללמוד אצל ארציק בערל פראדקעס.

שלחו אותי אליו לחדר, משום שנהג להתפלל בבית־הכנסת של הקברנים, שם למד גם אחרי כל תפילה דף גמרא, ואבי התפלל שם מוסף בימים הנוראים.

הוא היה אדוק והתעניין יותר בכך שנתפלל, משנלמד, או יותר נכון: הוא היה מכה אותנו יותר על אי רצוננו להתפלל מאשר על אי רצוננו ללמוד; בקצות אצבעותיו הגרמיות היה דוחף אותי תחת בית־שחיי וצועק: „אתה! אתה! התפלל מנחה!" כשהיה מתפלל, או מברך, היה חוזר על המלים פעמים אחדות, וכאשר שמעתי בפעם הראשונה כיצד הוא אומר את הברכה „אשר יצר את האדם" וחוזר על כל מלה פעמים אחדות, ונוסף לזה בניגון מוזר, נאלצתי לפרוץ בצחוק, ואז הרביץ בי יפה.

פעם שנייה שבר את עצמותי על שהחלקתי בגנה של מלכה די בולעכעס, בלילה, בדרכי הביתה. הלשין עלי נער אחר מהחדר, שמואל זעלקע, שהיה גדול ממני ב־4—5 שנים והוא עצמו שידל אותי להחליק.

התקוממתי אז וסרבתי ללכת לאותו חדר.

רבי הבא היה חתנו של משה המנקר.

הרגשתי אחרת בחדר הזה. הרבי התייחס אלינו פעמים רבות כאל שווים לו. לעתים קרובות מאוד היה מספר לנו מעשיות מן המדרש ואגדתות, או חד חידות, ובירחי הקיץ ביום פנוי הלך לרחוץ אתנו.

אני יכול לומר בבטחון, כי את התועלת הרבה ביותר הפקתי אצלו.

רבי האחרון ר' יעקעל למד אתנו כתובות. כאשר התחלנו בפרק ה„אשה שנתארמלה", הסביר לנו, כדי שנדע כיצד לקרוא את ה„תוספות", מה פירושה של „קטלנית", ועשה זאת בשפה שהתאימה יותר לאבות לילדים מאשר לנערים בני שלוש־עשרה... ואכן הוצאתי בשעה שהוא דיבר אלינו על כך, במקום להאזין לדבריו, בקבוק קטן עם כספית, שקניתי אותו יום כדי לצפות בכסף מטבעות נחושת. תוך כדי משחק נשפכה הכספית תחת השולחן, ואני נזדחלתי למטה כדי לרדוף אחרי הכדוריות...

שאר הזמן, עד צאתי לווארשה, למדתי אצל משה־שמריה (שמערע) ליכטמאן.

(קיידאן, ניו־יורק 1930)

ישראל ליבנזון

החקלאות, התעשיה והמסחר בקיידאן

כבר במאה ה־15 היו בקיידאן יהודים. את הסוחרים משכה העיר קיידאן בעיקר הודות ליריד השנתי הגדול שלה. מספר היהודים גדל משנה לשנה. כשהקהילה היהודית מתחילה להתארגן. אולם בשנת 1595 פורסם פתאום הצו של הנסיך הגדול אלכסנדר, שכל יהודי ליטא חייבים לעזוב את המדינה ולהשאיר את כל רכושם. בשנת 1603 הוציא אלכסנדר צו חדש, שהיהודים רשאים לחזור ולקבל חזרה את רכושם.

בשנת 1590 קיבלה קיידאן זכויות מגדבורג (אוטונומיה ושלטון עצמי) והמסחר בעיר החל לשגשג, לא במידה קטנה הודות ליהודים. הירידים התקיימו כבר 3 פעמים בשנה.

הנסיך ראדזיוויל (במאה ה־17) היה מעוניין להגדיל את מספר היהודים בקיידאן על מנת לפתח את הסחר בעיר והעניק ליהודים את כל הזכויות האזרחיות וחירות דתית מלאה.

קיימת סברה כי לקיידאן באו יהודים ממגורשי סקוטלנד, ביניהם אורגים רבים, שפיתחו בקיידאן את מלאכת האריגה. בראשית המאה ה־19 התרכזה תעשיית האריגה בקיידאן אך ורק בידיים יהודיות. הנסיך ראדזיוויל הקציב ליהודים רובע מיוחד בעיר, שם יכלו לפתח מלאכות שונות. המומחים היהודיים במקצועות שונים שימשו מקור גאווה לראדזיוויל.

בשנת 1650 נוסד בקיידאן בית־דפוס, וכמה שנים לפני זה — בית־חרושת לנייר. בבית־הדפוס הודפס בין השאר ספר תהילים הראשון בשפה הליטאית. במקורות שאני מצטט לא צויין, אם ליהודים היה חלק בהקמת המפעלים הנ״ל.

במחצית המאה ה־17 תפסו כבר היהודים את העמדה החשובה ביותר בכלכלת העיר. הם עסקו בעיקר בסחר יינות, בייצוא וייבוא, בעבודות אדמה, במלאכות שונות וכן במתן הלוואות. למשק הדבש בקיידאן, שפותח על ידי היהודים, יצא שם בכל ליטא ופולין.

בעלי־המלאכה היהודיים היו מאורגנים ב„צכים" שונים בדומה ל„צכים" הלא־יהודיים. היהודים היו רשאים לגבות את חובותיהם מנוצרים על ידי מכירת בתיהם של בעלי־החובות, אם המטלטלים שלהם לא הספיקו לפרעון החובות.

ב1646 הקים ראדזיוויל את טחנת הרוח הראשונה והחכיר אותה ליהודים. ב־1652 פירסם ראדזיוויל צו, לפיו צריכים הקצבים, השוחטים וסוחרי הבהמות למאכל היהודים להתארגן ב„צך".

בשנת 1659 נבנה הגשר הראשון על הנהר נייוויאז׳ה, והגביה של מסי המעבר על הגשר נמסרה בחכירה ליהודי.

בוגוסלאוו ראדזיוויל, ששהה רוב זמנו מחוץ לקיידאן, החכיר את כל ההכנסות של

קיידאן ליהודים. ב־1665 החכיר בוגוסלאוו ראדזיוויל את הארמון, את החצר וכן חלק ניכר של ההכנסות ליהודי בשם וולף איסאקוביץ׳.

על המצב הכלכלי השפיר של יהודי קיידאן בתחילת המאה ה־18 מלמדת העובדה, שלפי המס לגולגולת תפסה קיידאן את המקום השלישי בין הקהילות החשובות ביותר של ליטא ועלתה בהרבה על וילנה ומינסק.

בשנת 1804 פירסם הצאר הרוסי אלכסנדר הראשון צו לגרש את היהודים מן הכפרים. לקיידאן באו אז הרבה יהודים מהכפרים, שהיו חסרי תעסוקה. כתוצאה מגירוש זה התרבה מספר בעלי בתי־מרזח וחנוונים, וכן התחילו הכפריים לשעבר לעסוק בגידול ירקות ופירות באדמות חכורות ולמכור אותם בכל הסביבה.

ב־1868 הציבו הרוסים בעיר שתי סוללות ארטילריה, שהיו מקור ההכנסה לחנוונים ובעלי־מלאכה. תרמה להתפתחותה הכללית של העיר גם מסילת הברזל שנסללה.

עם הנהגת מונופול היי״ש הממשלתי ב־1897 נסגרו בקיידאן בתי־המרזח, שהיו כולם, פרט לאחד, בידי היהודים, ובעליהם נשארו ללא פרנסה.

בתקופה בין 1900 ועד הגירוש בשנת 1915 ועם תום מלחמת העולם הראשונה, כשחזרו המגורשים לעירם, עסקו היהודים בקיידאן בענפים הכלכליים הבאים להלן. לא ניתן לערוך קו מפריד בין התקופות לפני המלחמה ולאחריה, כי רוב האנשים חזרו אחרי המלחמה לעיסוקם הקודם.

חקלאות

קיידאן היתה ידועה בסביבה ובליטא כולה במלפפוניה. בגידול מלפפונים וירקות אחרים על שטחים נרחבים בקיידאן גופא ובעיירות הסמוכות עסקו המשפחות לנדסברג, אבן, קגן ואחרות.

ב־1931 פירסם ד״ר ש. ספיר, מנהלו דאז של הבנק העממי, מחקר על החקלאות בקיידאן (המחקר פורסם ב„אידישע שטימע״ בקובנה).

לפי נתוני המחבר עסקו בגידול מלפפונים וירקות אחרים כ־70 משפחות, מהן עסקו 21 משפחות אך ורק בחקלאות, בשביל 23 משפחות היתה החקלאות עיקר התעסקותן ול־24 המשפחות הנותרות היתה זו תעסוקה צדדית בלבד.

השטח של גידולי המלפפונים והירקות היה שונה משנה לשנה. ב־1929 הוא תפס 83 הקטרים (הקטר — כעשרה דונמים), ב־1930 — 105 הקטרים וב־1931 — 160 הקטרים. יש לציין שהשטח של גידולי מלפפונים וירקות אחרים בליטא כולה (פרט לקובנה) תפס 500—600 הקטרים בלבד. יוצא, איפוא, שהשטח של מגדלי קיידאן היווה כ־25% מהשטח הכולל בליטא שנוצל לגידול ירקות. 92% בערך של השטחים היו מיועדים למלפפונים, והיתר לעגבניות וירקות אחרים. אחוז קטן בלבד של האדמות, ששימשו לגידול המלפפונים והירקות האחרים, היה בבעלות הפרטית של המגדלים. את רוב האדמות היו המגדלים חוכרים מבעלי האחוזות או מהאיכרים שבסביבה.

מלפפוני קיידאן היו נמכרים בשוקי הערים הגדולות של ליטא: ממל, שאוול, טלז, יאנישוק, ראקישוק, קרטינגן ואחרות. לפני מלחמת העולם הראשונה היו שולחים את המלפפונים גם לריגה ולליבאו שבלטביה. היחידה למכירה היה „שוק" — 60 יחידות.

עונת המלפפונים נמשכה 4—5 חדשים בלבד. בעונה היו המגדלים מעסיקים כ־700 פועלים־פועלות לאסיף המלפפונים ועגלונים להובלתם לשווקים.

מסחר

סיטונאים גדולים באופן יחסי היו בקיידאן בענפים הבאים:

א/ מיצרכי מזון או סחורות קולוניאליות, כפי שקראו אז את הענף הזה. סוכר, מלח ודגים מלוחים היו מיובאים במשלוחים של כמה קרונות רכבת מאוקראינה (סוכר ומלח), מאנגליה ונורווגיה הביאו דגים מלוחים. הצרכנים העיקריים של סחורות אלה היו הכפריים וארגוני הקואופרטיבים שלהם. יש לציין שעסק זה של סחורות קולוניאליות התנהל על ידי סוחרי קיידאן בהיקף גדול, ולעתים היה כדאי לסיטונאים בערים פוניווז', ראסיין ויאנובה ואפילו שאוול לקנות את הסחורות מסיטונאי קיידאן במקום לייבאן במישרין ממקור ראשון.

עם משלוח אחד של סוכר מקיידאן לסוחרים בראסיין בימי מלחמת העולם הראשונה קשור מקרה, שהיה יכול להסתיים בצורה טראגית מאוד. כמה ימים לפני הגירוש (1915) תפסו הגרמנים את העגלות שהובילו סוכר לראסיין. הרוסים האשימו אז את בעלי המיטען (יוסף וולפרט ושות') שהם שולחים מזון לגרמנים. וולפרט והמשפחה מיהרו אז לעזוב את העיר עוד לפני הגירוש, כי איימו עליו שיתלו אותו בתור בוגד.

בתי־העסק העיקריים בענף מיצרכי המזון היו: יוסף וולפרט ושות': עסק זה נוסד בסוף המאה הקודמת על ידי ר' לייזר וולפרט (איש משכיל ומעריץ של הרצל) ובנו יוסף. זלמן פרנק היה שותף לעסק זה. פיינגולד, שנוסף על עסק הטקסטילים שלו היה סיטונאי גדול של סוכר. סיטונאים גדולים אחרים בענף זה היו: יעקב וולפרט ויוסף בלומזון.

ב/ מוצרי נפט: כ־15 יהודים היו שותפים במאגר גדול של מוצרי נפט — קרוסין, מאזוט, בנזין וכו' שהיה קיים בתחנת־הרכבת של קיידאן. במאגר אפשר היה לאחסן כ־20 קרונות (ציסטרנות) של נפט שהובא מרוסיה. ממאגר זה סופקו מוצרי הנפט לכל הסביבה ולעיירות הסמוכות.

ג/ סידקית (גלנטריה): בענף זה היו ידועים הסיטונאים: אופניצקי־וולפרט ויוסף ליכטנשטיין.

ד/ טקסטילים: אחים גינזבורג וציפה גרינהאוז.

סוחרי תבואות

באדמות קיידאן גדלו בהצלחה חטים, שיפון ושיבולת־שועל. הסחר בתבואות היה כמעט כולו בידיים יהודיות. בשנים 1932—1940 ריכז את הייצוא של תבואות, בעיקר של גרעיני תלתן מאיזור קיידאן, דוב טוקר. גרעיני התלתן היו סחורה מאוד מבוקשת בארצות רבות. הסוחרים האחרים בענף התבואות היו: מיכאל ואבא פרידלנד, זנג, צדוק שלאפוברסקי.

יצוא עופות

גם הייצוא של עופות — תרנגולות, תרנגולי־הודו ובעיקר אווזים לגרמניה לחג המולד, היה מרוכז בידיים יהודיות.

יצוא עורות בלתי־מעובדים ומכרטוטים

זונדל גינזבורג היה יצואן גדול של הסחורות הנ״ל.

יצוא של תפוחי־עץ

גם בענף זה של יצוא עסקו יהודי קיידאן.

התעשיה בקיידאן

לפני מלחמת העולם הראשונה ובתקופה שבין שתי המלחמות היו בקיידאן בתי־חרושת ובתי־מלאכה לא מעטים. החשובים מהם היו:

עיבוד עורות

האחים משה זאב ואליהו דב קגן, בית־חרושת לעיבוד עורות ולמוצרי עור. העסיקו כמאה פועלים. התוצרת היתה נמכרת לרוסיה.

בנימין בבילסקי, בית־מלאכה לעיבוד עורות (בורסקי). העסיק כ־20 פועלים.

מילר (גרמני), בורסקי. העסיק כ־20 פועלים.

עיבוד פרוות

האחים וויניק, בית־חרושת „ווילקס״.

טחנות־קמח

האחים שלאפוברסקי, טחנת־קמח מופעלת בקיטור. יותר מאוחר עבר המפעל לאחים גל.

גולדין, טחנת־קמח מופעלת על ידי מפל־מים, בדמי חכירה מהרוזן טוטלבן במשך כל השנים עד השואה.

יצחק סטונג את מילר, ואחרי כן שסיאנסקי. טחנת־קמח בווילייז — אחוזה של הרוזן טוטלבן.

רדזוויצ׳יוס (ליטאי), טחנת־קמח וחשמל, מופעלת בדיזלים.

התפרסם המשפט נגד רדזוויצ׳יוס, שהואשם בהצתת טחנת־הקמח בווילייז מטעמי התחרות. הוא נדון לכמה שנות מאסר.

מנסרות

האחים גל, חיתוך בולי־עץ לקרשים וכו׳.

בתי־דפוס

מובשוביץ׳ את קגן.

יצרני יין

ישראלוב, יצור יין מתפוחי־עץ ופירות אחרים.

ממתקים

זלמן ליפשיץ, מלניק, לוין.

מאפיות

טובר ואחרים.

נפחות וייצור מרכבות

שלאפוברסקי.

לבנים שרופות

בנימין בבילסקי, בית־חרושת ללבנים שרופות.

מלפפונים וכרוב כבושים

בייצור זה מגידולי הירקות שבקיידאן עסקו סמילג, צדוק שלאפוברסקי ואחרים.

מצות

פעל בקיידאן בית־חרושת מיכאני לייצוא.

בתי־מלאכה שונים

פעלו בקיידאן גם בתי־מלאכה לנגרות, לריפוד והיטים, רצענים וכו׳.

בנקים

הבנק העממי (פאלקס באנק):

הבנק העממי הוקם בקיידאן אחרי מלחמת העולם הראשונה — בשנת 1921 בערך — על ידי התאחדות הבנקים העממיים של ליטא.

בשנים 1928—1934 שימש ד״ר ש. ספיר מנהלו של הבנק. לפי זכרונו היו לבנק כ־500 חברים. הבנק שימש מקור מימון חשוב בעיקר ל„עמך״ — למגדלי המלפפונים, לבעלי־מלאכה ולבעלי עסק זעירים. לא נשארו פרטים על מאזני הבנק ועל היקף פעולותיו בכלל.

בשנים 1926—1927 בערך נוסד על ידי קבוצה של אנשי עסק עם זונדל גורביץ בראש בנק לעזרה הדדית. לקבוצה זו השתייכו בעיקר ציונים פעילים. פרטים על פעולות הבנק לא נשתמרו אצל אנשי קיידאן בארץ.

חיים לנדסברג

מכבי־אש מתנדבים בקיידאן

גדוד מכבי־האש המתנדבים היה אחד המוסדות הפופולאריים ביותר בעיר. בראש מכבי־האש עמד החל מאמצע שנות השלושים צדוק שלאפוברסקי, ועוזריו הראשיים היו: ט. יפה — שליש ושמואל לנדסברג — קצין ראשי. שלושתם יחד היוו את המפקדה. אנשי הגדוד התחלקו למחלקות, כשבראש כל מחלקה עומד קצין־משנה.

ואלה היו הקצינים: 1. אחראי למשק וסגן, 2. אחראי למכונות וסגן, 3. אחראי לחביות המים וסגן, 4. אחראי לסולמות וסגן, 5. אחראי למכשירי־עזר וסגן, 6. אחראי לתרגילי־סדר, 7. רב־סמל.

הגדוד מנה כ־50—60 מתנדבים בזמנים כתיקנם, אך בזמן הצורך היו מגייסים מבין האזרחים תוספת של כוח־אדם לעבודות הלא־מקצועיות.

היה עובד קבוע אחד שגר במקום, והוא היה מטפל בזוג הסוסים הקבועים, בשמירה על הטלפון, בסדר ובנקיון בתוך התחנה, באחזקת כל כלי הכבאות במצב תקין. כאשר היה צורך בתיקונים, היה מודיע על כך לאחראי למשק והלה היה דואג לכך.

על יד המפקדה היה קיים ועד ציבורי שעזר בגיוס כספים. ומניין באו הכספים? העיריה החזיקה את העובד הקבוע, בעלי־הבתים שילמו מס־חודשי קבוע. העיריה מסרה למכבי־האש את הגביה בעד חניה בשווקים, ועודף הכספים של אחזקת השוק שימש תקציב למכבי־האש, אלא שכתמורה לכך היו מכבי־האש צריכים להחזיק במצב נקי את השווקים.

את העבודה הזאת היו מוסרים לקבלן והלה היה מוציא לפועל את עבודות הנקיון תמורת תשלום, והיה עוד נשאר רווח יפה. את עבודת הגביה היו מוציאים לפועל העובדים שעבדו בנקיון, אבל הם לא הספיקו, והיתר נעשה על ידי הכבאים תמורת תשלום.

איך גבו את הכסף מבעלי־הבתים? ברור שלא היה קל לקבל את הכסף. חלק גדול מבעלי־הבתים לא רצו לשלם, חלק אחר רצה אבל לא היה באפשרותו לשלם, ורק שיעור לא גדול מבעלי־הבתים שילם ברצון. היתה איפוא שיטה מקורית ביותר. על בתי התושבים שהיתה להם אפשרות לשלם ולא רצו היו עורכים תמרון. מובן שתמרון אפשר לערוך חלק ויפה, אבל אפשר גם לעשותו לא כל כך חלק. היו מכניסים קצת מים לדירה, היו שוברים קצת את הגג, היו מנפצים כמה שמשות ועוד, וזה היה עוזר. די היה להפיץ שמועה, כי בשבוע הבא יערכו תמרון על כמה בתים שלא שילמו את מסיהם, והכסף החל זורם כמים. בעלי־הבתים השתכנעו שכדאי לשלם, כי דבר זה עולה יותר בזול.

כל זה התחיל בשנת 1930. עד אז היה המצב קשה והציוד היה מיושן מאוד. כאשר נשתפר המצב הכספי החלו לקנות ציוד חדש, אבל קשה היה לעבור לציוד מודרני. נרכשה

אז מכונה משוכללת גדולה, שצריך היה להפעיל אותה בידיים. שמונה אנשים היו חייבים להפעיל את משאבות המכונה ולעמול קשות כדי שיהיה לחץ מים חזק.

בשנת 1930 בערך החלו להסתנן ידיעות, שהפאשיסטים רוצים להעלות באש רובע שלם, את רחוב סמילגה, וזאת משום שלא מצא חן בעיניהם שהרובע הזה בנוי כולו בתים קטנים וצפופים זה ליד זה המכערים את נוף העיר. מכבי־האש הבינו אז, כי אם אמנם תהיה הצתה, לא יוכלו להשתלט על האש בעזרת הציוד הפרימיטיבי והחליטו לקנות מנוע.

מיד אחרי שהגיע המנוע פרצה דליקה והכבאים הצליחו לכבותה מהר ובלי עמל רב.

מקורות מים היו במידה מספקת — הניוויאז'ה מצד אחד והסמילגה מצד שני. את המנוע העמידו על יד הנהר, מוקד האש היה כ־500 מטרים מן הנהר, והמנוע העביר את המים במהירות, כי היו די צינורות מהנהר עד הדליקה. משנוכחו לדעת, כי טוב דבר, רכשו מיד עוד מכונה אחת.

איך היו מעבירים את כל כלי הכיבוי למקום הדליקה? בהישמע צפירת האזעקה היה יוצא הראשון הכבאי הקבוע עם מכונה ומחובר אליה מיכל מים. העגלונים היו מתירים את הסוסים באמצע הרחוב, משאירים את העגלות ובאים ברכיבה למכבי־האש. כך נהגו גם הכבאים שהיו בבית או כאשר השריפה פרצה באמצע הלילה. כן היו מגיעים מיד כל אלה שגרו בקירבת מקום. האחראים היו מכינים את הכלים, כגון חביות מים, מכונות כבוי, העגלות עם הסולמות וכלי הפריצה למיניהם — כל זה היה נמשך 5—15 דקות עד שהגיעו למקום הדליקה.

המסירות וחירוף הנפש של הכבאים היו מעל ומעבר לאפשרי. אף אחד לא עשה חשבונות שייפצע או ייכווה וכל העבודה נעשתה בהתנדבות.

יש לציין שמכבי־האש בקיידאן היו כמעט כולם יהודים, כמובן שגם במקרה של שריפה אצל גויים עשו היהודים את מלאכת הכיבוי נאמנה.

תמורת כל העבודה הקשה בתמרונים ובכיבוי דליקות — מה קיבלו הכבאים? פעם בשנה היה מתקיים נשף הכבאים. השתיה והאכילה היו כיד המלך, וכל כבאי יכול היה להזמין את אשתו או את חברתו לנשף הזה. אחרי הסעודה התקיים נשף ריקודים עד אור הבוקר. הכבאים היו מקבלים גם רשות כניסה חינם לבית הקולנוע, לנשפים, להצגות תיאטרון, אך כל זה, כמובן רק בתפקיד ולפי תור.

שריפה בשנת 1914

בשנת 1914 פרצה דליקה גדולה בקיידאן, שאחזה את מחצית העיירה, הייתי אז ילד קטן והדבר נשאר חרוט בזכרוני. לכיבוי דליקה זו באו לעזרה מעיירות סמוכות. הגיעו ברכבת וגם בעגלות, והיתה מהומה רבה. כמעט כל בני העיירה ישבו כבר עם חבילותיהם מוכנים לנטוש את הבתים. גם בביתנו ארזו הכל, היות והיינו מרוחקים כ־200 מטרים מהאש.

זכרונות

פסח חיטין

פליטי ליטא במקומות גירושם

א.

עברו למעלה מחמישים שנה מהמאורע אותו אני רוצה להעלות על הכתב, מאורע העומד נגד עיני חי וברור כאילו קרה אתמול.

הזמן — התחלת מאי 1915 — תשעה חדשים אחרי התחלת מלחמת־העולם הראשונה. הצבא הרוסי נחל תבוסות רציניות, ואין פלא בדבר, ראשית: בו בזמן שהגרמנים התכוננו במרץ לקראת המלחמה, היו הרוסים עסוקים כמה שנים במשפט ביילים ובחקיקת כל מיני חוקים להצר את חיי היהודים; שנית: הבגידה המחפירה במדינה החל מהמלכה הרוסית, שהיתה ממוצא גרמני, הנזיר המושחת ראספוטין, שר החצר שטיורמר, גנראל רננקאמפף וגמור בפקידות הרוסית הגבוהה שחתרו תחת השלטון האזרחי והצבאי. מובן שהיה הכרח למצוא את השעיר לעזאזל, וקל ביותר היה לממשלה הריאקציונית הרוסית להאשים את היהודים בכל האסונות שפקדו את הצבא הרוסי. אגב באותו זמן ביימה הממשלה משפט צבאי נגד סוחרים יהודים חפים מפשע (שמו של אחד הסוחרים נדמה לי היה פלדברג) שסחרו עם הגרמנים מלפני המלהמה, ובית הדין האשים אותם בריגול ודן את הסוחרים למיתה.

יהדות פלך קובנה, שגבל עם גרמניה, היתה שרויה באותו זמן במצב פוליטי וכלכלי חמור: המסחר שותק כמעט לגמרי והיציאה מהערים והעיירות הקטנות היתה בחזקת סכנה. התחילה אז האופנסיבה הגדולה של הצבא הגרמני. גרנו אז בעיירה ק י י ד נ י, 50 ק"מ מקובנה. הצבא הרוסי היה נכנס ויוצא מעיירתנו. למזלנו התנהגו החיילים במתינות כלפי האוכלוסייה היהודית. בביתנו, למשל, התאכסנו כמה שבועות 5 קוזקים והיחסים בינינו היו טובים. לא שמענו על אינצידנטים בין הצבא והתושבים היהודים. לא אגיד שבכל מקום היחסים היו כה אידיאליים. שמענו שבאי־אלה מקומות בסביבה היו מקרים די קשים כלפי היהודים. ככה התנהלו החיים כאילו היינו במצור.

והנה בשלישי במאי 1915, ביום ראשון בשבוע, יומיים לפני חג השבועות, אחרי הצהריים הודבקו מודעות ברחובות עיירתנו (בת 3000 נפשות) בשם המצביא הראשי של הצבא הרוסי ניקולאי ניקולייאביץ' (דודו של המלך) וגנראל יאנושקביץ' ממוצא פולני, לפיהן כל יהודי פלך קובנה מגורשים מעבר לגבול הפלך במשך 48 שעות בגלל אי־נאמנותם כלפי המדינה.

קשה לתאר את המצב שלתוכו נקלענו. האנשים היו מהוממים. לא ידעו לאן לנסוע. צצו שמועות שהממשלה תעמיד לרשות המגורשים רכבות בקו ליבאווא־רומני. קו־הרכבת עבר 2 ק״מ מעיירתנו. היהודים התחילו לארוז את המטלטלין. היו כאלה שהחליטו לנסוע בעגלות, לשם כך התרוצצו אצל האיכרים שבסביבה לשכור עגלות ולהעביר בהן את הרכוש שניתן לקחת. אגב, מותר היה להוציא רכוש זה בלי שום הגבלה. בינתיים התחילו להגיע אלינו יהודים מהעיירות הסמוכות והמצב נעשה קשה יותר. כל אחד חשב בלבו: „ככה נראה אנחנו בעוד יום״.

ביום השני בשבוע — ברביעי במאי — התחילה כבר הנדידה מעיירתנו. אנשים נפרדו כמעט בלי מלים, קשה היה הדיבור, ובליבם חשבו: מי יודע אם נתראה עוד?

הורי ז״ל החליטו לנסוע ברכבת. בלילה האחרון ישנו על החבילות בגלל רעם התותחים שהרעיד את קירות הבית.

כשהאיר השחר העמסנו את המטלטלין על העגלה ויצאנו לדרך — לתחנת הרכבת. מדי פעם הפנינו ראשינו אחורה להסתכל על עיירתנו שממנה מגרשים אותנו. העיירה היתה כמעט ריקה.

כשהגענו לתחנה היתה השעה חמש. יום קיץ ארוך זה מחמש בבוקר עד שמונה בערב נחרת עמוק בזכרוני. בתחנה כבר מצאנו כמה עשרות משפחות שחיכו לרכבת. לעתים קרובות היתה מגיעה רכבת עם חיילים והיתה ממשיכה את דרכה בכיוון לשאבלי. מנהל התחנה היה מבטיח מדי פעם שעוד מעט ויסדר לנו רכבת, אבל אלו היו רק הבטחות שוא. בינתיים התאספו כבר על כיכר התחנה כמה מאות יהודים. הזמן נמשך לאט לאט. מצבנו היה עלוב למדי. הצטופפנו וחיכינו. פתאום הופיעה כרכרה, ירד ממנה איש צבא בדרגת פולקובניק — רופא צבאי יהודי. הוא ניגש אלינו ושאל למה אנו יושבים פה? סיפרנו לו שמגרשים אותנו. מדוע? הוא שאל. ענינו לו מפני שאנו יהודים. הרופא נד בראשו והפליט בזעם: „אני מפקיר את ראשי עבורם והם מגרשים את אחי״. דמעות נראו בעיניו ובעיני היהודים מסביב.

ככה נמשך הזמן עד שבע וחצי בערב. היינו מיואשים. ידענו שמותר לנו לשהות כאן לא יותר משעה אחת, ואם לא יתנו לנו רכבת, היתה סכנה שישלחו אותנו בכוח ברגל מעבר לגבול פלך קובנה.

אי־לזאת אירגנו משלחת למנהל התחנה שתיארה לפניו את מצבנו הקשה. ביקשנו בכל לשון של בקשה שיסדר לנו רכבת. הפעם הבטיח וגם קיים. כשבאה הרכבת הראשונה הורידו ממנה את החיילים והתירו לנו לעלות עליה. היו בינינו זקנים וילדים קטנים. התחלנו לזרוק בחפזון את החבילות אל קרונות הרכבת.

כשעלינו לקרונות שקעה כבר השמש. סוף־סוף זזה הרכבת. נזכרנו שחג השבועות הערב והתחלנו להתפלל מעריב בקול רווי דמעות ואנחות. נזכרנו בחג השבועות בזמנים כתיקונם. חג אמנם קצר, אבל נעים מאד, מזג אויר קיצי עם ירק לרוב. מועקה השתררה בלב לקראת הבאות, לקראת הבלתי־נודע. מישהו הוציא בקבוק יין, קידשו עליו בלי הניגון

המסורתי, שהיה מתרונן תמיד מתוך בתי־יהודים בכל אתר ואתר. לא אחד הזיל דמעות בחשאי.

אחרי יום ארוך של ציפיה מתוחה התחילו האנשים לנמנם מרוב עייפות. התעוררנו עם השכמת הבוקר כשהרכבת נעצרה בוילנה. וילנה היהודית קיבלה את פנינו בחמימות. יהודי וילנה, כשנודע להם על הגזירה הרעה, התארגנו בעוד מועד לקבל את הפליטים. הם הביאו אוכל חם, שתייה, סיגריות, וגם ממתקים לילדים לא שכחו להביא. קבלת־פנים זו הפיגה את מצב רוחנו הקשה. התאוששנו במקצת. הרגשנו את הלב היהודי הדואב לכלל ישראל הנמצא בצרה. היו מבינינו שרצו לרדת לוילנה, אבל מטעם הרשות לא הירשו לנו. וילנה היתה מלאה פליטים עד אפס מקום. המשכנו לנסוע הלאה. למחרת, ביום השני של החג, הגענו למינסק. ושוב — נזדעקו יהודי מינסק ובאו בהמוניהם לפגוש את הפליטים, הביאו אוכל וכו׳ ועודדו אותנו.

הרכבת שלנו מנתה כ־30 קרונות משא מלאים גברים, נשים וטף. ב־8 למאי (יום ששי בשבוע) הגענו להומל. הרכבת נעצרה בנתיב צדדי בין רכבות משא, רחוק מהתחנה. זכורני שירדנו להביא מים. במרחק גדול למדי מצאנו דוד מים חמים, מלאנו את הדלי ומהרנו לקרון. בדרך פגש אותנו אחד מעובדי התחנה, תפש את הדלי, שפך את המים ועוד גער בנו. נזכרנו שבעיר הזאת התחוללו פרעות בשנת 1905...

מהומל המשכנו עד באחמאץ׳. כאן התברר שלפי התוכנית (ספק גדול הוא אם בכלל היתה תוכנית) היינו צריכים לעבור בהומל למסילה אחרת. ובכן הגענו לבאחמאץ׳ ביום שבת. נצבט הלב בזכרנו את יום השבת בבית בעיירתנו. הגיעו כמה יהודים מבוהלים מהסביבה עם האוכל; הם לא יכלו להבין את מצבנו, נדו בראשם, קצרה ידם מלהושיע.

לבסוף חזרנו שוב להומל ומשמה הגענו כעבור כמה שעות לתחנה אוניצ׳ה. על יד התחנה נמצאה עיירה קטנה באותו שם. היינו כבר עייפים מהדרך, אבל המסירות והדאגה של יהודי העיירה הקטנה הזאת רוממו את רוחנו. הם עזרו לנו להוציא את מטלטלינו ולהעבירם למקום ריכוז, כיוון שמכאן היינו כבר צריכים לנסוע ברכבת אחרת. כשאני נזכר לפעמים אחרי עשרות בשנים איך יהודי אוניצ׳ה, שמספר יהודיה היה אולי החלק השלישי ממספר הפליטים, חילקו אותנו ביניהם ודאגו לכל צרכינו — אין מלים בפי להודות להם. משפחתי אוכסנה בבית הרב מארגולין. הרב עצמו לא היה במקום. הוא נסע לפני המלחמה לארצות־הברית לכהן שמה בתור רב, נשאר שמה עקב המלחמה ולא יכול היה לחזור לביתו. נהנינו מאד מהכנסת־האורחים הלבבית שלהם. רק פעם אחת בחיים נזדמן לי מאז לפגוש במקרה יהודי מאוניצ׳ה, התרגשותי היתה גדולה — כאילו פגשתי באח. באוניצ׳ה שהינו 3 ימים. משמה הסיעו אותנו ברכבת צרה לסטארודוב, פלך צ׳ירניגוב. כאן היה המקום המיועד בשבילנו בזמן המלחמה.

בסטארודוב התארגן כבר ועד מקומי לפליטי־המלחמה היהודים שבא במגע הדוק עם הועד המרכזי של יעקאפא בפטרוגרד והוועד האיזורי בקיוב, עם אורט, אפע, אזע וכו׳. הממשלה הרוסית הושיטה גם היא עזרה לפליטים, נדמה לי 15 קופקות ליום. אבל את רוב הכספים והעבודה הממשית נתנו ההסתדרויות והאירגונים היהודיים ברוסיה. ראויה יהדות

רוסיה ששמה יחרות בלב כל יהודי על העזרה הנדיבה והדאגה הלבבית לפליטי־המלחמה היהודים. בזמן הראשון גרנו בסטארודוב בבתי־כנסת. יהודי־המקום עשו רבות כדי להקל עלינו, שכרו דירות, דאגו לעבודה, סידרו את הילדים ב„חדרים" ובבתי־ספר.

שהינו בסטארודוב 3 וחצי חדשים. נכנסנו שוב למסלול החיים התקינים. זכורה לי משפחה עניפה מאד בשם לוקשין שפעלה רבות לטובת הפליטים ביחד עם יתר עסקני העיר. היחסים בין יהודי המקום ובין הפליטים היו לבביים מאד.

ב.

אבל כוס הנדודים טרם תמה. שבוע לפני ראש־השנה תרע"ו (1915) הודיעו לפליטים שישלחו אותנו הלאה, לתוככי רוסיה הגדולה. ושוב לקחנו את מקל־הנדודים ביד, ארזנו את המטלטלין והתכוננו לזוז. הסיעו אותנו בחזרה לאוניצ'ה ערב ראש השנה, וכמו בערב חג השבועות אותה שנה כך גם עכשיו העמיסו אותנו עם חבילותינו בקרונות משא והסיעו אותנו בכיוון מוסקבה. את ימי ראש השנה בלינו ביערות בריאנסק. כבר היינו מחוץ לתחום־המושב ורחוקים מישובי יהודים. הרכבת שרכה את דרכה בעצלתיים 4—3 תחנות ביום. בדרך השיגה אותנו רכבת עם טירוני־הצבא שהתעללו בנו. פעם גם זרקו חתיכות עץ בוערות לתוך קרונותינו.

הגענו למוסקבה יומיים לפני יום הכיפורים. במוסקבה שהינו יום אחד. למחרת הגענו ל„וורוביובי־גורי". כאן שינו את הכיוון שלנו: במקום ניז'ני־נובגורוד כיוונו אותנו לצאריצין, פלך סאראטוב.

ראוי לציין את נדיבות לבו של האדם הרוסי הפשוט; האדם העמל. ישבנו בקרונות כמה שעות מוכנים לנסוע, כשעה לפני שקיעת החמה ערב יום הכיפורים. אחותי — עם עוד בחור־פליט החליטו לגשת לקנות משהו ל„סעודה המפסקת" כביכול. הם חיפשו והשתהו קצת. בינתיים הגיע מנהל הקטר ונודע לנו שבעוד כמה דקות אנחו זזים. בהלה קמה בקרון שלנו — הרביעי מהקטר, אמא ז"ל התחילה לבכות מרה. את הבכי שמע נהג הקטר. הוא ניגש ושאל במה העניין? ענינו לו שאחותי יצאה עם בחור אחד לקנות משהו לאכול. וזוכר אני את דברי הנהג: „הרגעו, אני מעכב את הרכבת ל־10 דקות". במשך הזמן הזה הם חזרו. אסירי־תודה היינו לנהג הקטר האדיב הזה. כנראה חסרו לו עשר דקות אלה, שכן הסיע את הרכבת במהירות רבה עם עצירות קצרות בתחנות.

בדיוק עם שקיעת החמה, בשעה שכל עם ישראל מתאסף בבתי־כנסיות לתפילה רבת השגב „כל נדרי", זזה הרכבת. קשה לתאר את מצב רוחנו, בשעה שעמדנו בקרון (נמצא גם בקרוננו שוטר מטעם הרשות, דוקא אדם שקט) עטופי טליתות וכל אחד אמר תוך דמעות חונקות בלב שבור את התפילה המסורתית.

הפעם נסעה הרכבת מהר מאד ולמחרת במוצאי יום הכיפורים הגענו לקוזלוב. כנראה שהודיעו ליהודי קוזלוב בעוד מועד שאנו עומדים להגיע. הם קידמו את פנינו בחמימות, הביאו אוכל, מים חמים והעיקר סבר פנים יפות מאד. מקוזלוב המשכנו הלאה, עברנו את חבל הדון ובבוקר, יומים לפני חג הסוכות, הגענו לצאריצין, כעת וולגוגרד.

זכורני שנעצרנו בדרך לצאריצין, נדמה לי, בתחנה פאראמונובו. ירדנו לתחנה והנה אני רואה מרחוק עומד קוזק זקן די חביב על יד יהודי זקן פליט בלי כובע וממשש את היהודי ברקותיו. בעצם הבינותי במה העניין, אבל נגשתי אליהם ושאלתי בחיוך את הקוזק: מה אתה מחפש שמה? קרנים — אמר לי הקוזק, אמרו לנו שאצל יהודים צומחות קרנים בראש. נו, האם מצאת? שאלתי. לא — ענה בחיוך — אצלו בדיוק כמו אצלי.

ועד הפליטים של יהודי צאריצין קיבל אותנו בזרועות פתוחות ובחמימות יוצאת מהכלל. עזרו במו ידיהם להעביר אותנו עם המטלטלין מן הקרונות לעגלות, הסיעו אותנו העירה ותיכף התחילו לסדר אותנו בבתים ובאולמות שכורים. בזמן הראשון שיכנו אותנו בדירות משותפות. דאגו לעבודה, יסדו בית ספר יסודי לילדים והכניסו מספר צעירים וצעירות לגימנסיות. מצאנו אצלם לב יהודי חם מאד ונכונות לעזור בכל.

זכורני בערב הראשון של חג הסוכות הוזמנו מספר פליטים לסוכתו של אחד מעסקני הציבור בעיר בשם ראטנר, שסיפרו עליו שעזר בהרבה בקנית קרקע בארץ־ישראל עבור הגרים מצאריצין. היה בעיר בית כנסת מפואר ובשמחת תורה השתוממנו לראות קצין גבוה רוקד עם ספר תורה ביד בבית הכנסת. על שאלתנו מיהו, אמרו לנו שהוא רופא יהודי ד״ר שפירא, חתנו של ראטנר הנ״ל, וחבר הועד של הסניף הציוני בצאריצין. אגב הוא עלה אחר כך לישראל וכיהן בתור רופא מנתח בבית־החולים „הדסה" בתל־אביב.

יש לציין את מעמדם הכלכלי והחברתי של יהודי רוסיה מהעבר השני של תחום המושב. ראשית כל היה מספרם קטן בין תושבי המקום והם היו או צאצאי־החיילים של ניקולאי ה־1 (הדור הרביעי או החמישי), או בעלי השכלה אקדימאית, או סוחרים מהגילדה הראשונה. מצבם הכלכלי היה טוב מאד והם היו מכובדים מאד בעיני כל תושבי המקום. לא ראינו משך שלוש השנים ששהינו בעיר הזאת שום תופעה אנטישמית.

רוב התושבים היהודים היו יוצאי אוקראינה, רוסיה הלבנה, אחדים גם מליטא ומפולין.

כפי שציינתי לעיל התקיים בצאריצין עוד לפני בואנו שמה סניף ציוני שבראשו עמד ד״ר וילנסקי — ציוני נלהב בעל לב יהודי חם. מהיהודים הבולטים בעיר זוכר אני: ד״ר סלאבוטסקי (השתתף במלחמת רוסיה—יפן), יהודי יפה תואר עממי עם לב־זהב, ד״ר טאגר, ד״ר חפץ, ד״ר בוליטאנסקי, ד״ר משכילאיתן, הרוקח ציפקין, מהנדס־חימאי שפונט (בנו הבכור חזר ב־1914 מארץ־ישראל והיה יושב ראש של „צעירי־ציון" במקום), המהנדס פאלקוביץ, המורה דוברובסקי (ממנהלי הקורסים הגרודנאיים), שניהל חוג דוברי עברית, ועוד ועוד שקשה לי עכשיו לזכור אותם.

יהודי צאריצין עזרו לנו הרבה לעבור את שנות המלחמה. לא פיללנו שנמצא בתוככי רוסיה, רחוק מתחום המושב, יהודים בעלי־הכרה לאומית עם לב חם כמו שמצאנו בצאריצין. אגב, כשהיינו מזדמנים עם פליטים מערים אחרות ברוסיה, התברר שבכל מקום, ויהיה רחוק מתחום המושב אשר יהיה, נמצאו יהודים בעלי־לב רגיש, שבעת צרה עזרו לאחיהם בנאמנות ובמסירות ללא גבול.

ברצוני לציין מקרה אחד: בהתחלת שנת 1916 קרה משבר כספי בועד־הפליטים בצאריצין. הועד לא קיבל בזמנו את ההקצבה מטעם הממשלה. הדבר נודע לשני אחים, יהודים מומרים, בעלי חנות גדולה של שעונים ודברי זהב (שמותיהם זכורים לי, אבל

אין ברצוני להזכירם). כנראה שמצפונם ייסר אותם והם שלחו כמה אלפים רובל (סכום די גדול בזמן ההוא) לועד־הפליטים. אבל בזמן ישיבת הועד כשנודע הדבר, קם ד"ר וילנסקי, יו"ר הסניף הציוני בעיר, ובקול נרגש אמר: „תיכף להחזיר להם את הכסף, מאלה שעזבו אותנו לא נקבל שום דבר!". ובו במקום, משך דקות ספורות, אספו את הסכום הדרוש והחזירוהו למנדבים.

במשך הזמן התערינו בצאריצין, עבדנו, הצטרפנו למפלגות, בעיקר ציוניות, ולכל מיני חוגים. התחילו להגיע להקות יהודיות, זמרים, קריינים ומרצים. יהודי המקום היו מבקרים ברצון רב הצגות אלה, נהנים ונזכרים בהווי ובחיים היהודיים המקוריים שנשכחו מלבותיהם.

הפליטים הסתדרו יפה במובן הכלכלי והיחסים עם היהודים תושבי המקום היו תמיד נאים ולבביים.

הגיעה מהפכת פברואר 1917 ואחריה, באוקטובר אותה שנה המהפכה הקומוניסטית. עקב המלחמה והמהפכות החלו החיים הכלכליים להתערער. ב-1918 התחלנו כבר להרגיש את התחלת המשבר ביהדות רוסיה. היהודים בתור אלמנט עירוני הרגישו במשבר הכלכלי ביתר שאת. רוסיה כרתה ברית שלום עם גרמניה. הפליטים התחילו לחזור לאט לאט לליטא.

עברו 50 שנה מאז המאורע העגום הזה — גירוש יהודי פלך קובנה — אבל ביחד עם התלאות שפקדונו עקב המלחמה, נזכור תמיד באהבה ובהערצה את העזרה הנדיבה והלבבית, עזרת אחים שהושיטה לנו יהדות רוסיה המפוארת.

לעתים קרובות עולה בראשי מחשבה מה היתה יכולה לתרום יהדות רוסיה האידיאליסטית לבנין מדינת ישראל, באם נקח בחשבון שבהנחת היסוד להתישבות בארץ החלק הארי הוא של יהדות זו — ואז נצבט הלב, ובכל זאת הנני מקוה (ובתת־הכרתי אני מאמין) שעוד נועד ליהדות רוסיה עתיד מכובד בבנין מדינתנו החדשה.

תדפיס מ„העבר", רבעון לדברי ימי היהודים
והיהדות ברוסיה, חוברת י"ג, ת"א, אייר תשכ"ד

שבתיאל דייטש (חיפה)

קיידאן בתקופה הנוראה

אני בעצם לא נולדתי, לא גדלתי ולא למדתי בקיידאן, בכל זאת, דומני, יש לי הזכות לכתוב עליה ולא מעט. ולא רק לי עצמי אלא לכל משפחתי יש חלק בקיידאן תוך צער וסבל לא מעט, ששמו פלדנוגי־כיבוש.

במאה הנוכחית קרו בעולם דברים נוראים. מי שסבל יותר מן האחרים היה העם היהודי: במלחמה הראשונה נעקרו ממקומן מאות אלפי משפחות ותוך שעות מספר נשדד רכושן שנחסך במשך מאות בשנים ונפשות החיים פוזרו לכל רוח.

וזוועה שאין דוגמתה בהיסטוריה האנושית נעשתה בתקופת היטלר — ששה מיליון נפש הושמדו בעינויים איומים. הקרבנות היו רק יהודים. יתר העמים נשארו על מקומם. בין הקרבנות בכל הזמנים ובכל התנאים היתה גם קיידאן.

בתקופה הנוראה ההיא גרנו אני ומשפחתי בווילנה. לווילנה נהרו עשרות אלפים יהודים. היתר התפזרו לכל פינות רוסיה. בווילנה לא היה לחם חפשי. קמח בכלל לא. מלח היה יקר המציאות וגם זה רק בזהב. מהכפרים הביאו האיכרים שקים עם תפוחי־אדמה והחליפו אותם בפסנתרים. ברחובות העיר התהלכו הרבה יהודים רעבים ונפוחים. תמונות כאלה פגשתי על כל צעד ושעל.

כאשר המצב נרגע קצת החלטתי לעבור לקיידאן. שם גרה בשפחת חיים בערל סרולוב, קרובי אשתי המנוחה. השתמשתי בהזדמנות הראשונה כאשר הגרמנים נתנו רשות לחזור לחלק מהפליטים.

הבעיה העיקרית היתה בעיית קיום. מכיון שעסקתי קודם בחקלאות משכו אותי האדמות של הרוזן טוטלבן בין ארמונו ובין קיידאן. אם כי המלחמה היתה בעיצומה, התחיל המצב הבינלאומי להשתנות קצת לטובה. עמדנו לפני שלום בין הבולשוויקים לגרמנים, מרוסיה, בעיקר מווילנה, החלו יהודים לחזור, אבל רעבים והרוסים. הרבה משפחות יהודיות בקיידאן שעסקו לפני המלחמה בגידול ירקות, בעיקר מלפפונים, נשארו בלי אדמה, בלי קיום וגוועו מרעב. האדמה הנהדרת והשמנה של הרוזן טוטלבן בין ארמונו, תחנת הרכבת וקיידאן לא נתנה לי מנוחה ויום אחד החלטתי להיכנס לשיחה עם הרוזן על המצב בקיידאן ביקשתי פגישה אתו וקיבלתיה.

לשמחתי הגדולה הופיעה לפני אישיות בעלת מעלות טובות בלתי־רגילות. מהמלים הראשונות קיבלה השיחה בינינו אופי ידידותי ואנושי. שפכתי את לבי על המצב הכללי ואפילו העזתי להאשימו ולדרוש שהוא כפטרון של קיידאן ובעל השפעה פוליטית וחברתית יעשה את המכסימום. תוך כמה שעות התידדנו ממש. הוא הזמין אותי לחדרי אביו, מי שהיה פעם הגנרל הגדול טוטלבן שהגן על סוואסטופול במלחמה נגד אנגליה, צרפת וטורקיה וניצח אותם. חלק של החדרים היו מלאים נשק חדש ועתיק. ביחוד עשתה עלי רושם תמונה

גדולה מאוד, ובה ניקולאי השני האחרון יחד עם הגנרל שהיה אז שלישו רוכבים על שני סוסים אבירים בנוף יפה להפליא. התמונה היתה נהדרת ונדמה שהיתה שווה מאות אלפי רובל ותפסה בלבדה קיר גדול מאוד. הרוזן היה גאה מאוד בתמונה ולא כל אדם זכה לראותה.

אצולת הרוזנים והבארונים ופקידים רוסיים גבוהים בסביבה הלכה והתרוששה, בתוכם גם טוטלבן ועל כן היו מוכנים לנצל את האדמה. הצלחתי לבוא אתו לידי הסכם בדבר החכרת שטח של כחמש מאות דונם אדמת גן בתנאים נוחים לעשרים שנה. הזמן והתנאים הכלליים התאימו לרוח השיחה.

כאשר גמרתי עם הרוזן את העיסקה המוצלחת היתה לה חשיבות גדולה גם בעתיד, אספתי בשמחה רבה את הירקנים, מסרתי להם כהפתעה גדולה את השתלשלות העניינים ודרשתי מהם לבחור ועדה לחלק את השטח ולייסד ארגון ירקנים בשביל העתיד.

המצב הכלכלי היה בכל רע. שרר חוסר עבודה כללי, בתי־חרושת היו מעטים וגם אלה נחרבו במלחמה ובאנרכיה. עסקני־ציבור היו מועטים, מדוכאים ומדולדלים, ועזרה כספית לא היתה. וכאשר הצלחתי לעשות עסק טוב ועוד עם אישיות כמו טוטלבן, וביחוד כאשר נודע שהייתי חקלאי בא״י ובאתי מווילנה, שם הייתי מזמן מעסקני פועלי־ציון, נעשיתי פתאום גואל. הירקנים התמסרו לעיבוד האדמה בחשק רב. פניתי לרוזן בדבר עזרה בסוסים ומכשירים לחקלאות וקיבלתים.

הזמן לא עמד במקום. הפולנים תפסו את וילנה, ההאלרצ׳יקים ערכו פוגרומים ביהודים, ביחוד בווילנה. את הסופר ווייטר קברו חיים בחוצות וילנה, את לייב יפה הצילו ממוות ממש ברגע האחרון. יהודים רבים ברחו מפולין לליטא, הרבה פליטים יהודים ליטאיים החלו לחזור הביתה. עסקנים מפורסמים התאוששו וחזרו לליטא. היהודים באמריקה יסדו לאנדסמאנשאפטים ודרך הוועד הסקאנדינאווי התחילו לשלוח עזרה ליהודי רוסיה, ביחוד לארצות הבלטיקום. היהודים בליטא התארגנו וייסדו את הנאציונל־ראט, מין פרלמנט לאוטונומיה יהודית. רוח של יהדות, ציונות, לאומיות התחילה לרחף באוויר. קובנה התחילה להתפתח למרכז יהודי חשוב ויחד אתה גם קיידאן שהיה לה שם חשוב בעבר.

קיידאן התאוששה מבחינה כלכלית וציבורית והתחילה לתפוס את מקומה. במהפכה הכללית הפרוגרסיווית והחברתית קרה לה דבר לא רגיל. כאשר נעשיתי פעיל והצלחה עם הרוזן האירה לי פנים, קיבלתי פתאום מיברק מהנאציונל-ראט לבוא באורח דחוף לקובנה לישיבה. מצאתי עסקנים מכל ליטא, ביניהם פקיד בכיר מהג׳וינט באמריקה בשם לאנדסקו, יהודי פיקח ופעיל.

כאשר התפנינו מדיונים בנוגע לכלל האינטרסים של יהודי ליטא, הזמנתי את לאנדסקו לשיחה כללית ויסודית, ביחוד על מצב יהודי קיידאן. הוא הסכים. תיארתי לפני לאנדסקו את יהודי קיידאן, את מצב העיירה וכן את מחשבותי ותכניותי לשיקומה. גילוי לבי וכנותי השפיעו עליו. „נדבר גלויות״, אמר. „אני פקיד בכיר בג׳וינט, אבל החלטות רבות אין בידי, ביחוד בנוגע לכסף, אבל יש לי עצה טובה בשבילך. התארגנו בלאנדסמאנשאפט. יש להם כסף רב, אבל תכניות מעטות. ידיעת המצב ותכניות מפורטות תעשינה עליהם רושם. לי

אין כסף, אבל יש לי השפעה רבה ואני מבטיח לך את כל עזרתי, ואם תשמע לקולי ותלך בדרכי, תצליח. אני מושפע ממך. שלח להם תזכיר מפורט כפי שדיברנו והעתק אלי". וכך נפרדנו.

חזרתי לקיידאן ופה התחילו צרותי. מחשבותי ותכניותי נרקמו רק במוחי ופה כל הדברים צפו באופן פתאומי. גם פגישתי עם לאנדסקו. ביקשתי את זונדל גינזבורג שהיה ראש ועד הקהילה לקרוא לישיבה מיוחדת. כאשר מסרתי לחברי הוועד את פרטי התכנית ואת פרטי פגישתי עם לאנדסקו, היו כאלה שפרצו בצחוק וכאלה, יותר מעשיים, שייעצו להכניסני לבית־משוגעים. אכן, דרשתי מהאמריקנים „רק" חצי מיליון מארק. ואם כי ערך הכסף היה אז קטן, אבל חצי מיליון היה סכום נכבד.

מצבי היה בכל רע. הייתי זר בקיידאן, אף קיידנאי אמריקני לא הכיר אותי ואני לא הכרתי אותם. המדובר היה בסכום נכבד וצריך היה גושפנקה של הוועד. עמדתי לפני כשלון גמור. פתאום קם זונדל גינזבורג, שהתייחס אלי בכלל באהדה ואמונה, וקרא: „מה אתם רוצים? האמריקנים יסרבו, אז מה תפסידו? במקרה האחרון נתחלף אתם. שיבואו הנה ויתחלפו אתנו. רציתי מאוד לראות איך הם יעזו לעמוד בצד!".

הצעתי נתקבלה פה אחד. כולם כאחד חתמו על מכתבי ועל תכניתי לשיקום קיידאן ושלחו את המכתבים. כעבור 3—4 שבועות קיבל ועד העיר על שם זונדל גינזבורג שיק של 365 אלף מארק. לא הספקנו להתאושש וקיבלנו כעבור כמה שבועות שיק נוסף על 85 אלף מארק.

אם מישהו חושב שבזה נגמר העניין ואפשר כבר לגשת לתכנן תכנון סופי לשקם את עיירת קיידאן ההרוסה, הרי שאינו מכיר לא את האופי היהודי ולא את הזמן הפרוע ששרר אז.

בזמן ההוא הלכה והתרחבה ההשפעה הבולשוויסטית. הקו הבולשוויסטי היה מעוניין להרוס את הארגונים של ועדי הקהילות שעמדו תחת השפעת הציונים ואלה מהרחוב שילכו אחריהם. שני צעירים: פינקלשטיין ומרילינסקי, עשו הכל כדי להרוס את ועד הקהילה ולצוד את ההמונים מהרחוב. והכסף מאמריקה היה הזדמנות טובה. אדם שאיני זוכר את שמו הפרטי היה המתאים לתפקיד זה. הוא עמד בראש אנשי הרחוב והם דרשו לחלק את הכסף בין ההמון. „הכסף נשלח על ידי סבתא והדודה בשבילנו ולא בשביל באנקים", טענו. שום הסברים שלילדים אין תלמוד־תורה ולא בית־ספר, שאין בניינים ואין חנויות, לא קרדיט ולא עזרה, שום דבר לא עזר. דם יישפך. המנהיג היה ה„קוימענקערער" * והמדריכים האינטלקטואליים כביכול עם מגמה מיוחדת היו שני הצעירים: פינקלשטיין ומרילינסקי.

כאשר נכנסו החיילים הגרמניים לקיידאן, הצלחנו אני וחיים בערל סרולוב להיכנס העירה אחרי חיל החלוץ הגרמני. קשה לתאר את תמונת קיידאן דאז: הצבא הרוסי גירש את היהודים ובעצמם ברחו, ועד שהגרמנים נכנסו, חיכו כבר הגויים תושבי קיידאן והסביבה ושדדו הכל, הסחורות, הרהיטים, הכלים, והוציאו מהבתים את החלונות, הדלתות וכל דבר אפשרי, והחורים השחורים שנשארו בבניינים עשו רושם כקברים ריקים בבית־הקברות. ברחובות נראו רק חיילים גרמנים בודדים וכלבים רעבים.

---

* מנקה הארובות.

נוכח המצב ששרר, איזה פלא שלמספר מהם אבדה כל פרופורציה כאשר הרגישו סכום כזה. העיירה היתה כמרקחה. חלק רצו לשקם ולחדש את קיידאן, חלק רצה את הכסף כדי לחלק ביניהם, וחלק, כרגיל, המבוסס, היה אדיש: לא צריך לתת כסף. ערב אחד באו והודיעו לגינזבורג ולי שמזמינים אותנו לאסיפה שתתקיים. החלטנו ללכת. כאשר באנו וגינזבורג התבונן בפרצופי ההמון, אמר לי: „אתה תנהל את האסיפה. לי אין כוח להמון כזה". בינתיים הודיעו לי ידידי והזהירו אותי, שחלק מהנוכחים כיסיהם מלאים אבנים וכי החליטו לחסלני.

פתחתי את האסיפה בהתקפה: „קהל נכבד מאוד ומאורגן. ידוע לי שהחלטתם לסקול אותי באבנים. אני מבקש מכם לעזוב כמה אבנים גם בשביל זונדל גינזבורג. הוא איש הגון, עסקן ציבור ותיק, ואדם ישר כזה שמגיע לו — צריך לתת לו. תהיו ישרים ותחזירו מה שמגיע. אתם, כאשר תזכו פעם להיות עסקנים, לא תקבלו כלום, מכיוון שלא יגיע לכם כלום. אבנים צריך להרוויח ואתם לא תזכו לזה. צריך לכך זכות מיוחדת. זונדל גינזבורג ואני החלטנו, שכל זמן שאנו בחיים, אתם את הכסף לא תקבלו. אמת, מר גינזבורג?"

הוא קם וקרא: „אמת ויציב! המשכתי: „אבל אני מוכן להציע לכם הצעה נכונה וישרה: בחרו מכם 3 או 5 אנשים והם ביחד עם חברי ועדת הקהילה יחליטו מה שיחליטו. אבל באופן סופי בלי ערעורים".

הסכימו. הוועדה החליטה סופית בשליש מהכסף לבנות בית־ספר, בשליש להקים בנק לאשראי ועזרה ושליש לחלק בין הזקוקים לאשראי ועזרה. זה כמעט כפי שהצעתי בתחילה. בזה סגרתי את האסיפה. אבל כל העניין גזל משנינו את שמחת החיים והיצירה — הסתלקנו.

מר גינזבורג נעשה זקן וחלש. חוץ מזה לא שבע נחת מבנו הצעיר אשר התחתן עם צעירה לא לפי כבודו וזה לגמרי הוריד אותו שאולה. במצב שונה הייתי אני, צעיר בשנים, פעיל ודינאמי.

בחרו בי לנאציונל־ראט. כעבור זמן קצר הציעו לי חברי היהודים בסיים דרך מר גורפינקל גם הוא ציר בסיים מקום במוסד זה. בינתיים השתנה המצב הכללי של יהודי ליטא גם לטובה וגם לרעה. היהודים מליטא התחילו לחזור לחירות, המנהיגים בעבר והאינטליגנציה התחילו להתארגן, ליטא נעשתה רפובליקה, היהודים הקימו נאציונל־ראט וארגנו את הקהילות. בשטוקהולם שבשוודיה יסדו ועד לעזרה בשביל יהודי הבלטיקום ובאותו הזמן התחילו להתרכז בליטא המונים צעירים בלי מקצוע, בלי מלאכה, בלי עבודה, בלי תכלית ובלי מטרה.

המצב היה לאחר יאוש: הגופים היהודיים המאורגנים לחצו עלי שאעשה דבר־מה. החלטתי ללכת בדרכי אני — לחקלאות. כאשר התקבלה אצלי התכנית, דהרתי ישר לטוטלבן, הפעם כבר כמכיר ותיק עם תכנית מפורטת. האצולה קיבלה שטחים עצומים מהחצר של הצאר — זו היתה ממש גזילה — ואת האיכרים על האדמה הפכו לאריסים. השנאה גדלה. תקוות האריסים היתה שכאשר ליטא תיעשה רפובליקה תוחזר להם האדמה.

ליד אחוזת ווילליין שכנו האחוזה והארמון של הרוזן זאבלה. אציל גאוותן ורע ואומרים גם אנטישמי. כאשר נודע לו ששכניו יהיו יהודים רצה להחריב את העולם. למחרת קיבלתי מטוטלבן פיתקה לבוא מהר. הרגשתי שאסון הולך ומתקרב. הידיעה על העיסקה קיבלה

כנפיים והתוכן נודע לכולם. הרוזן זאבלה כתב לו שהכל נודע לו, שהוא לא התייעץ אתו והוא דורש מטוטלבן תו״מ לבטל את החוזה, אחרת ינתק אתו כל קשר. הוא יארגן נגדו חרם של כל החברים, יקים נגדו את כל האריסים שעובדים אצלו בכל 14 החוות ובכלל יכריז עליו מלחמה עד חורמה.

הוא הביע נכונות להחזיר את 5 אלפים הליט שקיבל ממני ולשלם לי קנס 5 אלפים ליט נוספים. הסברתי לו שפה לא מסחר אלא זכות חוקית וכבוד לאומי וביקשתי ממנו שהות של כמה ימים. נסעתי לקובנה, קראו לישיבה מיוחדת, הסברתי את רצינות המצב ודרשתי חופש פעולה ושלא יתנו לי פקודות.

בלית ברירה הסכימו להצעתי. הבנתי תיכף שאין כאן מקום למלחמה אלא להבנה ועלי לקבל במקום ווילליין חווה אחרת, גם אם לא עם המעלות של ווילליין. תוך זמן קצר הוכח שצדקתי. אשת הרוזן הצטרפה לרוזן זאבלה. אם כי אשת הרוזן היתה רעה ושנואה על העובדים, עמדו בסכסוך אתי גם האריסים וגם המנהלים לצידה. כאשר הצעתי, איפוא, את פלדנוגי, קיבלתיה בתנאים יותר טובים. חוץ מזה עלול היה להתרחש משהו יותר גרוע.

בזמן ההוא היה האוכל יקר המציאות והצלחתי לקנות הרבה תפוחי־אדמה בחוות השכנות וכאשר שלחתי להביא כמה עגלות כדי להוביל אותם אל הרכבת, דרש ממני המנהל הקודם של פלדנוגי לבוא בעצמי לחתום על האינוונטר. חשדתי במשהו מסוכן ולא הלכתי. אח״כ נודע לי שהיתה תכנית לרצוח אותי וע״י כך לחסל את כל העניין. נודע לי אחר־כך שהרוח החיה בהסתה היה הכומר מהכנסיה הגדולה מעבר לנהר. נודע לי שבכל ערב היה הכומר נוסע לפלדנוגי, אוסף את האריסים, מדריך ומלמד אותם מה לעשות ואיך להתנהג.

לקחתי אתי כמה בעלי־בתים ידועים לכומר ועליתי אתם אליו כדי להסביר, והוא בשלו. עד ששאלתי את הכומר אם הוא תופס איזו משרה ממלכתית והוא ענה לי: „לא״. אמרתי לו: „ואני חבר הסיים״. זה הבהיל אותו. מאותו ערב חדל לבקר אצל האריסים.

מעשה פלדנוגי נרגע קצת, אבל מסביב רתח. פניתי לנאציונל־ראט לשלוח לקיידאן אישיות מפורסמת ובעלת השפעה וגם משפטן מפורסם. שלחו את מר ע. פינקלשטיין. הוא היה בצעירותו כסטודנט באוניברסיטת פטרבורג פעיל כסוציאל־רוולוציונר ומתבולל, אבל כאשר חזר לקובנה השתנה בהרבה. הוא היה עורך־דין מפורסם, בעל כמה בתים גדולים, כל בתי־החרושת לגפרורים היו שלו והוא השתנה בהרבה במובן רוחני ונעשה יהודי טוב ואפילו קרוב לציונות. העניין של החקלאות והחלוציות נעשה קרוב ללבו והוא התמסר מאוד ליוזמה ועמד לרשותי בכל עת. הוא היה עשיר מאוד וסגן יו״ר של הנאציונל־ראט.

בבית שלום חייט התאספו כל הירקנים והחקלאים וכאשר פתחתי את הישיבה התפרצה בחורה, בתו של אחד הירקנים בצעקות לעברי: אחיה וסוחר פשתן ותבואה נרצחו על אדמת פלדנוגי. זו היתה תקופה כשהרבה עריקים ברחו מהצאר וכאשר נודע להם שיהודים לקחו את אדמות הוריהם, ארבו להם והרגו אותם על אדמת פלדנוגי.

האב האומלל והאחות רצו בקולות ובבכי מר הביתה. כל יתר הנאספים קמו שבורים ורצוצים כדי ללכת. אני ראיתי בזה את התחלת הסוף. בדמעות ביקשתי מהם להישאר והסברתי להם איזה אסון יקרה לנו בעתיד אם ירגישו שע״י פחד מוות אפשר יהיה לחסלנו. אנחנו רק מתחילים את המלחמה למען זכויותינו בליטא. ופרצתי בבכי מר. אחרי דיבר פינקלשטיין. מתוך דבריו הרגשתי איזה אדם גדול ויהודי יקר עומד לפני.

כל מה שהתרחש בפלדנוגי ומסביב לפלדנוגי, אח"כ „כיבוש", התחיל לתפוס מקום בחברה היהודית. בקיידאן עצמה התחילו לחשוב על פלדנוגי ולהתייחס לבחורים בכבוד, בשבתות ובחגים ביקרו הרבה צעירים וצעירות בחווה. בכל הזדמנות הזמינו אותם והיו מאושרים כאשר השתתפו. הגויים קראו למקום הזה — בית־ספר לחקלאות. בתי־ספר שלמים, הילדים עם המורים, היו עולים לרגל אפילו ממקומות רחוקים, ביחוד בארגונים ציוניים.

צער רב ופחד מוות גרמה לי המשטרה. הזמן הזה היה תקופה של הפקר. הכל לחמו בכל: הגרמנים, הרוסים, הפולנים, הליטאים, הלטווים, העריקים וסתם גזלנים ושודדים, וכל צעיר היה בחזקת חשוד בעריקות, בבריחה מהצבא ושימש מקור של שוחד. ב„כיבוש" היו לפעמים 60—70 בחורים ובחורות, כולם צעירים. והיה פחד שפתאום ביום או בלילה יבואו לעשות ביקורות. אבל אני למדתי מהר את התורה לשחד ולשכר אותם. על חבר אחד, מוטל תלפיות ז"ל, נמאסו החיים והוא הפיל את עצמו לבאר. המשטרה עמדה לבוא. לקחתי אז את החברים והרבה משפחות מן המקום עד יעבור זעם.

היו הרבה מקרים שהמשטרה פגשה בדרך מישהו מפלדנוגי, והחברים אמרו כי תעודות הזהות שלהם אצלי. המשטרה באה אלי להודיע לי על העצורים ושאני אבוא להוציא אותם. ואז היתה בערב אצלי הילולה וחינגא. היו מקרים שהוצאתי מבית־הסוהר צעירים פולניים ולקחתי עלי את האחריות להחזירם בדרישה הראשונה, והם היו באמת עריקים מהצבא הפולני. אבל מוכרח הייתי לעשות זאת כדי שהם או משפחתם לא ילשינו על החברים ב„כיבוש". אנחנו התחכמנו עד כדי כך שקיבלנו תעודות זהות מזוייפות. כך ניהלנו את ענייניגו במשך שנים.

הפתגם אומר: כעם כן משטרו הממלכתי. יחסו של הרוזן זאבלה להשכרת ווילין. ההטפה של הכומר לאריסים, התנהגות האריסים, שני הרוגי מלכות על אדמת פלדנוגי, הראו בעליל איזה עם הוא העם הליטאי. אבל בחיסול פלדנוגי „כיבוש" הכרנו את המשטר העממי. בזמנים כתיקונם תפסו היהודים מקום חשוב בחקלאות ועוד יותר חשוב במסחר במוצרי חקלאות. לא קטנה היתה גם השפעתנו הפוליטית בהקמת הרפובליקה הליטאית ובהתפתחותה הכלכלית והבינלאומית. צר מאוד נעשה לממשלה הליטאית כאשר ראתה איך פלדנוגי הולכת ומתפתחת וכדי לפתח ולבסס מקום בשביל העבריינים הצעירים הליטאים לא מצאה מקום אחר חשוב ומתאים מאשר בחווה היהודית היחידה בפלדנוגי.

פעם אחת סידרתי עם ד"ר סולובייצ'יק שהיה חבר בסיים ומיניסטר הפנים, שהוא ושר החקלאות יבקרו בפלדנוגי ושניהם הסכימו. ד"ר סולובייצ'יק ירד בפלדנוגי ושר החקלאות נסע לקובנה. כאשר נודע לנו שעומדים לחסלנו שלח הנאציונל־ראט את ד"ר פינקלשטיין ואותי לנהל מו"מ עם מנהל משרד החקלאות בעניין זה. דברי המנהל לא מצאו חן בעינינו ופינקלשטיין אמר למנהל שיש נו בליטא חבר מיניסטרים, ממשלה, סיים וחוק. המנהל ענה לנו אז: „אתם תעבדו בחוק ואנחנו נעבוד בפלוגה..." כעבור כמה ימים חיסלו אותנו בשם הרפובליקה...

פלדנוגי־„כיבוש" מילאה שני תפקידים: הראשון, עד כמה אנו מסוגלים בכל מקום ובכל התנאים להיות יוצרים פרודוקטיביים ובעקיפין לעזור גם לאחרים; והשני, שרק במקום אחד ישנם תכלית ופיצוי לקרבנותינו ועתידנו וזו ארץ־ישראל ומדינתנו.

בן־אלכסנדר

קיידאן

העיר מונה עכשיו קרוב ל־9 אלפים נפש, שליש מהם יהודים. מצבם הכלכלי של היהודים החמיר מאוד. המסחר ירד לגמרי. חלק גדול של חנויות יהודיות עבר לידי נוצרים. גם מספר בעלי־המלאכה היהודיים ירד מאוד.

בקיידאן היו מאז ומתמיד גננים רבים. גנני קיידאן היו מגיעים עם פרי גניהם לא רק לשאוולי ולקובנה, אלא אפילו לליבאווה.

עד היום ישנן למעלה מ־50 משפחות יהודיות העוסקות בגננות. השוק קטן מאוד, ורק יהודים מעטים שברשותם אדמה משלהם, מוציאים פרנסה מפרי גניהם. הבנק העממי היהודי משתדל לעזור לסוחרים, לבעלי־מלאכה ולגננים היהודיים.

חיי הציבור היהודיים אינם יכולים להתפאר בפעילות רבה. לעומת זאת ישנו לקיידאן בית־ספר „תרבות" גדול ובו 200 תלמידים ו־4 מורים. בית־הספר העממי היידישאי מונה 35 תלמידים, וכ־40—50 ילדים לומדים ב„חדר". קיימת אפילו פרו־גימנסיה עברית בעלת 3 כיתות, אך היא נאבקת על קיומה. חברי „השומר הצעיר" מקיימים ספריה ובה הרבה ספרים טובים ביידיש ועברית, הנקראים על ידי חברים.

מוסדות הציבור והתרבות שלנו נמצאים עכשיו במצב קשה. מצפים לעזרתם של יוצאי העיר הנדיבים באמריקה ואפריקה. מן הארגון הגדול של יוצאי קיידאן בניו־יורק ידועים לי ד"ר חיים יעקב אפשטיין, פיליפ גרינבלאט וברנארד ריצ'ארדס שופעי המרץ. מספרים לי גם על תושב קיידאן חביב בסביבת ניו־יורק, בעיירה וואטרבורי, קונטיקאט, דויד שטיין, שהוא עסקן ציבור ותרבות מסור (הוא מצטיין גם כצייר רב־כשרון).

היחסים בין יהודים וליטאים היו, עד המלחמה הראשונה, טובים מאוד. מן הראוי לציין כאן, כי בשנים הראשונות של המאה היה קיים חוג קטן של משכילים יהודים וליטאים, אשר פעלו למען שחרורה של ליטא. בשנת 1909 הדפיס הרוקח היהודי הורוויץ, לפי המלצת הפטריוט הליטאי הזקן ד"ר יארושיס, מירשמי תרופות בשפה הליטאית. למרות שהרוקח קיבל בעד מעשהו נזיפה חמורה מן הרשות הרפואית הרוסית, המשיך להדביק את מירשמי התרופות בשפה הליטאית בלבד. כך חיו שני העמים בשלום ושלווה, במיוחד בשנות הקו הליברלי והשמאלי. באחרונה, כאשר החלו לנשוב הרוחות הרעות מגרמניה גם לעברנו, נלכדו גם ליטאים רבים על ידן. אם התהליך הזה לא ייפסק, עלולה להתלהט האדמה מתחת לרגליהם של יהודי ליטא.

(מתוך „ליטע", עמודים 1587/9)

ברל כהן (דורבאן)

סטוליפין וקיידאן

שמו של סטוליפין, האיש השני במעלה במדינת רוסיה הגדולה, היה קשור בעיר קיידאן, ומותר לומר שגם עם הישוב היהודי בעיר זו.

פיוטר ארקאדייוויץ׳ סטוליפין היה בתחילה „מארשאליק״ בקיידאן, ותוארו המדוייק היה „זמסקי נאצ׳אלניק״, כשבתפקידיו נכללו המגעים עם החקלאים ובעלי האחוזות. נוסף לזה היה ממונה על ועדת הגיוס לצבא. היתה לו גם אחוזה בקאלנאברז׳י, מרחק של 13 וויורסט מקיידאן.

מאוחר יותר נתמנה כמפקד המשטרה בווילנה, אחרי זה כמושל בסארטוב. הגיע למשרת מיניסטר הפנים ובשנת 1906 נתמנה כראש ממשלת רוסיה, היינו האיש השני במעלה אחרי הצאר ניקולאי השני. בהיותו ראש הממשלה בוצעה ההתנקשות בחייו בתיאטרון בקיוב בחודש יולי 1911, כאשר בתיאטרון נכחה גם משפחת הצאר. האיש שירה בו היה, כזכור, יהודי בשם באגרוב (בהרב), אשר היה בשירות ה„אוכראנה״ הרוסית. מטרתו היתה לירות גם בצאר, אך הוא נעצר ועוד באותו חודש הוצא להורג.

עד יום מותו נהג סטוליפין לבוא לקיידאן ולבלות חדשים אחדים באחוזתו יחד עם משפחתו. קיידאן והסביבה היתה מתעוררת אז לחיים. שבועות אחדים קודם לכן היו באים למקום יותר מאלף ז׳אנדארמים, אנשי משטרה ובולשת והדרך מתחנת־הרכבת עד אחוזתו היתה מלאה באנשי רשות אלה. הם היו במקום עד אשר סטוליפין היה עוזב את אחוזתו וחוזר לפטרבורג.

סטוליפין פעל רבות למען קיידאן. למרות שהיה לה מעמד של עיירה קבע בה משרד ממשלתי, בית־ספר עירוני ומוסדות אחרים שהיו מוקמים כרגיל בעיר מחוזית בלבד.

הוא קיים גם יחסי ידידות עם הרב מטעם יונה ברגר. כאשר היה בא מקאלנאברז׳י כל יום א׳ עם משפחתו לכנסיה, היה יוצא לטייל אחרי התפילה בקירבת בניין הקצינים ומקבל גם משלחות רבות מקיידאן ומהסביבה. הוא היה מאזין לבקשותיהם וכעבור זמן קצר אף היו מתמלאות משאלותיהם. הרב מטעם היה תמיד הראשון שקיבל את פניו בלחם ומלח.

אחת המשלחות היתה בשנת 1909 מקובנה. השתתפו בה אז מחשובי הקהילה: רבינוביץ׳, וולף וסולובייצ׳יק. הם ביקשו אז כי יוקם בקובנה גשר ברזל על הניימאן. כעבור שנה הוחל בהקמת הגשר. כאשר המשלחת הקובנאית המתינה לפני בניין הקצינים לבואו

של סטוליפין מהכנסיה, נתנו לי, ליהודה יפה ולאורע מיכקע (באשע שיע׳ס) וונדרוב להחזיק את מעיליהם ומטריותיהם. כל אחד מאתנו קיבל דמי־שתיה חצי רובל. צולמנו גם אנו אז יחד עם אנשי המשלחת, אך התצלום אבד לי במרוצת הימים.

אחרי ההתנקשות בחייו בקיוב עוד נאבק על חייו במשך שבוע ימים ואשתו שלחה אז מיברק לרב מטעם יונה ברגר שיתפללו לשלומו. היהודים התכנסו אז בבית־הכנסת, אשר היה מלא מפה לפה ואמרו תהילים. כעבור ימים אחדים הגיע מיברק שני מאשתו בדבר מותו.

הוא נחשב בכל רוסיה לרשע, אך יהודי קיידאן התאבלו עליו.

יצחק וולפה

שריפה בעיירה

1914. היה כבר שבוע אחרי חג השבועות. שטוף שמש ומדיף ריחות היה האויר של העיירה הקטנה. כפרחי ענק כחולים מתנופפים ולב זהב לוהט בתוכם, עמדו הימים פעורים מעל לראשינו הילדותיים. והלילות — מלאים באוויר מתוק משכר, היו שרים לנו את חלומות הכסף שלהם.

באחד הלילות האלה, מוצאי־שבת או יום ד׳ פשוט בלילה, לא אוכל עוד להיזכר בכך, ניתק את האריג הקל של חלומותי קול נבהל מוכר: הער את הילדים, מהר!...

„יצחק, יצחק, קום!... שריפה ירדה עלינו, ילדי..."

אמא עמדה ליד מיטתי. חיוורת פנים ועיניה הכחולות מלאות דמעות.

זינקתי ממקומי ונשארתי ישוב נבוך על שפת המיטה, מבלי לדעת מה מתרחש כאן. בזגוגיות החלונות נפנף אור מלא אימה בכנפיו האדומות. ליקק באיום גובר והולך את שחור חלונותינו.

„מה קרה, אמא?..." גמגמתי בקושי באימתי הרבה.

„קח את הילדים הקטנים ורוץ אתם אל סבתא!... אנחנו, אני ואבא, נוכל אולי להציל עוד משהו".

לא מלאו לי אז עדיין שתים־עשרה שנים, אך בבת אחת גדלתי בעיני: אני חייב לעזור — סכנה!... אחריות... תפקיד... חובה... וכהרף עין נעשיתי מבוגר. הפחד הסתלק ממני.

חיש מהר לבשתי את מכנסי הקצרים ואת המעיל, ועמדתי מוכן. האש אשר זחלה על החלונות, לא הבהילה אותי עוד. עכשיו אני יודע, כי אותו לילה נקבע גורלי עבורי ועבור חיי העתידים. מאז אותו לילה נשארתי עצמאי. ובביתנו התנהלו מאז העניינים לא כשורה.

צעיר האחים, ישראליק, היה עדיין תינוק רך, שנולד לא מכבר. גם האח השני היה ילד קטן חסר־אונים. אמא הלבישה את שני הילדים ואני לקחתי אותם תחת חסותי.

יצאתי אתם מהבית. היתה שעת חצות נעימה של קיץ, וכל עוד אחיה, לא אשכח את הלילה הזה: הבית השכן היה אפוף להבות ועשן. האש פצפצה כערימת שבבים יבשה. יהודים קיללו והתרוצצו כעכברים מסוממים אנה ואנה; יהודיות יללו וקוננו ונדמה היה בעיני כאילו עיירה שלמה יצאה בבת אחת מדעתה.

בתוך המבוכה והרעש הזה אימצתי את כל חושי, כדי לא לאבד את אחי הקטנים. בעיניהם השתקפה באימה התאורה הענקית ובלבי הילדותי השתררה עצבות. כלפיד בער

הבית של שכננו, שסחר בזפת. מריח הזפת נעשה האויר חריף ועוקצני. רצתי עם הילדים אל שוק העיר וצנחתי שם עייף על האדמה.

האש התפשטה על כל הבתים האחרים. יהודיות התרוצצו עם ילדים קטנים על ידיהן, ויהודים — עם צרורות של כלי־מיטה. הכל יללו וכל העברים היו כבר אפופים להבות. העצבות צבטה בכוח גובר והולך את לבי הקטן. חיכיתי בקוצר־רוח לבואם של אבא ואמא. במבטיהם התמימים של אחי הקטנים התנפנפה השריפה כיונה כפותה...

אימצתי את כוח רצוני וחיכיתי. חיכיתי ושמרתי על הפעוטות. ככלב מסור ונאמן השומר על רכושו של אדוניו. בראשי הילדותי היתה מחשבה אחת בלבד, עליה חזרתי בלי הרף: אסור שיקרה משהו לילדים!

כך עמדנו זמן רב מאוד באמצע כיכר השוק וחיכינו. בינתים אכלה האש בית אחד אחרי השני. היה אז אתי עוד אח צעיר אחד, אברהם ע"ה ואחותי הגדולה אסתר ע"ה, אך את הילדים מסרה אמא לידי והרגשתי, כי אני נושא את עול האחריות עליהם. אכן, לילדים לא קרה דבר.

רק למחרת היום, כאשר היום הזוהר שטף באורו את החורבות העשנות של העיירה, קראתי מתוך מבטו העצוב של אבא ומתוך עיניה הבוכיות של אמא, כי אסון גדול אירע. יצאתי בריצה לרחוב, אך מיד נאלצתי לחזור, כי התמונה של הרחוב רדפה אחרי בצורה מבעיתה: ביתנו, בית־המלאכה, החנות עם המחסן נמחו מבלי להותיר זכר; כאן, ליד החנות שלנו, דעכה השריפה. הלאה נשאר הכל בשלימותו. הדבר היחידי, שאבא ואמא הצילו אז, היתה קצת סחורה מן החנות לפני שהאש הספיקה להגיע לשם.

שרשרת של פורענויות

מאז החלו הצרות לרדוף זו את זו, כאילו היה תלוי גזר־דין מעל משפחתנו.

מיד אחרי השריפה נכנסנו לגור אצל סבתא לאה, אם אמי. גם באותם זמנים קשה היה למצוא צדקנית כזאת, שלא דרשה מאומה מן החיים. אשה, שלבה היה מלא טוב ורחמים לזרים ולבני משפחתה. היא נתנה צדקה בסתר והקדישה את חייה לילדיה, כדי לגדלם ולחנכם ברוח של יושר וטוב. זוכרני, כי אז, בהיותי ילד קטן, התגאיתי על סבתא, כששמעתי כי בכל מקום מדברים הבריות על מידותיה הטובות. לא פעם שמעתי אומרים, כי אשה כה הגונה, אשה בלי מרה, נולדת אחת בעשרה דורות והייתי מאושר להיות יום יום במחיצתה.

אבל אבא חלה אז קשות. גדולה וכבדה מדי היתה בשבילו מהלומת הגורל. המאמצים העצומים, העמל וההתרגזות בזמן השריפה הרסו את בריאותו בבת אחת ומוטטו אותו כליל. היה הכרח להובילו למומחה ידוע בעיר הגדולה, כי כך אמרו רופאי עיירתנו. שם נאלץ להישאר בבית־חולים שבועות רבים, תחת השגחה מתמדת של רופאים. ואמנם בדרך נס החלים אבא והתאושש.

אולם פורענות חדשה ציפתה כבר למשפחתנו. באותו יום בו עזב אבא את בית־החולים ואנו חיכינו לו בלבבות מלאים שמחה, הוכרזה המלחמה, מלחמת שנת 1914. ואכן בו במקום,

מבלי שיספיק לשוב הביתה. חייב היה להתייצב לצבא. כי זו היתה הפקודה, להתייצב מיד במקום בו נמצאים.

תקוותנו, כי אחרי מחלה כה קשה לא ילקח ממנו, נתבדתה בצורה כה קשה לגבי כולנו — אמא וכל הילדים. אבא גויס והושאר כחייל. אבא, יליד פטרבורג, דיבר רוסית טובה ורהוטה ועובדה זו היתה בעוכריו. בוועדה נאמר לו, כי הצבא זקוק היום לאנשים משכילים — והוא נשלח מיד לגרודנו.

על צווארה של אמא נשאר עול הפרנסה, וכן הדאגה וההשגחה על 5 ילדים קטנים. אנו, הילדים, הרגשנו אז, כי נגזל מאתנו דבר יקר ואהוב המכונה אבא. הגעגועים גברו שבעתיים כל יום. מי גזל מאתנו את אבא לא ידענו, אבל שמענו את הדיבורים הנמלצים על דבר ששמו מלחמה, והבנו כי המלחמה הזאת אשמה בכל.

לאמא, העסוקה בדאגות פרנסה, לא היה זמן רב כדי לטפל בנו. בבת אחת איבדנו את החום והרוך, שהם מנת חלקם של ילדים אחרים. אני, הבכור, אז בן שתים־עשרה, זינקתי בבת אחת לתוך חיים חדשים — חיים קשים של גדול ומבוגר, כאילו נתמניתי להיות בעל־הבית.

כתפוח הבשל מן השמש, בשלתי תוך זמן קצר מן הצרות. חדלו לעניין אותי משחקי ילדים ובילויים. חסרי חדוה היו אז חיינו, ובכובד־ראש והכרה מלאה קיבלתי על עצמי את התפקיד של בעל־הבית, החייב לדאוג לאחיו הקטנים. האחריות, שלא היתה לפי שנותי, חיזקה את רוחי ואת מרצי ודבר זה השלים במידה מסויימת ותפס את מקומם של מאווי ילדותי.

חייה של אמי היו קשים מאוד. אך חייה הקשים והגלמודים לא מילאו אותה מעולם מרירות ומעולם לא התלוננה על גורלה. לא היה דבר קשה בעיניה למעננו. ואם מצבם של השכנים היה טוב יותר, לא קינאה בהם ולא שמרה בלבה טינה לאיש.

בעזרת הסחורה המעטה שניצלה וסכום המזומנים הקטן, המשיכה אמי לנהל את העסק. היא היתה עומדת בחנות עד שעות הלילה המאוחרות, ואני הייתי נשאר בבית־המלאכה, משגיח על הילדים ובשעות השקטות, כאשר היו משחקים או ישנים, הייתי עוזר בתפירה. בית־המלאכה היה צמוד לדירת המגורים. היה לנו בית־מלאכה לפרוונות, בו תפרו כובעים ופרוות. וכך למדתי יפה את המקצוע כנער צעיר והרגשתי מידה מסויימת של בטחון בחיים. הבנתי כבר אז מה פירושה של מלחמה; וכי אבא לא ישוב כנראה כה מהר; והתרגלתי לחיים קשים כאבן בלי חדוה ותקוות ילדות. בשעות הלילה המאוחרות הייתי נרדם עייף, אך מלא געגועים ובלבי מכרסמת תוגה; ידעתי, כי חסרה לנו האהבה שהיא מנת חלקם של ילדים אחרים, אך עיניה הכחולות־בהירות והלחות אסירות־התודה של אמא היו מנחמות אותי ללא אומר:

„ילדי, יצחקי", היתה אומרת, „אתה היום משענתי היחידה, ילדי האהוב! יתן לך אלהים אושר והצלחה רבה בחייך!..."

והחיים האלה עשו אותי לילד זקן בעל הבנה ואחריות. הבנתי, כי תוך עבודה רבה יותר אפשר להשתכר יותר, ולהשתכר יותר פירושו לחיות טוב יותר. לפיכך יש צורך

להתאמץ, ומשום כך קיבלנו הזמנות לתפור למען הצבא ואני נעשיתי קבלן בזעיר אנפין. לא קל היה לי דבר זה, משום שכל החישובים העסקיים דרשו נסיון של שנים, ולעתים קרובות מאוד עמדתי חסר־אונים ומלא התבטלות, כשלא יכולתי לפתור את הבעיות. לעובדה זו נודעה השפעה רבה על הלכי רוחי ומצב רוחי.

נאלצתי גם לבצע את עבודות הבית הקשות. כגון: להביא מים מן הנהר הסמוך, לחטוב עצים ולהסיק את התנור; בלילה הייתי משכיב את הילדים לישון ומנענע את עריסתם. הבית היה צר מהכיל את כולנו ועל כן נאלצתי יחד עם אחי אברהם לישון על התנור...

כך עברה כמעט שנה. הנהר, ליד ביתנו, נעלם. חום השתרר בחוץ ונשבו רוחות קלילים. עם בוא האביב הוקל על נשמתי ונדמה היה לי, כי תקוות חדשות תופענה גם עבור משפחתנו.

המשפחה גדלה

באחד מאותם ימי ערב פסח זכינו לכך שמשפחתנו גדלה: לחג הפסח קיבלנו אח חדש, ואנו, הילדים, קיבלנו את הידיעה הזאת בשמחה רבה. ועובדה זו גרמה לשינוי חדש בחלוקת העבודה אצלנו: האחות, עדיין ילדה קטנה, היתה חייבת לקבל על עצמה את תפקידיה של אמא, היינו: להיות לחנוונית. מעורר רחמים היה הדבר, כיצד יצור קטן ועדין זה צריך היה להתעסק כל הימים עם איכרי הכפר, שהיו על פי רוב שיכורים ונהגו בגסות. סמכויותי, כבעל־בית, התרחבו עוד יותר ואחריותי גדלה לאין שיעור: להשגיח על הילדים ולהיות אומנתם ומחנכם; לעזור בתפירה; להביא מים ולהדליק אש, כבעבר... אבל על אף היותי רתום לעול של משק הבית, הייתי בכל זאת מוצא רגעים אחדים בשעות הלילה המאוחרות כדי לקרוא ספר. את לימודי נאלצתי להפסיק בגיל צעיר. לא היה זמן ולא היו אפשרויות לכך, אך הקריאה היתה עבורי כחדשות מעולמות יפים וחסרי דאגה; כל ספר — כעולם קסמים מסתורי. עייף עד מוות הייתי נרדם ליד מנורת הלילה הקלושה ומאוחר בלילה הייתי מטפס על התנור ל„מיטתי". בבוקר הייתי מנסה, משנתעוררתי, להעלות בזכרוני את כל הסיפורים ובכוח דמיוני הילדותי לדמיין לעצמי ולתאר לי את ההמשך...

הפסח היה כבר מאחורינו מזמן. ושוב היו תלויים כקסם ימי כחול פורחים ולילות כסף על פני עיירתנו הקטנה והדלה. טקס הברית של אחינו הקטן לא נערך בזמן מטעמים מסויימים, שאז לא יכולתי עדיין להבינם. והנה עוד מעט חג השבועות. ואמא אומרת:

„שנה חלפה כבר מאז אסוננו הגדול, מאז השריפה. אולי, אתה, ה„נחת" הפעוט שלי, תביא אושר לביתנו?..." והיא מסתכלת בעיניים זוהרות ודומעות ביצור הקטן, שהאדים כבר מרוב צעקות.

הימים היו לא שקטים והיהודים התרגשו ומסרו מפה לאוזן שמועות שונות על פרעות וגזירות, המתרחשות בערים ובעיירות אחרות והעומדות להגיע ודאי עד הלום...

האויר נעשה מחניק, שחור, עמוס בעבים כבדים. עיירתנו הקטנה מלאה חיילים, אשר חנו בכל כיכר השוק וברחובות הסמוכים, משום שבקסרקטין לא היה עוד מקום בשביל צבא

כה רב. ומבעיתה ועצובה נעשתה האוירה בבתי היהודים. השתלטו הפחד והאימה מהמוני הרוסים הממוגפים המזוקנים המקללים. אי־פה אי־שם הכו כבר הקוזאקים מכות רצח כמה יהודים וגזלו מהם כסף וסחורה; ו„הבטיחו", כי עכשיו יבוא כבר הסוף על הז׳ידים... בבתי יהודים ישבו כעל גחלים לוהטות וציפו לישועה.

הישועה לא באה. אך במקום זה הגיע צו מהמטה הכללי, כי תוך שלושה ימים חייבים כל היהודים לעזוב את הפלך.

„מה לעשות עכשיו? כיצד אפשר לצאת לדרך, ומי יודע לכמה זמן, עם ילד שלא נימול?..." ואמא לבשה מרץ והחלה מתרוצצת כדי לשאול בעצתם של הרב והבריות.

טקס הברית

והנה נודע, כי טקס הברית ייערך למרות הכל. ולמרות הזמן הלא שקט, באו כל נשות העיירה לביתנו. זוכרני, כי כל אחת ביקשה לתת לילד שם אחרי קרובי משפחה או שארים, משום שהללו היו צדיקים גדולים ודבר זה יהיה מקור הצלתנו.

„זכותו תעמוד לכולנו, חיה־ליבה יקרה!... אחרי סבי, את שומעת? הוא היה מהלמד־וו׳, צדיק!..."

ולכבוד זכתה אז שרה־לאה, בת דודה של סבתא באדאנס (אמו של אבא), אחרי בעלה זכריהו. יומיים לפני שעזבנו את העיירה התקיים טקס הברית. והוא נערך בחיפזון ופחד, על ארגזים שנארזו וכלי מיטה. הכל היה כבר מוכן לדרך והשמחה נראתה כחנוקה, מוסתרת, שמא תעורר את סקרנותם של גויים וגזלנים־קוזאקים... ואנו יצאנו את העיירה עם אח חדש ושמו — זכריה־זוסמן.

בגלל הרך־הנימול נאלצה אמא לנסוע עם כל הילדים ברכבת, אשר הוכנה על ידי הממשלה כדי להוציא את היהודים מן העיירה. היה זה עמל רב לנסוע מיד אחרי ברית המילה בקרונות משא צרים, בלי מים ובלי השגחה רפואית. ועלי נפלו שוב הנטל והאחריות על רכושנו הדל. מאחר שלא היה על מי לסמוך מלבדי, הבכור במשפחה. שכרנו עגלה, ועליה העמסנו את כל מטלטלי הבית ואת הסחורה, ובכביש, דרך עיירות יהודיות שכבר נעזבו למחצה, נסעתי עם בעל־העגלה אל הבלתי ידוע לגלות.

הייתי בן שתים־עשרה ומשהו.

היו שלושה ימים לפני חג השבועות. השדות מילאוני ריחות אביב מתוקים משכרים. שכבתי מנומנם למחצה על המטלטלים המתנדנדים ואת לבי חנקו הדמעות.

(גאלדערנער יובילעאום־באל, יאהאנעסבורג, 1950)

פסח ווייצר־חיטין

מעשה ברופא וב„פריסטאוו״ *

את המאורע בחיי קיידאן שברצוני להעלות על הכתב שמעתי מפי אבי ז״ל עוד בהיותי ילד. אבל ברבות הימים, בערך בשנת 1923, נזדמן לי לשמוע על המאורע הזה לא רק מפי עד ראייה כי אם מפי איש בבחינת „אני הגבר״, שבעצמו לקח חלק פעיל במאורע הזה, והוא משה מילנר, יהודי בעל בית־חרושת לגזוז, למדן, משכיל ובעיקר לץ גדול.

והנה הקדמה קצרה: בשנת 1923, וליטא אז כבר עצמאית, הגיע לקיידאן שר מחוז חדש יאנושקוויצ׳יוס — צעיר ליטאי לאומני, שונא ישראל מובהק, אבל בלתי מוסווה. ברצונו לשפר וליפות את העיר נקט אמצעים דראסטיים מאוד שהכבידו בעיקר על האוכלוסיה היהודית. הוא פקד לסדר בזמן קצר מאוד מדרכות עץ לאורך כל הרחובות, לבנות שערים בין כל בית ובית, לסייד ולצבוע את כל הבתים שבחזית הרחוב ובעיקר להחזיק את הרחובות בנקיון כזה שבעלי־הבתים היו צריכים משך כל היום לעמוד עם מטאטא ביד ולטאטא. שר המחוז נתן יד חפשית לשוטרים להקפיד על הפקודה הזאת ולרשום רפורטים על אי־נקיון. הקנס המוטל לפי הרפורטים הגיע לסכומים די ניכרים. היו ימים שמספר הרפורטים הגיע לעשרות. בקיצור, היו להם ליהודים צרות צרורות משרירות לב השוטרים ושר המחוז גם יחד.

מובן שמצב כזה מלכד עוד יותר את היהודים ובעיקר שהפרנסה לא היתה כל כך מצויה אצלם, כיוון שזה היה באביב ורוב תושבי העיר היהודים התעסק בגידול המלפפונים. כמה יהודים כי יתאספו ומשוחחים ביניהם, השיחה תיכף התגלגלה על הרפורטים. באחד הערבים של הקיץ עמדנו חבורת צעירים ברחוב ושוחחנו, כמובן, על השאלה הכאובה הזאת — הרפורטים, והנה ניגש אלינו משה מילנר ונכנס לשיחה.

כעבור כמה דקות הוא פונה אלינו כהאי לישנא: „מה אתם שווים שאתם נותנים לעניינים להתנהל ככה, אתם יושבים בחיבוק־ידיים ושר המחוז מרושש את יהודי העיר? למה לא תנהגו כמו שנהגנו אנו לפני שלושים שנה ומעלה כשהיה לנו מקרה דומה לזה?״

„ומה לעשות רב משה?״ — שאלנו.

„מה לעשות?״ — הוא השיב — „מתיישבים כמה בחורים וכותבים תלונה לשר הפנים

* קצין המשטרה שהיה נחשב בעיירות הקטנות כבעל־הבית הכול־יכול של העיירה.

או אפילו לנשיא המדינה בלשון פשוטה וברורה ששר המחוז בקיידאן מתנקם בגלל איזה סיבות אישיות בתושבי העיר היהודים, מתעלל בהם, מטיל קנסות בלתי חוקיים בעד אי־נקיון, למרות שהנקיון אצלנו מופתי. מוסיפים עוד ששר המחוז תמיד שיכור ומשחק בקלפים יומם ולילה ולגמרי אינו ממלא את תפקידיו בתור נציג ממשלה דמוקרטית (הביטוי ממשלה דמוקרטית היה אז מאוד נפוץ) ועל זה לחתום איזה שם בדוי — ונגמר".

מובן שלא קיבלנו את הצעתו של משה מילנר. אבל עצם הזכירו את התנהגותו במקרה דומה לזה מלפני שלושים שנה ומעלה נתן לי את ההזדמנות לבקשו לספר לנו את כל הפרטים ממקור ראשון על המאורע שעליו אני רוצה לכתוב.

ומשה מילנר הסכים, כמובן, לספר.

בשנת 1890 — כך הוא התחיל — כשליטא עודנה פלך (גוברניה) קובנה תחת שלטון הרוסים, הגיע לבית־החולים המחוזי בקיידאן רופא חדש בשם יווטוכובסקי, רוסי מבטן ומלידה. כמו עכשיו כן גם אז הוא התחיל יחד עם הפריסטאוו לדאוג דאגת־יתר לנקיון העיירה ותוך כדי כך להציק ליהודים. והתחילה פרשת הפרוטוקולים (רפורטים). רשמו פרוטוקולים על ימין ועל שמאל. ביחוד סבלתי אני בגלל בית־החרושת שלי לגזוז. לא היה עובר שבוע שלא „זיכו" אותי בשני פרוטוקולים. תארו לכם בכלל את הנקיון בעיירות הקטנות כמו קיידאן בשנות ה־90 של המאה הקודמת.

והנה נודע לתושבים היהודים שבמקום להכניס את הקנסות עבור הפרוטוקולים לאוצר המדינה, מבטל הפריסטאוו את הפרוטוקולים בעד שוחד שהוא לוקח לעצמו. יש שאמרו שהוא מתחלק בכסף הזה עם הרופא יווטוכובסקי. נודע גם שאת הפרוטוקולים המבוטלים זורקים על התנור במשרדו של הפריסטאוו.

ובכן התאספנו כמה תושבים, טיכסנו עצה והחלטנו לשלוח תלונה אל הגוברנטור בקובנה על הפריסטאוו ועל הרופא ביחד. איך להשיג את ההוכחות, ז.א. את הפרוטוקולים המבוטלים. לבסוף גם לזה מצאנו עצה.

היה בקיידאן יהודי בשם מנדל אפשטיין, בעל אטליז וגם ספק בשר לצבא. הוא היה נכנס ויוצא אצל הרשות והיה ביחסים טובים עם הפריסטאוו ועם מזכירו, אני ועוד יהודי מקיידאן, נטע ולפרט (גם הוא היה בין הפעילים בתלונה לגוברנטור), התייעצנו עם אפשטיין. הוא הציע לנו ששלושתנו נביים דבר כזה: למחרת בבוקר בשעה מסויימת אני וגם וולפרט נבוא למשרדו של הפריסטאוו לשאול איך לקבל רשיון לבנות מחסן לעצי הסקה. אפשטיין כבר יחכה לנו במשרד. בהיכנסנו איננו מסירים את הכובעים, אם כי ידענו שצריך להסיר את הכובע במשרד ממשלתי. והימים ימי חורף ושנינו חובשים כובעי־פרווה גבוהים. מזכירו של הפריסטאוו יתחיל ודאי לצעוק עלינו מדוע איננו מסירים את הכובעים, ובאם הוא לא יצעק, יתחיל אפשטיין בעצמו לצעוק עלינו, יגש אלינו, יטיף לנו מוסר, יחטוף את הכובעים ויזרקם על התנור (שם כידוע, נמצאו הפרוטוקולים המבוטלים). באותו זמן אני וגם וולפרט מתחילים להתנצל בפני המזכיר שהננו אדוקים ולא ידענו שצריך להסיר את הכובע, מבקשים סליחה ושואלים ע"א הרשיון למחסן עצים. אחרי זה אנו מבקשים שיחזירו לנו את הכובעים. וכאן יתערב אפשטיין ויגיד לנו בכעס שנעלה על התנור ונקח את הכובעים. כשנהיה כבר על התנור ידענו שעלינו להכניס לתוך הכובעים כמה שאפשר מהפרוטוקולים המבוטלים.

וכך הווה: כל הביום הזה הצליח במלואו. בזמן ה„מחזה" הטיף לנו אפשטין מוסר: „איך אינכם מתביישים לא להסיר את הכובעים כאן במשרדו של הוד מעלתו הפריסטאוו כשעל הקיר תלויה תמונתו של הצאר ירום הודו וכו' וכו'". בזמן שעלינו על התנור לקחת בחזרה את הכובעים התעסק אפשטיין בכוונה עם המזכיר, כך שהיתה לנו שהות למלא את הכובעים בפרוטוקולים. ירדנו מהתנור עם שלל פרוטוקולים מבוטלים — ההוכחות החותכות — אמרנו שלום והסתלקנו.

בבית סידרנו את הפרוטוקולים, הם היו מקומטים, כשלוש עשרות במספר, והלכנו לעורך בקשות — אברמוביץ הגבוה — שיכתוב את התלונה. התלונה היתה כתובה בצורה די פיוטית. והנה נוסח התלונה:

„לפני שנתיים פקדה בצורת איומה את דרום מזרח רוסיה שגרמה למותם של רבבות אנשים; אשתקד התפשטה בסיביר מגיפת החולירע שקצרה קציר דמים נורא; השנה היו שטפונות שגרמו לקרבנות ונזקים עצומים; היו שריפות ברחבי רוסיה, דבר במזרח הרחוק, רעידות אדמה בעיר וורני עם מאות הרוגים, — בקיצור, אסונות ופורענויות שלא יישנו עוד, אבל בעיירה שלנו קיידאן תודה לאל לא קרה דבר, לא שריפות, לא דבר, לא שטפונות ולא רעידות אדמה, פשוט חיים שקטים ושלווים חיינו ועוד יכולנו לעזור לנפגעי האסונות. אך פתאום הגיע לעיירתנו רופא ממשלתי חדש יווטוכובסקי וביחד עם הפריסטאוו המקומי עשה קנוניה ורושמים לנו רפורטים מדי יום ביומו על אי־נקיון בלי שום סיבה לכך, שהרי אנו משתדלים לשמור על הנקיון שהוא עיקר בריאותנו. יוצא כאילו שעיקר תפקידם של הרופא והפריסטאוו הוא לרשום פרוטוקולים. ולו היה לכל הפחות אוצר המדינה נהנה מהקנסות האלה. לא מיניה ולא מיקצתיה. כמעט את כל הפרוטוקולים הם מבטלים בעד שוחד, את הכסף הם משלשלים לכיסיהם וחיים חיי הוללות ושיכרות ולילות שלמים משחקים בקלפים. כהוכחה לכך הננו מצרפים כמה עשרות פרוטוקולים מבוטלים שהצלחנו להשיג. היתכן אי־צדק ופשע כזה במולדתנו היקרה? אנו מבקשים מהוד רוממותך להעביר חקירה ודרישה מקיפה ולהעניש את האשמים".

על התלונה חתמנו אני משה מילנר ונטע וולפרט.

שלחנו את התלונה ביחד עם הפרוטוקולים המבוטלים לגוברנטור בקובנה. וכאן התרחשה הצרה.

התברר שבין הפקידים במשרדו של הגוברנטור היה קרובו של הרופא יווטוכובסקי. וכשהגיעה התלונה עם הפרוטוקולים למשרד הוציא הפקיד הזה את כל הפרוטוקולים, השמיד אותם והשאיר את התלונה בלי שום הוכחות. התלונה הוגשה לגוברנטור והלה נתן פקודה לחקור ולהאשים אותי ואת נטע וולפרט בעד עלילה כבדה על פקידי ממשלה.

ממאשימים הפכנו פתאום לנאשמים.

כעבור כמה זמן הזמינו אותי ואת וולפרט לחוקר בקיידאן. אני עשיתי את עצמי בלתי־שפוי בדעתי. תשובותי היו לגמרי לא לעצם העניין. השוטר שהוביל אותי (הוא קיבל „דבר־מה" ביד) הוסיף עוד בפני החוקר שעד כמה שהוא מכיר אותי הנני אדם נורמלי, אבל בזמן האחרון לקיתי בשכלי. על שאלתו של החוקר מי כתב את התלונה הצבענו גם אני וגם וולפרט על איש שעזב לפני כמה חדשים את קיידאן והיגר לאמריקה, כך שלא היה שום חשש

שיוסיפו להאשים עוד אנשים. בסוף החקירה רצו לאסור אותנו, אבל הוציאו אותנו בערבות.

חיכינו למשפט, שהיה צריך להתקיים בבית־המשפט המחוזי בקובנה.

לקראת המשפט התיעצנו עם עורך־דין, שאמר לנו כי אין שום תקווה שנצא זכאים, האשמה היא כבדה למדי והעונש יכול להגיע עד שנה ומעלה; הדרך היחידה, כך הוא יעץ לנו, היא להמשיך לעשות את עצמנו בלתי־שפויים בדעתנו. וכפי שאתם מכירים אותי — מחייך משה מילנר — הנני קצת מומחה לזה.

למדנו ושנינו את טענותינו לקראת יום־הדין.

למשפט בקובנה — ממשיך לספר משה מילנר — הופענו אני וגם וולפרט לבושים בבגדים דומים לפושטי־יד ומעוררים רחמים. לא רצינו להסתייע בעורך־דין שילמד עלינו סניגוריה מטעם פשוט מאוד. מטבעו של הסניגור שירצה להתווכח ולהתמודד עם התובע ולהציג אותנו כחפים מפשע, ומטבעו של התובע להוכיח את ההיפך. אגב, עצם הופעתו של הסניגור מוכיח שאנו אשמים. ומצב העניינים היה לטובתו של התובע. ההגיון הפשוט אמר לנו שבהתנהגותנו הבלתי־שפויה נצליח יותר.

וכך הווה. אליבא דאמת תקפה אותנו אימה כשנכנסנו לאולם בית־המשפט. השופטים נכנסים. הקהל קם. „יתקיים המשפט — הכרז בקול רם — של נטע וולפרט ומשה מילנר, הנאשמים לפי חוק פלילי בעד עלילה כבדה על פקידי ממשלה".

מקריאים את כתב האשמה. הראשון לנאשמים היה נטע וולפרט שענה ברוסית רצוצה עם תערובת של מלים בעברית, אידיש ופולנית.

והנה הדו־שיח בין השופט ובין נטע וולפרט:

השופט: החתמת על התלונה לגוברנטור?

וולפרט: כן, אבל זאת לא היתה תלונה כי אם בקשה.

השופט: המוצא אתה את עצמך אשם?

וולפרט: לא.

השופט: היודע אתה את תוכן התלונה?

וולפרט: כשנתנו לי לחתום על הבקשה אמרו לי, שהיות ומתקרב החורף וישנן בקיידאן כמה עשרות משפחות שאין ידן משגת לקנות עצים, החליטו לבקש מהשלטונות שירשו לקבל כמות ידועה של עצים חינם בשביל משפחות אלו. אגב, הלא הלכתי לבקש מהפריסטאוו שיתן לי רשות לבנות מחסן עצים. אחר־כך התברר לי שזה היה לגמרי דבר אחר שאין לי שום מושג עליו. רק הקדוש ברוך הוא לבדו יודע שאני חף מפשע. הנני מבקש רחמים ולזכות אותי (כאן הפליט איזה פסוק מתפילות ראש השנה בשימו את ידו על ראשו, שאף אחד מן השופטים לא הבין אותו).

דבריו עוררו גם צחוק וגם רחמים בין הקהל וגם בין השופטים והתובע יחד.

ולבסוף הגיע תורי — אומר ברצינות משה מילנר.

אותן השאלות השיגרתיות ואותן התשובות בהבדל קטן שאני השתמשתי גם בכמה מלים בליטאית שהיו שגורות בפי.

על השאלה העיקרית אם ידעתי את תוכן התלונה עניתי:

„לא ידעתי שזאת תלונה ולא אני האיש שיגיש תלונות מפני שלפי תורתנו הקדושה

המלשין הוא אדם רע וסופו לגיהינום. הדבר היה כבה. אמרו לי שבקיידאן נמצאים חיילים יהודים בצבא מלכנו הנערץ. החיילים האלה הנם אדוקים ורוצים לשמור את תורת משה רבנו ואינם אוכלים בשר טריפה (כך אמרתי בעברית), ולכן רוצים לבקש מכבוד הגוברנטור שירשה לסדר בשבילם מאכל כשר. והיות אני דתי (כאן החזקתי בציציותי), חתמתי על הבקשה בלב שלם. יתר על כן, ראיתי על הבקשה את חתימתו של נטע וולפרט שהוא איש אדוק מאוד ורציתי גם אני לזכות במצווה. לא עלה על דעתי כלל וכלל להתאונן על הרשות, מפני ש„דינא דמלכותא דינא". הוספתי עוד כמה פסוקים מפרקי אבות ותרגמתי אותם בקושי בעצמי ולבסוף דפקתי בלבי כמו ביום הכיפורים וגמרתי בקול חנוק בחרטה גמורה ובבקשת רחמים עלי ועל משפחתי, אגב הערה שהנני מוסר את גורלי בידי המשפט הצודק".

גם השופטים וגם התובע היו במקצת המומים ותמהים מדברינו. אופן הדיבור שלנו נתן יסוד להאמין שאולי יש בכל זאת קצת אמת בטענותינו.

לבסוף פנה אב בית־הדין לתובע ושאל אותו לדעתו.

התובע השקיף עלינו רגע קט וכנראה מצבנו ומלבושינו נטלו ממנו את כל החשק להתווכח אתנו ואולי רגש הרחמים התעורר בו סוף כל סוף — בקיצור, הוא הסתפק רק במלים אלו: „הנני תומך באשמה", וגם המלים האלה נאמרו, נדמה לי, בקול רפה.

השופטים יצאו להתייעצות, ואנו חיכינו לגזר־הדין. כעבור זמן־מה חזרו השופטים. שוב הקהל קם. מקריאים בפרוטרוט את כל האשמה שמשה מילנר ונטע וולפרט חתמו על תלונה להעליל על פקידי ממשלה; בית־המשפט מוצא אותם אשמים, אבל בהתחשב בנסיבות המקילות ששניהם לא ידעו על מה הם חותמים ושניהם מתחרטים בכנות על מעשה זה, מטיל בית־המשפט עליהם קנס בסך רובל אחד על כל אחד.

נשמנו לרווחה ובאותו מעמד שילמנו את הקנס בלי התרגשות יתרה שלא לעורר חשד.

יצאנו מבית־המשפט ופנינו לאכסניה הקיידנאית בעיר העתיקה בקובנה, אכלנו ארוחת־הצהריים (עד הצהריים צמנו), החלפנו את בגדינו וחזרנו הביתה.

ודעו לכם — סיים משה מילנר — מאותו הזמן נפסקו הרפורטים השרירותיים בקיידאן וגם היחסים בינינו ובין הרופא יווטוכובסקי נעשו ידידותיים ביותר.

פסח וייצר־חיטין

קיידאן שאיננה

עצם כתיבת־זכרונות על עיר בה נולדת ובילית בה קרוב ל־40 שנה מעורר כמיהה וגעגועים חזקים. שבעתיים קשה לכתוב על עירך שכל תושביה היהודים מטף ועד זקן הושמדו באכזריות שאין דוגמתה על־ידי פראי־אדם ביום אחד, הוא היום המר והנמהר — ה׳ אלול תש״א.

להעלות את הזכרונות — נסיון מורט עצבים ושובר־לב כאחד הוא. אמנם כבר עברו 30 שנה מאותו היום אך קשה מאוד להתרגל לרעיון שזה קרה, קשה לתאר בדמיון שעדה שלמה בת 3700 נפש צועדת לקראת המוות מוקפת רוצחים — תושבי המקום הנוצרים בבוקרו של קיץ שטוף־שמש, וכי מחסלים את כולם תוך שעות ספורות. אבל הסיוט הזה היה למציאות מהר.

דלה היא לשוני וחלש הוא דמיוני לתאר את הרצח האכזרי ועמומה היא זעקתי כדי לבטא את שברון לבי ולשאת קינה ומספד על אנשים שהכרתי עשרות בשנים, על ילדים תמימים ותינוקות זכים כמלאכים, שלא טעמו כמעט טעם של חיים — לשאת קינה ומספד זה הוא למעלה מכוח אנוש.

עם חתימת הספר הזה הוצבה מצבה על עירנו קיידאן שהיתה ואיננה. ירד הלילה השחור על קיידאן היהודית, פנה יומם של כל אלה שהיו יקרים לנו מכל.

נמחתה קיידאן עתיקת־היומין שהתקיימה למעלה מחמש מאות שנה. קיום של דורות רבים נגדע ונכחד משך שעות ספורות.

דמעות חונקות את גרוני ובקושי אני עוצר בעדן. ומדי חושבי על השואה האיומה איני יכול להשיג באופן הגיוני איך זה קרה, אבל המציאות טופחת על מחשבותי וזועקת בקול מר: קיידאן איננה!

נוף אנושי עשיר

ממרחק של זמן רב את עולה בזכרוני, עיירתי האהובה קיידאן, פעם בבהירות ופעם במטושטש, אבל תמיד בהרגשה נעימה, נוגה, מלאת־חן וגעגועים. זוכר אני אותך משחר ילדותי, מוכרים לי עוד היטב רחובותיך וסימטאותיך שוקקים יהודים, מהם פועלים, בעלי־מלאכה, חנוונים טרודים בפרנסתם, ילדים עם ספריהם, נחפזים ל„חדרים" ולבתי־ספר בימי־חול, ועטופי בגדי־שבת, חדורי נשמה יתרה, ממהרים לבתי־הכנסת להתייחד עם קונם בימי־חג־ומועד.

זוכר אני את הנוער שלך לפני מלחמת־העולם הראשונה ובין שתי המלחמות, נוער ער, צמא־דעת, נוער לאומי וגם דתי; בעל־מסורת ועוסק גם בספורט.

כשאני שוקע בעבר ומעלה בזכרוני כמה חיים תוססים, איזה נוער דבק באידיאלים נשגבים ירד לטמיון — לבי עלי דווי — חבל על דאבדין דלא משתכחין.

עוברת נגד עיני שורה שלמה של הנוף האנושי, של פנים מוכרים וחביבים ושל מראות מעוררי־געגועים.

מלמדי ומורי

אעלה בראשונה את זכרם של המלמדים והמורים שלי, אלה שלימדו, חינכו ועיצבו את דמותם הרוחנית של ילדי־ישראל.

הרבי הראשון שלי היה ר׳ שמחה וילנצ׳יק ז״ל. יהודי גבה־קומה, רזה, בעל זקן ארוך. גילו, דומני, היה למעלה מששים, אבל ידע להכיר היטב, לפי המושגים מלפני כ־70 שנה, את נפש הילדים הרכים. מטבעו היה טוב־לב וכמעט שלא הרביץ. היינו לומדים גם במוצאי־שבת ואז היה מכבד אותנו בפרוסת „לעקעך״, מספר אגדות ובזה מאוד התחבב עלינו. הבית קטן ורעוע. למדתי אצלו שלושה „זמנים״.

ואז עברתי ללמוד אצל המורה שמואל־יהודה איידעס ז״ל. הוא היה אדם משכיל, ידע טוב עברית, רוסית וגם חשבון. ה„חדר״ היה מרווח ומסודר. הוא לימד אותנו עברית, דקדוק וגם תנ״ך. התחלתי אז לדבר עברית. אני זוכר שבגיל עשר לימד אותנו את הנביא ישעיהו עברית בעברית. אפשר לומר כי ב„חדר״ הזה קיבלנו את היסוד של השפה העברית וגם תודעתנו היהודית התרחבה במידה ניכרת.

הרבי השלישי ר׳ משה בורשטיין ז״ל, המכונה „טלזאי״, כיוון שהיה חניך ישיבת טלז. אצלו כבר למדנו גמרא, תנ״ך וגם את השפה העברית ודקדוקה. שיטת־ההוראה היתה די מודרנית לפי הזמן ההוא (1907—1910). הרבי הקנה לנו משך 3—4 שנים גם תורה וגם דרך־ארץ. הוא היה ציוני, משך בעט בשפה העברית וכל ילדיו התחנכו ב„השומר־הצעיר״ בקיידאן. כל משפחתו נספתה בשואה.

בין המלמדים בקיידאן הנני רוצה לציין את ישראל־נחמן שמש ז״ל, איש ירא־שמים, תם וישר. קראתי במקרה את צוואתו שכתב במו ידיו. נחרת בזכרוני קטע ממנה, בערך כך: „הנני זקן ובקרוב אלך בדרך כל העולם; מוכן אני להתייצב לפניך, רבון העולמים, בלב שקט ובמצפון נקי. השתדלתי ללכת בדרך הישרה, לא העלבתי איש, לא הלכתי רכיל וכו׳. הייתי מלמד תינוקות של בית־רבן ובזה ראיתי את מטרת־חיי״. בדמותו ראיתי את היהודי השלם עם קונו בכל רמ״ח אבריו. גם בנו שימש בתור מורה, משכיל, שתקן ומכונס בתוך עצמו.

היו עוד בקיידאן: רבי לגמרא יצחק (איציק יחיאל׳ס). את שם משפחתו איני זוכר; אברהם סוכן — רבי לגמרא, תנ״ך ועברית; דויד־יצחק בלושטיין — הצטיין בעיקר בהוראת תנ״ך ועברית; מלמד־דרדקי קופלנסקי. כולם הרביצו תורה לילדים הקטנים והמתבגרים.

יש עוד לציין את ר' ישראל־עקיבא פרוסאק שלימד את בנות ישראל לקרוא ולכתוב אידיש וגם חשבון.

יהי זכרם ברוך.

ב"ך או כ"ב בכסלו

המנהג של כ"ב כסלו, או איך שקראו לו ליתר קלות הביטוי ב"ך כסלו, היה נהוג בקיידאן ע"י ה„חברה־קדישא" בזה האופן:

בלילה, אור לב"ך כסלו היו כל חברי ה„חברא־קדישא" הולכים לבית־המרחץ. בחוזה של ועד־הקהילה עם החוכר של בית־המרחץ היה סעיף שעל פיו התחייב החוכר להסיק את בית־המרחץ עבור ה„חברא־קדישא" פעמיים בשנה חינם אין כסף: אור ליום הושענא רבה ואור ליום כ"ב כסלו. אחרי הרחצה היו החברים מתלבשים בבגדי־חג ומתאספים בקלויז דקברנים והיו אומרים כל הלילה תהילים. השכם בבוקר היו מתפללים תפילת־שחרית לפי הניגון של הימים הנוראים. מובן שכל החברים של ה„חברא־קדישא" היו צמים אותו יום. החזן של העיר היה עובר לפני התיבה (לפני למעלה מ־80 שנה שימש בקיידאן בתור חזן דויד פיינזינגר, בעל קול ערב מאוד. הוא היה גם מלחין. הוא חיבר כמה מנגינות לתפילות, וביניהן את המנגינה לתפילה „אלוה, נשמה שנתת בי טהורה היא" לכבוד ה„חברא־קדישא" ל־ב"ך כסלו). אחרי התפילה היו כל החברים עם הגבאי של החברה בראש עולים לבית־הקברות ועוברים על יד הקברים של הנפטרים בשנה שעברה ומבקשים מהם סליחה ומחילה באם פגעו בכבודם בזמן הטהרה והקבורה. אחרי שחזרו העירה היו מתפללים מנחה ואז... היתה מתקיימת הסעודה ב־הא הידיעה של ה„חברא־קדישא".

באותו מעמד היו גם בוחרים חברים חדשים לחברה אגב הקפדה במוסריותם וגם בהתנהגותם.

קבורת שיימעס

בכל בית־כנסת ב„פוליש" — החדר לפני הכניסה לבית־הכנסת עמדו כמה ארגזי־עץ לתוכם הכניסו המתפללים סידורים, מחזורים וספרי־דת קרועים או דפים בלויים. לדפים ולספרי־דת קרועים אלה שיצאו משימוש קראו „שיימעס".

בקיץ שנת 1910 התרחצנו קבוצת נערים בני 13—14 בנהר סמילגה מול בית־העלמין. פתאום הגיעו אלינו צלילי מוסיקה, כשהם בוקעים מכיוון בית־העלמין. תחילה נבהלנו — צלילי מוסיקה מבית־העלמין! אחרי שנרגענו קצת החלטנו לעלות לבית־העלמין. עלינו... ונגד עינינו מחזה נדיר מאוד: קוברים ארגזים עם „שיימעס" בלווי תזמורת.

כשחזרנו העירה וחקרנו בדבר התברר לנו שקבורת ה„שיימעס" היתה מבוצעת בערך פעם בעשר שנים. העגלונים שהובילו את ה„שיימעס" היו מתנדבים למבצע הזה, היו מנקים את העגלות והסוסים, לובשים בגדי־חג ומובילים (כמובן — חינם) את ה„שיימעס" לקבורה בבית־העלמין בלווי תזמורת.

מספרים שפעם אחת בזמן שהעגלות עם ה„שיימעס" עברו דרך העיר, נעצרה פתאום עגלה אחת. „המלווים" הוכו קצת בתדהמה. במעמד זה אמר יהודי פיקח: „אל דאגה, — דער פערד האט זיך אפגעשטעלט אף א פסוק — מען פירט דא אזויפיל פסוקים!"
תרגום חופשי: הסוס התעכב על פסוק — הלא מובילים כאן כל־כך הרבה פסוקים.

אפיית מצות

יהודי שהיה לו תנור לאפיה היה מכשיר את התנור לאפיית מצות לקראת חג הפסח. ימים מספר אחרי פורים כבר היו מתחילים לאפות מצות. העבודה היתה ממש עבודת־פרך, כיוון שכולה היתה עבודת־ידיים. היו עובדים לא פחות מ־12 שעות ביממה, אם לא יותר מזה. קצב העבודה היה מהיר מאוד, כדי שהבצק לא יחמיץ. השכר היה זעום, אבל מה לעשות? האנשים מעוטי־היכולת היו עובדים קשה בעבודה הזאת כדי להרוויח משהו לקראת החג. עבדו שם גם צעירים שבשיריהם העליזים היו מכניסים שמחה רבה בעבודה המפרכת.

ומקובל היה בלילה האחרון שלפני החג לסיים את אפיית המצות האחרונות בשעה 2—3 אחרי חצות בהצגה על פי רוב של „עקדת־יצחק" או „מכירת־יוסף".

הצלילים היו בוקעים כמה שעות לפני עלות השחר בכל הסביבה. עיניהם הלאות של הזמרים והשחקנים היו נאבקות עם התרדמה אחרי כמה שבועות של שינה בלתי מספקת, אבל היו מתאמצים להציג ולשיר מתוך תקווה שמחר כבר לא יעבדו ו„יכניסו" משהו לכבוד החג. להצגות אלה היו נוהרים הרבה אנשים שגרו בשכנות.

אגב, בהצגות אלה היו מגלים תמיד אצל הצעירים כשרונות חדשים מזהירים, שבתנאים כלכליים יותר טובים ובלימוד ובהכשרה מתאימה היו ודאי מתפרסמים בעולם הגדול.

עם התחלת אפיית המצות במכונות עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה עבר ובטל מן העולם מינהג האפיה הישן שהיה מכונה „פאדריאד" (קבלנות).

הגיבור צדוק שלאפוברסקי הי"ד

אני צריך להקדיש כמה מלים ליקירנו צדוק שלאפוברסקי, — קרן אור באותם ימים קודרים. שמו משמש לי ולכולנו סמל של גבורה עילאית. בתולדות יהודי קיידאן הוא רשם דף מזהיר ומפואר. צדוק היה היחידי שברגעים האחרונים לפני המוות סחב את המפקד הגרמני לתוך הבור ופצע אותו. באותו רגע נפסקו היריות והשוטרים, ברצותם להציל את המפקד, קפצו בפגיונות שלופים לתוך הבור. התחיל המאבק לחיים ומוות בין צדוק ובין השוטרים. צדוק נשך שוטר אחד בגרון ותלש את גרונו והשוטר נפל מת במקום. אחריו פצע צדוק עוד שוטר שמת כעבור יומיים. את צדוק ביתקו השוטרים בפגיונות. צדוק הוא היחיד שנפל כגיבור ונקם את נקמתנו מהכלבים הנאצים.

זכרו ינון לעד בלבותינו.

(לפי סקירתו של חיים רונדר ז"ל)

חנה לנדסברג ז״ל

מורה לדוגמא משך עשרות בשנים בבית־ספר עממי, אם כי לפי ידיעותיה וכשרונותיה יכלה לשמש מורה בבית־ספר תיכון. אבל את תפקידה בחיים ראתה דווקא בחינוך ובטיפוח הילד מראשית התפתחותו אחרי גן־הילדים.

טיפוס מובהק של מורה עממית במלוא מובן המילה, מחוננת בכל הסגולות המתאימות לתפקיד זה.

הכרתי את חנה עוד בהיותה גימנזיסטית כשהייתי בא לביתם לאחיה יעקב ז״ל, חברי הטוב מלפני 65 שנים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה נפגשנו לעתים קרובות בפעולה הציונית בכל ענפיה. כל זמנה הפנוי היה קודש לארץ־ישראל, אם קק״ל, קרן־היסוד, החלוץ, מגבית ל,,קפא״י״, ,,הפועל״, הפצת השקל הציוני וכו׳.

תמיד היו רואים אותה מתרוצצת בין יהודי קיידאן ואוספת לקרנות, תורמת ומתרימה את האחרים ואת הסכום הראשון וביד נדיבה היתה נותנת היא בעצמה.

שנים רבות היתה יושבת ראש בוועד של בית־היתומים בקיידאן. דאגותיה ואהבתה ליתומים היו ללא גבול. והכל בשקט ובנאמנות, במסירות ובצנעה.

היתה אהובה ואהודה בין כל שכבות העירה.

וכך היא ניצבת נגד עיני בתור סמל של עסקנית ציבורית עד היום המר והנמהר.

ר׳ מאיר־דוד פיין ז״ל — בעלה של עטל די בייגל־בעקערקע

לעתים קרובות אני רואה אותו בדמיוני כשהוא עטוף קיטל לבן וטלית מעל לראשו בבית־הכנסת ביום הכיפורים. ביחוד בתפילת שמונה־עשרה כשהיה מגיע לקטע ,,על־חטא״ היה גועה בבכי מר קורע לבבות. יהודי שקט, תמיד מסביר פנים, עמל כל השבוע מעלות השחר עד הערב באפיית־כעכים, רחוק מהחטא כרחוק מזרח ממערב וכל רגע פנוי היה מקדיש לאמירת פרקי־תהילים, אותם ידע בעל־פה. יהודי תמים וישר.

החייט שווארץ ז״ל (את שמו הפרטי איני זוכר)

חייט פשוט, נעים־הליכות, עבד ועמל בשקט בבית, בקומה השניה על יד הגשר למדתי עם בנו ב,,חדר״, בגלל זה ביקרתי לעתים קרובות בביתו. הצטיין במיוחד בישרותו, מעולם לא לקח אף חתיכת־בד קטנה־שבקטנה בשבילו מהלקוח שהזמין אצלו לתפור בגד.

לפני מותו ביקש שמשולחן־עבודתו יכינו את הארון, בו יטמינו את גוויתו.

המסגר יעקע וואלפערט ז״ל

טיפוס מובהק של ,,עמך״. עם היותו עמוס במקצועו מצא תמיד זמן להתמסר לצורכי־ציבור באופן מעשי. משמשע שמישהו נמצא במצוקה וצריך לעזור מיד, היה מניח את הפטיש, יוצא לרחוב לעורר את הציבור, להוציא אותו משלוותו ולהשיג את העזרה. שנים רבות היה חבר ,,מכבי־אש״ ולא לראווה, כי אם עסק בעבודה הקשה והשחורה.

המשורר צבי בלושטיין

אל תזלזלו בבני עניים, כי מהם תצא תורה

המימרא הזאת עולה במוחי בהיזכרי בבן־עירי וחברי צבי בלושטיין. הכרתיו בראשונה כשהייתי בן 15. הוא היה מבוגר ממני בערך בשנתיים. מתוך קטעי ידיעות שאספתי אני יודע שהתייתם מאביו בהיותו ילד קטן. אמו היתה אופה לחם והם חיו בדחקות. חושבני שהוא למד רק בתלמוד־תורה. הוא לא ביקר בשום בית־ספר. ידוע לי שבן הרב בקיידאן לימד אותו גמרא, קרובו דויד־יצחק בלושטיין לימד אותו עברית ותנ"ך; בן־דודי, נער בן־גילו, הסביר לו את ארבע פעולות החשבון, ומישהו — את יסודות השפה הרוסית.

ובהיותו נער כשרוני המשיך בכוחות עצמו לקרוא, ללמוד ולהתפתח, עד שבגיל 18 שלט היטב בשפה הרוסית ובמתימטיקה הגיע עד לשלב די רציני באלגברה.

אני זוכר שבגיל 17 תירגם בפעם הראשונה שיר מאידיש לרוסית, שיר שעבר מיד ליד בעיירה וכולם התפעלו מהקצב ומיפי התרגום. ומאז התחיל לכתוב באידיש שירים וגם סיפורים, שראו אור בעתונות שלפני מלחמת־העולם הראשונה.

נפגשנו וטיילנו לעתים קרובות. בשנת 1914 עבר לגור לעיירה הסמוכה ינובה בתור מורה פרטי.

בזמן מלחמת־העולם הראשונה התגורר ברוסיה וגם שם המשיך לכתוב. ב־1919 חזר לליטא והיה מעורכי שבועון באידיש (את שמו איני זוכר). הוציא כמה ספרים, ביניהם רומאן אחד. אחר היגר לדרום־אמריקה ולבסוף השתקע בברית־המועצות — צ'רנוביץ. קראתי בשנים האחרונות כמה מסיפוריו ב־„סאוויעטיש־היימלאנד". הלייט־מוטיב בשירתו — ליריקה, חיי העמלים לפני מלחמת־העולם הראשונה, תיאורם של המהפכנים האידיאליסטיים מהשכבות העממיות.

ואם־כי עכשיו הוא נמצא מהצד השני של תחיית־העם ובניין מולדתו־מדינתו ההיסטורית, מצאתי לנחוץ לציין אותו בתור סופר ומשורר פורה, בן־קיידאן.

ר' אבא־יהודה פרידלאנד ז"ל

את ר' אבא־יהודה פרידלאנד ז"ל הכרתי בהיותי עדיין ילד קטן. לעתים קרובות היה מבקר אצלנו. הוא היה מאותו טיפוס שאנשים מחבבים אותו. אם־כי היה אדם אמיד בכל זאת הצטיין בעממיותו. יפה־תואר היה, מעורב עם הבריות ואהב ביחוד בדיחה עממית. בעל קול ערב ולעתים קרובות היה עובר לפני התיבה.

מי שלא ראה את אבא־יהודה בשמחת־תורה כשהוא יחד עם ר' לאזער פינקלשטיין — הרבי מהתלמוד־תורה, חגורים מגבות שרים קטעי־חזנות ומציגים בשפה הליטאית עם טעמי־המקרא של ההפטרה דו־שיח על איכר שהביא לשוק למכירה עגלת־עצים וברווז — לא ראה מימיו עליזות מהי.

פעם סיפר לי שנסע במיוחד לווילנה לראות ולשמוע את אליקום צונזר שחיבר בין יתר שיריו העממיים את השיר „במחרשתי".

היתה לו חנות של ברזל עם זכות למכור כלי־נשק ברשיון. זכורני שבשנת 1906 כשנשקפה לעיירה סכנה חמורה של פרעות בגלל הריגתו של חייל רוסי, הכריז אבא־יהודה בפומבי: בואו, קחו את כלי הנשק בלי רשיון ובלי כסף, — אני אחראי בעד הרשיון!

זאב (וועלוועט) טובער ז״ל

כשהיינו צעירים קראנו לו „הסבא של המהפכה הרוסית". במהפכת 1905 כבר השתתף באופן פעיל. למד בישיבה והיה בן־בית בספרות האידית והרוסית. פולמסן ונואם. תמיד אפשר היה לראותו עומד בפתח ביתו על יד הגשר, ראשו שמוט קמעה על הצד, שערותיו ארוכות, חובש משקפיים ומתווכח בלהט על תיקון החברה והצדק הסוציאלי, תוך זמזום קל של שיר עממי. השתייך לפועלי־ציון והיה חבר פעיל בהגנה העצמית.

בשנת 1925 ביקר בארץ־ישראל.

העליתי על הנייר רק מעט מזעיר מתוך צרור הזכרונות, קצת מראות וכמה שרטוטי דמויות. עוד הומים בלבי הרבה דברים שלא נאמרו. עיני עודן משוטטות על־פני קיידאן ושיח־ושיג לי עם הרבה דמויות שנקרו לי על דרכי, ורואה אני כמבעד לדוק של ערפל (או דמעות) את כל האהובים והיקרים אשר ידו הטמאה של שטן דורנו קיפדה את פתיל חייהם.

ביום הכנסת הספר הזה לתוך ביתנו אנו פוקדים בו נפש כל יקירינו, דמותם מרחפת נגד עינינו ובשפתיהם האילמות כאילו ממלמלים הם: נ ק מ ה!

עצוב הוא הניגון הבוקע מדפים אלה והדו העגום ממלא את חללו של כל הבית.

בכל דף ודף הומות סיעות־סיעות של נשמות רכות וזכות שלא זכו להיגאל ולחיות עמנו ועליהן יאבל הלב, עליהן תזלנה עינינו דמעות מרות על אבדן חייהם של יקירינו באכזריות שטנית על לא עוול בכפם.

יהיו־נא דפים דלים אלה נרות זכרון לקדושי קיידאן.

קבר האחים בביאן

יוצאי קידאן בישראל ביום הזכרון בהר ציון, על־יד מרתף השואה

מרדכי מולער
(מוסקבה)

על עצים ועל תרופות

המכתב, שחלקו מובא להלן, נכתב ב־28 בנובמבר 1965 ליהודה רונדר בקובנה על ידי מרדכי מולער, תושב מוסקבה. מחבר המכתב (אלתר דעם בדחן'ס זון), נתגלגל למוסקבה מאז מלחמת העולם הראשונה ואת מכתבו כתב אחרי שקיבל משלוח תרופות מאת יהודה רונדר.

אתה מצפה שאומר לך תודה בעד התרופות שקיבלתי ממך. התאזר איפוא בסבלנות לפני שתשמע ממני את המלה הזאת. תודתי לא תברח ממך, ואף לא אשאר בעל־חוב. איני שואל אצלך אפילו כמה עלה כל זה יחד עם דמי האריזה והמשלוח, כמה כסף עלי לשלוח לך. אינני עני, ברוך השם, ואתה אינך עשיר ממני.

כשתקרא את ההקדמה הזאת, תחשוב ודאי, כי לאחר שאני שוכב כבר שנה בבתי־חולים, נעשיתי חסר־דעה, חס־ושלום, או עובר בטל. לא זה ולא זה, אלא שתוך כדי כתיבה אליך עלה בזכרוני סיפור מן העבר הרחוק בקיידאן.

הדבר היה בשנת 1908 או 1909 בערך. המספרה שלנו (אם אפשר לכנותה בשם מספרה) שכנה בבית השייך ליאסע דייטש, ובדיוק מולנו החזיק יהודי בשם קאמאי בבית־מרקחת, בבית השייך לבלומברג. זה היה לפני שנתמנה כרב אצלנו. זה היה יהודי מוכשר מאוד, אולי המוכשר ביותר בכל הסביבה. הוא היה למדן מופלג, ועלה בידיעותיו על עשרה רבנים ביחד.

והנה באחד הימים, הדבר היה בחורף, נכנס בנו, שעמד אצלו בבית־המרקחת ופנה לאבי: „רב אלתר”, הוא אומר „רב קאמאי שלח אותי אליך לבקש, שתואיל בטובך להשאיל לו עשר חבילות עצים. מיד לאחר שיקנה, יחזירן לך”. הוציא אבי עליו השלום את המפתח של המחסן, נתן לו ואמר לו כי יבחר לעצמו עשר חבילות כטוב בעיניו. „זה עלול לקרות”, אומר אבי בלבו, „כמו שנאמר בקוהלת: לא לחכמים לחם”.

עברו ימים אחדים. שוב נכנס הנער ואומר לאבי, כי רב קאמאי ביקש ממנו, שיטריח את עצמו ויסור אליו כאשר יזדמן ליד ביתו. עניין לו אליו. נכנס אליו אבי, ואז אמר לו רב קאמאי: „שב לך, רב אלתר, הבה נשוחח קצת”.

„אני חייב לך עשר חבילות עצים. על כן בקשה לי אליך: תן לי אותן במתנה. אמנם

עשר חבילות עצים הן עשר חבילות, אבל אין לי מוצא אחר, ברירה אחרת, אלא שתתנן לי במתנה..."

עלי לציין כאן, כי אבי לא היה טיפש, ואם לומר את האמת, אף היה חכם מאוד. היה לו פגם אחד — השכלה מועטת. הוא שלט בשש—שבע לשונות ודיבר בהן יפה. לשונו היתה צמודה לחיכו כראוי, אלא שבלי דקדוק, כלומר, הוא לא ידע מדוע יש צורך לומר כך ולא אחרת. אך בחושו הרגיש שכך יש לומר, מבלי שיכול היה להסביר מדוע. ובכן, כיוון שלא היה טיפש, נשאר ישוב בפה פעור והסתכל בו. כמו שנאמר: „מאי קא משמע לן?" קאמאי מבקש לתת לו במתנה את עשר חבילות העצים? הוא מסתכל בו ומחייך...

„רבי", אומר לו אבי. „על מה יש כאן לדבר. הרי לא באתי אליך לבקש את העצים שלקחת אצלי. אתה זה שביקשת כי אסור אליך. נכנסתי איפוא, אך לא כדי לבקש את החוב. השתמש בהן, כלומר שרוף אותן, להנאתך. לא כדאי לדבר על זה".

„זאת אומרת", עונה קאמאי, „שנתת לי במתנה את העצים. הסכמנו איפוא! אם כן, גם אני רוצה לתת לך במתנה עשר חבילות עצים".

אומר לו אבי: „תודה לך, עוד יש לי עצים שיספיקו לי לכמה שבועות".

„לא", עונה קאמאי, „אתה חייב לקבל ממני עשר חבילות עצים, שאני רוצה לתת לך במתנה. יענקה'לה", אומר הוא לנער, „הכנס למחסנו של רב אלתר עשר חבילות עצים".

כאן נשאר אבי עליו השלום נדהם... שוב: מאי קא משמע לן?!

כשראה קאמאי כי אבי עדיין אינו מבין, אמר לו: „ובכן אסביר לך את הטעמים לכך".

„יש לנו ליהודים תורה גדולה וטובה. אלמלא התורה הזאת לא היה נשאר כבר מזמן זכר ליהודים. התורה מלכדת את כל היהודים בכל מקום בו הם נמצאים. והנה כתוב בתורה, שאם אדם יהיה זקוק וילווה ממך כסף או משהו אחר ואתה תלווה לו, אסור לך לקבל ממנו ריבית, ואילו הלווה — אסור לו לתת ריבית, כי ריבית היא „נשך", פשוטו כמשמעו. שהרי במרוצת הזמן, אם לא יהיה ביכולתו להחזיר לך את ההלוואה, עלולה הריבית לעלות על הקרן, הריבית עולה, כלומר היא נושכת..."

„ראה־נא", אומר קאמאי לאבי, „כיצד התורה דואגת לכל אדם. אתה רשאי לקבל משכון, כאשר הלווית כסף לאחר, אבל גם זאת בתנאי, שאם קיבלת כר בתור משכון, אסור לך להחזיק את הכר למשך הלילה, שהרי לא יהיה ללווה על מה לישון. על כן חייב אתה להחזיר לו את הכר למשך הלילה, ולמחרת היום אתה רשאי לקחתו חזרה בבוקר עד הלילה הבא. וכן הוא הדבר לגבי כלים שמשתמשים בהם בשעות היום, למשל סיר שמבשלים בו ארוחות. בבוקר עליך להחזיר את הכלי הזה, ואתה רשאי לקחתו שוב למשך הלילה".

„אתה רואה עכשיו, רב אלתר", אומר קאמאי, „למה אני מתכוון כאשר אני מבקש כי תתן לי במתנה את עשר חבילות העצים, ואילו אני מחזיר לך במתנה עשר חבילות עצים? שהרי, כאשר אני לקחתי ממך עשר חבילות עצים, לא מדדת ולא שקלת אותן, וגם אני, שעה שהחזרתי לך את החוב, לא מדדתי ולא שקלתי. יתכן איפוא, כי אחד משנינו לקח אצל השני

ריבית, שגזרי העץ השייכים לך היו יותר עבים ויותר ארוכים מאלה השייכים לי, וכך יכול היה להיות גם להיפך... עכשיו", אומר קאמאי, „עליך כבר לרדת לסוף דעתי.. כאשר אתה נותן לי במתנה ואני מחזיר לך מתנה, הכל שווה בשווה, ואין כאן ריבית!"

✶

זאת אומרת, שאתה נותן לי במתנה את התרופות?...

אני מקווה איפוא, כי עוד מעט אעזוב את הבית, וגם אני אתן לך משהו במתנה...

✶

אם תזדמן לפורט התשיעי, אני מבקש ממך, כי תעמוד בשמי על יד הקדושים ותכבד את זכרם ברגע אחד של דומיה. הוא הדין אם תהיה על קברו של חיים באלקסוט.

✶

עכשיו אני יכול לומר לך תודה רבה בעד התרופות.

דניאל בן־נחום (פרוחובניק)

(בית־זרע)

פגישה עם עיר שאיננה

לכאורה היו ערי ליטא ועיירותיה דומות זו לזו בתואר ובצביונן, כפי שהונצחו לא אחת בספרותנו: זו כיכר השוק באמצעיתן, עם חיי המסחר, המיקח והמימכר הסואנים, בייחוד בימי שוק, עם החנויות הגדולות, בית־המרקחת ובית־המלון מוזהבי השלטים ועם הדוכנים הקטנים בקצותיה; זה הרחוב הראשי, חוט־השדרה של העיר, בו מתנוססים בתי השלטונות ובנייני־הציבור, לאורכו מטיילים בערבים זוגות נאהבים ובקטעים מסויימים על מדרכותיו מצטופפים חברי התנועות והמפלגות השונות; ארמון ה„פריץ" העתיק, שגנו משמש כ„פארק" להנאת הציבור; הסימטאות הסוטות לצדדים, כפושות אבק בקיץ וטובעות ביוון הבוץ בסתיו, עם בתיהן הנמוכים, מסבירי־הפנים לאורח, עם הלמות המלאכה עד ערב. המקשאות וגני־הפרי בעיבורה של עיר, המשתפלים ויורדים אל נהר (בקיידאן היתה זו הניוויאז'ה העמוקה, מהירת־הזרם) והחורשות על חופיו; הדרכים היוצאות לכפרים ושדות רחוקים, עם הצלבים על פרשותיהם. מחוץ לעיר היה תמיד איזה הר, שלא חרג בממדיו מגבעת־יער צנועה, אך משך בצלליו ובמחבואיו את לבות בני־הנעורים. ובעיר פנימה היתה התיפלה (כינוי של גנאי לכנסיה) הגאיונית מעבר מזה, בית־הכנסת הגדול וחצרו, הבולטים לעין ובתי־מדרשות מוצנעים בירכתיהם — מעבר מזה.

קולם הרוגש של לומדי־תורה, צקלון־הלחש, זעקת התפילה, שבקעו בהם, המולתם העליזה של ילדי בתי־הספר החוזרים לבתיהם, שירי הארץ העזיזים שנישאו ממועדוני תנועות־הנוער וריקודי הורה סוערים, שהרגיזו את שנת השכנים, זמר־אהבה מפי נערה הכפופה על מכונת־התפירה, המנוני־מרד שהושרו על ידי שוליות בסדנה, הקולות הבלילים האלה — ליוונו בכל הערים והעיירות, בכל קצווי־ליטא, בקהילות ישראל שאינן עתה עוד בין החיים.

אף־על־פי־כן נתייחדה כל עיר ועיירה בקווי־אופי מיוחדים ששיוו לה דמות משלה. ממש כפי שלכל אדם פרצוף־פנים עצמי, נשמה משלו, שכל קורות־חייו וחוויותיו הטביעו בה את חותמם, כך היתה לכל קהילה נשמה קולקטיבית, רוח המקום, שמתגלה לא רק במאגר הזכרונות, בתיקי־פנקסים עתיקי־יומין אלא במנהגים מושרשים מדורות, באופיים של הבנים והבנות שגדלו. מסתופפת נשמה זו בבניינים ישנים, שרויה גם בעצים ובאבנים, בצללי אילנות וגדרות, חיה ונושמת, כל עוד לא נכרת הישוב ולא נסתם עליו הגולל...

ייחודה של קהילת קיידאן היה בולט ולא ניתן להכחשה. בכל ביקור במקום ובכל פגישה עם אנשיה היה מכריז על עצמו מחדש. אם נבוא לתארו — על אף התחמקו מכל ניתוח מצוי והגדרה מדוייקת — נמצא בו מזיגה של יסודות שונים: שורשיות עממית, עמלנות וצמידות ליישובו־של־עולם — מזה, אהבת התורה ודבקות בהשכלה העברית — מזה. היו עיירות בליטא שהשתבחו בגדולי תורה שישבו בהן, בישיבות מפורסמות, היו שהתגאו במשכיליהן הבקיאים בשבע חכמות, היו שהצטיינו במשאן־ומתנן ובאומניהן, והיו ששלחו בניהן למרחקים, ושם עשו אלה להן שם עולם.

קיידאן התגאתה — ואנשיה יצאו להם מוניטין כ„גאוותנים" ומקפידים על כבודם! — הן במלאכתה ובמרכולתה הן בגנניה וירקניה, בקישואיה ומלפפוניה, שעל שמם נקראו גם בניה בשם־הלוואי „קיידאנער אוגערקעס", הן בתורה והן בהשכלה. ובבוא העת — גם בחינוך הנוער גם בתנופה חלוצית — לה שבע ידות.

אם נדפדף ברשימות עתיקות, נמצא כי שורשים עמוקים לקווי־אופי אלה. בפנקס ישן של „חברת בעלי־מלאכה מק"ק קיידאני" משנת תקס"ד (1804) נמצא על איסור שהטילה החברה להתפשר עם אלופי הקהל. כל־כך למה? על שום מעשה שהיה, המעיד על שיפלות מעמדם של בעלי־המלאכה בימים ההם ועל מירדם של חייטי קיידאן, שלא נכנעו למדכאיהם ולא מחלו על עלבונם לתקיפי־העדה. לבעלי־המלאכה לא היתה, עוד משנים קדומות, הזכות לחבוש כיפה של קטיפה ומצנפת (שטריימיל בלע"ז) אלא רק כיפת מנשסטר וכובע בלבד... פעם אחת בליל שבת העזו שני חייטים להופיע בבית־הכנסת בכיפות של קטיפה. מיד השליכו אותם החוצה. בשבת שלאחריה כבר באו לבית־הכנסת כמה וכמה חייטים חבושי כיפות של קטיפה. בחול־המועד נתכנסה אסיפה (של הקהל) ובאסיפה נימנו וגמרו, שילקו את כולם, למקטון ועד גדול, בשבטים, — את הקטנים ב־10 מלקות ואת הגדולים ב־25 מלקות כל אחד — למען יזכרו הם ובניהם ובני־בניהם ולא יעזו לעשות כדבר הזה. העיירה היתה כפופה למרותו של הפריץ. ביקשו את הקומיסאר של החצר, ובליל שבת, כשהחייטים ישנו שינה עמוקה, הביאו אותם אחד אחד ערומים אל הקומיסאר, והוא הצליף בהם ללא דיבורים — לגדולים 25 מלקות ולקטנים 10 מלקות (על פי „היסטארישע שריפטן" לש. דובנוב).

דל־גאה, עובד כפיים שאינו מוותר על כיפת הקטיפה של הלומדים והמיוחסים, בעלי־המאה ובעלי־הדעה — דימוי זה נתלווה לאנשי־העיירה ועבר בה מדור לדור. אם אפשר למצוא באישיות אחת התגלמותן של תכונות אלו, האופייניות למקום הולדתה — יוכל משה ליב לילייענבלום, בן־החבתן העני מקיידאן, לשמש דוגמא ומופת לכך. בכל גלגוליו הרוחניים ומאבקיו הציבוריים נשאר דבק ומושרש בהמוני עמו, דואג למחסוריהם ולתקנת חייהם, ואפילו על חשבון צרכי־נפשם המעודנים של בני־העליה שבדור: „העם ששבעים או שמונים למאה ואולי עוד יותר חיים במסכנות ובחוסר כל, גוזרים על ימין ועל שמאל למצוא פת־לחם

לנפשם, לא יוכל לשמוע שירים על לב ריק על דבר הגאון הפנימי" — הוא חותך אמריו בחומרה ללא־פשרה.

כאחד מאבות תנועת התחיה הלאומית וההתיישבות בארץ, ראה בעבודה יצרנית ובעיקר בחקלאות את העיקר. הוא נשאר תמיד ריאליסטן מובהק, „מתנגד", בעל הגיון קר, לכל הרפתקנות והזיה מדינית. את הציונות ראה קודם כל „כעבודה יישובית לדורות: בניין כזה אי־אפשר לבנות בזמן קצר, כבניין של אותו החסיד בזמירות יום־הכיפורים".

אין זה מקרה שבליטא היתה קיידאן העיר היחידה (למעשה עיירה בקנה־המידה של זמננו) מלבד קובנה הבירה, שהופיע בה זמן־מה עתון עברי ספרותי, נדפסו גם ספרים עבריים. ולא במקרה נוסדה בפלדנוגי, בעיבורה של קיידאן, חוות „החלוץ" הראשונה בליטא — „כיבוש", ששימשה זמן רב כמרכז לתנועה וכציון-דרך לרבים מחבריה.

כאן קם גם אחד הקנים הגדולים של „השומר הצעיר" שהצטיין בשורשיותו, ביציבותו ובחלוציותו. גם בתקופות של משברים וזעזועים עמדו לקן זה התכונות שנתברך בהן: צירוף המרדנות החלוצית והשמרנות, במובן של שמירה על ערכים חינוכיים ונאמנות ליסודות, בתוספת נופך של עקשנות „קיידנאית".

לא ייפלא, שאחוז המגשימים בקן זה היה הגבוה ביותר. ואולי בשל כך נבחר לשמש אכסניא לכינוס הראשון של חלוצי התנועה, שהכריז על הקמת קיבוץ עליה א' של „השומר הצעיר" בליטא, הנמצא כעת בבית־זרע. ואולי נודעת משמעות סמלית גם לעובדה, שדגל הקן, אשר ניצל באורח פלא על ידי אחד מחבריו, הובא אחרי הרפתקאות וגלגולים רבים אל בית־זרע, והוא שמור עתה בחדר קיידאן של הקיבוץ, עד אילם להמשך השלשלת.

שמואל גולדבלט
(כפר גלעדי)

עיר הולדתי קיידאן

הזכרונות מעיר הולדתי קיידאן מתחילים בגמר מלחמת העולם הראשונה, כשהפליטים הראשונים התחילו לחזור לעירם.

משפחתנו היתה בין הפליטים שהגיעו לווילנה. התגוררנו — זוכרני, ואני אז זאטוט בן 4—5 — בבית־כנסת גדול בין מאות רבות מבני עירנו. קדחתי מחום גבוה ומאדמת. משחזרנו — לא אשכח את המראות הזוועתיים שנחרתו בזכרוני. גוויות בני־אדם ופגרי בהמות היו פזורים בצידי הדרכים. העשן עוד היתמר מגגות הכפרים והעיירות שבהם עברנו. הייתי מכורבל בסחבות בעגלה רתומה לסוס. הייתי בן־הזקונים במשפחה ואני זוכר איך אחי ואחיותי, אבי ואמי ז״ל, עזרו לדחוף את העגלה בעליות ההר והיו שמים קש בוער מתחת לבטנו של הסוס, שימריץ את סחיבתו בעליה. כשהגענו לקיידאן ולביתנו — זכרתי לראשונה את החצר הקטנה שלנו — מול בית־הכנסת, מצאנו תלויים על הקיר איקונין ותמונות של קדושים נוצרים — וכשניסיתי לשחק בהם, הוענשתי קשות על־ידי אבי ז״ל ילא הבינותי על שום מה.

עברו שבועות מספר והתחלנו להסתדר — התחלתי ללכת לראשונה ל,,חדר״. השנה הראשונה של לימודי ב,,חדר״ היתה בבית־הכנסת הגדול. בניין גדול, רב־מידות עם חלונות גבוהים; ובכניסה אליו היו שני חדרים קטנים צדדיים — ל,,מניינים״.

טרם זרחה השמש — עם היעלמם של הכוכבים האחרונים — היה אבא מעירנו ללכת ל,,חדר״. בקיץ ובחורף, בימי חום, שלג וגשם. ואני פעוט הייתי — רציתי להמשיך לישון ולחלום על מלאכים קטנים, על עולם של דמיונות והזיות, על משחקים ומחבואים — ופתאום: קום! הייתי גם־לא־גם בלכתי ל,,חדר״. השלג היה חורק מתחת לנעליים הגדולות ומטפחת על ראשי לכסות את אזני, פן יקפאו חס־וחלילה. הייתי מוצא בבית־הכנסת עוד 5—6 ,,גברים״ כמוני מנומנמים ובוכים. לא פעם ספגנו מכות במקל או בפרגול על הידיים ועל החלק האחורי, בגלל חוסר הקשבה לדברי הרבי.

ויותר מאוחר — כשה,,חדר״ הועבר לביתו של הרבי — השתנתה קצת האווירה. לא היינו סגורים בין ארבעת הקירות הגדולים של בית־הכנסת הגדול. פה זכינו לשמוע לפעמים מילות חיבה ונחמה מאשת הרבי; היא היתה מכבדת אותנו לפעמים בריבת דובדבנים מעשי־ידיה. ופעם זוכר אני — ישבתי על יד השולחן הארוך עם חברי ל,,חדר״ והחלפתי עמם עטיפה של סוכריה, ואז תפסני הרבי ורצה להרביץ בי. ואותו יום יום ששי היה, והרבנית הכינה סיר עם ,,צימעס״ שעמד בקצה פתח התנור — ואני, נתקלתי בבריחתי בסיר ה,,צימעס״ והוא התהפך על הריצפה. שבת שחורה היתה לבית הרבי ולי במיוחד. רדפוני עד חרמה על שפת הנהר ניוויאז׳ה. רצתי במורד ההר. ויהודים הולכים לבית־המרחץ וממנו,

מרוחצים ומיוזעים בבגדי שבת, אחרים הלכו ועליהם אסלים עם דליי מים להכין לשבת והכל התעורר לחיים. אווירת שבת הורגשה בעיר, ואני רץ מבלי להסתכל ימינה ושמאלה עד מקום הרחצה הציבורי. שדות ירוקים מסביב, שיבלים מתנועעות, וקול פעיות הפרות נשמע באוויר. ופתאום אתה שומע — שריקת רכבת מרחוק. ומהעבר השני של הנהר מזדקרים לך צריחי הכנסיה; וקול שקשוק אופנים נשמע על הכבישים המרוצפים באבנים. ואני הוזה בהקיץ. כמה יפה את עיירתי. איזו אווירה פסטוראלית שוררת סביב.

עברו שנים. בית־הספר העממי החליף את ה„חדר" ואחר־כך באה הפרו־גימנסיה. העולם המודרני חדר גם לקיידאן. הצגות של חובבים, קולנוע, הצופים־סקאוטים הראשונים ו„השומר הצעיר". ואז בא גם השינוי הגדול בחיי הנוער היהודי. ומי יכול לדבר על קיידאן מבלי להיזכר בפארק של גראף טוטלבן. ובעברך בדרך לתחנת־הרכבת היית נצמד תמיד לעצים העבים שעמדו בדרך — שמונה נערים כמוני היו צריכים לחבק עץ כזה כדי להקיפו. התעלה שנחפרה באמצע הפארק — עם השבילים והצמחיה המטופחה שבה, הפינות הנסתרות לצעירים ולצעירות מתבודדים — והתזמורת העירונית והצבאית שהיתה מנגנת כל שבוע. ושבת אחר הצהרים? הרי כל העיר היתה מטיילת על הגשר שעל הנהר ניוויאז׳ה. צעירים וזקנים, בעלי פיאות ומגולחי־פנים, וקולות שמחים ועליזים היו מהדהדים לאורך כל הגשר. והרגשתך היתה כאילו כל המטיילים הם משפחה אחת הפותרת את כל בעיות העולם.

ובערבי שבתות וחגים — כשהיית יוצא קצת לפוש ולהחליף כוח ולשאוף את אוויר הלילה הקריר — יכולת למדוד עשרות ומאות פעמים את הרחוב הראשי — הרחוב לאנגער. היית מתעכב על יד חלונות הראווה הקטנים שהכרת כבר בעל־פה. ובדרך היית עובר על יד החומות והשער של בית־הכלא העירוני — ששכן במרכז העיר — ופחד היה תוקף אותך כשהיית נער. והקולנוע היחידי בעיר. עד הקסרקטין הגעת וחוזר חלילה.

בן 16 וחצי הייתי בעזבי את עיר הולדתי. עברתי לגור בריגה, בכרך הגדול של המערב; עם האורות והגנים הציבוריים הגדולים. על שלל צבעיו ומוסדות התרבות שלו; ולא מצאתי את מנוחתי. נמשכתי לעירי ולנופיה, לגניה ואנשיה. וכל שנה בהגיע חג הפסח הייתי נוהג לבקר את הורי שנשארו בקיידאן. וכשהרכבת היתה מתקרבת לתחנה, היה לבי מתחיל לפעום בחזקה — שוב לדרוך על אותו משטח קטן ולפגוש אותם אנשים מוכרים. והכרכרה הרתומה לשני סוסים עם גלגלי הגומי היתה מסיעה אותך העירה. והנה עוד מעט תעבור על יד טחנת־הקמח והקסרקטין, גני הירק המטופחים, בית־החולים העירוני ותגיע לרחוב הראשי — רחוב לאנגער עם בתיו הקטנים. ומפתחי החנויות והחלונות יציצו אליך אלף פרצופים מוכרים, ידידים וחברים מתמול שלשום.

והנה עברו שנים. השואה לא פסחה גם על עיר שקטה זו, שיחסי שכנות טובה שררו בה. הושמדו יהודיה, נטבחו חבריך ומכיריך וכל היקר לך, נהרסו בתי־הכנסת והושחתו נופיה. נצבט הלב ואין רגיעה.

מאז ביקרתיך וראיתיך עיר הולדתי בפעם האחרונה עברו 42 שנה. וכשאני נזכר בך, כאילו נזכרתי באהבתי הראשונה שלא אזכה לראותה שוב — אבל אזכרה לעד.

שלום ראט (יוהאנסבורג)

זכרונות

קיידאן היא אחת הערים העתיקות בליטא וגם קהילתה היהודית היא אחת הראשונות בליטא.

קיידאן היתה בתחילה כפר דייגים קטן, שהוקם באמצע המאה ה־14 באותו מקום של הנהר נייוויאז'ה, אליו נופלים הנחלים הגועשים אבלה, דאטנובקה וסמילגה.

הכפר נשא בתחילה את שם מייסדו קאזדאן. מאוחר יותר החלו הליטאים קוראים לו „קיידנאי".

במאה ה־15 גדלה קיידאן במידה ניכרת. ברבע האחרון של אותה מאה החלה להתארגן הקהילה היהודית בקיידאן. אך היא חרבה מהר, משום שיהודי קיידאן נאלצו יחד עם שאר יהודי ליטא לקחת בשנת 1495 את מקל הנדודים בידם עקב גזירת הגירוש של הנסיך הגדול אלכסנדר. כאשר הותר ליהודים לחזור בשנת 1503, התיישבו, כפי הנראה, יהודים לא רבים בקיידאן.

קריסטופור ראדזיוויל, נסיך ליטאי ווייוודה של וילנה, קיבל בשנת 1604 כנדוניה מאת חותנו סטאניסלאוו קישקו את מחצית קיידאן (בשנת 1490 קיבלה המשפחה הליטאית־רוסית קישקו את כל קיידאן כמתנה מאת המלך הפולני קאזימיר הרביעי). מאוחר יותר קנה את המחצית השנייה. מתוך רצון להגדיל את המסחר של קיידאן, פירסם צו, בו הבטיח זכויות אזרחיות ודתיות ליהודים. דבר זה משך, כמובן, מספר גדול של יהודים. רוב היהודים שבאו באותו זמן היו מגרמניה.

יאנוש ראדזיוויל אישר מאוחר יותר את כל הפריווילגיות, שהיו ליהודים בימי אביו קריסטופור. בימיו, באמצע המאה ה־17, תפסו היהודים את העמדות החשובות ביותר בחיי המשק של העיירה. הם עסקו במסחר יינות ובתעשיית שכר, בהלוואת כספים, בעבודת אדמה ובמלאכות שונות.

פרט להפסקות קטנות — בגלל מלחמות שונות שעברו על העיירה ועקב מגיפות, כגון הכולירה — החלה העדה היהודית בקיידאן להתפתח במידה גוברת והולכת. רק בשנות ה־80 של המאה הקודמת החלה הגירה של יהודים מקיידאן, בעיקר לארצות־הברית.

קיידאן מצטעצעת ביחוסה — ואכן יש לה במה. כן, למשל, קיים בקיידאן בית־המרקחת העתיק ביותר בכל הבלטיקום. הוא קיים כבר למעלה מ־275 שנה, בעוד בית־המרקחת העתיק ביותר במוסקבה הוא בן 200 שנה בלבד.

יש לקיידאן בית־כנסת עתיק עשוי לבנים בנוסח הישן, עם ארון־קודש חטוב ונאה, עם

שעונים ולוחות, עם ציורים נאים, שקשה כבר להבחין בהם. ליד בית־הכנסת עוד קיים ה„קולר", שם היתה הקהילה מושיבה את העבריינים.

לקיידאן היו מאז ומתמיד רבנים גדולים וגאונים. הגאון מווילנה למד שם בימי נעוריו אצל הרב ר' דויד, בנו של ר' יחיאל קצנלנבוגן, מחבר „כנסת יחזקאל".

גם הסופר הידוע משה־לייב ליליינבלום הוא יליד קיידאן. העיר היתה תמיד מלאה חכמים וסופרים.

עבר כבר זמן רב מאז עזבתי את עיירתי קיידאן. אני חי כבר זה עשרות בשנים הרחק מעיירת מולדתי בעיר המודרנית הגדולה יוהאנסבורג — ועל אף זאת לא חדלו לכרסם בלבי הגעגועים העמוקים על גגות הרעפים הקטנים של קיידאן, על החלונות הקטנים האטומים באיזוב בחורף, על בית־המדרש, על כל היהודים הטובים והאדוקים של העיירה.

כאן, בדירות בעלות ההסקה המרכזית, עולים בזכרוננו לעתים קרובות התנורים הפשוטים בעלי האריחים החומים או הלבנים, בהם עלו אדים מתוך החמין. המשפחה והשכנים היו מתיישבים סביבם בערבי החורף הארוכים וביחוד בלילות שבת החביבים והנעימים, או בשבתות בין־השמשות, משוחחים על המדיניות העולמית, ומספרים פלאים על אמריקה ואפריקה.

אי אפשר לשכוח, כיצד אמהות יהודיות היו מבקיעות פתח בנהר הסמילגה, וכן מהדהדת עוד היום באזני שירתן של הנשים הלשות במאפיות המצות.

ומי אינו זוכר את ימי ההתייצבות ללשכת הגיוס בעיירה, כאשר מתגייסים נוצריים היו משתוללים בעיירה במפוחיות ושירים, ובחורים יהודיים רועדים היו יושבים בלב פועם, שמא יקחו אותם חס־וחלילה לצבא.

היה מינהג בקיידאן, כי בשעה שבחור יהודי נמצא כשר לגיוס, היה נותן בעד החלון אות לאמו המצפה ש„נלקח". האות היה: העברת ידו על צווארו, היינו: שחוט; לא פעם אחת היתה האם פורצת אחרי אות כזה בצעקה: „אילני, גיבורי, משענתי".

מעניין, דרך אגב, לציין, כי צורר היהודים הנודע וראש ממשלת רוסיה, סטוליפין, היה במשך זמן מה יושב־ראש ועדת הגיוס בקיידאן (היתה לו אחוזה לא הרחק מן העיירה). וגם למוריס ווינצ'בסקי, להבדיל, ישנה שייכות מסויימת עם ועדת הגיוס בקיידאן: בשנת 1877 עמד לפניה ונפסל, משום שלפני כן „התענה" דיו.

בשנת 1914 פרצה בקיידאן שריפה גדולה, אשר החריבה את העיירה מן הגשר עד הרחוב הארוך, מן השוק עד חצר בית־הכנסת. היתה זו כעין הקדמה למלחמת העולם הראשונה, אשר המיטה אסון גם על יהודי קיידאן, שקיבלו פקודה ב־16 במאי לעזוב תוך יומיים את העיר. הגירוש הביא חלק גדול מיהודי קיידאן לווילנה, ואחרים נתגלגלו עד לב רוסיה.

לאחר שהיהודים חזרו מגירושם, החלו להקים מחדש את העיירה שחרבה כליל, כפי הנראה מתוך אמונה בידידות ליהודים מצד ליטא העצמאית — אמונה, שנתמוטטה חיש מהר.

(ליטע, עמ' 1475—1478)

הירש בלושטיין

החג הגדול

היה לי חבר.

נולדנו בעיירה אחת, ברחוב אחד, בשנה אחת. יחד בילינו את שנות ילדותנו ושחר נעורינו. וכאשר גורלנו, שלא תמיד נטה לנו חסד, הטיל אותנו על דרכים שונות, לערים ואפילו לארצות שונות, לא איבדנו כמעט מעולם את הקשר הלבבי ביותר בינינו. אמרתי „כמעט", משום שלמשך שנים אחדות איבדנו אותו בכל זאת: בעצם השנים הקשות ביותר של מלחמת האזרחים. אולם כאשר נפגשנו שוב, היתה פגישתנו כה רוויית שמחה, כשמים אחרי סופה לאחר ששוב נעשו כחולים — עוד יותר כחולים...

אולם על כך, על הפגישה הזאת, אספר אחר־כך, כמעט בסוף הסיפור הזה. יצירות ספרות רבות נכתבו בגלל ה„צימוק" שלהן — סיומן המפתיע. סיומו של סיפורי זה התרחש בדיוק לפני חמישים שנה, בסתיו 1920. זהו יובל. יש הרי לכל אדם, מלבד התאריכים הכלל־עולמיים־היסטוריים, גם היובלות האישיים שלו. תאריכים אישיים אלה אופייניים לפעמים לאלפי אנשים, בני דור אחד. במקרה זה כדאי לספר עליהם, על „יובלות" אלה, בפומבי. נדמה לי, כי גם התאריך שלי נמנה עליהם.

הבה ונחזור להתחלה. שהרי אין סוף בלי התחלה...

במשך חמישים השנים האחרונות התגורר חברי במוסקבה. בבולשאיה ספאסקאיה. משם העבירוהו לפני זמן־מה לדירה חדשה. אלמנתו קלאודיה קונסטאנטינובנה שלחה לי אחר־כך, רק באחרונה, תמונה של המצבה שהציבה על קברו — בבית־העלמין בווסטריאקוב. עם זאת ציינה שוב, שדבריו כמעט האחרונים לפני מותו היו: „כנראה שלא אראה עוד את הרשל'ה לעולם..."

שמו של חברי היה מרדכי מולער.

מדוע אני מדגיש את שמו? משום שלא רק אישיותו, החבר עצמו, אלא גם שמו הוא בעל עניין לא רק עבורי, אלא יתכן שגם לאחרים, ליחידים אשר יתעניינו בתולדות הספרות היהודית וגם בכינויים הספרותיים, בשמות העט של סופריה.

ב„לקסיקון של הספרות, העתונות והפילולוגיה היהודית" מאת זלמן רייזין, מהדורת 1928, נאמר, כי את שירי הראשון — „שחר" — הדפסתי בשנת 1912 בכתב־העת הווילנאי „לעבן און ווויסנשאַפט" (גליון 7—8) תחת השם הספרותי מרדכי מולער.

אני חייב לספר כאן, כי בגיל 17, — כאשר הדפסתי את שירי הנ"ל, — הייתי „בעל רגש כבוד" גדול מאוד, וכיוון שלא הייתי בטוח, אם יתקבל השיר, חששתי שמא תענה לי המערכת ועוד תעקוץ בי במדורה „תיבת דואר" וכאשר יתגלה הדבר בעיירה, יתלוצצו בנוסף

לכל על חשבוני. השיר מצא חן בעיני חברי והוא נתן לי את שמו: „שיצחקו ממני", אמר, — „ממני לא יידע איש לעולם כי אני זה אתה..." הוא מסר גם את כתובתו לתשובה. ולא אשכח לעולם באיזו שמחה בא אלי בריצה, כאשר קיבל את התשובה מן המערכת. הוא בא לא רק בשמחה, אלא גם עם בקבוק ליקר...

בכך הייתי יכול לסיים בעצם את הסיפור על „שם העט" שלי, אולם כיוון שאני חושב כבר על הביבליוגרף האפשרי, אני חייב להוסיף עוד מלים אחדות. מעולם לא השתמשתי עוד בפעילותי הספרותית, בתחום כלשהו ובסוג ספרות כלשהו בכינוי הספרותי מרדכי מולער. וכל השירים, שאפשר למצאם בעתונות היהודית של השנים הראשונות אחרי אוקטובר והחתומים בשם מרדכי מולער, שייכים לחבר ילדותי ונעורי האהוב ביותר, שמצא את מנוחתו האחרונה בבית־העלמין ווסטריאקוב אשר במוסקבה. הוא היה ליריקן בכל רמ"ח אבריו, נוסף לזה שלט בצורה נהדרת בטכניקת החרוז. אולם הוא כתב שירים רק בשנים הראשונות אחרי המהפכה. מדוע נטש את נבלו? משום ש...

לא, הרי אינני כותב כאן רשימות לקסיקון. הנני כותב רק סיפור אוטוביוגרפי. הבה איפוא ונשוב לסיפור המעשה — לסיפור החג הגדול, שנתן את השם ליצירה זו.

את החג הגדול הגו והכינו נערים ונערות אחדים שהגיעו זה עתה לפרקם בעיירתי הליטאית קיידאן — העיירה ששמעה את צעקתי הראשונה ואשר ליוותה אותי בדמעה אל העולם הגדול בסיומם הטראגי של נעורי.

למבוגר שבתוכנו — מיישקה אלתר של הסנדלר — מלאו זה עתה עשרים שנה; קיילקה — הצעירה שבינינו — לא היתה עדיין בת שבע־עשרה. כולנו היינו יוצאי הרחוב סמילגר הדל, הנמוך, בעל מיבני העץ וסימטאותיו הסמוכות: רחוב המרחץ, רחוב בית־הכנסת, גבעת ההקדש, שהיו עוד יותר צרות, אפורות ונמוכות מאחותן הגדולה. אבותינו לא ישבו מעולם ליד כותל המזרח בבית־הכנסת, או על יד השולחן בו התנהלו ענייני הקהל. חלק נכבד של הורינו היו אוכלים לעתים קרובות בשבתות אותו נזיד גריסין דליל עם חלב רזה ולחם שחור כמו בימי חול; ולפני חג הפסח, כאשר היה צורך לאכול מצה, היו הולכים לפני החג בראש מושפל לבית הקהל כדי לקבל את האגורות האחדות של „מעות חטין" — הקצבה כדי לאפות קצת מצות. בבית היו האבות מניחים ללא אומר את המעות, וגם האמהות היו סופרות אותן כך, ללא הגה. קשה לומר, מה היה אז יותר על השולחן העירום: מטבעות או דמעות נשים אילמות ורוויות־כאב. אנו, בני-הנוער, ניהלנו כבר „חיים עצמאיים": מי שעבד עם אביו, מי שלמד רק עכשיו לעבוד אצל אבות זרים; מי שנתן כבר שיעורים פרטיים תמורת פרוטות, ככותב השורות האלה; ומי שטיפל בילדים אצל עשירי העיירה, כקיילקה של זליג הפחח. ה„רווחים" של בני־הנוער הירוקים היו כה אפסיים, עד כי לא נראו כלל וכלל בתקציב של המשפחות ברוכות־הילדים.

היום, כאשר אני מסתכל באותם ימים מתוך מרחק של חמישים ושש שנים, יש לי ההרגשה, כאילו הסתכלו עיני בעת ובעונה אחת בעד הזכוכית המרחיקה והמקרבת של המשקפת: הן מסתכלות כך דרך הראש ודרך הלב. בעד הזכוכית המקרבת הכל כה אפור, חילוני־עצוב, כבד; אך כאשר אני מסתכל מרחוק — מתעוררים געגועים. דומה הדבר

לתמונה, שיש להסתכל בה ממרחק מסוים: התווים אינם אז כה חדים וכל משיכה כהה של המכחול אינה כה צעקנית. בין כה וכה מתכווץ הלב. כך מביטים, כאשר שנות הזיקנה נפגשות בשנות הנעורים, ימים חולמניים־חייכניים — עם צלליהם הבהירים...

כולנו קראנו, מי יותר, ומי פחות; כולנו חלמנו, וכולנו — יותר ויותר יפה ככל האפשר — למעננו ולמען העולם. מי עוד הוליד באותם זמנים של רוסיה הצארית חולמים כה רבים, כמצוקה הרעבה והמפוכחת תמיד! אמנם, הרוב המכריע בינינו ידע כבר אז, כי לחלום בלבד לא די. כי מימות החול האפורים והרוויים כאב יכול לקרוא לעולם רק חג גדול, שלא יושג בנקל ויעלה בקרבנות רבים. כמעט לכולנו היה אחד מבני המשפחה „מאחורי הסורגים" או בסיביר. השירים האהובים ביותר של רחוב סמילגר היו, יחד עם „א בריוועלע דער מאַמען", שיר הערש של נומברג („פון סיבירען שיקט דער טאַטע דיר אַ גרוס, מיין קינד"...), „הוליעט, הוליעט, בייזע ווינטן" מאת אברהם רייזין, „סלושיי" (בתרגומו של אנסקי לאידיש), שיר האבל על הירש לקרט ושירי מאבק אחרים, אבל...

היינו אז לא רק עניים מאוד, אלא גם צעירים מאוד! ולפי שעה רצינו לפחות בחג פשוט לכל חברתנו ולאחרים, עם יין, ריקודים, שירה ומשחק, וכל זה — „בחיק הטבע". ו„חיק" יש לקיידאן נפלא ומלטף־חמים; ידענו אותו כמעט מן העריסה: העיירה מוקפת נהרות, ומאחוריהם כרי מרעה, שדות, יערות אורנים. מיד מאחורי תחנת הרכבת, השוכנת כמעט בעיר, מתחיל ונמשך למרחק של מילין ה„בור" — וב„בור" זה עמד להתקיים החג. ועד ה„בור" חייבת היתה חברתנו לעבור דרך רחוב סמילגר במוסיקה ואפילו — עם כרזה! על הכרזה עמדה להתנוסס הכתובת: „אנו צעירים. אנו רוצים לשמוח. עוד נספיק לעמול דיינו..." ברחובות שבהם נעבור, יצטרף למצעדנו כל מי שירצה.

המחבר הראשי של „תכנית" זו היה מרדכי מולער — מאטקע אלטער דעם בדחן'ס.

הרעיון על „החג הגדול" נולד במוחו של מוטל אחרי ליל־יוני לבן, כאשר ליווה כבר עם עלות השחר את נערתו לביתה. הלילות הלבנים באיזורים הצפוניים של ליטא, לילות מאי ויוני, אינם לילות כלל וכלל! קצה אחד של השמיים עדיין נושא עליו את הסימנים הסגוליים של השמש שנעלמה זה עתה, — וקצה שני של קימורי השמיים כבר פותח את שעריו האפורים־כחולים בפני השמש העולה עם צעיפיה הוורודים־זהובים על כתפיה. היום באותם שבועות אחדים איננו ישן מעולם די צרכו. הוא מתהלך אחר־כך שיכור כשבעיניו מעין טירוף מאושר עליז... יותר מכולם מרגישים זאת הצעירים. אולם עקבות מכך נשארים גם לעת זיקנה. זהו הפלא של ההתחלה, שנשארת התחלה גם בסוף. אלה הם השיירים הקלושים של ניגון מתוך שיר שנעלם.

מוטל ליווה את חברתו לביתה — אך הוא עצמו לא הלך הביתה. לבו, בדומה לעולם השחר, היה מלא אהבה, געגועים, מנגינה. טוב היה לו עד דמעות והוא יצא שוב מן העיירה אל כרי המרעה הרוויים טל, שהפיצו ריח משכר. וכאשר החלו להיפתח הדלתות הראשונות ברחוב סמילגר, נקש כבר חרישית באצבעו בשמשת החלון, שלידו עמד ספסל־השינה שלי (או מיטת־הזזה, כפי שקראו אותה בשפה המקצועית של הנגרים). שמעתי אותו, ומלא תדהמה בגלל השעה הקדומה, שאלתי לא בלי פחד, יותר בעיני מאשר בקולי:

„מה קרה?"

הוא השיב במילה אחת:
„פתח!"
אבל המילה היחידה היתה משובצת בחיוך כה חביב ועליז, עד כי פתחתי בבת אחת את שתי כנפי החלון — ומוטל נכנס מיד אלי לחדר: החלונות של בנייני חלומותינו היו גבוהים מאוד מאוד, אך האשנבים של דירותינו היו כמעט על יד האדמה. אכן, בפני גנבים לא פחדנו ביותר, אנו תושבי רחוב סמילגר.
ומוטל, מבלי שנטש את מלווהו — החיוך, אמר כשעיניו מסתכלות למרחק:
„הירשלה, זה עתה שמעתי את שירת האדמה. לא באזני. שים נא את אזנך על לבי. הרגשתי וחגגתי את חג האדמה, שמעתי כיצד היא אומרת שירה — ואני ליוויתיה..."
ובהתלהבות רבה פרש בפני את כל התכנית של „החג הגדול".
הראשון שבפניו פרש את „חגו הגדול" הייתי אני; השני היה אביו אלתר (בענצי) הבדחן. בפני אביו לא היו מעולם סודות למוטל, אם כי אביו היה גם בעת ובעונה אחת מעבידו: היתה לו מספרה, בה שימש גם כעוזר היחידי, עד אשר גדל בתחילה בנו הבכור חיימקה, ואחר־כך — מוטל.

לבן־עירי זה מן הראוי להקדיש כמה שורות נוספות, טיפוסים כאלה לא היו נדירים בליטא. נדמה לי, כי ספרותנו קיפחה אותם, עסקה בהם במידה מועטת, ואולי רק נדמה לי כך, שהרי אני בעצמי ליטאי ואני אוהב מאוד עד היום הזה לא רק את הנוף הליטאי, אלא גם את האדם הליטאי. אני מאמין, כי ימחלו לי על ה„לוקאל־פאטריוטיזם" הזה — הוא טבעי.
אלתר הבדחן היה אדם בעל כשרונות מגוונים: הוא היה הספר הטוב ביותר בעיירה, היה מיטיב לאפר לא רק את שחקני חוג החובבים, אלא גם להקות מקצועיות של נוודים שנקלעו לעיירה; הוא היטיב לקרוא תווי נגינה וניגן על כל כלי הנגינה ממש, תמיד היה מוזמן יחד עם להקות הכלי־זמרים המקצועיות לחתונות ה„פריצים" בחצרות הסביבה; והיה הבדחן המוכר בעיירתנו הגדולה, שמנתה למעלה משישת אלפים נפש יהודיות.
מדוע אני אומר „המוכר"? משום שהיה בעיירה עוד בדחן אחד — דויד דער מאליער. רב־מקצועיות, ידיעת מלאכות אחדות בבת אחת היתה אופיינית להרבה יהודים ליטאיים באותו זמן. ומכל המלאכות יחד היו להם בקושי „מים לדייסא", כפי שנהגו לומר בליטא של אותו זמן, או כפי שאומרים בכל מקום: „הרבה מלאכות ומעט ברכות".
אלתר הבדחן הסביר לי פעם את הדבר כדרכו:
„אתה מבין, הירשלה, בבוקר קורא ריבונו של עולם לאחד ממשרתיו, מלאך, נותן לו כיכר לחם גדולה ואומר לו: הבא את זה מהר לאלתר הספר. מחכים לך שם בכליון עיניים. בא המלאך למספרתי ושואל עלי. עונים לו: אין כזה, אמנם ישנו אחד עם שם זה, אך הוא בדחן. חפש אותו אצל רב משה, שם מתקיימת חתונה. בא המלאך לשם. אך גם שם אינו מוצא את המבוקש. אחד לוחש לו: נדמה לי כי בעל־הדבר שלך נסע אתמול עם להקת כלי־זמרים לחצרו של פאן קוכאוויצקי למסיבה... בקיצור: גם מלאך מתעייף. והוא חוזר השמימה עם כיכר הלחם..."

הזכרתי כאן לפני כן גם את דויד הבדחן בגלל סיפור מסויים (ימחל לי הקורא שאני מנצל לרעה את סבלנותו): דויד היה יהודי דתי ומסורתי. קאפוטה ארוכה, פיאות ארוכות, זקן אפור ארוך, אדם רזה וכפוף, עיניו חולות נתונות במסגרות אדומות. לחתונות היו מזמינים אותו בעיקר יהודים מסורתיים, כפי שהיה הוא עצמו. דויד היה אמן גדול ל„הושבת כלות" ולסחיטת דמעות מן הקהל.

אלתר היה היפוכו הגמור: אדם תמיר, לא רזה, קומתו ממוצעת, ובעיניו החומות חיוך נבון, לגלגני־עצוב במקצת. גלוח. הוא היה אוצר מהלך על שתיים של מימרות יהודיות, סיפורים מבדחים, שירי עם ובמקצת גם מדקלם של שירי פרוג, רוזנפלד, אדלשטאט. הוא ידע לעורר צחוק. אותו היו מזמינים לבתים, שבהם לא הקפידו על תפילות ותחינות. לבתי עשירים ודתיים לא היו מזמינים אותו: היה ידוע, כי כאשר אלתר בא לחצרות ה„פריצים", אין הוא מונע עצמו מחתיכת חזיר... נוסף לזה היה לאלתר — בעיני היהודים העשירים — עוד „כתם": בנו הבכור חיים השתייך בשנות הגל המהפכני הראשון ברוסיה, בשנות 1903—1905, להגנה העצמית של העיירה.

הייתי עדיין אז ילד בן תשע בערך, כאשר חיים אלתר דעם בדחן'ס נעשה לגיבור העיירה. התנהלה מלחמת רוסיה־יפאן האומללה. העיירה היתה באותו יום מלאה בצבא מגויס ובכלל ביחידות צבא, אשר הלכו מאי־שם לאי־שם, וזכו בדרכם לחנייה ומנוחה של יממה בעיירות בסביבה.

בלילה חדר אחד הקצינים לבית יהודי וניסה לאנוס נערה. לקול הצעקות הגיע בריצה חיים והמית בו במקום ביריה את הקצין.

בלילה נעלה העיירה כולה את עצמה מאחורי דלתות ושערים. ציפו לפוגרום. הכל היו בטוחים כי ייערך פוגרום. לביתנו, וכן לבתים אחרים של בעלי־מלאכה, הגיעו מכירים ליטאים ורוסים מן הכפרים שבסביבה, כדי להציל ולהביא באורח זמני אליהם את מכיריהם בעלי־המלאכה.

שלטונות הצבא והמשטרה העירונית חיטטו בבתים רבים, חיפשו את חיים, אך עוד באותו לילה היה כבר מן העבר השני של הגבול.

מוטל היה דומה לגמרי לאביו ולאחיו הבכור. מבחינה חיצונית היה כמעט העתק של אביו — העתק של התמונה על הקיר, בה צולם אבא עם אמא כאשר היו חתן וכלה... הוא היה גם דומה לגמרי לאביו מבחינה פנימית, רוחנית, אלא שעלה עליו במדרגה אחת, כלפי מעלה, לפי רוח הזמן...

הם היו לא רק אב ובן, אלא גם חברים. משום כך סיפר מיד לאביו על תכניתו בדבר „החג הגדול"...

וממנו, מן האב, זכה מיד... לקיטון של צוננים, לגלוג מעורב ברוגז רב:

„אתה יורשי, מדינאי גדול, ממש לורד ד'יזרעאלי, ונוסף לזה חכם כעולם כולו, חכם ממה נשתנה... איזו תכנית נהדרת: רשיון לחג כזה תקבל הגברת לינדה, שאתה עושה לה את התסרוקת המשונה ביותר, ושהיא פילגשו של הפריסטאוו... ונוסף לזה — אתה יודע מי היא? מלשינה... היא תהיה מרוצה מאד, כאשר תוכל להוציא לרחוב חבריה כה גדולה של

נערים ונערות... יצלמו אותם — והפריסטאוו ישלם לה בעין יפה בעד טובה כזאת... והמצאתך — הקהל ישיר הוליעט, הוליעט בייזע ווינטן מאת רייזין — ובתכניה שהגברת לינדה שלך תגיש לאישור הוא ישא את השם הוליאי, הוליאי! ובכלל — מה השמחה על ראשך?!"

מוטל לא נכנס לדברי אביו, שהרי כך נהג תמיד בדברו עמו. עמד בראש מושפל, רק צבע לחייו נשתנה כל רגע, האדימו והחווירו חליפין... והוא אף לא ענה דבר...

את המנה השנייה קיבל מוטל, עוד באותו יום, מן המורה הצעירה אסתר יפה — אף היא מרחוב סמילגר. היא עבדה בבית־הספר היהודי הממשלתי, בו למדו על פי רוב ילדים מרחוב סמילגר. חצי יום ב„אוצ׳ילישצ׳ה" ומחצית היום השנייה ב„תלמוד־תורה"... אסתר־צ׳רנה אהבה מאוד את תלמידיה.

היא האזינה לדברי תלמידה לשעבר מוטל אשר פרש בפניה את כל תכניתו, וגם לתשובתו של אביו. מוטל היה תמיד גלוי־לב וכן. אסתר ענתה לו קצרות:

„מוטלה, אותך חשבתי לחכם ומוצלח מאוד... ואת אביך... מילא, בקיצור: אותך הערכתי יותר מדי ובאביך זלזלתי. בקש ממנו סליחה בשמי".

אסתר צ׳רנה יפה... הרגשת כאב תוקפת אותי מדי הזכירי את שמה — את השם של ידידתי והאדם הנפלא: בימים האחרונים של חודש יוני 1941, כאשר הפאשיסטים הגרמניים כבשו את קאונאס, היתה אסתר בין חמש מאות אנשי האינטליגנציה היהודית, שכונסו באולם אחד, והלאומנים הליטאיים מחצו וריסקו אותם באלות.

„החג הגדול" לא יצא לפועל, אך הגעגועים עליו נמשכו עוד זמן רב מאוד. נפשנו כה יצאה לחגים גדולים, ימות החול שלנו היו כה קשים, כה חילוניים! בבתינו — ימי השבת והחג ליד שולחנות עלובים ועצובים, לקול „אלוהי אברהם" ותחינות אחרות של אמותינו, לא היו נעימים בהרבה מן השבוע האפור שלנו...

באחד באוגוסט 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. החזית התקרבה במהירות רבה מאוד אל עיירתנו. במרוצת הזמן גויסה לצבא קבוצה גדולה של בני־נוער שלנו, וביניהם מוטל. תכפו והלכו המאסרים, ואורחי לילה הופיעו כל לילה בבית אחר של רחוב סמילגר, ומישהו הובל כשאזיקים נתונים על ידיו. לולאת הרדיפות והאימה השחורה, פחד המוות בפני גזירות הנמיך והלך עד הצוואר, והגזירה הגיעה — גירוש ליטא! הפיקוד הצארי גירש כחצי מיליון יהודים מן האיזורים הסמוכים לחזית. תוך שעות אחדות נאלצה גם קיידאן שלנו לעזוב את מקום הולדתה, בו הכתה שורשים במשך מאות שנים. רכבות, רובן בדלתים נעולות, הובילו את העיירה הרחק הרחק על פני השטחים הענקיים של המדינה (לגירוש ליטא זה ולגורלותיהם של אנשיה הקדשתי חלק גדול מן הרומאן שלי: „אן א היים").

התפוררה אז לגמרי חבורתנו. לא נפגשתי מאז — ועד היום הזה! — כמעט עם איש מחברינו החביבים שהתגעגעו על „החג הגדול". אמרתי כמעט, כי היו יוצאים אחדים מן הכלל. ואחד מהם היה מוטל.

נפגשנו במקרה בשנת 1920 במוסקבה. הדבר היה באחד הימים המאושרים שעברו אז

מיניסטעריום פאר אידישע ענינים, קאָוונע. אבטיילונג פאר קהלות ענינים.	Žydų Reikalų Ministerija KAUNAS Tautos Savivaldybių SKYRIUS.	מיניסטריון לעניני היהודים קובנה. מחלקה לעניני הקהלות.

№ [illegible]/64

קאָוונע, דעם 13 יאַנואַר 1922

43736

צום ועד הקהלה
אין [illegible]

צוליב געוויסע צוועקן פירן מיר דורך איצט א גענויע סטאטיסטיק פון די אידישע סאלדאטן, אין אונזער ארמײ, וועלכע זײנען געפאלן פאר די אומאפהענגיגקײט פון ליטע. אין דער ליסטע וועלכע מיר האבן, געפינען מיר דעם נאמען פון א געפאלענעם אידישן סאלדאט פון אײער שטאט מיטן נאמען [illegible]. וועגן דעם דאזיקן סאלדאט זײנען אנגעגעבן די אונטן קומענדע ידיעות, אזוי אבער ווי עס זײנען דא אין דער ליסטע געוויסע אומדײטליכקײטן בעטן מיר אײך ענטפערן אויב די אלע אנגאבן און דער נאמען שטימען. די רובריקעס, וועלכע זײנען ניט אויסגעפילט צוליב מאנגל אין ידיעות, בעטן מיר אײך אויסצופילן איר זאלט דאצו אײנלאדן צו אײך די אנגעהעריקע פון פארשטארבענעם.

פאלגענדע ידיעות זײנען אנגעגעבן:

נאמען [illegible]
זון פון [illegible]
אלט 19 יאָר
פון שטאט [illegible]
געדינט אין פאלק [illegible]
סבה, ארט און צײט פון טויט [illegible] 17/VII 1920
וואו געקומען לקבורה [illegible]

[illegible]

לייטער פון דער אבטיילונג פאר קהלות ענינים

[illegible]

מיטוואַלטנדיקער סעקרעטאַר

משה־חאנעס חדר שטיבל
אוגוסט 1969

על מולדתנו. איני זוכר בדיוק את התאריך, בו נפגשתי עם מוטל; אך אני זוכר, כי הדבר היה ימים אחדים אחרי ה־17 בנובמבר — כאשר הצבא האדום כבש את פרקופ וסיים את הקרבות עם ווראנגל. ברית־המועצות הצעירה שנבחנה בדם ואש חגגה את נצחונה, ומוסקבה — קפואה, מכוסה ערימות שלג, תאורתה קלושה, נשמה בחום פנימי כה עמוק, ונורות החשמל העלובות והקלושות שלה הפיצו אור כה רב, על פני כל העולם זרח האור הזה...

באורח ספונטאני, מאליהן, התארגנו באותם ימים הפגנות עם דגלים, סיסמאות, שמחה ומוסיקה — בתוכן על ידי הנוער הקומוניסטי.

באחד הימים ההם יצאתי מבניין משרד החינוך, שם קיבלתי מינוי כמחנך בבית־ילדים בוויטבסק. עברתי במהירות, במהירות רבה מאוד — כדי להתחמם ברחובות אחדים ואז נתקלתי בהפגנת שמחה כזאת היוצאת מרחוב צדדי. הצטרפתי לתהלוכה, התאמתי במהירות את צעדי לקיצבה, ואת קולי — לשירה. כאשר הפניתי את ראשי כעבור רגע קט, ראיתי במרחק שורות אחדות ממני, מאחורי, במעיל ארוך של הצבא האדום עם „כובע בודיוני" על ראשו — את מוטל! הסתכלנו איש בעיני רעהו רגע קט בתמהון. ואני המשכתי ללכת עד שנעצרה התהלוכה, עיני ושפתי חייכו בלי הרף. זמן רב נשקנו זה לזה בעינינו...

וכאשר הגענו ליעד, עוד טרם הספקנו לשאול זה את זה בדבר הקרובים לנו ובדבר עניינינו האישיים כאן במוסקבה, אמר מוטל, בדמעות בעיניו וברעד של שמחה בקולו משפט, שאני זוכר אותו ונושא אותו בלבי במשך כל חמישים השנה — עד היום. הנה הוא:

„הירשלה, אמור ,שהחיינו': הנהו כאן — החג הגדול שלנו! זכינו לו! ואיפה!"

עד היום הזה, כאשר אני רואה בחגינו תהלוכה של נוער, מציף חום את לבי, כאילו הציף אותו גל ירוק של אביב.

אוקטובר 1970 (לפי „ביראבידזשאנער שטערן")

תמונות מהעיירה

רק השד יכול להחזיק

ר׳ נוח ראובנ׳ס היה סובל לעתים קרובות מכאב שיניו. רופאי שיניים לא היו עדיין באותם ימים בקיידאן; וגם אילו היו, לא היה ר׳ נוח מסוגל להרשות לעצמו מותרות כאלה. על כן היה משתמש בתרופות ביתיות. פעם אחת אף הניח שישתמשו בלחשים אצל האופה הגרמני הזקן ברחוב דייטשע.

באחד הימים באה אשתו ראשה הביתה ובידה בקבוק יי״ש, מזגה כוסית קטנה ונתנה לר׳ נוח שילגום ויחזיק את היי״ש על השן. זו היתה צריכה להיות תרופה בדוקה נגד כאב שיניים. כעבור רגע קט מתחנן ר׳ נוח: „ראשה, תני לי עוד כוסית! הכוסית שנתת לי נבלעה״. „גזלן!״ צועקת ראשה, „היית צריך להחזיק על השן!״ „רק השד יכול להחזיק!״ משיב ר׳ נוח.

לטובת חנה

בוניקוב, שופט השלום של קיידאן, עבר פעם ליד ביתה של חנה ליפה׳ס, בעבר השני של הנהר. הבית החזיק מעמד כאילו בנס, כשהוא נתמך בקורות עצים וקרשים מכל צדדיו. השמשות מנופצות, הגג שבור. בוניקוב החליט איפוא להשיג אמצעים בשביל חנה המסכנה, כדי שתוכל לשפץ את ביתה. הוא הגה רעיון: כאשר היו מביאים בפניו נאשם, למשל בעל־בית שלא שמר על הנקיון ברחוב על יד ביתו, או שני איכרים שהיו מתכתשים בשוק, וכיוצא באלה, היה קונס אותם בסכום כסף מסוים „לטובת חנה״. היהודים שנקנסו היו משלמים את הקנסות ואף נהנו שהכסף נועד לאלמנה יהודיה עניה.

ביום חמישי, יום השוק, הביאו לפניו חבורה שלמה של איכרים שהשתכרו והחלו להתכתש ביניהם. בוניקוב ראה מולו את החבורה הגדולה של הכפריים וחישב מיד, כי לאחר שיקנוס אותם יימצא כבר ברשותו כל הסכום הדרוש לו לשם שיפוץ ביתה של חנה. הוא קנס כל אחד מהם בשני רובלים. מה רבה היתה הפתעתו, כאשר נכנס אליו מזכירו כעבור רגעים אחדים והודיע לו כי לאיכרים אין כסף, אך הם מרוצים שירצו את עוונם בכלא, „לטובת חנה״.

(קיידאן, ניו־יורק 1930)

אישים ודמויות

שמואל הדרי ויוסף כרוסט

רבני קיידאן

הישוב היהודי בקיידאן הוא עתיק יומין והקהילה היהודית בעיר היא אחת הקהילות הקדומות בארץ ליטא. העיר תפסה מקום מכובד ב„ועד מדינת ליטא", בו היתה מיוצגת מראשית קיומו במאה ה־15. הוועד שימש מעין פרלמנט, שטיפל בכל העניינים הכלכליים, הסוציאליים, המשפטיים והחינוכיים של יהודי ליטא. הוועד שימש גם כמוציא לפועל של החלטותיו.

בפנקס מדינת ליטא ישנה תקנה, שכל ישובי היהודים בחופו הימני של הניימאן כפופים לקהילת קיידאן מבחינות שונות.

גזירות ת"ח ות"ט (1648—1649), שהביאו חורבן והרס על קהילות רבות, פסחו אמנם על קיידאן ויהודיה, אולם כדוגמת קהילות רבות בליטא, שלחה קיידאן עזרה לנפגעי הפרעות.

קיידאן היתה מאז ומתמיד עיר ואם בישראל. היא שימשה מרכז רוחני ותורני. על כיסא הרבנות בעיר ישבו רבנים וגאונים, ששמם יצא לתהילה הרחק מעבר לגבולות ליטא. רבני העיר הראשונים כיהנו גם כראשי ה„גליל" של קיידאן, אשר לו השתייכו קהילות רבות בליטא.

ר' יוסף בר' אורי מקוברין

שמותיהם של הרבנים הראשונים בקיידאן אינם ידועים לנו.

הלמדן הראשון הידוע לנו מיהודי קיידאן הוא ר' יוסף, הידוע בשם ר' יוסף מקוברין. (ר' יוסל קוברינר). הוא חיבר בשנת תנ"ח (1698) „סליחות" לזכר הרדיפות על היהודים במדינות שונות (גזירות ת"ח ות"ט). באותו זמן נהגו לקרוא אותן בכל קהילות ליטא.

הוא היה למדן מפורסם, אך באורח רשמי לא היה לו התואר של רב ולא שימש בתפקיד רבני.

ר' יהודה זונדל בן ר' עוזר

הרב הראשון הידוע לנו הוא ר' יהודה זונדל בן ר' עוזר, שהיה אב"ד של העיר קיידאן והגליל.

„הסכמה" שלו (מעין „המלצה" על ספר), שניתנה בשנת ת"ל (1670) מתנוססת על הספרים „באר אברהם" ו„מי־באר", שחיבר הרב אברהם ליסקר, אב"ד דראסיין, ואשר נדפסו בפרנקפורט דאודר בשנת תמ"ג (1683).

ר׳ הלל בר׳ נפתלי צבי (שע״ה — ת״ן, 1615—1690)

מחבר הספר „בית הלל״ על שולחן ערוך. נולד בעיר בריסק למשפחת חכמים מפורסמת, בשנת שע״ה (1615), ולמד תורה מפי ר׳ צבי הירש דרשן, ואולי גם מפי ר׳ יהושע השיל בר׳ יעקב, הנודע בכינויו הרבי ר׳ השיל, שהיה בעל דודתו. נשא אשה בת אלוף ומנהיג מעיר וילנא ועבר לגור שם.

בשנת ת״י ותי״א שימש דיין בבית דינו של ר׳ משה בעל ספר „חלקת מחוקק״ בווילנא. משם נתקבל לרב בכמה מערי ליטא ולאחרונה בעיר קיידאן. בשנת ת״ל נתקבל לרבנות בקהילות אלטונא והמבורג ובשנת תל״א קיבלה אותו לרב אף קהילת ואנדסבק המצורפת אליהן. שם ישב כעשר שנים. בשנת ת״מ קיבל את הרבנות בעיר זאלקווא, בה כיהן עד יום פטירתו, בכ״ב טבת ת״ן (1690).

ר׳ הלל היה מחשובי הרבנים בדורו. ר׳ יעקב עמדן מכנהו „הרב החסיד בעל הוראה בית הלל״. הצטיין גם כמנהיג והיה נבחר המדינה בוועדי הרבנים בירוסלב ובזאלקווא. רב הוא מספר ההסכמות לספרים שנתן. הוא תיקן תקנות חשובות בעירו ושמו חתום בפנקס הקהלה.

חיבר ספר חשוב על ארבעת חלקי „שולחן ערוך״ ולפני פטירתו ציווה לבנו ר׳ משה לסדרו ולהדפיסו מכספי עזבונו. ואמנם מילא ר׳ משה אחרי צוואתו והוציא את חידושיו על שו״ע, „יורה דעה״ ו„אבן העזר״ בשם „בית הלל״ (דיהרנפורט, תנ״א). חידושיו על שו״ע, „או״ח״ ו„חו״מ״ נשארו בכתב־יד. כן נשאר בכתב־יד בידי יורשיו פירושו על התורה בדרך הדרוש והקבלה.

ר׳ אליקים געצל בן ר׳ שלמה הלוי (—תס״ב, —1702)

בנו של ר׳ שלמה הלוי שהיה ראב״ד וילנא בבית דינו של „חלקת שדה״ בשנת תל״א (1671).

ר׳ אליקים געצל הלוי נתקבל לאבד״ק קיידאן והגליל אחרי הרב ר׳ הלל הנ״ל. היה לפני כן אב״ד ברוידא בזמן הגאון חכם צבי.

הוא חתום על תקנה בשנת תנ״ט (1699) בפנקס של „חברא קדישא גמילות חסדים של אמת״ של קיידאן.

נפטר בקיידאן בשנת תס״ב (1702).

ר׳ יהושע העשל בן ר׳ אליקים געצל הלוי (—ת״פ —1720)

הוא היה בנו של הרב אליקים הנ״ל ושימש אחריו כאב״ד העיר קיידאן והגליל.

הוא חתום בפנקס של חברא קדישא גחש״א.

נפטר בקיידאן בשנת ת״פ (1720).

ר' פנחס בן ר' אליעזר (—ת"ץ, —1730

ר' פנחס בר' אליעזר נתקבל אחרי ר' יהושע השל הנ"ל כרב העיר והגליל. היה ידוע כמקובל גדול. בימיו חי בקיידאן החסיד פאלק הנזכר בספר „בן אורי". ספר זה נדפס בזולקבה בשנת תפ"ט (1729).

חיבר ספרים רבים וביניהם: „אבן הראשה", „אבן השהם", „אבן פינה", „אבן שתיה" ופירוש על פרקי אבות.

נפטר בקיידאן בשנת ת"ץ (1730).

ר' משה בר' שמעון מרגלית (ת"ע — תקמ"א, 1710—1781)

גדול מפרשי הירושלמי. נולד בקיידאן בשנת ת"ע (1710) בערך ושימש כאבד"ק בקיידאן והגליל. לפי דעה אחת למד הגר"א בנערותו תורה מפי ר' משה מרגלית וכאשר בא ר' משה מרגלית לווילנא כיבדו הגר"א ככבד תלמיד את רבו, ויש מסיקים גם ששקידתו של הגר"א על הירושלמי היא פרי השפעתו של רבי זה.

מפעלו הגדול של ר' משה מרגלית הוא פירושו „פני משה" על הירושלמי כולו. פירוש זה מפיץ אור גדול על הירושלמי ואילולא הוא היה הירושלמי כספר החתום לפנינו. בקיאותו בשני התלמודים ובכל הספרות התלמודית עצומה היא, יחד עם זה הצטיין גם בחריפות וכוח הבחנה דק מן הדק. לשם חיבור הפירוש השתמש גם בכתבי־יד של התוספתא ושל ספרי הראשונים ואף השתדל להשיג את הידיעות הריאליות הנחוצות להבנת הירושלמי. הוא יצא מעירו וכיתת רגליו מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה. שמו של ר' משה מרגלית נמצא רשום בין תלמידי האוניברסיטה של פרנקפורט דאודר במחלקת הבוטניקה ואין ספק שהתעניינותו במקצוע זה היתה כדי לעמוד על פירוש הירושלמי בסדר זרעים.

בעוברו בערי אירופה נתעכב באמשטרדם ושם עלתה בידו בסיוע נדיבי העיר להוציא לאור את פירושו על הירושלמי סדר נשים (בשנת תקט"ו). פירושו זה הוא בעל שני פנים: האחד „פני משה" הוא מעין פירוש רש"י, והשני נקרא „מראה הפנים", הוא מעין תוספות על הירושלמי. בהקדמתו הוא מנמק מדוע התחיל בסדר נשים, משום ששני הסדרים הראשונים כבר נתפרשו ע"י אחרים (זרעים ע"י ר' אליהו פולדא ומועד ע"י ר' דויד פרנקל). חמש־עשרה שנים אח"כ הוא מדפיס את ירושלמי סדר נזיקין (ליוורנו, תק"ל). הוא ניסה להדפיס שם גם את זרעים וכבר הספיק להדפיס על מסכת ברכות ודף ראשון ממסכת פאה, אבל כנראה חסרו לו האמצעים להשלמת ההדפסה, ושני הסדרים זרעים ומועד לא זכו לראות אור עד כמה שנים לאחר פטירתו.

במראה הפנים לשבועות פ"ז ה"ו הוא אומר: „מעיד אני עלי שמים וארץ, כי הפירוש על ש"ס הזה שפירשתי הוא אחר החקירה והעיון והשקידה והיגיעה כי רבה, בערב היא באה ובבוקר היא שבה, לחקור ולעיין ולחפש בכל חדרי הש"ס הבבלי עם שיטות הגאונים ז"ל ופירושיהן כפי אשר השיגה ידי וכוחי, ובו"ה אשר זכיתי ומצאתי כאן לפירושים ושיטות על

הש"ס הבבלי והרבה כ"י מהגאונים הראשונים ז"ל אשר לא נמצאו במדינתנו וכן מצאתי התוספתא בכ"י על קלף ישן נושן יותר מאלף שנה" וכו'. את הקדמתו לסדר זה הוא מסיים: „המקום יזכני להוציא כולם לאורה ומחכה ומצפה לבוא אל ארץ הקדושה במהרה, אם כה יאמר השם המסייע להבאים לטהרה". אולם לא נסתייע הדבר ולא זכה להוציא את ספרו בחייו ולעלות לא"י כי נפטר בדרך נדודיו בחיפושיו אחרי אמצעים להשלים את הדפסת ספרו, בעברו מעיר ברודי בי"ב בטבת תקמ"א (1781).

הוא מזכיר גם את חיבורו „פני המנורה", הכולל חידושים על התורה, ואת ספר „באר מים חיים", חידושים על בבלי שבת ועירובין ולא זכו לראות אור.

ר' יחזקאל בר' אברהם קצנלנבוגן (תכ"ח—תק"ט, 1668—1749)

נולד בשנת תכ"ח (1668) בערך בבריסק. למד תורה מפי ר' מרדכי זיסקינד רבה של בריסק. שימש ברבנות בכמה קהילות, ביניהן קיידאן, בירז' והגליל. ממנו מתחילה שושלת הקצנלנבוגנים בקיידאן. משם נתקבל בשנת תע"ג לרבנות החשובה בשלוש הקהילות אלטונא, האמבורג וואנדסבק ובמשרה זו שימש במשך שלושים שנים עד פטירתו.

הוא היה מחשובי הרבנים בדורו וכמה מגדולי הדור פנו אליו בשאלותיהם, ביניהם גם ר' דויד אופנהיים מפראג. פנו אליו גם הרבה מחברים וביקשו ממנו הסכמות לספריהם. תשובותיו נדפסו בספרו „כנסת יחזקאל" (אלטונא, תצ"ג) וכן באו כמה מתשובותיו מפוזרות בספריהם של חכמי דורו. כן חיבר פירושים על התלמוד בשם „לחם יחזקאל" ולא זכה לראות אור. לעומת זה נדפס זמן רב אחרי מותו „מים יחזקאל" (פאריצק, תקמ"ו), כולל דרושים על התורה כסדר הפרשיות. לפי שטיינשניידר הוא גם מחבר הספר „מעורר זכרון", מראה מקומות מן הש"ס עם פסקי רש"י ותוספות, שנדפס בעילום שם (אלטונא, תפ"ז).

נפטר כבן שמונים שנה בכ"ג תמוז תק"ט (1749) באלטונא ור' יונתן אייבשיץ, שישב על כיסאו ברבנות שלוש הקהילות, הספידו שתי פעמים ונדפסו דרשות ההספד בספרו „יערת דבש".

ר' דוד בר' יחזקאל קצנלנבוגן (—תקט"ז, —1757)

בנו של הרב יחזקאל הנ"ל, ששימש אחריו כרב העיר קיידאן והגליל.

הוא התמסר לחינוכו של ילד הפלאים, שנודע אחרי שנים כגאון ר' אליהו מווילנא או בקיצור הגר"א, אשר נשא לאשה את הצעירה חנה מבנות קיידאן, בתו של העשיר ר' יהודה.

הוא נזכר בפנקס של ח"ק של העיירה רגולי הסמוכה לקיידאן, בה שימש ברבנות לפני קיידאן.

הוא כיהן כרב העיר בימי שבתי צבי. יחד עם בנו ר' אברהם קצנלנבוגן, הרב מבריסק, שקדו על קיום התקנה, האוסרת ללמוד „זוהר" עד גיל 40. הם דאגו לכך שתורת הקבלה לא תתפשט בערי ליטא.

הוא נפטר בשנת תקט"ז (1757).

ר' משולם זלמן בר' דויד קצנלנבוגן (—תקל"א, —1771)

בנו של ר' דויד הנ"ל, ועלה אחריו על כיסא הרבנות בעיר קיידאן בשנת תקי"ח (1758).

גם הוא, כאביו, כיהן קודם כרב ברגולי, הסמוכה לקיידאן, ונזכר שם בפנקס דח"ק גמחש"א. הוא חתום שם על תקנה בשנת תקכ"ב (1762).

הסכמותיו מצויות בספרים רבים וביניהם: „בית יעקב א"ש" ו„תפארת ישראל", שנדפסו בעיר פרנקפורט דמיין.

נפטר שם בשנת תקל"א (1771).

ר' מנחם נחום בר' משולם זלמן קצנלנבוגן (—תק"ן, —1790)

בנו של ר' משולם זלמן הנ"ל ואחיו של ר' מרדכי קצנלנבוגן. שימש, אחרי אביו, כרב העיר קיידאן והגליל, החל משנת תק"ל (1770), עד תקל"ח (1778).

הוא חתום בספר „לוחות העדות" עם חכמי לובלין.

נפטר בקיידאן בשנת תק"ן (1790).

ר' משה מרדכי בר' מנחם נחום קצנלנבוגן (—תק"ע, —1810)

בנו של ר' מנחם נחום הנ"ל. היה תלמידו של ר' חיים מוולוז'ין. רב ברגולי ואח"כ בקיידאן מתקמ"ב עד תקנ"ה (1782—1795). יצא לגרמניה ונשתקע בפרנקפורט ע"נ מיין.

חיבוריו: „אלפא ביתא", מפתח לאגדות התלמוד לפי סדר א"ב (פרנקפורט ע"נ מיין, תרט"ו—תרכ"ו); „והכנעני אז בארץ", פירוש על פסוק זה (פרנקפורט ע"נ מיין, תרי"ז); „שאלות ותשובות" (פרנקפורט ע"נ מיין, תרי"ז); על איסור תספורת בחול המועד (רוטרדם, תרי"ז); „מעיני ישועה", נחמות הנביאים עם ביאור (פרנקפורט ע"נ מיין, תרי"ט); „התורה והמצוה", תרי"ג מצוות בסדר א"ב (האנובר, תרכ"ג; ובצורה מורחבת — שטטין, תרכ"ה); „דברי משה", תוכחת מגילה לקרב לבבות בני ישראל לתורת ה' (המבורג תרי"א); „ממשל כח מלכים רצון ה'", על המונרכיה (תרי"ד).

הסכמתו נמצאת בספרים שונים, כגון „זרע יעקב", „שער הרחמים".

נפטר בקיידאן בשנת תק"ע (1810).

ר' צמח בר' אורי זק"ש

נולד בקיידאן לאביו ר' אורי. בימיו של ר' משה מרדכי קצנלנבוגן שימש בתור „ספרא ודיינא" של קיידאן והגליל. אביו היה חברו של הגר"א מווילנא בשעת שהותו בצעירותו בלמדו בקיידאן.

היה מצאצאיו של ר' שניאור, ששימש שר האוצר של אונגריה ונהרג על קידוש השם, ולאחר פטירתו החלו בניו להשתמש בשם המשפחה זק"ש — זרע קדושים שניאור.

בקיא גדול בספרות התלמודית, בתולדות ישראל וגם בספרי מחקר ומדע. כתב שירים בעברית.

ר׳ יצחק אייזיק ב״ר כתריאל טרויב

חי ופעל בקיידאן בימיו של ר׳ משה מרדכי קצנלנבוגן.

חיבר את הספרים: „גאון עולם״ — על הגאון מווילנא, שנדפס באלטונה בשנת תקנ״ח (1798) ו„יקרא דשכבי״, שנדפס באלטונא בשנת תקנ״ט (1799).

ר׳ משה בר׳ אברהם

חי בימיו של ר׳ משה מרדכי קצנלנבוגן, ונקרא בשם „ר׳ משה׳ל הינדעס״. אחיהם של ר׳ אליהו אבד״ק טאווריג, ר׳ גרשון אבד״ק שאדובה ור׳ שמואל אבד״ק שאט.

בנו של ר׳ אברהם, שהיה „מגיד מישרים״ בשקלוב, אבד״ק קראז, רגולי, אחיו של הגר״א מווילנא.

ר׳ אריה לייב הכהן

נתקבל כרב בקיידאן אחרי ר׳ משה מרדכי קצנלנבוגן.

היה מקובל ידוע ותלמידו של הגאון המקובל ר׳ שלמה לנדא, אב״ד דווילקומיר, שהיה מתלמידיו של הגר״א מווילנא.

ר׳ משה רפופורט (—תקצ״ט, —1839)

תלמיד חכם ונדבן. חי ופעל בימיו של ר׳ אריה לייב הנ״ל. נולד בקיידאן לאביו אוריה והיה ידוע בשם „ר׳ משה ר׳ אורעס״. מחבר „אמרי משה״, פירוש על מגילת אסתר (וארשה, תרמ״ט); „תולדות משה״, פירוש להגדה של פסח (וארשה, תרמ״ט). שני הספרים נדפסו בלוויית פירושים מאת ר׳ שאול שפירא, אב״ד פוניבז׳.

מובא בשו״ת „נחלת שמעון״ בקשר לבית טבילה, שנוסד בקיידאן בשנת תקצ״ב (1832).

נפטר בקיידאן בשנת תקצ״ט (1839).

ר׳ אביגדור

חי בימיו של ר׳ אריה לייב הנ״ל. נכדו של ר׳ אורי פייבוש שהיה אבד״ק וילנא ואחר כך קבע ביתו בירושלים, והיה נקרא ר׳ פייבוש אשכנזי.

ר׳ אביגדור היה אביו של ר׳ יצחק אבד״ק פומפיאן.

ר׳ ראובן בן ר׳ צמח זק״ש (—תרי״ב, —1852)

עלה על כיסא הרבנות בקיידאן אחרי ר׳ אריה לייב. היה בנו של הרב צמח זק״ש ואחיו של ר׳ מתתיהו זק״ש מקיידאן. היה לפני כן אבד״ק וולפה.

הסכמתו מופיעה על הש״ס שנדפס בסלוויטא בשנת תקצ״ה (1835).

נפטר בקיידאן בשנת תרי״ב (1852).

ר׳ יהודה יודל בן ר׳ פסח

היה דיין בקיידאן בימיו של ר׳ ראובן זק״ש. אביו ר׳ פסח היה מו״צ בקיידאן. הסכמתו נמצאת יחד עם הסכמת ר׳ ראובן זק״ש על הש״ס שנדפס בסלוויטא.

ר' יעקב

חי ופעל בקיידאן בימיו של ר' ראובן הנ"ל. היה ידוע בשם „יעקל קיידאנער".
חיבר ביאור גדול על ספר „התניא", והוציא קובץ אגדות „סיפורים נפלאים".
נמנה על המקובלים, מחסידי ר' שניאור זלמן מלאדי, בעל „התניא", מחסידי ר' אהרן הלוי הורוויץ מסטראסלא ומחסידי ר' מנחם מנדל שניאורסון, בעל הספר „צמח צדק".

ר' צמח בר' אברהם שפירא (תקל"ז—תקצ"ח, 1777—1838)

חי ופעל בקיידאן בימיו של ר' ראובן זק"ש. בנו של הרב אברהם שפירא אבד"ק טלז, מגזע הגאון בעל „מגלה עמוקות" ואביו של הרב יחזקאל שפירא אבד"ק וידוקלה.
הוא היה אחיהם של: הרב משה שפירא מק"ק קראז, הרב שמעון שפירא אבד"ק בירז', והרב שמואל שפירא אבד"ק דרויה, פאניווז' וטלז.

ר' בנימין זאב וולף (תרכ"ה, —1865)

נכדו של ר' יחזקאל קצנלנבוגן, בעל הספר „כנסת יחזקאל".
נתקבל כרב בקיידאן אחרי ר' ראובן הנ"ל. בגלל חריפותו הרבה היה נקרא בשם „ראש הברזל".
נפטר בקיידאן בשנת תרכ"ה (1865).

ר' הלל בר' אברהם הכהן בישקא (תקע"ו—תרכ"ח, 1816—1868)

חי ופעל בקיידאן בימיו של ר' בנימין זאב הנ"ל. היה תלמידו של הגאון ר' יצחק מוולוז'ין. נכדו של הדרשן ר' הלל אבד"ק ראצקי, בעל הספר „הלל בן שחר". שקדן בתורה. היה מגדולי וחריפי העיר. גם נכבדי וילנא קראוהו לאסיפות בענייני הכלל.
הוא נזכר בשו"ת „נחלת שמעון" של רבו הרב ר' שמעון זרחי מטאווריג, שנדפס בווילנא בשנת תרנ"ז (1897) וב„עמודי אש" של הרב אברהם שמואל מראסיין, שנדפס בווילנא בשנת תרל"ה (1875).
נפטר בקיידאן בשנת תרכ"ח (1868).

ר' צבי הירש הלוי

היה ר"מ בקיידאן בימיו של ר' בנימין זאב וואלף. אביו של ר' יהודה לייב משה הלוי סירקין.

ר' רפאל יו"ט ליפמן בן ר' ישראל (תקע"ו—תרל"ט, 1816—1879)

עלה על כיסא הרבנות בקיידאן אחרי ר' בנימין זאב הנ"ל. נולד ברוז'נוי (פ' גרודנה), בה שימש אביו כאב"ד. למד בישיבת מינסק. בן עשרים נתמנה לרב בקראווה הסמוכה לוולוז'ין. בשנת תר"א (1841) נבחר לאב"ד בקיידאן. בשנת תר"ז (1847) שימש אב"ד בציחאנובצי, הסמוכה לביאליסטוק, בשנת תר"ט (1849) היה רב במזריץ'. בשנת תרי"ט (1859) הוזמן לשמש רב בביאליסטוק, שהיתה תשע שנים ללא רב.

אנשי קהילת מזריץ' לא נתנוהו לעזוב ועל כן נאלץ לצאת את העיר באישון לילה. 20 שנה שימש רב בביאליסטוק. הגן על המוני העם בפני תקיפים. העלילו עליו שהוא מטיף לאי ציות לשלטון הרוסי, והוא נאסר ונשלח לגרודנה לחקירה שנמשכה כמה חדשים. משששוחרר וחזר לביאליסטוק ערכה לו קהילתו קבלת פנים מפוארת.

חיבוריו „עונג יו״ט", שו״ת (וילנה, תר״מ; שנית בילגוריי, תרצ״א); „עונג יום־טוב", דרושים (פיטרקוב, תרס״ו).

נפטר בביאליסטוק בשנת תרל״ט (1879).

ר' אברהם שמעון בר' יצחק אייזיק טרויב (תקע״ה—תרל״ו, 1814—1875)

נולד בקיידאן. עלה על כיסא הרבנות בקיידאן אחרי ר' רפאל יום־טוב ליפמן הלפרין הנ״ל בשנת תרי״ב (1852). ממנו מתחילה שושלת ה„טרויבים" בקיידאן.

היה מגדולי התורה בדורו. חיבר ספרים רבים וביניהם: „באר אברהם" (ניו־יורק תש״ז), „הלכות גדולות" (וארשה, תרל״ה). בקי גדול בענייני ממונות.

תחילה עסק בחקלאות. היה בעל אחוזה גדולה, אך לא ראה ברכה בעמלו ונאלץ לקבל משרת רב בקיידאן.

היה מהרבנים המתקדמים ופירסם מאמרים בעתונות והתפלמס עם י״ל גורדון בשאלת תיקונים בדת.

נפטר בקיידאן בשנת תרל״ו (1875).

ר' בנימין זאב טרויב (תקמ״ט—תרכ״ט, 1789—1869)

חותנו של ר' אברהם שמעון הנ״ל. כיהן שתים־עשרה שנים כאב״ד בשאוולי, ובסוף ימיו מאס ברבנות ועבר לגור בקיידאן יחד עם חתנו ר' אברהם שמעון. שניהם רכשו אחוזה גדולה והיו מנהלים את המשק ומשגיחים על העבודה, כשהם עטופים בטלית ותפילין.

הסכמתו מצויה על הש״ס מסלוויטה, שנדפס בשנת תקצ״ה (1835).

נפטר בקיידאן בשנת תרכ״ט (1869) בגיל שמונים.

ר' בנימין זאב בר' יששכר (—תרנ״א, —1891)

חי בקיידאן בימיו של ר' אברהם שמעון טרויב. היה דיין ומו״צ בקיידאן כשלושים שנה, ואחר כך היה אחד הדיינים בבית־הדין לכולל האשכנזים בירושלים.

נפטר בירושלים בשנת תרנ״א (1891).

ר' שלמה זלמן שמחה בר' אברהם שמעון טרויב (תקפ״ט—תרע״א, 1829—1911)

בנו של ר' אברהם שמעון הנ״ל ונתקבל לרב בקיידאן אחריו, לאחר ששימש כאבד״ק בקראק.

הסכמתו מצויה בספר „באר יעקב", שנדפס בווילנא בשנת תר״ם (1880).

היה חותנו של ר׳ יצחק אליהו גפן אבד״ק דיטעווא, חותנו של ר׳ אברהם אליהו קפלן, המכונה „העילוי מראקוב״, ואביו של ר׳ יהודה לייב טרויב מבויסק (קורלאנד).

הצטיין גם במדעים כלליים, במתימטיקה ובלשונות זרות.

היה גדול במוסר ובמידות. שנא מתנות. כשנאלץ לקבל מתנה, מפני כבוד הנותן, היה כסף המתנה שמור אצלו למקרה שיהיה צורך לפצות יהודי עני, שאת עופו הטריף.

נפטר בקיידאן בשנת תרע״א (1911).

ר׳ מאיר דובער בר׳ משה אלעזר פאגער (—תרס״ו, —1906)

בנו של ר׳ משה אלעזר פאגער מווילנא. פעל בקיידאן כרב שני בימיו של ר׳ שלמה זלמן שמחה טרויב. היה בתחילה אבד״ק רומשישאק ואחר־כך כיהן כרב בקיידאן. יותר מאוחר נסע לארצות־הברית, ושם נפטר בשנת תרס״ו (1906).

חיבר את הספר „יד מאיר״, „ליקוטי יעקב״ ו„פסקי הלכות״.

ר׳ שמואל מאיר בר׳ יעקב יוסף שור (תר״ח—תרנ״ח, 1848—1898)

פעל בקיידאן בימיו של ר׳ שלמה זלמן שמחה טרויב. אחיו של ר׳ צבי הירש שור אבד״ק בקרטינגה.

ר׳ אברהם בר׳ אליהו ברוך קאמאי הי״ד (תר״ד—תש״א, 1860—1941)

נולד בשקוד. היה בנו של הגאון המפורסם ר׳ אליהו ברוך קאמאי ששימש כאב״ד ור״מ בישיבת מיר. היה זקן הגאונים בזמנו.

נתקבל לאב״ד קיידאן אחרי ר׳ ש.ז. טרויב הנ״ל וכיהן כרב העיר קיידאן עד שנת תרע״ה (1915). מאוחר יותר עבר למיר שם כיהן כממלא מקומו של אביו ברבנות מיר וראש ישיבה שני בישיבה. שיעוריו היו מיועדים בעיקר לתלמידים שכבר מילאו כרסם בש״ס ופוסקים ומצאו עניין רב בחידוש בפלפולים. להרב אברהם צבי קאמאי יצא גם מוניטין כמשיב בענייני הלכה למעשה. התחממו לאורו אברכי „הכולל״ שהוקם על יד ישיבת מיר — שנהנו ממנו בעצה ותושיה בהתמחותם בענייני איסור והיתר ודת ודין.

הוא הצטיין בטוהר מידותיו ובתום דרכיו. היו בידו כתבי־יד מרובים של חיבורים בשדה הספרות התלמודית משלו ומשל אביו, ר׳ אליהו ברוך.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ונדודיה של ישיבת מיר לווילנא ומשם לקיידאן, סרב ר׳ אברהם צבי קאמאי, רבה ומנהיגה של קהילת מיר, לצאת ממקומו ושתה את כוס התרעלה, יחד עם בני קהילתו. עוד בימי הכיבוש הרוסי ראה במו עיניו, איך נהפך בית הישיבה הגדול והנהדר לחולין, לאולם קולנוע, ועם כיבושה של העיר ע״י הנאצים, מת מות קדושים ועמו תשע מאות יהודים, בימי הטבח הראשון בח׳ מרחשון תש״ב.

מכתבים שהגיעו משם מסרו פרטים מזעזעים על טבח זה ועל דרשתו האחרונה ליהודי מיר לפני מיתת היסורים שלהם.

ר׳ שלמה פיינזילבר הי״ד (תרל״א—תש״א, 1871—1941)

נולד בעיירה יאלובקה שעל יד גרודנה לאביו הרב אהרן יוסף הלוי.

שימש רב בטורק, ואחר־כך בווקשאני.

בימי מלחמת העולם הראשונה גורש לרוסיה ושימש רב בעיר מינסק במשך 5—6 שנים. שם ייסד ישיבה ועמד בראשה עד עזבו את מינסק.

אחרי מלחמת העולם הראשונה חזר לליטא והמשיך לכהן כרב בווקשאני.

בשנת 1924 הוזמן לכהן כאב״ד קיידאן, אשר בה לא כיהן איש כאב״ד במשך שנים רבות, מחוסר מועמד מתאים להמשיך את שרשרת הגאונים, שישבו שם על כיסא הרבנות.

בקיידאן פיתח פעולה ציבורית ענפה, שהעלתה אותו למדרגת מנהיג היהדות החרדית ולאחד מגדולי הרבנים בליטא.

היה יו״ר אגודת הרבנים בליטא. אחרי ביטול האוטונומיה היהודית הוכר מרכז אגודת הרבנים על ידי השלטון הליטאי כנציג הציבור היהודי, והוא היה נושא ונותן עם ראשי השלטון בכל העניינים הנוגעים ליהדות ליטא.

בקיידאן ייסד את „בית התלמוד״, ששימש מעין מכינה לישיבה.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הגיעו לקיידאן בני ישיבה רבים מפולין, ובמיוחד מיר, והוא הקים אז במקום ישיבה גדולה, שהמשיכה להתקיים עד יום השמדת יהודי קיידאן על ידי הנאצים. בימי ההשמדה הלהיב את בני עדתו במרצו ובמסירות נפשו עד הרגע האחרון, עת הוצא להורג יחד עם כל בני קהילתו, כשהוא הולך בראשם וספר תורה בזרועותיו ושירה בפיו והוא מעודד אותם למות מות קדושים ללא מורא ופחד.

חתנו הרב אהרן גלין, ששימש דיין בעיר ועזר לרב פיינזילבר בעת זקנתו, פנה בליטאית לליטאים שעמדו סביבם ואמר: „הדם השפוך לא ישקוט!״ אך קול היריות השתיקהו.

הרב פיינזילבר, שהיה אחד הגאונים המפורסמים בעולם הרבנים, חיבר ספרים רבים והניח אחריו כתבי־יד מרובים. מחיבוריו שפורסמו ידועים: „נשמת חיים״, בעניין ברית מילה, שנדפס בירושלים בשנת תרס״ח (1908) עם הסכמה מאת זקן גאוני הדור הרב שמואל סלאנט, בצרוף הערות והשגות מאת הרב פסח הירש פראנק, „השלמת המידות״, בענייני מידות ומוסר, שנדפס בקיידאן בשנת תרפ״ה (1925); „יריעות שלמה״, ביאור על ספר העבודה וספר הקרבנות להרמב״ם, שנדפס בקיידאן בשנת תרצ״ד (1933).

מקורות:

יהדות ליטא חלק א׳.

יהדות ליטא חלק ב׳.

יהדות ליטא, חלק ג׳.

ד״ר מרדכי מרגליות, אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, הוצאת יהושע צ׳צ׳יק, תל־אביב.

משה מרקוביץ, לקורות עיר קיידאן ורבניה, וארשה תרע״ג.

יעקב הלוי ליפשיץ, זכרון יעקב, קובנה 1927.

שמואל יוסף פין, קריה נאמנה, וילנה תרע״ה.

האנציקלופדיה העברית.

יורייסקאיה אנציקלופדיה / פטרבורג / בעריכת ד״ר א. הרכבי (ד״ר ל. קצנלסון).

הגאון מווילנא

אליהו בן שלמה זלמן, „הגאון מווילנא", „הגאון ר' אליהו", ובקיצור: הגר"א (א' בפסח ת"פ/1720, סלץ, פלך הורודנה — ג' דחוהמ"ס תקנ"ח/1797, וילנה), מגדולי־הרוח שקמו לישראל במאה ה־18.

משפחת הגר"א היתה ידועה כמשפחה של רבנים, ראשי־קהל וגדולי־תורה, שעליהם נמנו ר' משה רבקה'ש בעל „באר־הגולה", ועוד. א' הראה מילדותו כשרונות בלתי־רגילים. כשהיה בן שש וחצי דרש בבית־הכנסת בווילנה, ובבחינות, שנערכו אותו יום בפני רב־העיר על תוכן־הדרשה, השיב הילד מתוך הבנה מרובה על השאלות, שהוצגו לפניו. כשהיה בן שבע הובא על־ידי ר' אברהם קצנלבויגן, הרב בבריסק, לביתו של ר' משה מרגלית, הרב בקיידאן (בעל „פני משה" על הירושלמי), וכאן למד הילד במשך רבע שנה. רוב־ימיו עסק א' בתורה לבדו, באופן שלא היה משועבד לשיטות־הלימוד של התלמוד, שהיו מקובלות בימיו.

מחוץ לתורה שבכתב ושבעל־פה עסק גם בקבלה, וקודם שהגיע לגיל י"ג אף ניסה את כוחו בקבלה מעשית: רצה לברוא גולם, אולם „באמצע עשייתו חלף תמונה אחת על ראשי והפסקתי לעשותו עוד, כי אמרתי מסתמא מן השמים מנעוני" (בהקדמת ר' חיים מוולוז'ין ל„ספרא דצניעותא" עם פירוש הגר"א).

א' למד גם תכונה, גיאומטריה, אלגברה וגיאוגראפיה. תחילת התעניינותו במדעים נבעה מן הצורך להבין הלכות מסויימות, שאין לעמוד עליהן אלא מתוך ידיעת ההנדסה או מדעים אחרים. בתכונה התעניין בעיקר לשם הבנת־הלוח. מסופר, שבילדותו הראה ללמדנים מובהקים, כיצד יש לסדר מערכת־כדורים, לשם הקלה על החישובים לקידוש־החודש. כמו־כן הירבה לעסוק בדיקדוק הלשון העברית. בבקיאות במקרא ובהבנת המקרא לפי חוקי־הלשון ראה נחיצות יתרה להבנת־התלמוד. אעפ"כ לא נמנע מלהשתמש גם בדרכי הדרוש, הרמז והסוד.

שקידתו של א' על התורה היתה עצומה, ואף לאחר שנשא, בגיל קרוב לי"ח, אשה מבנות קיידאן, היה מסתתר בבית קטן מחוץ לעיר ושוקד על לימודיו יומם ולילה. א' ישב זמן מסויים בקיידאן כסמוך על שולחן חותנו. אח"כ יצא לערוך „גלות" בערי פולניה וגרמניה וביקר בקהילות חשובות, כמו ז'ולקווה, ליסה, ברלין. גם במקומות „גלותו", שבהם היה משתדל להיות נחבא אל הכלים, הכירו את גדולתו של א' בתורה וביראת־שמים, ובכל המקומות שעבר בהם הירבו לספר בשבחו.

משחזר מגלותו השתקע ר׳ א׳ בווילנה, ובעיר זו חי עד יומו האחרון. א׳ התפרנס מן התמיכה שקיבל מעזבונו של ר׳ משה רבקה׳ש, שהשאיר קרן של סיוע ללמדנים מבני־משפחתו, וכן נתמך בסכום מסויים מוועד־הקהל, שנתן לו גם דירה בחכירה. קרוב לשנת תקמ״ה עלה הסכום, שקיבל מן הקהל, ל־28 זהובים לשבוע — סכום, שהיה מרובה ממשכורתו של האב״ד, המ״ץ או השתדלן, אבל מועט ממה שקיבל הממונה על משרת הסופר והדיין באותו זמן. בווילנה נמצאו אז למדנים מובהקים הרבה, והסיוע שניתן להגר״א, בלא שמילא שום תפקיד באחד ממוסדות־הקהל, מעיד, שהתייחסו אליו מתוך הערכה יתרה.

כדי שיוכל לעסוק בתורה בלא הפרעה, היה א׳ נוהג לסגור ביום את חלונות־חדרו והיה לומד לאור הנר; בחורף היה לומד בחדר, שלא הוסק בו תנור, והיה שם את רגליו במים קרים כדי שלא ירדם (ר׳ ישראל משקלוב, בהקדמה לס׳ „פאת השולחן״). לדברי בניו של ר׳ א׳, לא היה ישן ביממה יותר משתי שעות, ובשיעורים של חצאי־שעות בלבד. את הערותיו ופירושיו רשם א׳ בשולי־הדפים בקיצור נמרץ. ביחוד התעמק בתלמוד הירושלמי והיה „פותח רקיעין ומאמרים סתומי הבנה״ בו (בנו ר׳ אברהם בהספדו „סערת אליהו״).

בשנת הארבעים לחייו התחיל א׳ מרביץ תורה בפני קבוצת תלמידי־חכמים מובהקים. בשנת תקכ״ח קנה קרובו העשיר, ר׳ אליהו פסלס, שטח על־יד דירת הגר״א שבו הקים בניין ללימוד ולתפילה. ה„מניין״ של „החסיד״ הורחב אח״כ והפך לבית־מדרש (קלויז) של הגאון. כמה מתלמידיו, כמו ר׳ חיים מוולוז׳ין, האחים ר׳ מנחם־מנדל ור׳ שמחה־בונם משקלוב, היו רושמים את הערותיו ופירושיו בספר, ועל־ידיהם וגם ע״י בניו נתפרסמו דברי־תורתו. אבל באותם הימים היה מתרחק ממגע ומשא עם בני־אדם, שלא ידע את טיבם. יוצא מן הכלל היה המגיד מדובנה (ע״ע קרנץ, יעקב בן זאב), שאת קרבתו ביקש ופעם גם כתב לו: „בוא ידידי לביתי ואל יאחרו פעמיו להשיב רוחי ולהשתעשע אתי״.

בתקופה זו התחיל הגר״א גם מגיב על ענייני־הציבור — מה שלא נהג לעשות קודם לכן. כשנתבקש בשנת תקט״ו ע״י ר׳ יהונתן איבשיץ לחוות את דעתו במחלוקת עם ר׳ יעקב אמדן, השיב הגר״א: „מי אנכי מארץ מרחק, צעיר אנכי לימים, נחבא אל הכלים, אשר ישמעו לו״. אבל השפעתו הרוחנית גדלה והלכה, ולפי עדותם של בני־הדור, „בלי ידיעתו אינה יכולה להעשות שום פעולה חשובה״ (ע׳ ישראל קלויזנר, ווילנא בתקופת הגאון, עמ׳ 237). ומכאן השתתפותו הפעילה במלחמה בחסידות.

כשהתחילו מתארגנות ברוסיה הלבנה ובליטה הקבוצות הראשונות של „חסידים״, פנו ראשיה של קהילת־שקלוב בשאלה אל הגר״א, כיצד יש לנהוג בכת החדשה, וא׳ השיב, שיש להילחם בה. גם הקהל הווילנאי החליט לסגור את ה„מניין״ של החסידים, לשרוף את כתביהם ולהטיל עליהם חרם. בשנת תקל״ב שלח הקהל בווילנה איגרות אל קהילות הרבה ועורר אותן להילחם בתנועה החדשה, וע״י כך נעשתה וילנה עם הגר״א בראשה למרכז של התנגדות לחסידות. במידה מרובה נעצרה התנועה, ביחוד בליטה, ע״י פעולה זו.

ראשיה של תנועת־החסידות ברוסיה הלבנה, ר׳ מנחם־מנדל מוויטבסק ור׳ שניאור־

זלמן מלאדי, ניסו בשנות תקל״ב ותקל״ז להיפגש עם הגר״א, כדי להוכיח לו, שאין התנועה החדשה פוגעת ביהדות המסורתית. אבל הגר״א סירב להיפגש עמהם. לאחר פירסום הספר „תולדות יעקב־יוסף״ של ר׳ יעקב יוסף מפולנאה (תקמ״א) חידש הגר״א את מלחמתו בחסידות. בהשפעתו הוכרז שוב חרם על החסידים ונשלחו שליחים לעורר את הקהילות נגד התנועה.

קרוב לשנת תקנ״ד נתן הגר״א הוראה לשרוף בווילנה בפומבי את הספר „צוואת הריב״ש״. בשנת תקנ״ו הפיצו החסידים שמועה, שהגר״א התחרט על שרדף את החסידות. הגר״א הגיב על כך במכתב לקהילות ליטה ורוסיה הלבנה, שנשלח ע״י שליחים מיוחדים: „על משמרתי אעמודה כמאז כן עתה, ועל כל מי אשר בשם ישראל יכונה ואשר נגע(ה) יראת ה׳ בלבו, מוטל עליו להודפם ולרודפם בכל מיני רדיפות ולהכניעם עד שיד ישראל מגעת, כי עוונם טמון בחובם, כי קשים המה לישראל כספחת״. כשעוררו כמה מן החסידים במינסק ספק באמיתותה של חתימת הגר״א על מכתב זה, שלחו ראשיה של קהילת־מינסק שני שליחים לווילנה לברר את הדבר, וא׳ הגיב על כך במכתב נגד החסידות, שהיה חריף אף מן הקודם לו. מחמת הזילזול בכבודו של הגר״א, שהיה רווח בחוגי החסידים, הכריזו ראשי קהילת־מינסק באותם הימים חרם על כל פגיעה בכבוד הגר״א.

במחלוקת, שפרצה בווילנה בין ראשי־הקהל ובין האב״ד ר׳ שמואל, נקט א׳ עמדה של התנגדות לר׳ שמואל, אע״פ שזה האחרון היה מקרובי־משפחתו. גרם להתערבות זו של הגר״א פסק־דין של רבנים, שקבע מקרה של הפרת־שבועה מצד ר׳ שמואל, וכן ידיעות שהגיעו אל הגר״א על התנהגות בלתי־הוגנת מצד ר׳ שמואל בכמה מקרים. התערבותו של א׳ במחלוקת גרמה לכך, שמצדדיו של ר׳ שמואל פנו לבתי־הדין של הממשלה בתביעה, שיפסיקו את התשלומים השבועיים שהקהל היה משלם לא׳, מאחר שאינו ממלא שום תפקיד במוסדות־הקהל. אולם ראשי־הקהל מחו על כך בתוקף ואף העניש במאסר את ריש־הדוכנא יואל על שהשמיע דברים ברוחם של מתנגדי א׳. באותו זמן ברח בנו של אחד מראשי־הקהל לבית־מנזר והמיר את דתו. לאחר שהצעיר נחטף מבית־המנזר כדי להחזירו לכלל ישראל, אסרו בתי־הדין של הכנסיה והמדינה כמה חשודים במעשה־החטיפה, וגם א׳ הובא לחקירה ואף ישב במאסר חודש ימים (פברואר 1788)؛ פעם שניה נתחייב למאסר של 12 שבועות (החל מספטמבר 1789), אולם זמן־מאסרו זה הופחת.

הגר״א החליט (לפני שנת תקמ״ג) לעלות לארץ־ישראל. הוא נסע לבדו, ובדעתו היה להעלות אח״כ את בני־משפחתו. בדרך שלח אליהם מכתב, שהוא כעין צוואה רוחנית שלו. מן המכתב משתקפים רגשותיו העדינים לילדיו, אשתו ואמו. הוא מבקש את אשתו שלא לצמצם בשכר־הלימוד לבנים, להשגיח היטב על בריאותם ולדאוג למזונותיהם. כן הוא נותן הוראות כיצד לחנך את הבנות. הוא מזהיר, שלא יצאו מפיהן קללה, שבועה, כזב ומחלוקת. אחד מן החטאים הגדולים ביותר הוא חטא הלשון; לפיכך הוא יועץ לבניו למעט בביקורים אפילו בבית־הכנסת ולהתפלל ביחידות בבית, כדי להימנע עד כמה שאפשר משיחות בטלות ומקנאה. הוא גם מזהיר את בניו שלא יקנאו בעושר ובכבוד, כי „ידוע כי כל העולם הזה הכל הבל״ (האיגרת נדפסה בספר „עלים לתרופה״, תקצ״ו).

מסיבות לא ידועות לא הגיע הגר"א לא"י וחזר לווילנה מדרכו. הוא נפטר בשעה שהתאמץ לקום מעל מיטתו כדי לקיים מצות ארבעת המינים.

חשיבות פעולתו הרוחנית של הגר"א נבעה, קודם כל, מן ההקף העצום של העניינים, שעסק בהם. אין עניין נוגע ביהדות, שהגר"א לא השאיר עליו ספר או הערות והגהות, שפעמים הן עולות לספר שלם. התנ"ך, התלמוד, ואפילו המסכות הקטנות הירושלמיות, מדרשי־התנאים, הזוהר ותיקוני־הזוהר, השולחן הערוך, הדיקדוק העברי, ושורה ארוכה של מדעים כלליים, כגון הנדסה ומדידה, תכונה ורפואה, ועוד — כל אלה העסיקו את „הגאון מווילנה", באופן שאפשר לומר עליו, ששום דבר יהדותי ואנושי נוגע ליהדות לא היה זר לו. אפילו בסדר־התפילה ובפיוטים גרס גירסות חדשות, שהן מפליאות גם את בן זמננו (למשל: בזמירות ל„מוצאי־שבת" — במקום „זרענו וכספנו ירבה כחול" גרס „זרענו ושלומנו"). ועם כל מה שהיה כולו שקוע בתורה לכל ענפיה דאג את דאגת־האומה, ואם צדק או לא צדק במלחמתו בחסידות — עצם יציאתו למלחמה בזיקנותו המופלגת היא אות ומופת על גדולתו וערנות־רוחו. מכל אלה באה ההערצה הגדולה, שזכה לה ביהדות, ובפרט ביהדות הליטאית, באופן ש„הגאון" סתם הוא הגר"א.

ביסוד השקפת־עולמו היה מונח הרעיון של נצחיות התורה לכל פרטיה ודיקדוקיה, הלכה למעשה. בפגיעה קלה בסעיף אחד מסעיפי־ההלכה, בעירעורה של מצווה אחת ממצוות־התורה, קלה כחמורה, ראה פגיעה ביסודותיה של התורה כולה. את השקפתו על נצחיותה המוחלטת של התורה הביע הגר"א בצורה בולטת בביאורו ל„ספרא דצניעותא" (פרק ה'): כל מה שהיה, הווה ויהיה כלול בתורה. ולא הכללים בלבד, אלא אפילו פרטי כל מין, פרטיו ופרטי פרטיו של כל אדם, וכן של כל בעל־חיים, צומח ודומם — הכל כלול בתורה מ„בראשית" עד „לעיני כל ישראל". אמונתו בנצחיותה של התורה לפרטי־פרטיה כללה גם את כל החומר של התורה שבעל־פה, ומכאן הקפדתו על כל תג וקוץ של ההלכה, שקובעים את תכנן ואופן קיומן של מצוות־התורה. מתוך השקפה זו בא הגר"א גם לחדש כמה מנהגים ואיסורים קדומים, שכבר אינם נזכרים אף בשו"ע, אבל שהם נזכרים במקורות התלמודיים, או שמצא להם סמוכים במקורות אלה.

ב„חכמות החיצוניות" התעניין הגר"א במידה שראה בהן סיוע להבנתה של התורה. דעתו היתה, ש„כל החכמות נצרכים לתורתנו הק'[דושה] וכלולים בה". „כי כפי שיחסר לאדם ידיעות ושארי חכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה" (הקדמה ל„אוקלידס" לר' ברוך משקלוב, האג תק"ם); ומשום כך השפיע על הרופא ר' ברוך משקלוב, שיתרגם כמה שאפשר מן ה„חכמות החיצוניות" לעברית. גם את ספרי יוסף בן מתתיהו רצה לראות מתורגמים לעברית, „לפי שעל ידם נוכל לבוא אל כוונתם של רבותינו ז"ל בתלמוד ובמדרשים בדברם במקומות רבים בעניני ארץ קדשנו בימי קדם ההם". לפי ידיעה, שהגיעה אלינו מ־1778, ראה בחוסר־ההתעניינות ב„חכמות חיצוניות", שהיה רווח בחוגי הלומדים, משום חילול שם ישראל בעמים, „אשר כשאון מים רבים ישאון לעומתנו: איפה חכמתכם, ונמצא שם שמים מתחלל" (הקדמת ר' ברוך משקלוב

לספר „אוקלידס״). לאחר שהתעמק בכמה ממקצועות־המדע ניסה הגר״א את כוחו בחיבור ספרים במאתימאטיקה (איל משולש, וילנה־הורודנה, תקצ״ד), בגיאוגראפיה (צורת הארץ ותבנית הבית, שקלוב, תקס״ב), בתכונה ובחישוב תקופות ומזלות (נשארו בכ״י). הוא העריך מאד גם את המוסיקה והיה אומר, „כי רוב טעמי התורה וסודות שירי הלוויים וסודות תיקוני הזוהר אי־אפשר לידע בלעדה״ (ר׳ ישראל משקלוב בהקדמתו לס׳ „פאת השולחן״). כמו־כן הירבה להתעניין בתורת־הרפואה. אולם הגר״א לא ידע שום לשון זרה, ואת כל ידיעותיו במדע שאב ממקורות עבריים, שנתחברו ברובם ביה״ב. מפני־כן לא היה לו מושג מתורת־ניוטון או מתורתו של לאוואזיה, וכל הלך־המחשבה המדעי שלו היה קשור בתורת ארבעת היסודות.

עם זה היה רחוק מן ההשכלה, שנתפשטה בימיו בחוגים של היהדות הגרמנית. על המגיד אבא מהלוסק, שנתקרב לחוגי־המשכילים כשהיה בברלין והפליט בשיחתו עם א׳, ש„רש״י לא השכיל לפרש ע״ד פשוטו של מקרא״ ושבעלי־המדרש „הלא נודע כי אינם מבעלי הפשט הנכון״ („עליות אליהו״, הערה ל״ד), הטיל א׳ עונש קשה. הגר״א לא אסר מלחמה על תנועת־ההשכלה, מפני שבאותו זמן עדיין עמדו המשכילים בתחומה של היהדות המסורתית. המשכילים לא ראו ניגוד בין יחסו של הגר״א ל„חכמות החיצוניות״ ובין פעולתו של משה מנדלסזון, והיו מהם שעמדו בקשרים עם שניהם באותו זמן עצמו.

עיקר כוחו של הגר״א היה במקצוע ההלכה. העובדה שבתלמוד מצויים כמה הלכות ומאמרים, שהם באים בצורה מקוטעת או פגומה במקום אחד, ובשלמותם או בנוסח מתוקן יותר במקום אחר, עוררה את הגר״א לקבוע את הנוסח הנכון של הלכות הרבה על יסוד השוואה בין המקורות השונים. בתיקוני־נוסח, שלא נסתמכו על בדיקת־המקורות אלא נעשו לפי סברה בלבד, ראה „עבירה גמורה... [ש]ראוי לנדות עליה״ (שו״ע יו״ד, רע״ט, ב׳). לפעמים קרובות עלה בידו ליישב סוגיות קשות בש״ס מתוך קביעת הנוסחה הנכונה שלהן. בשאיפה זו לבירור נוסחותיהן של ההלכות היתה קשורה גם התרחקותו מפלפולים, שעליהם אמר: „כי בהם ירבה הפשע ויגדל העוון ויפסד הדיבור הנעים ויגורש האמת מעדת ה׳״ (הקדמת אברהם בנו לשו״ע או״ח). ובהתאם לכך גם דרש מכל לומד, „שיהיה ישר העיון, שונא רוב הקושיות, מודה על האמת אפילו מפי תינוקות של בית רבן, וכל חפציו מדרך השכל לא ישוו נגד האמת״ (הקדמת הגר״א לשו״ע או״ח). את פירוש רש״י ראה מתאים ביותר ללימוד התלמוד, כי פירושיו „הם נכוחים מאד למבין״ (שם).

ברוח שיטתו זו בלימוד־התלמוד קבע גם כללים בלימוד־המשנה. חכמי־התלמוד נהגו, לדעתו, לבאר את דברי־המשנה כפי שביארו את דברי־התורה, כלומר: על דרך הפשט והדרש כאחד. הביאורים של דברי־המשנה על יסוד ההנחה: „חסורי מחסרא והכי קתני״ הם לפי דרך הדרש. לאמיתו של דבר, אין המשנה חסרה כלום, אלא שרבי הביא לפעמים משנה, שהביעה את דעתו של אחד מחכמי־ההלכה, ומכיוון שחכמי־הגמרא נטו לדעה אחרת, תפסו את המשנה — כדי להתאים את דבריה לדעתם — כאילו היתה לקויה בחיסורים. השקפה זו של הגר״א על היחס בין המשנה והגמרא נתבטאה בעקביות גמורה בפירושו למשניות. לפעמים הוא נוטה ממסקנות הגמרא ביחס למשניות מסויימות ומפרש אותן לפי פשטם של דברי המשנה עצמם (ע׳, למשל, פירושו לברכות ד׳, א׳; ז׳, ב׳).

במערכת של תורת־ישראל כלל הגר״א את הזוהר ותיקוני־הזוהר ושאר ספרי־הקבלה הקדומים, כמו ס׳ הבהיר ועוד, שבקיאותו בהם היתה מרובה. אף כאן הקדיש תשומת־לב מיוחדת לקביעת הנוסחות. אולם בעיקר השתדל לבאר את מקורות־הקבלה באופן שלא תהיינה סתירות ביניהם ובין המקורות התלמודיים. במקום שמצא סתירה כאלו יחס אותן לטעות בהבנתם של מקורות־הקבלה או לטעות בדברי התלמוד. אותה דייקנות עצמה, שהראה בקביעת הנוסח של מקורות־הקבלה, הראה גם ביחס לכתבי־האר״י, שהתעמק בהם ו„הוציאם מאופל שיבושי ההעתקות״ (ר״ח מוולוז׳ין בהקדמה ל„ספרא דצניעותא״). שיטת־ביאוריו בספרות־הקבלה היתה אף היא מכוונת להבנת הדברים כפשוטם, אלא שתלמידיו היו אומרים, שבכל פשט שהיה משמיע היו גלומים גם דברי־הסוד של המקור.

מתוך דבקותו בקבלה התייחס בשלילה לפילוסופיה, שכינה אותה בתואר: „הארורה״. ביחוד עוררו את ביקרתו של הגר״א דברי הרמב״ם, שכפר בשמות, בלחשים ובקמיעות וע״י כך כפר באפשרות של הקבלה המעשית, שהגר״א נמשך אחריה מימי ילדותו (עי׳ פירושו לשו״ע יו״ד קע״ט, י״ג). בדברי־הביקורת שלו נגד הפילוסופיה לא נמנע מלהתקיף בחריפות גם את הרמ״א (ע״ע איסרלש, משה). כשמביא הגר״א את פירושו של הרמ״א למושג פרדס, שהוא, כדעת הרמב״ם: חכמה, הוא מציין: „לא ראו את הפרדס לא הוא ולא הרמב״ם״ (שם רמ״ו, י״ח).

עם כל בקיאותו המרובה בקבלה התנגד הגר״א להעדפתו של לימוד־הקבלה על לימוד־ההלכה, לשינויים בנוסח־התפילה ולמנהגים חדשים, שראה בהם שמץ של שבתאות. בהטעמת העיקר של אהבת־אלוהים ועבודת־אלוהים מתוך שמחה, שהועמדו בחסידות במדרגה גבוהה מזו של תלמוד־תורה, ראה משום זילזול בערך התורה. תכנית־הלימודים שקבע מתאמת לדרישות המשנה (אבות ה׳, כ״א). ידיעה מסויימת בכתבי־הקודש, אף אם לא במקורם דוקה, דרש גם מן הבנות, וביחוד ראה חשיבות בדבר, שהבנות תדענה את ספר משלי ותתנהגנה לפי כלליו.

אף אחד מחיבוריו של הגר״א לא נתפרסם בחייו. בכתב־ידו נכתבו: פירושו לשו״ע (שקלוב, תקס״ג; הורודנה, תקס״ו; וילנה, תקע״ט; קניגסברג, תרט״ז—תרי״ח), איל משולש, קטעים מביאור למקרא וחלקים מפירוש לכמה אגדות (וילנה, תק״ס). משאר דברי־תורתו נשתיירו הערות, שהגר״א כתב במהירות בשולי־הספרים ושהועתקו אח״כ — לפעמים בשיבושים מסרסים את הכוונה — על־ידי בניו או תלמידיו. על הערות אלו אמר ר׳ חיים מוולוז׳ין (בהקדמה לשו״ע או״ח), שהן „כמו הכוכבים הנראים קטנים וכל העולם עומד תחתיהם״. כמו־כן היו ידועים בחוגי־הלומדים בווילנה ומחוצה לה כמה חידושי־תורה, שהיו נמסרים בשם הגר״א; וכדי שאפשר יהיה לקרוא מה שמסרו בשם הגר״א על שמו ממש, הוכרז מטעם בית־הדין בווילנה בי״ט כסלו, תקנ״ח, שאסור להדפיס שום דבר בשם הגר״א כל עוד לא נתברר בבירור גמור, שהוא בכתב־ידו ממש (שנות אליהו, ביאור למשניות סדר זרעים, לבוב, תקנ״ט). הצורה החיצונית הלקויה של עזבונו הרוחני של הגר״א גרמה לכך, שעבודתו הגדולה בקביעת הנוסחות לא נוצלה במילואה.

הגר״א כתב ביאורים כמעט לכל ספרי־המקרא ולכמה מספרי־המשניות. מביאוריו

למשניות זכה לפירסום מיוחד בחוגי־תלמידיו פירושו למשנת ערוגה (כלאים ג׳, א׳; פירוש משנת ערוגה, שקלוב, תקס״ג), שלהבנתה נחוצות ידיעות בהנדסה ושמפני־כן התקשו פרשני־המשנה בביאורה. ר׳ ישראל בן שמואל (ע״ע) משקלוב, תלמידו של הגר״א, שהתעניין, בשנות ישיבתו בא״י, ביחוד בחידושיו של הגר״א ל„זרעים״ (מבחינת ערכם לעבודת החקלאות בא״י), מעיד: „בסוגית ערוגה יגע משך זמן, שהיה יכול לגמור חצי ש״ס בבלי, ודחה כל פירושי הראשונים וביאר שיטה חדשה אמתית״ (בהקדמתו ל„פאת השולחן״, צפת, תקצ״א). הגר״א כתב גם פירושים והגהות למדרשי התנאים: מכילתא, ספרא וספרי (יצאו לאור רק פירושיו למכילתא, וילנה, תר״ד, ולספרי, וילנה, תרכ״ו), לחלקים שונים של התוספתא, לירושלמי, לכל ש״ס בבלי ולאגדות־התלמוד. פירושיו למקורות־הקבלה כוללים: פירוש לס׳ יצירה (הורודנה, תקס״ו), לספרא דצניעותא (וילנה, תק״פ), לזוהר ולתיקוני־הזוהר, לרעיא מהימנא, לספר הבהיר. ספרו בדיקדוק הלשון העברית יצא לאור בשם: „דקדוק אליהו״ (וילנה, תקצ״ג, ובצירוף פירושו של אריה ליב גורדון: „משפטי הלשון העברית״, שם, תרל״ד).

(לפי האנציקלופדיה העברית)

אברהם שלמה זלמן צורף

נולד בקיידאן, ליטא, א׳ כסלו תקמ״ו (1785), — או כפי שהוא עצמו כתב לאחר זמן: בשנת תקום, וראה בכך רמז ליעוד חייו — לאביו ר׳ יעקב. למד תורה בשקידה כדרך טובי היהודים בליטא בזמן ההוא. נשא אשה ועסק במסחר והוסיף גם לשקוד על התורה.

ביום ח׳ אייר תקע״א יצאה לא״י שיירה של עולים פרושים מליטא ובתוכם הוא ובני ביתו. הוא יצא עם אשתו חסיה ובניו הקטנים מרדכי, משה ויצחק ועם שני גיסיו ר׳ צבי הירש והרב הדרשן ר׳ יוסף, נסעו בעגלות ובספינות מפרשים, ובהושענא רבה תקע״ב הגיעו לנמל עכו ואחרי החג עלו גם הם לצפת.

במשך הנדודים הארוכים בדרך למד מלאכת צורף זהב וכסף וכשבא לצפת קנה לו בית והחל לעסוק במלאכתו, למד במהרה את הלשון הערבית, נתחבב על לקוחותיו ועל מכיריו, כיהודים כערבים, התפרנס בכבוד, קבע עתים לתורה והשתתף בהנהגת העדה.

כשפרצה מגפה בגליל בתקע״ב ורבים מיהודי צפת ברחו אל הכפרים, נמלטו כעשר משפחות אשכנזים לירושלים וביניהם הוא וביתו. באישון לילה התגנבו לתוך העיר והתחפשו בלבוש ספרדי. אחרי המגפה חזרו אחדים לצפת, אך הוא נשאר בירושלים, פתח לו חנות ועסק במלאכתו וגם כאן נתחבב על עשירי הערבים.

בראשונה לא יכלו האשכנזים לכונן בית־תפלה מיוחד לעצמם, לבל יתגלה דבר קיומם בעיר, וכשלא היה להם מנין לתפלה (בסוכה הקטנה שהקצו להם הספרדים בחצר בית־הכנסת שלהם) צרפו בתור עשירי למנין ילד וספר תורה בידו, כי עדיין לא היה בר־מצוה. לאחר שנים אחדות באו עוד אשכנזים מצפת, וביחוד לאחר מרד הדרוזים והפלחים ורעידת האדמה שעשו שמות ביהודי צפת, ומאז גדל והלך הישוב האשכנזי בירושלים. במאמצים רבים עלה בידי ראשוני האשכנזים לשכור להם את ה„חזקה" על החצר, שלפנים היתה בה ישיבת ר׳ חיים בן עטר בעל „אור החיים" וכוננו בה בית־תפלה, אבל הוכרחו להעמיד נערים שומרים בזמן התפלה, שיודיעו להם אם יתקרבו מושלמים אל הבנין, כדי שיספיקו להוציא את ספר־התורה בסתר ולהעלם מהבית. חיי אנוסים ממש!

להתיישבות האשכנזים בירושלים היו מעצורים גם מצד ראשי העדה הספרדית, שחששו פן יעבירו האשכנזים מאירופה את תרומותיהם לטובת האשכנזים בירושלים, אם יהיו בה כאלה. בהשתדלות רבה הצליחו לישב את הסכסוך הזה בדין תורה, בו היה הוא מנציגי האשכנזים, ואחרי שנקבע „מפתח" מוסכם לחלוקת הכספים מאירופה חדל ריב־אחים זה מהיות מניעה לעלית יהודים מאירופה לירושלים.

היה מכובד על ראשי העדה הספרדית ועוד בשנת תקע״ו שלחו אותו לאירופה בשליחות של שתי העדות, האשכנזים והספרדים, לאחר שהשפיע על שני הצדדים להשלים ולהתדיין בפני אנשים נייטרליים, רבנים בחו״ל, לטובת כוללותם בתנאי הימים ההם

(השד"ר משלם סכום קצוב לשולחיו וההכנסה שייכת לו). בשנות תקע"ט—פ"ג עשה שוב בשליחות הספרדים והאשכנזים יחד בארצות אשכנז, הולנד ואנגליה, ועוד פעם יצא בתקפ"ט בשליחות לאירופה לטובת הכוללות והפעם עשה גם פעולה מיוחדת למען פדיון חורבת ר' יהודה החסיד, שהערבים החזיקו בה על חשבון „החוב הידוע", כדי להקים שם מחדש בית־כנסת ובניני צבור לעדה האשכנזית.

במסעו באשכנז קיבל נתינות פרוסית. מאז היה מקורב לקונסול הפרוסי שבאלכסנדריה ונתמנה לבא־כוחו בירושלים ומיופה־כח לתת תעודות־חסות פרוסיות ליהודים. כן נתמנה לאחר כמה שנים כאחד מנציגי היהודים במועצה שליד המושל.

כשכבש מחמד עלי מושל מצרים את ארץ־ישראל וסוריה מידי השולטן ובנו־חורגו איברהים פחה היה נציבו בירושלים, פחד לאכול תבשיל מושלמי בעיר מחשש הרעלה. יום אחד היו מביאים לו אוכל מאת אחד מחשובי העדה הספרדית ויום אחד מביתו, ובנו מרדכי היה המביא לפחה את ארוחתו על טס נחושת מיוחד, ששימש כעין „רשיון כניסה" לשליח. פעם הלך בעצמו להביא לפחה את ארוחתו, כדי לבקש ממנו הצלה ליהודי חברון, שהערבים המתמרדים זוממים להשמידם, והפחה שלח צבא לרסן את המורדים. באותה תקופה ביקש מאיברהים פחה להוציא דבר־מלכות, שלפיו פטורים האשכנזים מהחוב של תלמידי ר' יהודה החסיד ויש להחזיר להם את החורבה הידועה בשם „דיר שכנאז". למטרה זו גם נסע למצרים ובעזרת קונסולי אוסטריה ופרוסיה השיג מאת מחמד עלי את דבר־המלכות המבוקש. בבירור משפטי לפני המופתי והקאדי הוכרה זכות היהודים על החורבה, והערבים שבנו חנויות על אדמתה הוכרחו להחזירן ליהודים תמורת פיצויים, ואז זרז את יהודי ירושלים לטהר את המקום משפך האשפה שנצטברה עליו בידי הערבים במשך דורות ויסד שם את בית המדרש „מנחם ציון".

הערבים שהוכרחו להסתלק מה„חורבה" נטרו לו איבה בגלל נצחונו זה. צעיר ערבי ניסה לירות בו כשישב בביתו בלילה ולמד תורה. היריה החטיאה את המטרה והמתנקש נפל בברחו לתוך בור מלא שמן שומשמין וטבע בו. לאחר כשנה התנקש בו ערבי אחר במכת חרב על ראשו מאחוריו, בלכתו בבוקר השכם לתפלת־ותיקין. חדשים אחדים שכב חולה וכח־זכרונו ניטל ממנו. רק ביומו האחרון חזר לו זכרונו ואז ביקש להביא אליו את כל בני משפחתו וידידיו להפרד מהם.

נפטר בירושלים, י"ט אלול תרי"א ונקבר בשיפולי הר הזיתים ליד קבר זכריה הנביא.

ראשי העדה הספרדית אמרו לעכב את קבורתו, עד שיורשיו יסלקו את התביעות שלדבריהם יש להם עליו (אז עדיין לא היה בית־עלמין עצמאי לאשכנזים), ורק תודות להתערבותו התקיפה של הרב שמואל סלנט נכנע החכם באשי וצוה לא למנוע את הקבורה.

אשתו חסיה נפטרה ד' חשון תרכ"ו ונקברה ליד בעלה.

בנו מרדכי היה מחלוצי החקלאות והתעשיה בארץ (בנו של ר' מרדכי, ר' יואל משה היה ממיסדי פתח־תקוה ושכונות בירושלים); בנו משה נפטר בבגדאד בשובו ממסע שליחות במזרח אסיה; בנו יצחק היה המפקח על בנין בית־הכנסת הגדול של ה„חורבה"; בתו מרים היתה אשת ר' אברהם יצחק טרכטנברג.

(לפי „אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו").

משה ליב לילינבלום

לילינבלום, משה ליב (1843, קיידאן [ליטא] — 1910, אודסה), סופר ופובליציסט, מראשוני „חבת־ציון" (ע"ע). בילדותו נתחנך בישיבה. בן 13 ארס נערה ועבר לבית חותנו בווילקומיר, שם קנה בקיאות רבה בספרות הרבנית, ולאחר נישואיו פתח בה ישיבה לנערים. תוך התעמקות בספרות המחקר של יה"ב נתפס ל' בהדרגה לרעיונות ההשכלה המתונה. ב־1867 פירסם את מאמרו הגדול „ארחות התלמוד", שבו תאר את התלמוד כיסוד קיומו ומוסריותו של העם היהודי, אך טען כי דרך התלמוד להתאים את חוקי התורה לצרכי החיים, וע"כ קרא לרבנים לבטל מנהגים שעבר זמנם, ובמיוחד אלה שיסודם בקבלה. מאידך קרא למשכילים שלא לנטוש את אמונתם, שהיא הערובה היחידה לקיום העם. ב־1869 פירסם ל' „נוספות לארחות התלמוד", בו חזר על הדברים בחריפות יתרה, כפר בסמכותו של השו"ע וקרא לרבנים לחבר שו"ע מתוקן, להפיץ בעם אהבת מלאכה ועבודה, ולייסד בת"ס מתוקנים. הפעם עורר נגדו פולמוס חריף: הכריזו עליו חרם, פגעו בפרנסתו, וכמעט שמסרוהו לעבודת הצבא. אז יצא לאודסה, לקנות השכלה אירופית ולכונן לו מעמד בחיים (1869).

באודסה נכונה לל' אכזבה מרה, בראותו המוני יהודים שפרקו עול מצוות, והתרחקו מתרבות ישראל ולאומיותו. שם השלים ל' סאטירה בחרוזים, „קהל רפאים" (תר"ל), המגלה מומיהם של 15 טיפוסים מחיי הקהילה. זוכים לביקורת גם המשכילים, על שהם עוסקים במליצות ובמחקר ולא בבעיות האקטואליות של האומה, וכן צעיריהם, שפרקו עול. וכל השכלתם בנימוסים חיצוניים. על אף ערכה הספרותי הקלוש, זכתה היצירה לקבלת־פנים טובה. באודסה נפגש ל' עם אברהם קרוכמל (ע"ע), ובאמצעותו — עם ביקורת המקרא, וקיבל את מסקנותיה. אותם ימים השתלם ברוסית והחל קורא בספרות הראדיקלית, שעשתה עליו רושם עצום. את תיקונו של העם היהודי ראה אז בשינוי סדרי חייו הכלכליים והתרבותיים, ואילו שאלת הדת נראתה לו כחסרת שחר. את השקפותיו ביטא במאמריו „יודישע לעבענספראגען" („בעיות החיים היהודיים"), בעתון היידי „קול מבשר", של' קיבל את עריכתו ב־1871. בגלל רוגז החרדים נאלץ ל' להסתלק מהעתון, ואז פירסם שורת מאמרים ב„המליץ", וב„השחר", ובהם הסביר, שמטרות ההשכלה להיטיב את החיים, ושהשפה העברית ותורת ישראל עתידות להשכח, ותפקיד הסופר העברי „לתת לבני־עמנו מבט גשמי על החיים, ולהשכיח מאיתם את אויר חיי־הדמיון שהם מחזיקים בו".

ואעפ"כ לא מצא ל' מנוחה נפשית. ב־1873 כתב אוטוביוגראפיה חשובה, „חטאת נעורים" (תרל"ו), בגילוי־לב ובמפורט. עיקרה מוקדש לתאור המאבק בנפש צעיר יהודי המשתחרר מן המורשה הדתית, ובהגיעו לשלילה הגמורה משיגים אותו היאוש וההכרה כי אינו אלא „אומלל בארץ". אע"פ שלא היו בספר יומרות אמנותיות או ספרותיות, היתה השפעתו על בני־הדור עצומה, שהרי רבים נמצאו אז בשלב זה או אחר של אותה הדרך. החרדים ראו בו ספר מסוכן. בחייו הפרטיים נאבק ל' במחסור, יחד עם בני משפחתו, כשהוא עוסק במלמדות, בהגהת־ספרים או בפקידות. כל אותה עת ניסה לרכוש תעודת־גימנסיה, כדי שיוכל ללמוד מקצוע באחד מבתה"ס הגבוהים. בסוף שנות ה־70 התקרב ל' לחבורת הסוציאליסטים העברית הראשונה, וכתב למענה את „משנת אלישע בן אבויה".

מאמר זה הוא השלם בצורתו ובסיגנונו מכל מה שכתב, והוא נכתב כפארודיה למשנה ומפרשיה.

פרעות 1881 חוללו שינוי גמור בהשקפותיו של ל', והוא הגיע להכרה כי מקור הרע הוא במעמדם של היהודים כזרים בין האומות. ע"כ הציע לקנות את אדמת א"י מידי השולטאן, ולכונן בה „ממלכה משועבדה תחת השגחת מושלי אירופה". לאחר זמן הכיר, שהעיקר הוא לקנות קרקע בא"י ולהתיישב בה בהדרגה, ואפילו תחת שלטון התורכים. מאמריו ברוסית בנושא זה (1884) תורגמו על־ידיו אח"כ גם לעברית, בשם „על תחית־ישראל על אדמת ארץ-אבותיו". בחוברת זו, שהיא תעודות־היסוד של הרעיון הציוני, קובע ל' כי האנטישמיות איננה תופעה חולפת, אפילו במקום שזכו היהודים לשוויון, והפתרון היחיד הוא הפתרון הציוני. ל' יצא בחריפות כנגד י. ל. גורדון (ע"ע), שראה בתיקון חיי הדת היהודים בגולה תנאי מוקדם לגאולתם המדינית בא"י; ל' טען ששאלת קיום האומה קודמת, ועל הרבנים והמשכילים להתאחד למען המפעל הלאומי המשותף. יתר־על־כן, על החילוניים להזהר שלא יביאו לפילוג העם, ותיקון הדת יבוא מעצמו, עם החיים הלאומיים המלאים בא"י. מאז דבק ל' בציונות בכל מאודו. הוא סייע לארגונה של „חבת־ציון" ברוסיה, והוא שעורר את פינסקר (ע"ע) לעמוד בראשה. החשוב במאמריו העבריים מאז הוא ביקורתו הקטלנית על „כל שירי י. ל. גורדון" (1884), על שביקר את מומי העם היהודי, בלי שים לב למקורם במציאות המדינית; הוא אף שלל מיל"ג את הזכות להקרא „משורר לאומי", כל עוד לא יקדיש עטו לחזון שיבת־ציון. ביקורת זו שימשה אות להסתייגות הדור החדש מהשקפות הדור הישן, שיל"ג היה מראשי המדברים בו.

בסוף 1884 נבחר ל' למזכיר בשכר של „מזכרת משה" שהיתה, למעשה, ההנהלה המרכזית של „חבת־ציון" עד למתן הרשיון הממשלתי להקמת „חברת התמיכה לבני־ישראל עובדי־אדמה ובעלי־מלאכה בסוריה ובא"י" (1890). בתפקידו זה שימש ל' מקשר בין האגף החרדי והחילוני בתנועה, בלי שיוותר על השקפותיו. בכלל ביטא ל' את הקו הרשמי של הנהגת התנועה, ועם כל התנגדותו לשיטת התמיכה, קרא למושבות הנתמכות לקבל עליהן את מרותה של פקידות הבארון. הוא הזהיר מפני עליית עניים, ולהם קרא לנסוע לאמריקה. את הגשמת הרעיון הציוני ראה ל' בפעולת עליה והתיישבות מתמדת, ולו גם בקנה־מידה קטן, תוך הסתגלות לתנאים הקיימים. בתרנ"ט כתב ל' את שני ספריו „דרך תשובה" ו„דרך לעבור גולים", המשלימים את האוטוביוגראפיה שלו. ב־20 שנותיו האחרונות עמד ל' על משמר ה„ציונות המעשית". מאבק ממושך ניהל עם אחד־העם, בטענו כי אכן אין דרך אחרת אלא לטפח את היישוב החקלאי הדל בא"י. לאחר מכן ניהל מאבק עם ה„ציונות הרוחנית", ותבע להקדיש את מעט כוחותיה החמריים של התנועה לתמיכה במושבות ולא במוסדות תרבות והשכלה. את הופעתו של הרצל ואת הציונות המדינית קיבל ל' בברכה, אולם עמד על כך שעבודת חובבי־ציון תימשך בד בבד עם הנסיונות המדיניים. הוא עצמו לא הצטרף לתנועה החדשה מפחד שמא יעורר את חשד הממשלה הרוסית כלפי „חברת התמיכה", אולם תמיד עמד לימינו של הרצל. בתכנית אוגאנדה ראה ל' את כשלונה של הציונות החדשה, ובשורת מאמרים קרא לדחות הצעה זו ולחזור לעבודה המצומצמת בא"י.

ב־1909 החל ל׳ בהכשרת כתביו לדפוס. הוא ליקט את החשובים שבהם, ריכך בהם כמה ביטויים וחילקם ל־4 כרכים. כרך א׳ נדפס בחייו (תר״ע), והאחרים יצאו לאחר מותו (תרע״ב/ג), בעריכת ד״ר י. קלוזנר. לאחר מותו נקראה על שמו המושבה כפר־מל״ל.

הכוח הרוחני שהניע את ל׳ כל ימיו נבע מהקשר האיתן לעמו, והדאגה לקיום העם שימשה תמיד מוצא למחשבתו. השפעתו הרבה של ל׳ נבעה מישרו ומאומץ ליבו. הוא סייע לעזיבתם של רבים מנוער הישיבות, אבל רבים מהם הוביל עמו ב,,דרך תשובה״, במסגרת ,,חבת־ציון״. בעבודת הנמלים שלו כמזכיר ,,חבת־ציון״, קיים ל׳ את המסגרת הארגונית הרופפת של התנועה, והשלים בין פלגיה השונים — עד קום ההסתדרות הציונית. פעולתו למען שביתת־נשק בתנועה הלאומית בין המשכילים לחרדים, ולמען איחודם במסגרת הפעולה ליישוב א״י, היה לה ערך מכריע בתולדות התנועה הציונית, והיא שסייעה לה לקבל אופי של תנועת־עם ממלכתית. ל׳ היה מאלה שהעבירו את רעיון העבודה אל התנועה הציונית, ובכך היה לאחד מאבות תנועת העבודה בהסתדרות הציונית.

בתולדות הספרות העברית מהווה יצירתו של ל׳ מעין חוליה בין הפובליציסטיקה של סמולנסקין, האפופה ערפל מליצי כבד, לבין מאמריו המלוטשים והמעמיקים של אחד־העם. לשונו עניינית, פשוטה וטבעית, בלי מליצות וקישוטים, וכל כוונתו להסביר את המטרה שלפניו, ודווקא משום כך השפיע הרבה גם על דרך כתיבתם של הסופרים העברים בזמנו.

(לפי האנציקלופדיה העברית)

ד"ר אהרן פיק

ר' צבי החבתן

הסביבה של העיר קיידאן שבליטא ידועה מקדמת דנא ביפיה. הטבע חלק לה מלוא חפנים מסגולותיו הנחמדות, ובפרט מים וצמחים — מכלול היופי של כל נוף. אבל גבול שם הקב"ה בין האילנות הנאים והנירים הנאים ובין השכונה היהודית של העיירה, שהיתה מלאה בשכבר הימים תלמידי חכמים כרמון. בכדי שלומדי תורה אלה — „יחסני קיידאן" המפורסמים — לא יפסיקו ח"ו ממשנתם ולא יתחייבו בנפשם. חלקה היותר עתיק של השכונה הזאת, שלא הצטיין מעולם בהדור מיוחד, השתרע על חוף הנחל סמילגה במקום השפכו אל הנהר נוויזשה. הנחל הקטן הזה אשר מימיו הזכים לכתחילה לובשים קדרות בדרך הלוכם מסביב לשכונה היהודית, היה מבדיל בין קדש לחול: בין שדות ואחים, עצים ושיחים מצד אחד ובין בתי־התפלה הראשיים ויתר בניני הצבור שהתרכזו בפנה זו מאידך גיסא. ברם הבנינים האלה, שלפי מושגם של תושבי העיר היה „גובה להם ויראה להם" בטלו בששים בין יתר בתי השכונה ולא די שלא אצלו מהודם על הבתים האלה, עוד הבליטו ביתר שאת את עניותם המנוולת של אלה האחרונים שהיו כמעט כולם בתי עץ בעלי קומה אחת שחורים מזוקן או להפך מסוידים בסיד לבן לכסות כפי האפשר על זקנתם וכעורם. מלבד רחוב בית הכנסת וחצרו ולהבדיל רחוב בית־המרחץ היו בשכונה זו רק סמטות צרות ומעופשות.

בפנה נדחת זו של העיירה בקצה סמטה בלי שם המפולשת לרחוב בית־הכנסת עמד לפני „הדליקה האחרונה" (כשנה לפני המלחמה העולמית) בית עצים שאפילו בשכונה המסוכנה הזאת היה נבדל לרעה מכל יתר הבתים במראהו הנבזה והדל. כתליו הנמוכים מעיקרא עוד שחו והשחירו מזוקן ועמדו בנס הודות למשענות חלשות, גגו שהעלה עשבים ואזוב צנח על החלונות הקטנים והעכורים כמצחת כובע זו על עיניו הכהות של עני מוכה בסנורים. בכדי „למלא את הסאה" היה הבית הזה נעוץ במשקע שהתהוה בקצה הסמטה מחמת ההפסקה הפתאומית של רצפת האבנים שנמשכה עד הבית הזה ולא יספה. והלכה בימות הגשמים ובשעת הפשרת השלגים היה נהפך קצה הסמטה — שמעברו האחד נמצא הבית המסכן ומעברו השני גנת קשואים — לאגם מים מלא רפש וטיט שהיו עוברים אותו בשלום רק בסיעתא דשמיא מיוחדת ובפרט במגפים ארוכות ושלמות.

הדליקה הגדולה שנפלה בשכונה זו כשנה לפני המלחמה שמה קץ לקיומו של הבית הזה, שלו נתן אותו ענין לענות בו לאומות העולם כמו לעמנו, כי אז זכה אל נכון לטפול

מיוחד ולטבלא תלויה עליו לזכרון, וגם הסמטה בלי שם יכלה בזכותו למצוא את תקונה ולקבל שם מפואר.

בבית הדל הזה, המתואר פשוטו כמשמעו ובלי הגזמה לשם מליצה גרידא, ראה אור אחד מגבורי תחית אומתנו וספרותה ר' משה ליב ליליינבלום. אמנם כותב הטורים האלה מתאר את הבית ואת מסביו כמו שנשארו חקוקים בזכרונו מימי ילדותו ובחרותו היינו כארבעים—חמשים שנה אחרי לידת רמל"ל, ברם זקני העיר ובתוכם גם הורי כותב הטורים האלה, שהיו השכנים היותר קרובים לבית הזה היו מבטיחים שגם הם זוכרים בקושי את נעורי הבית וששנויים גדולים ונכרים מאד לעין, מלבד חזוק בדקו מזמן לזמן, לא חלו בו ובסביבה מיום לידת רמל"ל ועד העת ההיא.

הסביבה הגלותית הטפוסית הזאת שבה נולד ונתחנך רמל"ל הטביעה כידוע את חותמה במדה מרובה על כל הויותיו וכל ימי חייו לא יכל להשתחרר מרשמיה. לשוא עקר את רגליו מסביבה זו והלך למרחקים, לשוא נסה באיזו עת מן העתים להפנות את לבו לאידיאלים כללים אי־לאומיים. הסביבה לא הרפתה ממנו, והקולות שהיו עולים מבית המדרש הגדול, מבית הכנסת הגדול, מבתי התפלה: „שבעה קרואים", „קברנים", „עין יעקב" ו„חיי אדם", שנמצאו בקרבת בית הוריו, — הקולות האלה שהיו מנסרים בחללה של סביבה זו צלצלו תמיד באזני רמל"ל, והוא נשאר תלמיד חכם יהודי היושב בתוך עמו ואשר כל משאת נפשו היתה להוציא את אחיו ממחשכי הגלות אל חיי אור וחופש בארץ־אבות. בין בית אבי רמל"ל ובית הורי „הישן", שעלה מעט ביפיו על חברו, נמצאה גנה קטנה סמוכה לכותל הדרומי של ה„קלויז חיי אדם" שהיה נשקף בגובה וגאון על פני שני שכניו אלה „הנקלים", ומשעול צר כדי להעביר רק שני אנשים בצותא חדא, ועל כן כאמור היינו בין השכנים היותר קרובים של הבית הזה.

ר' צבי החבתן או לפי המבטא הקיידאני „ר' הירשה בנדר" נשאר חקוק בזכרוני מימי ילדותי כזקן גוץ וכפוף מעט, כחוש ודל, בעל שערות ראש וזקן שגדלו פרע ושצבען היה בלתי מסוים באשר צהוב ושיבה היו משמשים בהן בערבוביה. חולשה אחת קטנה היתה לר' צבי — הרחת הטבק. הוא היה „מריח תאותני", שהיה בולע את הטבק פשוט „באף מלא", ורשמי תאותו זו היו תמיד נכרים על שפמו ובנחיריו, וזה ביחד עם חסרון שנים בפיו הביאו נזק רב לצחות מבטאו ושפתו לא היתה ברורה, ואם נוסיף לזה את מלבושיו העניים תמיד ואז תצא לפנינו תמונה של בעל מלאכה יהודי פשוט, זקן עני, כמו שאומרים הבריות „של כל ימות השנה", בלי הדרת פנים מכל וכל. אמנם ר' צבי החבתן היה לכאורה בעל־מלאכה פשוט רק בעד אלה שלא ידעו כל צרכם את טיבו, אבל עני מרוד, אנוס להלחם תמיד בעד פת לחם, היה לכל הדעות. לעת זקנתו כמעט לא עסק במלאכתו ורק לעתים רחוקות בפרט בירחי הקיץ היה מהדק בחשוקים חדשים חבית או דלי של שכנה שהתפוררו מחמת חום ויובש בהיותו לבוש טלית־קטן ארוך וירמולקה חבושה לראשו. אז נמצאה פרנסתו בדוחק מתמיכת בנו התמידית, מהפרוטות שהיה מקבל מהקלויז „עין יעקב" בעד התפקיד של „רבי", בקראו לפני בעלי המלאכה בין מנחה למעריב אגדות חז"ל וממכירת „זריעה" של כרוב, לפת ושאר ירקות משתי גנותיו. היו לעזר כנגדו במלחמתו בעד „לחם לאכול ובגד ללבש" אשתו ואחותו העגונה.

אשתו של ר׳ צבי החבתן, אחות אמו של לילינבלום, נשאה לבעלה בחפצה לטפל בבן אחותה שנשאר יתום בן תשע שנים, ובשביל כך מכנה אותו לילינבלום ב„חטאת נעורים״ בשם שוטה, על שהפקירה את חייה למענו ולא שמה אל לב כי בעוד עשרים שנה יהיה אביהו זקן ותש כח והיא תשאר אומללה בדמי ימיה. אשה זו שאנחנו תלמידי הישיבה הקטנה בקלויז „עין יעקב״ אחרי שהצצנו ונפגענו קראנוה „בלשון סגי נהור״ בשם „אפרודיטה״ (שמה ע״פ המבטא הקיידאני היה „פריידה־איטה״) אל נכון לא הצדיקה מכל וכל את נבואת בנה החורג ולא חלתה ולא הרגישה לגמרי, כנראה מכל הויתה, את „מצבה האומלל״ מפאת זקנת בעלה. ברם היא היתה אשה יהודית כשרה שהעניות היתה מגולתה, פשוטה בתכלית הפשטות, יראת אלהים בלי התחכמות ובלי „העזה״ להרהר אחרי מדותיו של הקדוש ב״ה. לה היתה ספציאליות שהביאה לה אמנם משכרת זעומה: היא היתה „מקוננת״ מנוסה ומפליאה לקרא מעל ה„מענה לשון״ את התפלות הדרושות לחפץ לקוחותיה על הקברות בחודש אלול. כ״כ היתה מקריאה ב„עזרת הנשים״ בכל שבתות השנה והמועדים את התפלות בעד אלה שאינן יודעות קרוא. ברם המנהג הזה היה מקובל משנים קדמוניות בקיידאן עד כי בשכבר הימים היה בעזרת הנשים של בית־הכנסת הגדול אפילו גבר שעסק במלאכה נקיה ונכבדה זו, ובפרט ב„ימים הנוראים״. רק הוא היה נכנס לפני התפילה לתוך חבית רחבת ידים שהעמידו בעזרת הנשים ומשם היה משמיע את קולו וקורא את התפלות (הוא נהג כן כנראה לא בשביל שהיה מתלמידי דיוגינוס כי אם משום חשוש יחוד!). על־יד פריידה־איטה עזרה לפעמים תכופות גם אחותה העגונה שלא נפלה ממנה בכשרונות של מקוננת ו„מקריאה״, אבל משלח ידה הראשי היה הוראת הקריאה העברית („עברי״) לילדות ישראל. האשה הזאת שבעלה עזב אותה לאנחות עם ילד רך, היתה תמיד חדורה עצבת חרישית ושקטה. היא אהבה לזמר בקול דממה דקה שירים שונים בנגונים של תוגה ועצב. ובימי בחרותי כאשר אני ואחד מחברי מר ב. קאסעל התמכרנו לאסף שירי־עם בעד המאסף של מריק וגנזבורג, עלתה ביד אחד מאתנו לקבל ממנה, אמנם בקושי קצת, אחד משיריה העצבים שלפי השערתנו היתה מזמרת אותו בתור „לחש״ ו„סגולה״ לעגונה. השיר נדפס ב„אוסף שירי העם״ הנזכר, תחת המספר 119 ותכנו המעניין מן הצד הפולקלורי (על פי תרגום מעט חפשי) מתחיל כך:

„יושבות, יושבות שבע נשים
על הבאר והמעין, על הבאר והמעין.
שחה אשה אל רעותה:
לו הופיע בעלי, לו הופיע בעלי!
כי אז התהפכתי לעכבר
ודהרתי על פני הככר
ומה נעים היה לי, ומוה נעים היה לי!״
וכולי

המשפחה הקטנה של ר׳ צבי החבתן עמלה ותשא בדומיה את נטל החיים הקשים. איזה כח מיוחד משך אותי למשפחה הזאת שאיזה רוח של סוד ומסתורין היה שורה עליה

ובפרט משכני אחריו כמו בחבלי קסם ר׳ צבי בכבודו ובעצמו. האיש הזה שהיה באמת צנא מלא ספרי ובקי נפלא באגדות חז״ל וספורי נפלאות שונים הצטיין בתמימות ילדותית אמתית ובאמונה לבלי חוק בכל הנסים והנפלאות שקרא או שמע על אודותיהם. וע״כ היה דומה תמיד לאיש החי חיים מיוחדים לא מעלמא הדין ושנפשו מרחפת בעולמות העליונים. ולמרות העובדה הנזכרת שבימי זקנתו לא הצטיין בניב שפתים טהור ובנעם מדברות כח היה בפיו, בקראו לפני ה„אודיטוריה״ הקטנה הנאמנה לו בקלויז „עין יעקב״ את ספרי האגדה, מסר גם לשומעיו את מצב נפשו המלאה התפעלות ואמונה תמימה ולמשכם אחריו אל „הספירות העליונות״, אל עולם שכולו נס ופלא. עאכו״כ שאיש כזה היה ביכלתו לקחת שבי ילד כמוני ולמצוא אצלי אזן קשבת לכל ספוריו הנפלאים מאגדות חז״ל ומדברי ימינו וכו׳. ולפיכך הייתי מבקר אותו לעתים תכופות בביתו ובירחי הסתיו וסוף החרף כאשר הבצה הפריעה בעדי הייתי מוצא אותו בין הערבים בקלויז „עין יעקב״ שהיה במרחק צעדים אחדים מביתנו. מלבד אגדות חז״ל היה ר׳ צבי מספר ספורים, כאמור, ע״א מאורעות מדברי ימינו ובפרט ע״א אנשי שם מליטא ששאב ממקורות שונים, בכתב ועל פה. אין כל ספק שלאלה האחרונים היה ערך פולקלורי והסטורי מרובה וחבל שרובם הלכו לטמיון ולא נרשמו בעתם על הגליון לא ע״י בנו רמל״ל, שהלך נפשו הלוחמת והשואפת להתוות תו תחת סדרי החיים הישנים היה רחוק אז מדברים כאלה, ולא ע״י אחרים.

עברו ימים, חלפו שנים, גדיים נעשו תישים, ואני לא הייתי זקוק עוד לספורי האגדה של שכני הנחמד ר׳ צבי, כי בעצמי כבר שקדתי על ספרי קריאה שונים, החל מתרגום יהודי של נביאים ראשונים, „קב הישר״ ו„מנורת המאור״ וכלה בספרים בשפת עבר. אז העניק לי ר׳ צבי מספריו שאחדים מהם עודני זוכר היטב: „ספר הישר״, „מסעות אלדד הדני״ ו„צמח דוד״, ואפשר שהספר האחרון הוא הוא הספר שרמל״ל מזכירו ב„חטאת נעורים״ בין הספרים החצונים הראשונים שהחל לעין בהם ושמסרו אח״כ אל נכון לאביו שהיה חובב ספרים כעין זה. אני מצדי גם כן המצאתי ספרים שמצאתי בין ספרי אבי ושנשארו חקוקים היטב בזכרוני: „שבט יהודה״ שקריאתו עלתה לי ביגיעת בשרים מרובה באשר נדפס בכתב מטושטש על ניר מחוק ובפרט שהיו בו בסירוגין פרקים באותיות מרובעות ובאותיות רש״י. ספר „שער השמים״ לאבי הרלב״ג — ספר טבע (?) שמסופר בו ע״א הצפור ספינקס בלע״ז ועל אדות אדני השדה שטבורם מחובר אל האדמה וכדומה חיות נפלאות הנמצאות בתבל! גם נתתי לו את הספר „סמיכת חכמים״ „לאבי עד שר שלום בזילאי״, שבהקדמתו מטפח הוא על פני הכופרים במציאות שדים ומביא ראיה „שלא ראיתי אינו ראיה״, „מיורדי הים באנגלטריה״ שמצאו זה לא כבר בים בריה שמחציה ומעלה הנה אשה ומחציה ולמטה הנה דג — הנקרא בלע״ז „סירינה״, ושגם במציאותה כפרו עד הנה, גם נתתי לו את הספר הקטן „מלכיאל״ (?) שיש בו סגולה בדוקה ומנוסה לראות עין בעין שדים ורוחות, ומאד מאד התענגנו שנינו על קריאת ספרים אלה.

הזמנים משתנים ואנחנו עמהם, בין כה וכה נעשיתי לבחור הישיבה וכתותי את רגלי למקומות תורה. אבל הרוחות החדשות שהחלו לנשב במחנה ישראל עם ההתפשטות של חבת ציון חדרו גם אל הישיבות, וכה שבתי הביתה בתור צעיר משכיל המסור בכל נפשו להשכלה בת השמים ויחד עם זה נעשיתי לחובב־ציון נלהב החותם על „המליץ״ ביחד עם

עוד שלשה ארבעה „שותפים", והיודע ומכיר כבר את ערכו הרב של לילינבלום כסופר ולוחם בעד ארץ אבותינו.

ומכל וכל לא התפלאתי במצאי שבמשך הזמן חלו שנויים נכבדים גם בר' צבי. בנו מל"ל שבזמן מן הזמנים „קרע" עליו ושבימי ילדותי ונעורי לא הזכיר את שמו לפני ולא דבר על אדותיו למטוב ועד רע, היה עתה לנוחם לו ולתפארת, ור' צבי התקלס והשתבח בו. ראוי לציין, שמיום שצעדו רגלי רמל"ל על „דרך תשובה" ו„דרך לעבר גולים" התקיים יחס של שלום ואהבה בין האב והבן ורמל"ל היה שולח לאביו את כל פרי עטו שהקדיש לרעיון של חבת ציון. ככה קבלתי בעצמי אצל ר' צבי את ה„ועקער" ואת ה„זרובבל" וגם את החוברת הרוסית של רמל"ל ע"א „ההתישבות בארץ אבותינו".

מזה מוכח, שהכרקטריסטיקה של ר' צבי ב„חטאת נעורים" שעל פיה אפשר היה לשער שר' צבי היה קנאי נורא ופעיל, שהיה מוכן ומזומן להביא את בנו את יחידו לקרבן על מזבח הקנאות, ושהיה פתי מאמין בהזיות שונות — היתה מוגזמת וטנדנציוזית יותר מדי. הקטרוג והפולמס כנגד אפני החיים הישנים בערי ליטא הנדחות, המלחמה באמונות תפלות מצד משכיל השואף לתקונים בדת, הטרוניא בלב לילינבלום על החנוך הפרוע שחשב את עצמו לקרבנו, ובפרט על סדור עתידו המשונה ע"י השדוך הוילקומירי, כל זה הפריע בעד לילינבלום מתת ציור נכון של אביו.

עד היכן הגיעה שנאתו של לילינבלום לכל עברו אפשר לשפט מהעובדה, שבתחלה נפשו בשם משפחת אביו „סנעפער" (ולא „ספענער" כמובא אצל קלוזנר ואחרים) ויגמר אומר להקרא בשם „הרליכטסזון" (בן־צבי) כמו שחתם את שמו תחת המאמר „ארחות התלמוד" ב„המליץ". ידוע שחברי המועצה העירונית הקיידאנית התנגדו למלא את חפצו של האפיקורס וכאשר נכנסו בעובי הקורה משכילי קובנה עם הד"ר שפיר בראש נאותו לתת לו שם יפה אחר: „לילינבלום" ולא השם הרשום תחת כתב הפלסתר. כל זה היה אפשר לעשות לפני שנת 1873, קודם שנגמרה רשימת התושבים. האגדה הזאת של שנוי השם משובשת אצל רוב ביוגרפי לילינבלום.

ור' צבי היה באמת בבחינת זעיר אנגין מר' חנינא בן דוסא או מר"נ איש גם זו, איש בעל מזג טוב ורך מאין כמוהו, בעל מדות תרומיות, תמים דעות כילד, ת"ח ונוטה לחכמות חצוניות. ובשום אופן אי אפשר להאשימו בעד זה שהיה בן דורו ולא יכול להתפרץ החוצה מהמסגרת שנסגרו בו חייו אז. לזה היה נחוץ הכשרון של בנו שנחל בלי ספק כמה מעלות טובות מאביו שהועילו לגדולתו וכשרונותיו. איך שיהיה הנה ר' הירשה ע"פ תנאי חייו וסביבתו והתפתחותו לא יכול היה להיות יותר מעשי ויותר רואה את הנולד מהרבה אבות בערי ליטא הקטנות, שאפילו עתה כעבור יותר משמונים שנה מהעת ההיא עוד מוסיפים לתת לבניהם חנוך „שאבד עליו כלח" כמו שיאמרו המליצים. אמנם, כאמור, רמל"ל בעצמו שנה לגמרי את דעתו ע"א אביו ומלבד תמיכתו התמידית בקר אותו בקיידאן פעמים אחדות והתיחס אליו בחבה יתרה ולזה הייתי פעם אחת בעצמי עד ראיה. ובאופן כזה נעשתה הריאביליטציה השלמה של אביו שבנו ואנחנו הקוראים העברים היינו חייבים לו.

ככה שבע ר׳ צבי די נחת וגדולה באחרית ימיו מבנו „הדגול מרבבה״, שבימים עברו השביעו תמרורים ועצב ודאגה לבלי חוק. תושבי קיידאן ספרו לי זה שנים רבות, שבשביל בנו זכה ר׳ צבי פעם אחת לכבוד גדול ולהנאה חמרית גם מאחד מרוזני ארץ, עד שכל העיר „המתה״ אז. הגרעין הנהו ב״ס אמתי אבל בנוגע לפרטים הוסיף פה כח הדמיון של הקיידאניים אל נכון נופך משלו. ומעשה שהיה כך היה: מסביב לקיידאן היו אחוזות גדולות ועשירות של אצילים פולנים שאחרי המרד בשנת הששים ושלש של המאה העברה החרמו לאוצר הממשלה ונמכרו אח״כ למראית עין בעד סכומים פעוטים לגנרלים רוסים שונים. האחוזה הגדולה קיידאני הנמצאת במרחק של פרסה אחת מהעירה קיידאני ושהיתה שייכת לנסיכים מבית טשפסקי נפלה „לחבל בנעימים״ עם הרבה אחוזות אחרות לנסיך טוטליבן, גבור סיווסטופול ופליבנה. המשפחה הגדולה של הגנרל הזה בלתה תמיד את ימי הקיץ באחוזה קיידאני ולעתים תכופות נשארה שמה גם בחורף (בחלק אחד של האחוזה שהקציעה לו הממשלה הליטאית חי עד היום בדוחק בנו יחידו של הגרף, מי שהיה פליגל־אדיוטנט של ניקוליי), — הגרף טוטליבן בעצמו היה מבקר בעתות החופש את משפחתו והיה מבלה רוב עתותיו אלה באחוזה. ועל־כן חשב את עצמו בהמשך הזמן לתושב קיידאן. ובסורו אל העירה התהלך בידידות עם הרבה מתושביה והיה יוצא ובא בחנויות של יהודים אחדים. כ״כ היו תמיד עובדים באחוזתו בעלי־מלאכה יהודים. יהודי קיידאן חשבוהו בכלל לאחד מחסידי אומות העולם (?) ומספרים, שבשנות השמונים כאשר התחילו הפרעות, אמר שבשום אופן לא יתן לערוך פרעות בפלך קובנה, ובאמת הושיב אז במקומות היותר חשובים ומסוכנים פלוגות של קוזקים לשמר על הסדר. ויהי כאשר נפקד הגרף טוטליבן לגנרל־גוברנטור של „נובורוסיה״ ומושבו היה באודיסה התודע אליו לרגלי איזה ענין צבור (?) ליליענבלום. ויהי בהודע לגרף שליליענבלום הנהו בן־עירו ושבקיידאן יש לו עוד אב וישמח מאד (?) ויחליט להתודע לר׳ צבי בבואו לאחוזתו, וכן היה. ויהי היום ור׳ צבי קבל הזמנה ע״י ר׳ גרשון התנר שהיה עובד באחוזת הגרף ושהיה (כאלו בכוון לשם זה) הגבאי של קלויז „עין יעקב״, לבוא להראות את פני הגרף. ר׳ צבי התרחץ למשעי והרחיק בחוזק־יד את גושי הטבק מאפו ומשפמו ולבש סורדוט של אטלס שלקח אצל אחד מנכבדי העדה ויתיצב לפני הגרף, שמוצאו היה מריגא והוא היה מדבר את היהודים אשכנזית קלה „כמעט דומה לאידית״. הגרף קבל בסבר פנים יפות את ר׳ צבי וישוחח אתו ארוכות וקצרות ע״א בנו ועל אודותיו. אחר שלח לו הגרף ביד רחבה „מטל השמים ומשמני הארץ״ — עופות וביצים ותפוחי־אדמה וכ׳. כה נחל ר׳ צבי כבוד רב בשביל בנו המפורסם לתהלה. ר׳ צבי הגיע לזקנה מ ופלגת וימת בשיבה טובה משפך דם במוח מחמת ארטריוסקלירוזה.

(קיידאן, ניו־יורק 1930)

אישי תורה ילידי קיידאן

דת ר׳ זלמן־אהרן ב״ר דב

(תרי״ט—תרע״ו, 1859—1916)

נולד בקיידאן. למד בראגולה ובאיישישוק. שימש רב בפושאלאט (16 שנה) ואחר כך בסמילג (שם מילא מקום חותנו הרב ר׳ משה־יונה). לא רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בה ופתח בסמילג בית־מרקחת, אשר בו עבדו בניו, ואילו הוא עצמו ישב על התורה. את משכורתו משנים רבות הקדיש לבניין בית־כנסת ומקוה בעיירה. גומל חסד ומסביר פנים לכל אדם. משכיל וחובב ציון.

פירסם מאמרים ב„המליץ״ ובעתונים אחרים. ספרו „תולדות אהרן״ כולל חידושי תורה בהלכה ובאגדה. נפטר בפושאלאט בימי מלחמת העולם הראשונה.

הלר יחיאל ב״ר אהרן

(תקע״ד—תרכ״ג, 1814—1863)

נולד בקיידאן. רב בהוסלק, וילקובישק, סובאלק ופלונגיאן. חיבוריו: „עמודי־אור״, שו״ת וחידושים (קניגסברג, תרט״ז); „קינה לדוד״, הספד על ר׳ דוד לוריא (קניגסברג, תרט״ז); „אור ישרים״, פירוש על הגדה של פסח (קניגסברג, תרי״ז); „עוטה אור״, על שיר השירים, נדפס עם הפנים (ממל, תרכ״א); „שני פרקים״, על חובות היהודים למדינה, ברוסית ובגרמנית (1852); כמו כן פירסם מאמרים בענייני הלכה ב„תבונה״ של ר׳ ישראל סלנטר.

נפטר בפלונגיאן.

יפה ר׳ יהודה־לייב ב״ר אברהם־עבר

(תר״ב—   , 1842—   )

נולד בקיידאן. הוסמך להוראה על ידי ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור ור׳ אלכסנדר־משה לפידות. לא רצה לשמש ברבנות ועסק במסחר בלאזדיי. חיבר ספר „אבן־לב״, על סוגיות הש״ס (וילנה, תר״ס).

פלנסברג ר׳ חיים־ירמיהו ב״ר אברהם
(תר״ב—תרע״ד, 1842—1914)

נולד בקיידאן. שימש רב בשאקי (תרמ״ט—תרע״ד). חיבר ספרים בעניינים שונים וספרי דרוש. כן פירסם מאמרים ב„הלבנון״ (תרל״ט—תר״מ), „המגיד״, „המליץ״ ועתונים אחרים (ידועה במיוחד סדרת 31 מאמריו בשם „מורי נבוכי הזמן החדש״). בתו היתה הרבנית אסתר רובינשטיין, אשת הרב רובינשטיין מווילנה, שנודעה בשם „העילויה משאקי״.

חיבוריו: „דברי ירמיהו״, דרושים (וילנה, תרנ״ח); „דברי ירמיהו״, על התורה, 2 ח׳ (וילנה, תר״ע—תרפ״ז); „בוזר הנצחון״, על הוויכוח בין ר׳ יהושע בן חנניה וסבי דבי־אתונא (וילנה, תרמ״ג); „שאלות חיים״, שו״ת, 2 ח׳ (וילנה, תרנ״ח); „אוצר חיים״, פירוש על ספר „אור להי״ לר׳ חסדאי קרשקש, נדפס עם הפנים, 2 ח׳ (וילנה, תרס״ה—תרס״ט); „מרכבות עמי״, על שיר השירים, נדפס עם הפנים (וילנה, תר״ע).

קיידנובר ר׳ אהרן־שמואל ב״ר ישראל (מהרש״ק)
(שע״ד—תל״ו, 1614—1676)

נולד בקיידאן. למד בבריסק. בין רבותיו: ר׳ יעקב מלובלין ובנו ר׳ יהושע־השל. רב בביאלה ואחר־כך בווילנה. בימי גזירות ת״ח (1648) ברח מווילנה. בימי מלחמת שוודיה־פולין בשנת תט״ו (1656) נמלט שוב מווילנה והתיישב בקורוב הסמוכה ללובלין. אך גם שם השיגה אותו הרעה ונאלץ לברוח אף משם. בינתיים עברו עליו כל בלהות ההשמדה ע״י הקוזאקים. שתי בנותיו נרצחו וכל רכושו היה לבז. לבסוף מצא מקלט במהרן ונתקבל (מ־1658) לרב בניקלסבורג ואחר־כך בגלוגאו, בפיורדא ובפרנקפורט ע״נ מיין. בשנותיו האחרונות היה אבד״ק בקראקא והגליל.

חיבורו העיקרי: „ברכת הזבח״ על סדר קדשים (אמשטרדם, תכ״ט), שהוצא על ידי חתנו. מחקריו הביקורתיים שימשו יסוד למהדורת התלמוד בפרנקפורט ע״נ אודר (תנ״ז—תנ״ט) ולמהדורת ברלין (פרנקפורט ע״נ אודר, תע״ה—תפ״ב). שאר ספריו נדפסו אחרי מותו, והם: „ברכת שמואל״, דרשות על התורה (פרנקפורט ע״נ מיין, תמ״ב—תמ״ג); „אמונת ישראל״, שו״ת (פרנקפורט ע״נ מיין, תמ״ג); „תפארת שמואל״, חידושי הלכה (פרנקפורט ע״נ מיין, תנ״ו). במבוא לספר „ברכבת הזבח״ הוא מתאר את חורבנה של קהילת לובלין.

נפטר בחמילניק, אליה בא להשתתף באסיפת ועד הגליל.

קפלן ר׳ אברהם־אליהו ב״ר אברהם־אליהו
(תר״ן—תרפ״ד, 1890—1924)

נולד בקיידאן, כמה חדשים אחרי מות אביו. אמו היתה נכדת הרב ר׳ שמעון טרויב. הוא גדל בבית סבו, רבה של קיידאן. למד 4 שנים בישיבת טאלז, ואח״כ למד בקלם בת״ת

של אנשי המוסר. משם עבר לישיבת סלאבודקה, בה למד 8 שנים. שם התקרב מאוד למנהלה הרוחני של הישיבה ר' נטע־צבי פינקל („הסבא") שהשפיע עליו השפעה מרובה. עם זה רכש לו גם ידיעה מרובה בספרות העברית הכללית ובלימודי חול.

בעל סגנון עברי מצויין. היה כותב דברי הגות וגם שירים. בעל חוש מוסיקלי. חיבר גם מנגינות לשיריו.

בימי מלחמת העולם הראשונה ישב בטאלז והסתגר בד' אמות של הלכה. אחרי המלחמה התחיל עוסק בצרכי ציבור. השתתף בוועידת הקהילות ובאסיפות הוועד הלאומי של יהודי ליטא. ממייסדי ארגון הנוער הדתי „צעירי ישראל" ושימש מנהיגו הרוחני.

באמצע שנת תר"פ (1919) נענה להזמנת בית המדרש לרבנים בברלין, מיסודו של ר' עזריאל הילדסהיימר, וקיבל עליו שם הוראת תלמוד. הנהיג שם את „שיטת הלימוד הליטאית". בירחון „ישורון" פירסם תשובות מקיפות בהלכה, וכן דברי הגות שעניינם היה גילוי המאור שביהדות. נודע במיוחד מאמרו „בעקבות היראה". שם החל בביצוע תכניתו, לחבר פירוש חדש לתלמוד בבלי, שיכלול את כל הנדרש להבנה יסודית של התלמוד, מבחינה למדנית ומדעית. התחיל בכתיבת „המבוא" — מחקר רב־ערך בפני עצמו, ב„ישורון", אולם עוד בראשית עבודתו הגדולה מת מיתה פתאומית והוא בן 34 במותו. הניח אחריו עזבון ספרותי עשיר בהלכה ומחשבה.

רבינוביץ מאיר־מיכאל ב"ר שלום

(תק"ץ—תרס"ב, 1830—1902)

נולד בקיידאן. למד בקובנה בקלויז ניביאזי'ר מפי ר' ישראל סלנטר. סירב לקבל רבנות בקהילות גדולות, ונשאר רבה של העיירה הקטנה שאט במשך 20 שנה. אחרי השריפה בשאט נעתר להפצרותיהם של כמה מגדולי וילנה וקיבל עליו כהונת מורה הוראה בווילנה, ואף זה בתנאי שלא יהיה עליו לפסוק בשאלות. שם היה מגיד שיעור לתלמידים גדולי תורה, והחזיק במשרתו זו 20 שנה.

אישיות מוסרית גדולה. מיראי־הוראה. כשהיה מטריף עוף היה מחזיר תמורתו. חיבר חידושים שמקצתם נתפרסמו אחרי פטירתו וכמה כתבי־יד הוצאו לאור על ידי בנו (וילנה, תרס"ג; שנית, ירושלים, תרצ"א).

נפטר בווילנה.

רבינוביץ משה ב"ר מרדכי

(תרכ"ג—תרפ"ה, 1863—1925)

נולד בקיידאן. שימש ר"מ בקיידאן ורב ברוגובה (23 שנה) ובפוסבול (13 שנים). הניח בכתובים שו"ת על כל חלקי השולחן ערוך וחידושים על בבלי וירושלמי.

נפטר בפוסבול.

רמיגולסקי ר׳ בנימין אליהו

(תרל״א—תר״ץ, 1871—1930)

נולד בקיידאן. חניך ישיבות איישישוק, וולוז׳ין וסלאבודקה. בגיל 19 היה בקיא בכל הש״ס. הוסמך על ידי ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור. עסק במסחר, אך בהשפעת ר׳ יצחק־אלחנן קיבל רבנות בפילטן, בווינדאו ואחר־כך בטראסטינה, סטאוויסק, גרייבה וסמיאטיץ׳. שם קיים גם ישיבה.

היה למדן מופלג. הניח בכתב־יד 62 חיבורים. בדפוס יצא לאור ספרו „הדרת־בנימין״, חידושי הלכה בענייני קדשים והדרנים על דרך ההלכה והדרוש למסכתות שונות (וארשה, תר״ץ).

בהשפעתו של הנצי״ב הצטרף לחובבי־ציון. חבר מרכז „המזרחי״ בפולין. נפטר בסימיאטיץ׳.

רפפורט, ר׳ שמואל ב״ר ניסן

(תר״ב—תרצ״ח, 1842—1938)

נולד בקיידאן. למד בקובנה ובטאלז. הוסמך על ידי ר׳ יצחק-אלחנן ספקטור ור׳ אלכסנדר־משה לפידות. רב בראגולה בשנות תרל״ו—תר״מ (1876—1880). אחר־כך פנה למסחר, אך קבע עתים לתורה.

משנת תר״ס (1900) רב בספרינגפילד (ארה״ב) ועשה הרבה לתקנת הקהילה. נפטר בירושלים.

אישים בעולם הרוח והמעשה

אינהורן אהרן

(1942—1884)

עתונאי. נולד בקיידאן. עד גיל 17 למד תלמוד. גמר בפאריס בי״ס תיכון ואח״כ למד בסורבונה. בשנת 1905 החל את עבודתו העתונאית. מאז השתתף ב„הזמן״, „היינט״, ב„פאריס ז׳ורנאל״, „מארגען זשורנאל״ בניו־יורק, ועוד. משנת 1912 עבד באופן קבוע ב„היינט״.

פירסם מאמרים פוליטיים, פליטונים ומאמרי־ביקורת. תרגם מצרפתית, רוסית וגרמנית („האלים צמאים״ של א. פראנס, „הקמצן״ למולייר ועוד).

היה בגיטו וארשה. הסתתר באוטבוצק ושם נורה ע״י הנאצים.

אינהורן איסר־יוסף

(1925—1866)

מחנך ומחבר. נולד בקיידאן. אחיו של אהרן אינהורן. חניך ישיבת ר׳ מייליס בווילנה. למד חקלאות במונפלייה (צרפת). שימש מורה לטבע במקוה־ישראל. ממייסדי העתון „ל׳אקו זיוניסט״ בפאריס.

משנת 1912 ישב בווארשה. חיבוריו: „האדם״, אנטומיה ופיזיולוגיה (וארשה, תרפ״ב; מהדורה ששית — שם, תרצ״ו); „בעלי החיים״, זואולוגיה (שלושה חלקים, וארשה, תרפ״ב—תרפ״ד); „תורת עבודת האדמה״ (לונדון, תר״ע). תרגם את הספר „על גבורים ועבודת גבורים״ של קרלייל (מוסקבה, תרע״ט; שנית: וארשה, תר״פ), ואת „פילוסופיה של אמנות״ לטן (וארשה, תרפ״א—תרפ״ג).

בלושטיין הירש

(נולד בשנת 1895)

משורר אידי. נולד בקיידאן לחייט עני. בגיל 12 נתייתם מאביו. עסק בהוראה לילדים מפגרים, ובכך עזר לאמו בפרנסת המשפחה. בשנת 1912 התחיל לפרסם שירים. בימי מלחמת העולם הראשונה הוגלה עם שאר יהודי העיירה לאוקראינה.

פירסם סיפורים ב„אונדזער לעבן״ באודיסה. תרגם קומדיות לתיאטרון „אונדזער ווינקל״. חיבר פואימה בשם „רבי עקיבא״. עבד בתור מורה בקווקז. משם עבר למינסק והשתתף ב„וועקער״ וב„שטערן״.

בשנת 1921 חזר לליטא והשתתף בעתונות המקומית ובעתונות היהודית באמריקה. קובץ שיריו „אויף זונענטרעפ״ (קובנה, 1923). בשנת 1925 היגר לארגנטינה. בשנת 1931 נסע לברית־המועצות ושם השתקע.

זק״ש שניאור
(1892—1816)

חוקר וסופר. נולד בקיידאן. בילדותו עברו הוריו לז׳אגר, שם שימש אביו ר׳ צמח רב עד סוף ימיו ומפיו למד תורה. רכש לעצמו השכלה בווילנה ודובנה. משם עבר לברודי ונפגש עם יצחק ארטר, שדאג לפרנסתו והדריכו בלימודיו. בברודי החל בעבודתו הספרותית בפירסום מאמרים על חכמי ישראל, על מצבם התרבותי של יהודי רוסיה ועל הצורך באנציקלופדיה לחכמת ישראל. כן פירסם שירים בירחון „ציון״ (בשנות תר״א—ב׳).

כאשר הגיעה לז׳אגר הידיעה כי „יצא לתרבות רעה״, נדרש ע״י אביו ואשתו לחזור הביתה. בן עירו, חיים זק, ייסד בשבילו בית־ספר ושלח אליו תלמידים ללמדם תנ״ך ותלמוד. הצלחתו בעבודתו החינוכית הניעה את משכילי ראסיין להזמינו להרביץ השכלה בעירם. שנתיים ישב בראסיין (שם התוודע לאברהם מאפו) ועסק בהוראה. היו אלה ימי אושר בחייו. שם המשיך גם את עבודתו הספרותית ופירסם מאמר על „קורות מלאכת הביאור והפירוש״ („פרחי ציון״, וילנה, תר״ד) — פתיחה לספר על התאמתה של דת ההתגלות לדת הטבע.

לאחר שחסך סכום כסף עבר לברלין ושם שקד על לימודיו באוניברסיטה, בעיקר על שיעורי ו. שלינג וגרופה. בברלין חי בדוחק והתפרנס משמירה על מתים ואמירת „קדיש״ לזכרם של נפטרים. שם פירסם את הקובץ „כנפי־יונה״ (ברלין, תר״ח), שכלל מאמרים המבטאים יחס שלילי לתיקונים בדת, ואחר־כך את הקבצים „התחיה״ (ברלין, תר״י—תרי״ז), „הפליט״ (ברלין, תר״י), „היונה״ (ברלין, תרי״א) ו„כרם חמד״ (כרך ח׳ וט׳, ברלין, תרי״ד—תרט״ז). כן פירסם את ספרו „חקרי לב ועייני קדמוניות״, חוברת א׳, על תקופת הרב אבא (ברלין, תרי״א).

12 שנה חי בברלין במצוקה חומרית. לפי המלצתו של ד״ר מ. מאפו (אחיו של אברהם מאפו) נתקבל בתור מחנך בבית הבארון יוסף גינצבורג בפאריס (לבנו נפתלי ואח״כ לנכדו דויד). מאז לא ידע מחסור שלושים שנה. הוא ייסד בשביל חניכיו ספריה מדעית גדולה שהכילה כתבי־יד יקרי־ערך רבים.

ניסה להקים בפאריס במות לחכמת ישראל, אך לא הצליח. שם הוציא את הקובץ „קקיון יונה״ (פאריס, תר״ך) ואת „ספר תגין״ (פאריס, תרכ״ו) ו„המדרש הקצר״ (המיוחס לר׳ עקיבא) על ספר תגין, את הקובץ „יין לבנון״ (פאריס, תרכ״ו) ואת „שיר השירים אשר לרשב״ג״ (פאריס, תרכ״ח). כן עמד לסיים עוד כמה ספרים על היהדות.

היה מהידענים המעמיקים ביותר של הפילוסופיה היהודית בימי הביניים. היה ידידם של שד״ל, א. ילינק, ע. גיגר ול. צונץ. נפטר בפאריס.

טרויב ישראל־מיכל
(1926—1858)

סופר ומוציא לאור. נולד בקיידאן. נכדם של הרבנים ר׳ אברהם־שמעון טרויב ור׳ אבלי מפוסבול. חניך ישיבות. פירסם מאמרים ב„המליץ״ ו„המגיד״.

היגר לאפריקה הדרומית והוציא לאור שם, בשנים 1903—1908, שבועון בעברית ובאידית „הכוכב" — „דער אידישער שטערן". חזר לרוסיה והתיישב בליבאו ואחר־כך בטלז. נפטר בברלין.

סמילג יוסף

(1900—1848)

מחנך. נולד לאביו פסח בקיידאן. למד בישיבות וילנה וקובנה. הוסמך כרב. אחר־כך למד באוניברסיטת ברלין ולייפציג, והוכתר בתואר ד"ר לפילוסופיה. משנת 1880 שימש מורה לדת ישראל בשלוש גימנסיות גרמניות בפטרבורג.

פירסם שורה של מאמרים ב„המליץ", ביניהם על הנושא „יסוד החינוך המוסרי", שהופיע אח"כ בחוברות מיוחדות. נפטר בפטרבורג.

פיק אהרן

(1944—1872)

רופא וסופר. נולד לאביו המלמד דויד בקיידאן. חניך ישיבת סלאבודקה. עמד לקבל „סמיכה", אך נתפס לרוח הזמן והתחבר לחוגי הנוער המשכיל בקובנה. לאחר שקידה ועבודה מאומצת עמד בבחינות הבגרות ויצא להשתלמות לחו"ל. בינתיים שימש מורה בת"ת בשאוולי וכן בבתים פרטיים בווילנה. השתתף בענייני ציבור והתמסר לליקוט שירי־עם יהודיים.

למד רפואה בפאריס ובמשך כל ימי מלחמת העולם הראשונה שימש רופא בדרום־צרפת. חזר לליטא והתיישב בשאוולי. היה מנהל המחלקה הפנימית בבית־החולים העירוני. היה פעיל בחיי הקהילה היהודית: חבר בוועד הקהילה ויו"ר שלו, ממייסדי הגימנסיה העברית, יו"ר „אזע", מייסד קייטנה לילדים עניים, מרצה בנושאים רפואיים.

פירסם מאמרים רבים בשאלות רפואה ופרופילקטיקה, על „היהודים ברפואה" ו„הרפואה בכתבי הקודש". פירסם גם כמה יצירות בלטריסטיות־אוטוביוגרפיות, מהן: ב„מאסר" („העולם", 1935); „ר' צבי החבתן", זכרונות על אביו של לילינבלום (בקובץ „קיידאן", ניו־יורק, תרצ"א); סיפור „פרחי קיץ".

עם סיפוחה של ליטא לברית־המועצות נרדף בשל עברו הציוני ואף הודח מתפקידו, אך כעבור זמן־מה נתמנה למנהל הפוליקליניקה העירונית. בימי הכיבוש הנאצי חי בגיטו שאוולי. הצטיין עד סוף ימיו בחיוניות רבה, אך מצוקות הימים הכריעוהו. השאיר אחריו יומן ורשומות מן הגיטו בשם „מגיא ההריגה". נפטר בגיטו שאוולי.

פרוזר משה

(1895—1840)

מחנך. נולד בקיידאן לאביו שלמה־זלמן. חניך הישיבה ותלמידו המובהק של דודו ר' אברהם־עבר יפה. למד גם ביאנובה, ומשהחל להגות בספרי ההשכלה נאלץ לעזוב את העיר.

עבר לפוניבאז׳ ולווילנה. שם למד בישיבה ומפי תלמידי בית־המדרש לרבנים למד רוסית ואשכנזית. התכונן לצאת ברגל לז׳יטומיר ולהתקבל לבית־המדרש לרבנים. מחוסר תעודות חזר לפוניבאז׳ ועסק בהוראה. שם התוודע ליל״ג.

בשנת 1863 בא לקובנה והכיר את מאפו. כתב מאמרים ב„המליץ״ והתפרנס משיעורים. תמך בליליינבלום ובנסיעתו לאודיסה. עזר לי. ליפקין ולהרמן שפירא, ששימש „מלמד״ בקובנה, לצאת לחו״ל להשתלם, וכן עזר לרבים ממבקשי ההשכלה.

בשנת 1870 שימש בפטרבורג מורה לעברית בבית־הספר של ברמן. אחר כך הוזמן ע״י הבארון גינצבורג לשמש מורה לבניו ולבית היתומים אשר ייסד. שימש עוזר קבוע ב„המליץ״.

ריצ׳ארדס (קיידנסקי) דב־גרשון

(—1877)

סופר ועורך. נולד בקיידאן. בגיל 14 היגר לארצות־הברית. שימש עוזר במערכות עתונים. ערך עתון יהודי בבוסטון. אחר־כך עבר לעתונות האנגלית וזכה לפירסום במאמריו הרציניים הכתובים ברוח פילוסופית. קנה לו שם בספרו וקובץ תיאורים מחיי המהגרים.

הצטרף לתנועה הציונית מראשיתה והיה פעיל בתעמולה ציונית. מעורכי העתון הציוני „המכבי״. חבר בוועד הפועל של הסתדרות ציוני אמריקה. ממייסדי הקונגרס היהודי האמריקאי ומזכירו. מזכיר המשלחת האמריקאית בוועד המשלחות היהודיות בימי ועידת ורסיי. מנהל המכון „שירות מודיעין יהודי״ בניו־יורק.

שלזינגר בנימין

(1932—1876)

מנהיג פועלים. נולד בקיידאן. בגיל 15 היגר לארצות־הברית, עבד בתור פועל והיה פעיל באגודה מקצועית. בגיל 17 שימש מנהל אגודת השענים. פעיל במפלגת העבודה הסוציאליסטית. ממייסדי „אינטרנשיונל לידיס גארמנט וורקרס יוניון״ ונשיאה במשך 14 שנה. ניהל כמה שביתות. ייצג את תנועת הפועלים האמריקאית בקונגרסים בינלאומיים ובפני השלטונות. נפטר בארצות־הברית.

שלפוברסקי שמואל

(1949—1882)

עסקן. נולד בקיידאן לאביו יהודה. למד בחדר. עבד בבית־מרקחת. נבחן כאקסטרן בפטרבורג וסיים שם פקולטה למשפטים. היה פעיל מנעוריו בתנועה הציונית. משנת 1918 ישב בקובנה והיה חבר העיריה והמרכז הציוני בליטא. פירסם מאמרים בענייני כלכלה.

בשנת 1936 עלה לארץ־ישראל. עסק בחקלאות באבן־יהודה ומשנת 1940 בפתח־תקוה. פעיל בעיריה ויו״ר ועד הציונים הכלליים שם. נפטר בפתח־תקוה.

שיינקה חיטין

לדמותו של הרב ש. פיינזילבר ז"ל

אעצום את עיני למען העלות בזכרוני את עירנו הקטנה. את הנחל סמילגה המתפתל במורדות הגשר שכה נעם לכולנו, כי שימש לנו כמקום ריכוז לקן „השומר הצעיר", תנועת הנוער הערה והתוססת. מה רב המרחק מאז עליתי ארצה ועד היום. למעלה מ־40 שנה.

מאורעות רבים אירעו בתקופה הסוערת הזאת. יהודי קיידאן נמחקו באכזריות מאין כמוה מעל פני האדמה. נשאר רק תל אחד, גל עצמות — קבר־אחים בקצה העיר בדרך לדאטנובה.

ברצוני להעלות כמה קוים לדמותו של הרב דקיידאן ר' שלמה פיינזילבר ז"ל. אותו יום, בו עמדתי על סף דירתו של הרבי נחרת היטב בזכרוני. אני — חברת „השומר הצעיר" האפיקורסי הולכת להגיד שלום לרבי לפני עלותי ארצה. דפקתי בדלת ונכנסתי. החדר היה גדול ומרוהט בצניעות. בפינה על יד שולחן גדול ישב הרבי ועיין בספר. הוקסמתי מדיוקנו האצילי, עטור זקן לבן, ומאישיותו הקורנת. עמדתי לפניו בתלבושת שומרית מלאה, כאילו באתי למסדר. קצת התבלבלתי מחוצפתי. אמרתי: „רבי, באתי להגיד לך שלום לפני עלותי ארצה". הוא הסתכל בי ואמר: „אני יודע, אני אפילו יודע מי את" (ואני חשבתי בלבי: זה בטח גיסי, מזכירו פרוסק, סיפר לו).

הרבי קם ממקומו, התהלך קצת בחדר, עמד מולי ואמר: „אמנם יש לי פלוגתא עם התנועה שלכם, אבל בניין הארץ עולה על הכל". הוא ברך אותי. בהיותי כבר על הסף סובבתי עוד פעם את ראשי כדי לחזות בדמותו המופלאה. הרבי חייך וקרא לעומתי: „תבנו לנו ארץ יפה!" ובלבי חשבתי מי יתן וירבו רבנים כאלה בישראל.

כעבור כמה שנים שמעתי שבנו הצעיר אייזיק עלה ארצה והוא חבר קיבוץ עמיר בגליל העליון. כמה חפצתי לפגוש אותו ולשאול איך הגיב אביו הרב על דרכו שבחר לו, אבל לדאבוני ולצערי הרב היתה פגישתנו על שפת הכינרת, כשגופתו מוטלת לפני בלי רוח חיים. יהא זכרו ברוך.

ממרחק של זמן כה רב עולים בזכרוני כמה דברים, הקשורים עם הרב פיינזילבר ז"ל. אחד מהם אני רוצה לציין:

בחג העצמאות של ליטא, כשבמצעד השתתף גם שר ממשלה, נקרא הרבי לברך בשם יהודי קיידאן. את נאומו פתח הרב בקריאה לליטאים ללמוד מהיהודים ולכתוב בספרי התפילות שלהם: „אם אשכחך וילנה — תשכח ימיני".

הרושם היה עצום והכל הריעו לכבודו שעה ארוכה.

למחרת הופיעה תמונתו של הרב בכל העתונים, ששיבחו את חכמתו ומסירותו של הרבי למולדתו ליטא.

מי יכול היה להעלות על הדעת שכעבור כמה שנים ינהגו אותם אנשים כלפי היהודים כרוצחים וכחיות־טרף? הרב ש. פיינזילבר היה בין הקרבנות הראשונים, ורב הכאב והצער. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ד״ר מרדכי סוכן
(מיניאפוליס)

הרב אברהם הלוי סוכן

אבי ז״ל, הרב אברהם הלוי סוכן, הגיע לקיידאן בסוף המאה שעברה ונשא לאשה את אמי ז״ל, פייגע בת ר׳ משה — יצחק וואלק, שהיה „מלמד גמרא״ כל ימיו בקיידאן.

גם אבי התחיל במלמדות, אבל היה לו תחביב — דרשנות. כל ימי אני זוכר אותו יושב בערבים, הוגה בספרים וכותב דברי־תורה. בשבתות, בין מנחה למעריב, היה דורש בביהכנ״ס בהצלחה מרובה, בפני קהל רב. הוא הקסים את שומעיו בהופעתו, בקולו, בניגונו ובדברי התורה שהשמיע.

כאשר נגזר הגירוש על יהודי ליטא, עם פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, נדדה משפחתנו למרחקי אוקראינה. גם שם עסק, כדרכו בקודש, במגידות, בכל מקום נתחבב על הקהל בדרשותיו ונחל כבוד והערצה.

כאשר שבנו לקיידאן אחרי המלחמה מצאנו דירה ב„עבר הנהר״ (ניוויאז׳ה) ושם, בבית־הכנסת, שימש כרב ודרשן ומלמד הדף היומי, שלא על מנת לקבל פרס. את פרנסתו מצא כמנהל לשכת הקהלה, שהיתה מוסד ממלכתי בימים של אוטונומיה יהודית במדינת ליטא העצמאית. כאשר העתקנו דירתנו לקיידאן עצמה, המשיך לשאת את דרשותיו בבית־הכנסת הגדול מדי שבת בשבתו. הוא גם הגיד שיעורים בגמרא בישיבה שייסד הרב דמתא, הרב שלמה פיינזילבר זצ״ל.

ב־1925 החליט לנסוע לאמריקה. שם שימש ברבנות בכמה בתי-כנסת בניו־יורק עד פטירתו ב־1942.

הוא השאיר אחריו כתבי־יד תורניים, ושניים מהם היו ממש מוכנים לדפוס בלי עריכה נוספת. אחד מהם יצא לאור בשם „דרך אברהם״, והוא ספר דרשות על כל פרשיות התורה, על חגים, מועדים ותפלה, והדרנים על כל המסכתות של סדר נשים ולב״ק, ב״מ וב״ב. השני, בשם „אשל אברהם״ — על תרי״ג מצוות (400 עמודים) עודנו בכתב־יד.

אחרי עזבו את קיידאן נתפזרה משפחתנו לארבע יבשות. אחי יחיאל ז״ל עלה ארצה ב־1924, עבר כל מדורי החלוציות והשתקע ברעננה, שם נפטר בתש״ל. אחותי אסתר ז״ל נשארה בליטא ונספתה יחד עם בעלה ובנה הצעיר, ע״י הצורר ימ״ש. הבן הבכור ברוך עוזגד נשאר לפליטה, הצליח לבוא ארצה ומשמש מנהל משרד החינוך בנצרת־עילית. אחי, שלמה, נסע לדרום־אפריקה ועודנו שם. אחותי רייזל ואני ואמי נסענו לאמריקה. אחותי נישאה לרב אפרים ברמן, והקימו משפחה של רבנים חרדים על אדמת אמריקה.

כותב הטורים האלה גם הוא בגולת־אמריקה... עוסק בחינוך יהודי בהנהלת תלמוד התורה דמיניאפוליס.

ר׳ משה חאנע שאמעס ז״ל

ר׳ משה חאנע שאמעס ז״ל היה אחד היהודים הדגולים ביותר בקיידאן.

עניו היה האיש, צנוע ונחבא אל הכלים. מחוץ ל„חדר״ שבו לימד את הילדים לא התבלט הרבה, אבל פעלו למען חינוך הדור היהודי הצעיר בקיידאן היה רב ועצום. לא נגזים אם נעריך ש־90% מהבנים למדו בחדר של ר׳ משה חאנע ז״ל. מי שלמד בחדר, חזקה עליו שידע לקרוא ולכתוב עברית, יידיש וגם פרק בחומש, רש״י ורבים גם בתנ״ך.

ר׳ משה חאנע הקדיש את כל חייו לילדים בחדר. הוא לא חסך כל מאמץ — וביחוד מהילדים קשי התפיסה — ללמדם את הדברים האלמנטריים ביותר, היינו קרוא וכתוב ביידיש ובעברית, מעט חשבון, והעיקר לדעת להתפלל ופרק בחומש ורש״י.

מאות ילדי קיידאן חייבים לו תודה עד עכשיו על ההשכלה האלמנטרית שרכשו. במשך תקופה ארוכה, וביחוד אחרי מלחמת העולם הראשונה, היה החדר של ר׳ משה חאנע ז״ל המוסד היחידי בעירנו, בו יכלו ילדי קיידאן לרכוש את ההשכלה הנ״ל. מאוחר יותר נפתח בית־ספר עברי „תרבות״, בית־ספר ביידיש „קולטור ליגע״ ופרו־גימנסיה.

למרות שהלימודים בחדר נמשכו מהבוקר עד שעות הערב המאוחרות, מצא ר׳ משה חאנע ז״ל גם זמן להתעסק בספורט. הספורט היה: רחצה ושחייה בנהר בקיץ (הוא היה שחיין מצויין) וטיולי בוקר ולילה בכל ימות השנה.

בוקר בוקר, אחרי תפילת שחרית, היה עורך טיול מביתו עד תחנת־הרכבת ובחזרה. בלילה, אחרי גמר הלימודים בחדר וסעודת הערב, טיול לילה על הגשר של נהר הניוויאזיה. על כך הקפיד בכל ימות השנה.

יש אומרים כי הרחצה בנהר היתה גם הגורם למותו. בערב יום הכיפורים בשנה האחרונה לחייו הלך לטבול ולהתרחץ בנהר. מזג האוויר היה כבר סתווי, לא חם. הוא התקרר, חלה בדלקת ריאות ולא קם ממחלתו זו.

ר׳ משה חאנע היה גם ציוני נלהב. יחד עם התורה, אהבת ה׳ והמידות הטובות שהקנה לתלמידיו, החדיר בהם גם את האהבה לציון ולארץ אבותינו.

בעת הלימודים בתורה על ארץ־ישראל הרגשנו את געגועיו לארץ אבותינו. חבל חבל מאוד שלא זכה לעלות ארצה ולראות בקוממיות ישראל בארצו.

לבסוף אי־אפשר לסיים את הפרק מבלי להזכיר את רעייתו הנאמנה והמסורה רבקה ז״ל. היא היתה כעזר כנגדו.

ר׳ משה חאנע היה אדם חולני. היא טיפלה בו באהבה, בנאמנות, במסירות ודאגה לבריאותו בכל המובנים וגם עזרה בכלכלת הבית ובתכנון תקציב המשפחה. הודות למסירותה זו יכול היה להתמסר רובו ככולו למטרת חייו, להרביץ תורה לילדים.

יהי זכרם ברוך.

פסח חיטין

מן הנוף האנושי

חנה לנדסברג ז״ל

חנה לנדסברג נולדה בקיידאן ב־1893. חנה היתה עלמה כישרונית מאוד וגמרה בשנת 1911 בהצטיינות את הגימנסיה הרוסית לבנות בקובנה. הצטיינה מאוד בלימודיה בכל המקצועות.

המקרה שהנני רוצה הפעם לציין כך היה:

חנה למדה בכיתה אחת עם בתו של מושל קובנה ויריובקין, אציל רוסי, ליברלי מאוד ביחסיו עם היהודים. שתיהן — גם חנה וגם בת המושל — היו ביחסים טובים מאוד ומהמצטיינות בתלמידות.

בבחינות הגמר קיבלה חנה, ובצדק, ציונים הכי טובים (5 — ז.א. מצוין). בת המושל אף היא אומנם קיבלה ציונים טובים, אבל בחלקם יותר נמוכים משל חנה. חנה היתה צריכה איפוא לקבל לפי הצדק את מדליית־הזהב ובת המושל — את מדליית־הכסף, אבל המועצה הפדגוגית „התחשבה״ ב„עובדה״ שבת המושל הלא „מוכרחה״ להיות הראשונה, לא ייתכן שחנה בתור יהודיה תהיה הראשונה ובת המושל תצעד אחריה, ולכן החליטה המועצה הפדגוגית להעניק לבת המושל את מדליית־הזהב ולחנה את מדליית־הכסף.

חנה מתוך ענוותנותה השלימה עם זה וחזרה עם גמר הלימודים הביתה לקיידאן.

כעבור שבוע הגיעה בת המושל לחנה בקיידאן (היה לה מוסר־כליות על העוול שנגרם לחנה מטעם המועצה הפדגוגית) ושתיהן שמחו מאוד להיפגש שוב ולשוחח. הן בילו לילה שלם כשהן נזכרות בגעגועים בשנות הלימודים בגימנסיה כשבת המושל ממררת בבכי על העוול שנעשה לחנה, למרות שציוניה היו יותר גבוהים ועל האפליה לטובה כלפיה עצמה, אך ורק בשל היותה בת המושל. לחנה היה קשה מאוד להרגיע את חברתה על העוול שנעשה, כיוון שבת המושל היתה בעלת מצפון.

אחרי כמה ימי שהות בקיידאן חזרה בת המושל לקובנה, אבל חליפת המכתבים בינה ובין חנה נמשכה עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

חיים רונדר הי״ד

חיים רונדר נולד בקיידאן ב־1902 במשפחה מרובת־ילדים בעלת מסורת יהודית מושרשת. הם גרו בקצה העיירה בדרך לקובנה. מסביב לביתם וגן הירקות הגדול שלהם השתרעו מכל העברים שדות מוריקים. מרחב השדות וריח האדמה השפיע על חיסונו הגופני של חיים ודבק גם באופן חזק באופיו. את חינוכו היסודי קיבל כרוב ילדי ישראל ב„חדר״ ובבית־הספר העממי היהודי בקיידאן. מלחמת־העולם הראשונה הפריעה לו בלימודים ואת החסר בהשכלתו השלים בקריאת הרבה ספרים שהרחיבו את עולמו הרוחני. הכרתי את חיים בתור עלם שקט, שקדן ובעיקר חרוץ מאוד בכל עבודותיו.

בגיל צעיר נתייתם מאביו ונרתם לעזרת המשפחה. עסק בחקלאות ובעיקר בגידול מלפפונים. גילה מסירות רבה לבני המשפחה.

מגיל צעיר הצטיין חיים באומץ־לב ומעולם לא נשאר חייב לגויים שפגעו בו, אך יחד עם זאת ואולי משום כך זכה גם לכבוד מצידם.

ב-1921 התגייס לצבא הליטאי בו שירת בחיל הפרשים.

מלחמת־העולם השנייה מצאה את חיים בקיידאן.

והנה סיפור־הבלהות על רציחתם האכזרית של יהודי קיידאן והעיירות הסמוכות יאסבין, ז'יימי ושאט מפי חיים רונדר — העד כמעט היחיד שראה במו עיניו את הזוועות האלה:

ב־15 באוגוסט 1941 גירשו הגרמנים והליטאים את כל יהודי קיידאן והסביבה, 3700 (שלושת אלפים ושבע מאות) נפשות — גברים, נשים וטף — וכלאו אותם בתוך האסם הגדול של טוטלבן, בקירבת הדרך לדטנובה, שם עינו אותם ברעב ובמכות 13 ימים. חיים מסר תיאורים מסמרי־שיער על העינויים, האנחות והאנקות של הפצועים והחולים ומנה אותם בשמות אחד־אחד איך התגוללו על האדמה והתפתלו בכאביהם. בימים הראשונים קרא חיים להתנגדות ויהי מה, אבל רוב־רובם של הכלואים היו רצוצים ושבורים ואדישים וקולו של חיים נשאר כקול קורא במדבר.

לבסוף החליט חיים לברוח; הוא פתח פתח בגג הרעפים ומתוך סכנת נפשות ממש יצא דרך הפתח וקפץ מגג האסם. איש לא העז ללכת בעקבותיו, למרות שחיים קרא והפציר להצטרף אליו. חיים נפצע קל מהקפיצה, אבל מצליח לברוח דרך היער ולהציל את נפשו.

ביום ה' אלול תש"א — 28 באוגוסט 1941, רצחו הנאצים והליטאים הארורים את כל יהודי קיידאן והסביבה כ־3700 נפש הי"ד.

לפני עזבו את גיא־ההריגה של קדושי קיידאן עוד ראה חיים איך ירו הרוצחים משך שעתיים בקדושי קיידאן, קרעו את האנשים לגזרים וזרקו אותם לתוך הבור בעודם בחיים.

מאותו יום המר והנמהר ה' אלול תש"א — 28 אוגוסט 1941 התחיל חיים לחיות חיי נע־ונד. 3 שנים תמימות חי חיים בצל אימת המוות ביערות, חצה נהרות, חי בבונקרים, מאות פעמים היה מוקף חיילים גרמנים (הגרמנים אפילו הטילו פרס של אלפיים מארקים על ראשו), לחם בודד בנשק ביד והצליח להוריד לא רק ראש גרמני אחד, אבל את ראשו — כותב חיים — הגרמנים לא השיגו.

במרוצת הזמן הצטרף חיים לפרטיזנים ולחם יחד עמם נגד הגרמנים. כשחזר חיים ב־31 ביולי 1944 לקיידאן, עם כניסתו של הצבא האדום המשחרר, ניגש חיים לקבר־האחים של קדושי קיידאן בדרך לדטנובה, קבר — 90 מטר ארכו, 3 מטר רוחבו, 3 מטר עומקו, זרוע בשעורה על ידי הליטאים.

נדמה לי — כותב חיים — שהנני רואה בדמיוני את אמי הזקנה, את אחי, אחותי, קרובי,

מכירי, את יהודי קיידאן זועקים כאילו מתחת לאדמה: „חיים! נקום את דמנו השפוך!". בו במקום נשבעתי: „נקום אקום את דמכם הטהור! ואת השבועה הזאת אני מקיים. הלכתי לשם כך לעבוד בנ.ק.ו.ד ועד היום הזה אני נוקם בכל היטלריסט או ליטאי רוצח שנתפש על ידי".

כשאני מעלה בדמיוני ורואה את חיים משוטט לבדו ביערות ליטא, יהודי יחידי נרדף על צואר, רעב, בסביבה עויינת מכל העברים, ולא יום, ולא חודש, כי אם יותר משנתיים בקיץ ובחורף עד שהצטרף לפרטיזנים — חונקות הדמעות את גרוני ואיני מוצא את נפשי... אני רועד מהתרגשות וחושב בלבי: איזה אדם אמיץ ונועז היה חיים הי"ד.

ייתכן שבהיותו בהיר־שיער, בעל עיניים כחולות, חסון, דובר ליטאית ופולנית צחה והעיקר זריז ועז־נפש — ייתכן שזה גם שעזר לו להילחם ולהימלט בשעת הצורך. לפעמים אולי מצא מקלט ארעי אצל האיכרים הליטאיים שחשבוהו לליטאי ועזרו לו.

אחר המלחמה שכר לו חיים חדר בקובנה, היה יום־יום יוצא לתחנת־הרכבת, מחפש ניצולים משארית הפליטה ודואג במסירות למחסורם.

חיים קיבל גם תעודה מהמטה הראשי של הפרטיזנים שפעל שנתיים וחצי בתור פרטיזן באופן פעיל מאוד בהתנגשויות עם הנאצים. כמו כן זכה חיים לאות הצטיינות מהממשלה הרוסית במלאות 25 שנים מפרוץ מלחמת־העולם השנייה. האות הוענק לו אחרי מותו.

חיים היה חדור רגש ציוני עמוק, אבל ייצר הנקם בצוררים הנאצים דחף אותו להתמסר בלי הרף לנקום את הדם הטהור של יהודי קיידאן. הוא עזר בנדיבות לב לניצולים משארית הפליטה בכסף ובעזרה ממשית לעבור גבולות ולעלות ארצה.

על שאלתה של אחותו מינה, שתיבדל לחיים ארוכים, הגרה בישראל, מדוע לא עלה ארצה, עונה חיים: „היו זמנים קודרים מאוד, התרוצצתי רעב, בבלויי־סחבות, בנעליים מחוררות, רגלי נפוחות ושותתות דם עם נשק ביד ומטרה אחת מנקרת בראשי לנקום, כל ישותי היתה מלאה רק במילה אחת זאת — נקמה — זכור, מה עשה לך עמלק!".

לבסוף — בריאותו הלכה והתערערה, שנות המלחמה, הרעב והקור, הרטיבות בבונקרים פגעו קשה בבריאותו. בשנת 1945 התחיל חיים סוף־סוף במאבק לעלות לישראל. למרות שלא ידע סודות צבאיים, סירבו השלטונות להרשות לו לעלות ארצה משך 10 שנים.

ב-1964 קיבל חיים סוף־סוף היתר עלייה. התרגשותו היתה גדולה מאוד, אך למרבה הצער הגדול הוכרע 10 ימים לפני עלייתו על ידי המחלה שקיננה בו, ממש על סף עלייתו המקווה.

ואנו — חבריך, יוצאי קיידאן בישראל — כל־כך חיכינו לך, חיים גיבורנו, לראותך ולשמוע מפיך על מבצעיך בנקמך את דם יהודי קיידאן הטהור, ועל זה דווה מאוד ליבנו.

ב־12.3.64 נפח חיים את נשמתו הטהורה ונטמן באדמתה העקובה מדם של יהודי ליטא, מבלי לזכות לעלות לישראל — משאת נפשו הסוערת.

תהי נשמתו של חיים רונדר הי"ד צרורה בצרור גיבורי ישראל ונוקמי הדם היהודי הטהור השפוך.

צדוק שלפוברסקי הי"ד

צדוק נולד בקיידאן בשנת 1899 במשפחה אמידה ברוכת־ילדים שהצטיינה ברוח המסורתית והציונית ששררה בה. אחיו הגדול ממנו בהרבה שמואל־אייזיק, סטודנט נצחי, היה אחד מהפעילים הציוניים בעיירה. הכרתי את צדוק משחר ילדותו כשלמדנו יחד ב„חדר" אצל המורה שמואל־יהודה איידעס ז"ל. צדוק היה ילד גבוה וחזק למעלה מגילו, גם יפה ונוח היה, מוכן תמיד לעזור לזולת. לא נרתע להחזיר מכות ל„שקצים" שהטרידו את ילדי ישראל. הרגשת בטחון מסויים כשנמצאת בקירבתו.

אחר מלחמת־העולם הראשונה כשחזרנו מרוסיה שוב היינו נפגשים לעתים קרובות. צדוק היה מעורה מאוד בחיים הציבוריים בעיירה בכלל ובענייניים היהודיים בפרט. היה חבר בעירייה הרבה שנים, מכובד בין כל שיכבות הציבור, יהודים כנוצרים. ביחוד הצטיין באגודת מכבי־אש, בה כיהן שנים רבות בתור יושב־ראש בפועל ומפקד הכבאים.

גבה־קומה ורחב־כתפיים היה, ממש גבר יפה. הוא הכיר היטב את אנשי־הרשות הליטאיים, וכשמישהו מיהודי העיירה היה זקוק למשהו אצלם — הכתובת היתה צדוק. וצדוק היה מסדר את העניין בסבר־פנים יפות ולא על מנת לקבל פרס. היה ראשון מהמתנדבים, אם זה היה יום־סרט למוסד ציבורי או בהופעות ציבוריות אחרות. והצרכים הציבוריים היו מרובים.

והנה הגיעו ימים קודרים מאוד ליהודי ליטא — ב־1940 נכנס הצבא האדום לליטא. המצב הפוליטי היה מסובך מאוד והיהודים בתור אלמנט עירוני סבל כפליים מיתר חלקי האוכלוסיה. בימים קשים אלה נרתם צדוק ביתר שאת עם קבוצת פעילים יהודים לעזור ליהודי קיידאן, עד שהגיע הקיץ שנת 1941. עננים שחורים כיסו את שמי היהודים ברוב חלקי אירופה, כולל ליטא, ובבוקרו של יום אחד — היום המר והנמהר — ה' אלול שנת תש"א — 28 באוגוסט 1941, הובלו על לא עוול בכפם כל יהודי קיידאן והסביבה — 3,700 נפש, גברים, נשים וטף, לטבח בדרך המובילה לעיירה דטנובה, מול בית־העלמין העתיק של יהודי קיידאן.

הרוצחים הליטאיים בהדרכתם של הנאצים הארורים ירו בדם קר ובאכזריות שאין לתארה ביהודים ממכונות ירייה לאורך הבור של 90 מטר, שהליטאים הכינו אותו מראש. וקטלו את כולם; היו הרבה מהנרצחים שהושלכו לתוך הבור בעודם חיים.

וכך מתאר בן עיירתנו הגיבור חיים רונדר הי"ד, שניצל על ידי קפיצה מגג האסם של טוטלבן, בו היו כלואים יהודי קיידאן לפני הוצאתם להורג, על הרגעים האחרונים של גיבורנו צדוק שלפוברסקי הי"ד:

„מתוך הסקירה הקצרה מהימים הקודרים ההם אני צריך להקדיש כמה מלים לגיבורנו צדוק שלפוברסקי הי"ד. שמו משמש לי ולכולנו סמל של גבורה עילאית. בתולדות יהודי קיידאן הוא רשם דף מזהיר ומפואר. צדוק היה היחידי שברגעים האחרונים לפני המוות השליך את נפשו מנגד בגוררו את המפקד הגרמני לתוך הבור ופצע אותו. באותו רגע נפסקו היריות, והשוטרים, ברצותם להציל את המפקד, קפצו בפגיונות שלופים לתוך הבור. התחיל

מאבק לחיים ולמוות בין צדוק לבין השוטרים. צדוק נשך שוטר אחד בגרון ומלק את גרונו והשוטר נפל מת במקום. אחר־כך פצע צדוק עוד שוטר שמת כעבור יומיים. את צדוק ביתקו השוטרים בפגיונות. צדוק היה היחיד שנפל כגיבור ונקם את נקמתנו מהכלבים הנאצים". וחיים רונדר מסיים: „זכרו של צדוק ינוץ בלבותינו לעד!".

נפלת אחינו־יקירנו צדוק כאותו שמשון הגיבור האגדי וברגע האחרון בחייך הטהורים זעקת כמוהו: „תמות נפשי עם הנאצי הארור!" ובאותו רגע נפחת את נשמתך הזכה.

תהי נשמתו של צדוק שלפוברסקי הי"ד צרורה בצרור גיבורי ישראל ונוקמי הדם היהודי הטהור השפוך.

בן־משה (יוהאנסבורג)

צבי ליפשיץ הי״ד

צבי ליפשיץ הצעיר הי״ד מכפר עציון הוא בן קיידאן. הוא נולד בשנת 1919 בעיירה יאסוון, על יד קיידאן, והגיע לדרום־אפריקה בשנת 1934. הוא היה חבר „הפועל המזרחי" שם ובשנת 1945 עלה לארץ־ישראל. הוא נפל ביום ד׳ אייר תש״ט בהגנת הגבורה של כפר עציון.

צבי היה בנם של ברוך ואלטה ליפשיץ מיוהאנסבורג. אביו נפטר ביוהאנסבורג באותו זמן בו נפל בנו בישראל.

כשאני מעלה את זכרונו של צבי ליפשיץ הי״ד, אני חייב לכנותו חברי ורבי, חברי בנאמנותו ברעיון הציוני ובתחיית המדינה העברית, ורבי בהתלהבות, בלהט ובמסירות הנפש על האידיאלים שלו.

כחי עומד הוא עדיין לפני עיני. ראשו החטוב והעדין הנאה, שערותיו השחורות המתולתלות והפרועות במקצת, ועיניו השחורות והנוגות שהיו תמיד מכוסות בערפל דק.

נדמה לי כי פגישותינו הראשונות התקיימו מיד לאחר שנכנס ל„הפועל המזרחי". הוא בא אלי כדי להתייעץ בדבר השכלתו החילונית. היה בדעתו להיכנס לאוניברסיטה ועם זאת, כפי שאמר, לבקש את המזיגה בין יהדות לבין חכמה חילונית. לאחר שלא היתה לו אפשרות להגשים את הרעיון, החליט לעבור בכוחות עצמו קורס אוניברסיטאי. נתתי לו את הספרים הדרושים והוא ניגש לעבודה בהתמדה ובלהט. בלטו אז בעיני כשרונותיו הגדולים והיה בדעתי איך שהוא ליצור בשבילו אפשרויות כדי להיכנס לאוני־ברסיטה. אך באחד הימים בא אלי ואמר: „אין בכך כל תועלת". עתידו קשור לארץ־ישראל ולכן מחובתו ללמוד מקצוע שתהיה בו תועלת לבניין הארץ. הוא החליט על נגרות. אבל גם אז לא ויתר על חלומו לרכוש השכלה רחבה והמשיך לקרוא וללמוד. לאותו זמן מתייחס גם חלקו הפעיל ב„הפועל המזרחי", כשהוא הופך לעסקן ולשליח של תנועה זו. שמעתי לעתים קרובות את נאומיו בפני מבוגרים ובני־נוער. כמה להט, כמה כוח שיכנוע ואמונה היו טמונים בהם. בין אם המאזינים הסכימו אתו או לא. תמיד נגרפו אחרי התלהבותו.

אולם צבי ליפשיץ אינו מסתפק בנאומים בלבד. בעיניו מהווה האידיאל שלו משהו ממשי כחיים עצמם וכצמאון החיים. הוא מחליט לעלות לארץ־ישראל. ואף על פי שתנועתו עדיין היתה זקוקה מאוד לעסקן כה חשוב ומסור, מקבל הוא את ברכתה להגשים את

רעיונו. הוא עולה לארץ־ישראל ומתיישב בכפר עציון — אחד הקיבוצים הקשים והמסוכנים ביותר בארץ, מוקף כפרים ערביים עוינים לאין ספור. פעם נחרב כבר הקיבוץ על ידי הערבים, אך עובדה זאת לא הרתיעה את צבי מלבחור דווקא בנקודה מסוכנת זאת.

זמן קצר התחממתי ליד האש של מכתביו התכופים, שהיה נוהג לכתוב לרבים מחבריו ומאוחר יותר זימן אותנו שוב הגורל בארץ־ישראל. ביקרתי אצלו פעמים אחדות בכפר עציון. כל אחד מהביקורים ההם נחרת חזק בזכרוני, משום שכאן הופיע בפני צבי אחר, לא החולם והמעורר, אלא הבונה והיוצר. אני זוכר את צעדיו הכבדים והבטוחים על אדמתו, את מסירותו וגאוותו על כל עץ שגדל במדבר ההררי, על כל בניין שצץ על ההר הסלעי של כפר עציון. הוא היה עסוק בעיקר בעבודת בניין, כשראיתיו בפעם האחרונה עסק בהקמת רפת, שהיתה צריכה גם לשמש כנקודה אסטרטגית במקרה של התקפה ערבית. אני זוכר יפה כאשר סיפר לי כיצד נוסתה מכונת יריה כבדה נגד גושי הבטון המיוחדים, ששימשו לבנייה. הוא דיבר על הגנת הקיבוץ ועל דברים אשר נחשבו באותו זמן, תחת הטרור של השלטון הבריטי, כענייני מחתרת.

זו היתה שיחתנו האינטימית האחרונה והגורל רצה כי גם הגנת הקיבוץ היתה מעשהו האחרון. הוא נפל על החורבות העולות באש של הקיבוץ יחד עם מאות החברים, שמסרו את חייהם הצעירים הפורחים למען הגנת הרי חברון הקדושים. הי״ד.

(יובילעאום בוך, יוהאנסבורג)

שואה וגבורה

טבח והתנגדות

דויד וולפה

חורבן קיידאן

מיד בימים הראשונים לאחר שגרמניה התנפלה על ברית־המועצות, ב־24 ביוני, היתה קיידאן בידיים גרמניות. כעבור חדשיים נשאר מכל האוכלוסיה היהודית שם קבר גדול אחד בלבד.

עדים יהודים חיים, אשר חזו במו עיניהם בטרגדיה וזכו להישאר בחיים אחרי תקופת הנאצים האפלה, היו שלושה גברים בלבד. שלושת הניצולים האלה על פי נס מסרו מאוחר יותר ליהודים אחרים על כל המאורעות, ולפי החומר הזה אני רושם כאן ומנסה לשחזר, ככל האפשר, את השואה של יהודי קיידאן.

אך פרצה המלחמה הגרמנית־סובייטית, עלה מן המחתרת בקיידאן, כבחלקים אחרים של ליטא, „גייס חמישי" ליטאי. שוביניסטים וסתם חוליגנים, אשר הרגישו את הסערה שהגיעה מגרמניה, החלו מתארגנים בקבוצות ה„פארטיזאנים" הליטאיים הידועים לשימצה; הם החלו מתכוננים לקבל את פני ידידיהם מן המערב, שאליהם כלתה נפשם. תפקיד ראשי בקרב ה„פרטיזאנים" של קיידאן מילאה האינטליגנציה: רופאים, רוקחים, מורים, פקידים ובניהם: תלמידי תיכון, סטודנטים, תלמידי בית־הספר הטכני במקום ואחרים. בראש החולי־גנים ניצבו בקיידאן שני „אנשים חשובים", פוביליוס ומארקונאס, שניהם בנים של ראשי עיר בעבר בתקופת הממשלה הפאשיסטית הליטאית הקודמת. תפקיד חשוב מילאו גם בקרב הפארטיזאנים שלושת האחים שולצ'אס (ואציס, יואוזאס, סטפאס), אשר התגוררו בשוק הסוסים, וכן ואצלובאס לאצ'ינסקאס, נגר מרחוב יאסוונא. כל אלה הצטיינו במיוחד בפעילותם ובחריצותם ברצח ושוד של יהודים.

היהודים בעיירה הרגישו, כי האוויר ספוג פרעות ורצח. את השכנים שהיו מוכרים להם אי אפשר היה להכיר בין לילה. הבהלה בבתים היהודיים גברה כל שעה. לא נמצא איש אשר יוכל להשיא עצה כלשהי, שיוכל להשמיע מלת נחמה ועידוד. היהודים הסתתרו בבתים כחיות נרדפות המתחבאות במאורותיהן, כאשר אורבת להן סכנה מבחוץ. בני־הנוער ניסו בכל זאת להימלט, מתוך רצון להגיע לנקודות סובייטיות בטוחות או להתגייס למאבק של הצבא הסובייטי. הליטאים היו יורים בהם וחלקם ניספה. חלק אחר קיפח את חייו בדרכים מידי התושבים הבוזזים. למעטים מאוד האירה ההצלחה את פניה, והללו הגיעו ללב ברית־המועצות ושירתו אחר־כך בצבא; אחדים מהם הצטיינו; היו גם כאלה אשר נפלו מות גיבורים בקרב, כגון איזה גלאזשטיין ואחרים. חלק ניכר מן הבורחים נתקלו בצבא הגרמני,

ובלית ברירה נאלצו לחזור לעיירה. צעיר יהודי מוכשר מאוד, ניסן זאלצבורג, סטודנט, תלה את עצמו בעיירה הסמוכה שאט מרוב יאוש וחוסר סיכויים.

אך נכנסו הגרמנים לקיידאן, החלו מפרסמים צווים: כל היהודים חייבים לענוד טלאים צהובים; אסור להם להלך על המידרכה; אסור להם לדבר עם ליטאים; וגזירות אחרות ברוח זו.

מיבצע הדמים המאורגן הראשון של הרוצחים הליטאיים היה — כינוסם של 100 יהודים, כביכול קומוניסטים. הם הובלו דרך העיירה, לובשים לבנים בלבד, ונרצחו ביריות ביער באביאן (באר), מרחק שני קילומטרים מן העיירה. השמות הידועים לי: בנו רונדר; גוטמן בלומברג; יעקע וולפרט; משה זלמנוביץ' ושתי בנותיו: פסיה ובונה; פולונס, רוקח; דויד פרוסאק; אברהם איצ'ה דינרשול; שמואלקה בעל-העגלה (איני יכול להיזכר בשם משפחתו); יונה שפירא.

עוד אירועים אחדים מימי הכיבוש הראשונים:

מייקה ברגר, בעל בית קולנוע, ספג מכות כה קשות מידי הליטאים, שזמן קצר לאחר שהובא לבית-החולים נפטר.

ראובן צסלר, חייט, רץ אל הוריו ב„בראם" (בחצר בית-הכנסת, שם היו שוחטים עופות), וליטאי המית אותו ביריה בשער.

כעבור ימים אחדים החלו להריץ יהודים לעבודה. רובם עבד בשדה-התעופה בפריקת פצצות, שנשארו אחרי הרוסים. את המשמרות קיימו אנשי המשטרה הליטאית שאורגנה מחדש. ליטאים אזרחיים היו מתבוננים מרחוק ונהנים. התרחשו שם גם התפוצצויות וכ־10 יהודים נהרגו. יהודים אחרים עבדו באחוזות הממשלתיות הגדולות שבסביבה, כגון בפלדנוגה (שם היתה קיימת בראשית שנות העשרים חוות ההכשרה החלוצית הראשונה בליטא), פודבורוק, ז'רגינאי וכו'.

נערות יהודיות נלקחו לעבודה למועדון הקצינים הגרמני ושם נאנסו.

הרדיפות והעינויים נמשכו בלי הרף; העיירה היתה שרויה בפחד איום בפני יום המחר. מי יודע מה עוד צפוי.

ב־23 ביולי הוציאו הליטאים יחד עם גרמנים אחדים 200 יהודים ב־6 משאיות לעבודה כביכול. לאחר שהיהודים לא חזרו, רצו בני משפחותיהם אל המנהיגים הליטאיים, כדי לשאול לגורל האנשים, אך ללא תוצאה. נמסר אז לליטאי סכום כסף גדול, והוא הביא ידיעה, כי עוד באותו יום (23.7) בו הוצאו היהודים, נרצחו ביריות כל ה־200 ביער טווצ'ונאי, במרחק 10 קילומטרים מקיידאן. אך היהודים לא רצו להאמין בכך, הם הוסיפו לקוות, כי האנשים עוד יחזרו. אולם כאשר ראו כי עובר יום אחרי יום ואין כל אות חיים מהיהודים, הבינו בעיירה כי הידיעה נכונה.

בין ה־200 היו: ישראל כהן ו־3 בניו: זלמן, פייול וארצ'יק; ארצ'יק קארנובסקי, אשר

התגורר בשוק הסוסים; שני האחים הקצבים: יאנקל ולייזר, עם בנו של לייזר, בינה; הרוקח קאגאן וגיסו; סוחר הברזל פרוז'אנסקי; ישראל טויבר, אופה, אשתו ובתו; מינה שילקינר, בעלת חנות קטנה בשוק.

זמן קצר אחרי המקרה הזה קרא אליו ראש העיר פוביליוס (שהגרמנים החזירוהו למשרתו) את בעלי־הבתים החשובים של הקהילה: צדוק שלאפוברסקי, חיים רונדר, חיים בלומברג, אבראשה קאגאן, סרואלוב, שלום חייט ואחרים. פוביליוס הודיע להם, כי תוך 24 שעות חייבים היהודים לעזוב את דירותיהם ולעבור לאיזור רחוב סמילג. רחוב סמילג עם בית־הכנסת, חצר בית־הכנסת והסימטאות מסביב, עד הרחוב הארוך (גדימינו גאטווה) הוקפו גדר תייל. זה היה הגיטו היהודי של קיידאן.

ביום בו נכנסו היהודים לגיטו הביאו הליטאים לקיידאן את כל היהודים מן העיירות הסמוכות שאט וז'יים, כ־1000 נפש. ביניהם היו גם יהודים מן העיירות הסמוכות, אשר ברחו בימים הראשונים של המלחמה לז'יים ושאט. הצפיפות בגיטו קיידאן היתה קשה מנשוא; נוסף לזה אזל כבר מלאי המזון כמעט אצל כולם. מגיפת הטיפוס והרעב עמדו על הסף.

ראש העיר פוביליוס הטיל אז מס על היהודים. הוא איים בכליה, אם לא יומצא הסכום שנדרש. היהודים אספו כסף ותכשיטים מכל אלה שעוד היה להם מה לתת. האנשים קיוו, כי אולי יוכלו בכך לפדות את נפשם וכי המצב יוטב. המצב לא השתפר; אך יהודי קיידאן נאלצו להכניס מסים פעמים אחדות תוך פרק זמן קצר.

חלק מן הנוער החל לראות ברורות, כי דינם נחרץ. אחדים מהם הלכו אל בעלי־הבתים החשובים וניסו להסביר להם, כי יתכן שמוטב להימלט היערה, או לכל מקום אחר כדי להסתתר. בעלי־הבתים התנגדו לכך. על ידי כך, טענו, ימיטו סכנה על כל הגיטו. הגרמנים ינצלו את היהודים, כך סברו, לעבודה בלבד; אם כן, לא כדאי לסכן את החיים.

ה־15 באוגוסט שם קץ לכל האשליות של היהודים בקיידאן ושיבש את תקוותיהם האחרונות. באותו יום גרשו אנשי המשטרה הליטאית וה„פארטיזאנים" בהנהגת גרמנים אחדים את כל היהודים מן הבתים וריכזו אותם בחצר בית־הכנסת. כל הגברים מגיל 14 ומעלה הוצבו 4 בשורה והובלו לגן אל אורוות הלבנים הגדולות של „ז'ירגינאס", שם היו מגדלים סוסים. הנשים והילדים, החולים והזקנים, הובלו בעגלות. גם מבית־החולים הובאו הנה נשים ותינוקות, חולים וזקנים. ה„אינטליגנציה" הליטאית באה לראות את התהלוכה, כאילו היתה זו הצגת קירקס. „ז'ירגינאס", שם נכלאו כל היהודים, נשמר בקפדנות על ידי ליטאים. 13 ימים היו שם היהודים. הצפיפות היתה איומה. מלבד קפה לא ניתן ליהודים כל דבר מאכל. נוסף לזה היו הליטאים עורכים „ביקורים" תכופים ולוקחים מהיהודים את אחרוני חפציהם.

כאשר החלו לגרש את היהודים בגיטו מדירותיהם אל חצר בית־הכנסת, הציע בנצל בירגר לכמה מהצעירים, שיברחו דרך הסמילגה (נחל קטן). לאחר שלא מצא תומכים לתכניתו, ברח לבדו. ימים רצופים היה שכוב בין השיחים. ממחבואו חזה גם מאוחר יותר

ברצח היהודים ביריות. אחרי הטבח עבר לאיכרים שהכיר (הוא היה בן כפר והסתתר אצלם. עכשיו הוא חי בקיידאן.

ביום ה׳, ה־28 באוגוסט 1941 (ה׳ אלול תש״א), הגיעו לפתע ל„ז׳ירגינאס״ כ-200 ליטאים: עובדי רכבת ואנשי משטרה, חמושים ברובים ורימוני־יד. בתחילה הופרדו כל הגברים הצעירים והחזקים, ובקבוצות של 60 הובלו אל מאחורי בית־הקברות הקאתולי, ליד דרך דאטנובה, לא הרחק מן הנחל סמילגה (במקום גבוה יותר על גבעה, מעל לנחל, שוכן בית־העלמין היהודי). שם היה כבר מוכן בור גדול שנכרה במשך 5 ימים על ידי שבויים רוסיים. ליד הבור אולצו היהודים להתפשט. ואז פתחו עליהם הליטאים ביריות ממכונות־יריה. בזמן היריות הותנעו ליד ה„ז׳ירגינאס״ מנועי טרקטורים, כדי להחריש את זעקות הכאב, שנשמעו אפילו בעיר. רבים נפלו לתוך הבור כשהם פצועים, או נדחפו לתוכו בעודם בחיים.

במחזה באו להתבונן בני החברה הליטאית ה„גבוהה״. היה כאן מנהל הגימנסיה, סילאווה, ראש העיר פוביליוס. לא נעדר גם כוהן דתי קאתולי, הכומר הצעיר.

בקבוצה הראשונה היה הרב ר׳ אהרן גאלין, חתנו של הרב בקיידאן ר׳ שלמה פיינזילבר, יושב ראש אגודת הרבנים בליטא, שאף הוא היה ב„ז׳ירגינאס״. הרב גאלין אמר ליד הבור ליהודים, כי על העם היהודי עברו כבר נסיונות כאלה. לקריאות „הדם שנשפך חינם לא יחשה!״ החלו היריות.

היו בטבח גם נסיונות התנגדות.

בקבוצה השנייה היה צדוק שלאפוברסקי, גבר כבן 40; הוא היה קצין בצבא הליטאי והשתתף בקרבות על עצמאותה של ליטא. שלאפוברסקי היה גם חבר במשך שנים ארוכות בהנהלת העיריה והיה מיודד עם הליטאים. ליד הבור פיקד איש צבא גרמני. שלאפוברסקי ביקש שירשה לו לומר מלים אחדות. הגרמני החל להכותו. שלאפוברסקי תפס את הגרמני, גרר אותו לתוך הבור והחל לחנקו. אולם מיד זינקו לעזרתו של הגרמני ליטאי אשר עמד ליד הבור עם אקדח אוטומטי בידו. היה זה ראודוניס, בעל מלון „וילניוס״ בביתו של הצלם היהודי יפה. שלאפוברסקי עזב את הגרמני והשתער על הליטאי ונשך אותו בגרונו. את שלאפוברסקי ניקבו הליטאים בפגיון וחתכו בסכינים לחתיכות. ראודוניס שפירפר הועבר לבית־החולים, שם מת כעבור יומיים. הליטאים ערכו לו הלוויה מפוארת. נישאו בה נאומים נלהבים, בהם כונה הנרצח כ„קרבן האחרון של השלטון היהודי״.

אחרי ה„תמות נפשי עם פלשתים״ של שלאפוברסקי גברה עוד יותר אכזריותם של המרצחים, אך גברה גם זהירותם; הם הביאו כבר לבור קבוצות קטנות יותר של יהודים.

באחת הקבוצות היה מסגר, ברוך מאיר צסלר, בעל חנות רדיו ואופניים ומסגריה. ליד הקבר חטף מידי אחד הליטאים את האקדח האוטומטי, אך לרוע המזל לא ידע לירות. אותו רגע החלו שני נערים רצים לעבר הנחל. הנערים נורו למוות בריצתם, ובו במקום נורה גם צסלר.

אחרי הגברים הובלו הנשים והילדים הגדולים, ארבעים בכל קבוצה. צמאון הדם והאכזריות של הרוצחים גברה כל רגע. ראשל שיסיאנסקי, אשתו של בעל הטחנה אבא שיסיאנסקי, ביקשה ליד הבור שיירו בה תחילה, ואחר־כך בילדים. הם חטפו איפוא מידיה את הילדים וירו בהם לעיניה, ואחר־כך ירו בה. הנשים הזקנות והחולות הובאו במכוניות והוטלו חיים לבור. את הילדים הקטנים זרקו הליטאים ככדורים ותפסו אותם על כידוניהם.

ליטאי העיירה סיפרו אחר־כך, כי לאחר שהבור כוסה במקצת, התנועעה האדמה כלפי מעלה וכלפי מטה, כאילו פעם בה דופק חי, ומלמעלה חלחלו זרמי דם. הרוצחים השתמשו במכבשים כדי להשתיק את תנועת האדמה העקובה מדם שקמה לתחיה.

יהודי קיידאן אשר ביקרו אחרי השיחרור ליד הקבר ההמוני, נוכחו לדעת כי הבור המרובע נשאר בכל זאת גבוה יותר מן האדמה סביבו, כאילו רצה הקבר הקדוש להתבדל מן האדמה הטמאה המקיפה אותו.

המתת היהודים בירית נמשכה עד הערב.

כאשר הרגיש הקצב הירש לביוטקין את הסוף המר המתקרב, תלה את עצמו ב„ז׳ירגי־נאס" גופא.

מכל היהודים שנכלאו ב„ז׳ירגינאס" הצליחו על פי נס להינצל שני גברים בלבד. אחד חיים רונדר, שנולד בשנת 1903 בקיידאן; והשני — שמואל סמולסקי, נולד בפוזן, פליט שנמלט מפולין בשנת 1939 והתגורר בקיידאן. רונדר וסמולסקי הציעו לעוד צעירים אחדים להסתתר. אך איחרו את המועד. הם הצליחו להתחבא מאחורי קרשים שהיו מונחים ב„ז׳ירגינאס". הנה הובאו אחרי הטבח בגדי הקדושים והוצב שם משמר. החפצים הטובים יותר נשדדו על ידי מנהיגי הטבח ההמוני. את האחרים מיינו אחר־כך ומכרו אותם במחירים סמליים לאוכלוסיה הליטאית. אותו לילה אחרי השחיטה חתכו שני היהודים, שהסתתרו מאחורי הקרשים ומתחת לבגדים, חור באולר בגג הרעפים, חלצו את נעליהם וירדו בחבל שנעשה מסדינים. המשמר לא שמע למזלם דבר. הם ברחו ליער פודבוריק. כך ניצלו יחד עם בנצל בירגר שנזכר לעיל 3 בלבד מתוך 4000 הקדושים משלוש הקהילות: קיידאן, שאט וז׳יים.

(מתוך „פון לעצטן חורבן", נר 10,
מינכען, דעצעמבער 1948, עמוד 49).

יהודה רונדר

הטבח ההמוני

ב־28 ביולי רצחו הליטאים במקום 82 גברים יהודיים ו־12 נשים יהודיות, יחד עם 31 לא־יהודים, באשמה שהם קומוניסטים ופעילים לטובת ברית־המועצות.

הטבח ההמוני של יהודי קידאן יחד עם יהודי העיירות הסמוכות שאט וז'יים החל ביום 28 באוגוסט 1941 אחר־הצהריים. בשדה התעופה נאלצו שבויי מלחמה סובייטיים לחפור קבר עצום באורך 100 מטרים, רוחב 6 מטרים ועומק שני מטרים. היהודים היו כלואים במחסן עצום במרחק 600 מטרים מן הבור. הוחל בהוצאת הקבוצה הראשונה של הגברים (20 אנשים בכל קבוצה). כל קבוצה לוותה עד הבור על ידי 30 רוצחים חמושים.

כדי לא להפחיד את היהודים שנותרו במחסן ולא לעורר בקירבם בהלה, הותנע ליד המחסן המנוע של טרקטור. אבל היהודים שמעו את הצעקות והיריות והחליטו לגלות התנגדות. שני יהודים — חיים רונדר ויהודי פולני בשם שמולסקי, הסתתרו במחסן ובלילה ברחו. מאוחר יותר היו לפרטיזנים ולחמו עד השיחרור.

בקבוצה הראשונה היה הרב הצעיר אהרון גאלין, חתנו של הרב שלמה פיינזילבר, נשיא אגודת הרבנים בליטא. ליד הבור פנה אל היהודים במלים הבאות: „על עמנו עבר סבל רב, עמנו לא יימחה".

יהודים רבים סרבו להתפשט ונספו בבגדיהם. המסגר ברוך מאיר צסלר הוציא לפתע מידו של אחד המרצחים את הרובה האוטומטי ורצה לירות ברוצח, אך לא ידע להשתמש בנשק. הוא ניסה אז יחד עם שני צעירים לברוח, אבל הם נפגעו מברד כדורים. גיבור שני, אלמוני, הוציא את הנשק מידי מרצח שני ופצע קשות ברגלו את הרוצח פראנאס גארשווה.

גיבור אלמוני אחר פצע קשות באולר בצוארו את הרוצח יוזאס בראנקיס, אשר סיפר על כך בבית־המשפט, כאשר עמד לדין בשנת 1964.

מות גיבורים מת צדוק שלאפוברסקי. הוא התנפל בידיו הריקות על הרוצח אלכסאס צ'יז'אס, נשך אותו בשיניו, הפיל אותו על האדמה, הוציא מידו את האקדח והרגו ביריות. אחר־כך גררו צדוק שלאפוברסקי, אידל שטיינבאך, אברהם פודלאס ואחרים לתוך הבור את המפקד הנבהל, הרוצח מקקה, וצדוק נשך אותו בשיניו. בקתות הרובים רצחו הרוצחים שקפצו לתוך הבור את הגיבורים והוציאו את המפקד הזב דם מן הבור.

בטקס הלוויה של הרוצח צ'יז'אס הושמעו נאומים בהם הואשמו היהודים. צ'יז'אס כונה כ„קרבן הטרור היהודי". על מצבתו נכתב: „נפל במילוי תפקידו".

כך מתו מות גיבורים יהודי קיידאן.

יהודה רונדר (קובנה)

הגיטו, ההתנגדות ואבדן יהודי קיידאן

מיד לאחר כניסתם של ההיטלריסטים לעיר ביוני 1941, תלה את עצמו המורה למתמטיקה ניסן זאלצבורג. ברחוב הוכה מכות רצח מאיר ברגר והוא מת בבית־החולים מן המכות.

ב־28 ביולי הוצאו להורג בירויות ביער באבנסק 125 אנשים, ביניהם 95 יהודים (83 גברים ו־12 נשים). בין הנרצחים: גוטמאן בלומברג, פייוול לווין, אברהם דינרשול, בנימין רונדר, גבריאל פולונז, טבל יפה ובנו מאיר־אייזיק, משה זלמנוביץ׳ ובתו, דויד פרוסאק ובתו, י. שפירא, בירגר, מ. זמסקי, שמואל ברגר.

בין משתתפי הרצח היו הקצין ולאדאס גיליס, (הועמד לדין בשנת 1964), הנהגים יוזאס דוידוניס, ולאדאס סילווסטרוביצ׳וס, ריילה, קויאלאוויצ׳וס (חי בקנדה, ווסט לורן, אונטאריו 12122).

ראש העיר פוביליוס הכניס את כל היהודים לגיטו ברחוב סמילגס, שם היו מן ה־13 באוגוסט 1941. היו שם היהודים משאט וז׳ייאטיאי. הפאשיסטים מינו ועד של הגיטו, אשר היה משולל זכויות. לוועד נכנסו: צדוק שלאפוברסקי, חיים בלומברג, חיים רונדר, אברהם כגן, שלום חייט. על הגיטו הוטל מס גבוה, אך לא הצליחו לגבותו בשלמותו.

המרצחים פשגודסקיס, סטאסיס מורקונאס, באטורה היו מכים את יהודי הגיטו במקלות ממוסמרים.

ב־16 באוגוסט הריצו את היהודים מרחבת בית הכנסת לשדה התעופה ליד הנהר סמילגה. בדרך מהגיטו ניסה לברוח ראובן צ׳סלר אך הוא נרצח בירויות. בנציון בירגר הצליח לברוח. את העורך־דין אברמוביץ׳ הפשיטו, מרחו בזפת, הדביקו אליו נוצות והריצו למחסן בשדה התעופה. את הנכה דויד רונדר ואת הרב הישיש, ר׳ שלמה פיינזילבר, הובילו בעגלת זבל.

במחסן שהו היהודים 12 ימים בתנאים אנטי־סאניטאריים קשים. שם תלה את עצמו הירש לביוטקין.

ב־28 באוגוסט בשעות הבוקר הובילו את היהודים בקבוצות מן המחסן למקום ההריגה. בתחילה הובילו את הגברים. חיים רונדר ויהודי מפוזנאן בשם סמולסקי הסתתרו במחסן, כאשר החלה הובלת הקבוצות למקום הירי. בלילה ברחו, ואחר־כך לחמו

בפאשיסטים עם נשק בידיהם. בדרך לקבר הגדול שנחפר ועל ידו גילו היהודים התנגדות. רבים סרבו להתפשט והם נרצחו בבור בבגדיהם. נשמעו קולות של קללות.

ברוך־מאיר צ׳סלר תפס ליד הקבר את הנשק מידי המרצח שעמד סמוך אליו וניסה לירות בו, אך לא ידע כיצד להשתמש בנשק. הוא ועוד שני בחורים שעמדו על ידו פתחו אז בריצה לעבר הערוץ. רדף אחריהם סטאסיס ראצקיאוויצ׳וס ורצח אותם ביריות. את גוויות הנרצחים גררו אל הבור והשליכון לתוכו.

יהודי אחד (שם משפחתו אינו ידוע), אשר ראה בבור את גוויות הנרצחים, פנה במהירות אחורה, תפס את הרובה מידי הרוצח, ירה ופצע קשות ברגל את המרצח פראנאס גארשווה. יהודי אלמוני שני פצע באולר את המרצח יוזאס בייראנקיס בצווארו (הועמד לדין בשנת 1964).

צדוק שלאפוברסקי קרא ליהודים שיגלו התנגדות. הוא הראשון התנפל על המרצח אלכסאס צ׳יז׳אס, החל נושך בשיניו את גרונו, הפיל את צ׳יז׳אס על האדמה, תפס ממנו את האקדח וירה בגבו. כעבור שעות אחדות מת צ׳יז׳אס. אחרים גררו אל הבור את המפקד הגרמני מקקה והחלו לסרוט אותו בצפרניהם ולחנקו. בקבוצת התנגדות זאת היו יהודה שטיינבאך, אברהם פודליאס ואחרים. כדי להציל את המפקד קפץ לבור עם נשק בידו המרצח יאנקונאס (חי עכשיו בחוץ לארץ). באותו יום נרצחו כ־2500 יהודים.

רחל שלאפוברסקי־רטנר
(קרית חיים)

דרך היסורים

נולדתי בקיידאן בדצמבר 1912. שם אבי היה יודל שלאפוברסקי, והיה בעל טחנת קמח. שם אמי היה חסיה רבקה שלאפוברסקי, מבית אברמסקי. היינו 11 ילדים בבית. אחי הבכור היה דוקטור למשפטים שמואל שלאפוברסקי. הוא בא לקובנה מפטרבורג, שם היה בעל בי״ח לסבון בשותפות עם אביו של חיים ארלוזורוב, ומשם עלה לארץ־ישראל והתגורר בפתח תקוה. הוא נמנה על הציונים הכלליים. לפנים היה כותב ב„יידישע שטימע" בקובנה יחד עם ראובן רובינשטיין, שהיה עורך העתון. הוא נפטר בפתח תקוה בשנת 1949.

אחי השני היה הירשל (הארי) שלאפוברסקי, שהתגורר ביוהאנסבורג וייצג חברת נפט. אח שלישי, מוטל (מאקס), גרי בריגה, שם ניהל בית־חרושת לסבון. כאשר נכנסו הגרמנים, קראו לו לבית־החרושת, ציוו לו להסתובב וירו בו. סיפור זה שמעתי מאדם שהגיע מריגה לגיטו קובנה.

אחי הרביעי, אליהו, נספה בגיטו קובנה. הוא נשא לאשה את פייגה פייוולזון, בת הרב של קופישוק. כאשר בתם היתה בת שנה, הוצאתי אותה מגיטו קובנה ומסרתי אותה לליטאי מהמשטרה הגרמנית שאשתו היתה שכנתנו בעבר. לליטאי זה היה משק בכפר, והם החזיקו את הילדה יחד עם ילדיהם. אחרי נסיגת הגרמנים יצאו הליטאים האלה לגרמניה ואת הילדה השאירו אצל אומנתה, אשה כפרית. זו החזיקה את הילדה עד שהגיעה לגיל ארבע. אחי השאיר אצל הגויים תעודת לידה של הילדה, בה נמסרו שמותיהם המדוייקים של ההורים, וביקש שאם לא יישאר איש מהמשפחה בחיים, תובא הילדה אחרי המלחמה לדרום־אפריקה.

אחרי המלחמה לקח אחד מחברי הארגון להצלת ילדים יהודיים את הילדה מידי הגויה והעביר אותה לפוניביז' לבית ילדים של נזירות, „כלות ישו". בשנת 1945, כאשר חזרתי ממחנה־ריכוז גרמני ב־1945, נודע לי, כי בבית הילדים בפוניביז' נמצאים שני ילדים יהודיים, ושם האחת שלאפוברסקי. נסעתי לשם ומצאתי את בת אחי. בתחילה לא רצה מנהל המינזור להחזיר לי את הילדה, אבל לבסוף נכנע. הבאתי את הילדה לקובנה, ושם הכנסתי אותה לבית ילדים, כיוון שאני עבדתי. היא סיימה בקובנה את גן הילדים ואחר־כך נסעתי לווילנה ושם היא סיימה את בית־הספר התיכון. בשנת 1959 יצאנו לפולין. שם למדה שנתיים בפוליטכניקה בוורוצלב. כשעלינו לישראל בשנת 1960 נתקבלה לטכניון בחיפה וסיימה אותו. עכשיו היא עובדת כמהנדסת בניין, נשואה ואם לילדה.

היה לי עוד אח, בשם איסר. הוא נפטר לפני המלחמה ממחלת הטיפוס. שם האח האחרון

היה צדוק. הוא היה קצין בגדוד הרביעי של צבא ליטא וגם מפקד של מכבי האש. היה צעיר ובריא.

בשנת 1941 כינסו הגרמנים את יהודי קיידאן והובילו אותם להוצאה להורג. צדוק שקיים יחסים טובים עם כל הליטאים, שאל את רופא הנשים קאסיונו: „לאן מובילים אותנו?" והלה שיקר לו כי מובילים אותם לשטחי הכיבוש. הם הובלו לאחוזתו של הרוזן טוטלבן ושם הוחזקו במחסנים ליד הארמון. אחר־כך הובאו כולם למגרש שליד בית־העלמין היהודי בקיידאן, ערכו אותם בשורות והחלו לירות בהם. כאשר ראה אחי, כי מתחילים לירות בהם, אמר למפקד, קצין גרמני: „יש לי שני ילדים, בגיל 9 ו־4. בי יכול אתה לירות, אך השאר לפחות את ילדי בחיים!" הלה סירב ואז אחי התנפל על הגרמני והחל להיאבק עמו, ושניהם נפלו לתוך הבור. בבור חנק אחי את הקצין הגרמני. כל זה ראה שוטר ליטאי בשם ראודוניס, שלאחיו מלון בקיידאן בבית שתפס מיהודים. ראודוניס הסתער על אחי, אך הלה תפס אותו ובשיניו ביתק את גרונו. הרוצחים הנותרים הפשיטו אז את אחי ודקרו אותו עד שהפך לגוש בשר. גוש זה הושלך לתוך הבור.

אשתו, דורה שלאפוברסקי מבית שלונסקי, יצאה מדעתה למראה כל זה. היא כיסתה את שני ילדיה במטפחת וקפצה אתם חיים אל הבור. הדבר היה ב־28 באוגוסט 1941. למחרת נערכה הלווייתו של השוטר הליטאי ראודוניס. הוא נקבר בבית־הקברות הליטאי. בקברו שמו בקבוק ובו אגרת עליה נרשם, כי כאן טמון אדם אשר נרצח על ידי הרוצח היהודי צדוק שלאפוברסקי. על מצבתו נכתב, כי כאן נקבר אדם, שהיה הקרבן האחרון של הרוצחים היהודיים. את הדבר הזה שמעתי בפעם הראשונה מפיו של קצין ליטאי בשאנץ אשר בקובנה, לשם היינו הולכים לעבוד מן הגיטו.

בשנת 1945, כאשר חזרתי מן המחנה, נסעתי לקיידאן ולא מצאתי שם אף יהודי אחד. אשה ליטאית בשם גאריזייניה, נוטריונית, סיפרה לי בפרוטרוט על מותו הטראגי של אחי. גם שומר הכבאים, אשר עבד יחד עם אחי, סיפר לי את הדבר.

אחותי הבכורה, אננה, נספתה בקיידאן יחד עם אחי צדוק. אחותי השנייה, דינה, היתה יחד אתי בגיטו קובנה. בעלה שפירא היה מורה בתיכון עברי ואחר־כך כלכלן בבית-החרושת „זפיר" בקובנה. הוא נרצח בביצור השביעי יחד עם בנו בן ה־16 ועם בעלי שלמה לוין.

היתה לי גם אחות, רוזה, שהיתה נשואה לד"ר ברלוביץ בקניגסברג. כאשר הגיעו ההיטלריסטים לשלטון, אסרו אותו ועובדה זו השפיעה קשות על אחותי. היא יצאה לרודזיה, שם לקתה במחלת עצבים ומתה בגיל 46.

היתה לי עוד אחות בשיקאגו, זלאטה, אשת עורך־דין. היא נפטרה בגיל צעיר אחרי ניתוח עיניים.

אני הייתי נשואה לשלמה לוין, מנהל פנקסים בחברת וולף־אנגלמן. בשנת 1941, כאשר פרצה המלחמה, באה אלי אחותי דינה והסתתרנו במרתף של בית־החרושת לטבק „זפיר", בו עבד גיסי ככלכלן. כעבור שעה קלה פרצו לשם ליטאים וגרמנים ואמרו: „כאן מול נמצא בית־הכנסת הגדול ומשם ירו על הגרמנים, וגם אתם יריתם. אתם חייבים איפוא ללכת אתנו לגסטאפו". גיסי ויהודים אחדים שעבדו בבית־החרושת, אמרו: „הרי אין לנו כל נשק, חפשו אצלנו". הללו חיפשו ואמרו שהכל בסדר. אחר־כך בא ליטאי ואמר: „מדוע

ישבתי אני בימי הבולשוויקים ב„פורט 7״? כולכם תלכו לכלא!״ כולנו הובלנו לגסטאפו והועמדנו ליד הקיר. רצו לירות בנו, אך אחר־כך ציוו לנו להסתובב והובילו אותנו אל הכלא הצהוב. היה זה בית־הסוהר הגרוע ביותר בקובנה, שנועד לפושעים פליליים. בכלא זה ישבנו 14 ימים. אחותי ראתה כיצד הובלו בעלינו לעבודה. בבית־הסוהר התרחשו דברים איומים. הגרמנים היו נכנסים ורומסים אותנו ברגליהם. בעד החלונות ראינו כיצד מאלצים את הרבנים לאסוף את גללי הסוסים. נצטוינו למסור את כל חפצי הערך והתכשיטים שהיו לנו.

ניתנו לנו מים ופרוסת לחם שחור בלבד. משם הובלנו ל„פורט 7״. המצב שם היה איום ביותר. החדר, אליו הושלכו הנשים, היה מלא צואה ושתן. נצטווינו לשכב על הריצפה. כל לילה היו מוציאים נשים ואונסים אותן.

ביקשתי מאחד הליטאים, כי ירשה לי לעבור אל הגברים, כיוון ששם נמצאים בעלי וגיסי. הוא הרשה לי, ואז ראיתי תמונה איומה: כל הגברים עמדו ערוכים בשורות בשדה, מגודלי שיער, ועיניהם מביעות אימה. ראיתי את בנה בן ה־16 של אחותי. הוא אמר לי: „מדוע אמי אינה שולחת לי אוכל? אני רעב. אין נותנים לנו כאן לאכול. אבי כבר איננו וגם בעלך איננו כבר״. כך היו בהדרגה יורים בכולם.

באחד הלילות, בשעה 2 אחרי חצות, באו ליטאים צעירים ורצו לירות ב־200 הנשים האחרונות שנותרו, משום שכל הנשים שנאנסו היו מוצאות מיד להורג. היה זה בחודש יולי. לילה בהיר. לפתע ניגש גרמני ואמר להם: „מה אתם עושים? הרי הפקודה היא לירות בזקנות בלבד! את הצעירות צריך לקחת לעבודה״. נצטווינו לשוב לכלא. למחרת בבוקר נרצחו הגברים האחרונים. הנשים הועברו ל„פורט 9״. גם שם היתה התמונה איומה: יהודים גוועו שם מרעב וזוהמה. האנשים נצטוו לשכב על דרגשים עליהם טיילו כינים לבנות גדולות. האוכל ניתן בדודי אשפה גדולים, שנדף מהם ריח צואה. ניתנו קצת דוחן שרוף ולחם.

אני ועוד נשים אחדות לבשנו מטפחות על ראשינו, חמקנו מן ההר ובאנו העירה. אחותי בכתה: „מדוע לא הבאת אתך את ילדי?״. אמרתי, כי התחננתי בפני הליטאי שישחרר את הנער, אבל הוא אמר לי: „לא, הוא כבר חבר הקומסומול!״ והוא נרצח יחד עם כל הגברים.

הלכנו לדירתי, אבל מצאנו את ארבעת הקירות בלבד. סיפרו לי, כי השיקסות מבית־הקפה „אלדונה״ ששכן למטה בזזו את כל הדברים היקרים. חזרנו לגיטו. באותם ימים עדיין היה הגיטו פתוח. הוא ננעל ב־1 בספטמבר 1941.

היינו הולכות לעבודה. כל יום, בשעה 6 בבוקר, היינו חייבות לצאת למיסדר. עבדנו בחפירות בשדה התעופה. היינו עובדות שם משעה 6 בבקר עד 6 בערב. פגשתי אז ליטאי בשם נרייאסקס והוא אמר לי כי הוא בעצמו רצח את כל היהודים מפורט 7.

בשנת 1943 הובלה אחותי לקלוגה שבאסטוניה. היא יצאה מן המרתף בו הסתתרנו, וגרמני קרא לה: „שרה, בואי הנה!״ ואז הובלה. באסטוניה עבדה ככובסת — כך סיפרו לי חברותיה — אחר־כך לקתה במחלת כליות ואז שפכו עליה בנזין והעלו אותה באש.

בדצמבר 1943 הועברתי לקיידאן, למחנה. שם עבדנו בשדה עד הקיץ 1944. ביולי 1944

הובלנו לשטוטהוף. הגברים הופרדו מיד ונשארו רק הנשים. הופשטנו כליל והוכנסנו למרחץ. רופא בדק אותנו בדיקה גינקולוגית, האם איננו מסתירות תכשיטים או חפצי ערך אחרים. אחרי ה„מרחץ" ניתנו לנו סחבות מלוכלכות ומוכתמות בדם של הנרצחים. נראינו כמשוגעות. נשים מגודלות קיבלו בגדים צרים מדי, ונשים קטנות קומה — בגדים גדולים. אחר־כך הוכנסנו לצריפים. שטוטהוף היה מחנה איום. הוא היה מגודר בתיל מחושמל וכל מי שנגע בו מת במקום.

בצריפים פיקחו עלינו שיקסות פולניות, אשר היו מפליאות בנו את מכותיהן במיסדרים ללא רחמים.

כעבור חודש מיינו אותנו ל„ימין ושמאל" והוציאו אותנו לעבודה. צעדנו זמן רב מאוד ברגל. אחר־כך הוכנסנו לספינת פחם. היו שם קרוב ל־300 נשים. הובלנו לאחד הכפרים בפולין. שם נטו בשבילנו אהלים, והוצע בהם תבן. היו 6 אהלים כאלה, 50 נשים בכל אחד. שמרו עלינו אנשי ס.ס. לבושים מדים שחורים עם גולגלות מתים. בקיץ עבדנו בחפירות ובחורף ניקינו את השלג.

כאשר התקרבו הרוסים והגרמנים החלו לסגת, לקחו אתם את הנשים הבריאות. ידי ורגלי היו קפואות. הגרמנים בחרו ב־100 נשים, שמצבן היה דומה למצבי, ואשר לא יכלו עוד להמשיך בצעידה, והשאירו אותנו. הכניסו אותנו לחורשה, ערכו אותנו בשורות והחלו לירות בנו. אני הייתי בשורה האחרונה. ראיתי כיצד הנשים מן השורות הראשונות מוטלות כבר ללא רוח חיים. הבחנתי אז כי נשים אחדות החלו לברוח, נמלטתי איפוא גם אני. נמלטנו לתוך יער, ושני הגרמנים שירו החלו לרדוף אחרינו אך לא הצליחו לפגוע בנו.

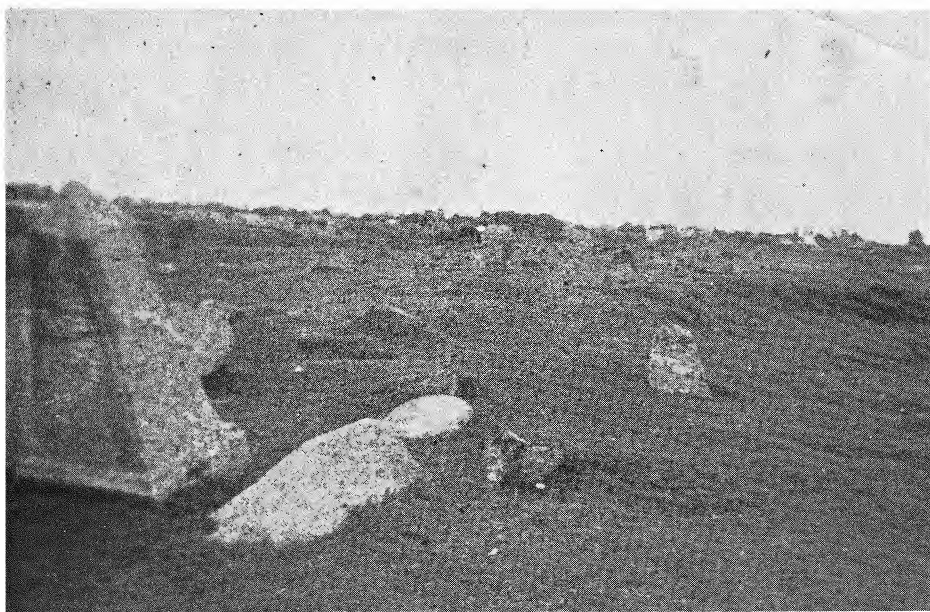
נמלטנו לתוך בית איכר פולני וביקשנו לעזור לנו, משום שהגרמנים נסוגים כבר, וכל שעה עתידים כבר להגיע הרוסים. נשארנו 12 נשים מכל המחנה. הגויה אמרה שנלך אל הכומר, כי לו ישנה רפת, וברפתו נוכל להסתתר. באנו לשם ורבצנו ברפת יחד עם הפרות, הסוסים והחזירים. בבוקר באו האיכרים והביאו לנו אוכל. כך חיינו 5 ימים. ב־10 במארס 1945 נכנסו הרוסים ושיחררו אותנו.

נסעה משם מכונית לגרודנו והנהג שאל מי מאתנו רוצה לנסוע אתו. אמרתי שאני רוצה. רגלי היו קפואות ועטופות בסמרטוטים. עוד נשים אחדות נסעו לגרודנו, שם היתה נקודת בדיקה. הרוסים התייחסו אלינו לא כאל נשים מעונות שבאו ממחנה, כי אם בחשדנות כאל פושעים. נצטוינו לשכב על האדמה וקיבלנו לחם ושימורים אמריקניים.

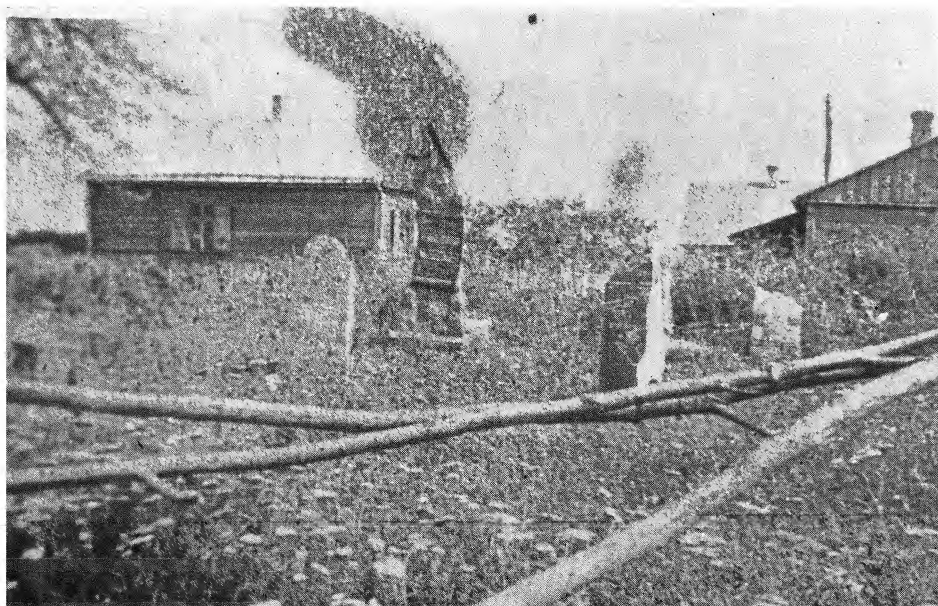
מגרודנו נסענו לווילנה, ומשם לקיידאן, כפי שכבר סיפרתי לעיל. בבואי לקובנה, פגשתי מכיר שאחותו היתה חברתי. הוא עבד במיניסטריון ליצור מזונות ושם קיבלתי עבודה כקופאית. הוצאתי אחר־כך את בת אחי בפוניביז' מהמינזר והתגוררנו יחד. בשנת 1948 נישאתי לבעלי הנוכחי המהנדס ירמיהו רטנר מוילנה. עברנו אחר־כך לווילנה, שם עבדתי כמנהלת פנקסים בחנות כל־בו גדולה.

במארס 1959 עזבנו את וילנה ובאנו לפולין. שם התגוררנו בוואלבז'יך. בשנת 1960 עלינו לישראל.

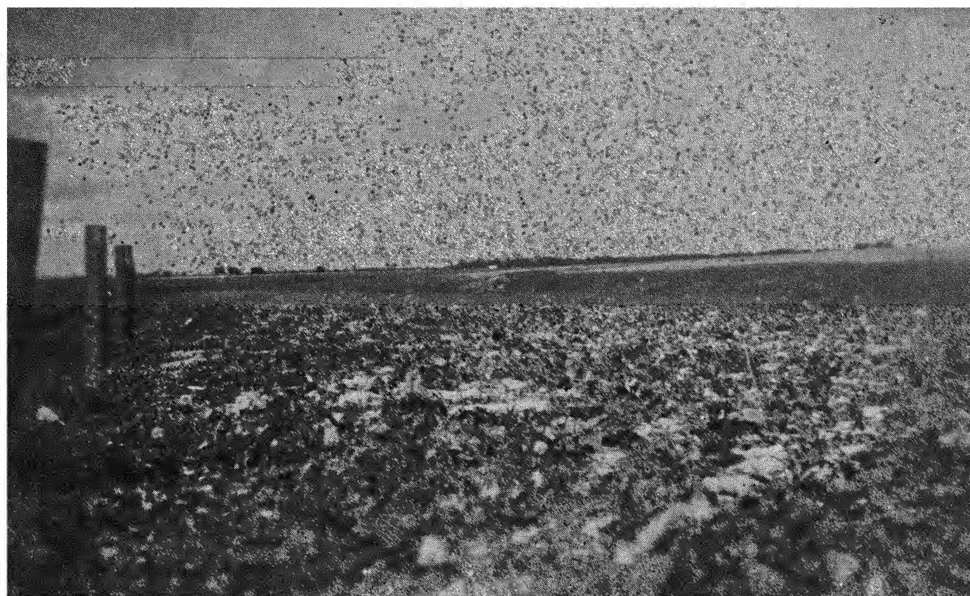
(על סמך עדות ב„יד ושם", ט — 2939/252)

שרידי בית העלמין אחרי מלחמת העולם השניה

שרידי בית העכמין

המקום שנספו יקירינו — אחרי השחרור מהנאצים

יום הזכרון הראשון

חיה גל (ירושלים)

קברות אחים

אני בת קיידאן, בה התגוררתי ברחוב גדימינו 16. כאשר הרוסים כבשו בפעם הראשונה את ליטא בשנת 1940, הלאימו את עסקינו ותפסו את כל ביתנו, עברתי אל אחותי בקובנה והתחלתי לעבוד. השתדלתי לא למשוך את תשומת הלב כי בקיידאן הייתי „בורגנית".

כאשר הרוסים עזבו את ליטא ונכנסו הגרמנים, גדרו חלק של סלובודקה וקבעו שם את גיטו קובנה. טרם ננעל הגיטו ב־15 באוגוסט 1941 נכנסתי עם אחותי ושני ילדיה לגיטו קובנה. לאחר שננעלו שערי הגיטו פורסמה הודעה בדבר עבודת כפייה.

הלכתי יום יום לעבוד בשדה התעופה, אולם באחד הימים, במקום להחזירנו אחרי העבודה לגיטו, הובילו אותנו למחנה קיידאן תחת משמר חזק. רוכזנו כבהמות יחד בבניין בו שכן לפני כן מועדון הקצינים. כל הבניין בו נמצאנו גודר בתייל מחושמל, ואם ניסה מישהו לברוח, נתחשמל מיד. חדר השינה שלנו הכיל דרגשים בשלוש קומות, על כל דרגש שתי נשים.

שרר שם לכלוך איום. מן הלכלוך רבו כינים ואלה עינו אותנו עד כדי טירוף. בשעות היום היו מריצים אותנו לעבודה. העבודה היתה מורכבת מחפירת תעלות בעומק שלושה מטרים כדי להניח כבלי חשמל.

כאשר הובאתי למחנה קיידאן, לא היו עוד בעיר יהודים. רק שני גברים ניצלו: חיים רונדר ובן־ציון בירגר מיאנושובה.

כאשר נמצאתי במחנה קיידאן ביקשתי פעמים רבות מאת מנהל העבודה עבודה לפי מכסה, וכאשר מילאתי מהר ככל האפשר את עבודתי, היה מנהל העבודה משחררני למשך שעות אחדות, בתנאי שאביא לו שתי ביצים חיות שיוכל לשתותן. במשך השעות המעטות האלה הייתי נפגשת עם מכירים נוצריים, אתם קיימנו לפנים יחסי ידידות קרובים, ומפיהם יכולתי להציל את תיאור המאורעות האמיתי.

והנה מה נודע לי:

מיד בהתחלה רוכזו כל היהודים בחצר בית־הכנסת, ולמקום הזה קראו גיטו. אחר כך הופרדו כל הגברים ונכלאו בז׳ירגינאס. היה זה הבניין ששכן לא הרחק מן הגן, אשר השתייך לרוזן טוטלבן. שם נמצאו רפתות גדולות לבהמות.

הגברים נאלצו למלא את העבודות הקשות ביותר בתנאים בלתי אנושיים. נוסף לזה הרבו להתעלל בהם. דוגמה איומה אחת ברצוני להביא כאן:

אחי הגדול, הרשל גל, אלץ לנקות במו ידיו את בית־השימוש. אחר־כך לא הותר לו לרחוץ את ידיו ובידיים מלוכלכות חייב היה לשים את האוכל לפיו.

כעבור זמן קצר, בו היו מבצעים את העבודות הקשות ביותר וזכו לעינויים איומים, הובלו הגברים לשדה הפתוח — בדרך המובילה לעיירה אייראגולה — ושם נאלצו לחפור בורות עמוקים מאוד. לשם הובאו כולם: זקנים, חולים, נשים וילדים. כולם נאלצו להתפשט ותחת ברד של כדורים היו חייבים לרוץ לעבר הבורות. תוך כדי כך הוסיפו לירות בהם והם נפלו לבורות. רבים מהם עוד חיו כאשר כוסו הבורות. קולות הבכי והצעקות היו כה חזקים ואיומים, עד כי הקולות, רוויי הסבל, הגיעו עד כפרים רחוקים ביותר.

כאשר הובאו כל היהודים למקום, וטרם החלה האקציה, ביקש הרב הצעיר של קיידאן ר׳ אהרון גאליו, חתנו של הרב ר׳ שלמה פיינזילבר, כי יותן לו לומר מלים אחדות לפני מותו.

מעל ליהודים הנאספים ניצבו ליטאים, כולם רובים בידיהם, דרוכים לירייה. ואלה הם השמות של נכבדי קיידאן: המפקד ומזכירו, שופט השלום קליבאס ומזכירו, מנהל הגימנסיה הליטאית בקיידאן עם כל המורים בלי יוצא מן הכלל, הרופא של בית־החולים המחוזי בקיידאן ארז׳מסקי, הד״ר סאוויצקי, הרוקח סטאנציוס, ראש העיר פובילאס, השופט החוקר עו״ד שאפראנצ׳יק, ועוד שאוליסטים רבים.

ומול כל אלה פתח הרב הצעיר בנאומו. הוא דיבר ליטאית רהוטה. הוא פנה בעיקר למנהל ולכל המורים במלים:

„אתם נתמניתם להפיץ את התרבות והחינוך. בידיכם הפקדנו את טובי הילדים במחוז. אתם הייתם להם כאבות לילדים. כיצד איפוא יכול אב, ללא כל רחמים, ללא נקיפות מצפון, להרים יד על ילדיו החפים מפשע ולרצחם?״

ובשאתו את עיניו לשמיים אמר: „כלום ימחל לכם אלהים בשמיים אי פעם על הפשע האיום שאתם עושים היום? והאם תסלח לכם האנושות על החטא? מן הכתם אשר יפול עליכם לא יוכל העם הליטאי להינקות לעולם״.

והוא סיים במלים:

„דמנו הנקי שנשפך ינקום בכם...״ ולאחר שנסתיימו דבריו האחרונים יצא מן השורה צדוק שלאפוברסקי, ואחריו יחיאל שטיינבאך. צדוק זינק במהירות לעבר המפקד ואחז בגרונו כדי לחנקו. אותו רגע קפצו עליו מאחוריו שאוליסטים ורצחו אותו במקום. כעונש קברו חיים את אשתו של צדוק ואת שני ילדיו. ואחר־כך החלה האקציה.

המקומות הקדושים בקיידאן חוללו; המצבות בבית־העלמין נותצו; בבית התפילה „תפארת בחורים״ שוכנו חזירים; ובית־הכנסת הגדול הפך למחסן.

לפני שעזבתי את ליטא נסעתי כדי להיפרד מהקברים. האדמה היתה חרושה וזרועה, כאילו לא קרה שם דבר מעולם. אולם בנוכחותי נעצרו שם נוצרים קשישים שעברו במקום. הם נעמדו לרגע קט וכרעו מול הקברים.

בלה אדלר
(באזל)

בגלות רוסיה

נולדתי וגדלתי בקיידאן. החיים היהודיים היו אצלנו מפותחים מאוד. היו לנו בתי ספר „תרבות", פרו־גימנסיה עברית. רוב הנוער היה ציוני. היו „השומר הצעיר", „בית"ר" וארגונים אחרים. היו בתי־מדרש אחדים, בית־הכנסת הגדול, הקלויז. רב העיר הרב שלמה פיינזילבר היה נשיא אגודת הרבנים בליטא.

על היהודים החשובים בעיירה נמנו זונדל גינזבורג, ישראלוב, שלום חייט, אברשה כהן (או כגן) ואחרים. היו אלה עסקני ציבור, אשר נספו הראשונים.

היה אצלנו בית־ספר עממי יהודי, רוב הנוער היה, כאמור, ציוני וחלוצים רבים עלו ארצה עוד לפני המלחמה. חלק גדול מהם חי היום בבית־זרע.

אבי היה גנן במקצועו. אני למדתי בגימנסיה ליטאית בקיידאן ואחרי שסיימתי אותה המשכתי בלימודי בקובנה, בפקולטה ההומאניסטית. אחרי שסיימתי את האוניברסיטה, התחלתי מיד לעבוד כמורה בגימנסיה יהודית עם שפת ההוראה הליטאית בקובנה. הוריתי ספרות, היסטוריה ואת הלשון הליטאית. כאשר נכנסו הסובייטים לליטא בשנת 1940, סגרו את כל בתי־הספר העבריים. נשארה הגימנסיה היידישאית על שם שלום עליכם בלבד, שם קיבלתי משרה כמורה.

בקיץ 1940 נישאתי לליאו אדלר, שלמד בישיבת מיר והיה מורהו של אחי. ב־4 בדצמבר עזב בעלי את קובנה. הוא היה יליד נירנברג, וכאזרח גרמני בעל דרכון גרמני קיבל ויזה יפאנית לקיראסו. יכולתי להתלוות אליו, אך בהיותי מורה לא רציתי לעזוב את כיתתי באמצע שנת הלימודים. הוא חיכה לי איפוא ביפאן. בינתיים נודע לי שאני מצפה לילד. בעלי כתב לי שאבוא בהקדם האפשרי והמצב נעשה גם מתוח ולא היה עוד קל לצאת מליטא. קיבלתי ויזה לאמריקה ואף היתה לי הבטחה מהקונסול היפאני כי במוסקבה ישנה ויזה עבורי. צריכה הייתי רק להצליח לצאת. ניצלתי את כל הקשרים הכשרים והבלתי כשרים וסוף סוף קיבלתי היתר יציאה. עזבתי את ליטא ב־5 או ב־6 במאי 1941.

הגעתי למוסקבה ורציתי לקבל מיד את הוויזה היפאנית. אולם נקראתי לנ.ק.וו.ד. באמתלה שיש צורך לרשום עוד משהו בדרכוני. היתה זו שגיאה חמורה מצידי שמסרתי את הדרכון. כאשר באתי לנ.ק.וו.ד. כדי לקבלו, אמר לי קצין הנ.ק.וו.ד., כי תוקפו של הדרכון פג ב־1 במאי ויש צורך להאריכו. הוא הורה לי לפנות בעניין זה אל הקונסול הגרמני. עשיתי כדבריו ואמנם רצה הקונסול עצמו להאריך לי את הדרכון, אך בחברתו ישב גרמני קטן־קומה

בעל עיניים שחורות יוקדות והלה אמר כי הדבר אינו בא בחשבון. התרוצצתי ימים אחדים אך לשוא.

באחד הימים הרגשתי שלא בטוב ונאלצתי לשכב בחדרי במלון „מוסקבה". בחצות טלפנתי לקרובת משפחה שהתגוררה בבירה. היא העבירה אותי מיד לבית־החולים. ב-21 במאי נולד בני הבכור. שמו מרדכי־קלמן. עלי לציין כי היחס אלי בבית־החולים ליולדות היה מצויין. חזרתי למלון עם הילד כשבידי פתק מאת הרופא כי אסור לטלטל אותי, מאחר שרצו להחזירני לליטא.

ביום א׳, ה־22 ביוני, פרצה המלחמה בין גרמניה ורוסיה. ראיתי כי גורלי נחרץ. רצתי אל הקונסוליה הגרמנית כשהתינוק בזרועותי, אך שם ארזו כבר את החפצים. אותו לילה החלו ההפצצות והועברתי למלון שני בשם „מטרופול".

באחד הימים, בשעות אחר הצהריים, נכנס לחדרי גבר לבוש מעיל שחור ואמר לי בנימוס רב: „ברשותך דרכון גרמני, והמצב הוא כזה שמסוכן בשבילך להישאר כאן. נעביר אותך למקום בו תרגישי בטוחה". אמרתי לו: „אתם רוצים לאסרני?" ועל כך השיב האיש: „למה תחשבי כך? קחי הכל, אל תשאירי דבר".

ארזתי כל מה שהיה לי והובלתי כשהילד בזרועותי למחנה של צריפי עץ מאחורי בוטירקי, הכלא הידוע במוסקבה. שם היינו מאחורי גדר תיל. שהינו במחנה שבועות אחדים.

יחסם של הרוסים במחנה היה טוב, לעומת זאת היה איום יחסם של עצורי המחנה עצמם. הם היו ממוצא גרמני, לא ידעו אף מילה גרמנית, אך קיבלו כספים מן הקונסוליה שלהם. היו אלה אנשים בעלי רמה נמוכה מאוד, העולם התחתון ממש. למעשה היו אלה רוסים, אלא שהם נחשבו לאזרחים גרמניים, מכיוון שהחזיקו בדרכונים גרמניים. היה במחנה גם מושב זקנים ממש של אומנות צרפתיות לשעבר שהגיעו לזיקנה ברוסיה והחזיקו בדרכוניהן הצרפתיים. היו אלה הטיפוסים הטראגיים ביותר. יחד הגיע מספרנו ל־400 אנשים בערך.

הועברנו כולנו לתחנת־הרכבת. הגרמנים מארצות דרום־אמריקה שהיו במעבר ברוסיה ורצו לחזור לגרמניה, הועברו לשם דרך טורקיה. גם אני התחננתי שיתירו לי לצאת לטורקיה. קיויתי להגיע בדרך זו לארץ־ישראל, אך בקשתי הושבה ריקם. הוחזרתי למחנה. מכאן הובאנו שוב לקרונות והובלנו ממוסקבה לגורקי.

העבירו אותנו למינזר לשעבר בקירבת גורקי. שם פגשתי בפעם הראשונה לשמחתי הרבה יהודים מהמחנה. בזמן הנסיעה נזונו בדגים מלוחים, מים ו־300 גראם לחם. נסענו בקרונות בקר, תחת משמר מזויין.

הדבר היה בראשית אוגוסט 1941. זוכרני כי עדיין לבשתי חולצה ורודה וחצאית כחולה שהבאתי אתי מקובנה. איבדתי את כל סיכות הראש ושתי צמותי השתלשלו כלפי מטה, ובידי התינוק וחפצי. גבר בהיר־שיער, שחשבתיו לגרמני, אמר שהוא רוצה לשאת את מזוודתי. הוצאתי מידו בחזקה את המזוודה ואמרתי, כי איני רוצה עזרה מגרמני. הלה החל להישבע שהוא יהודי שבא מצ׳כוסלובקיה. אשתו נשארה בתחנת־הרכבת של צ׳רנוביץ.

פגשתי שם יהודים נוספים מסוגו, שנעצרו בצ׳רנוביץ ועמדו להעבירם לרוסיה, אך הקרונות לא הספיקו. נטלו איפוא את הגברים ואת הנשים השאירו.

במחנה הזה שהינו עד נובמבר 1941. היינו שם כאלף אנשים.

ישנו על מיטות צרות. היו גם דרגשים. פעמיים ביום קיבלנו מרק, בבוקר כוס תה בלי סוכר, 400 גראם לחם וחתיכת דג; בצהריים גם כמה כפות דייסה, אך בלי כל שומן. התפריט הזה חזר על עצמו כל יום.

התינוק היה כל הזמן אתי. בנובמבר הוכנסנו שוב לקרונות בקר ועזבנו את המקום. כדי להגן על ילדי בפני הקור, עטפתי אותו בשועל־כסף ובפרוות אנגורה. האחרים חשבו אותי למטורפת, על שעטפתי את הילד בדברים כה יקרים.

הגענו עם שיירה זו לאקטיובינסק אשר במרכז אסיה. היה זה בחורף, בימי המצור על מוסקבה. התגוררנו בביקתות קטנות, שדמו בעצם לרפתות. מצבי היה קשה מאוד בגלל הילד. לא היו לי חיתולים. מסרתי את חפצי היקרים ביותר תמורת סוכר. היה עדיין ברשותי סכום כסף קטן, והייתי קונה חלב שהכפריות נהגו להביא למיפקדה. מלבד ילדי היו מקבלים חלב גם חולים וזקנים אחדים.

באקטיובינסק היינו במשך כל הזמן מבודדים מאחורי תיל. אף רגע לא היינו בני־חורין. שם שהינו עד מאי 1942. רוב היהודים שהיו שם היו פליטים מרומניה, הונגריה, בסרביה וצ׳כיה. הללו התייחסו בחשדנות אלה לאלה ואני נחשבתי שם בכלל כגוף זר. כיון שידעתי גם רוסית וגם גרמנית, היו מנצלים אותי לשם כתיבת בקשות ומכתבים מכל המינים.

במחנה הזה פגשנו כבר אנשים מאסטוניה. היו ביניהם גם תושבי וינה וגרמנים שנמלטו מאסטוניה.

במאי 1942 נשלחנו אחרי הכנות ממושכות לקאראגאנדה. המסע ארך ששה שבועות. הוכנסנו לצריפים, בהם התגוררו לפני כן שבויי מלחמה. שררו שם תנאים איומים. החום היה נורא, האנשים היו תשושים מאוד מהמסע וכן שררו שם לכלוך רב ופשפשים. לא נעשה כל חיטוי. הסתפקו בכך שהשליכו את חפצינו לתנורים מיוחדים, בהם היו החפצים נשרפים אך הכינים היו נשארות.

המזון היה גרוע מאוד והנחמה היחידה היתה כי בחוץ גרוע יותר. היו מוציאים את האנשים לעבודה, ואף היא היתה קשה בגלל חוסר הכוחות של האנשים. העבודה היתה חובה, אך מעולם לא היכו ולא התעללו באיש. העונש היחידי היה צינוק במקרה של אי־ציות.

במחנה הזה היו למעלה מאלף יהודים. מלבדם היו פולנים מסביבות גדיניה, שהצהירו לפני כן על עצמם כעל פולקסדויטשה, והיו גם רוסים שלא היו ברשותם דרכונים סובייטיים. היו גם רומנים, הונגרים, יוגוסלבים וכן גרמנים שבאו מטהרן.

היינו מקבלים במחנה 400 גראם לחם ליום, בבוקר מרק מעלי כרוב ירוקים, בלי שומן, וכף דייסה, בצהריים ובערב אותו מרק. במשך כל הזמן הינקתי את הילד, וכיוון שהיו מקציבים לו מנה רגילה, הייתי מקבלת למעשה שתי מנות. מזמן לזמן נתנו גם קצת סוכר. לא היו לי כל בגדים וחיתולים בשביל הילד, והייתי משתדלת להשיגם תמורת פרוסת לחם.

עקב הלכלוך והתנאים האחרים במחנה התפשטו זיהום ומחלות. קשה היה להגיע לרופא. כאשר הגעתי אליו, הייתי כבר חולת טיפוס במצב מתקדם. בסוף יולי או בראשית אוגוסט נתקבלתי במה שכונה בית־חולים. היה זה מיבנה עשוי קרשים וחסר ריצפה. הרופא בבית־החולים, בשם מארקובסקי, היה בנו של רב באודיסה. עבד שם גם רופא שני, שבוי מלחמה מווינה. שהיתי בבית־החולים יחד עם התינוק כחצי שנה. יצאתי משם אחרי קרב סטאלינגרד.

המזון בבית־החולים לא היה טוב מאשר במחנה. למעשה הוקצב מזון טוב יותר לבית-החולים, אך צוות העובדים היה לוקח אותו לעצמו.

גם הילד נדבק והיה חולה במשך כל הזמן. איני יודעת כיצד נשאר בחיים. כאשר יצאתי מבית־החולים הייתי כה חלשה שלא היה לי כוח ללכת לקבל את המזון. לידי שכבה נסיכה רוסית זקנה, והיא היתה מביאה לי את המרק שלי.

באחד הלילות פרץ ילדי בבכי מר ולא יכולתי להרגיעו. באותו צריף ישנו עוד 300 נשים והן החלו לצעוק כי ישתתק, משום שאינן יכולות לישון ועליהן ללכת מחר לעבודה. אולם אני לא יכולתי להרגיעו. אותה שעה נכנסו לצריף רופא וקבוצת קצינים רוסיים, כדי לערוך כדרכם ביקורת בצריף. הם שאלו מדוע איני הולכת עם הילד לרופא ואני עניתי כי קשה להגיע אליו. הם דרשו ממני כי למחרת היום אלך עם הילד אל הרופא.

למחרת בבוקר באה אחות, אף היא עצורה, אשר אמרה לי כי מחכים לי בבית־החולים. היא עטפה את הילד ולקחה אותו לבית־החולים אל הד"ר וינטר מווינה. הלה קבע כי הילד חולה בדיפתריה ועליו לקבל מיד את הנסיוב. הוא אף שלח אחות לקאראגאנדה להשיגו, כי מחננו שכן לא בקאראגאנדה עצמה, אלא בספסק, מרחק 40 קילומטרים משם. בחוץ השתוללה סערה איומה. האחות הרוסיה יצאה בכל זאת לדרך בעגלת חורף ובאותו ערב חזרה כשברשותה הנסיוב. הודות לכך ניצל ילדי.

במרוצת הזמן השתפר במקצת המצב במחננו. פנו אלי כי אארגן בו בית־ספר, מכיוון שהייתי המורה המדופלמת היחידה בו, למרות שהיו בו אנשים משכילים אחרים בעלי נסיון רב שיכלו לשמש מורים. בעזרת שתי נשים אחרות, הגברת מאיר, מומרת ממוצא יהודי, והגברת הופשמידט, ייסדתי בית־ספר. מובן שבית־הספר נמצא תחת השגחתו של הפוליטרוק.

בתקופה הסופית היו בבית־הספר 99 ילדים בגילים שונים. לא היו לנו כל מכשירי עזר, לא ספרים, לא מחברות ולא נייר. נאלצנו לחתוך עפרון ל־3—4 חלקים. הילדים כתבו על לוח עץ, ואחרי התיקונים היינו מוחקים את הכתוב בעזרת חתיכת זכוכית.

היה גם גן־ילדים. מאוחר יותר נולדו גם ילדים במחנה. כאשר נשאלתי על ידי הרשויות מהי התמורה שאני מבקשת על ניהול בית־הספר, ביקשתי רשות להתגורר מחוץ לצריף, בו היו התנאים וגם האנשים איומים. הותר לי לגור בחדר המורים. הכנסתי בו מיטה והתגוררתי שם יחד עם ילדי. תנאי מגורי השתפרו, אך המזון לא נשתנה.

תלמידי בית־הספר היו, כמובן, ילדי העצורים: בני יהודים גרמניים וגם לא יהודים, רוסים בעלי דרכונים גרמניים, חסרי מולדת ואף צוענים.

נזכרת אני בוויכוח עם הפוליטרוק. טענתי כי אין אפשרות להעביר את אחד התלמידים לכיתה יותר גבוהה. שמו של התלמיד היה אנאטולי באטסקו והוא היה בעל ראש מטומטם. אך הפוליטרוק צעק: „בכל משפחתו של הנער אין אף אחד היודע צורת אות, וכיוון שהוא יודע כבר לחתום את שמו, מן הצורך לעשותו לתלמיד מצטיין".

במחנה החל מיבצע של דאגה לבריאות. לפתע הגיעה כמות מזונות גדולה מאמריקה. קיבלנו לחם־אורז, ריבה וחמאה. כאשר האנשים התחזקו קצת, הוחל בשילוחם לעבודה קשה. אותי שלחו לעבודה בירחי הקיץ יחד עם הילדים.

גם בתנאי המחנה השתדלנו לשמור על החגים היהודיים. תמורת לחם קניתי מנורה מאת יהודים גרמניים והדלקנו נרות חנוכה. היה אתנו במחנה הד״ר וולגמוט, בנו של מנהל הסמינריון לרבנים בברסלאו ועורך „ישורון״. הוא לימד אותנו תנ״ך. בחג הפסח האחרון סרבנו לאכול לחם. ביקשנו שיתנו לנו קמח ואנו עצמנו אפינו מצות. ערכנו גם סדר פסח, וכאן כבר הסתכנו, כי היינו עלולים להישלח לצינוק. הסדר נערך בחדרי בבית־הספר, לאחר שכיסינו את החלונות בשמיכות. הסיכון שלי היה הגדול ביותר, מאחר שהייתי האחראית לבית־הספר. התכנסו אצלי כל היהודים שרצו לערוך את הסדר. אמרנו את ההגדה ואף מרור לא חסר. בשדה גנבנו קצת סלק והכינונו מים בצבע אדום — זה היה היין שלנו. היו גם תפוחי־אדמה אחדים. אמרנו את כל ההגדה, ואילו את ה„קניידלעך״ השארנו להזדמנות אחרת.

גם בראש השנה ויום הכיפורים התפללנו בבית־הספר. ברשותנו היו לכל היותר „סידור״ אחד או שניים. התפללנו תוך סיכון רב, שמא יגלה אותנו הפוליטרוק. לא אשכח לעולם, כי הד״ר וולגמוט עמד במשך כל היום ביום הכיפורים והתפלל. עמדנו ורעדנו שמא יפתיע אותנו הפוליטרוק. במוצאי יום הכיפורים אמר לי הד״ר וולגמוט: „בזכות ההזדמנות שנתת לנו לקיים את יום הכיפורים כיהודים, יעזור לך השם ותוכלי להביא את הילד לאביו״. באותו זמן נראתה בעיני נבואה זו כדמיון, מכיוון שלא ידעתי היכן בעלי ואם הוא בחיים.

הפוליטרוק היה מוסר לנו חדשות על המלחמה ומצב רוחנו השתפר והלך. אני הייתי עורכת עם הילדים הצגות בבית־הספר.

ביום בו נסתיימה המלחמה קמתי גם בפעם הראשונה ממחלת הקדחת שלי. היה זה ה־9 במאי 1945. חשבנו כי עולם חדש נולד. כונסו כל העצורים והוצב שולחן בחוץ. הכל בכו מרוב שמחה, הרוסים והעצורים כאחד. אותה שעה נאמתי בפעם הראשונה בפומבי במחנה. דיברתי כשאני מחזיקה את ילדי בידי. אמרתי כי אסור לשכוח את האמהות שהקריבו את בניהן למען השחרור.

במחנה החלו לקוות, כי עתה יבוא הקץ לסבלנו וכל יום ציפינו לשחרורנו. אולם שחרורנו לא בא כה מהר. שנה וחצי אחרי תום המלחמה עדיין היינו במחנה. איבדנו כבר את סבלנותנו ותקוותנו. נתקבלו כבר חבילות מחוץ־לארץ, אך החיים במחנה התנהלו כלפני כן, תוך עבודה קשה, תוך בקשת תוספת למרק, תוך מנות נוספות של לחם לאנשים שעבדו יותר.

באחד הימים, בשלהי שנת 1946, כונסו כל הגברים במפקדה. נאמר להם כי הם דרושים כדי להכין את הקרונות על מנת לשחררנו. אך התברר שכל הגברים חייבים להישלח למכרות הפחם, ואילו הנשים תישלחנה לקולחוזים. הנשים הקימו מהומה גדולה במחנה, אך המפקד אמר, שאין בידו להושיע, כי זוהי פקודה ממוסקבה. אולם לאחר מכן שלח על אחריותו למכרות הפחם רק את הגברים שלא היו להם נשים. את האחרים העביר למחנה לשבויי מלחמה. המחנה זעם. נשמעו איומים של שביתת רעב. לי לא היה איש במחנה, מלבד ילדי שמלאו לו חמש שנים.

נשים פנו אלי שאכתוב בקשה לשלטונות, מאחר שידעו, כי במכרות הפחם אין אפילו

גברים חזקים ובריאים מסוגלים להחזיק מעמד יותר מחצי שנה. הכל לוקים שם בשחפת. והרי האנשים במחנה היו כה תשושים.

ידעתי כי כתיבת בקשה בשם הזולת כמוה כהכנסת הראש ללוע הארי. ידענו כי ברוסיה אסור לאדם אחד לבקש למען השני. אך אמרתי לעצמי, שברגע זה אסור לי לשבת בחיבוק ידיים. כתבתי בקשה — כתבתיה בדם לבי. תיארתי את כל מצבנו, ואף הוספתי נימוקים משפטיים, כי אנו איננו באים בחשבון לשם שיקומה של רוסיה, מאחר שאנו אלה שהוחרבנו ואיננו אחראים על מה שעשו הפאשיסטים, מכיוון שהיינו קרבנות גרידא. שלחנו את הבקשה וחיכינו לתשובה.

באחד הימים, היה זה יום סתיו גשום, הגיע המפקד. הנשים התנפלו עליו מכל העברים. אני עמדתי על ידו לבושה מטפחת ומעיל והוא לא הכירני. הוא אמר: „קיבלתי בקשה מאת מורתכם בבית־הספר. בקשה מצויינת. אשלח אותה מיד לאלמה־אטה ואני בטוח שתגיע תשובה. עליכן רק להתאזר בסבלנות ואל תעשינה שטויות".

כעבור יומיים בא הפוליטרוק והודיע, כי למחרת היום תבוא ועדה ממוסקבה לשם בדיקת כל מחנות העצורים והשבויים וייעשה מאמץ להביאה גם למחננו. הוא הוסיף: „מסרנו להם כבר את בקשתה של הגברת אדלר". חתמתי על הבקשה: „פעילה אנטי־פאשיסטית".

נבחרה משלחת אשר תדבר עם הוועדה ממוסקבה בהרכב: ראודינגר, שניהל את עבודת התרבות במחנה (הוא מתגורר עכשיו בווינה), המהנדס פולאק ואני. אני הייתי צריכה להיות הדוברת העיקרית.

כאשר הגיעו ניתן לנו אות והלכנו אליהם. היו אלה 3 או 4 גנרלים, מגודלים כדובים. אחד מהם היה כחוש, יפה־תואר והדור — מראהו כשל דיפלומט אנגלי ופניו פני יהודי.

הם פנו אלי: „ובכן, מה תגידי לנו? את כתבת את הבקשה?" הם השמיעו מחמאות באזני ושאלו אותי היכן למדתי רוסית כה טובה. ברשותם ניירותי והם רואים כי סיימתי אוניברסיטה. אם רצוני בכך, יתנו לי קתדרה, ואם לא — אסע הביתה.

ראיתי את שיטתם, שהם מעוניינים לכוון את כל השיחה למסלולים אישיים. אמרתי איפוא: „לא באתי הנה כדי לדבר על עצמי ועניייני האישיים אינם חשובים ברגע זה. אני רוצה שתשחררו את האנשים הנמצאים במחנות". על כך השיבו: „זאת כבר כתבת לנו".

השיחה ארכה 3 שעות והם מצצו את דמי ממש. רעדתי כל הזמן, שמא אאבד הכל, לא רק למעני, אלא גם למען 400 היהודים הנמצאים במכרות הפחם וכל יום הוא בבחינת סכנת מוות בשבילם. הם אומרים לי: „אצלנו אין הבדל, יהודי או לא יהודי. אם ברשותם דרכונים גרמניים — הרי שהם גרמנים". ואני משיבה: „אני אוכיח לכם שקיים הבדל בין יהודים לבין לא יהודים". איני יודעת מניין עמד בי האומץ להרים את קולי. אחד הגנרלים הסתכל בעיני ואמר: „אם תוכלי להוכיח לי את ההבדל, אשחררך מחר". עניתי: „אדוני הגנרל, הנה הולך מאלר (גרמני בשם מאלר עבר אותו רגע ליד החלון), מאלר זה היה יושב היום במקומכם, אילו ניצחו הגרמנים במלחמה, אך אתה בתור יהודי, היית כבר בעולם הבא. איבדנו די, הניחו לנו איפוא ליהנות קצת מהנצחון. היהודים שנשארו בחיים — הניחו להם להמשיך לחיות. די והותר הלכו לתנורי הגאז".

לאחר ששמע את דברי, אמר לי: „חברה׳מנית, הגברת אדלר! היכן בעלך?" שוב לא הנחתי לו לדבר עלי אישית. הוא הבטיח לשלוח אנשים אשר יירשמו כל אחד לאן ברצונו לנסוע. ביקשתי ממנו לא לשכוח את האנשים הנמצאים במכרות הפחם, כי אין להם איש אשר ידבר ויבקש בשמם, והוא אמר: „טוב". אחר כך הושיטו לי כולם יד ויצאו.

בצאתי מצאתי נשים שהיו שכובות מתחת לחלונות המפקדה והאזינו לשיחתי אתם. הן לא האמינו לי והיו סבורות כי אשתדל למעני ואותן אמכור.

הד"ר וינטר עמד בחלוקו הלבן ליד המפקדה וחיכה לי. משיצאתי נפלתי מיד על הדשא. ד"ר וינטר אחז בידי, נשק אותן ואמר: „גברת אדלר, שמעתי הכל". הד"ר וינטר עודנו מתגורר היום בקירבתי.

כל הנשים נרגעו. עתה התייחסו אלי בכבוד רב. שכבתי כשעה על הדשא ללא יכולת לזוז.

כעבור זמן קצר נתמלא כל המחנה לבלרים. רשמו את כל היהודים ולאן ברצונם לנסוע. הוחזרו גם הבעלים מהמחנה לשבויי מלחמה.

למחרת היום הופיע שוב חלק מחברי הוועדה במחנה. הם נכנסו לבית־הספר. כאשר ראו אותי, הצטחק אחד מהם אלי: „נו, מה, קיימנו את הבטחתנו?" אמרתי: „אני מודה לכם מאוד, אך האנשים ממכרות הפחם עדיין לא באו". הוא הרגיע אותי: „גם אלה יבואו".

בלילה נשארנו ישנים במחנה בדלתיים פתוחות, כדי לאפשר למפקד להיכנס כל רגע. שכבתי בחדרי, בחדר המורים, על מיטת שדה. לפתע נפתחה הדלת ונכנס אדם בשם קלינגר מבוקובינה. הוא הקימני ממיטתי והוציאני על ידיו החוצה. שאלתי אותו מה קרה, והוא אמר: „לא אני, אלא 300 גברים, שחזרו עכשיו, מנשקים אותך ומודים לך".

הם הגיעו באמצע הלילה. במשך הזמן הקצר של שהותם שם חלו. הדבר היה בינואר 1947. בפברואר הוחל בשילוח אנשי המחנה. כל אדם נשלח למקום אליו נרשם.

אולם אני נשארתי במחנה בין האחרונים, משום שהייתי חשודה. וכאשר יצאתי, לא נשלחתי לחופש, למרות שהייתי מנהלת בית־הספר. יצאתי מהמחנה בתוך קבוצה לחארקוב, ומשם לאודיסה, שם שהיתי כ־6—7 חדשים. הייתי בין נשים יהודיות אחדות, שלגביהן לא יכלו השלטונות להחליט, העליהם להשאירנו ברוסיה או להתיר לנו לצאת לחוץ־לארץ. מובן מאליו שרצו לשדלני להישאר. הם הבטיחו לי הרים וגבעות, בלבד שאסע לקובנה. טענתי היתה, שאינני יכולה לנסוע לקובנה, מאחר ששם אמצא קברים בלבד, וברצוני לנסוע לגרמניה, למולדתו של בעלי — אולי אמצאנו שם. ידעתי כי בעלי נמצא ביפאן, אך לא סיפרתי להם זאת.

אותה שעה נחלצו לעזרתי מפקדים אחדים, רב־סרן פרידמאן, מנהל בית־החולים ד"ר ואקסמאן והרופאה היהודית שמושקינה. הדבר היה באודיסה.

רציתי להשיג מזון לילדי, ביקשתי איפוא שיניחו לי לעבוד כעוזרת מטה, משום שהמטה היה מחוץ למחנה, וסמוך אליו היו באות נשים מהכפר ומביאות פירות.

היה זה מחנה של שבויי מלחמה. היו שם גרמנים, רומנים, הונגרים ואנשי ס.ס. היינו כולנו יחד. יחסם של המפקדים הרוסיים אלי היה מצויין. באודיסה שרר חום איום והילד כמעט נחנק. היו במחנה עוד 3 ילדים קטנים וכולם מתו. המפקד ואקסמאן הרשה לי לישון

בחוץ במרפסת. הוא אמר: „איני מפחד ממך, כי אילו יכול היה מבטך לקטול, לא היה כבר נשאר כאן אף שבוי אחד בחיים".

באחד הימים, כאשר שטפתי את הרצפות, קרא לי רב־סרן פרידמאן פנימה והחל מדבר אלי יידיש. הוא אמר לי, כי הגיעה פקודה, שעד ה־1 בספטמבר חייבים כל שבויי המלחמה האוסטריים לשוב לאוסטריה. אמרתי לו כי ידיעה זו אינה מעניינת אותי, מכיוון שאני אזרחית גרמנית ולא אוסטרית. אך כנראה שהם החליטו לסייע לי לצאת.

כעבור יומיים הגיעה למחנה אשה שחורה ומכוערת. היא ישבה בחדרו של ד"ר ואקסמאן. נקראתי לשם והיא הציגה לי שאלות שונות ומילאה שאלון. ראיתי שהיא רושמת — אזרחות אוסטרית. אמרתי: „לא אחתום על השאלון, מכיוון שאני אזרחית גרמנית". האשה העיפה בי מבט ואמרה: „שוטה שכמותך, אינך מבינה שרוצים להצילך?" לבסוף חתמתי על השאלון. הוכנסתי בין האוסטרים, ויחד אתם יצאתי. עד אשר הגעתי לווינה לא האמנתי, שאני בת־חורין. הדבר היה בראשית אוקטובר 1947. יצאנו מרוסיה בסוף ספטמבר, אך שהינו עוד במחנה מעבר בהונגריה. שבויי המלחמה בישלו שם לעצמם, אך הוסיפו כה הרבה פאפריקה, שאי אפשר היה לבלוע את האוכל. היתה זו הרגשה איומה: אתה רעב, לפניך עומד אוכל ואינך יכול לאכול. בשביל בני נתנו אוכל מיוחד. ובכלל לא ידעו מה לעשות בו. הרי שבויי המלחמה לא ראו ילד שנים כה רבות.

פגשתי בניו יורק אנשים שהיו במחנות הרוסיים, וכאשר סיפרתי להם כי הבאתי אתי את בני מהמחנה, אמרו שאני שקרנית חסרת בושה. הם יודעים, כך אמרו, כי שום ילד לא יצא חיים ממחנה.

מה עשיתי כדי להחזיק בחיים את ילדי? בקאראגאנדה היה אצלנו חובש פולני בשם הלק. פעם אמר לי כי שמע, שכאשר לוקחים דם מן העורק ומזריקים אותו לתוך השרירים, נוצרים בגוף הויטאמינים החסרים לו. לא עזבתי עוד את הלק. כל חודש היה לוקח אצלי דם והיה מזריק אותו לבני. כך נהג במשך כל הזמן, עד אשר לקיתי בקדחת בשנת 1945 ואז נאלץ להפסיק. מיד לאחר שהפסקנו את הזריקות קיבל בני שחפת של הבלוטות.

עם בעלי נפגשתי בשנת 1948 באמריקה. את המכתב הראשון ממנו קיבלתי עוד במחנה ועניין המכתב הוא סיפור מיוחד. בין תלמידי היתה נערה פינית בשם אלישקה, אשר שוחררה לפנינו. לפי הצעת אמה נתתי לה מכתב לבת דודתי באמריקה, שאת כתובתה זכרתי. המכתב הגיע אליה מפינלנד. בת דודתי לא התגוררה כבר באותה כתובת, אך שכנה מסרה לה את המכתב. קרובתי שלא האמינה עוד כי הנני בחיים, נסעה עם המכתב לניו יורק, שם חי דודו של בעלי. הדבר היה בשנת 1945 או בראשית 1946. דודי הבריק מיד לבעלי, אשר היה בשאנחיי.

באחד הימים נקראתי למפקדה ושם מסרו לי חבילה שנשלחה אלי על ידי הרב מישקינסקי בתל־אביב. לא ידעתי, כמובן, מיהו הרב מישקינסקי. קיבלתי אחר־כך חבילות נוספות וכן מכתב מבעלי.

כשהגעתי לווינה חיכו לי כבר כמה מתלמידי לשעבר. הם הודיעו מיד לבעלי במברק על בואי. כעבור חדשיים יצאתי מווינה לאמריקה. היום אני מתגוררת בבאזל, שם מכהן בעלי כרב.

רצוני להוסיף אפיזודה מחיי המחנה בקאראגאנדה, כאשר רצו שם להכריח קבוצה של יהודים דתיים לצאת ביום הכיפורים לעבודה. היו אלה צעירים מהונגריה שהגיעו מ„לגיון המוות" ועסקו בפינוי מוקשים מהשדות. הם נלקחו בשבי על ידי הרוסים ונשלחו למחנה המעצר. הם ביקשו כי יותן להם לא לעבוד ביום הכיפורים ותמורת זאת יעבדו ביום אחר כפליים. בקשתם נדחתה, אך קבוצה אחת של צעירים אמרה, כי לא תצא לעבודה. אלה הושלכו לצינוק. היה זה בור שכוסה מלמעלה בקרשים. נאמר להם: „השלטונות ישכחו לתת לכם אוכל". גם 300 גראם הלחם ומנת המים לא ניתנו להם.

לאחר שהצעירים שהו בבור שלושה או ארבעה ימים, החלו כל האנשים לדאוג לגורלם. לפתע הגיע הד"ר מארקובסקי בראש ועדה אל המחנה. נטפלתי אליו ואמרתי: „דוקטור, יהודים יושבים בצינוק משום ששמרו את יום הכיפורים, עליך להוציאם משם!" והוא השיב: „הניחי לי, עזבי אותי!" אך אני לא נתתי לו מנוחה, עד אשר הלך לצינוק. כאשר ראה את מצבם, ציוה מיד לשחררם.

הם הוחזרו למחנה ספק חיים ספק מתים. חמישה ימים היו בלי פרוסת לחם. הקבוצה מנתה 5 או 6 צעירים.

מנחם קליבנסקי

בירכתי צפון

נולדתי בעיר קיידאן, ליטא. בזמן מלחמת העולם הראשונה גורשנו לרוסיה והשתקענו באופן זמני בעיר צאריצין (סטאלינגראד). ב־1921 חזרנו לקיידאן לביתנו בכיכר השוק מספר 5. הורי פתחו חנות מכולת קטנה והיא היתה מקור מחייתנו. התחלתי ללמוד ב„חדר" אצל הרבי, ר' משה חנה שמש ז"ל. אחרי שנים אחדות נסעתי לקובנה ללמוד בישיבה. היות וחנות המכולת של הורי לא יכלה לפרנס משפחה בת שבע נפשות, עברנו ב־1932 לגור בעיר קובנה, שם קיבל אבי ז"ל משרה של מזכיר ה„כולל" בסלובודקה.

המשכתי ללמוד בישיבה, אבל „הצצתי ונפגעתי". התחלתי לבקר במועדונים ציוניים ובהסתדרויות נוער שונות, עד שקיבלתי החלטה להירשם כחבר „בית"ר" בקובנה. עזבתי את הישיבה והתכוננתי לעבור בחינות בגרות. להורי לא הספיקו האמצעים, כדי לתת לי את היכולת ללמוד באוניברסיטה ונאלצתי להתחיל לעבוד. עבדתי כמזכיר קרן תל חי.

את העיר קיידאן לא שכחתי לגמרי. הייתי מבקר בה לעתים קרובות, וכשסיימתי את בית־הספר לקציני בית"ר בקרבנובה, בהנהלתו של ירמיהו הלפרן ז"ל, ביקשתי מנציבות בית"ר לשלוח אותי כמדריך בית"ר לקיידאן, שם הכשרתי קבוצת סמלים.

ב־1941 נאסרתי על ידי הבולשת הרוסית והוגליתי לסיביר, יחד עם אמי ואחי הצעיר גרשון. אבא חלה אז ונשאר בקובנה, וכשבאו הגרמנים, הוכנס לגיטו סלובודקה, ובשנת 1944, ב„אקציה" האחרונה של הילדים והזקנים, הוצא על ידי הנאצים לביצור התשיעי, ומשם לא חזר עוד.

עד שנת 1942 חיינו לא הרחק מהעיר ריסק במחוז אלטאי ב„סובחוז". משם שלחו אותי לחדשיים לעבוד בטאיגה, כמאתיים ק"מ מה„סובחוז" שלנו. עבדתי שם עם גברים אחרים מקובנה, וכשערכתי פעם „טיול" לסובחוז אחר, פגשתי שם אשה מקיידאן בשם וולפרט עם שני ילדיה, אליעזר ופרידה (אחרי זמן קצר חלתה ונפטרה שם) ועוד אשה מקיידאן בשם רחל גוטמאן עם שתי בנותיה, ריבה וחנה. בעליהן נשלחו למחנה ריכוז לגברים ולא זכו עוד לראות את משפחותיהם.

בסובחוז הנ"ל סידרו אותנו בעבודה. הזקנים והזקנות — בעבודה „קלה", ואותנו הגברים — בעבודה קשה ומפרכת. היינו שמונה גברים צעירים וחזקים שנשלחנו כל יום לעבודת שדה, 8 קילומטרים מהסובחוז. היינו עובדים מ־6 בבוקר עד 10 בלילה, מבלי לקבל אוכל מספיק לעבודה קשה כזאת. אבל גם הרעב לא שבר את רוחנו. כל יום היינו יוצאים לעבודה ושירים עבריים בפינו ואף שבים מן העבודה ושרים. אנשי הסובחוז המקומיים כבר ידעו שאנו יוצאים לעבודה או חוזרים ממנה, כשמרחוק נשמע הד השירים

שלנו. והשירים מצאו חן בעיניהם עד כדי כך, שהצעירים בהם כבר ידעו אותם בעל פה והיכן שפנית שמעת מפי ה„שקצים" את השיר „תל חי הברית".

כשקיבלתי את משכורתי הראשונה נבהלתי ממש — 40 רובל. משפחתנו יכלה לחיות בסכום זה רק ארבעה ימים. התלוננתי שבלתי אפשרי לחיות ממשכורת כה נמוכה עבור עבודה קשה כזאת. למחרת פורסם בעתון הקיר של הסובחוז: „בעיני קליבנסקי לא מוצאים חן מחירי העבודה הסובייטיים". ביקשתי תיכף אחרי זה פגישה עם מזכירת המפלגה הקומוניסטית במקום וסיפרתי לה על כל העניין. היא הבטיחה לי לבוא למחרת למקום העבודה שלנו ואף לעבוד יחד אתנו כדי להיווכח במצב העניינים. ואכן למחרת באה ועבדה אתנו רק שעה אחת, כי לא היה לה כוח לעבוד יותר במרץ ובקצב כזה.

היא קראה תיכף ומיד לאסיפה כללית של כל העובדים והמפקחים. לאסיפה לקחו אותנו בעגלה גדולה יחד אתה. כשהעגלה זזה מהמקום, התחלנו לשיר את השירים העבריים שלנו והם נשאו חן בעיניה עד כדי כך שמחאה לנו כף מבלי שידעה את תוכן השירים האלה. באסיפה הטיפה מוסר למפקחים, שאינם רושמים בצורה נכונה את כמויות העבודה, ולכן אנו מרויחים כה מעט. היא טענה גם כי לא ראתה מעולם בחייה פועלים כאלה ונתנה לנו את השם „סטאחאנובסקאיה בריגדה". שכרנו השתפר וגם היחס אלינו שופר.

כשהתקרבו ימי חג הפסח, ארגנה אמי ז"ל אפיית מצות. זה היה אחד הדברים הקשים ביותר בתנאים בהם חיינו אז. ראשית כל לא היה די קמח, שנית לא היה מקום כדי לפתוח בו את ה„פודריאד". אבל מה שהיה נוגע למצוות ושמירת הדת והמסורת, לא עמדו בדרכה שום מכשולים. וגם הפעם גברה על כל הקשיים ולכל משפחה בסובחוז היו מצות לחג הפסח.

חיינו כולנו ב„קלוב" — אולם גדול וארוך — ושם ערכנו גם את ה„סדר". אחרי אמירת ה„הגדה" ואכילת ה„קניידלעך" פתחנו בשירים ובריקודים, וכשהגענו ל„הורה" גברה ההתלהבות עד כדי כך שאשה אחת קפצה על השולחן והתחילה לרקוד וכל המסובים מחאו לה כף. אנשי הסובחוז שעמדו על יד החלונות נדבקו אף הם בהתלהבותנו והתחילו להשתתף בשירה ובריקודים עד שאי אפשר היה להבחין מי הם בעלי השמחה האמיתיים, הם או אנחנו. ה„סדר" השאיר רושם כביר על היהודים שלנו וכולם אמרו אז כי מעולם לא השתתפו בחגיגה נהדרת כזאת.

בחודש יוני 1942 העבירו אותנו לצפון הרחוק לשכונה ביקוב־מיס, מחוז בולון ברפובליקה האוטונומית היאקוטית. לא הרחק מאתנו נמצאה גם משפחת גדיה מקיידאן — אשה בשם רוזה עם בנה יוסף ובתה רחל. הבן עבד שם בהנהלת חשבונות. באחד הימים, כאשר היה צורך להעביר את המאזן השנתי למחוז (התחבורה היתה באמצעות כלבים בלבד) התחוללה סערה עזה (פורגה) עם שלג. במקרים כאלה משתרעים הכלבים על השלג ואינם זזים מהמקום עד שה„פורגה" נעלמת, והם נשארו במצב כזה בדרך ימים אחדים. התוצאה היתה נוראה — קפאו ידיו ורגליו וגם חלק מפניו. הביאו אותו במטוס לעיר הבירה יאקוטסק וניתחו אותו בבית־החולים. קטעו את ידיו, אפו ואצבעות אחדות מרגליו. הוא הפך נכה עבודה והתגורר עם אחותו בעיר וילנה. אמו נפטרה לפני שנים אחדות. עכשיו הוא יושב בארץ.

ביקוב־מיס הוא חצי אי שמצידו האחד שוטף אותו ים הקרח הצפוני ומצידו השני — הנהר לנה, שבמקומות אחדים מגיע רוחבו לארבעים ק״מ. חצי האי הזה שוכן 2000 ק״מ מהקוטב הצפוני. שלושה חדשים בלי הפסק שוררת שם חשכה והשמש אינה מראה את עצמה בכלל ושלושה חדשים אין לילה, השמש נעלמת לגמרי ואי אפשר להבחין בין יום לבין לילה. גרים שם יאקוטים, גזע מקורב לאסקימוסים. עיקר העבודה שם — דיג. כל אחד היה מקבל 20 רשתות, כל אחת באורך 25 מטרים, וכתמורה חייב היה למסור לבית־החרושת מיכסה מסויימת של דגים (שם היו ממליחים אותם ושולחים למרכז הארץ). דגים נמצאו ברשתות בעיקר בחודש הראשון להתחלת הדיג — הוא חודש אוקטובר. אחרי זה היו על פי רוב מוציאים את הרשתות כמעט ריקות והחיים היו עקב עובדה זאת קשים מאוד. חסרה ממש פרוסת הלחם היום־יומית והרעב דיכא את רוח האנשים עד כדי כך שאחד איבד את עצמו לדעת.

הקיבוץ היהודי בביקוב־מיס שמנה כ־50 משפחות חי מאוחד ומלוכד. ביזמת אמי ז״ל נוסדו „צדקה גדולה" ו„גמילת חסדים" והן שימשו לעזרה רבה לאותן משפחות, אשר מסיבות שונות כגון מחלות, לא היתה להן אפשרות להתעסק בדיג, ועל כן לא היה להן מקור פרנסה. בשבתות היה „מניין" בבית אמי וכל שכן בחגים ומועדים. בשנה הראשונה לחיינו בביקוב־מיס קיבלנו חופש מהעבודה באורח רשמי ופומבי לימי ראש השנה ויום־כיפור, מתוך תמימות של מנהל בית־החרושת. סבורני שהיה זה המקום היחידי בכל ערי ברית־המועצות בו קרה דבר שכזה.

בני הנוער היו מתכנסים אצלי, בדירתי הקטנה. היינו מלמדים אותם לקרוא עברית, תנ״ך וכיוצא באלה, וגם שירים עבריים מאלה שזכרנו עדיין מימי נעורינו. וכל זה נתן פרי. יש לציין כי בניגוד לישובים בברית־המועצות לא היה אצלנו כל סימן להתבוללות ולא קרה אף מקרה אחד של נשואים מעורבים. הנוער יצא משם, אחרי שנים רבות, חזק ברוחו היהודית־לאומית ורובו נמצא כבר עכשיו בישראל.

בשנת 1956 עלה בידי לצאת חזרה לליטא והתיישבתי בעיר וילנה, וכאן פתחתי במאבק לצאת מהגלות ולשוב לארץ מולדתי. המאבק נמשך 13 שנים עד שלבסוף ב־1 במאי 1969 עליתי ארצה.

חדירת היהדות לצפון הרחוק

שנה לפטירתה של מרת שיינה רייכל קליבנסקי ע״ה

מירכתי הצפון הרחוק, אי שם בברית המועצות, מקום שם רוכזו הרבה משפחות יהודיות מגולי ליטא. הגיעה אשתקד הידיעה המעציבה, כי הלכה לעולמה אחת הנשים הדגולות, מרת שיינה רייכל קליבנסקי ז״ל, שלזכותה יש לזקוף שרשרת של פעולות ענפות לחיזוק הקיבוץ היהודי שם במקום.

רושם עגום מאוד עשתה פטירתה על האוכלוסיה היהודית שם, וגם על מכריה כאן בארץ. כי היא היתה אחת הנשים המופלאות והדמויות הנאצלות, שמעטות כמוה מתהלכות בינינו. בעלת שאר רוח ועדינת נפש. מצוינת במדות הנעלות שנתברכו בהן בנות ישראל המצוינות. אשה יודעת ספר, הצליחה בנעוריה לרכוש ידיעה רבת ערך בספרי קודש, תנ״ך, הלכה ואגדה, ובקיאותה בשטחים האלה גבלה כבר עם למדנות. במיוחד היתה איתנה באמונה ובטחון בד׳ להגשמת יעודי נביאינו לעתיד של עם ישראל וארצו. שאפה כל הזמן להגיע לארץ, ברם, שאיפה זו לא זכתה להגשים בחיים, ויומיים לפני פטירתה התבטאה: „רבונו של עולם, איפשרת לי לחיות הרבה שנים טובות, גם את שנות הסבל בגלותי הכפולה קבלתי באהבה, אין לי שום טענות נגדך, תכניתי בחיים בחלקה נתמלאה, ברם, לו היית מאפשר לי לעלות לארצנו הקדושה, אז היתה כל תכניתי מתקיימת במלואה״.

עוד בהיותה בליטא התמסרה המנוחה ז״ל לפעילות רבה בשטח העסקנות הציבורית ואח״כ המשיכה בפעולותיה הכבירות בהיותה בגלותה בצפון הרחוק. שם נוכחו התושבים להכיר אותה בתור עסקנית ציבורית ממדרגה ראשונה, במיוחד בתנאים הקשים בהם חיו הגולים שם במקום. אם נשארו שם משפחות רבות בחיים והצליחו להחזיק מעמד בתנאים העל־אנושיים, עליהן להודות למנוחה ז״ל שהשקיעה את עצמה במסירות נפש יוצאת מהכלל בשטח הצדקה והחסד.

היה זה בשנת 1941. ביום 14 ליוני חלה באופן בלתי צפוי מראש פקודת גירוש על אלפי משפחות מיהדות ליטא שהובלו בקרונות סגורים לערבות סיביר, וחלק מהם הועבר לירכתי הצפון הרחוק.

אחרי נדודים וטלטולים רבים ממקום למקום, הגיעו כמה מאות משפחות לכפר נידח. אי שם בצפון הרחוק.

הרכב הגולים — מעשירי קובנה בירת ליטא לשעבר. אנשים שהיו מבוססים מבחינה

כלכלית, מעורים בחברה מבחינה ציבורית, רבים מהם עסקנים במפלגות, אנשים בעלי משקל חברתי, שהתחשבו אתם בכל החוגים, ולבסוף נהפכו לשבורים ורצוצים, אכולי יאוש וחדורי מרה שחורה שהשתלטה עליהם.

בהגיעם למקום, התחילה בשבילם פרשה ארוכה של תלאות וצרות. היו ביניהם הרבה משפחות שכלתה אצלם הפרוטה האחרונה ונידונו פשוט לכליון גמור. המצב בכללו היה איום. כל אחד דאג קודם כל לעצמו, איך להיטיב את מצבו, איך להינצל מחרפת הרעב. האם יכול היה מי שהוא לדאוג למצב של אחרים, בו בזמן שכל אחד בפני עצמו לא היה יכול להחזיק מעמד.

והנה בין הגולים האלה נמצאה אשה אחת יוצאת מהכלל, שלא נכנעה לתנאים הקשים הגוררים אחריהם יאוש ואכזבה מרה. היא לא היתה רק להוטה להשיג את חתיכת הלחם לעצמה, דאגתה הראשית היתה נקיטת אמצעים כספיים בכדי לקיים את נפשות הילדים הרכים, הצועקים בקול תחנונים: „אמא, אבא, אני רעב נורא ורוצה לאכול, תנו לי חתיכה קטנה לחם". עיני ההורים מתמוגגות מבכי, בראותם את צער הילדים, ואין באפשרותם להיענות לתחנוניהם.

לא בנקל עולה לה הדבר הזה, — ברם, אחרי מאמצים רבים מצליחה היא לאסוף אנשים מספר, מאלו היותר „עשירים", ואחרי שכנוע רב מתרימה אותם ומיסדת קופת „גמילות חסדים" ו„צדקה גדולה". מקציבה הלואות לאלה שזה עתה התחילו לעבוד וטרם קבלו את שכר עבודתם, ותמיכה כספית לשאינם מסוגלים לעבודה כלל. בזה היא מצליחה לקיים הרבה משפחות. התוצאה מפעולה זו היא, כי שוב כבר נראית בבתים רבים חתיכת הלחם, ו„רעב אין בארץ".

זאת היתה אחת הפעולות הנשגבות של המנוחה ז"ל במקום גלותה.

בפעולות מעין אלו עדיין אינה מסתפקת. כאשה חדורה רוח היהדות התורנית, נוכחה לדעת, כי לא רק המצב הכלכלי הוא במצב רע, גרוע ממנו הוא המצב הרוחני. בכפר נמצאים בני נוער רבים שאין להם שמץ של ידיעה ביהדות כלל וכלל, ולא מהנמנע שהם עלולים לשכוח אפילו את צור מחצבתם. היא אוספת אותם בחדרה, הצר מהכיל את כולם, מתחילה ללמד אותם את השפה העברית, מחדירה לתוכם את ערכי היהדות, והתוצאות הן מוצלחות באופן יוצא מהכלל. הפעולה נשאה פרי, תלמידיה נשארו יהודים נאמנים לעמם מבחינה דתית ולאומית, עם מטען של ידיעה רבה במקצוע היהדות.

אחרי חמש עשרה שנה, לאות הוקרה כלפי מורתם המסורה, נשאו תלמידיה את ארונה עד לבית העלמין, מרחק של כמה קילומטרים, בעיצומו של החורף בקוטב הצפוני.

עוד עובדה מענינת, המאפינת את מהותה ומסירותה לערכי היהדות, ובדרך כלל את מצבם של הגולים בזמן הראשון.

הנה מתקרב חג הפסח עם בעיותיו המיוחדות. המנוחה ז"ל מעוררת את שאלת אפית המצות. אדישות רבה וספקנות גדולה הן התשובות לבעיה זו מצד כולם. הנימוק הוא, איך אפשר — בתנאים הקשים והעל־אנושיים שהגולים נמצאים בהם — להעלות על הדעת

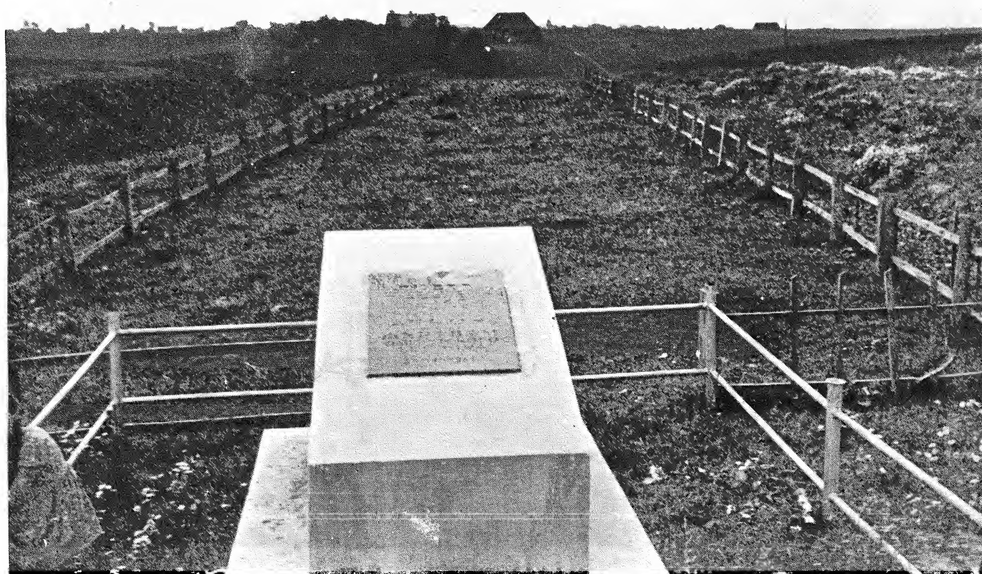

בני העיר מקימים את המצבה

יום הזכרון בשנת 1963

הקבר של קדושינו

דבר שכזה, איך אפשר יהיה להוציא לפועל רעיון שכזה, שאין לו בהחלט אחיזה במציאות האיומה, ודעת רובם היא שלילית בהחלט.

כאן מתגלה אומץ לבה. בדבר הכרוך בענין דתי ולאומי ממדרגה ראשונה, אין היא נרתעת כלל וכלל. אחרי קשיים עצומים בהשגת קמח למצות, בשכירת דירה מיוחדת למטרה זו, היא ועוד אחרים נגשים לאפית המצות.

אלה שהתיחסו בתחילה באדישות לגבי זה, בראותם מסירות נפש עילאית שכזאת, תוך התפעלות רבה, נתפסו גם הם להתלהבות וכולם התחילו לאפות מצות פסח. הודות לפעילותה הנמרצת ידע קיבוץ נידח שקיים חג הפסח בעולם היהודי.

במטרה לעודד את הגולים, סדרה סדר צבורי (ג״כ כמובן, תוך התנגדות רבה) ומאד חגיגי. אלה שאינם בני ברית מתושבי הכפר עמדו כל הזמן מאחורי החלונות והסתכלו. ההתלהבות הרבה ששררה בתוך הבית פנימה השפיעה מאד על אלה שעמדו מבחוץ, ותוך אכסטזה שאפפה אותם התחילו לרקוד מול החלונות.

ככה חדרה רוח היהדות לפינה נידחת בירכתי הצפון הרחוק. לא בכדי התבטאו תושבי המקום כי המנוחה ז״ל פעלה הרבה עבור הקיבוץ היהודי שם במקום. ועם פעולותיה הרבות הצילה אותו מכליון גמור מכל הבחינות.

כותב השורות הללו, מבלי שהיתה לו האפשרות אשתקד להשתתף בהלויתה ולהספידה כראוי, מקדיש רשימה זו לזכרה הבלתי נשכח.

תהא נשמתה צרורה בצרור חיי הנצח של עם ישראל.

י. ל. אושפיז
(„שערים")

זאב רונדר
(ירושלים)

בצבא האדום

ב־22 ביוני 1941 הרגשנו את הפצצות הראשונות של המטוסים הגרמניים. באותו זמן עדיין לא היה ברור מה המצב הכללי בחזית, מכיוון שרדיו מוסקבה שתק, כידוע, עד השעה 12 ולא הזכיר דבר על המלחמה.

הורי שמעו באותו זמן ברדיו את נאומיו של ריבנטרופ, כי הגרמנים החליטו לפתוח במלחמה עם הרוסים. חוץ מזה — רק שמועות, שמועות. היו שמועות כאילו הצבא האדום מתקדם, והרי רבים האמינו שהוא צבא סדיר וחזק. אך למחרת היום החליטו רוב יהודי קיידאן לצאת כל אחד באמצעים שעמדו לרשותו מזרחה, לעבר הגבול הרוסי.

למשפחתי היה סוס, ומכיוון שהיתה לנו סבתא ואבא היה נכה ולא יכול היה ללכת ברגל, ישבו השניים על העגלה ושאר בני המשפחה צעדו על ידה. יצאנו בשלוש בבוקר בערך, ב־23 ביוני בכיוון העיר וילקומיר, אך הספקנו להגיע כדי מרחק של 18 קילומטרים מהעיירה שאטי, ומכאן לא יכולנו כבר להתקדם, משום שבווילקומיר עמדו כבר הליטאים ובידיהם סכינים. הם טענו, כי היהודים קיבלו כביכול שנה לפני כן את הצבא האדום בפרחים. כמעט כל יהודי קיידאן היו אז בשאטי. נשארנו איפוא בעיירה עד הלילה הבא.

לקראת בוקר כבר היה ברור שעוד מעט עומדים הגרמנים להגיע ממש לשאטי, לאחר שיחידות הצבא האדום שברחו אמרו כבר את האמת, כי מי שרוצה ישתדל לברוח, משום שהגרמנים באים בעקבותיהם. הייתי אז בן 17. קשה היה לי אז לעזוב את הורי, כי אבי, כפי שהזכרתי, היה נכה, ואני הייתי הבן היחידי. היה לי רק דוד גדול ממני בשנה, וכל המשפחה החליטה ששנינו בכל זאת ננסה. קיבלנו שני זוגות אופניים, אך לא נתנו לנו כסף וצידה לדרך. פשוט שכחו.

היו אתנו עוד שלושה צעירים בגילנו בערך. אביו של חבר טוב מאוד שלי, אשר גם הוא היה מוכן להצטרף אלינו ולנסות לברוח, בא לאבי דקות אחדות לפני שיצאנו לדרך ואמר לו: „איך אתה יכול לעשות כדבר הזה? אני מעדיף לראות שיירו בבני מול עיני, מאשר שלא אדע מה עלה בגורלו". וחברי זה נשאר. המשפחה הזאת נהרגה בקיידאן עוד לפני היהודים האחרים. יצאנו לא לכיוון וילקומיר, כי הרי ידענו ששם נמצאים החוליגאנים הליטאים, אלא לכיוון פוניביז׳. פעמים אחדות רצו ליטאים לעצור אותנו בדרך, אך התחמקנו מידיהם ולקראת הערב הגענו לפוניביז׳. שם היה כבר עוצר משעה שש בערב, וכיוון שהגענו אחרי השעה הזאת, עצרו וכלאו אותנו עם כמה צעירים שברחו מיתר הערים, ביניהם גם קובנאים,

לשם בדיקת זהותנו. אחר־כך הביאו אותנו לנ.ק.ו.ד. בפוניביז׳. בשתיים בלילה העירונו ואמרו שלוקחים אותנו לחקירה.

חמשתנו קיימנו בינינו התייעצות מי ילך הראשון ובחרו בי. הוכנסתי לחדר גדול, מכל עבריו עמדו שולחנות וליד כל שולחן חוקר במדי מיליציה. באמצע החקירה, בה נשאלתי על שמי, שם משפחתי וכו׳, נכנס לפתע אדם במדי הנ.ק.ו.ד., אשר שאל אותי: „איך הגעת הנה?" היה זה חבר מבית־הספר התיכון, מבוגר ממני. סיפרתי לו את האמת והוא פנה מיד לחוקר ובהמלצתו שיחררו אותי וגם את כל חברי.

הורדנו למרתף, שם היה מזנון פתוח לכל דכפין. כנראה שנמצאו בו כל הרזרבות של המזונות. לקחנו קופסאות בשר ואכלנו במקום. יתכן שגם נמנמנו קצת. יצאנו החוצה וראיתי את החבר הזה יושב על משאית צבאית ועליה כמה מכונות־יריה מסוג „מכסימוב". הוא איפשר לנו לעלות על המכונית, אך כעבור רבע שעה הגיע המפקד והוריד אותנו. חזרנו לנ.ק.ו.ד. היו שם זוגות אופניים בשפע. בחרנו באופניים המשובחים ביותר. היתה ברשותנו גם מפה והחלנו לנוע צפונה־מזרחה, לכיוון לטביה.

באותו זמן לא ידעתי היכן הגרמנים, אך פוניביז׳ היתה כבר חרבה, והבנתי שאם הנ.ק.ו.ד. עוזבת את המקום, כנראה שהם האחרונים הנמלטים. ברגע האחרון החלטנו לנסות את האפשרות של הרכבת. הגענו לתחנת פוניביז׳ ומצאנו שם רכבת עם צלבים אדומים, מלאה עד אפס מקום. מובן שהיו אלה קרונות משא, אך ראינו שיש עוד אפשרות כלשהי לאנשים להיכנס, כמובן שבלי אופניים. נתנו את האופניים לכמה שקצים שעמדו בקירבת מקום ונכנסנו. עמדנו צפופים כדגים מלוחים. אחר־כך זזה הרכבת הזאת. בין הנוסעים היו אזרחים וגם פצועים מן הצבא האדום.

בזמן הנסיעה היה ברור לנו שאנו נוסעים לכיוון דווינסק. עברנו את דווינסק ואת הגבול הישן שבין לטביה ובילורוסיה או רוסיה. זכור לי השם של תחנת־הרכבת: ביגוסובו. שם עצרו אנשי משמר הגבול את הרכבת ואמרו לנו: „על כל האזרחים לרדת". ירדנו והתחלנו מסתובבים. כעבור כמה שעות באה פלוגה שלמה של אנשי משמר הגבול, בידיהם אוטומטים. הקיפו את כל תחנת־הרכבת, ומפקדם החל נואם בפנינו, שהם יודעים כי אנחנו בורחים מהגרמנים, אבל הגיעה אליהם פקודה שיש לחשוש ממרגלים ועליהם להחזיר את כל האנשים אל מעבר לגבול הישן.

הוא אמר לנו, כי בעוד זמן מה יתנו לנו רכבת ויובילו אותנו חזרה לדווינסק. נקל לתאר את מצבנו, אך אנו החלטנו כי בהזדמנות הראשונה נעזוב את הרכבת. שמענו כי הגרמנים כבר קרובים לדווינסק, ולמה נלך לקראתם? ואכן כך היה. כולם נכנסו לקרונות, ובעליה הראשונה כאשר הרכבת האיטה קצת את מהלכה, קפצנו. ראינו שאיננו היחידים. המונים קפצו והחלו ללכת בכיוון פסי הרכבת, כי שום דרך אחרת לא ידענו. המפה שבידינו היתה רק של ליטא ולא של לטביה. חזרנו לאותה תחנה ונתקלנו באותם אנשים ממשמר הגבול. הללו החזירונו, הפעם לא ברכבת, כי אם ברגל.

הפעם החלטנו לשוב לא בקו של פסי הרכבת. שאלנו אצל איכר, איך אפשר להגיע לנקודה אחרת של הגבול, והוא הראה לנו. פנינו קצת צפונה. באותו ערב לנו אצל איכר אחד מלטביה שידע רוסית. הוא נתן לנו לאכול, וכששכבנו לישון בא אליו חבר שסיפר לו,

כי הגרמנים נמצאים ארבעה קילומטרים בלבד מאותו כפר. מובן שלא עצמנו עוד עין, אלא התלבשנו ושאלנו אותו שנית לדרך. נקודת הגבול לא היתה אלא נחל קטן, אותו חצינו מבלי לחלוץ אפילו את המגפיים. המשכנו ללכת ואחרי רדת החמה הגענו לקולחוז. היה זה הקולחוז הראשון, כבר על אדמת רוסיה. לא מצאנו בו איש, מכיוון שכולם עזבו את המקום. תרנגולת בודדת היתה בכל הקולחוז הזה. המשכנו ללכת והגענו לקולחוז שני. ראינו את אנשי הקולחוז מוכנים לרגום אותנו באבנים מחמת חשדם שאנו „דיברסנטים" ורק לאחר שהסברנו לאנשים ברוסית מי אנחנו, הם הזמינו אותנו לשבת וקראו בינתיים למשמר הגבול.

כשהופיע מפקד משמר הגבול עם 3—4 חיילים התחלתי להסביר לו את מצבנו. כנראה שדברי נגעו ללבו, אך הוא השיב שאין הוא רשאי להתיר לי לעבור בדרך הזאת. כאילו גילה לי סוד, אמר לי, שאם נתקדם כעשרה קילומטרים צפונה, נגיע לגשר, ולפי ידיעתו לא נפגוש שם איש ונוכל לעבור. הלכנו באותו כיוון, אך משהגענו לגשר, מצאנו את המפקד ועוד כמה אנשים עומדים עם כלי יריה בידיהם. הם אמרו: „אם יש ביכולתכם, תברחו, כי אנחנו כבר מחכים לסיירים. הגרמנים עומדים להגיע בעוד כמה דקות".

התרחקנו קצת מהמקום ועברנו מבלי להיתקל באיש. הגענו לעיירה בשם אסוביי, ששימשה בזמן המלחמה כעין מרכז של פארטיזאנים בהנהגתו של קולפאק ושם התאספו יהודים רבים, מאלה שהיו ברכבת וכן מיהודי לטביה. משום מה נחשבנו הפעם בעיני השלטונות, אם עוד אפשר היה לדבר על שלטון, כ„מפונים" ולא כ„פליטים" ולא גירשו אותנו עוד. בערב פנינו למפקד העיר בבקשה לעזור לנו, אך הוא אמר שאין לו כל אפשרות. הוא יעץ לנו ללכת לתחנת־רכבת מרחק של ששים קילומטרים ואמר שנלך רק בלילה, מכיוון שהמטוסים הגרמניים מפציצים ביום ובכבישים הולכות יחידות צבא.

לדברי האיכרים היה כבר כל האיזור מכותר על ידי הצבא הגרמני, ולפי דעתם סיכויינו להיחלץ מכיתור זה היו אפסיים. הדבר היה ב־27 או ב־28 בערך, לא יותר מאוחר. מובן שלא ויתרנו על תכניתנו להמשיך וללכת. האיכרים נתנו לנו לאכול ואנו יצאנו לדרך. לא פגשנו הרבה יהודים בדרכנו. משני צידי הדרך התגלגלו חפצי־ערך, שעוני זהב, פרוות ולא היה מי שיקח אותם. בסופו של דבר הצלחנו לצאת מאיזור היערות המכותר, לפי עצתו של אחד האיכרים שהפנה אותנו לאחד השבילים שביער. לפי כל החישובים שעשינו עברנו דרך של שש מאות קילומטרים מקיידאן, כי הרי לא הלכנו בקו ישר, אלא עשינו סיבובים הלוך וחזור. בימים האחרונים היו רגלינו בצקות וכל אחד מאתנו הלך שעון על שני מקלות. ואנו, חמשת הצעירים, לא נפרדנו כל הזמן. היינו רק שוכבים לכמה דקות לנוח. אחר־כך לא היה לנו כוח לקום, רק המחשבה שעמלנו כבר כה הרבה וכי הגרמנים עלולים להגיע עוד מעט הוסיפה לנו מרץ. לא פעם ישנתי גם בהליכה, ורק בכוח האינסטינקט הייתי מתעורר משהגעתי לתעלה. במשך כל הדרך הזאת ציפינו שעוד מעט תיגמרנה צרותינו. נקבל קרונות וניסע. כשהגענו לנבל נוכחנו לדעת שאין זכר לרכבת ואין זכר לפסים. הגרמנים הספיקו להפציץ את הכל, אך מנהל התחנה היה במקום. הוא כיבד אותנו בחתיכות הסוכר הגדולות של הרוסים ופתח בשבילנו קופסה גדולה של חלב משומר. הוא נתן לנו גם צנימים

מלחם שחור. המנהל הציע לנו ללכת לווליקיה־לוקי, מרחק של כשבעים קילומטרים, ואולי נשיג שם רכבת. ואמנם כך היה.

המשכנו ללכת לאורך פסי הרכבת. ההליכה היתה קשה וגם מסוכנת. מטוסים גרמניים הופיעו מזמן לזמן ואנו שכבנו אז בתעלה, אך הטייסים היו יורים בנו, למרות שראו שאין אנו אנשי־צבא. כשהגענו סוף סוף לווליקיה־לוקי מצאנו שם רכבת, אך כל הקרונות היו כה מלאים עד כי אי אפשר היה להיכנס. לאושרנו היו גם כמה קרונות־פלטפורמות פתוחים ועליהם אבנים גדולות. התיישבנו על האבנים. לא איכפת היה לנו שהקרונות פתוחים, העיקר לא ללכת ברגל. לא עזבנו את המקום עד שהרכבת זזה. ואכן נעה הרכבת ישר מזרחה, ללב רוסיה. עד היום איני מבין מדוע היו הקרונות עמוסים אבנים ולא אנשים בזמן מלחמה. מהתחנות הגדולות זכורה לי יארוסלאוול וכן גורקי, אך לא ירדנו בתחנות האלה, כי פחדנו להיפרד מהרכבת ורצינו להגיע הרחק ככל האפשר בלב רוסיה. אני זוכר כי ביארוסלאוול כמעט שאיבדנו את הרכבת. וזאת בגלל יציאתו של אחד מחברינו, ואילו בארזמש איבדנו ממש אחד מחברינו אשר יצא ולא הספיק לחזור.

השלטונות לא הטרידו אותנו בדרך. היה ידוע יפה מי אנחנו. בדרך השגנו, למזלנו, אוכל בתחנת יארוסלאוול, כי הרי לא היתה שום ועדה אשר תטפל בפליטים או במפונים. ליד יארוסלאוול נתפנו קצת מקומות בקרונות הסגורים ונכנסנו לשם, קפאנו מקור וישנו על גבי האבנים. היינו מתלוצצים ומציעים זה לזה לבחור אבן יותר רכה לראש. כשנכנסנו לקרון, פגשנו שם יהודים ממשפחה אחת מבילורוסיה, וכן משפחה מקארלופיניה, אף הם יהודים.

משבאנו במגע באותו קרון סגור עם אנשים אחרים, פקדה אותנו מכת כינים. אני לא הייתי רגיל לזה וגם שאר חברי. כאשר הגענו לסברדלובסק שבאוראל ונאמר לנו כי ישנה שם נקודה למפונים, החלטנו לוותר על המשך הנסיעה. בנקודה עצמה נתקבלנו יפה על ידי הרוסים. לא הרבו בשאלות, ביקשו רק מאתנו תעודות זהות, ראו שאנו מליטא ומיד נתנו לנו פתקים לאוכל וגם הקציבו לנו מיטות. לפני שהלכנו לנוח ולישון, עוד הלכנו לבית־מרחץ. שם עשו גם חיטוי של בגדינו, אשר אמנם לא עזר. בסברדלובסק שהינו כיומיים או שלושה ונפגשנו שם עם יהודים מלטביה. אני זוכר את משפחת דיאמנט, מאחד הישובים לא הרחק מדווינסק. כעבור ימים אחדים היינו חייבים לקבל החלטות על עתידנו.

פתאום הגיע למקום אדם כדי לגייס אנשים והוא הציע לנו לנסוע למיכרות לעבוד. היינו צעירים ורצינו לעבוד כדי שיהיה לנו מה לאכול. התגייסנו. קיבלנו ממנו קצת כסף ויצאנו למקום העבודה. נראה כי היה זה מיכרה לא פעיל והרוסים רצו להפעילו עקב המלחמה. כשבאנו למקום, קיבלנו חדר ולמחרת היום יצאנו לעבודה. אני הייתי צריך לבוא במקומו של צעיר יהודי מקייב, אשר עבד במשור חשמלי וידו נקטעה במשור הזה. דודי עבד בחפירת אדמה. כעבור כמה ימים החליטו להוריד אותנו למיכרה. מן הכורים שעבדו שם לפני כן שמענו, כי הם עומדים במשך כל הזמן במים עד הברכיים. היה זה מיכרה פחם. ניסינו להתנגד. במקום היה רופא והתאוננתי שאני חולה לב. היתה במקום משפחה יהודית ממינסק והתחלתי להתייעץ אתם מה לעשות. סיפרתי להם בין השאר כי למדתי מוסיקה לפני המלחמה, והם כתבו בשמי מכתב ברוסית לקונסרבטוריון של סברדלובסק.

קיבלתי תשובה שמאפשרים לי לגשת לבחינות על מנת להתקבל לשם. על סמך המכתב הצלחנו להשתחרר, אני ודודי, מן המיכרה. על דודי אמרתי שהוא פסנתרן, והם לא בדקו את הדבר.

מובן שלא התחלתי בלימודים בקונסרבטוריון, כי גם לא התכוונתי לכך. אם אתחיל ללמוד, מה יהיה על דודי? אנשי המקום התפלאו גם כיצד נחיה בחורף. בגדינו היו קלים ונאמר לנו כי במקום תשרורנה בחורף 50 מעלות מתחת לאפס. החלטנו, איפוא, לנסות ולהגיע למקומות חמים. ידענו גם כי הגרמנים מתקדמים בלי הרף. ניסינו להגיע לגבול פרס, לאוזבקיסטן. נכנסנו לקרון ונסענו.

הגענו לטשקנט וראינו שכל המגרש על יד תחנת־הרכבת מלא מפונים. היה קשה למצוא בלילה מקום לשכב. כשנכנסנו לבניין של תחנת־הרכבת, היה תמיד השוטר אומר שאסור לישון והיה מעיר אותנו כשנרדמנו. פגשנו שם עוד חמישה קיידנאים שעבדו בטשקנט. הסתבר כי בטשקנט קשה מאוד להירשם — השלטונות טענו כי העיר מלאה ודרשו שניסע הלאה.

בחרנו בפרגנה, אף היא עיר גדולה באוזבקיסטן, ונסענו לשם. לא יכולנו להסתדר שם. פגשתי שם במקרה צעיר קיידנאי והוא הוביל אותנו לתחנת קובא־סאיי, שם עבד כרופא בקליניקה. שמו זילברט, והוא עכשיו בארצות־הברית. בעזרתו סודרתי בעבודה בבית־חרושת לכימיקלים שהועבר מסביבות מוסקבה עד שנתגייסתי. הוא עצמו ודודי גויסו לפני כן, באפריל 1942.

הגיוס לצבא נעשה באמצעות נציג מטעם הממשלה הליטאית שהיה בטשקנט. היה זמן כאשר אנשים ביקשו שיקחו אותם לצבא, כי אחרת היו גוועים מרעב, והיה ידוע כי בצבא יש מזון. היו גם אנשים רבים שרצו לנקום בגרמנים, אך לא נתקבלו, כי פחדו מהליטאים ולא נתנו בהם אמון. בזמן הראשון אמרו שהליטאים בגדו ברוסיה. אך אחרי דיונים עם הנציגים הליטאיים החליטו כפי הנראה לשנות את ההחלטה והחל הגיוס.

בתקופה הראשונה, כאשר דודי לא יכול היה להסתדר בעבודה, הלך לקולחוז, מרחק של שמונה קילומטרים. מן הראוי לציין, כי האוזבקים הבחינו איכשהו בין יהודים לבין לא יהודים. הם אמרו בגלוי שאינם אוהבים את כל הלבנים, אבל לא אהבו במיוחד את היהודים. כאשר גרתי בעיר, הייתי מקבל כרטיסיות לדברי מזון מהמפעל שבו עבדתי, בתוכם תה ירוק, האהוב במיוחד על האוזבקים. אבל כשהייתי בא אליהם כדי להחליף את התה בתפוחי־אדמה או במשמש יבש, היו עושים זאת באי רצון ולפעמים היו מכריחים אותנו לתת את התה בזול מאוד. מובן שהם לא סבלו גם את הרוסים.

כאשר שאלו את הזקנים, מדוע הם שונאים את הרוסים, היו מזכירים את הזמנים כאשר נהגו לא לסגור בית, ולא ידעו מה זאת גניבה, עד שבאו הרוסים. המשכתי לעבוד, עד שגם אני גויסתי. היה זה בסוף הקיץ 1942. גם אני גויסתי באמצעות הנציג טוב, ישר לדיוויזיה הליטאית. איכשהו הייתי מרוצה מכך, משום שידעתי כי בדיוויזיה זו ישנם הרבה יהודים וגם דודי היה שם. הוסעתי ברכבת על יד גורקי.

לדודי, ממנו הייתי מקבל מכתבים, קיבלתי כתובת אזרחית של רוסים, אצלם נהג לבקר בערבים ולמסור להם את הטבק שלו תמורת לחם או סוכר. כוונתו היתה כי ניפגש

אצל המשפחה הזאת כאשר אתגייס. ואכן, מיד אחרי בואי הלכתי לחפש אותם ומצאתי את ביתם בנקל, כי שכן בדיוק מול הצריפים שלנו. ראיתי את דודי במשך שעתיים בערך, וגם כמה קיידנאים אחרים. אחד מהם היה קצין, שנפצע אחר־כך קשות. שמו דינרשול והוא עכשיו בווילנה.

בדיוויזיה הליטאית היו גם ליטאים לפי לאומיותם, אשר לא ידעו לדבר ליטאית, היינו אנשים אשר היו בקולחוזים בסיביר מאז מלחמת העולם הראשונה, או רוסים שיתכן כי אמם היתה ליטאית, אך האב רוסי. קבוצתי שאתה הגעתי למקום מנתה יהודים בלבד, והמפקד — יהודי מבילורוסיה. נשארנו במקום שעות אחדות, כי בערב היינו צריכים להפליג בספינה לגורודץ, שם חנה הגדוד 167.

הגענו למקום למחרת בבוקר ואחרי הסגר של ימים אחדים מחשש של מחלות מידבקות, התחילו לאמן אותנו ברובה הרוסי ובמרגמה 81 מ״מ. אך כנראה שהרגשתי ברע, כי גם ביום השני והשלישי לא יכולתי לקום לגמרי. חומי עלה עד 40 מעלות. בינתיים יצאו הכל לחזית — החיילים עצמם וגם האזרחים קראו לאנשי־הצבא „בשר תותחים״, וזאת בגלל אימוניהם הלקויים, ואני נשארתי בבית־החולים בגורודץ. היה זה בית־חולים אזרחי. כי לא היה שם בית־חולים צבאי. את כל המזון והאספקה הייתי מקבל אחת בשבוע.

קצת רשמים על הדיוויזיה הליטאית. היא לא היתה כפי הנראה היחידה הצבאית הבודדת בה שררו גניבות. הטבחים היו גונבים וכל יום היו תופסים מישהו בגניבה של מיצרכי מזון. חיש מהר נתקבל הרושם כי הדיוויזיה הליטאית היא יותר יהודית מאשר ליטאית, ואני מעריך כי מ־60 עד 70 אחוז מהחיילים היו יהודים. בינינו לבין עצמנו ודאי וודאי שהיינו מדברים לא ליטאית, לא רוסית, אלא יידיש.

אחד המקרים הבלתי נעימים היה לי, כאשר נגנב מעילי הצבאי. מפקדי הישיר הוציא אותי לפני כולם במיסדר והודיע שאני כנראה מכרתי את המעיל וקניתי בכסף וודקה. הוא אמר שיעשו לי משפט צבאי. מה היה עלי לעשות? חשבתי שהכל נגמר. מזלי שמפקד הפלוגה נהג לצאת בערבים עם הצעירות הרוסיות ואהב להתפאר בפניהן שיש לו שעון. על כן היה לווה ממני את שעוני. כשביקשתי את עזרתו בענייני, אמר לי: „אל תדאג״. לקח שני חיילים חמושים ויצא לשוק של באלאכנה. החוק אסר על מכירת ביגוד צבאי. הוא תפס איפוא את הזקן הראשון שמכר מעיל כזה, החרימו ממנו והחזירו. בכך נתבטל המשפט הצבאי שצריך היה להתקיים.

סיפרו גם על מקרים של „סאמוסטריל״, כלומר יריות עצמיות כדי להפוך לנכים. אני עצמי לא ראיתי מקרים כאלה, אבל שמעתי עליהם. היו גם ליטאים רבים אשר היו מוכנים לעבור לצידם של הגרמנים.

דודי ידע לספר על המקרה הבא. הדבר היה בליל חורף קר, כשהוא נשלח בלווי חייל ליטאי שני לעורף קווי האויב בחזית של אוריול למטרות סיור. לחייל הליטאי לא היתה ידועה לאומיותו של דודי ובזמן שהם שכבו בנקודת התצפית שבעורף קווי האויב הציע הנ״ל לדודי ששניהם יסגירו את עצמם לצבא הגרמני ובזה „יסיימו״ את המלחמה האכזרית שלפי דעתו עמדה להסתיים בנצחון הגרמנים. מצבו של יהודה היה קשה, מכיוון שלא היתה

לפניו אפשרות להיפטר מהליטאי בכוח, מעשה שהיה מסגירו מיד לגרמנים בעקבות הרעש שהיה קם.

הוא ניסה לשכנע את הליטאי שדבר זה אינו משתלם מכל מיני סיבות (נדמה לי שבין היתר העלה את קיום המשפחה בליטא), ובסיום התפקיד הם „בכל זאת" חזרו ליחידתם. אינני זוכר האם דודי הודיע על מקרה זה לממונים ואם כן, מה היו תוצאות תלונה זו.

ברצוני להזכיר בכמה מלים את היחידה המיוחדת בדיוויזיה. שמה היה „ספצרוטה" (קומאנדו) ואנשיה קיבלו אמונים מיוחדים לקראת הצנחתם על אדמת האויב. אחד מהם היה אברשקה יוסלביץ', אשר נפל אחר־כך. כשפגשתיו בבאלאכנה היה שרוי במצב רוח טוב ואף ניגן על אקורדיאון. היה שם גם סיומקה יעקובסון. על אברשקה יוסלביץ' שהיה אלחוטאי סיפרו שנשא עליו, כמובן, את המכשיר כאשר הוצנח. כנראה שהיתה בגידה, כי הגרמנים החלו מיד לסרוק את היער. היו אז אנשים שברחו ואולי גם הצליחו להישאר בחיים. אברשקה לחם עד הרגע האחרון ולבסוף ירה כדור בעצמו. כל זה נודע לי אחרי המלחמה, כאשר אנשים שלנו הלכו למועצת השרים של ליטא למחות על אשר הוסתרו שמות כגון של אבקה דיסקנט, אברשקה יוסלביץ' וסיומקה יעקובסון.

כאמור הייתי בזמן הראשון בבית-חולים. שהיתי שם חדשיים ואחר־כך חזרתי לגדוד המילואים בבאלאכנה. הדבר היה בחודש נובמבר. החלה אז להתארגן הלהקה הממלכתית הליטאית ואני הוכנסתי לרשימת הלהקה. לפי צו של סגן שר הבטחון הסובייטי שוחררו כמאה וחמישים ליטאים מהצבא. קיבלנו בניין אשר לא הספיק לכולם ורבים מאתנו אוכסנו בבתים פרטיים והתחילה העבודה.

גם בלהקה זו היה אחוז נכבד מאוד של יהודים. מנהלה הראשון היה דרזדאוסקאס. מן הראוי לציין כי מנהל זה היה לאומני קיצוני מאוד והעניינים הגיעו לכך שהוציא חוזר כי גם על היהודים לדבר ביניהם רק ליטאית. הודענו לו אז מפורשות שנמשיך לדבר בינינו רק אידיש מאותה סיבה שהוא כליטאי מדבר עם הליטאים בשפת אמו. באשמת ריגול ובגידה נעצרו על ידי הנ.ק.וו.ד. המקומי ארבעה מחברי הלהקה (כולם ליטאים). אחדים מהם חזרו לליטא לאחר שריצו את עונשם, אחדים טוהרו בזמן הטיהורים של חרושצ'וב.

כאמור לעיל, נמניתי עם המאושרים שהוכנסו ללהקה המלכותית הליטאית. הועברנו לעיירה פריסלאוול. זוכרני כי אספקת המזון לעיירה הזאת היתה בכל רע, והאזרחים היו מסתכלים בנו בעין לא טובה. כשהיינו באים לחנות בה היו מחלקים את הלחם לפי כרטיסים, היינו מקבלים אותו תמיד בלי בעיות, כי עדיין לבשנו מדי צבא וחיילים קיבלו לפי החוק את הלחם בלי תור. אך ביניהם לבין עצמם שוחחו, כי בניהם ואבותיהם נמצאים בחזית ופה ישנם גברים צעירים ובריאים ששוחררו.

מאוחר יותר השתפר יחסה של האוכלוסיה. היה זה לאחר ששמעו את הופעותינו הראשונות, שכללו יצירות פופולריות מהחזית, ואשר היו קרובות מאוד ללבם. במרוצת הזמן חדלנו גם להיחשב כחיילים ותנאי המזון שלנו נשתנו לרעה. מחוץ לכרטיסים ללחם, היינו מקבלים שלוש פעמים ביום אוכל במסעדה: בבוקר — צלחת „שצ'י", היינו כרוב עם מים, בלי כל שומן או תוספות אחרות, בצהריים — צלחת כרוב, ולמנה השניה — כרוב מבושל, ובערב — עוד פעם כרוב. לאנשים צעירים היה הדבר קשה מאוד.

לחם היינו מקבלים 650 גראם ליום. למעשה היינו גומרים ב־15 לחודש את כל הכרטיסיה של החודש ואחר־כך היינו צריכים לחשוב על תחבולות. כך למשל היינו מוכרים מגבת, חולצה או מלח שקיבלנו. כל זה היינו מחליפים בשוק בתפוחי־אדמה וכדומה. הדבר נמשך כחדשיים או שלושה. אחר־כך החלו להגיע התלונות מצידנו ל,,סובקום", הוא המרכז שלנו במוסקבה. ובאחד הימים הגיעה הוראה כי אנו חייבים לקבל מנה של אקדמאים.

לאחר שהיתה לנו כבר תכנית מוכנה, הובאנו למוסקבה לבית־מלון יפה. הופעתנו הראשונה היתה בתיאטרון הקאמרי שבמוסקבה. התכנית הכילה, כמובן, שירים עממיים ליטאיים והשירים הפופולריים באותו זמן בחזית, ברוסית ובליטאית. היינו מכניסים גם את ,,היידישע מאמע", אבל בלי מלים. גם ,,ביי מיר ביסטו שיין".

פריסלאוול המשיכה להיות הבסיס שלנו ומשם יצאנו לסיבוב הראשון של הקונצרטים. ביקרנו בין השאר בצ'לאבינסק, בסוורדלובסק, וכן הופענו בחזית. ביאסנאיה פוליאנה נפגשתי שנית עם דודי. זה היה בשנת 1943.

פגישתנו היתה מאוד נרגשת. מפיו של יהודה זכורים לי עוד שני סיפורים. האחד הוא כיצד הציל את חייו המאיור היהודי גיבור ברית־המועצות וילנסקי. הדבר אירע בחורשה לאחר קרב קשה עקוב מדם. הם בדקו את החיילים הגרמניים שנפלו. דודי לא הרגיש כלל שאחד מהם שהיה פצוע כיוון ישר אליו את נשקו האוטומטי, אך המאיור וילנסקי הקדימו וירה בגרמני. הוא נתן אז מנה הגונה ליהודה על שלא היה די זהיר.

המקרה השני התרחש עם גרמני קשיש שהיה בחיים ונפל בשבי. לא היתה אז שום בעיה לחסלו בכדור אחד בלבד. יהודה ניגש אליו והסביר לו שהוא יהודי ולמרות שידוע לו כי הגרמנים השמידו את העם היהודי, הוא משאיר אותו בחיים מטעמים הומניטריים. גרמני זה נפל לנשק את ידיו ורגליו של דודי. בתקופה מאוחרת יותר נפצע דודי קשות כאשר עלה על מוקש. כתוצאה מכך איבד את הראיה לתקופה של כחצי שנה ומכתביו אלי היו נכתבים על ידי אחות. לאחר ניתוחים שונים חזרה אליו הראיה וסיפור מרגש נפרץ מפיו על הרגשתו המיוחדת כשהורידו ממנו את התחבושות והוא התחיל לראות מחדש. לאחר מכן חזר לחזית ושולב ביחידה קרבית רוסית בצבא האדום.

הרבינו בהופעות עד שנת 1944. באוגוסט, אחרי ששוחררה וילנה, עברנו לליטא.

לפני שעזבתי את רוסיה, כאשר היה כבר ידוע במקום עבודתי שאני נוסע לפולין, פגש אותי ליטאי אחד, בעצם חצי־ליטאי חצי־פולני, ואמר לי: ,,תראה, אדוני, אתה נוהג כראוי, אל תפחד ממני. אני ליטאי. מקומך לא בפולין. אתה יודע, יש לך מקום יחידי בכל העולם, זו ארץ־ישראל, לשם אתה צריך לנסוע". מאוד נרגשתי מדברים אלה.

האוכלוסיה היהודית כבר היתה אז מלוכדת והשתדלו לעזור זה לזה במה שאפשר היה.

הנני מאושר מאוד להיות בארץ מולדתנו ולבנות פה משפחה.

אליעזר ליפמאן
(תל־אביב)

בדיוויזיה הליטאית

נולדתי בשנת 1924 בקיידאן, לאבי, שמרל (שמריהו) ליפמאן, שהיתה לו חנות מכולת ברחוב סמילגיו, בביתו שעבר אליו בירושה מסבא. בכל הרחוב גרו יהודים לבד. בעונות הקיץ היה אבי חוכר גני פרי, מלפפונים וירקות. שם אמי היה חיינה מבית גורביץ'. סבא (אביה של אמא) היה חקלאי. בכפר הליטאי הקטן קאלנאברז'יאי היה חוכר אדמה ועובד אותה בעצמו (לפני מלחמת העולם הראשונה היה הכפר הזה מעון הקיץ של המיניסטר הצארי המפורסם סטוליפין).

היתה לי אחות שיינה־גיטל, שנולדה בשנת 1923, ואח צעיר ראובן, יליד שנת 1929.

עד שנת 1937 למדתי בבית־ספר עברי בקיידאן, ואחר־כך בגימנסיה ליטאית, בה למדתי עד שנת 1941, התחלת המלחמה בין גרמניה ורוסיה.

בזמן שלטון הסובייטים בליטא חיסלו הורי את החנות ואבי עבד ברשות הבנייה, בשדה־התעופה הצבאי בקיידאן.

מיד ביום הראשון של המלחמה הרעישו הגרמנים קשות את שדה־התעופה ואת העיירה. מתוך חשש בפני הרעשות נוספות, יצאה משפחתי לאחד הדודים, לכפר. למחרת היום, ה־23 ביוני, הגיעו לעיירה ידיעות, כי הגרמנים מתקרבים לאיזור. בשעות הערב, כאשר נודע להורים, כי הגרמנים קרובים, ציוו לי ללכת לאחת הדודות, שהתגוררה בכפר פייטקונאי (Petkunai) בכיוון מזרח. ההורים בכו בשעה שנפרדו ממני, נתנו לי קצת חפצים ומזון וכסף ושלחו אותי מעל פניהם, „כדי שאשתדל להינצל".

על גבי אופניים, יחד עם עוד 3 חברים, יצאתי לדרך. במרחק קילומטרים אחדים מקיידאן נתקלנו בליטאים חמושים, שלקחו מאתנו את האופניים. היו אלה לאומנים ליטאים, אשר תפסו מיד בימים הראשונים של המלחמה את השלטון בכמה עיירות. רצינו אז לחזור להורינו, אך אמרו לנו שאי אפשר כבר לשוב, כי הגרמנים נמצאים קרוב. היינו אותה שעה לא הרחק מתחנת־רכבת, בה נעצרה באותו זמן רכבת שנסעה מזרחה, והגענו עד דווינסק (דאוגאוופילס) אשר בלטביה, ומשם הלכנו ברגל עד הגבול הרוסי. פעמים אחדות הגענו עד הגבול, אך כל פעם החזירו אותנו. אמרו לנו, שאנחנו מליטא, „זרים", ועלינו לחזור.

שעה קלה לפני בואם של הגרמנים הצלחנו לחצות את הגבול. משם הועברנו ברכבת אל הרפובליקה האוטונומית מורדוביה עד העיירה קראסנוסלובודסק. שם נשלחתי לקולחוז על שם סטאלין, במרחק 3 קילומטרים מן העיירה. עבדתי שם בשדה, אך מזג האוויר נעשה

קר, בגדים חמים לא היו לי. החלטתי איפוא יחד עם החברים מקיידאן שנשארו בקראסנוסלובודסק, נחום לוויתן ויצחק גלאטשטיין ושני מכירים מן העיירה (מאיר טוקר ולזר בלומברג), לנסוע לטאשקנט שבאוזבקיסטאן, שם שורר אקלים חם ואין צורך בבגדים חמים. אולם בעיר הבירה של אוזבקיסטאן לא הרשו לנו לגור, בתור „יסודות זרים". יצאנו איפוא לקולחוז של יהודים בוכאריים באיזור טאשקנט, בו היה יושב־הראש שוחט לשעבר, מיהודי בוכארה.

יהודי הקולחוז היו אדוקים, שמרו על המסורות היהודיות, והקולחוז היה מבוסס יפה. קיבלנו חדר בעל ריצפת חימר ובו התגוררנו. נשלחנו למפעל עצים, שם עבדתי בתחילה בעבודה גופנית ואחר־כך למדתי לעבוד ליד המכונות. חברי היו גדולים ממני בשנים אחדות וחיש מהר גויסו לצבא. עבדתי במפעל כשבעה חדשים ותנאי חיי היו קשים מאוד. בעזרת כרטיסי מזון אפשר היה להשיג לחם בלבד ומנה של שלושה ימים היתה מספיקה לי ליום אחד בלבד. במשך היומיים הנותרים הייתי רעב ללחם. עזרה לא רציתי לקבל. אנשים רבים מתו אז מרעב, וגם אני עצמי נחלשתי מאוד.

בחודש אוגוסט 1942 גוייסתי גם אני לצבא, לדיוויזיה הליטאית. נשלחנו לנקודת מעבר בטאשקנט, שם רוכזו כל המגוייסים, מפונים מליטא שחיו באסיה המרכזית. בנקודה זו שהיתי כשבוע ימים. הורכבה שם יחידה בת 12 אנשים, מהם 10 יהודים ו־2 ליטאים (בין היהודים היו 2 צעירות יהודיות), ונשלחנו לבאלאכנה ליד גורקי, שם חנה גדוד המילואים השני של הדיוויזיה הליטאית ה־16.

גדוד זה הכין עתודת אנשים לדיוויזיה הליטאית, אשר לחמה כבר אז בחזית. אני נשלחתי למחלקה הראשונה של הפלוגה השלישית. מפקד הפלוגה היה יהודי מקובנה, קצין לשעבר בצבא ליטא בשם סטראז' (הוא עכשיו בווילנה). גם מפקד המחלקה היה יהודי בשם קפלן, מוצאו מווילקיה, עיירה ליד קובנה. מחלקתנו מנתה 44 אנשים, מהם 30 יהודים, והשאר ליטאים. היו יהודים אחדים שהתקשו לבצע את תרגילי הצבא והליטאים היו לועגים להם. שלושה מן הליטאים שבמחלקה לא היו מפונים, אלא משוחררי בתי-הכלא, לאחר שנאסרו בליטא ונכלאו בבתי־סוהר ברוסיה. מכאן שלחו אותם אל הדיוויזיה הליטאית. הם היו אסירים פליליים, כי אסירים פוליטיים לא נתקבלו לדיוויזיה.

עסקנו כל היום בגדוד זה בתרגילי צבא. כאן נבחרו גם חיילים כדי לשלחם לבית־ספר לקצינים. הבחירה נעשתה לפי עקרון של לאומיות: במקום הראשון ליטאים, חברי המפלגה הקומוניסטית או הקומסומול. אך כיוון שמספרם של אלה היה קטן מאוד, נתקבלו גם יהודים. אנו היהודים לא התביישנו והיינו מדברים בינינו יידיש, וכיוון שהיינו הרוב, נשמעה כאן יותר יידיש מליטאית. על חגים יהודיים לא היה לנו כל מושג.

באפריל 1943 נשלחתי לחזית ליד אוריול. הדיוויזיה היתה אז זקוקה לתגבורת אחרי הקרבות ליד אוריול, בהם נפלו רוב החיילים. כאשר נשלחנו לחזית, דאגו לכך, כי בגדוד יישארו הליטאים וכי לחזית יישלחו היהודים. הליטאים היו דרושים כדי לשחרר את ליטא, שהרי הדיוויזיה היתה „ליטאית". גם יהודים אחדים הושארו בגדוד. היו אלה קומוניסטים ותיקים, אשר הטיפו את התורה הקומוניסטית בין החיילים ודיברו על משימת הכבוד הגדולה של מלחמה בכנופיות ההיטלריסטיות בחזית, אולם הם עצמם לא הלכו לחזית.

המזון בגדוד היה גרוע מאוד ולעתים קרובות רעבנו. לא אחת היו נותנים את הלחם לשלושה ימים והחיילים היו אוכלים אותו תוך יום אחד, ומי שהיה מעשן החליף גם לעתים קרובות את הלחם בטבק.

כאשר נשלחנו לחזית ניתנו לנו מדים חדשים. כשהגענו למקום בו חנתה הדיוויזיה, חולקנו בין הגדודים. אני נשלחתי לגדוד ה־167 ונתמניתי מקשר בין פלוגתי לבין מטה הגדוד. השתתפתי בקרבות החל מ־5 ביולי 1943, כאשר הגרמנים ניסו להבקיע את החזית, לאחר שבמשך חצי שנה עמדו היריבים באותן עמדות. בקרבות נפלו אנשים רבים מאוד, ביניהם יהודים רבים.

לפי חשבוני השתתפו בדיוויזיה הליטאית כ־60 יהודים בני עיר מולדתי קיידאן. פיקוד הדיוויזיה השתדל לשמור על הליטאים כקדרים לאומיים ועל־כן גם היה מספר הקרבנות ביניהם קטן יחסית מזה שבין היהודים. יתכן גם שחששו להעמידם בנקודות מסוכנות בגלל חוסר האימון אליהם והחשש המתמיד כי בכל הזדמנות נאותה הם עלולים לעבור לצד הגרמנים. מאידך, מתוך הרצון לשוות לדיוויזיה ככל האפשר אופי ליטאי, היתה גם העדפה של ליטאים בבחירת מועמדים להכשרת קצינים.

בקרבות ליד אוריול נפצעתי ברסיס בידי ושכבתי שלושה חדשים בבית־החולים בליפצק במחוז וורוניז׳. היתה שם מחלקה מיוחדת לפצועים מהדיוויזיה הליטאית, בה היו יהודים רבים. ביניהם הנני זוכר את: בוריס רוז׳אנסקי (הגיע ב־1967 לישראל), נחמיה לוריא (היה אז בן 55), אשר היה בדיוויזיה עם שלושת בניו. אחד מהבנים נפל בקרבות ליד אוריול (הורף 1943). השניים האחרים חיים אתו בקובנה; פישר מזאראסיי; טוביה גורסקי מפוניבז׳.

על פי הזמנת מנהל בית־החולים הופענו בליפצק בקונצרט של שירים ליטאיים. מבית־החולים הוחזרתי באוקטובר 1943 לגדוד המילואים בבאלאכנה. כעבור חדשיים הועברתי למקהלת הגדוד, שהוקמה באותו זמן. רוב חברי הלהקה הזאת היו יהודים, בתוכם: רוזין, זאצפינסקי, שר, אפרוס, קורצמאן, מקלר. היינו שרים שירים ליטאיים ורוסיים, שירים ביידיש לא באו בחשבון. היו אלה שירי עם, או שירים שקראו לקרב. אני זוכר שיר שאת מנגינתו חיבר בנימין גארבולסקי, אז צעיר יהודי בן 19, ועתה מלחין ידוע בליטא. המקהלה התקיימה כ־9 חדשים, וכאשר החל שחרורה של ליטא, נשלחו כל חברי הלהקה לקרבות בדיוויזיה.

באוגוסט 1944 נשלחתי מבאלאכנה עם תגבורת לחזית הליטאית ליד שאוולי, שם צורפתי לגדוד 249. מפקד פלוגתי היה הקצין היהודי הלייטננט הבכיר גורביץ׳, יליד מאריאמפול, חבר בית״ר לשעבר, שנהרג בווילנה בתאונת דרכים בשנת 1966. גם שני אחיו של גורביץ׳ שרתו בדיוויזיה.

השתתפתי בכמה קרבות בליטא ואחר־כך נתמניתי כמדריך של מכונות יריה לטירונים החדשים. אחרי תקופה מסויימת צורפתי שוב למחלקה אנטי־טנקית בגדוד שמפקדו היה היהודי וולף וילנסקי, שקיבל את התואר גיבור ברית־המועצות (כעת בליטא). עברתי עם יחידתי לחזית הלטבית, שם נפצעתי קל. בצאתי מבית־החולים אחרי טיפול לא ממושך לא הוחזרתי לדיוויזיה הליטאית, כי אם נשלחתי לדיוויזיה רוסית רגילה. זה היה כבר בסוף

1944. השתתפתי עוד בקרבות ליד קניגסברג ונפצעתי שוב, הפעם פציעה קשה בבטן, ביום 7.2.45.

בהיותי בדיוויזיה הרוסית התארגנה שוב פלוגה אנטי־טנקית. יהודים לא נתקבלו לפלוגה זו. מפקדה, קפיטן רוסי, אמר לנו בגלוי: „אברהמים אינם נחוצים לנו".

באותה תקופה נשלחו כבר ליטאים רבים ליחידות רוסיות ולאו דווקא לדיוויזיה הליטאית. נסתבר, כי אף על פי שנצחונם של הרוסים כבר היה בטוח, עדיין ערקו ליטאים רבים מן הדיוויזיה הליטאית. על כן הוחלט כנראה לפזרם ביחידות רוסיות כדי לא לאפשר להם התארגנות והידברות לשם עריקה. ליטאים אלה, רבים מהם רוצחי יהודים, ששרתו לפני כן בצבא הגרמני או ביחידות הליטאיות של הצבא ההיטלרי, פחדו לגלות בפומבי את שנאתם ליהודים, בחשבם כי הרוסים הם מגיני היהודים. ברם, מהר מאוד נוכחו לדעת שהרוסים הם שונאי יהודים כמותם וכי אין להם כל סיבה להסתיר את איבתם.

עוד בהיותי בפלוגתו של גורביץ' היינו פוחדים בצאתנו לקרב, כי הליטאים „ידפקו" אותנו בזמן הקרב וחששנו מפניהם לא פחות מאשר מפני הגרמנים. באותו זמן נתדלדלו והלכו שורות היהודים. חלק הארי מבינינו נפלו בקרבות והפכנו למיעוט קטן. במקום האוירה היהודית ששררה קודם לכן בדיוויזיה שררה כעת אוירה אנטי־יהודית. הרגשנו את עצמנו נרדפים ואחוזי חרדה. השתדלנו על כן ככל האפשר להיות ביחד ולמצוא משענת איש אצל רעהו.

אחרי פציעתי ב־7.2.45 שכבתי חמישה חדשים בבתי-חולים צבאיים בקובנה. עם צאתי מבית־החולים שוחררתי מן הצבא ביוני 1945. זכיתי באותות ההצטיינות: „על מעשי גבורה בקרבות", „על הנצחון על גרמניה".

חזרתי לקיידאן, אך לא מצאתי שם איש. כל קרובי נספו יחד עם כל יהודי קיידאן ב־28 באוגוסט 1941. נשאר מהחורבן יהודי אחד בלבד, חיים רונדר (נפטר בקובנה אחרי שקיבל היתר יציאה לישראל), אשר ניצל על פי נס מההוצאה להורג. הוא אשר סיפר לי על גורל משפחתי. נשארתי בקובנה. בקיידאן אין יהודים. שרידי השואה התרכזו בקובנה ובווילנה.

עבדתי בקובנה במרכז המסעדות ומשנת 1947 עמדתי בראש מרכז המסחר בטבק בקובנה.

מן הראוי לציין את חיי האחוה של בני קיידאן ברוסיה ואת מסירותם לזכר היהודים שנספו. הם עוזרים איש לרעהו, חיים כל הזמן מתוך מגע הדוק. קבר האחים של יהודי קיידאן היה זרוע בשעורה. החוזרים ניקו את כל השטח, גידרו את המקום והקימו בכספם מצבה נאה. כל שנה נוסעים הם לקיידאן ליום השנה וחולקים את הכבוד האחרון לאלה שנספו. כאשר תושבי הסביבה החלו לחפור בקבר, לחפש בקבר האחים שיני זהב, התלוננו יהודי קיידאן בהנהלת העיר, במיליציה, בפני רשויות הצבא, אך חילול הקבר לא נפסק.

אחדים מבני קיידאן עלו לישראל. הנותרים עדיין חולמים על עליה, אך אין להם אפשרות לכך. אני סיימתי בקובנה תיכון ערב, למדתי גם בקורסים. הייתי מקבל קיצבת נכה ובמשך כל הזמן חלמתי על עליה.

בחודש מרץ 1956 באתי עם אשתי לפולין ומשם הגעתי באוגוסט 1957 לישראל.

רשימה של יהודי קיידאן ששירתו בשנות 1942/1945 בדיוויזיה הליטאית

.1	שייע ברנשטיין	BERNŠTEIN	— נמצא בארץ
.2	זרח ברנשטיין	BERNŠTEIN	— נמצא בארץ
.3	יוסף בין	BIN	— נמצא בשיקאגו
.4	לייב גולדברג	GOLDBERG	— נמצא בווילנה
.5	לייבל־יודל גורוויץ׳	GURVIČ	— עלה לארץ ב־1969
.6	לייב גינזבורג	GINZBURG	— עלה לארץ ב־1957
.7	אליהו גאמוס	GAMUS	— וילנה
.8	אפרים קגן	KAGAN	— קובנה
.9	יודל רונדר	RONDER	— קובנה
.10	וולוול רונדר	RONDER	— ירושלים
.11	חיים טפר	TEPER	— וילנה
.12	יעקב דינרשול	DINERŠUL	— וילנה, כעת בישראל
.13	מאיר טוקר	TOKER	— וילנה
.14	לאזאר בלומברג	BLUMBERG	— וילנה, כעת בישראל
.15	חיים לומקין	LOMKIN	— וילנה
.16	ברל לומקין	LOMKIN	— וילנה
.17	אבא־יאנקל גרינברג	GRINBERG	— וילנה
.18	משה שניידר	ŠNEIDER	— וילנה
.19	שלמה ריץ	RIC	
.20	משה ריץ	RIC	
.21	אביגדור אופניצקי	UPNICKI	— כעת בישראל
.22	הירשל יופה	JOFFÉ	
.23	בנימין קפלן	KAPLAN	— באר־שבע
.24	טוביה שניידר	ŠNEIDER	— וילנה, עלה לישראל ב־1970, חזר לוילנה ב־1971
.25	משה שניידר	ŠNEIDER	— וילנה
.26	משה דאמרצקי		— נפטר בארצות־הברית

רשימה של יהודי קיידאן, שנפלו בקרבות של הדיוויזיה הליטאית

.1	יצחק גלאדשטיין	GLADŠTEIN
.2	נחום לויתן	LEVITAN
.3	מיכאל רוגוב	ROGOV
.4	משה זיסלה	ZISLÉ
.5	שמואל זיסלה	ZISLÉ
.6	פיוול דושקס	DUŠKÉS
.7	ברל קפלן	KAPLAN
.8	משה קפלן	KAPLAN
.9	מאיר גורקלאן	GORKLAN
.10	מיכאל בין	BIN
.11	ברקוביץ'	BERKOVIČ
.12	אבא־יאנקל שנייד	ŠNEID
.13	יאנקל דאמרצקי	DAMERECKI
.14	מנדל דאמרצקי	DAMERECKI
.15	מרלביץ'	MERELEVIČ

בין הניצולים

.1	שאטער פסח	ŠATER	— פארטיזאן — נמצא בווילנא
.2	משה אופניצקי	UPNICKI	— פארטיזאן — נמצא בישראל
.3	מיכאל גולדברג	GOLDBERG	— פארטיזאן — נמצא בווילנא
.4	חנוך סנדלר	SANDLER	— ניצול ממחנות — נמצא בירושלים. עלה ב־1967
.5	משה קרוסט	KROST	— ניצול ממחנות — נמצא בשיקאגו
.6	חיים רונדר	RONDER	— נפטר בקובנה (פארטיזאן)
.7	פניה קרנובסקי	KARANOVSKI	— היתה בגיטו ואצל איכרים — נמצאת בישראל
.8	שמואל גירשוביץ'	GIRŠOVIČ	— היה בגיטו ובמחנות. נמצא בליטא
.9	בן-ציון בירגר	BIRGER	— היה בזמן הכיבוש הגרמני אצל איכרים ליטאים על יד קיידאן, נמצא עכשיו בקיידאן, נשוי לליטאיה

א. שמחה הכהן קפלן
הרב הראשי ואב"ד בצפת

ישיבת מיר

ישיבת מיר, אחת הישיבות הגדולות בעולם לפני מלחמת העולם השנייה, נאלצה לצאת לגלות.

למעלה ממאה שנה עמד מבצר־תורה ענקי זה, ממנו יצאו גדולי ישראל שהתפרסמו במשך השנים כמנהיגי היהדות החרדית וכנושאי דגל התורה בעולם כולו. הילה של רוממות עיטרה את הישיבה הגדולה הזו, בה למדו למעלה מארבע מאות בחורים, רובם בקיאים בש"ס ופוסקים, מעמיקי מחשבה ובעלי תריסין בכל שטחי חיי הרוח של העם היהודי. אבל עם התקדמות צבאות גרמניה החליטה הנהלת הישיבה לעזוב את המקום, שכל אבן בו היתה ספוגה תורה ומוסר, ולנדוד לליטא, שנמצאה אז באיזור ההשפעה הקומוניסטי, מתוך תקוה שזו תשמש רק תחנת מעבר לשם עליה לארץ הקודש, משאת נפשו של כל יהודי בכלל ושל בן־תורה במיוחד.

היתה זו שעת חירום. כל ישיבות ליטא הפולנית עברו את הגבול והגיעו לווילנא. אף על פי שהשלטון הקומוניסטי עדיין לא התערב בענייניה הפנימיים של מדינת ליטא הקטנטונת והחלשה, כבר תלויה היתה עינו של הדוב הרוסי הגדול על גבה, אך הישיבות מצאו במדינה זו מקלט נוח מכל הבחינות, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה רוחנית ואוירת התורה ששררה מאז ומתמיד בליטא.

נציגות מטעם הישיבה יצאה על פני ערי השדה לחפש מקום מתאים, הן מבחינת הקליטה של בחורי־הישיבה הרבים והן מבחינת האוירה המתאימה שישיבת מיר רגילה היתה בה מאז שנוסדה בעיירה מיר.

חיפשו ומצאו את קיידאן.

קיידאן לא היתה שונה בשום דבר מעיירות אחרות של ליטא. היא היתה עיירה ליטאית טיפוסית מכל הבחינות. האינטליגנציה שבה, אפילו זו שלא נמצאה בקירוב מחשבה עם בני תורה, חדורה היתה אהבה שרשית לתורה. הציונות של קיידאן לא נטרפה מרוחות פרצים, והיא התייחסה בכבוד לתורה וללומדיה. כי התורה היתה בליטא חלק מהישות האנושית של היהודים הליטאים. הם הכתירו בה את חייהם, חיי הפרט וחיי הכלל, ריח התורה נדף מכל יהודי אף הפשוט ביותר, הוא נמצא בבית וברחוב, בעסק ובסדנא, הוא מילא את בתי־הכנסת ובתי־המדרש, הוא היה הבסיס של ריח החיים. כחריפות מוחם כך רחבות ליבם, כשרשיותם היהודית כך הארת פניהם בחסד, בצדקה ובעיקר — בהכנסת האורחים.

וקיידאן הכניסה אותנו, את מאות תלמידי הישיבה, שנמניתי אז עמהם, בכל רחבות הלב, המסירות האופיינית ובאוירת הלבביות שכה נדרשה בימים טרופים אלה.

אמנם, דאגת כלכלה לא העיקה על הישיבה בימים אלו. יהדות ארצות־הברית, ובעיקר הג׳וינט נחלצו לעזרת הישיבות ולא ידענו מחסור, אבל לא על הלחם לבדו יחיה האדם, ויהודי קיידאן הוכיחו, כי אמנם יש בידם להעניק לנו כל מה שדרוש לבן־ישיבה: ביתיות, אוירת חיבה ודאגה לדברים הפעוטים היום יומיים שבחור־ישיבה זקוק להם.

אמנם, בתחילה ניכרת היתה הססנות־מה מצד חוגים מסוימים בקיידאן, שהיתה ציונית במהותה, מחשש שמא עלולה נוכחותה של הישיבה לגרום נזק למגביות של הקרנות הלאומיות, כ,,קרן קיימת" ו,,קרן היסוד", אולם הפיקחות שבהם ואהבת התורה שבעומק נפשם הפיגו מיד את החששות, ולאחר שאחד מנכבדי העיר קם והצהיר, כי איכסון הישיבה בקיידאן בימים אלה יש בו משום פיקוח נפש ואין להעלות כעת על הדעת בעיית הקרנות, קיבלו את הישיבה בזרועות פתוחות ועמדו לימינה להוטים להושיט לה כל עזרה שתידרש.

יהודי קיידאן הוכיחו מיד כי זוהי אהבה לשמה, וכל אחד מ,,בעלי־הבתים" של העיר ראה מחובתו למסור חדר או להקצות מקום לבחורי־ישיבה, וזאת בכל הכבוד והרגשת החיבה והנכונות לשרת את הבחורים, להעניק להם הרגשה של בית נקי ומטופח, בדרך הבתים של יהודי ליטא. עקרות־הבית שמחו לצחצח את החדרים בהם התאכסנו הבחורים. הן שמחו כאשר ניאות בן הישיבה לטעום ממזונותיהן או לשוחח עמהן על דא ועל הא.

כאשר הוחלט על איכסונה של הישיבה בעיר, נתגבשה מיד החלטה לערוך קבלת־פנים חגיגית לבני הישיבה ולראשיה ביום בואם לעיר. קבלת־הפנים נערכה מטעם הקהילה ובראשה הרב הגאון רבי שלמה הלוי פיינזילבר זצ״ל, הי״ד, אב״ד קיידאן, שקיבל את פני בני־הישיבה בלבביות ובשמחה גדולה. ועדיין זכורים בזכרוני מקצת מדבריו הנלהבים באותו מעמד, בצטטו את האמור בתלמוד בבלי (מסכת גיטין דף ו׳ ע״א): ,,עשינו עצמנו כבבל בארץ־ישראל", כלומר שהתורה באה אל קיידאן.

אין צורך להדגיש, כי בואה של הישיבה לקיידאן שינה את האוירה מן הקצה אל הקצה. עד אז קיימת היתה ישיבה קטנה בלבד, ובואם של מאות בחורים גדולי תורה ובעלי מחשבה שהיו מפורסמים בין הישיבות, הפעים שוב בלב אנשי העיירה את התשוקה ללימוד. בחורים התהלכו ברחוב ודיברו בלימוד, בבתים שהתאכסנו בהם בחורי־ישיבה נשמע קול התורה משעות הבוקר עד שעות מאוחרות בלילה, קול התורה לא פסק לא ביום ולא בלילה בבית־המדרש שם למדו הבחורים, וקול זה חדר לכל בית, לכל אוזן ובמיוחד — לכל לב. בית־המדרש הגדול (להבדיל מבית־הכנסת שהיה ידוע בשם ,,די קאלטע שול" — בית־הכנסת הקר — על שום שלא היה בו תנור ולא היה מוסק בחורף והיו מתפללים בו רק בקיץ ובאביב) נתמלא מפה לפה, ואנשי העיר היו באים ליהנות מזיוה של תורה. אלמלא ההרגשה האימתנית כי מדינה קטנטונת זו מוקפת מעצמות ענקיות שכל אחת מהן מסוגלת תוך שעה אחת לרטש אותה, ובמיוחד החשש הכבד מפני הקומוניסטים שהתחילו לאט לאט להשתלט על החיים המדיניים, וכל אחד ידע, כי לא יארכו ימי העצמאות המדינית של ליטא והרוסים ישתלטו עליה, ואלמלא הפחד האיום מפני הגרמנים הנאצים, שתעלוליהם הרצחניים התחילו לאט לאט להסתנן, אף שעדיין לא ידעו על הרציחות ההמוניות, אלמלא הפחד מפני המחר

והתחושה שהחיים תלויים לנו מנגד, אפשר היה להתברך במקום הזה, אפשר היה ללמוד ביתר שאת וביתר התמדה. ואמנם התקופה הקצרה בה שהיתי בקיידאן ביחד עם הישיבה, היתה תקופה של לימוד בהתמדה עצומה, ההרגשה של אי־הודאות ביחס למחר הפיחה בלב בחורי־הישיבה את החשק ללמוד יותר, להיטהר ולהתקדש יותר, לעלות למעלה ולמעלה בסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. אנשי קיידאן הרגישו ברוח זו של הישיבה, ומצדם הגבירו את חיבתם לבחורים בכל צורה אפשרית.

עדיין אני מכיר טובה לבעלת־הבית שלי, אצלה התגוררתי, שהיתה טורחת ומביאה לי מוצרי חלב כשרים ממרחקים, כאשר ראתה כי אינני טועם ממוצרי חלב אחרים, ואף סרבה לקבל תמורה עבור המצרכים הללו, אף שלא היתה לי דאגת כסף. צדקנית היתה, בעלת־הבית שלי, והיתה מתגאה בזכותה לקיים מצוות החזקת התורה לפי רצונה ולמעלה מיכולתה, ולשמש תלמידי־חכמים שראתה בהם את אבן השתיה של חייה.

כאמור, אף הציונים הנלהבים ביותר שתחילה חששו שמא יבולע לקרנות, הפכו למחזיקי התורה בכל רוחב הנפש. גם בעל־הבית שלי, שהיה ציוני נלהב, נרתם לעבודה קדושה זו. אף כי הוא עצמו לא נמנה על החוגים הציונים־הדתיים, הבין כי לא זו העת לחשב חשבונות של מה־בכך, והיטה שכם לכל צרכי הישיבה לפי יכולתו.

מקרה טרגי נחרת בזכרוני מאותה תקופה.

כאמור, בעל־הבית שלי לא נמנה על החרדים לדבר ד׳, ובנו כבר עזב לחלוטין את עולם האמונה ועבר לעולם קומוניסטי שכולו טוב, וביום הכיפורים שהיינו בקיידאן אף אכל בפרהסיא. הנער למד בגימנסיה ליטאית, ובעיצומו של היום הקדוש נטל את ילקוטו וביקש ללכת לגימנסיה כבכל יום.

אני נמצאתי אותה שעה בבית וראיתי את פני האב שנתכרכמו עד לזוועה. הוא קפץ ממקומו כנשוך נחש וצעק לעבר בנו: על גוויתי תעבור את מפתן הבית ללכת היום לגימנסיה, כל דבר מחלתי לך, אבל על כך לא אמחול. חשבנו כי תפרוץ תיגרה רצינית בין הנער לבין אביו, אבל בני־הבית התערבו, הנער ויתר והאב התעלף אחר־כך מחמת התרגשות וכאב ובזיון.

השפעת הקומוניזם בימים ההם היתה חזקה מאוד, הנוער במיוחד ראה בהם „מושיעים", לאחר הדיכוי הממושך מצד האנטישמים הליטאים. הם ראו בקומוניסטים משחררים והם נמשכו אחרי סיסמאותיהם, אך מיד עם היכנסם לעיר נתברר שההבטחות שדופות קדים ללא בסיס וללא חוט שדרה.

יש לומר שהודות לנוכחותה של הישיבה לא חרג הנוער בהרבה ושמר על יחס תקין, זאת הרגישו גם תושבי העיר שגם מבחינה זו חיבבו את בני הישיבה שאוירת התורה קיפחה את אוירת ההתכחשות לקדשי ישראל מצד חוגי נוער מסוימים.

בין אנשי העיר התבלטו יחידים שחיבתם לישיבה לא ידעה גבול, והם חיפשו כל אפשרות כדי להנות בן ישיבה, או לגרום לו נחת רוח באיזו צורה שהיא. זכור לי יהודי אחד בשם גלדשטיין, בעל חנות גדולה לאריגים, שהציע לכל בני הישיבה „לקנות" אצלו בדים לחליפות או למעילים וז׳קטים או מכנסים כאוות נפשם, וכאשר באו כמה מבחורי־הישיבה

וקנו אצלו, מיאן לקחת אצלם תמורה. אחר־כך הוא הכריז ש„כל דכפין ייתי ויקח" אצלו בדים ללא פרוטה.

הוא שלח מתנה סוודר לילדה קטנה, בתו של אחד מאברכי הישיבה. כשפתחו את החבילה מצאו שקית ובה סוכריות בשביל הילדה ששלח אותה מר גלדשטיין הי"ד.

תקופה קצרה זו של שהות הישיבה בקיידאן נשארה בזכרוני כתקופה של עידוד לפני השואה האיומה, ימים קצרים של חוסר דאגה כלכלית, של אוירת חיבה ולבביות שלא ידענו דוגמתם במשך הרבה שנים לפני זה ואחרי זה.

הישיבה שהתה בקיידאן מתחילת שנת 1940 ועד חודש יוני אותה שנה. בחודש זה התחילו הנגישות מצד השלטון הקומוניסטי שכבר התבסס בליטא בכל מוראו. מובן מאליו שהישיבה הגדולה שמנתה אז כ־400 בחורים היתה כצנינים בעיני היווסקים, וההנהלה החליטה לפזר את הישיבה על פני העיירות קטנות הסמוכות לקיידאן. ויודע אני עד כמה כאב הדבר לתושבי קיידאן כאשר נודע להם הדבר, וכאשר עזבו הבחורים את העיירה, נשאר עצב תלוי באוירת העיר.

אשר לי, זכור לי המקרה הבא:

בעל־הבית שאצלו התגוררתי, מר ישראל שניידר הי"ד, ליוה אותי עד תחנת־הרכבת, וכאשר כבר עמדתי על המדרגות, ניגש אלי, תחב לידי ספר משניות. כאשר פתחתי אותו לאחר הפרידה, בישיבה בקרון, מצאתי בדף הראשון של הספר רשום כל שירו של ח.נ. ביאליק „אל הציפור".

קיידאן היהודית איננה, כשם שכל אירופה היהודית נדדה אל מתחת לאדמה. אבל כל מאות הבחורים שנהנו מהכנסת־האורחים הלבבית של תושבי העיר שמרו בלבם עד היום את החיבה והלבביות הזו, וחבים לה תודה — וביניהם גם כותב השורות הללו.

יהא זכרם ברוך ומבורך.

צפת, כסלו תשל"ג

אליהו קניג

קיבוץ "השומר הצעיר" בקיידאן

השתייככתי לקיבוץ של „השומר הצעיר" בוולוצלאבק, אשר ריכז בתוכו בעיקר חברים מהקנים בווארשה, לודז וקאליש. כאשר פרצה המלחמה בין פולין וגרמניה והתחיל מסע הכיבוש המהיר של הגרמנים, קיבלנו הוראה להתרכז בווילנה, אשר עמדה להימסר על ידי הסובייטים לליטא. ואכן התרכזו שם כמה מאות מחברי „השומר הצעיר" בפולין.

ממשלת ליטא לא היתה מעוניינת בריכוזים גדולים מדי של פליטים ועל כן התחלנו להתפזר קבוצות קבוצות למקומות שונים בליטא. הקבוצה שלנו הגיעה לקיידאן, שם התגוררנו בבניין קטן בקירבת תחנת הרכבת. עבדנו בעבודות שונות, בטחנת הקמח, בשדות, בגידול ירקות אצל חקלאים יהודים שונים, בין השאר אצל צדוק שלאפוברסקי, שהתפרסם אחר־כך במעשה הגבורה שלו. היינו אהודים על התושבים והם נהגו בנו יפה.

כאשר הגיעו הרוסים ביוני 1940 לא יכולנו עוד להוסיף ולהתקיים כחטיבה אחת. התפזרנו איפוא במקומות שונים, בין המשפחות וחיינו בקבוצות קטנות או בזוגות. אני הייתי בודד ועבדתי בקואופרטיב „דירבה". התקשרתי עם מכירים פולניים שחיו מדורי־דורות בקיידאן ואלה אף עזרו לי במידת יכולתם.

כאשר המצב נעשה ללא נשוא התחלנו עוזבים את קיידאן לכיוון מזרח, אך הגרמנים השיגו אותנו מהר. רוב חברי נתפשו וגם אני לא הצלחתי להרחיק הרבה מן העיר. הייתי כבר אז בקירבת הגבול לשעבר בין רוסיה ולטוויה, לשם הגעתי בעזרת מכירים פולנים, אך חזרתי לקיידאן, שם מצאתי 10 מאנשינו שהוחזרו בבריחתם או שלא יצאו.

היו אלה הימים הראשונים של השלטון הגרמני־ליטאי בעיר. על היהודים הוטלה עבודת כפיה. גרתי אז אצל משפחת פרוסאק, מזכירו של הרב. חוסלה אז האינטליגנציה של העיר ואף פרוסאק ביניהם. מיד אחר־כך נצטוו כל הגברים היהודים בגיל 16—60 לבוא לשוק עם אוכל לימים אחדים. מכירי הפולנים יעצו לי שלא להופיע לריכוז הזה ובעזרתם עברתי לבית בודד שעמד בריחוק מקום מן האחרים אצל משפחה נוצרית.

כעבור זמן קצר החל בעל־הבית שאצלו התגוררתי מפחד בגלל האיומים בעונש מוות מצד השלטונות לכל מי שמסתיר אצלו יהודי, והוא דרש ממני לעזוב את ביתו. היו קיימים באותה תקופה קשרים בין קצינים פולניים לשעבר שנמלטו לליטא לבין הפולנים־הליטאים תושבי המקום. הודות לקשרים האלה קיבלתי כתובת של קצין פולני לשעבר במיישאגולה. פניתי אליו והוא נתן לי תעודת לידה של אחד מחבריו בנו על שם הנריק מוטיל. תעודה זו זכן מראי ה„ארי" סייעו לי בעת צרה. קיבלתי גם מידיו כתובת של האחווה שאליה עמד

להגיע בעוד זמן מה הוא עצמו. כמובן שהכנתי לעצמי גם „סיפור" מתאים. עזבתי את המקום ושמתי את פני לאותה אחוזה, מרחק של מאות קילומטרים. האיכרים בדרך התייחסו אלי יפה, וכמובן לא ידעו שאני יהודי.

באחד הימים נפלתי ישר לידי ז'אנדרמים ליטאים והללו מסרו אותי לידי גרמנים. הואשמתי בהשתייכות ל„קומסומול" ובכל מיני חשדות אחרים, ולבסוף אף נחשדתי בכך שאני יהודי. כאשר בדקו אותי בדיקה גופנית ואכן נוכחו לדעת שחשדם מבוסס, הכנתי לעצמי סיפור גם למקרה זה, שנעשה בי ניתוח בילדותי מטעמי בריאות. הובלתי יחד עם שבויים רוסיים ובדרך מצאתי הזדמנות לברוח לא הרחק מתחנת רכבת בין ערימות עצים. ירו אחרי, אך לא פגעו בי. הגעתי ליערות, ואז איבדתי את הכיוון. אחרי נדודים ארוכים נכנסתי לבית בודד ובעלת-הבית האכילה אותי. לבסוף הגעתי לווילנה, שם היה לי בן־דוד באחד הרחובות שנכללו אחר־כך בגיטו. לנתי אצלו לילה אחד, אך העדפתי לא להישאר אצלו.

היתה בידי כתובת של קצין פולני לשעבר שהתגורר בווילנה מול לוקישקי. לקצין זה סיפרתי סיפור חדש, שאני בנו של אחד הקצינים הפולניים. הסיפור עזר ובעזרתו של קצין זה עברתי לפרוור זווייז'יניץ.

משה דומב (כפר מנחם)

קיבוץ „מנוף" של „השומר הצעיר" בקיידאן

לאחר תלאות רבות ורבות־יסורים התרכזנו בקיידאן שבליטא, למען להמשיך ולקיים את קיבוץ ההכשרה „מנוף" שתחילתו בוולוצלאבק. היינו כולנו בוגרי תנועת „השומר הצעיר" שהכשירה את עצמה לקראת עליה לארץ־ישראל ולהגשמת שאיפתנו לבנות קיבוץ בארץ ולחיות בו.

היינו כולנו על סף העליה כשפרצה המלחמה, והתחלנו בחיי נדודים ובריחה בפני החיה הנאצית. תוך כדי נדידה בשטחים הכבושים ע"י הסובייטים (ערי אוקראינה ובילורוסיה) קלטנו את התדרוך שהופץ ע"י הנהגת התנועה: היעד הוא ליטא, כי משם אולי יהיה סיכוי לעליה. ואכן הגענו לקיידאן שבליטא ובדרך השארנו את קרבננו הראשון. היתה זאת שושנה אהרונוביץ', נערה בת 18, שכוחה לא עמד לה וכרינו לה קבר בווילנה בדרכנו להמשך קיומנו כקיבוץ הכשרה ועליה.

לקיידאן הגיעו 54 חברים בגיל 18—21, שני שלישים בחורים ושליש בחורות, יתר החברים נשארו במקומות שונים בפולין למען להמשיך ולקיים את התנועה ולהשתלב בחיי היהודים בגיטאות. ביניהם היה מרדכי אנילביץ׳, שעמד לאחר מכן בראש מרד גיטו וארשה.

הפגישה עם יהודי קיידאן היתה לבבית וחמה. היינו גוף מלוכד, אבל היינו מורכבים מצעירות וצעירים, שכל אחד מאתנו השאיר בית הורים ומשפחות יקרים, תחת הכיבוש הנאצי, שהניתוק מהם גורם למשבר נפשי וגורל היקרים לא נתן מנוח ושלווה. והיהודים האלה מקיידאן ידעו את נפשנו ועשו ככל יכולתם לעזור ולתת הרגשת בטחון ובית, למרות שכנראה גם בלבם קיננה הרגשת אי־ודאות בקשר למחר.

את העזרה הגישו לנו בשקט וצינעה. אף פעם לא יכולת לחוש מי שייך לוועד (שכנראה היה קיים). תמיד באו אנשים לביקור ידידותי, אבל תמיד יצאו מאתנו כשרשימה (לא כתובה) באמתחתם של דברים נחוצים לנו ותמיד הגיע הכל מבלי שנרגיש שמושיטים לנו עזרה.

בתקופה עד לכיבוש ליטא ע״י הסובייטים (קיץ 1940) התקיימנו, כאמור, כגוף אחד והתפרנסנו מעבודות בעיירה אצל היהודים כמקובל בקיבוץ הכשרה. עבדנו בכל עבודה שנזדמנה, וכל חבר או חברה היו קשורים באיזו שהיא צורה עם אחת המשפחות במקום. מקורות הפרנסה שלנו היו מחטיבת עצים לחורף בשביל היהודים ושירותים (עוזרות־בית) של הבחורות בבתים, וגם מעבודות בשדה אצל איכרים יהודיים שהיו במקום. השתדלנו גם להקים ענף חקלאות משלנו וחיפשנו גם עבודות אחרות.

הנני נזכר באחת האפיזודות בקשר לזה: מלבד הקיבוץ שלנו היתה בקיידאן גם ישיבת מיר. היו אלה בחורי־ישיבה, שעיקר עיסוקם היה בלימוד תורה. בחיפוש אחרי מקורות פרנסה ניסינו להקים מכבסה ציבורית, והעבודה הראשונה שקיבלנו היו הכבסים של בחורי־הישיבה האלה. אבל מחוסר נסיון סימנו את החולצות שלהם בדיו לא מתאימה ולכלכנו להם את כל הכביסה בדיו. מובן שכל העסק נכשל ויצאנו בשן ועין מהפרנסה הזאת. כנראה שלא היינו זכאים לשרת תלמידי־חכמים.

כאמור לעיל, עם כיבוש ליטא ע״י הרוסים נאלצנו לפזר את הקיבוץ והתחלנו להסתדר בקבוצות קטנות או בזוגות (עד כמה שכבר נוצרו משפחות) אצל משפחות יהודיות בעיירה, ואז התהדקו יותר היחסים בינינו. אבל השמיים התקדרו בהדרגה והגרמנים ביצעו את זממם ופלשו לליטא. ביום הראשון למלחמה עם רוסיה ארזנו שוב, אנחנו הפליטים, את התרמילים והתכוננו לדרך. אנחנו שימשנו בארומטר ליהודי ליטא. הם אמרו: אם אלה אורזים — סימן הוא לרעות. ואכן הפצרנו בהם שיצטרפו אלינו, אבל מעטים העזו להשאיר את הכל ולקחת את מקל הנדודים וללכת. היו לכך הרבה סיבות. אולי גורלנו אנו היה לנגד עיניהם, מי יודע...

גם מהחברים שלנו הצליחו רק שלושים לשבור את המצור. יתר ה־24 — גורלם כגורל יהודי ליטא. מבין השלושים שהצליחו להגיע לברית־המועצות, מת חבר אחד, קאייטק, מרעב ברחבי סיביר, והשני, קובה שצ׳נסקי, נפל בחזית בשורות הדיוויזיה הליטאית, כשהרבה מדליות מעטרות את חזהו.

פנחס הנדלסמן (כנעני)
כפר מנחם

חברי „השומר הצעיר" ויהודי קיידאן

קיידאן! שם מוכר עוד מימי נעורי עת קראנו את סנקביץ'. אבל מי היה מעלה על הדעת שבאחד הימים יהפוך השם הזה לחלק מחיינו... מי היה חושב לרגע שאנו, בחורים יבחורות, חברי „השומר הצעיר" המתכוננים בהכשרה לעליה לישראל, נתקשר פתאום לאותה עיירה נחמדה ונהיה חלק ממנה.

עם פרוץ המלחמה הגענו לאחר טלטולים רבים לווילנה ומשם הועברנו לאחר תקופה קצרה (בהסכמת השלטונות) לאזורים שונים בליטא. קיבוצנו „מנוף" עבר לקיידאן. לא אסתיר דבר אם אגלה, שבהתחלה היינו חרדים לגורלנו, מתוך סיבות שונות: סביבה חדשה, אנשים בלתי־מוכרים, וגם קשיי שפה לא חסרו (כי הפולנית היא שהיתה שגורה בפינו), אבל להפתעתנו הכל הסתדר על הצד הטוב.

יהודי המקום קיבלו אותנו בלבביות יוצאת מהכלל, דאגו לכל מחסורנו, ידעו לקבלנו עם חיוך טוב ומילות עידוד ונחמה. על אף האיסור הרשמי להעסיק פליטים בעבודה התעלמו יהודי קיידאן מהדבר ובסיכון קיבלונו לכל מיני מקומות עבודה. אני עצמי התקבלתי לעבודה אצל משפחת ישראלוב, בעל בית־חרושת למשקאות (יינות ולימונדה). משפחה זו היתה ידועה ומקובלת בציבור המקומי. משפחה ששררה בה אוירה יהודית וציונית. אהבתי את האיש שקיבל אותי לעבודה והתייחס אלי בצורה נפלאה. נזכר אני באיש חביב זה, גבה־קומה ורחב־כתפיים, איש עבודה אבל גם איש הגות, שלא פעם שוחח עמי על בעיות חשובות שעמדו אז על הפרק, כגון גורל יהודי פולין, ועל עתידם של יהודי ליטא וכיוצא באלה.

גם אשתו התייחסה אלי בצורה אדיבה ותמיד היתה מזמינה אותי לביתם להתארח.

אחרי חדשים מספר, עם כניסת הצבא האדום, הולאמו הרבה בתי־חרושת יהודיים בעיירה ובתוכם גם מרתף היין של ישראלוב. לא עברו ימים רבים ורוב העסקנים הוגלו מהמקום. יחסו ההוגן והאנושי לעובדים עמד לישראלוב בימים טרופים אלה. כל הפועלים נעמדו לצידו והשפיעו על השלטונות להשאיר את האיש ומשפחתו, וכך היה... הוא נשאר לעבוד כפועל פשוט בעסקיו, דירתו נמסרה בחלקה לקציני הצבא האדום.

בימים הראשונים למלחמה בין רוסיה וגרמניה ניסיתי לשכנעם ללכת אתי, כלומר לברוח מהמקום, כי הסכנה היא כה מוחשית. עדיין האמינו בכוחו האדיר של הצבא האדום וחיו באשליות, אבל אנו ה„קיבוצניקים", בעלי הנסיון של 1939 ידענו כי אין גורם שיוכל

לעצור את הצבא הגרמני בשלב זה ורובנו יצאו לדרך. חלק נתפס על ידי „שאוליסטים" ונמסר לידי הגרמנים, וחלק ניצל ועבר להתיישב במרחבי ברית־המועצות.

לפני שאעבור לתקופה החדשה בחיינו בברית־המועצות, ברצוני להזכיר עוד משפחה ידועה לי, והיא משפחת קרגובסקי, זוג זקנים נחמד, בעלי מאפיה ברחוב גדימינו, בודדים שידעו להחזיק מעמד על אף הקשיים. עם פיזור הקיבוץ על ידי השלטונות הסובייטיים (והליטאים) עברתי לגור אצלם. הם קיבלו אותי בסבר פנים יפות, טיפלו בי כבבנם היחיד ועזרו לי בכל. ביתם היה ביתי. עם בריחתי מקיידאן לא ידוע לי מה עלה בגורלם בימים ההם. להם היתה הבריחה בלתי אפשרית. יהי זכרם ברוך.

לאחר זמן מה הגעתי בבריחתי דרך לטוויה לברית־המועצות ותחנתי הראשונה היתה וויליקיה לוקי. פה שוב נפגשתי עם כמה משפחות מקיידאן. יחד הועברנו לסיביר, פלך נובוסיבירסק, מחוז טוהוצ׳ין, לקולחוז. חילקו אותנו לבתים של חברי קולחוז מזקינים. בגורלי יצא לישון כמעט חורף שלם עם איש קיידאן ידוע ושמו בארון. הוא היה חזק בגופו וחסון, שימש דוגמה בעבודה בקולחוז והם התייחסו אליו בכבוד. אני עצמי ברחתי באחד הלילות מהקולחוז, ולאחר שבועות של טלטולים ברכבות הגעתי רעב ולבוש סחבות לאיזור החם שבאסיה, טאדז׳יקיסטאן. שם, באחד המקומות שבקירבת הגבול (וזאת היתה מטרתנו להיות קרובים לגבול — כתבתי „מטרתנו" כי בדרך נפגשתי עם חברי מהתנועה — כדי שנוכל להתקדם משם) מצאתי לשמחתנו שוב משפחה שלמה מקיידאן, בעל ואשתו יחד עם אחיהם — רעיה ברנשטיין, בעלה שייקה ואחיו זרח. רעיה עבדה שם כרופאה. עם משפחה זו גרנו יחד זמן די ממושך ועזרנו איש לרעהו.

והנה בבוא היום גויסנו לצבא עבודה והוחזרנו שוב לסיביר. כך נפרדתי שוב מיהודי קיידאן, האחרונים שפגשתי. מה עלה בגורלה של משפחה זו לא ידוע לי עד היום הזה.

תמיד אזכור לטובה אותה קהילה יהודית יפה שהושמדה ואיננה.

אודים מוצלים מאש

מרדכי קרנובסקי

שתי פגישות עם העיירה

אביב, שעת בוקר מוקדמת. רק צעדינו נשמעים ברחוב.

הנה, לפני החנות של הרבינוביצ׳ים, חנות הסידקית, מעליה דירת הפרידלנדים, בהצצה משמאל — בית־המרקחת של הורביץ, החנות של וולפרט. עוד פנייה ואראה את הרחוב בו עומד ביתנו, הבית עם הלבנים האדומות. למטה החנות, למעלה הדירה. עוד מעט, אולי יעמוד אבא בפינה ויסתכל בעיניו קצרות הראות לרחוב. אולי גם אמא תימצא שם...

והנה, הנה הרחוב, והוא ריק ושומם. הנה החנות של וולפה, ממש על ידנו, והנה גם החנות שלנו. הכול סגור. אין איש על ידי הדלת. השפלתי עיני, ובכי עצור הרעיד את גופי.

רק עכשיו השגחתי בכך, שלאורך כל הדרך, מהקסרקטין ועד לכאן, היה הרחוב שומם. כל החנויות סגורות ואין כמעט נפש חיה. שקוע הייתי בציפייה לראות את ביתנו עד כי לא הרגשתי בדכאון ובשממה. עברתי את הסימטה הארוכה והצרה, סימטת יהודים כולה. בקצה התגוררה משפחת יפה. והנה הראי־נוע של ברגר, ביתו של „הפלדשער", של הווייצרים. ממול — המספרה. כל הבתים עומדים לאורך כל הדרך. אף אחד לא נהרס. הנה חנות החשמל של הקגנים, והנה חנות המכולת הגדולה. הנה החצר הגדולה של הרב פיינזילבר, רבה האחרון של קיידאן. שם בית־המלון, שם בית־חרושת לסוכריות, חנות הבדים של הגינזבורגים ושל קרנובסקי ואחת של קרובי, ובפינה — החנות הגדולה של הבלומברגים, ומהצד השני בית־המרקחת החדש, החנות של בילסקי ולידם היתה פעם חנות של גלדשטיין. איך הם עולים בזכרוני כל השמות האלה! ומול בית־המרקחת כעין חצר גדולה. שם בפינה גרנו פעם, ולידנו משפחת רוכין הענפה. ומאחורי ביתנו — משפחת פרנק הגדולה. הנה החנות של אופניצקי ולידם סימטת הצלם. שם הצטלמנו קבוצת חברים עם אשתי לעתיד. ופה היתה החנות של קרובתי גברת גרינהאוז; ומול — הבית הגדול של הרונדרים. שם בחצר שיחקנו כדור־רגל. שם הדפסנו על שפירוגראף את עתון בית־הספר. פעם אצלי, פעם אצלו. בגללו הרבצנו זה לזה. בחצר ביתנו היה ביתם הגדול של השרולוביצים. בקירבת ביתנו שכן פעם הפרוגימנסיון העברי וצהלת הילדים ומשובתם הפריעו לשכנים. פה נרקמו אהבות ראשונות ופה קמו גרעיני תנועות הנוער. לאחר מכן עברו לחצר הטפרים.

עוד כמה צעדים, ומימין — רחבת השוק, וחנויות היהודים מסביב. החנות של פודלס, של גינזבורג, החנות של גדיה, ביתם של קליבנסקי, עוד סיבוב וביתם של הפרידלנדים.

ושם בפינת השוק — בתיהם של בוקשניבסקי וגבן. שם גם המועדון של בית״ר. שם הוקם המועדון, ועד כמה שאזכור תמיד נשאר שם. היו ערבים יפים במועדון. שרנו, שוחחנו, רקדנו או סתם התבטלנו. בימי שבת, עם הנץ החמה, היינו מתאספים על יד המועדון ויוצאים לשיעורי סיוף, משטר, וכו׳. והנה ניצב עוד הקיוסק בפאתי השוק, הקיוסק שהיה מרווה צמאוננו בימי הקיץ הלוהטים ב„מים קופצים״. בערבים היינו מיידים אבנים בכיסוי הפח שלו או סתם משתוללים סביבו. הכל נשאר, הכל עומד. הכל, הכל... בלי חיים.

עליתי על הגשר. גשר עץ ישן על הנביאז׳ה. נעצרתי והבטתי במימיו. שם, משמאל, היינו הולכים עם אבא בקיץ, לפני בוא השבת, לטבול במימיו. הסיבותי פני ולפני כל הרחוב, כל העיר, העיר בה גדלתי, ברחובותיה הכרנו כל אבן וכל דלת, כל פינה. הכביש מאבן מסותתת, והמדרכות חלקן מעץ. ברחובות אלה היו חורקות נעלינו החדשות, ובלבשנו ערב חג בגדים חדשים צעדנו בגאווה וקינאה, יחד עם הזקנים לבתי־הכנסת המרובים. איך אשכח את ערבי החגים בעיירה ? הכל סגור ונעול. כולם ברחוב צועדים לאיטם בחגיגיות, הורים עם ילדיהם, חתנים עם חותניהם. אין משובה והשתוללות. רק צביטה פה ושם, בעיטה קלה, ושוב דממה. איפה הם כולם, איפה הם ? דממה. המוות שולט בעיר.

לפני שנכנסנו לגיטו קובנה עוד הספקתי לקבל דרישת שלום מהורי. גוי הביא חבילה. הודעתי להורי שנולדה לנו בת. הם ידעו שאשתי בהריון. לאחר שנולדה, ביקשו שתיקרא על שם הסבתא, אם אבי — ליבה. קראנו לה רות ליבה. איך הם רצו לראות את נכדתם. בן אחד היה להם ולא זכו לראות את בתו. לא זכו. עוד פעם קיבלנו דרישת שלום, ואז נפסק הקשר. נודע לנו על גורלם המר.

וכעת נמצא אני על הגשר בלוויית חייל גרמני, הולך לחפש מקום מקלט לבתי רות ליבה בעיירה בה נולדתי וגדלתי. אולי ירחם אחד ממכירי הורי ויסכים לקבלה ולגדלה ולשלוח אותה לאחר מכן לארץ־ישראל למשפחת אשתי. זאת הבת שהצלנו מאקציות וחיפושים. איך נצילנה ? לעצמנו לא דאגנו.

היינו כמאה גברים ונשים בקסרקטין שבקצה העיר. נשלחנו מגיטו קובנה לעבודות עפר בשדה־התעופה הגדול שנבנה על יד קיידאן. מלווי היה גרמני, גוי מבוגר. סיפרתי לו שזו עיר מולדתי ואני רוצה לראות מכרים. היה זה אביב 1943.

עברנו את הגשר. מצד ימין מתמשך הרחוב אל הרונדרים והשלפוברסקים. איפה יתר היהודים ובית־הכנסת ? מצד שמאל, מול הכנסיה, גר אחד מחברי ולידם קרובי משפחה.

דחסתי בקירבי את הכאב והצער ולא הנחתי למטרה למענה באתי. אז עוד זכרתי את שמות הגויים אותם רציתי לבקר. שאלתי פה ושם, והנה עומד אני בפתח ביתו של אחד מהם. פתחתי את הדלת והכרתיו מיד. הוא הכיר גם אותי. הכיר אותי כילד קטן. נדהם. נבוך. אולי הצטלב בסתר ליבו. החלפנו כמה מילים. לא אזכרן עוד. לא. אין הוא יכול לעזור לי. אחד ממכרי אבא, גוי מהסביבה בא ימים מספר לפני הגירוש להשמדה ולקח מהחנות עגלה מלאת סחורות להחביאן. הוא לא נגע בשום דבר. לא. אין הוא יכול לעזור לי.

יצאנו. אצל השני כבר לא ביקרתי. רציתי לעזוב מהר את העיר. הבנתי שבעיירה זו,

שהיתה לא רק עד ראיה אלא גם משתפת פעולה ברצח, לא אציל את ילדתי, לא אמצא עזרה.

הודיתי למלווי, וימים מספר אחרי זה חזרתי לגיטו קובנה. החיפושים אחרי עוגן הצלה לבתנו נמשכו. הישועה באה ממקום אחר. חברה של אשתי קשרה אותנו עם גוי שרצה בת. רות נמסרה לו. באפריל 1945 הוצת הגיטו, אחרי שאחרוני משתכניו נשלחו למחנות. נפרדתי מאשתי. היא עם משפחתה (אמה ואחיה יצאו לגירוש. אביה נלקח באקציה של הזקנים והילדים). החלטנו להיפרד. מי שיינצל, אם יינצל, אולי יציל גם את הבת. ממשפחתי לא נשאר איש. הדודה עם בנה נלקחו באקציה. בעלה קפץ מהגשר בדרך לגירוש. בן דוד שניצל מגיטו לודז' התנדב ל־534 ונרצח בביצור השמיני. ניצלתי בנס. לאחר שהייתי ב־537.

אחרי שנגמרה המלחמה, ולפני שעזבתי את ליטא, עוד הספקנו, אשתי ובתי, לגור בעיירה מספר חודשים.

אדמה דשנה, שחורה, גבעונית. מגף ילדים, קצה מגבעת שחורה. צעיף. פיסת עור נרתיק. עשבים...

עומד אני ליד קבר האחים הגדול של בני עירי. איני בוכה. הדמעות נחנקו. המבט ישר. איני יכול להסתכל למטה. פה חפרו לעצמם את הבורות. פה נרצחו. פה אמרו תפילה זכה וקידשו את השם, מלמלו את שמות יקיריהם. נתמכים איש ברעהו. זקנים, תשושים וחולים. נשים, טף וילדים. מעטים ברחו. אחד או שניים. פה התחולל מרד היחיד של צדוק שלפוברסקי נגד רוצחו. הוא משכו לקבר, נשכו בצווארו. יחיד. אחד.

חזרתי לקיידאן. ניצלנו, בתי ואנוכי. את הבת לקחתי מהגוי שהצילה, אחד מל"ו צדיקים, בשם אלפונסאס סבידרסקי ואשתו. חיכינו לאשתי, לידיעה ממנה. למה החלטתי לחזור לקיידאן, קשה כרגע להיזכר. לא היה לי בקובנה איש. דחף פנימי קראני לחזור לעיירה.

פגשתי את חיים רונדר. הוא ניצל. בביתו, הבת על מיטה מתקפלת, ואנו על הריצפה, בילינו מספר שבועות. קיבלתי משרה באחד המשרדים. הבת חלתה, והמצילה באה לעזרה ולקחה אותה אליה. בינתיים חזרה לעיירה גם פאני קרנובסקי, מהקרנובסקים שעל ההר. קיבלתי אצלה חדר והחזרתי אלי את הבת. לימים גיליתי עוד בחור צעיר, ממהגרי פולין שנקלע לקיידאן, ברח ממקום ההשמדה וניצל, התחתן עם גויה באחד המשקים בסביבה. פגשנו גם את בירגר. גם הוא ניצל והתחתן עם גויה. לאחר ימים הופיע בחור מהסביבה בשם רובינשטיין. והנה באו גם ממשפחת געל. הם התישבו ביאסווין. ערב אחד התנפלו עליהם פרטיזנים, רצחו את הבעל ושדדום. היינו בקיידאן 5 או 6 משפחות. חזר גם עו"ד גאמוס ונעשה למזכיר העיריה. קומוניסט ותיק היה והספיק לברוח לרוסיה.

לא ביקרתי בעיר, אף לא אל ביתנו לא ניגשתי. היו ימי הפרטיזנים וישנתי עם רובה ואקדח על ידי.

לא היתה הרגשת ניצחון, למרות שהתהלכתי זקוף, ועיני הגויים, שידעו מי אני, הביטו עלי בתדהמה ובתמיהה. היתה קהות חושים, מעין דכדוך נפש, לא איכפתיות, ומובן ציפייה. אולי תחזור אשתי. בהיותי בקובנה קיבלתי קשר עם הבריחה, שאחד מראשיה היה שלמה גפן, אסיר ציון שעלה אחר־כך לארץ. קיבלתי תעודות לשלושה, כרפטריאנטים פולנים. משם נמשך נתיב הבריחה לארץ. חיכינו.

באחד הימים, עם רובה על הכתף, יצאתי לסייר בעיר. רציתי לבקר בביתנו, לעלות במדרגות, לגעת בדלת. אולי יתרחש הנס. הגעתי עד הבית, הרמתי את ראשי. אותם וילונות על החלונות. הנה החצר, שקט, שקט אצל ישראלוב, שקט בבית על ידנו. פתחתי את הדלת הראשית. הנה הכניסה לחנות ומצד ימין המדרגות לדירה. עליתי בהן אט, אט. לא נקשתי בדלת, פתחתיה. איני זוכר איך נראו פני הזוג שהתגורר שם. הם קפאו במקומם. המטבח הגדול, תנור האפייה מצד ימין. הנה חדר האוכל, חדר השינה, המיטות הגבוהות. הכל כאילו שום דבר לא השתנה ולא עברו עלי 4 שנים של בלהות, פחד ורעדה. כאילו תיכף יעלו הורי, אשמע את קול אבא ואת צעדי אמי, צעדים קטנים, אטיים ומודאגים. מה קרה לבנה יחידה?

שקט בדירה. הנה הספה, השולחן עם כיסאות מסביב. הרדיו בפינה והמזנון. בחדר זה הכירו הורי את אשתי לעתיד, שבאה לבקרנו. כבר נקבע תאריך החתונה. איפה היא, אם ילדתי היחידה, האם תחזור? הרובה נעשה כבד. הורדתיו ונשענתי עליו.

את הדירה אתה רוצה? שאלני הגבר בשפה רפה. סיפר איזה סיפור על עצמו. לא הקשבתי. אולי תמצא מה שהוא מרכוש הוריך. קח, אמר. לא עניתי.

משום מה, איני זוכה למה, עליתי לעליית הגג. אולי נאמר לי משהוא בביקורי הראשון, או סתם דחף פנימי ואולי נרמז באחד המכתבים האחרונים, אולי הסתירה אמא איזה זכרון? חיטטתי בחול ומצאתי שני עגילים, שתי טבעות ושרשרת. פתאום עזבוני כוחותי. ירדתי, טרקתי את הדלת ויצאתי החוצה. עגילים אלה, הטבעות והשרשרת ליוונו בכל נדודינו עד שנגנבו מאתנו באחד המחנות באוסטריה.

בוקר אחד שודרה ידיעה ברדיו, שנגמרה המלחמה ומוגר שלטון הרשע. התאספנו מספר המשפחות היהודיות ויצאנו לקבר האחים. הקפנו אותו מסביב. נעמדנו זקופים על פתחו, ואמרנו קדיש. נראינו עלובים, עלובים מאוד מול הרצח. לא היתה כל דחיפה לנקם, למרות שידענו את חלקם של הליטאים בטבח. כולנו היינו מזויינים ואולי יכולנו לנקום באחדים שאת שמותיהם ידענו. לא עשינו דבר. חרקנו שן וכילינו זעמנו בדיבורים על לא כלום.

האדמה התחילה בוערת תחתי. העיירה נמאסה עלי. אחת לכמה ימים נסעתי לקובנה לשמוע את שמות החוזרים. בביקור אחד כזה נודע לי שאשתי השתחררה; ראוה בלודז׳ והיא בדרך לקובנה. ובינתיים גדלה הקטנה. לא יכולתי להיות לה לאם, לא ידעתי לשחק אתה. כשהיינו יוצאים לטייל, הביטו אחרי הגויים בעיני זכוכית. איך הם ניצלו, תראו איך הם הולכים המתים החיים. איך הם עלו ממעמקי הבורות. כן, עלינו מהמעמקים ועוד

נעלה. אנו מחכים לצלע השלישית ואז נעזוב אתכם לדראון עולם, לכיבוש ולדיכוי, ואנו נעלה בדרך למולדתנו.

באחד הימים יצאתי עם בתי לקבל את אשתי. חזרנו לקיידאן והתגוררנו תקופה קצרה אצל פאני. רות התחילה לחייך. דאגת אם ומבטה העירו אותה שוב. הרבה סבלה הילדה בגילגוליה הרבים ועכשיו חזרה לחיק משפחתה, ממנה נעקרה באכזריות.

לא סיפרתי ליתר המשפחות על תכניותי. זה היה סוד. המחתרת הזהירה כל אחד שבנפשו הדבר. בוקר אחד ארזנו הכול על עגלה ופאני ליוותה אותנו לתחנת הרכבת. קשה היתה עליה הפרידה. היא הבינה שלא נחזור, למרות הסיפור שבדינו מלבנו בדבר ניתוח.

בקובנה התעכבנו כמה ימים. נעזרנו על ידי גויים, שחיים עדיין בליטא ואת שמותיהם לא אזכיר. אולי יבולע להם מידי שלטון הרשע. הגענו ללידה. ואחרי נדודים רבים, ותחנה ארוכה, ארוכה מדי בגרמניה, הגענו עם הכרזת המדינה למולדת.

קיידאן מכורתי! איני מתגעגע אליך, איני מרגיש שום קשר לרחובותיך וחצרותיך ולבתי האולפנה שלך. אם בביקורי הראשון עוד חייתי כל אבן מאבניך, הרי בעוזבי אותך רק את הריסותיך ראיתי, רק את יתמותך. נפרדתי ממך, כי ממי אפרד ולא השארתי בך שום חי, שממה ברחובותיך וקבר אחים גדול בירכתיך. עוד עומדים בתיך והם ריקים. עוד עומדים בתי־הכנסת ואין אלוהים בהם. ממי אפרד?

לא הפניתי ראשי בעזבי אותך, עיר מכורתי. יהיו ארורים מרצחיך. מעט מן הנחמה בכך, שנדונתם לכיבוש עד סוף הדורות. לא תהיה עוד ליטא עצמאית ולא תהיה ריבונות ליטאית. המגף הרוסי דרך עליכם והוא ירמסכם. כן יהי רצון!

חיים רונדר

על החורבות

המכתב הזה נשלח אל ה„סוסייטי" של קיידאן על ידי חיים רונדר, פארטיזאן לשעבר בתקופת הכיבוש.

פאגנן, 7.11.1946.

ברכת אחים חמה לכם, יהודי יוהאנסבורג, ילידי קיידאן לשעבר. אכן, לשעבר, כי קיידאן אינה קיימת עוד בשבילנו! אבני קיידאן ספוגות דם ודמעות וכשאני עובר ליד קיידאן נדמה לי כל פעם, כי מדרך ראטנוב, מהבור באורך 90 מטרים, רוחב 3 מטרים ועומק 3 מטרים זועקים ובוכים אמהותינו, אבותינו, אפרוחינו הקטנים הכשרים. נדמה לי כאילו היו מתחננים: פתחו את הבור, הניחו לנו לראות כיצד נראה היום אויבנו, כיצד נראה המפקד אשר הוביל אותנו לטבח, ולאחר שצדוק שלאפוברסקי שנספה בגבורה ובכבוד פצע אותו ליד הבור, צעק: „כלבים מצורעים שכמותכם, אתם זיהמתם את כל אירופה". כיצד הוא נראה היום?

ובשעת מעשה אני חושב בלבי: אכן, נשמות טהורות, חבל שאינכן יכולות לצאת מן הקבר. הייתם רווים נחת אילו ראיתם כיצד נראה היום אויבנו. והייתם יכולים גם לנקום בכלבים צמאי-הדם כמו שאני נוקם. הייתם רואים כיצד הם בונים את עריגו וכפרינו החרבים, כיצד הם פותחים בגיטו סלובודקה את הקברים ההמוניים ומעבירים אותם לבית-העלמין היהודי. הייתם נוסעים על פני פרוסיה המזרחית ורואים מחוזות שלמים בלי גרמנים, הייתם רואים כיצד בכניסה לטילזיט מתנוסס שלט: גורוד סובייטסק וליד קניגסברג: גורוד קאלינינגראד. כי טילזיט וקניגסברג אינן קיימות עוד. את זכרן ושמן החריב הצבא האדום האמיץ. לנצח נמחה המגף הצבאי הפרוסי המזוהם. כל זה הייתם רואים והייתם נהנים כמוני. אבל...

לצערי לא יתכן הדבר. כאבנו רב מנשוא. הלב מתכווץ ונצבט כשהנך נזכר בזמנים שחלפו.

חברי היקר חיים, את מכתבך הראשון קיבלתי וכן את חבילותיכם. הנך מבקש ממני כי אודיעך על משפחתך. אכן, אחא, מה ביכלתי לכתוב לך? גורלם היה כגורל כל האחרים. אני מבין אותך ואת כל אחינו בחוץ-לארץ. איש אינו רוצה להאמין; יכול להאמין רק מי שעבר

כל זאת. אני הנני לצערי היחידי שנותר בחיים אשר ראה כל זאת. אחיך דויד, בנימין וגיסך יודל שטיינבאך ישנו בלילה האחרון לידי על שקי שעורה. התחננתי בפני בנימין: הבה נברח, והוא ענה לי: אינני מאמין, לא יירו, ושנית לאן תרוץ ? אין לאן.

אכן, תשובתו השניה שאין לאן לרוץ היתה נכונה, כי אילו יכולתי לספר לך מה עבר עלי במשך שלוש השנים... אבל הדבר בלתי אפשרי, דבר זה אי אפשר לספר ואיש לא יוכל להאמין בכך. לא פעם שחיתי בנהרות באזורים בלתי ידועים תחת ברד כדורים. על ראשי הוטל פרס בסך עשרים אלף מארק. אבל הם לא השיגו את ראשי. להיפך, בנשק ביד הסרתי את ראשיהם ועוד היום אני נוקם.

אמנם, אחרי שלוש שנות נדודים ביערות אני חולה היום, אך זכיתי בכל זאת לנקמה.

חיים יקירי, כתוב לי היכן נמצא אחיך זלמן, הרי למדתי יחד אתו בחדר. היכן וולווקה שילקיינר, מנדל סאדובסקי, שאר אנשי קיידאן ? כתבו כולכם אלי, כי אינכם יכולים לתאר לעצמכם כמה יקרה כל מלה מכם כאשר אדם נשאר כה גלמוד.

אחי היהודים היקרים, סלחו לי על שאני עונה לכולכם במכתב אחד, אך סבורני שכולכם נפגשים וכי תקראו אותו במשותף. הרי אין ביכולתי להשיב לכל אחד, כי אתם רבים ואני אחד. אולם מה ששייך לכם, אנא כיתבו לי כל אחד לחוד, כי מלים אחדות מכם משמשות לנו נחמה, ביחוד לאחר שנשארנו כה גלמודים.

קיבלתי מכתב מבנו של איציק שטינג, והוא מבקש ממני לכתוב לו על גורל משפחתו. אני חייב לצערי לענות לו. אביו, אמו ואחותו נספו ב-28 באוגוסט 1941 יחד עם כל היהודים. הם נקברו באותו קבר המונים בן ה־90 מטרים. גיסו ישעיהו איידס נספה יחד עם קבוצה של 225 יהודים בימים הראשונים אחרי כניסת הגרמנים לקיידאן. התאריך אינו זכור לי במדוייק. נורו אז ביער באר היהודים דלהלן, אותם אני זוכר פחות או יותר:

משה זלמנוביץ' ושתי בנותיו, טוביה יפה ובנו, שמואל אברמוביץ' (חתנו של אלי'), בן־דודי בנימין רונדר, פייוול פרידלאנד, גדליהו ברזאק, דוידקה מיכאלס, שמואל ברגר (העגלון). דויד מיכאלס עונה קשות, הלקו אותו וכאשר היה כבר כמעט מת, שפכו עליו מים ושוב הלקוהו עד שיצאה נשמתו. מנהל הבנק העממי קולדניצקי ורבים אחרים שאת שמותיהם איני יכול למנות.

ועתה, ביילה קאגאן היקרה (מורגנשטרן), את מכתבך קיבלתי. אולם לצערי איני יכול להשיב על שאלותיך בבשורות טובות. גורל משפחתך דומה לגורלם של האחרים. יש ביכולתי לתת לך רק פרטים אחדים על אחיך אפרים. ב־15 באוגוסט 1941, שבת בשעה 7 בבוקר, גורשנו כולנו, כל תושבי קיידאן מבתינו ולא הורשינו לקחת אתנו דבר. זקנים וצעירים, גדולים וקטנים, אמהות ותינוקותיהן בזרועותיהן הובאנו לחצר בית־הכנסת, שם ערכו אותנו בשורות בנות ארבעה והובלנו דרך רחוב סמילג לאחוזת קיידאן. בצדדים הלכו אנשי משטרה גרמנים וליטאים חמושים במכונות־יריה ואוטומטים. אני הייתי בשורות הראשונות יחד עם אחיך אפרים, כולנו היינו ענודים מגיני־דויד צהובים, האחד על החזה, השני על הגב...

המחזה ומצב הרוח היו איומים. שם סגרו אותנו במחסן גדול, 3700 איש. יחד אתנו הובאו יהודי שאט וז׳יים. לא היה לאנשים לא רק מקום לשכב אלא גם מקום לעמוד. בתנאים כאלה היינו עד יום הטבח, ה־28 באוגוסט. ב־26 באוגוסט נמצא באותו מחסן בין עגלות תלוי הירשל לביאטקין. הוא עוד היה חם כאשר הורדנו אותו מן התליה, אני, אחיך אפרים, משה לביאטקין, דויד גבן וצדוק שלאפוברסקי, הבאנו אותו לבית־העלמין היהודי וקברנו אותו.

בשעה שעזבנו את בית־הקברות דרש מאתנו בעל־הבית החדש, איכר בשם סטאנקביץ׳, שערפתי את ראשו לאחר שהשתחררתי, כי נשלם בעד הקרשים שהיו רכושנו. שילמנו לו 100 מארקים וכולנו פרצנו בבכי כילדים קטנים, על שאפילו מכירים מיום אתמול רצו לראות את דמנו. מאז לא ראיתי עוד את אפרים. אכן, בלינקה, את מזכירה במכתבך כיצד הייתי בא ברכיבה ועוד זכרונות מעין אלה מימי נעורינו, את מזכירה את באשה רונדר עם ברכת השלום הידידותית שלה, אך מה יש ביכולתנו לעשות, הם אינם עוד. קיים רק בור איום, חשוך וארוך, אותו גדרנו בחוט ברזל.

אברשה קאגאן התנשק אתי 10 דקות לפני מותו ובכה, כשאמר את המלים: „אין דבר, ינקמו את דמנו״. הוא לא שיקר. הנקמה באה ומה עמוקה הרגשת אושרי שגם אני לקחתי חלק חשוב בה ועודני לוקח חלק עד עצם היום הזה.

ברל, מדוע לא כתבת מלים אחדות? האמן לי, כי מאחר שאני מרגיש כה בודד, משמשת כל מלה שלכם נחמה, וכשאני מקבל מאדם כלשהו בחוץ־לארץ מכתב, מתכווץ לבי ודמעות שמחה נקוות בעיני, כי כפי שכתבתי לכם: „קיידאן איננה עוד, ואתם הנכם שארית הפליטה של קיידאן. לפיכך משמשת כל מלה שלכם נחמה״.

לפני 10 ימים הייתי בווילנה אצל גוטה קאגאן, לנתי אצלה 6 לילות. היא הידידה היחידה אתה הגנו מתחלקים בזכרונותינו. ברל, אני רוצה להטריח אותך שתמצא ביוהאנסבורג או בכל מקום אחר את שני בני דודי, אבא רונדר וגבריאל רונדר, מסור להם את כתובתי ובקש שיכתבו לי. בשנת 1944, 4 חדשים אחרי שחרורי, קיבלתי מברק מיהודי קיידאן באפריקה בתוכן דלהלן: „כיוון שנודע לנו כי נשארת בחיים, אנו מבקשים ממך שתכתוב לנו את שמותיהם של יהודי קיידאן שנותרו בחיים. אנו שולחים עזרה דחופה״. אך לא היתה כתובת של השולח ולא יכולתי לבוא במגע אתכם. כעבור ימים אחדים קיבלתי מברק שני מאת אבא רונדר, הוא שאל על אחותו, אשתו של הירש גולומבק. עניתי לו ומאז לא שמעתי ממנו דבר. אנא מסור לו, כי אחותו נספתה בקיידאן יחד עם כל היהודים. נשארה בחיים גיסתו שרה רונדר משאוול. היא חזרה ממחנה שטוטהוף בגרמניה, שני ילדיה נספו במחנה השמדה. נותרו בחיים גם קרוביו משאדובה, משפחת ברט. אנא חפש אותו ובקש שיבואו במגע אתנו. אנו נמצאים יחד בפאגנן, גם בנו הצעיר של בן דודי וולווה רונדר, שבא מן החזית. היכן דויד רפופורט? אם הוא ביוהאנסבורג, אבקש שיכתוב אלי. הוא היה אחד מטובי חברי בימי נעורינו.

סקירה מיוחדת של הימים העצובים אני חייב להקדיש לצדוק שלאפוברסקי. שמו

משמש לי ולכולנו סמל של גבורה. בתולדות יהודי קיידאן נכנס להיסטוריה. הירש שלאפוברסקי, אחיך צדוק היה היחיד אשר גרר ברגעים האחרונים לפני המוות את המפקד הגרמני לתוך הבור ופצע אותו. אותו רגע נפסקו היריות ואנשי משטרה שרצו להציל את המפקד, קפצו עם הפגיונות אל הבור. החל מאבק לחיים ולמוות. כתוצאה מזה נשך צדוק איש משטרה אחד בגרונו והלה נפל ככלב במקום, הוא פצע גם איש משטרה שני והלה מת כעבור ימים אחדים. הם ריסקו בגלל זה את צדוק ככברה בפגיונותיהם. הוא היחידי אשר נפל כגיבור ונקם בכלבים צמאי הדם. מי יתן וה־28 באוגוסט יהיה עבורכם לפחות נחמה כאות גבורה של אחיך. אני באורח אישי לא אשכחהו לעולם, כי הוא היה אחד מחברי הטובים ביותר, אם לא הטוב שבהם.

ועכשיו על אחותך ראשל. בפברואר 1945 הייתי ימים אחדים בקובנה. לפתע באו לבשר לי, כי מאזורי פרוסיה המזרחית שנכבשו על ידי הצבא האדום האמיץ, שוחררו כמה מאות נשים, מהן הגיעו 13 לקובנה וכי ביניהן נמצאת גם אשה מקיידאן בשם שלאפוברסקי. חצי יום חיפשתיה עד אשר מצאתי אותה. אין מלים בפי כדי לתאר כיצד נראתה. לבושה שמלה דקה, על גבה מצוייר מגן־דויד צהוב, כולה נפוחה, ידיה ורגליה קפואות. שנינו פרצנו בבכי, כי היא היתה אז האשה הראשונה והיחידה מקיידאן שחזרה ממחנה התופת. היא לא היתה מסוגלת ללכת, חלשה ורעבה. קיבלתי מיד בשבילה פרווה ואנפילאות ובמכונית הבאתי אותה לקיידאן. שם סידרתיה אצל מכיר נוצרי, דאגתי לה, נתתי לה תרופות.

באותו זמן קיבלתי מכתב מאת בחור מקראקינובה שחזר מהחזית (שם משפחתו פייפרט), כי מצא ילדה יהודיה אצל נוצרי, וכי הנוצרי אומר שהיא בתו של אליהו שלאפוברסקי מקיידאן. עזרתי לראשל בכל מה שיכולתי עד ה־16 באפריל כאשר יצאתי למזרח־פרוסיה. עכשיו היא בווילנה והיא מגדלת את ילדתו של אליהו.

ועתה על אחיך אליהו שלאפוברסקי. כידוע התגורר בקובנה, ועד 1943 היה בגיטו קובנה. בשנת 1943 העבירו הגרמנים מגיטו קובנה 500 יהודים, גברים ונשים, לקיידאן והקימו מחנה בשבילם. ביניהם היו גם 2 בנותיו של הרוקח גורביץ', מינה וז'ניה, ואחיך אליהו. אני הייתי אז ביחידת פארטיזאנים אשר לחמה בסביבות קיידאן־יאנובה־קובנה־וילקומיר. כאשר נודע לי כי בקיידאן הוקם מחנה יהודי וכי נמצא שם גם אליהו, באתי תוך קשיים רבים במגע אתם. שלחנו להם נשק בחשאי ובנובמבר 1943 יצאתי עם קבוצה של 15 אנשים לשדה־התעופה של קיידאן, עברנו ליער באר בסירות ובאמצע הלילה התקפנו את המשמר והוצאנו משם 25 יהודים. בעקבות הפעולה נספו 2 יהודים מהמחנה, 3 פארטיזאנים ו־4 גרמנים. יותר מזה לא הצלחנו לעשות, כי כולנו היינו נופלים.

מפי היהודים ששוחררו נודע לי, כי שבועיים לפני כן הועבר אליהו שוב לגיטו קובנה ושם נספה כאשר הגרמנים העלו באש את הגיטו בנסיגתם מקובנה. כך, איפוא, הירש היקר, ישנה לפניך תמונה מדוייקת מאת עד חי, אשר ראה כל זאת. סבורני כי יספיק להיום, כי אילו רציתי למנות בפניכם כל מה שעבר עלי, לא יספיקו הנייר והדיו, וגם העצבים אינם מאפשרים זאת.

התחלתי בכתיבת המכתב בשעה 9 בערב ועכשיו השעה כבר 4 לפנות בוקר. חיים, ברל, ביילה היקרים ושאר החברים מקיידאן לשעבר, כיתבו אלי כל אחד לחוד ואני אענה לכולכם יחד. רצוני לדעת במדוייק על כל אחד, כי לא עם אחד מכם למדתי ב„חדר". מה טוב היה לנו אז. והיום? גלמוד, רצוץ, נשמותיהם של קרובינו שנספו עומדות כל רגע לפני עיני.

היום חגגנו את החג הגדול של מהפכת אוקטובר. הודות לצבא האדום רב־העצמה נשארנו בחיים ואנו קיימים על אפם ועל חמתם של כל שונאינו. ואם הכוחות האפלים של הריאקציה ינסו שוב אי פעם, תיצרבנה אצבעותיהם. כי אנו היינו המנצחים! לחמנו למען עניין צודק, והגרינגים, שטרייכרים, רוזנברגים ומרעיהם מיטלטלים על גבי תליות ואלה שעדיין לא ניתלו ייתלו, ימח שמם וזכרם!

אחים יקרים, אני מסיים את מכתבי ומאחל לכולכם עתיד טוב.

אחיכם וחברכם: חיים רונדר

אנא יכתבו אלי גם יהודים מן הדור המבוגר שאינם מכירים אותי ואני איני מכיר אותם, אך את אבי הכירו והם זוכרים את יודל רונדר כאשר היה באפריקה. הנמצאים ביוהאנסבורג פסח שטיין וחנה שאייביץ'? למדתי אתם בחדר. כתובתי: ליטובסקאיה ס.ס.ר., אוצ'אסטקובי אוטדיעל קומיסאריאטה וונוטרנניך דייל, גורוד פאגנן, רונדר חיים יודלביץ'.

חיים רונדר

גווילים של ספרי־תורה

כאשר נמלטתי מידי הרוצחים בקיידאן, הסתתרתי זמן־מה ביער. הקור גבר והלכתי לחפש אנשים טובים כדי להסתתר אצלם. בכפר מארקשט על יד קידאן נכנסתי לאיכר טוב-לב בשם סאוויצקי. נתקבלתי בלבביות, נתנו לי לאכול, הציעו לי שאשכב לישון ללילה אחד על התנור. שכבתי על התנור, החום חדר לכל אברי. לפתע הבחנתי כי קירות הבית מצופים בגווילים של ספרי־תורה...

פחד תקף אותי. לבשתי את בגדי הרטובים ואמרתי לסאוויצקי, שאני מוכרח ללכת. סאוויצקי השתומם מאוד, מדוע החלטתי לפתע לעזוב את המקום, בו ביקשתי לפני כן כה הרבה שירשו לי להישאר לילה אחד. בלילה הקר חזרתי היערה...

כאשר מצוקתי הביאתני שוב כעבור זמן קצר אל סאוויצקי, היו כבר הקירות מכוסים בעתונים ליטאיים...

סאוויצקי היה אדם הומאני והבין, מדוע עזבתי באותו לילה קר את ביתו.

(נרשם מפיו ע"י זאב רונדר)

הרב י. מ. פישלדר
(מכסיקו)

חורבן קיידאן

איכה ישבה בדד —

כיצד נשארה יושבת בודדת וגלמודה עיר מולדתי קיידאן בלי אוכלוסייתה הקדושה? אין עוד בה איש אשר יתפעל מיחוסה ומשמם של גדולי ישראל בה שיצא בעולם במשך מאות בשנים. כגון „פני משה״, הפרשן של תלמוד ירושלמי, בראשית המאה הי״ח, רבו של הגאון מווילנא, רבנו אליהו ז״ל, אשר שאב ממעיינות התורה שלו ורכש ממנו מידות טובות או העילוי הידוע, המופלג הגדול והמשכיל בחכמת התורה, ר׳ משה לייב ליליינבלום, שנתפרסם כהוגה דעות גדול, סופר עברי וחובב ציון באמצע המאה הי״ט.

אך זכרונותי קשורים בשנות ילדותי. בגיל שתים־עשרה עזבתי כבר את קיידאן, כדי ללמוד בנכר. אחרי שלמדתי בישיבות רבות, קטנות וגדולות, ישיבת ז׳אגר הישנה, בהנהלתו של הרב בן־ציון, קובנה, וילנא, ישיבת ר׳ מעלות, בהנהלתו של הרב ר׳ צבי גרודזנסקי (אחיו של ר׳ חיים עוזר גרודזנסקי), קלם (בהנהלתו של ר׳ אליהו), לידה (בהנהלתו של הרב ר׳ יצחק ריינס), שאדובה (בהנהלתו של הרב ר׳ אהרן באקשט) וסלאבודקה־קובנה (בהנהלתו של הגאון ר׳ ברוך דוב (בער לייבוביץ׳), עד שנת 1915, כאשר גורשו כל היהודים מליטא.

ככל שנשמר בזכרונותי, אני זוכר, כי בקיידאן מילאו אז תפקיד חשוב: הרה״ג קאמאי (בנו של ר׳ אליהו ברוך ממיר), בכל התחומים של הצרכים היהודיים, ר׳ זלמן פראנק, ר׳ בנציון אגיש, זונדל גינצבורג, יעקב וולפה, סנדר יפה, יעקב קורלאנטשיק, אבי ר׳ אברהם פישלדר ור׳ ניסן באנק ז״ל. כולם כאחד היו מסורים ושקועים בצרכי ציבור באמונה. תמיד דאגו לאביון ולדרך, להכנסת כלה, לפדיון שבויים, ביקשו לקיים מצוות הכנסת אורחים, מהם סידרו בבית הכנסת אורחים או אירחו בבתיהם בימי שבת ויום טוב. מצוה זו קיננה בנפשם של יהודים פשוטים ומסורתיים ומשכילים ולמדנים כאחד, כצו יום יומי, על מנת לקיים את צו תורתנו הקדושה האומר „וחי אחיך עמך״.

במידה שהגיעו אלי ידיעות ממקורות נאמנים, פתח אבי אברהם ז״ל (שהיה ידוע בשם לאה־לייביש) לרווחה את כל דלתות ביתו שעמד ברחוב סמילגר מספר 16 בערך וקיבל בזרועות פתוחות כל מיני פליטים ובחורי ישיבות, שברחו מבתיהם בעת מלחמת העולם הראשונה. אנשי הישיבות עזבו אז את ישיבותיהם, כגון: ראדין, מיר וטלז. והוא הקריב את עצמו ממש למענם, בכל כוחותיו, כדי לקיימם באוכל, שתיה ולינה.

והנה כל זה נעלם, מבלי להותיר כל זכר. כעבור זמן קצר נאלצו גם כמה משכילי הדור של קיידאן לעזוב את ביתם, כגון המשורר צבי (הירש) בלאשטיין (בנה של רייזל די קנעטערקע), משה סטראשונסקי (שו"ב), בעניש (שו"ב), פינקלשטיין שכתב ב„הזמן" (בנו של ר' משה פייווע-לעזערס, המלמד הידוע שהיה מנהל בית-הכנסת „שבעה קרואים"), וכן המלמדים-משכילים, כגון ר' דויד איטשעס, מ. טלזר ואחרים. איש מהם אינו קיים עוד בקיידאן, שמנתה לפני מלחמת העולם הראשונה כ-6—7 אלפים נפש.

נחמה אחת ויחידה נשארה בלבי, שחלק מתושביה התפזרו בעוד מועד בכל רחבי עולם, ואני יכול לחשוב תוך כדי כך: „אומה זו כשמן נמשלה, מה השמן הזה מביא אורה לעולם, כך ישראל מביא אורה לעולם", שנאמר: „והלכו גויים לאורך" (ישעיה ס'), ועמים יצטרכו להכיר בסופו של דבר כי „בשביל ישראל נברא העולם", כלומר שרק בזכות העם היהודי קיים העולם. ועל כן הוא מצטרף לכל הערים והעיירות החרבות, שרוקנו מהאוכלוסיה היהודית בימי היטלר ימ"ש, אשר העלה את כולם על המוקד.

והנה עומדת עכשיו עיירתי קיידאן לפני בית-דין של מעלה וטוענת: „איכה ישבה בדד", העיר שאבדו לה קדושיה וטהוריה, והיא מתאבלת בלי הרף על אשר אבדו לה זוהרה של ימי השבת ודממתה הקדושה, עת מלאו בתי המדרשים ובתי הכנסת שלה מתפללים, לומדי תורה, מוסמכים, רבנים, שוחטים, שמשים ויהודים סתם, שומרי מצוות התורה. והיא נשארה עירומה בלי תורה, בלי עבודה ובלי גמילת חסדים. „רבונו של עולם, איך תוכל לראות כשרק גויים טמאים שולטים בה? גם אצלך, על הגשר של הנהר ניוויאז'ה ובדרכים המוליכות לחצרו של טוטלבן ואל תחנת הרכבת, וביער בור, אין לך עוד בני הנוער, העדינים והעליזים, אשר מילאו את חלל עולמך בשירה ובשמחה, עד כי גם הפרחים של כרי המרעה והשיבלים אשר בשדות שרו בלווית ציפורי זמר, וצעיריך היו מוקפים הניחוחות הנעימים של הריחות השונים".

אך הנה נשמעת בת-קול, האומרת: „דעי לך, אלמנה מסכנה, כל עוד יבטח עם ישראל ברוך הוא, תבוא סוף סוף הישועה וכוחו הרוחני העטוף בקדושת התורה ימלא את העולם כולו. עליך לרשום בלבך את התקופה האיומה הזאת, למען תעמוד תמיד לפני עיניך, למען תישאר בזכרונך לדורי-דורות". אסור לנו לשכוח אי-פעם, כי באמצע המאה העשרים איבדו היהודים שליש ממספרם הכללי הפזורים על פני כל היבשות בידיהם של המחבלים הנאצים, שרצו לעקרם על שרשיהם. אך המחבלים האלה הובסו ברשעותם, הודות לכך שאי-אלה מנהיגי העולם מצאו זכות למען עם ישראל.

אמנם היהודי ניזוק בגופו, אך לא ברוחו. האידיאלים שלו ורוחו הנבואית לא מתו. משום כך צריך שתקופה זאת תישאר חקוקה עמוק בזכרוננו, גם בזכרונם של אלה אשר לא עברו עליהם המאורעות האיומים. גם אלה חייבים למסור זאת לבני בניהם.

כה קשה לכתוב על המאורעות האכזריים בימי היטלר ימ"ש, המזעזעים את הנפש והמעוררים הרגשת כאב בעמקי הנשמה, המקפיאים את הדם בעורקים מדי היזכרנו במה שעבר על היהדות בעמק הבכא.

אל הדפים העקובים מדם בהיסטוריה היהודית, אל עלילות הדם, אל הגזירות האכזריות של ת"ח ות"ט (1648/49) יש להוסיף את תיאורי השואה היהודית והחורבן היהודי, שמילאו את נאד הדמעות. והעיקר, כאשר הדם היהודי עדיין לא קרש, כאשר מלאך המוות בדמות המנהיגים האכזריים טרם החזיר את חרבו לנדנה, כאשר הדם עליה טרם יבש וידו עודנה מוכנה גם היום להכות ולטבוח. כאשר האנטישמיות עדיין לא נעקרה משרשיה, ונוסף לזה עדיין איננו יודעים מה ילד יום ואיננו יכולים לסמוך על חסד לאומים.

גם בארצות הגולה, גם אם נייפה את לבושנו, אין הוא הולם אותנו ואין הוא יכול להניח את דעתנו. הריח של השנאה מלאת הרעל ליהודים נודף בכל קצוי תבל. אך עלינו להיאחז בבטחון של „עוד לא אבדה תקוותנו". עוד נקום על מעיינות הדמעות ששפכו אמי רייזל ויחד אתה האמהות האחרות. עוד מהדהדים באזניה של שארית הפליטה המלים שקראה אמי: „אל תרשו שירמוכם, יהודים, מובילים אותנו כולנו לתאי השריפה!"

עוד נקום על הימים העקובים מדם, על הנשים שעונו, עוד נזכה לנקמה על אחי בנימין וולוול ומשפחותיהם, שנפלו כפארטיזאנים ביערות בסביבות קיידאן. עוד נזכה לנקמה על קדושינו, הורינו והורי נשותינו: ר' יעקב־זאב פושקאר, איש צדיק תמים, איטקה הצדקת, אשר נספו יחד עם בנם אלימלך (זיידקה) ירא־השמים הגדול, בידי המרצחים הנאצים במחוז ביאליסטוק. נקמה עבור קדושי ישראל, שידי רוצחים שרפו אותם במשרפות. נקמה על קדשנו אשר טומא בידי הטמאים האכזרים!

רוצחים רבים עדיין מהלכים חפשיים

קטעים ממכתביו של יהודה רונדר מקיידאן, החי בקובנה

לפני זמן לא רב התקיים משפטם של שני רוצחי יהודים מקיידאן. לאחד מהם נגסו אצבע ב־28.8.1941 ליד הבור. כל אחד מהם קיבל 15 שנות מאסר. עדיין מהלכים חפשיים בעולם רוצחים רבים.

איני זוכר אם כתבתי לך על ה„חלבית" אשר היתה אומרת בטעות „יורה". היא היתה פקידה חשובה ונתגלתה: היו לה עסקים עם אנשי הגסטאפו ועם רוצחי יהודים והיא עצמה היתה הולכת למקומות שם היו מענים יהודים. יפול הדם על עיניהם!

(13.9.64)

על משפטם של שני הרוצחים מקיידאן הייתי יכול לכתוב הרבה, אך קשה לי לכתוב על הדברים האלה. המשפט התנהל בדלתיים סגורות ואיש לא שמע דבר, אך מפי העדים נודעו לי דברים רבים. בזמן היריות ביהודים היו עם רובים בידיהם רבים ממורינו בגימנסיה: המנהל טיליאניס, המנהל בשנות 1940/41 דוטקאוסקאס, המורה לציור וואשקיאוויצ'וס, המורה וודגיס, קבליס, המורה למוסיקה קאראשקה (הוא חי עכשיו בקובנה).

בפני המשפט עמדו בראנקיס וגיליס. היהודים גילו התנגדות. כאשר הובלה קבוצה אל הבור, תפס יהודי (יתכן שאחי או אביך) מאת הרוצח גארשווה את הרובה וירה בו. הוא פגע ברגלו של גארשווה והרוצח הועבר זב דם לבית־החולים. הגיבור היהודי הוצא מיד להורג ביריות בשדה, באוירודרום, הרחק מן הבור. הרוצח גארשווה חי בגיטה והוא צולע.

ליד הבור התנפל צדוק שלאפוברסקי, עירום על הרוצח צ'יז'אס, נשך בצווארו, תפס ממנו את אקדחו וירה בו (בגבו) למוות. צדוק רצה גם לירות במפקד הגרמני, שעמד ליד הבור, אך הלה נבהל וקפץ לתוך הבור שם נפצע קל על ידי היהודים החיים, כי הרוצח יאנקונאס קפץ לתוך הבור כדי לעזור לחברו.

עוד גיבור יהודי בלתי ידוע רצה להרוג באולר ליד הבור את הרוצח בראנקיס (שעמד עכשיו לדין), אך פגע בעורפו סמוך לראשו ופצעו קשות.

הרוצח גיליס ירה בבוביאן פעמיים בחברה יהודית של הקומסומול, זו זבה דם ועדיין עמדה, ואז ירה רוצח שני בפעם השלישית והיא נפלה.

אפשר היה לספר עוד אפיזודות רבות של גבורה והתנגדות, אך לא יתכן לעשות זאת במכתב. דבר אחד ברור, כי אבותינו, אחינו, אחיותינו וחברינו היקרים נפלו כגיבורים בקרב הבלתי שווה ועוד יותר מזה ברור, כי יש לנקום, כי אחרת אין אנו ראויים לחיות

בעולם. כיוון שאינני יכול לכתוב על ההתנגדות לכולם, מסור זאת לבני עירנו לזכרון, למען יידעו הכל כיצד נספו היהודים שלנו מקיידאן. ישמשו האפיזודות הקטנות של גבורה גדולה לכולנו כמניע למאבק עם האנטישמים־גזענים. כמופת להתנגדות.

(7.10.64)

בקשה לי אליך בשם היהודים שלנו מקיידאן שנספו. בשנת 1944 נמלט לאמריקה רוצח עקוב מדם אדוארדאס סניישקה. עדים רבים ראו אותו באוירודרום, ליד הבור, כשירה. הרוצח קריונאס, שאף הוא ירה וישב בבית־הסוהר (עכשיו הוא חי בקיידאן) אמר: „יריתי ועל ידי עמד וירה אדוארדאס סניישקה".

הרוצח סניישקה נולד בשנת 1920. הוא למד בקולטורטכניקום. לאביו היתה מסגריה. עכשיו הוא חי חיים טובים באמריקה. הוא מתהלך חפשי ולא בא על עונשו. כתובתו היא: פילדלפיה (פנסילוואניה), צ׳נדלר סטריט 1918.

בשנת 1964 העביר אליו לאמריקה את אמו אלכסנדרה. גם אחיו אנטאנאס סניישקה נמלט לאמריקה. הוא רופא וחי בברוקלין 1, אסטיפוכהאוז 28.

לעולם לא לשכוח! רוצחים פאשיסטיים חייבים לבוא על עונשם! כך קוראים מן הבור אמהותינו וילדינו...

(26.9.65)

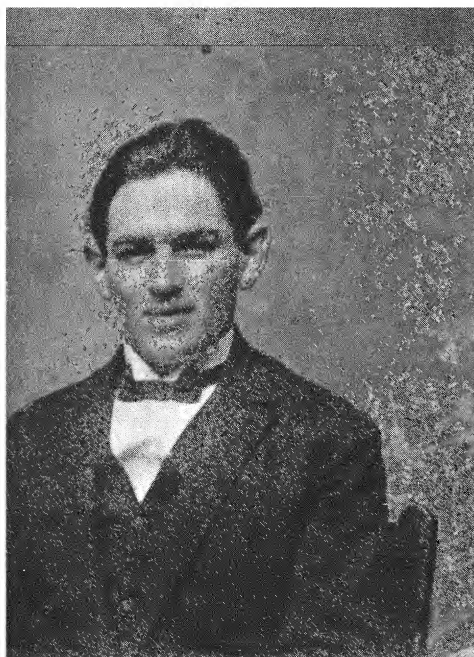
במעטפה נפרדת אני שולח לך 4 תצלומים מקיידאן, שם התקיימה השנה אסיפה. הונחו פרחים רבים. אני גם נאמתי והוקעתי את הרוצחים, אשר עדיין לא נענשו או נפטרו בעונשים קלים.

נודע לי עכשיו על רוצח נוסף — קולטורטכנאי לשעבר — יוזאס מאלצקאס — החי עתה בקובנה.

(21.9.66)

מצאתי עוד תצלומים אחדים מקיידאן מימים עברו, עליהם מופיעים גם נגנים אחדים מתזמורתו של יאנקל. אני אוסף חומר על יהודי קיידאן ותמונות כאלה הן כאוצר בעיני. בעד תמונות אחרות אני משלם כספים, ובלבד שאקבלן. תמונה אחת מצאתי אצל יאנוק ממכבי־האש, אשר השתתף ברצח היהודים. יאנוק עומד בה יחד עם צדוק שלאפוברסקי... הרוצח מצולם עם קרבנו, עם גיבורנו צדוק. יאנוק הוא פנסיונר וחי חיים טובים. עוד עשרות רוצחים של אחינו ואחיותינו מתהלכים חפשים.

(16.7.68)

צדוֹק שלפוברסקי

חיים רונדר

Our Slogan:

BUY BONDS! BUNDLES FOR KEIDAN!

The KEIDANER

דער קיידאַנער

and the KEIDANER LADIES AID SOCIETY

Monthly Bulletin Published by the Keidaner Association and the Ladies' Aid Society of Keidan

א. נ.

בזה מתכבדים אנו להזמין את כבודו לקחת חלק

בשמחתנו

„חתונת־הזהב“

יובל החמישים — (1879 - 1929)

שתהיה ביום הראשון 18 לחדש אוגוסט שנת 1929

(י״ב לחדש אב, תרפ״ט) ב 8 שעות בערב.

בכבוד רב

משפחת כהן.

ג. ה.

דערמיט האָבן מיר דעם כבוד אײַך אײַנצולאַדן צום

יום־טוב פֿון אונזער

„גאָלדערנע־חתונה“

פופציק יאָריקער יוביליי (1879 - 1929)

װעלכע װעט פאָרקומען זונטיק, דעם 18 אװגוסט

(י״ב לחדש אב תרפ״ט) 8 אזייגער אינאָװנט.

מיט האָכאַכטונג

פאמיליע כהן.

Z. Kaganui, Kedainiai Lithuania :הכתבת לטלגרמות

ספר

יריעות שלמה

באור

על ספר העבודה וספר הקרבנות

ממשנה תורה׳

הוא היד החזקה

להבינו משה בר מיימון זצ״ל

אשר חברתי בעז״ה ית״ש

שלמה באאמו״ר הרב הגאון ר׳ אהרן יוסף זללה״ה הלוי פיינזילבר

החוב״ק קידן.

חלק ראשון

תרצ״ד

בדפוס מובשוביץ וכהן, בקיידאן (ליטא)

„JERIOT ŠLOMO“

(Talmudo aiškinimai), rabino Š. Feinzilberio.

KĖDAINIAI 1933 m.

Movšovičiaus ir Kagano spaustuvė Kėdainiai, (Lithuania)

Printed in Litauen

IŠTRAUKA IŠ REZOLIUCIJOS, PRIIMTOS ANT PROTESTO-MITINGO 5. IV. 1933.

אויסצוג

פון דער רעזאליוציע אנגענומען אפן פראטעסט מיטינג פון 5-טן אפריל 1933.

1) די קיידאנער אידישע באפעלקערונג דארף זיך ביי איר טעגליכן געברויך פולשטענדיק **אנטזאגן פון דייטשע סחורות.** יעטווידער איד אריינגייענדיק אין א קראם קויפן וועלכע ניט איז סחורה און צווייפלענדיק פוז וועלכז לאנד זי שטאמט מוז פרעגז צו איז זי ניט קיין דייטשע, אין דעם פאל זי פארבייטן אף אנדערע, אדער זיך פון איר אין גאנצן אפזאגן.

2) קיין איד טאר ניט באזוכן קיין **קינא** א וואו עס ווערט געשטעלט **א דייטשער בילד.**

3) די אידישע קרעמער וועלכע האבז שיין געמאכט באשטעלונגען איז דייטשלאנד מוזן זיך פון זיי אפזאגן, אנווייזנדיק די דייטשע פירמען דעם גרונד.

4) קיין איד טאר ניט אבאנירן קייז דייטשע צייטונג אדער זשורנאלי, די באשטעלטע מוזן אפילו ווען פאר זיי איז באצאלט ניט געעפנטערהייט אפגעשיקט ווערן צוריק.

5) עס דארף געפירט ווערן א אויפקלער-טעטיקייט אויך צווישן דער ניט אידישער באפעלקערונג קעגז געברויך פוז דייטשע סחורות, ווייל דער היטלעריזם איז ניט נאר א געפאר פאר אידן, נאר פאר דער וועלט בכלל.

קיידאנער באיקאט קאמיטעט געגן
דייטשע סחורות.

M. ir K. sp. Kėdainiuose.

לקורות עיר
קידאן ורבניה

פלך קאוונא במדינת זאמוט

מראשית זמן ידיעת הופעתה ועד עתה

מאתי

משה ב״ר שלמה זלמן מארקאוויץ

מילידי עיר נאטאקסט ומתושבי עיר ראסיין
בעל המחבר ספר **שם הגדולים השלישי** ב״ח.

ווארשא

בדפוס החשמלי ע״י ארי׳ יהודה ליב ליפשיץ מוראנאווסקי 47
שנת איל תערג לפ״ק

ЛЕКОРЕС ИРЪ КЕЙДАНЪ
т. е. Исторія г. Кейданъ Ков. г.
Составилъ М. Марковичъ, изъ Россіенъ

ВАРШАВА Тип, Пикенъ и. Швабе Сѣрак 4

"Kneset-Izrael"
Kedainiai
Zydu Labdarybes, Socialines
Pagalbos, Tikybos ir
Kulturos Draugia

„כנסת-ישראל"
קיידאַן
געזעלשאַפֿט פֿאַר סאָציאַלע, מעד. הילף,
קולטורעלע און רעליגיעזע
באַדערפֿענישן

צו די געערטע קיידאַנער לאַנדסלייט אין ד. אַפריקע!

דער ווײ געשרײ פֿון די קיידאַנער ארימע באַפֿעלקערונג נויט אונז צו שרײַבן צו אײַך, און בעטן ווי ווײַט מעגליך זיי באַהילפֿיג צו זײַן.

די ארימקײַט, הן צוליב עקאָנאָמישע און אויך פּאָליטישע טעמים איז זיער גרויס, די נויט איז אומבעשרײַבליך עס זײַנען דאָ פֿאַמיליעס וואָס נויטיגן זיך פשוט אין אַ שטיקל ברויט, זיי האָבן איינפֿאַך קײַן פּרוטה בײַ דער נשמה נים, עס איז אויך דאָ קראַנקע, חלאים, וואָס ליגן צו בעט און די פֿאַמיליע זייערע ווײַבער, קליינע קינדער, נויטיגן זיך אין דאָס נויטיגסטע. מיר קיידאַנער קענען בשום אופן נים בעפֿרידיגן אַלע קיידאַנער נויט בעדערפֿטיגע נור מיט אייגענע מיטלען, און אום זיי ווי ווײַט מעגליך אַרויסהעלפֿן פֿון זייער טראַגישע, טרויעריגע לאַגע מוזן מיר זיך ווענדן צו אײַך נאָך הילף.

עס דערנענטערט זיך די יום-טובים ראש השנה, יום כפור, סוכות, עס קומט אָן דער ווינטער מיט זײַנע פֿרעס קעלטן און שנייען, דער ארימאַן האָט נים אויף יום טוב, האָט נים קײַן האלץ ווינטער-צײַט צו דערוואַרעמען זײַן פֿערשמאַכטן גוף, זײַן הונגעריגע נשמה. עס ליגט אַ חוב אויף יעדן אידן סײַ נאָנט סײַ ווײַט, מיט וואָס מעגליכעס זייער ארימען לעבן פֿאַרגרינגערן, זייער נויט פֿאַרלייכטערן און זייער גורל פֿאַרבעסערן, און מיר ווענדן זיך צו אײַך קיידאַנער לאַנדסלײַט:

הערט צו דעם ווײ געשרײ פון אייערע ארימע ברידער, פארגעסט זיי נים אין זייער ארימקייט, העלפט זיי אין זייער נויט! פארקלענערט זייער דלות! פארגרינגערט זייערע ליידן!!!

ובזכות זה וועט אײַך גאָט אנשרײַבן אויפֿן נײַעם יאהר אַ כתיבה וחתימה טובה, אַ געזונטן, פֿרייליכן און גליקליכן יאהר, ווי עס ווינשט אײַך די הילפֿס געזעלשאַפֿט "כנסת ישראל" קיידאַ:

פֿאָרזיצער **י. וואָלפערט**

ספּעציעלע קאָלעקטאָרס פֿאַר האָלץ פֿאַר אונזערע ארימע ברידער אין קיי. אַן וועלן אײַך באַזוכן קומענדיקן זונטאָג, ערב יום כפור תרצ"ו. מיר האָפֿן אַז איר וועט זיי נים ענטזאָגן און געבן יעדערער לויט זײַן מעגליכקײַט — ווײַל פֿאַר אײַך מיינט עס נאָר אַ נדבה אָבער פֿאַר אײַערע ברידער אין קיידאַן וועט דאָס מיינען דאס לעבן גופא.

שרה־לאה שלאפוברסקי (אויריו)

חיים לייב אויריו

שרה־לאה שלאפוברסקי (אויריו)

בת גיטל ואליהו, נולדה בקיידאן בשנת 1906. למדה בבית־ספר רוסי וסיימה הנהלת חשבונות. עבדה במקצועה עד עלייתה ארצה בשנת 1935. בארץ עבדה אצל חברת „ליבר" עד צאתה לגימלאות. נפטרה בשנת 1976 ברמת־גן.

צנועה וממעיטה בדברים אך בעלת מוסר נעלה. פעמו בה רגשות אהבה לכל אשר קשור בקיידאן ותרומתה הנכבדה שימשה יסוד להוצאת הספר הזה לזכר קהילת קיידאן.

היא לא זכתה להופעת הספר והדף הזה ישמש מצבה חיה לאשה זו בעלת הנפש הגדולה.

יהא זכרה ברוך.

חיים לייב אויריו

בעלה חיים לייב אויריו נולד ביאסי בחודש דצמבר 1899. הכירה אותו בשעה ששניהם היו שרידי השואה וכאשר נפגשו בישראל. מאחוריו היתה כבר פרשה ארוכה של סבל, אשר השאירה בו את אותותיה.

ניצל מהפוגרום הידוע ביאסי ועבר לבוקרשט ובשנת 1948 עלה לישראל בין הראשונים מרומניה.

הוא בא לישראל אל המנוחה, אך לא אל הנחלה. ניהל חיים צנועים וחי עד יומו האחרון ביושר מיגיע כפיו. תקופה ממושכת עבד במאפיה, ואחר־כך במחלקת המים של עיריית רמת־גן, כשהוא משתדל גם בתפקידו הצנוע להסביר פנים ולעזור לזולת.

נפטר אחרי מחלה רבת־סבל ביום ב' תמוז תשכ"ח: יהא זכרו ברוך.

Ladies Committee in Johannesburg

Keidaner Association Committee in Johannesburg

דאס ליד פון קיידאן

בייטן בערגער (מייער יאַנוסעווערס)

מיין שטעטל קיידאַן

מיט פשוטע ווערטער, אין אַ פּאָר צענדליג שורות,
כ׳וויל דאָ פאַרשרייבן, עס זאָל פאַרבלייבן אין זכרון,
ווי ס׳האָט אַ שטעטל געלעבט זיך במשך פון דורות,
ווי ס׳האָבן יידן געלעבט אין די צוואַנציקער יאָרן.

וועגן אַ שטעטל וואָס איז געווען אין ליטע אַמאָל,
מיט וועלדער און פעלדער און גרינסן אָן אַ צאָל,
אַ שטעטל מיט מענטשן, מיט יידן אַ סך,
כאָטש קליין איז געווען און ווייט פון אַ כרך.

מיט דריי טייכן, דריי מילן און אַ הויפישן סאָד,
און אַ באַן, וואָס פלעגט דורכפאָרן צוויי מאָל אַ טאָג,
וואָס האָט געפייפט און דערציילט, אַז עס קומט אָן פון ווייט,
צום שטעטל וואָס ליגט דריי ווירסט אָן אַ זייט.

מיט צעמענטענע לאַוועס, די גאַסן ברוקירט,
אַ פאָזשאַרנע קאָמאַנדע, וואָס האָט זיך מוסטירט,
מאַנעווערס געמאַכט און געהאָפּט אויף אַ פייער,
האָט מען דערווײַלע געשפּריצט אויף אַ פויערישן שייער.

ס׳זיינען בחורים און מיידלעך שפּאַצירן געגאַנגען
אויפן שטעטלשן בריק, אין די באַרער וועלדער,
ס׳האָבן פאָרלעך פאַרליבטע געשטילט זייערע פאַרלאַנגען
אויף גראָזן פון לאָנקעס, אויף די שטעטלשע פעלדער.

* * *

קיידאַן איז אַ יידישע שטעטל געווען,
האָט אַ נאָמען אויף דער וועלט זיך דערוואָרבן,
רבנים און גאונים, וואָס האָבן געהאַט אַ שם,
זיינען דאָרט געבאָרן, געלעבט און געשטאָרבן.

אַ „חברה עין־יעקב״, אַ „תפארת־בחורים״,
אין ישיבה האָבן רביים געזאָגט די שעורים.
„יבנה״, און „תרבות״ און רעאַל־גימנאַזיסטן,
„מכבי״, „השומר־הצעיר״, אפילו בונדיסטן.

און אין אַלטן בית־מדרש, — דאָס צענטער פון שטאָט, —
ווו אויסער צו דרשות און תפילות צו גאָט,
ווו זונדל גינצבורג, דער גבאי, האָט עליות פאַרטיילט,
און „חברה חייטים״ האָבן חזנים געוויילט.

פלעגן קומען דאָרט ידן נייעס צו דערגיין,
דאָרט פלעגן אַסיפות באַשטימען וואָס יע, און וואָס ניין
(ווייל ס׳שטעטל האָט אפילו מחלוקתן געהאַט:
איין טייל מיטן רב, מיטן דיין ס׳אַנדער צד).

* * *

און דערפער אַרום שטעטל זיינען געווען זייער פיל,
איז געווען אַ מאַרק יעדן דאָנערשטאָג, אַ יריד יעדן יאָר,
דאָס שטעטל האָט געראַוישט ווי ביי שלאַפּאַבערסקין אין מיל,
מען האָט געקויפט פערד, און בהמות, און חזיר־האָר.

עס האָט משה דער קירזשנער דאָרט היטלען גענייט,
און ניסן דער טעפער אַ ראַד האָט געדרייט.
און מאַטע דער שמיד האָט געשמידט און געשמידט,
פערד פאַר פורמאַנעס, און אַקערס פאַרן יריד.

און ידישע שניידערס און שוסטערס און בלעכער,
אין הילצערנע הייזלעך, פון שינדלען די דעכער,
האָבן דאָרט געלעבט און געאַרבעט בייטאָג און ביינאַכט,
עס האָבן ידישע בעלי־מלאכות אַ לעבן געמאַכט...

עס זיינען גויים און גויעס אין שטעטל געקומען,
געבראַכט אַהין עופות און קאָרן און זאָמען,
און לייזער בוקסנעווסקי און דער יאַנוסעווער מאיר,
האָבן געהאַנדלט מיט תבואה, מיט פלאַקס און מיט אייער.

אין די קראָמען און ביידלעך אַרום מאַרק־פּלאַץ, פאַרבויטע,
האָט מען שפּילקעס און שפּיגלען און נאָדלען פאַרקויפט,
קנעפּלעך און קרעלן פאַר פּויערטעס רויטע,
וואָס האָבן צוזאַמען מיט מענער אין פּיוונע געזויפט.

אויך גרונעס אַכסניה האָט אַ נאָמען געהאַט
מיט די פּיש די געפּילטע, מיט דעם געשמאַקן מאַרינאַט,
זי האָט מחיה געווען סוחרים און פּריצים אַ סך,
וועלכע פלעגן קומען אין שטעטל אַזש פונעם כרך.

פורמאַנעס מיט זייערע פורן האָבן דעם ברוק אַזש צעשפּאָלטן,
האָט יודע־בערע־לאַפּער זיי מיט קללות געשאָלטן:
— אַ גאַנצענעם טאָג מיטן בעזעם אין האַנט,
די פערד מאַכן אָן און ער ראַמט, און ער ראַמט...

* * *

ס'זיינען יידישע קאַראַבעלניקעס איבער דערפער געגאַנגען,
צופוס און פער־אָקס איבער שטעזשקעס און שטעגן,
באַגלייט פון דער זון און געזאַנג פון די זאַנגען,
און צלמים פאַרפּוצטע אויף פאַרוואָרפענע וועגן...

ניט געהאַט קיין פאַבריקן, נאָר מילן אַ דריי,
קיין גרויסע וואַרשטאַטן, נאָר איין דרוקעריי
(יע, אגב איז אין שטעטל געווען אַ זאַוואָד,
ווו משה מילנער פלעגט מאַכן זעלצער און לעמאָנאַד).

נאָר אַנשטאט די וואַרשטאַטן, גרויסע פאַבריקן,
האָט גאָט ניט פאַרלאָזן און פלעגט זיי צושיקן:
אוגערקעס גרינע,
וואָס געהאַט האָבן אַ שם איבער דער גאַנצער מדינה...

פלעגן שיקסעס און גויעס, פון דאָרף און פון שטאָט
פון פינצטער ביז פינצטער, פאַר צוויי ליט אַ טאָג,
גראָבן דעם ערד און פאַרפלאַנצן דעם זאט, —
פון מאָנטאג, ביז מאָנטאג, — אַזוי יעדן טאָג.

האָט געשאָלטן דער גלח, געמוסרט דער רב:
מ'איז מחלל דעם זונטאג! דעם שבת פאַרשוועכט!
מענטשן פאַרפירטע, ווי אָן פאַסטוך אַ שאָף,
אַ דור וועלער זינדיגט, אַ וועלט, וואָס איז שלעכט...

נאָר אַ שטעטל אַ האַלבע געלעבט האָט פון דעם
אַ זומער אַ גאַנצן, און אויף ווינטער — ברוך־השם —
האָט מען אוגערקעס געזייערט און אין קעלער געשטעלט,
און בולבעס און קרויט האָט אויך ניט געפעלט.

און ווען פרעסטיקע ווינטערס האָבן די וועגן פאַרשנייט,
ווען איז האָט זיך איבערן סמילגע און נעוויאַזשע צעשפּרייט,
האָבן גערטנירער אין בית־מדרש ביים אויוון געוויילט,
און קלמן די פּיפּע האָט דאָרט מעשיות דערציילט: —

וועגן שדים, גזלנים און סתם פון שיכורים,
וואָס פּייניקן יידן, פאַרשאַפן יסורים;
פון מתים, ניט־לאַנג ערשט צו קבורה געבראַכט,
וואָס קומען צום טייכל יעדן שבת־צו־נאַכט...

* * *

און חברה־קדישא, מיט משה־מילקעס, דעם גבאי,
שבת, ראש־חודש, און יעדן הושענה־רבא,
פלעגן טרינקען לחיים, ווי פיש טרינקען וואַסער,
און קבורה־געלט געריסן פון אָרעם און עושר...

פלעגן אלמנות זיך בעטן טעג גאַנצע, און נעכט:
מען זאָל צונעמען דעם מת און אים אָפּטאָן זיין רעכט,
פלעגט דער גבאי זיי ענטפערן מיט רוגזה און כעס,
מיט זיין קול מיט דעם גראָבן, ווי אַרויס פון אַ פאַס: —

„ס'ט'ניט העלפן אייער קלאָגן און שרייען,
מען דאַרף אַ נייע טהרה־שטיבל, אַ פאַרקאַן אַ נייעם,
פון אַמעריקע און אַפריקע מען קריגט ניט קיין קאַרבן,
און דאָ אין דעם שטעטל וויל קיינער ניט שטאַרבן"...

פלעגן קרובים אין בית־מדרש דעם לייענען פאַרהאַלטן,
און יידן, נעבעך, עסן אַ טשאָלנט אַ קאַלטן,
און חברה קדישא — זיי זופן און טרינקען,
און דער פאַרקאַן און די טהרה־שטוב — האַלט אין איין זינקען...

ביז אברהם־לאה־לייבעס איז אויף דער בימה אַרויף,
אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש: „מי שמך לראש״?

שרייט עמך: „גערעכט! אודאי!״
ווערט אַ רעוואָלוציע קעגן חברה־קדישא מיטן גבאי.
האָט מען אָפּגעהאַלטן אַן אַסיפה גלייך שבת־צו־נאַכט,
און יעקע דער שלאָסער איז געוואָרן גבאי און פאַרכאַפּט די מאַכט.

* * *

ערב־פסח האָט דאָס שטעטל זיך געפילט ווי באַנייט,
יידן אין שטעטל האָבן זיך פרייער געפילט,
יידישע קינדער פון חדר באַפרייט,
האָבן יידישע קינדער זיך פריילעך געשפּילט.

הייזער געקאַלכט, פּאָדלאָגעס געשקראָבעט,
קיכן מיט רייניקן זאַמד אויסגעשאָטן,
בינע אין באד האָט פון פאַרע געשאָפּעט,
חיים דער גאַס־מענטש האָט מצה געטראָגן.

מייער זאַווערוכע האָט די רעדער געשמירט,
קאַראַטענע רעדער, וואָס האָבן פּריצים געפירט,
אַ ווינטער אַ גאַנצן ניט גענוצט האָט מען זיי,
געפאָרן מיט שליטנס מען איז אויפן שניי.

ס'האָבן מיט צניעות די מיידלעך, געקוקט ווי פאַרשעמטע,
אויף יידישע בחורים — נאָך פון קינדוויַיז באַקענטע —
וועלכע פלעגן קומען פון טעלזש און סלאַבאדקער ישיבה,
פאַרברענגען דעם יום־טוב אין אַ היימישער סביבה.

* * *

דער שול־הויף מיט יידן, קיין עין־הרע, איז פול,
עס גייען די יידן צו מעריב אין שול.
שיך, אַנשטאָט שטיוול, מיט נייע גארניטערס,
זומערדיקע מאַנטלען, אַנשטאָט פעלצענע פוטערס,

אַ האַנטוך, אַ ריינער, הענגט ביי דער טיר,
לכבוד דעם יום־טוב געוואַשן,
לייכטער געשייערט, מיט ליכט אָן אַ שיעור,
עס שיינען די מעשענע פאַסן.

די פענצטער געעפנט, ס'זיינען זיך מחיה די יידן
פונעם ווינטל וואָס בלאָזט אין בית־מדרש אַריין,
עס שמעקט מיטן פרילינג, מיטן יום־טוב דעם ליבן,
מיט מצה, מיט מעד און מיט פסחדיקן וויין.

* * *

עס האָבן יידן געלעבט דאָרט דורות אַזוי און יאָרן,
ביז, איין טאָג איז אַ נאַטשאַלניק, אַ רשע געקומען צופאָרן
פון קאָוונע — דעם כרך,
מיט גזירות אַ סך: —

געמאַכט רעוויזיעס, פּראָטאָקאָלן פאַרשריבן,
דעם מאַרק פון צענטער שטעטל פאַרטריבן,
און אויפן פּלאַץ פון ציגן־מאַרק
האָט מען פאַרפלאַנצט אַ פּאַרק...

און דער גלח אין טיפלע האָט געפּרעדיגט מיט שנאה:
— „יידן, פאַרדאַמטע, גייט קיין פּאַלעסטינע!"
און דער פּאָמאָטשניק נאַטשאַלניק איז אויך אומצופרידן,
טאָג־איין, טאָג־אויס נאָר גערודפט די יידן.

האָט דער גלח געפּרעדיגט און די מאַכט האָט געהעצט: —
„אַלע מאַיאָנטקעס שוין ביי יידן פאַרזעצט,
פּריצים פאַראַרעמט, גויים פאַרשקלאָפּט,
קריסטלעכע מיידלעך פאַר דינסטן געמאַכט!"

זיינען הונדערטער יידן צוליב אומרו און נויט
פון שטעטל אַוועק, איבער דער וועלט זיך צעשפּרייט.
האָט מען קינדער געשיקט אין אַ פרעמדער מדינה:
קיין אַמעריקע, קיין אַפריקע און אויך פּאַלעסטינע.

ס׳איז דער עלטערער דור בלויז אין שטעטל געבליבן,
די יוגנט אויף אייביג איז פון דאָרטן אַנטרונען,
עס האָט זיי די נויט פונעם שטעטל פאַרטריבן,
אַריבער אָקעאַנען אַ היים זיך געפונען.

* * *

מען האָט דאָס ליטווישע שטעטל ניט געקענט דאָ פאַרגעסן,
האָט מען געשפּאָרט פון אַ בגד, געשפּאָרט פונעם עסן,
געשמויזט, צו געאַרבעט אין די קאָפּעריטעס פון ראַנד, —
מען איז גרינע געווען, ערשט געקומען אין לאַנד.

וועגן אייגענע געחלומט, וואָס זיינען אין שטעטל פאַרבליבן,
ביי דער אַרבעט דער שווערער, פון פאַרטאָג ביז ביינאַכט,
האָט מען אין עטלעכע יאָרן אַ ביסל געלט אָנגעקליבן
און די ווייב מיט די קינדער קיין אַפריקע געבראַכט.

מען האָט דאָ געגרינדעט אַ סאָסייטי — מען איז אין איינעם געווען
מען האָט געוואוסט וועגן אַלץ וואָס ס׳איז מיט לאַנדסלייט געשען
און קיידאַן האָט געהאַט אַן אַדרעס וווּ צו שרייבן
און דערציילט וועגן די שטעטלשע צרות און ליידן.

האָבן לאַנדסלייט זייער שטעטל קיידאַן ניט פאַרגעסן,
האָבן פאַרגרינגערט דעם יאָך וואָס האָט דאָס שטעטל געדריקט,
זיי האָבן געלט און פּאַסילקעס פון קליידער און עסן,
און וויזעס פאַר קרובים אין שטעטל געשיקט.

געשטיצט דעם בית־מדרש, געשיקט מעות־חטים,
דעם צעבראָכענעם פאַרקאַן פון בית־עולם פאַרריכט,
ס׳זיינען מיידלעך געפאָרן אַהער צו חתנים,
אַן אויסשטייער און נדן פאַר דער שוועסטער געשיקט...

* * *

אויך איצט איז דאָס שטעטל אין ליטע פֿאַראַן,
די טיפּלע, מאהילניק און קלויסטער,
אָבער יידן? אין שטעטל, וואָס רופֿט זיך קיידאַן?
יידן אין קיידאַן שוין נישטאָ מער!

ס׳האָבן יידיש פֿאַרמעגן די גוים פֿאַרכאַפּט,
ס׳זיינען יידישע היזער פֿון גוים באַזעצט,
ס׳זיינען די טירן פֿון בית־מדרש מיט ברעטער פֿאַרקלאַפּט,
און יידישע קינדער איבער דערפֿער צעשפּרייט.

אַן עדה אַ גאַנצע איז העלדיש געפֿאַלן,
אין שטעטל פֿון נאַציש — פֿון הונגער אין וועלדער,
עדות עס זיינען די קברים ווי טאָלן,
אויף שטעטלשע גאַסן און פֿעלדער.

ס׳איז נישטאָ מער דאָס יידישע קיידאַן אין דער ליטע!
געבליבן בלויז לאַנדסלייט, וואָס היטן אָפּ קדיש!
אַוועק פֿון דער וועלט אין דער שרעקלעכער שחיטה,
גרויס איז דאָס אומגליק! די וווּנד איז נאָך פֿריש!

(גאָלדענער יובילעאום־באַל, יוהאנסבורג, 1950).

הירש בלאשטיין

קיידאנער יוגנט מיינע

קיידאַנער יוגנט מיינע, רוף זיך אָפּ!
כ׳וויל כאָטש איין מאָל דערהערן נאָך דיין קול,
ציט ס׳איז נאָך ניט געזאָגט דער לעצטער „סטאָפּ!"
און ניט צעריסן נאָך דאָס פעדעמל — אַמאָל...

ביז ניט געשלאָגן נאָך עס האָט די לעצטע שעה,
באַנאַכט איך הער: עס טוט אַ סקריפּ מיין טיר —
און סמילגער גאַס עס קומט אַריין צו מיר,
און אַלץ איז ווי געווען, און וואָס נישטאָ — איז דאָ,
און יינגלעך מיר מיט אַיך, מיר שפּאַנען ווייט — דורך איר,

דורך אונדזער ליבער גאַס, און טרוימען טריי באנאנד,
און, ווי דאָס האַרץ, איז יונג נאָך אויך דער קאָפּ...
און ס׳איז מיר זייער גוט, און ס׳איז מיר זייער שלעכט
אין אָט די היימלעכע און אומהיימלעכע נעכט,
וועז ווייטע יאָרן מיינע דרוקן מיר די האַנט...
קיידאנער „יינגלעך" מיינע, רופט זיך אָפּ!

ד. וואלפע

מאמע

ניינצן איין און פערציק. חודש מיי.
אין ליטע שמעלצט די זון מיט רויטן בליי.

פון קאָווגע כ׳בין געקומען מיט דער באַן —
באַזוכן טאַטע־מאַמע אין קיידאַן.

דער טאַטע זאָגט, מיט טרויער אין זיין בליק:
— אין שפּיטאָל די מאַמע, נעבעך, ליגט...

האָב איך אַ פּיצל רגע ניט פאַרזאַמט
און גלייך, צו פוס, אַהין אַוועקגעשפּאַנט.

דער מאַמעס פּנים האָט געטאָן מיין האַרץ אַ שניט.
אין אירע האָר די שרעק האָט ווייס געגליט.

צעשויבערט, ווי אַ קראַנקער פויגל, שוואַך, —
בגוואַלד האָט זי געטאָן צו מיר אַ לאַך.

און געלויכטן האָט איר בליק קינדיש־בלאָ,
אין שיין פון דער צעזונטער שעה.

— דודל... — געציטערט האָט איר קול.
ניט געוווסט — ס׳איז דאָס לעצטע מאָל.

— מאַמעלע... — כ׳האָב געזאָגט דאָס וואָרט
איןביידנס קלאַנגען האָבן זיך פאַרפאָרט.

איך בין געשטאַנען ביי דער מאַמעס בעט.
כ׳פיל נאָך איצט איר לעצטן ציטערגלעט.

אַ קוש. זי האָט גאָר ניט מער געפרעגט.
און איך דעם טרויערבילד מיטגענומען האָב אין וועג.

ער איז געבליבן אין מיין אויג פאַרשטאַרט
און צאַפּלט אַלע יאָרן אין מיין האַרץ.

ה. בלאשטיין (טשערנאָוויץ)

מיין ברודער

— צום אָנדענק פון מיין ברודער מאני־יאָסל,
דעם וואונדערלעכן מעשה־דערציילער

ביינאַכט, צי בייטאָג, אַז איך בלייב נאָר אַליין,
קומט אָפטמאָל מיין עלטערער ברודער צו גיין
פון ליטע מיין וויגלאַנד, פון שטעטל קיידאַן.
עס איז דאָרט אַ ריזיגער קבר פאַראַן.
ער האָט אים געגראָבן מיט אייגענער האַנט.
ער ליגט דאָרט מיט טויזנטער אידן באַנאַנד.
פון לעצטן געשריי גרוילט נאָך אָפן דאָס מויל,
און ס'שטעקט נאָך אין שאַרבן די דייטשישע קויל.
עס שטעלט זיך דער ברודער אַוועק ביי מיין זייט.
די אויגן — צוויי הילן מיט פייערן וויט...
פאַרגליווערטע בלוט אויף דער גרייזגרויער באָרד.
ער שטייט און ער קוקט, און ער רעדט ניט קיין וואָרט.

און פלוצים דערזע איך אין גרויליגער ווײ:
עס מערט זיך מיין ברודער, — אָט איז ער שוין צוויי...
אָט שטייט ער פון לינקס און אָט איז ער פון רעכטס...
און ס'הענגט אין דער לופט אַ פאַרוואָרגענער קרעכץ,
ווי ס'וואָלט אונטער האַק ווער אַ קראַמפּ זיך געטאָן.
איך שפּאַן איבער צימער. זיי יאָגן מיר אָן
און ביידע זיי טוען זיך אָן אין מיין גוף — — —
איך הויב מיך מיט זיי אויף די תליות אַרויף,
איך וואַרף זיך מיט זיי אין די גריבער אַראָפּ —
און כ'פיל, ווי ס'ווערט גרוי מיר די האָר אויפן קאָפּ.

און אָפּט זאָגט מיין ברודער: „געדענקסט נאָך מסתם,
דו איינציגער צווייג פון פאַרשניטענעם שטאַם,
ווי כ׳האָב אויף די הענט דיך געטראָגן — אַ קינד —
און מעשה׳לעך־וואונדער דיר הונדערט געשפּינט
און פּאַלאַצן שיינע אויף וואַסער געבויט...
איך האָב דיך דערמאָנט אַ מינוט פאַר מיין טויט!

געדענקסט נאָך די זומער־פאַרנאַכטן, ווי כ׳פלעג
מעשיות דערציילן אָן סוף און אָן ברעג.
איך לייג זיי, ווי ציגל, אַ וואָרט אויף אַ וואָרט —
און פּאַלאַצן וואַקסן באַלד אויס אויפן אָרט.
אַרום זיצן אידן פאַרטראָגן, מען הערט,
די מיילער האַלב אָפן, פאַרריסן די בערד.
אַמאָל איז געווען... אוי, ס׳וועט מער שוין ניט זיין!
דער פּאַלאַץ איז חרוב, פאַרלאָשן די שיין.
אַ פלעקל אַריין און אַ פלעקל אַרויס —
ניטאָ מאני־יאָסל. די מעשה איז אויס!״

אָ, ברודער! ס׳איז פּיין אין מיין אויג, דאָך ס׳איז קלאָר!
דיין טרוים־פּאַלאַץ איז שוין געוואָרן אַ וואָר.
מיר האָבן געשטעלט שוין אַ פוס אויף זיין שוועל.
דער הימל איז לויטער, די ווייטקייט איז העל.
און וואונדערשיין איז אונזער איטלעכע שעה.
און ס׳טוט אַזוי וויי מיר, וואָס דו ביזט ניטאָ!
דו וואָלסט דאָך געפרייט זיך אַזוי ווי אַ קינד,
און פרילינגדיג וואָלט זיך דיין עלטער צעגרינט.

מיין ברודער הערט שטיל, וואָס איך זאָג און דערצייל,
און טיף אין אַן אויג זיינס, ווי ווייט אין אַ הייל,
אַ פּייערל צינדט זיך, אַ פייערל גליט,
אַזוי ווי בשעת ער פלעגט הערן אַ ליד.
נו, ברודער, הויב אָן מיט דיין וואַרעמען קול:
„געשען איז אַמאָל און געווען איז אַמאָל״...
מיין ברודער וויל שמייכלען, נאָר ס׳פּאָלגט ניט דאָס מויל.
עס שטעקט נאָך אין שאַרבן די דייטשישע קויל.

(הודפס בפעם הראשונה באנטולוגיה „האריזאנטן״, שהופיעה במוסקווה בשנת 1965. השיר נכתב אחרי ביקורו של המחבר בקבר־האחים בקיידאן).

מאקס ראכין

די קיידאנער סאסייטי אין דרום־אפריקע

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, גלייך נאָך דעם ווי ליטע איז באַפרייט געוואָרן, האָט די ליטווישע רעגירונג געגעבן די יידן אַ געוויסע אויטאָנאָמיע. זי האָט געשאַפן אַ יידישן נאַציאָנאַל־ראַט, אָבער דאָס אַלץ האָט געדויערט בלויז אַ קורצע צייט.

די לאַגע אין ליטע און אויך אין קיידאַן האָט זיך פאַרערגערט, און מענטשן האָבן נישט געהאַט קיין באַשעפטיקונג און עס איז נישט געווען קיין פרנסה. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע עמיגראַציע, מענטשן זענען געפאָרן ווו זייערע אויגן האָבן זיי געטראָגן. אַ סך זענען געפאָרן קיין דרום־אַמעריקע, די מערהייט פון דער יוגנט איז געפאָרן קיין ארץ־ישראל און אַ סך זענען געפאָרן קיין דרום־אַפריקע.

די וועלכע זענען אַוועק קיין דרום־אַפריקע און האָבן נישט געהאַט קיין פריינט, אין אַ פרעמד לאַנד, האָבן זיך געקאָנט ווענדן צו דער קיידאַנער סאָסייטי מיט אַלע פּראָבלעמען. איך קאָן זאָגן, אַז די סאָסייטי האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט יעדן איינעמס פּראָבלעמען, אייניקע פון זיי געהאָלפן באַקומען אַרבעט, אייניקע געהאָלפן מיט אַ הלוואה און האָט זיי איינגעאָרדנט מיט אַ פרנסה, אַנדערע האָט מען פאַרשאַפט אַרבעטס־געצייג און אפילו אויסגעליען געלט זיי זאָלן קאָנען שטיצן די פרוי און פאַמיליע אין דערהיים. הילף פון אַ דאָקטאָר און מעדיקאַמענטן האָבן אַלע באַקומען פריי, און אַזוי האָט זיך יעדער איינער ביסלאכוויַיז איינגעאָרדנט מיט אַ שטיקל פרנסה.

מיט דער צייט האָט זיך די סאָסייטי פאַרגרעסערט, ווייל עס זענען צוגעקומען זייער פיל לאַנדסלייט, אָבער וואָס מער לאַנדסלייט עס זענען צוגעקומען, אַלץ שווערער איז געוואָרן די לאַגע פון דער סאסייטי, ווייל מען האָט געדאַרפט העלפן יעדן איינעם און קיין געלט איז נישט געווען. אַזוי גיך ווי איינער האָט אָפּגעצאָלט זיין הלוואה, האָט גלייך אַ צווייטער אָנגעגעבן אַ ביטע, און די מיטגלידער פון קאָמיטעט האָבן געהאַט גרויסע שוועריקייטן יעדן איינעם צופרידן צו שטעלן.

יעדן זונטיק פלעגן אַלע מיטגלידער פון קאָמיטעט אַרויסגיין אויפמאָנען דעם מיטגלידס־אָפּצאָל, צוויי שילינג מיט זעקס פעניס אַ מאָנאַט, און מאָנטיק צום מיטינג פלעגט יעדער איינער מיטברענגען מיט זיך דאָס געלט. אויפן מיטינג, ווען מען האָט צונויפגערעכנט דאָס צוזאַמענגעקליבענע געלט, איז געווען אַ גרויסע שמחה: מען וועט קאָנען באַצאָלן דעם דאָקטאָר, דעם אַפּטייקער און מען וועט קאָנען אַרויסגעבן די נויטיקסטע הלוואה, אויף וועלכער דער לאַנדסמאַן וואַרט שוין אַזוי לאַנג.

אין אָנהויב 1930 זענען געקומען זייער פיל לאַנדסלייט, ווייל אין חודש מאַי האָט מען אָפּגעשטעלט די אימיגראַציע קיין דרום־אַפריקע און עס זענען מער נישט געקומען קיין אימיגראַנטן פון ליטע און קיידאַן. די סאָסייטי איז אין יענער צייט געשטאַנען פאַר זייער גרויסע שוועריקייטן צו העלפן אַלעמען ביים איינאָרדנען זיך. די לאַגע אין קיידאַן האָט זיך פאַרערגערט, יעדער איינער האָט באַקומען בריף פון טאַטע, מאַמע, ברידער און שוועסטער אַז מען זאָל ראַטעווען און שיקן הילף. אויך פאַרשידענע אינסטיטוציעס האָבן געשריבן צו דער סאָסייטי, אַז זיי גייען אונטער, ווייל די באַפעלקערונג קאָן זיי נישט אויסהאַלטן. אַזוי צום ביישפּיל האָט אָפּגעברענט די באָד און די שטאָדט אין אָן אַ באָד. מען האָט אָפּגעהאַלטן פאַרזאַמלונגען און עס איז נישט געווען פאַרוואָס אויפצובויען די באָד. מיר האָבן דאָן גלייך געמאַכט אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע לאַנדסלייט און עס איז געשאַפן געוואָרן די נויטיקע סומע.

אָדער אַ קול־קורא, עס איז געווען אַ גרויסע פאַרפּלייצונג וועלכע האָט צווישן אַנדערע אַראָפּגעריסן דעם פּאַרקאַן פון בית־עולם, און מען מוז באַפעסטיקן דעם באַרג, ווייל עס וועלן איינפאַלן קברים און חברא קדישא האָט נישט קיין געלט, מען זאָל זען ראַטעווען און שיקן געלט. מיר האָבן ווידער צוזאַמענגעקליבן דאָס נויטיקע געלט און אַוועקגעשיקט.

ווידער אַ ווענדונג: דער דאַך פון גרויסן בית־המדרש איז פאַרפוילט און עס רעגנט אַריין, און עס ווערן פאַראורזאַכט שאָדנס די ספרי־תורות און די גמרות און ספרים. מיר האָבן געשאַפן דאָס געלט און אַוועקגעשיקט.

די שטאָדט איז פאַראָרעמט געוואָרן און צוזאַמען מיט איר די בעלי־בתים. אַז עס איז געקומען ערב־פּסח האָט מען נישט געקאָנט צונויפקלייבן אויף מעות חטים. האָט מען זיך געווענדעט צו אונדז. צום באַדויערן איז קיין אחדות נישט געווען צווישן די עסקנים פון קיידאַן. האָבן זיי געהאַט צוויי אינסטיטוציעס. איינע איז געווען די קהילה און נאָך איינע האָט זיך גערופן „עזרה" און ביידע האָבן זיך געווענדעט, און מיר האָבן נישט געוווּסט וואָס צו טאָן. דער רעזולטאַט איז געווען אַז מיר האָבן געשיקט צו ביידע אינסטי־טוציעס און זיי האָבן געטיילט לויט זייער פאַרשטאַנד.

מיר פלעגן האָבן צוויי קאַמפּיינס אַ יאָר, איינע פאַר ווינטער אויף האָלץ און איינע אויף מעות חטים, און אַזוי זענען מיר אָנגעגאַנגען ביז דעם גרויסן וועלט־חורבן וואָס איז באַפאַלן די וועלט און אונדזער באַליבט קיידאַן.

אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זיך די לאַגע אינגאַנצן געענדערט. קיידאַן איז צום באַדויערן אָפּגעשלאָסן געוואָרן און מער האָט זיך גאָרנישט געהערט. דאָ אין לאַנד זענען שוין די לאַנדסלייט געווען אַביסל איינגעאָרדנט, איינער בעסער איינער ערגער. און מיר האָבן ווייטער געפירט אונדזער אַרבעט. אייניקע האָבן זיך נאָך גענויטיקט אין הלוואות, און מיר האָבן נאָך אָנגעהאַלטן מיט אונדזער סיסטעם פון דאָקטאָר און מעדי־קאַמענטן. מיר פלעגן אויך ווייטער קומען צו פאַרזאַמלונגען. מיר האָבן געהאַט אין זינען נאָר וואָס עס קומט פאָר אין קיידאַן. אין דער צייט פון דער מלחמה האָבן מיר זיך פאָרגע־שטעלט, אַז ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן וועט מען דאַרפן ווידער העלפן און אויפבויען

קיידאַן. מיר האָבן אַלזאָ אָנגעהויבן שאַפן מלחמה־הילף פאַר קיידאַן, מיר האָבן גענומען זאַמלען געלט דורך פאַרשידענע וועגן און מיר האָבן צוזאַמענגעקליבן אַ פיינע סומע געלט.

צום באַדויערן האָט מען שוין פאַר קיידאַן קיין געלט נישט באַדאַרפט. עס האָבן זיך בלויז אויסגעפינען לאַנדסלייט אין די לאַגערן אין דייטשלאַנד און צעשפרייט איבער גאַנץ רוסלאַנד און אין ווילנע. מיר האָבן אויסגעפונען אַלע אונדזערע לאַנדסלייט און מיר האָבן זיי געהאָלפן מיט הונדערטער פעקלעך פון שפייז און קליידונג. אונדזערע פרויען האָבן געאַרבעט גאַנצע טעג און מען האָט געפּאַקט און געשיקט ביז די לאַגערן אין דייטשלאַנד און אייראָפּע זענען אויסגעלידיקט געוואָרן אַ דאַנק דער מדינת ישראל, ווו די מערהייט פון אונדזערע לאַנדסלייט געפינען זיך היינט.

מיר האָבן אויך געהאָלפן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישראל. מיר האָבן געשאַפן אַ גמילות חסדים קאַסע אין ישראל, מיט וועלכער די לאַנדסלייט אין ישראל באַנוצן זיך זייער גוט.

עס זענען נאָך געהאַט פאַרבליבן אַ סך לאנדסלייט איבער גאַנץ רוסלאַנד און מיר האָבן זיי געשיקט פעקלעך פון קליידער און פאַרשידענע נויטוועדיקע זאַכן ביז אומגעפער 1970, ווען מיר האָבן באַקומען ידיעות אַז אייניקע פון זיי האָבן געהאַט אונאַנגענעמליכקייטן פון דער רעגירונג און מיר האָבן אויפגעהערט צו שיקן.

לעצטנס האָבן מיר געשיקט הילף פאַר די נייע עולים פון רוסלאַנד און מיר האָבן זיך אויך באַטייליקט אין דעם יזכור־בוך, וועלכער וועט זיין אַ מצבת־עולם פאַר אונדזער קיידאַן.

other one — "Ezra", and both of them appealed, and we didn't know what to do. The result was that we sent to both institutions and they distributed according to their understanding.

We used to organise two campaigns every year, one for winter to buy timber and the other one for "Maot Chitin", and we continued so till the big destruction of the world, which befell the humanity and our beloved Keidan.

During World War II the situation changed completely. Keidan was unfortunately closed and we heard no more from there. Here in South Africa the townspeople already were a little established, some more some less. We continued with our work. Some of our people still needed loans, and we continued with our system of doctor and medicaments. We also used to come to meetings. We were thinking only about the fate of the Jews in Keidan. During the war we believed that when the war comes to an end, we shall be able again to rebuild Keidan. We began collecting money by different means and we raised a big sum.

Unfortunately there was already no need for funds in Keidan. There were found only a few townspeople in the D.P. camps in Germany or dispersed all over Russia and in Vilnius. We found all our townspeople and assisted them with hundreds of packages of food and clothing. Our women worked around the clock and they packed and mailed till the camps in Germany became empty, thanks to the State of Israel, where the majority of our townspeople lives today.

We also assisted our townspeople in Israel. We established a loan fund in Israel, which the townspeople in Israel use to their best.

Many townspeople still remained all over Russia and we mailed to them packages and clothing as well as different useful articles till approximately 1970, when we became informed that they had troubles from the government and we stopped mailing packages to them.

Recently we sent aid to the new immigrants from Russia and we participated in the Memorial Book which will be an eternal monument for our Keidan.

and the family left behind in Keidan. Medical assistance and medicaments were given to all free of charge, and in this way everyone arranged himself gradually.

In course of time the Society increased, because new townspeople arrived, yet the more townspeople came, the more the situation of the Society became difficult, as it became necessary to help each one and there were no funds. As soon as one person finished to pay his loan, another one applied for help, and the members of the committee had big difficulties in satisfying everybody.

Every Sunday the members of the committee used to go and collect the membership fees, two shillings and six pence a month, and on Monday at the meeting each of them brought with him the money. After the collected money was summed up at the meeting, there was a great joy: it will be possible to pay the doctor, the pharmacy and it will be possible to grant the most urgent loan which an immigrant is already expecting for so long.

At the beginning of 1930 many townspeople came, because in May the immigration was stopped and no more immigrants came from Lithuania and Keidan. The Society had at that time very big difficulties in helping everybody to arrange themselves. The situation in Keidan deteriorated, each one received letters from his father, mother, brothers and sisters with pleas to save them and to send them help. Different institutions wrote to the Society too, that they perish, because the population cannot maintain them. So, for instance, the public bath was burnt and the town remained without a bath. Meetings were arranged but there were no means to rebuild the bath. We held immediately a meeting of all the townspeople and the necessary sum was collected.

Or a public appeal, — there was a big flood which destroyed amongst other things the fence of the cemetery, and it is necessary to fortify the hill, otherwise graves will collapse and the "Chevra Kadisha" has no money. We had to save and send money. We collected again the necessary funds and sent it to Keidan.

Again a request, — the roof of the big synagogue is decayed and it rains into it, the Scrolls of the Law and the holy books are being damaged. We collected the money and sent it to Keidan.

The town became poor and together with it the people. When Passover approached, there was no possibility to collect "Maot Chitin". Again they appealed to us. Unfortunately there was no unity between the public workers of Keidan. There were two institutions. One of these was the Kehila and the

Right after the Declaration of Independence, when the need for homes in Israel was urgent due to the great number of immigrants from all over the world, we pledged eight (8) units amounting to $20,000 and in 1952 our pledge was fulfilled. During the years after 1952, we contributed to the UJA substantial amounts every year, and since the Six Day War in 1967, the Keidaner Ass. is contributing through the Emergency Fund of the UJA $1000 every three months.

We know, that you Keindaner living in Israel are doing your share by building the country in every way culturally as well as economically.

I want to assure you that as long as I am alive and as long as the Keidaner Ass. in New York will be in existence, we will make every effort to assist Israel.

MAX ROCHIN

THE KEIDANER ASSOCIATION IN SOUTH AFRICA

After World War I, immediately after the liberation of Lithuania, the Lithuanian government granted the Jews a certain autonomy. A Jewish National Council was set up, yet all this lasted only a short time.

The situation in Lithuania as well as in Keidan deteriorated; there was no employment and no sources of income for people. A big emigration began. People would go to any place in the world. Many young people went to Palestine, many went to South America and many left for South Africa.

Those who went to South Africa and had no relatives in the foreign country, could address themselves to the Keidaner Society with all their problems. The Society took an interest in the problems of each one, helped some of them getting work, assisted others with a loan and arranged for them a livelihood, others received tools and even loans in order to support the wife

The Keidaner Ass. born in 1900, like many other thousands of Landsmanshaften, was organized for the sole purpose and aim of fraternity, cooperation and assistance in case of need. The Landsmanshaften contributed a great deal to the life of the immigrant, who entered a new country, a new language and a life completely different than the little Shtetel where he was born. Although the Hias was in existence and gave a great deal of assistance to every Jewish immigrant that needed help, yet it was the Fraternal Organization that gave him the warm greeting and the friendship he needed. Many, many thousands obtained jobs through the help of their organization for their livelihood.

And as the years rolled by, American Jewry grew in the millions by immigrants and otherwise. It became the world's greatest Jewish Community with many thousands of organizations of a different character than the Landsmanshaften and that kept on until the Hitler Holocaust.

To a certain extent, we knew that many thousands of our Brethren were dying, but no one expected that six million of our beloved were massacred.

The Keidaner Ass. during the Second World War realized that after the War will be over, our little Keidan will be in great financial need. I then proposed to establish a Post War Relief Fund so that when the War will be over, we will have a substantial amount of money for immediate help. When the War ended, to our painful regret we found out that Keidan is completely destroyed and that there was no one to be helped. But that did not stop the Keidaner Ass. in continuing their effort by appealing to its members for more money to the Post War Relief Fund, because we felt that our duty and responsibility will increase by many folds.

Instead of Keidan, we will have to think and assist our Brethren in many parts of the world due to the catastrophe that happened to our European Jewry. We did our best.

Shortly after, when the United Nations found advisable and voted for the establishment of a Jewish State in Palestine and the Declaration of Independence, once again the thoughts and responsibility of the Keidaner Ass. as well as the entire American Jewry changed. The Keidaner Ass. more than doubled its efforts to raise money through banquets and theatre benefits etc., and as President of the Keidaner Ass., I am proud to state that we have fulfilled our responsibility to a great extent and the establishment of the Post War Relief Fund during the Second World War was of great assistance.

CHARLES LIPSHITZ
President Keidaner Association

THE KEIDANER ASSOCIATION IN THE STATES

I left Keidan in 1907 shortly after my Bar Mitzvah as a student in Keidaner Yeshiva.

A short time after my arrival in the United States, I learned that there is a Keidaner Organization in existence. I did not join the Keidaner Association then, because I gave all my spare time to the Zionist Course, belonging to more than one Zionist Club and Organization.

But in 1929, I took a trip to Keidan to visit with my family. There and then, I learned a great deal about Keidaner Ass. The people in charge of the Keidaner Orphans invited me to a luncheon and I was told that the Keidaner Orphans are maintained and supported by the Keidaner Ladies' Auxiliary of New York.

At that luncheon, there were a number of leading Keidaner who told me of the great strife and struggle Keidan is living through, and they requested me that upon my return to New York, I should contact the Keidaner Ass. and tell the members that Keidan could be helped by receiving a substantial sum of money for the purpose of organizing a stronger Loan Association which was already in existence. I promised them that I will do everything in my power to help them.

A few weeks after my return to New York, the Keidaner Ass. called a special meeting in order to listen to a living regard from Keidan. At that special meeting, I had the pleasure to speak to my Keidaner for the first time, and it seems that my words and analysis of Keidan made a deep impression, because a committee was appointed the same evening headed by Dr. Hyman Epstein for the purpose of raising a special fund for that Loan Ass. And right there at that meeting some one proposed me to become a member of the Keidaner Ass. and I did, and ever since then, I am in active service of the Keidaner Ass. for the past 42 years.

A FLAG COMES HOME AFTER 16 YEARS

Miracles can happen even to a flag.

Recently, the flag of Gdud Maapilim, of Ken Keidani of Hashomer Hatzair, was brought to Israel, the only flag of the Lithuanian youth movement to have been saved. It was brought to Israel by Moshe Kagan, now of New York, who was a delegate of Mapam to the World Zionist Congress.

Moshe Kagan, who hails from Keidani, was a member of Hashomer Hatzair from his early youth. He writes:

"In 1940, as the Russians were entering Lithuania, and the Zionist movement ordered all its branches moved underground, I succeeded in getting an exit permit for the United States, via Sweden. I had only a short time to prepare for the trip. I knew that I would not return to Lithuania and that all Zionists, including the Hashomer Hatzair movement, would not renew their work again. I decided to save whatever I could (I had but a small suitcase with me). I took the flag of my group, some books of the movement and the collected works of Borochov, and began my journey. I decided then that I would carry the flag to Israel with my own hands".

Now, sixteen years later, Kagan has fulfilled his vow. The meeting after twenty-five years between the members of Kibbutz Bet Zera, of the Lithuanian movement, and Kagan, was a moving experience. As the flag was unfurled and the date of 1933 appeared, many memories and thoughts came back to the gathering. They remembered their youth movement in Lithuania and the Jewish people there who also are no more.

The flag will be kept in Kibbutz Bet Zera as an exhibit in a room dedicated to the martyrs of Keidani.

The kibbutz has decided to plant trees in the Jewish National Fund forest in the name of Moshe Kagan, for the sixteen years during which he guarded with devotion this flag.

(Israel Horizons, Dec. 1956)

father in godless America a horrifying prospect to contemplate. With such a troubled mind I would look forward to Yoshe Leiser's arrival, eager to unburden myself to him. I recall how on several nights when I slept beside him I began to unfold my doubts and misgivings. But every time this happened I fell asleep before I finished my story.

Next day there would be long *cheder* hours, household chores and errands to do, and the diversions of the street, and the alternating emotions of religious ecstasy and repentance would vanish — until somehow a new *magid* had come to town. Then all by myself — without asking any questions — I would wander off either to the Beth Hamidrash or to the Grosse Shul (both located at the *shulhauf*, or synagogue center of the town); for an hour or more I would revel in the emotion stirred up by the *magid*. I was putty in the hands of any one of these masters of admonition of intense moralizing, described in Hebrew as *mussor*. I did not know then that this type of exhortation was the core of an ethical movement (with a distinctive literature of its own) that had taken its place in history in the middle of the nineteenth century under the leadership of a great scholar named Israel Salanter. Of course I could not follow the *magid* in the theological dialectics or sophistic arguments known as *pilpul*, but there was enough reproof and remonstrance to make me wince and to fill me with terror at the prospect of the hereafter he conjured up. His fierce words would sink deep into my being, and I would resolve that never again on the Sabbath would I bite into a plum or a cherry hanging from a branch or pick a blade of sour grass with my teeth (favorite ways of attempting to evade the sin of picking fruit on the Day of Rest). Never again would I commit such transgressions. But after a time the memory of the indictment would wear off and I would return to my evil days, until either a new *magid* or the Day of Atonement arrived.

(Reprinted by permission of
Mrs. Ruth Eisenstein from New York)

removed himself from our midst, settling in distant Odessa, but his growing fame as a leader of his people continued to shed luster on his native village.

Among the relatives who would on rare occasions come to enliven the sameness of long days, none was more welcome than Yoshe Leiser, a thin, gnomelike little man with a sharp-pointed beard. He was a distant cousin of my *zaide,* from a place near Vilkomir. He came every spring to purchase seed for the truck gardeners of his district. Genial to a fault, bubbling over with good humor, he had such a fund of amusing experiences to relate that we were all delighted to see him and eager to hear him talk. Yoshe Leiser, with a bundle of canvas bags of all sizes dangling from his back as part of his very light luggage, was our herald of spring: when he came to purchase his seeds we knew that brighter days were ahead. His little canvas bags would be empty at first, but after he had made the rounds of our local gardeners and planters they would be bulging with seeds of all kinds. He would carry his load over his shoulder on his journey home — looking for all the world like the burden-bearing messenger of song and story. We children would cling to him every hour of his stay. In proffered compensation for several days of lodging and food he would seek to make himself useful around the house. He would no sooner enter and dispose of the customary greetings than he would pick up two wooden buckets and go down to the river for fresh water. Then he would assist with heating the samovar, bring more wood for the oven fire from the shed, and carry out other chores. For an extra bed a sheaf of fresh straw would be spread out on the floor of the main room. As a special indulgence I would be allowed to share his sleeping quarters. I was always wanting to have a heart-to-heart talk with him, to tell him my perplexities and ask for advice.

There was a time when neither my *rebbe* (the principal of my Hebrew school), my *zaide,* nor I was satisfied with the progress I was making, a certain element of uncertainty having crept into the instruction because I was regarded, and indeed thought of myself, as a future settler in America, where everything was to be so different. The harsh admonitions of a *magid* would throw me into panic as I remembered with qualms of conscience some deviation from observance of the Sabbath law. Intense religious emotions induced either by the burning words of the *magid* or by the solemn and sonorous reading from the Prophets in *cheder* in the fading light of the late afternoon — Isaiah, perhaps, storming against the black sheep in Israel — would create a mood of repentance and contrition. This made the thought of joining my

Chapter 5

The quaint and rustic town of Keidan, or Keidany, as the Russians pronounced it, was reputed to be of ancient origin, and its residents cherished a legend of the early settlement therein of a sect of Scotch Calvinists: the time-stained church on Langer Gass, now occupied by a more recent Polish denomination, was still pointed out as a landmark. Though isolated and provincial, with only an occasional Hebrew or Russian newspaper coming to one of the more elite townsmen, Keidan nevertheless had regular contacts with the great centers of population beyond. Army officers would arrive to supervise our two brigades of Russian cavalry, police inspectors would come to look into the books and the pockets of tax collectors, and merchants like my uncle Israel from Libau would visit us on business matters. Another class of visitors to this compact community of Jews were the *meshulochim,* or messengers, who traveled in the interest of Yeshivoth, or rabbinical colleges, in distant cities, and *magidim,* or itinerant preachers, whose exhortations and condemnations, delivered in the big *shul,* would stir me to the dephts of my young heart and send me home trembling for my nameless little sins.

Keidaners were a proud race of men. "I am from Keidan", "I am a Keidaner", they were never tired of repeating. The stereotype that ghetto raillery bestowed upon them — as it did upon the natives of every town — poked fun at their village chauvinism: the Keidaner was said to boast so much about his city, to point to himself and pound himself on the chest that it made him round-shouldered, hence *Keidaner heiker* ("Keidan hunchback").

"*Stolz wie ganz Keidan* (proud as the whole of Keidan)", wrote the Yiddish poet Morris Winchevsky — though he himself was not of our town but was, like my father, a native of Yanova, another Lithuanian enclave of old-time piety and learning. The great scholars and men of distinction that our town of Keidan produced added to the pride of the natives. There were rabbis of far-famed wisdom and sanctity. In the secular field of endeavor there was Moshe Leb Lilienblum, precursor of Zionism, and Hebrew writer whose autobiographical *Chattot Ne'urim (Sins of My Youth),* published in Vienna in 1876, was a sensation in its day. Isaac Levitan, one of the great landscape painters in Russia, was also born in Keidan (1860), and while his townsmen could not understnad why and what he was painting in far-off St. Petersburg, they were nevertheless ready to claim credit for his work. Lilienblum too had

if he could help him in any way. My *zaide,* swelling with pride in the reestablished relationship with the great man, thanked his host profusely, and with the ancient hauteur of the Sirk family operating in full force, assured him that he was in no need of any assistance. He had merely stopped on his way, he said, after seeing his daughter and grandchildren off to America, to pay his respects to his cousin and to renew a cherished old relationship.

My *zaide* was driven to the town of Taverik, where he arrived very happy and full of self-confidence, though he now had only 20 *kopeks* in his pocket. Casting anxiety to the winds, and entrusting his destiny to a benign Providence, my grandfather entered a *krechma* in Taverik, and ordered a glass of beer. At a table nearby sat two men, one quite elderly, the other in early middle age, apparently belonging to the *schlachtzi,* or class of Polish noblemen. They were drinking and talking convivially in the easy-going manner of the most leisurely of the leisure class. My *zaide,* with his uncanny memory for faces and voices, thought he had recognized a resemblance between the younger man and Count Stanislav Siebetzky, a large landowner with an estate just outside Keidan, whom he knew as he knew so many other notables. He stepped up to their table and, with due apology for the interruption, asked the younger Pole if he was not somehow related to Count Siebetzky of Keidan. The Pole jumped up from his seat in great excitement. "*Boze moy* (My God!)" he exclaimed, "you know my Uncle Stanislov?" Whereupon my grandfather, invited to join the *schlachtzi* at their table, told of his cordial relations with the great Pan, and imparted to the nephew all he knew about the nobleman's agricultural enterprises and public activities. With the restricted means of communication of those days, uncle and nephew had not been in touch for years, and the first-hand news now conveyed was unexpected and welcome.

After this chance meeting, there was nothing too good for Pan Sirk, the visitor from Keidan. He was wined and dined and given comfortable quarters in the same inn for the night. He was asked to deliver to Count Stanislov not only a letter and personal greetings but also a gift of a handsome imported pipe. And he was forced to accept for himself a little present of 20 rubles — ostensibly to go toward his traveling expenses.

So my *zaide* got home not only with ease, but with comfort. The delivery of the letter, greetings, and gift certainly enhanced my grandfather's relations with the great Pan. This led to some new business dealings, with increased commissions, and at least for a time, a better outlook for daily subsistence. This I believe should also be credited to America.

respects to a distant kinsman in Taverik, a town at close range within the province, his host arranged with a friend who was traveling that way on business to give my grandfather a lift in his *brizke,* or buggy. Arrived in Taverik, my *zaide* rested in a tavern — those three gulden went further than himself — and then walked some distance out of town to the home of his cousin.

This was no ordinary house, nor was the owner an ordinary person. Reb Yosche Zundel — the rarely used family name eludes my memory — was one of the few remaining Jewish landowning magnates of Lithuania. His *nmanin,* or estate, a family inheritance, covered about a thousand acres, and he lived like a lord of the manor in a grand mansion surrounded by beautiful grounds, including gardens, orchards, and a lake. In the spirit of the ancient patriarch Abraham, who according to legend built his house with many doors so as to make himself more readily accessible to travelers and strangers passing by, there was always open house in this sumptuous domicile.

A special dining room was set up which at all hours served food to visitors and travelers, strangers and friends, and here many itinerant petitioners and beggars came seeking victuals and alms. Before the visit of which I am writing, and long afterward, our *zaide* told us innumerable stories of the fabulous wealth and generous benefactions of Yosche Zundel and his progenitors.

When my grandfather arrived at the estate and made himself known to a secretary or valet, he was at once provided with a place of rest and offered refreshment. Later Reb Zundel himself appeared. In after days my grandfather would often tell us what an imposing figure he made, with his large head and round, black beard. Sitting tall and erect on a magnificent white mare, a young colt trailing behind, the country squire at once proceeded to greet all waiting visitors, guests, and supplicants, as well as persons who had come on various business errands having to do with his granaries, lumbering, and farm produce. On being told of the arrival of Reb Yakov Herz Sirk from Keidan, Reb Zundel invited my grandfather into his *kabinet,* or private office. The two men talked at length, tracing the long and complicated family relationship between them and exchanging reminiscences. Reb Zundel invited my grandfather to stay overnight, or a few days, but Zaide said he had to return as soon as possible. So the next day he departed. Reb Zundel in the course of the farewell asked Reb Yankel Herz, indirectly but quite clearly,

truck, certainly did much better; no doubt they located every parcel or bag that fell out of the wagon. But there was no time for further reproaches and complaints; the driver of our vehicle insisted that we were losing precious time and that we would run into danger if we delayed any longer. So the missing planks would be hurriedly put back — not too firmly however! — in the floor of the wagon, and, all of us weary wanderers having climbed into our seats, the journey would be continued, until the next collapse. For the incident repeated itself three or four times during that night, so that the diabolical inventors of the sliding wagon bottom, base despoilers of the poor and the helpless, could complete their harvest of booty.

When we reached the frontier, the business between our contractor and the officers in charge was conducted in whispers during a few minutes' stop. If the long-talked-of and awesome *grenetz* was something to see or to marvel at, it was too dark for us to observe any sign of it.

Fully worn out and half asleep, we finally arrived at the German city of Tilsit, where, after some time spent in searching and inquiring, we were given shelter in a hostel for emigrants en route provided by a Jewish aid committee. From a window in this lodging house my brother and sister and I watched the imposing maneuvres of a regiment of the Kaiser's soldiers, fascinated by their sparkling regalia and brassy attire, so much more ornate than the accouterments of the Czar's military we had been used to watching at home. Little did we dream what this display augured for the world in ensuing years.

Throughout the troubled drive to reach German soil, and the ensuing trip on the hard-rattling trains through Germany to the seaport at Bremen, we were anxiously wondering how our dear grandfather, whom we had left behind, practically penniless in a strange city, ever got home to Keidan. We learned only much later of the adventures that befell him. After accompanying us on the eventful trip from Keidan to Yurberick and parting from us in the latter city, our *zaide* went to the *shul,* or synagogue. Following the evening prayer, there was the usual exchange of greetings, the special *"Sholom aleichem* (Peace to thee)" welcome extended to one who was obviously a stranger in town. The customary question addressed in such instance — *"Fun wanent kumt a Yid?* (where do you hail from?)" — led to a lengthy conversation with a man who had relatives in Keidan and therefore invited my grandfather to be his guest for the night. On learning that he wished to pay his

covered-wagon type, but built in a curious way with a loose and partly collapsible bottom, the strange purpose of which we were, to our dismay and sorrow, to learn much later. This *boid* was driven and managed by a tall, formidable, red-bearded *fuhrman,* or driver, who held his whip as if it were not only a threat to the horse but a menace as well to the foreign land we were about to enter. His assistant was a beardless and nimble little man who acted as if he was there to offset the gruffness of his boss and to supply politeness to the passengers. His chief task, for a consideration beyond the traveling fare, was to negotiate with the authorities at the frontier, that is, to hand out bribes in both the Russian and the German language — or with no spoken words at all.

I have no notion of what legal status, if any, we possessed as we left our native land. Under the reign of the Czar — which in this respect anticipated a much later regime — the people, especially the minority groups, had very few rights, certainly not the right of emigration. Once a Russian citizen, always Russian citizen, in the eyes of the law — for better or for worse, usually the latter. Therefore prosepctive emigrants were subjected to all kinds of regulations and impositions. The easiest way to gain exit from the country was to grease the palms of officialdom. Right now we were dealing with a breed of go-betweens, carriers of human contraband, who made the most of their opportunity — and not only by charging high fees for bringing people over the boundaries from Russia to Germany.

While driving toward the fearsome *grenetz,* or frontier, the team repeatedly broke down. Each time, part of the floor of the carriage would fall out and passengers would be thrown pellmell to all sides and against one another, while satchels, packages, and bags fell through the open spaces of the yawning bottom of the wagon. Frightened and shocked, the unhappy travelers would raise an outcry but the driver would quickly warn them of the danger of making noise in this forbidden zone. He would curse his evil fate, his horses, and his assistant, attributing all the trouble to them, and would send the assistant back along the road to search for the missing pieces of luggage. The passengers too would climb out to grope and search and scour the roadside brush and ravines for their missing belongings. The assistant would return with perhaps one or two objects recovered and report that most of the pieces of luggage were nowhere to be found. The boss driver's scraping of the ground with the butt of his whip in utter darkness would prove equally fruitless.

Stealthy accomplices in the rear, probably driving another wagon or

the direction of the railroad station, but toward the south, through the long Smilga Gass and the big square which was the market place, and across the long bridge, the Sabbath-day promenade of the elite, passing through the section colloquially known as "the other side of the water," and on to the open country and the highroads.

The long and tedious trip to Kovno took all day and the greater part of the night. Huddled up against our mother, and surrounded by our bags and bundles, we children — and our grandfather, who sat on a bench in front of us — slept fitfully while the rickety, rattling wagon lumbered on, every now and then jolting us into full wakefulness. In Kovno, where we had our first glimpse of a larger city, with wider streets and a few tall brick buildings, we had some refreshments and rested for a few hours in a *krechma,* or wayside inn. Then, either in accordance with previous instruction or on newly received advice, we embarked around noon on a sort of excursion and passenger boat that plied the river Nemen from Kovno to Yurberick, where we were to undertake the perilous adventure of crossing the frontier between Russia and Germany.

It was a pleasant sail on this simple, ferrylike boat, despite the many excited people on board — emigrants like ourselves and other travelers josting with the pleasure-seeking excursionists, loud-spoken Lithuanian-, Polish-, Russian-, and Yiddish-speaking travelers, producing a babble, if not a Babel, of tongues. Our *zaide* found some consolation at the refreshment counter on the boat, which, he said, served very good beer.

After landing at Yurberick we rested again at a *china,* or tea house. That evening we were to be taken across the frontier, a clandestine affair that required the darkness of the night; arrangements had been made with the traveling agent, who was presumably also the van driver, and had perhaps one or two additional side lines. Before entering upon the tribulations of crossing the border, we faced the ordeal of parting from our beloved grandfather, and all our tears and loving embraces allayed only slightly the painful wrench of leaving him behind. Zaide, after paying for our lunches and all our immediate needs, insisted upon giving my mother all the money left in his purse, outside of 3 gulden (about 45 cents), for fear that we might run short. We could not deter him, and we left not only disconsolate but very much worried as to how he would ever get home from that strange city, a trip requiring at least 10 *rubel,* without money.

We boarded a *diligence,* a more substantial and larger equipage of the

and draft (or *onweisung), schifskarten,* and railroad tickets bearing pictures of ships and trains. Thus suddenly a vague, transient hope was transformed into a vivid reality. The receipt of the ultimate letter from America, containing steamship and railroad tickets, money for traveling expenses, and many instructions, was the signal for a bustle of preparations and arrangements, with sad thoughts of the approaching final departure clouding the happy excitement.

But there was too much to do to leave much time for reflection. There were clothes to be bought, and made, for my mother and three children; there was food to be dried and baked and made durable against the prohibitions imposed by the observance of *kashruth* on the journey; and there was so much packing to be done — clothes and bedclothes, huge pillows and featherbeds, and even some cherished copper and brass cooking and other utensils, and ... a somovar! How could people in America get along without a samovar? All these objects were enclosed in various containers: canvas bags, baskets and boxes, and above all, one gigantic wicker-work trunk, with cover and lock and an enormous capacity for holding things, as well as for giving trouble to all those who tried to handle it.

Finally one morning the big *boid,* or van, a conveyance on the order of the old covered wagon, hitched up to two horses, stood laden and waiting in front of my grandfather's house, ready for one of its periodic trips between Keidan and Kovno. Prolonged and sorrowful leavetaking marked the last sad and hectic hours of that morning; my grandmother's usual restraint forsook her and she wept copiously over the heads of her departing grandchildren, whom she surely did not expect ever to see again. Mingled with the resounding farewells from many neighbors and friends as well as members of the family were admonitions, guiding instructions, advice for the journey, and regards to kinsmen in America — all of whom were presumably living in the narrow confines of one street in a single city.

But where was our dear old *zaide* all this while? Was our persistent, ardent, and most devoted grandfather going to let us leave with merely an embrace and a few endearing words? Not he! He insisted upon accompnaying us at least part of the way to guard us against mishaps. Was there not an old custom of *beleiten* — accompanying the traveler part of the way to give support to his venture? In his best coat and cap, his boots freshly polished, he took his place beside us in the wagon, as if he too were journeying to America. Our relations and neighbors watched and waved as the crude, creaking homemade tallyho rumbled off — not toward the north, the end of town, in

Chapter 4

In our darkest days of want and privation, my *zaide* would describe the situation in the words of the Psalmist who speaks of the time when "the waters have come up to my soul." At such times, nevertheless, he was always counting on some unexpected turn of events, some piece of business — a little commission on a sale, perhaps — that would tide us over the immediate crisis. He would call it a *sposob,* using a Slavic term unknown to me: something would turn up. Again he would invoke the Psalmist and say, "I lift mine eyes unto the mountains and ask whence comes my help." The awaited help from heaven became mystically associated with a far-off land where, as Israel Zangwill was to say so many years later, God was "making the American."

Our destiny gradually became interwoven with the distant and nebulous United States, as one member of our family after another, without any knowledge or equipment, ventured forth, crossing unknown and frightening seas, to put his hands to the fashioning of a new life. First my father and eldest brother Leibe (hereafter, Louis) entered upon the long journey after exciting preparations and tearful, choking goodbyes. Then my Uncle Zadick (hereafter, Simon) broke off a fragile engagement arranged by a *shadchen,* or marriage broker, while on a visit to Verbelova, the home of the bride-to-be; this town being conveniently close to the German frontier, he crossed the border and made his way to the seaport of Bremen, notifying his parents by letter of his fateful decision.

If not my father, at least Uncle Zadick and other kinsmen and townsmen began to establish themselves, and reports of incipient prosperity were encouraging to future prospectors. The lure of America later was felt even in the attractive port city of Libau, where my Uncle Israel was employed by a firm of sugar merchants. Being pressed by creditors for debts incurred to assist a friend, he left for America, after a "business trip" to Keidan, which in reality enabled him to take leave of his aged father and mother, who, being aware of another, more personal, source of his unhappiness, tearfully encouraged their favorite son to go and try his fortune in the New World.

It was about a year after this occurence that my father wrote to my mother, this time quite definitely, about sending us *schifskarten,* or steamship tickets, and money as well, so that we could come to the United States. Shortly afterward, Isaac the letter-carrier appeared at my grandfather's house looking more ominous than usual; he produced a bulky envelope with letter

there were storied kinsmen who were molded out of the stuff that makes *rabonim* and *negidim,* men of learning and worldly success, and even if he did not follow in their path of both spiritual and material prosperity, he would not yield one iota in pride of heritage. He was Herz Yankel Sirk, and the mere independence and a challenge to parvenus and pretenders.

Allowing for a sense of humor that was bubbling over and for a spirit of playfulness that sought expression in pranks and practical jokes, there was undoubtedly something else that egged Reb Yankel on to mock and poke fun at his neighbors, to burlesque and mimic their simple and awkward manners. Was it a consciousness of his higher origin, a sense of superiority? There was also something of the daredevil in his makeup, with perhaps more than a touch of recklessness. Anyway, neighbors who were the butt of his irony were all around, and their homes stretched from our end of the street for some distance toward the center of the town, where the business section offered him most conspicuous targets for the stings of his satire in the persons of the two biggest merchants.

To begin, next door at the very bottom of our lane, there was Baruch Kamber — a brother-in-law and hence eligible for attack. Kamber was a man of hugh bulk, heavy and ponderous, slow of thought, as well as of speech — just the antithesis of the quick and volatile Sirk. My grandfather would call Reb Baruch "the mountain" and he would speak of *yeshuvnikes,* country people who would not know when the Jewish holy days fell until some *karabelnick,* or itinerant peddler, came and told them — sometimes a week or a month too late. Out of deference to my grandmother, my grandfather would spare Reb Baruch from some of his observations, but if for some reason he became wrought up, he would make the grave charge that their native villager Kamber was inhospitable and refused to sell bread to strangers. Reb Baruch had two tenants, one of them, Jon Yushkewitch, occupying a little one-room apartment in the rear of the house, was accorded special and more considerate treatment as a Gentile and as our official *Shabbos goy.* But this was not the case with Lieutenant Zamaroff, the shoemaker, who with his workbench and his wife and young son, lived in the *kammer,* or separate room, in the front of the house. Zamaroff was a veteran of the Russian army, who whether because of his skilled shoe-mending or because of other merits, attained the rank of *feldwebel,* or lieutenant — a rare honor for a Jew. On the street he would stand most erect and walk fast with a quasi-military gait. His clear reluctance to let anyone forget the grandeur of his past came in for its share of Zaide's gift for barbed mimicry.

brothers, Leibe and Sachna, and myself then had the unlooked-for privilege and rare treat of entering the forbidden precincts of the vast grounds and beautiful orchards of the castle, surrounded by a high wall of brick and stone, part of which ran for half a mile along the road to the railroad station. To see the stately, palatial structure — only occasionally occupied by the fabulous overlord — and the other imposing buildings from within the gates, and to be allowed to help or to pretend to help in the picking and gathering of the fruit was an unforgettable treat.

The fruit-shipping season generally was a most enjoyable period of our young lives. My grandfather's house would then be encircled with boxes and baskets and wooden tubs and all manner of containers holding the fruits, and on beds or straw on the ground would be great piles of apples and pears and plums. These fruits, and, earlier in the season, heaping barrels of cherries, would stand there glistening in the sun while Zaide and his aides would be busily packing the produce in huge packing cases. To be part of such activity and to have our fill of such delicious edibles was to the children like a taste of paradise.

The drab childhood of a Lithuanian *shtetel,* with its long hours in *cheder,* which in the regular season even had evening sessions, was relieved and brightened in other ways during the summer months — by trips on the river Smilga, outside the town, by roaming through fields that were somehow known as Kellerke's *felder,* by picking wild berries in the woods, by bathing upstream in the fresher and deeper stretches of the river — but the fruit-shipping period furnished our most exciting childhood preoccupations.

Alongside the fruit-shipping venture, which lent zest and color to a succession of memorable summers, my grandfather from time to time undertook other business enterprises similar to those of the other traders with whom he associated. But though he was in the fraternity, he was not one of them. A certain consciousness of early achievements in a larger field, when the stakes involved the sale of woodlands and farms, seemed to have kept him aloof from the ordinary class of *mekler* and *handler.* There was also a sense of *yichus,* of family pride, derived from rich and influential relations in a distant city, now assuming the haziness of a legend. What if these faraway haughty kinsmen spurned this rebellious and mocking young man, resented his failure to apply himself to a study and become a *lamden,* a Hebrew scholar, washed their hands of him, permitted him to go off and settle in an obscure corner of the land — what of all that? Somewhere in far-off Wilna or Vilkomir

on East Broadway, the celebrated minstrel conducted a Hebrew and Yiddish printing shop and assisted younger writers and poets to become known.

Contacts and communications created with Libau after the settlement in that city of my uncle Israel led to the establishment of the small and seasonal fruit business in which my grandfather and several members of the family took part. My uncle had studied to prepare himself for a clerical position and he had married Rachel, the daughter of Beer Meshulamy, the chief *schokhet,* or ritual slaughterer, of Libau, but he departed from his original plans to take an executive position with a firm dealing in sugar and sugar products. He himself did not participate in the fruit-shipping enterprise, but his advice and recommendations made the undertaking possible. While my father and uncle Zadick spent a large part of the summer in Libau, and with the aid of a local partner attended to the selling of the products, my grandfather at home, with some temporary assistants, handled the purchasing and shipping of the fruits and such vegetables as cucumbers, beets, and carrots. Farmers and fruit-growers from various parts of the region, upon a given signal conveyed by the word of mouth of neighbors going back and forth, would bring into town with their products baskets and tubs of luscious and fragrant fruits and come straight to the house of Pan Yankele. Sometimes a whole orchard of fruit would be purchased as it stood, with the trees heavily laden, the purchaser undertaking the picking and shipping of the produce.

Was my grandfather now operating under the impulse of a sort of second wind, following the trading enterprises of earlier years? The new ventures seemed to have given him a fresh youthfulness and vigor. All by himself he carried on a complicated undertaking, ordering, purchasing, superintending the packing and shipping, running all over town to obtain carting supplies and equipment. The atmosphere would become hectic and exciting as the time approached to meet the departing train, and *zaide,* fortified by an occasional gulp from a bottle kept at the bottom of an *almer,* or wardrobe, in a corner of the *stoob,* would issue commands to his helpers and loudly boast, for the benefit of passing neighbors, of prospective profits. One characteristic deal was the purchase of the entire harvest of fruits grown in the orchards of the famous estate of Count Totesleben, military leader and favorite of the Czars, whose *schloss,* or castle, outside our town was one of the showplaces of the district. This transaction, a memorable achievement in itself, was effected by negotiation with Russian agents, who had come from St. Petersburg itself: only our *zaide* could approach and properly impress such notables! My

in Libau and of the business journeys to that city first of another son, Zadick, and then of his son-in-law, my father, Sender Rubinowitz, who though bearing the onus of being an outsider in the family, nevertheless for a number of years carried on a business partnership with my *zaide* and both uncles.

Libau, a notable seaport city of ancient Teuton and Baltic origin, largely German-speaking and, compared with our provinces, modern in character, also had more and closer contacts with the broader spheres of Germany, Austria, and France. Hence Libau became our chief means of communication with the progressive trends of approaching new times. From Libau came *proscilkas* — packages or boxes of goodies, consisting of oranges, figs, dates, and other fruits and sweets either entirely unknown or unobtainable in our town. Through letters and visits of our kinsmen in Libau we learned of important world events. From Libau we learned of the publication of journals and books outside the range of our strictly religious literature; from Libau came my uncles, with their pleasant voices, singing the latest Jewish songs, unconnected with synagogue ritual, especially the ballads and melodies of the famous folk-singer Eliakum Zunser, whose simple Yiddish verses and artless native melodies were contrived to impart homely moral lessons to his people and lovingly to rebuke the arrogant, the wayward, and the uncharitable among them. Zunser had himself journeyed to Libau from his home in Minsk to give one of his unique concerts of songs. This homespun genius — an old-time *badchen,* or rhymster, grown to the stature of a modern Yiddish Beranger — singing or reciting his lays to the accompaniment of instrumental music, took his Libau audiences by storm, as he had conquered other communities, and he sent his listeners away humming his sweet melodies or repeating his satires on would-be aristocrats who sought to escape their fate as Jews. Enthused by these recitals, my uncles would return to Keidan with Zunser's *lieder* on their lips. They found a ready imitator in the youngest of their nephews, who had a penchant for singing and who took pride in learning by heart, second- or third-hand, these long verses and intricate melodies.

Years later I was destined to meet the poet whose songs had so deeply stirred my imagination — not anywhere in the vast empire of the Czar but in the free, new land of America, where he had come, late in life but not too late to extol "Columbus and Washington" and other great American pathfinders and to admonish his own Jewish brethren to be worthy of their new destiny. I met the aged teacher and comforter of his people, now his fellow-immigrants, and his interesting family on the lower East Side. Here,

of his former sojourn and to a more successful career, and there was a day when his eldest son, Yitzchak, came back to visit his grandparents wearing the colorful uniform of a Russian university student — an extraordinary and stirring sight to us children of Keidan.

My grandfather, advancing in years and suffering from occasional attacks of rheumatism, was no longer active in business — retirement was an unknown concept in those days and regions. He now depended for his modest needs upon his two sons and on periodic earnings of his own. In general he belonged to the class of traders, brokers, or middlemen but he was exceptional in that in the heyday of his enterprises he negotiated large transactions such as the sale of farms, woodlands, or large quantities of grain or flax or the wholesale disposal of the fruit of an entire orchard. A man of handsome appearance, immaculate about his person, he was adept in the language and ways of the country, and his jovial, cheerful nature as well as a flair for the jocular, assured him of easy approach to outstanding landowners of the region, even to the Polish *schlachtzi*, or noblemen, who, clinging to their aristacratic pretensions, were still haughty and proud, though often land-poor and embarrassed for ready cash. My grandfather would advise or assist them in arranging for sales of property or obtaining loans, and whatever the outcome of these tangled transactions, they would always remain his friends.

Even at the time of which I write, when he was no longer able to carry on his former activities, farmers and landowners, including some notables, would come to his shabby little house on lower Smilga Gass to consult and converse or exchange the latest gossip or humorous anecdotes. One of the regular visitors from among the neighboring farmers was Pan Yankevitz. I remember him as a tall, large-limbed man who had to stoop as he passed our doorpost and whose head almost touched the ceiling. The conversations would be carried on in Polish and the subjects were beyond the grasp of us youngsters, but we sensed that the talk ranged over a wide area of matters, including emigration to America and news received from the wonderful New World. If the conversation was carried on in the more involved Lithuanian language, my grandmother, who had grown up in a Lithuanian village, was called on to clarify obscure points in the conversation.

After my grandfather had partially withdrawn from following the traffic of trade, he developed the sideline of shipping vegetables and fruits to the big Baltic city of Libau in Kurland, then also under the reign of expanded Czarist Russia. This was the period of the settlement of his eldest son, Israel,

to sleep after we knew that the worst of the calamity was over. The houses of about one quarter of our long street were spared. Wearily we dragged ourselves back the next morning, the giant-like tregers again rendering yeoman's service in carrying all belongings back to the houses. The upper part of our street and another section of the town were in ruins or entirely bereft of houses, with only foundation stones visible and tall chimneys standing like monuments of desolation. Some of the householders had insurance on their homes, attached to little stores or places of business, and others may have had nest-eggs or *kniplach* put away: in any case, the rapidity with which most of the victims of the fire put up flimsy board shanties, especially for stores, and then built more solidly constructed houses than they had before — the way all this happened was another evidence of the perpetual resilience and recuperative powers of the ghetto.

Chapter 3

In the early morning hours my grandfather's cronies and fellow-traders, followers of the market caravans of the farmers bringing their products to town, would come in to snatch a bite or breakfast and rush out again to the creaking of the lumbering wagons. There was the tall and burly Leibe Kamber, son of Baruch, who would always linger a little longer, and, though protesting that he had had his breakfast, would ravenously devour a *beigal* or a slice of bread before he suddenly disappeared. Leibe had married and settled in a large city in Russia proper, where he was presumed to have been prospering as a merchant. But now he and his family were back in Keidan, and he had returned to the onerous occupation of following the perambulating market. Tough his aged father and invalid mother, Neche, lived next door, he would come to my grandfather's house for cheer and recreation, being satisfied merely to inquire about his parents, whose house at this early hour showed no signs of activity. I could not fully understand the stream of talk of Leibe and my *zaide* about events in the great outside world, but I caught some words and phrases that were as fascinating as they were mysterious, reflecting as they did rumored great events abroad.

Somewhat later Leibe left Keidan and returned to the large Russian city

reduce them to a state of beggardom. Indeed, the mendicants who came from distant points and appeared at our doors in Keidan, waiting for a penny or a slice of bread, were in many cases the victims of fires that had occurred in their home towns. They were called *nishrofim* ("burnt ones"), and within the limits of the means of their poverty-stricken benefactors they were given special consideration.

The great conflagration that occurred in Keidan shortly before my departure for the New World remains one of my most vivid memories. Almost the whole of Keidan, or at least the largest part of the houses on the Smilga Gass and two side streets, burned down. The fire broke out late in the evening; by midnight many houses were aflame and the town was in a panic, as a scarlet, threatening sky struck greater and greater fear into the hearts of the residents. It was in the fall of the year, and a brisk wind was driving the flames from the upper end of the Smilga Gass closer and closer to my grandfather's house and the houses of his immediate neighbors. The wind and flames were threatening the *shulhauf,* or synagogue grounds, with the Great Synagogue *(Grosse Shul)* and the auxiliary place of worship known as the *Klaus*. On the big military training fields at the foot of the street we and all our neighbors assembled with our packs and bundles of belongings, the women praying aloud in their traditional mournful singsong, asking God to spare from the fiery blast at least the houses of prayer.

It appeared to us as if their supplications were answered, for the wind finally subsided, removing the danger to the sacred buildings and nearby houses, and giving the volunteer rescue teams an opportunity to check the fire and salvage some of the household wares. With no equipment or experience these amateur firemen accomplished much, reducing the suffering and the losses that their townsmen might otherwise have sustained. These were surely brave men and stalwart — among them, the professional *tregers,* or carriers, accustomed to bearing heavy burdens of grain, flour, and vegetables from farmers' wagons to stores and mills. They carried the furniture and household goods from many homes to the empty fields, lifting the heaviest objects with what seemed to us children amazing ease. In no time the drill ground was covered with furniture, furnishings, and other belongings of many houses of our street, the whole area filled with families sitting on their piles of goods and pieces of furniture, all hugging their belongings like refugees. There we stayed until the small hours of the morning, the children huddled up against their mothers, the mothers trying to comfort them, and all of us falling off

bottom, was not so modest when the cold and rainy season arrived. Then it would swell and spread and encroach upon the land, cultivated or not, belonging to the homesteads on our street. In the spring, when the heavy piles of snow and ice covering the countryside would suddenly melt, the little river would become a torrent, inundating all our backyards and garden plots and even threatening our houses. It was usually during the Passover week that, instead of our having to go down to the river for buckets of water, it would come to us, flowing right into the house. My grandfather's house and that of his brother-in-law, Baruch Kamber, next door, were situated on lower plots of ground and were more exposed to the onrush of water than any of the other houses on the street. I have recollections of some exciting adventures when both houses were flooded up to the windowsills.

One Passover, my brother Leibe and some other big boys rigged up rafts and waded into the water in high boots to rescue the matzoth and other provisions. That year our grandfather's house was so badly flooded that we were taken in by our neighbors across the road, on the hill opposite our house, and celebrated the holiday with them. Our host, Yudel the brazier, and his wife and two grown daughters made room not only for us but for the cow and the chickens and, of course, Spitzka, the dog, always welcome everywhere on the Gass. It was sad and rather awkward to be observing the joyous festival of Pesach as temporary lodgers, but these good neighbors did everything possible to cheer us up and make us comfortable. We children tended to treat the event as something of a lark. The waters would recede in a few days and we would return to our home, but this could not happen until after my *zaide,* with the help of the *Shabbos goy* Adamowitz, had cleaned out the mud and debris brought by the flood and Chone the plasterer had repaired the damaged walls. Then we would all come back, tired and sleepy, as if returning from a long and tedious journey.

The floods did not come every spring, and when they did come they did not always interrupt the Passover, but from time to time they imposed a serious hardship upon my grandparents and other residents of the lower section of Smilga Gass.

But the real scourge of the old-time Jewish settlements in Lithuania — largely made up of wooden houses, their shingled or thatched roofs dried out by the hot summer sun and as inflammable as tinder — was fire. Fire-fighting provisions and appliances were, of course, unknown. The destruction of their house by sudden outbreaks of flame would often leave a family destitute and

Dwindling in the summer time, swelling in the spring and fall seasons, and furnishing a fine skating spot in the winter, the Smilga invited all kinds of play activity, and these required varied contrivances for building, spanning, and navigating the stream. Only the crudest implements were at our disposal, and the little homemade shovels and picks were poor instruments for bridge-building and canal dredging, just as the store-bought penknives, with wooden handles and iron blades always at odds, hindered the efforts to carve and float our small boats and sailing vessels. In the face of this frustration we were able to score at least one great achievement when the youngest of my maternal uncles, Schneer Zalman, produced a ferryboat that for a long time remained the wonder of all the boys on Smilga Gass.

With a stout and substantial penknife having several sharp blades, which must have been brought to him from a large city, perhaps Libau, my uncle was able to carve and build a ferry that surpassed anything we had ever seen in our town. Propellers, a main deck surrounded by railings and gates, a cabin with windows and doors, a captain's bridge with awning and flag flying above — all these combined to fill us youngsters with awe and amazement. We had never even seen a picture of such a vessel. Looking back at this incident I can only surmise that the builder, a young yeshiva student, had somehow caught a glimpse of a print that had found its way to our town. When the ferryboat, attached to a cord, floated down the Smilga, a shout of joy and excitement went up from the boys on the shore which was heard all over the street.

Beyond the construction and floating of the ferryboat, I have only the dimmest recollection of my uncle Schneer Zalman. He was named after a great rabbi, the founder of the Habad, or rational, branch of Hasidism, to which my grandfather gave allegiance, but he did not live to fulfill the promise of that great name or of his own angelic face and almost unearthly sweetness and kindliness. For all his gentleness, he was strangely elusive and aloof. I remember him sitting and whittling and carving for hours, totally absorbed in his inventions and contrivances. Whether I was too young to comprehend or was shielded from the fact, I did not realize, when we no longer saw him, that he had died, and I did not know till many years later that he was one of three or four children lost in their youth by my grandfather and grandmother Sirk.

The meek and unobtrusive Smilga, which in the dry, hot weather was content to assume the form of a rivulet, babbling quietly over its pebbly

and Hebrew teacher willy-nilly turned merchant, was trying his luck at a shipping enterprise centered in Libau, the port of the Baltic province of Kurland, in which my grandfather and my uncle Zadick were involved. This took him away from home for a large part of the year and made the task of my mother, a shy, modest, and quiet person, least qualified for merchandising, all the harder.

I recall my mother, her comely features and eyes expressive of continual good nature often clouded by anxiety, making hurried trips to the Sirk homestead to see if all was well with the offspring placed in the care of her elderly parents. In my memory the stern, almost forbidding image of my father, his clear-cut features framed in a heavy black beard, his penetrating dark eyes shadowed by bushy brows, is softened by the recollection of his habitual humming of ritual melodies in a low, musical voice. There is a fading out of my father's image, for our family was on the verge of emigration, and my remembrance of him reappears in vivid form several years later, in the very different settings provided by the New World.

Both my elder brothers, Leibe and Sachna, and my sister, Rochele, who was the youngest, were at frequent intervals sheltered and cared for in the old, rather bare, but warm and cheerful Sirk domicile. Our grandparents must have often deprived themselves, but they always saw to it that the grandchildren were well fed — only the domestic animals had higher priority! — and that the boys were sent off to *cheder* well protected against hunger and cold.

Vacations from *cheder* were limited to Sabbaths and holy days. On these days — except for some of the lesser festivals — we could not enter into the strenuous exercises that would come under the ban of forbidden labor. But in the summer the longer afternoons would afford opportunities for all kinds of excursions and adventures. We would weave baskets out of fresh twigs, fashion willow whistles from willow branches, pick wild berries in the woods, roam and romp in distant and forbidden territory and worry our parents and guardians by our lateness in returning. The older boys, of course, scorned the Smilga, which at times during the hot weather shrank to a mere brook that one could cross by stepping on stones. The first boast of any boy who had attained the status of *bar mitzvah* was that he could swim the Navyaza, the large river crossing the upper part of the town, to which the Smilga was a tributary. But to us smaller children the Smilga was a boon, an endless source of amusement and diversion. We would float boats, build miniature bridges, collect pebbles, and wade and splash to our hearts' content.

I was soon indistinguishable from the forty-odd other little boys of similar appearance with whom I sat at the long tables of the *cheder* (Hebrew school), reciting the Bible lessons in singsong and plaintive melody, and there was hardly any trace left of my former distinction among these pupils and playmates.

It was five years before I was shipped back, as a lone boy-passenger, to the United States; and it took much longer for the other members of my family to return to the New World.

Chapter 2

In our family's difficult situation, incident to the struggle for existence in a small town like Keidan, without industry and with a minimum of commerce, we children were continually being farmed out, one or two at a time, to our maternal grandparents. After all, in their house at the end of the town they had plenty of room; they had milk from their own cow, and fruits and vegetables were obtainable from all the incoming vendors on their way from the country to market. Besides, Bobe and especially Zaide loved to putter around and busy themselves with the preparations for cooking big meals.

In cases of emergency my grandfather would hurry over to our parents' place and carry one of us children off to his house in his arms. I remember that on one occasion — probably because I was snatched from my play without warning — I became quite unruly while he was carrying me and took off his hat and threw it on the ground, thus exposing him to the shame of appearing bareheaded on the street.

Left to the care of my mother's parents, the Sirks, so much of the time, I have only vague recollection of my own parents' home during those early years. It is strange, and I am troubled in mind when I strain to invoke a clearer picture of my father and mother and the separate or independent life of our family. I remember hazily a little grocery store on a small cross street between Smilga Gass and Langer Gass, which was the fashionable business street. I remember climbing up a winding, rickety staircase to our small apartment over the store. The rooms were nearly always in a state of disarray, as most of the day my mother was downstairs tending the store.

This was the time when my father, Sender Rubinovitz, Talmudic scholar

enthusiastic pursuers grew weary of hearing sounds whose meaning they did not understand, and the cluster of people gradually fell away. Walking back, my fellow American and I reached the Smilga Gass and parted.

As far as hazy memory can produce, our talk proceeded something like this:

"How long you in America?"
"Two years nearly."
"Where you live?"
"Brooklyn!"
"You go to school?"
"Yes, four weeks."
"What grade?"
"I no remember."
"You like America?"
"Very much!"
"Why you come back?"
"My mother no like."
"Oh. Here you like to stay?"
"Am glad to see my *bobe* and *zaide*."
"You going back to America, bye and bye?"
"Sure when I grow big."

After this encounter, Mr. Glusonock often noticed and spoke to me on the street. It was always; "Well, how you getting along here? When you go back to America?"

I would answer in a vague and general manner, not being able to announce any family plans. But it was always enough of an incomprehensible conversation to make any bystanders prick up their ears and listen. After a while, however, these salutations became less frequent, and the English words and sounds and names gradually faded and became obliterated from memory, just as my American *kapelush* (blocked hat), my jacket, knickers, and shoes grew discolored and dilapidated.

My heart sank as these outward insignia of the new life abroad were gradually discarded. I donned long pants with the bottoms shoved into high boots, put on a Russian shirt and longish coat and a cap with shining black visor, after the fashion of Keidan. I was no longer an American.

instead of their usual frolic and play at the riverside, the children persisted in following the two young *Amerikaner* around, plying them with questions, and above all straining their ears to hear the strange, outlandish American language they spoke.

Whether, pathetically enough, we were striving to retain our knowledge of the few precious English words we had brought from the marvelous land whence we had been ruthlessly torn away, or whether we sought, childlike, to show off our accomplishments, we did lapse into English, such as it was, every now and then, and our former playmates listened spellbound. How pitifully limited that vocabulary was, how halting the speech, how hopelessly intermixed it was with Yiddish expressions (it may have been only Americanized Yiddish), there was no one present to determine. Nor did anyone within our hearing know that, while I had attended public school in Brooklyn for several weeks, my sister had had no such advantage and had picked up the few words she knew from hearing them pronounced, or rather mispronounced, at home or on the street. Yet our conversations in the unknown tongue were listened to by young and old with intense interest and admiration.

There was one red-letter day which may well have been entered in the *pinkes,* the official register of the community, among the records of expanding relations, transactions, and communications between obscure Keidan and the grand New World beyond the seas. That day a full-fledged "American," an adult native who had returned, walked up the road with our little man. Both displayed their American attire, and both conversed in the outlandish but fascinating language. Getzel Glusonock, back from the United States after a sojourn of four years, may have wished only to question the boy about where he had lived there, and at the same time perhaps indulge in a little practice in the baffling and fast-slipping language. Whatever his motive, he surely was not conscious of the sensation he was to create.

It was on a Saturday afternoon, when many of the burghers with their families were out for their Sabbath walk, wending their way up the road at the end of town that led to the highway, the railroad station, and the great world beyond. Some boisterous and romping youngsters had passed the word, "They are talking English!" There was a rush of old and young to follow them closely, to overhear their talk, so that the conversationalists were plainly disconcerted by the eager intruders. Nevertheless, Mr. Glusonock was too proud of his knowledge to quail before the distraction of many eyes and ears. So the dialogue, meager and monosyllabic though it was, went on until the

days — served to aggravate a situation which was much more difficult and complicated than the average problem of adaptation to a new, bewildering environment. After prolonged discussion in the family circle and consultations with *landsleut* over a period of more than a year, it was decided that my mother and the two younger children — myself, aged eight, and a younger sister, of seven — return to the home country to live with our grandparents in Keidan. Since the old folks had their own home, with some small means of subsistence, it seemed best that we stay with them for a year or two, or until such time as my father should be more firmly settled in the new land.

Traveling back to Europe we experienced anew all the hardships, perplexities, and mishaps of steerage passengers. Then the long train journey through Germany, from Hamburg to Kovno, with many changes, stopovers, and losses of baggage, caused my mother such anxiety and anguish that she was driven to distraction. Whatever luggage was left, after most of it had been lost or stolen on the way, was taken in charge by pretended travel agents or guides who offered to befriend us in the name of some society. They managed to take us across the frontier all right but they never came back with the bags and satchels of clothes they had promised to deliver. We were pushed and hustled into another train before we could ask any questions.

At the station four miles out of Keidan we arrived with only one traveling basket of belongings. But we wore American clothes, and that was enough to attract attention.

No sooner had the crude wooden wagon that served as a *droshke* driven up to our grandfather's house than we became the cynosure of all eyes. All the neighbors of Smilga Gass flocked to the end of the street and surrounded the house to catch a glimpse of the new arrivals from the far-off land of wonder. Those who were not invited, or could not be accommodated indoors, shamelessly stared in through the low windows of the small house to see the guests from abroad. All day long, people went back and forth, peeping, tiptoeing, expostulating and chattering about the Americans who had come to Keidan, and especially about the "American children."

After a day or two the hubbub subsided. No longer afraid of the advances of the curiosity-seekers, my sister and I at length ventured out of doors to renew our acquaintance with the street, the things around the house, the vegetable patches in back of the row of houses. These sloping grounds, when cleared of their harvests, were trampled on by the youngsters of the neighborhood for a direct route to the pebbly and purling river running below. But

Above this bleak existence of uncertainty and privation as I now recall it, over this sordid haggling and bargaining, rose a gleam of hope for those harried people, beckoning like a train-bow of promise — from far-off America. To that land of mystery and wonder some of our younger neighbors and friends had emigrated, traveling singly in advance of their families, some of the older and less adventurous denizens of our town had sent their sons to explore the new country. These husbands and sons soon sent rosy reports and remittances that served not only to raise the spirits of their families but to keep the Russian wolf from the door.

During their fleeting moments of rest the motley and weary chasers after the perambulating market would stop to dilate on their news from the distant and incredible land. Not the least quaint feature of these conversations was the naming of the various centers of population in the New World from which letters and messages and money had been received. Outside of New York and Brooklyn, cities less known, like Philadelphia, Boston, Baltimore, were bewildering appellations. Philadelphia was called "the Second America," Boston "the Third," Baltimore "the Fourth"; and any new city discovered was given a higher number, until perhaps Chicago became "the Sixteenth America."

Reflecting upon episodes of those distant days I recall, more distinctly than other incidents in my boyhood, not the turmoil attending my arrival in America — with the excitement of entering Castle Garden and being taken on another long journey to a place called Brooklyn — but my return from the United States to my native town of Keidan. Then I had the thrill of being hailed as "an American boy," a strange phenomenon who was followed and admired for months, and whose unfamiliar English speech was listened to with wide-eyed awe and wonder.

Like most immigrants of that time before the turn of the century, my father had sailed for America ahead of the family with the expectation, which all those doughty explorers shared, of sending for their wives and children a year or two later, after securing an economic foothold. But my father did rather better, or worse. He had proceeded to the New World with the eldest of three boys, and he sent for the rest of the family after a little less than a year, long before he was well enough established in his small dry-goods business.

My mother's retiring nature and almost morbid dread of change and excitement, her rustic small-town habits of life, her utter inability to adjust herself to the bustle and rush of New York existence — even in those calmer

with the great world outside, or at least with the large cities of Russia, which then held Lithuania as well as Poland under its domination. Beyond were far-off marvelous cities and lands about which we children spun our fancies, drawing upon tales we heard from our elders about Germany, France, England, and, above all, miraculous America, to which a good number of natives had betaken themselves and from which they sent letters describing incredible happenings.

Down the open road, which connected with the outlying farm settlements of Lithuanian and Polish peasants, came all the traffic from those sections. The farmers, with their crude wooden wagons heavily loaded and drawn by stalwart country horses, wended their way up Smilga Gass to the center of the town and the main market place.

It was the practice of the small traders and brokers, the *hendlers* and *meklers,* of Keidan to converge on this street and walk down the road as far as the bridge in the early morning of the market, accosting the incoming farmers, they would start negotiations with them while in transit. "What have you to sell?" was the usual question: *"Zo mas pseditz?"* in Polish, *"Ko turo pardot?"* in the more difficult Lithuanian.

If the two parties hit it off, or if they knew each from previous dealings, the peasant would invite the prospective purchaser or agent to jump on the wagon and take a seat beside him. They would continue their discussion as they rode on together toward the center of the town. The subject of the bargaining might be several bushels of wheat or corn, or a few bags of potatoes, or some pairs of ducks or chickens contained in a covered basket in the back of the wagon. If a price was agreed upon, the trader would ride with his host into the town, looking proud of his capture of business. In less favorable circumstances the trader would walk along beside the farmer's wagon until his final offer was either accepted or rejected.

Some of these *hendlers* and *meklers* were old colleagues and cronies of my grandfather, and his warm and always hospitable house at the foot of the street, in the path of their pursuit of trade, offered a welcome retreat on stormy and bitterly cold winter days. These early morning visitors would be asked to join us at the frugal breakfast table and offered some hot tea or coffee with perhaps a *beigel* or a slice of *chala.* After hours of exposure to the raw and biting Russian frost this was a most grateful opportunity to warm up and relax for a few minutes.

would be horrified to find several pots filled with peeled potatoes, turnips, carrots, or beets, mound of peelings so thick and lavish as to redound only to the advantages of the livestock. Then too, as the amount of vegetables prepared was far above the immediate needs of the family, the animals would benefit some more. Grandmother would scold in her mild, restrained manner. Grandfather would explain and apologize. But he remained incorrigible, just as he never ceased being proud and boastful among his nighbors of the fine sleek appearance of his animals. As for the exploits of Spitzka, faithful guardian of the home, protector of the chickens and the ducks, the children and the grandchildren — Spitzka, who one dark night returned from a distance of over fifty miles, after having been sold, for a sum much needed by the family, to a dog-fancying *poritz,* or landowner — how could one stop talking about Spitzka?

My grandfather's home, where I spent so much of my childhood, is more familiar to me than the successive domiciles of my parents. Grandfather's house, built of logs partially covered with boards in the primitive manner of the time, was the last but one on the street named after the river Smilga and paralleling its winding course. In the rear of the houses were truck gardens extending to the river's bank. This was the lower end of the town. The last house on the street, also built of logs, with a straw-thatched roof, belonged to my grandmother's brother, Baruch Kamber, whose family hailed from a *dorf,* or farm settlement, not far from Keidan, called Kaneberaz. The road at the end of the street, passing the soldier's barracks and stables on the right and the drill grounds on the left, led to the open country with fields and woods on all sides.

A quarter of a mile above the town was the bridge that crossed the deep, wide Navyaza River, into which the Smilga flowed. Farther away, about four miles from the town in the other direction, was the railroad station, a place of special wonder to the children, who would occasionally be taken there. The arrival of the train, pulled by a bellowing and clanging engine, the ceremonial waving by the flagman to hold back all bystanders, the formal salute of the stationmaster to the conductors in their military-style uniforms as they alighted from the cars and in most resounding Russian announced the name of the station and the length of the stop, the emotional meetings between arriving passengers and their friends, the frantic farewells as the loud bell over the engine signaled imminent departure — this was enough thrill and excitement to last a young lifetime.

The railroad was of course our chief means of communication and contact

walk through all the rooms and call out, "Get up, *kinder* — it's six, seven, eight, nine o'clock! Get up, *kinder*." Or he would announce to my grandmother that it was high time to get up and start household affairs going because *"der bettler is schein in ziebetin dorf!* (the itinerant beggar has already reached his seventh village!)."

For the visiting little grandson to climb down from the high warm sleeping perch built into the oven, to dress and wash and hurry through the morning prayers, the incentive was the privilege of participating in all the early household operations. There was wood chopping, there were odd repair jobs around the house, butter churning, preparations for cheese making, to say nothing of feeding the cow and the chickens and perhaps a goose or a couple of ducks. If the domestic animals — including the all-wise Spitzka, the dog — had been increased in numbers by the arrival of a new-born calf, then the barn back of the house was the special center of attraction.

My grandfather was not satisfied with the regular arrangement for the pasture of his cow in summertime. A Polish peasant boy would come every morning, assemble all the "Jewish cows" from our street in a vacant field, and then drive them all to a field "up the hill," a distant and nebulous spot. At the close of the day the boy would bring them back to the border of the town: then, ready to be milked and fed, the animals would come plodding through the streets and find their respective homes and barns. My grandfather, however, must needs get in an hour of pre-official pasture. When it was still dark he would take the cow out and give her a special treat of some high, sweet, luscious grass, in a spot near the town that only he knew how to find.

In all the household chores, multiplied by the restless energy of my grandfather, the six-or seven-year old grandson somehow was credited with making practical suggetions and thus was prematurely promoted to chief assistant and advisor. In this elevation he undoubtedly found compensation for the minor status bestowed upon him by two elder brothers, who always played more vigorously, fought harder, ran faster, and swam better than he did.

My grandfather's instrusions and improvisations in the housekeeping tasks of the family were largely actuated, aside from the need of letting out his surplus energy, by the special interests of the domestic animals. Whether handling cereals, cutting bread, or preparing vegetables or fruits for cooking, he would so manage as to leave behind sufficient surplus or waste to benefit beast or fowl. My grandmother Reva, rising much later than her husband,

BERNARD RICHARDS

AN OLD AND NEW WORLD

(Keidan at the turn of the century)

Bernard Gerson Richards (1877–1971), U.S. journalist, widely active in Jewish affairs. Richard was born in Keidan (Kedziniai), Lithuania, and was taken to the U.S. in 1886. He began his journalistic career as a reporter on the *Boston Post,* and wrote for several Boston and New York papers, as well as for Yiddish and other Jewish journals, including the *American Hebrew* and *The New Palestine.* He also edited the magazine *New Era.* From 1906 to 1911 Richard served as secretary of the Jewish Community of New York City, an organization designed to further the cause of Judaism, and in 1915 helped found the American Jewish Congress, of which he was executive director until 1932. At the end of World War I he was a member of the American Jewish delegation to the Versailles Peace Conference. He also founded the Jewish Information Bureau of Greater New York (1932), and the American Jewish Institute, N.Y. (1942) to further adult education. He was director of both these institutions. He was also a member of the Zionist Organization of America, and his revised edition of I. Cohen's *The Zionist Movement* (1946) included a supplementary chapter of his own on Zionism in the U.S. His other books were *The Discourses of Keidansky* (1903), and *Organizing American Jewry* (1947). His papers are in the library of the Jewish Theological Seminary, N.Y.

(Encyclopaedia Judaica)

Chapter I

My first childhood recollections go back to early mornings in my grandfather's house at the end of Smilga Gass in the Lithuanian town of Keidan. I remember fearfully cold mornings when the windows were covered with ornate designs wrought by the frost, allowing but little day-light to enter the dim *stoob,* or living room. It was lit up only by a smokey kerosene lamp, sometimes augmented by candles and burning *balonas,* or faggots, stuck into crevices of the huge brick oven. I recall the crunching of the snow and ice under the creaking wheels of the peasant wagons passing our front door on their way to the market to dispose of their products. After a while the blazing fire in the stove would add illumination and warmth and cheer to the room.

My maternal grandfather, Yakov Herz Sirk — everybody called him Herz Yankel — usually rose with the first signs of dawn. Often he got ahead of the dawn. "I work fast, I eat fast, I sleep fast," he would say. He loved company and conversation so much that whichever grandson was staying with him at the time was roused from his sleep soon after the fire was lighted and the morning activities begun. His method of waking the household was to

They described all which they had seen in a quiet and restrained way, without any trimmings, yet, for all that these memories speak to the reader with an unusual strength of expression.

One of the main goals of the book is the commemoration of the period of the Holocaust. Very few people have remained from that terrible period. Very few of those who had seen the terror from close up saved themselves by a miracle, and it is their duty to tell about their personal experiences. There are others who succeeded to escape from the Holocaust and to spend the war in wanderings in distant places or in fighting the cruel enemy. Each one told, in his own language, the facts as he knew them. More than once the book contains different versions of the same events. This fact which can happen in historical scientific works too will no doubt be forgiven in a book which was written not by historians, but by men who drew their descriptions not from documents in an ivory tower of a library, but from their memories, that were tortured in the Ghettos, concentration camps and forests. This is however the naked truth, rough and not polished, a truth solid like rock from which eternal monuments are shaped.

Still this book is more than an eternal monument. It is an effort to return to the "shtetl" in its happy moments as well as in its last hours, to be together with the father and the mother, with the brothers and sisters, at the Shabbath-table as well as at the mass grave on the fateful day, to isolate oneself within Keidan, one of the precious stones in the lost crown whose name was the Eastern European Jewry.

There is no relief in this book for the wounded soul of a son of Keidan, but there is in it an eulogy and a Kaddish which was not said on the grave of the martyrs, and which will be said now whenever we shall take this book in our hands.

PREFACE

At first glance this book is like all the other hundreds of books published since the end of World War II in memory of the Jewish "shtetl" in Eastern Europe that had been and is no more. Keidan was one of those thousands of towns in the old Pale. Small towns with all their lights and shadows, their geographical and human landscape, their spiritual climate, the Jewish people who worked and toiled all week like busy ants in order to bring food to the family. With its odd and strange figures, whose daily life and golden dreams of the redemption of the nation and salvation of the world. In short, a "shtetl" like all the "shtetlech".

Even so, Keidan was worthy of an eternal monument in form of a book, which would tell the new generations about their fathers and mothers, who were the public workers and honorary officers, the righteous women, students of the Tora and ordinary people, Rabbis and judges and unknown soldiers, each of whom made his contribution, with or without knowledge, to the chain of generations of the ancient nation.

Yet Keidan was also outstanding, and we are even allowed to say of a special lineage, with the legends pertaining to the beginning of the Jewish settlement in Keidan, the pride of its Jews, the consciousness of self-importance of its sons who found its expression in the famous rebellion against the community leaders, the efforts to appoint as its spiritual leaders the greatest Rabbis in the Diaspora, the special contribution made by its sons to the Jewish renaissance movement, and finally, the single revolt crowned with heroism and splendour of one of its sons within the mass grave. All this demanded its commemoration for the future generations.

The birth pangs of this book were hard and prolonged. Yet it is natural, and it doesn't lessen its importance, if we shall consider that the whole book is a product of the common effort of the town's people who invested in it the most important element — love. Actually, no scientific research works have been included in this book, but memories which sometimes reach the height of true art, and — what is even more important — they distinguish themselves with a clean and refined truth, as it was seen with the eyes of the writers.

Printed in Israel

Israel Press Ltd., Tel-Aviv

KEIDAN

MEMORIAL BOOK

Edited by

JOSEF CHRUST

Publishede by the Keidan Association in Israel
with the participation of the
Committees in South Africa and in the United States of America
Tel-Aviv 1977